ΝΙΚΟΛΑΟΥ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗ
Ὁμοτίμου καθηγητοῦ τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΥΜΝΟΓΡΑΦΙΑ

ΚΑΙ

ΠΟΙΗΣΙΣ

ἤτοι

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΝ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΝ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ Π. ΠΟΥΡΝΑΡΑ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1993

ΕΚΔΟΣΙΣ ΤΡΙΤΗ 1965
ΑΝΑΤΥΠΩΣΙΣ 1993

ISBN: 960-242-073-1

ΕΚΔΟΣΕΙΣ: Π. ΠΟΥΡΝΑΡΑ
ΚΑΣΤΡΙΤΣΙΟΥ 12
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
ΤΗΛ. 270-941

ΙΩΑΝΝΗ ΚΑΛΙΤΣΟΥΝΑΚΗ

ΕΜΩ ΠΕΦΙΛΗΜΕΝΩ ΔΙΔΑΣΚΑΛΩ
ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΦΙΛΟΛΟΓΩΝ ΤΩ ΠΡΩΤΩ
ΕΥΤΥΧΟΥΝΤΙ
ΕΠΙ ΤΗ ΟΓΔΟΗΚΟΣΤΗ ΕΒΔΟΜΗ ΕΠΕΤΕΙΩ
ΤΗΣ ΓΕΝΝΗΣΕΩΣ ΑΥΤΟΥ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΤΡΙΤΗΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ

Ὁ μετὰ χεῖρας τόμος, ὁ δεύτερος τῆς Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Βυζαντινὴν Φιλολογίαν (ὁ πρῶτος ἐπεγράφη ΚΛΕΙΣ τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας, γ' ἔκδ. 1965) περιλαμβάνει τὸ μεγαλύτερον τμῆμα τῆς Βυζαντινῆς Ποιήσεως (λογίας) καὶ Ὑμνογραφίας. Εἰδικῶς ηὐξημένα εἶναι τὰ μέρη τὰ ἀφορῶντα εἰς τὸν Ρωμανόν, τὸν Ἀκάθιστον, τὸν Ἀνδρέαν Κρήτης, τὸν Ἰωσὴφ Ξένον. Προσετέθησαν κεφάλαια ὁλόκληρα καὶ ἀνεθεωρήθη ἡ προηγουμένη ἔκδοσις (1958) ἐπιμελῶς, ἐν ὄψει τῆς ἐν τῷ μεταξὺ βιβλιογραφίας καὶ τῶν ἐκδοθέντων κειμένων, καθὼς καὶ τῶν ἰδίων μου ἐργασιῶν.

Προσεφωνήθη δὲ καὶ πάλιν ὁ τόμος εἰς τὸν συμπολίτην καὶ ἀγαπητόν μου διδάσκαλον καὶ πρῶτον τῶν Ἑλλήνων φιλολόγων κ. Ἰωάννην Καλιτσουνάκην, εὐτυχοῦντα νῦν ἐπὶ τῇ ὀγδοηκοστῇ ἑβδόμῃ ἐπετείῳ αὐτοῦ (18 Φεβρουαρίου 1878). Οὗτος οὐ μόνον ἀγαπᾷ τὰ κείμενα τῆς βυζαντινῆς ποιήσεως ἀλλὰ καὶ ἐδίδαξεν ἐπανειλημμένως αὐτά!

Ὁ τόμος δὲν ἀπευθύνεται μόνον πρὸς τοὺς σπουδαστάς μου, νομίζω ὅτι εἶναι κυρίως ὁμοῦ ἔκθεσις καὶ δικαίωσις τῆς ἀγνώστου εἰς τοὺς πολλοὺς (καὶ ἀγνοουμένης κάποτε ἐθελουσίως) βυζαντινῆς λογίας ποιήσεως, ἐνημερωμένη καὶ βασιζομένη εἰς ἄμεσον γνῶσιν τῶν κειμένων καὶ προσωπικὴν αἰσθητικὴν αὐτῶν ἐκτίμησιν.

Καὶ ἐντεῦθεν ὀφείλω νὰ εὐχαριστήσω τοὺς βοηθούς μου δίδα Ἁγνὴν Βασιλικοπούλου καὶ κ. Σταῦρον Ἰ. Κουρούσην, διὰ τὰς διορθώσεις τοῦ βιβλίου καὶ τοὺς τυπογράφους ἀδελφοὺς Μηνᾶν καὶ Ἰορδάνην τοὺς Μυρτίδας, οἵτινες καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτήν, ὅπως καὶ εἰς κάθε προηγουμένην, ἔδειξαν ἀμέριστον διαφέρον καὶ ἄκραν ἀκρίβειαν, ἐπιμέλειαν, καλαισθησίαν καὶ ταχύτητα, διὰ νὰ ἐμφανίσω τὸν τόμον ἄρτιον ἐν συντόμῳ χρονικῷ διαστήματι.

Εἰς προσεχῆ ἔκδοσιν ἐλπίζω ὅτι τὰ τμήματα τοῦ βιβλίου μου τ' ἀφορῶντα Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν, Κοσμᾶν τὸν Μαϊουμᾶ, τοὺς Στουδίτας, τὸν Ἰω. Μαυρόποδα, τὸν Μ. Φιλῆν, τὸν Θεόδ. Πρόδρομον καὶ τὰ ἀκριτικὰ κείμενα θὰ εἶναι περισσότερον ἐκτενῆ, ὥστε νὰ ὑπάρξῃ ὡλοκληρωμένη εἰκὼν καὶ ἐκτίμησις τῆς προσφορᾶς τοῦ Βυζαντίου εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ποίησιν καὶ τὴν ἑλληνικὴν εὐαισθησίαν.

Λήγοντος Ἰουνίου 1965

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ
Τακτικὸς καθηγητὴς τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΑΙ ΠΕΡΙΟΔΙΚΩΝ, ΒΙΒΛΙΩΝ κ.ἄ.

AB	= Analecta Bollandiana (περ.), Βρυξέλλαι.
'Αθηνᾶ	= (περ.), 'Αθῆναι.
AASS	= Acta Sanctorum.
BAG	= (L. Petit), Bibliographie des Acolouthies Grecques.
ΒΕΠ	= Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων (1955 ἑξ., κατὰ τόμους).
BGF	= Bollettino della Badia Greca di Grottaferrata (περ.), Κρυπτοφέρρη - Ρώμη.
BH	= (Legrand), Bibliographie Hellénique (I - XI), Παρίσιοι.
BHG³	= (Βολλανδιστῶν), Bibliotheca Hagiographica Graeca seu Elencus Vitarum Sanctorum typis impressarum, Βρυξέλλαι, 1895. Τρίτη ἔκδοσις I - III, 1957 (ὑπὸ F. Halkin).
BNJ	= (N. Βέη), Byzantinisch - neugriechische Jahrbücher (περ.), Βερολῖνον - 'Αθῆναι.
Bonn Corpus	= Corpus Historiae Byzantinae, ἐκδοθὲν ἐν Βόννῃ.
BSl.	= Byzantinoslavica (περ.), Πράγα.
Byz.-turc.	= G. Moravcsik : Byzantinoturcica² (I - II), 1958.
BZ	= Byzantinische Zeitschrift (περ.), Μόναχον.
Christ-Paran.	= Anthologia Graeca Carminum Christianorum adornaverunt W. Christ et M. Paranikas, Lipsiae, 1871.
ΓΠ	= Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς (περ.), Θεσσαλονίκη.
DACL	= Dictionnaire d'Archéol. chrétienne et de Liturgie, Παρίσιοι.
ΔΙΕΕ	= Δελτίον Ἱστορικῆς Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας Ἑλλάδος (περ.), 'Αθῆναι
DTC	= Dictionnaire de Théologie Catholique par A. Vacant, E. Mangenot, Παρίσιοι.
EA	= Ἐκκλησιαστικὴ 'Αλήθεια (περ.), Κωνσταντινούπολις.
ΕΕΑ	= Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς (Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου 'Αθηνῶν).
ΕΕΒΣ	= Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν (περ.), 'Αθῆναι.
ΕΕΘΣ	= Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς (Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου 'Αθηνῶν).
ΕΕΘ	= Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς (Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης).
Ἑλληνικά	= Ἑλληνικὰ (περ.), 'Αθῆναι - Θεσσαλονίκη.
ÉO	= Échos d'Orient (περ.).
ΕΦ	= Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος (περ.), 'Αλεξάνδρεια.
ΕΦΣΚ	= Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως (περ.).
Hymnes	= José Grosdidier de Matons, Romanos le Mélode Hymnes I, 1964, II, 1965, Paris (Sources Chrétiennes).

Θεολογία	= Θεολογία (περ.), Ἀθῆναι.
ΘΗΕ	= Θρησκευτικὴ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία, Ἀθῆναι.
ΙΒ	= (Ἀθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως) Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη Α' - Ε', Πετρούπολις.
Κλεὶς	= Ν. Β. Τωμαδάκη, Κλεὶς τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας, ἤτοι Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Βυζ. Φιλολ., τόμος Α', ἔκδοσις τρίτη, Ἀθῆναι 1965.
Krumb.-Σωτ.	= Κρουμπάχερ, Ἱστορία τῆς Βυζαντηνῆς Λογοτεχνίας μεταφρασθεῖσα ὑπὸ Γεωργίου Σωτηριάδου, Α' - Γ', ἐν Ἀθήναις 1897, 1900 (εἰς τὸν πρῶτον τόμον ἡ Θεολογία ὑπὸ A. Ehrhard).
Κρ. Χρ.	= Κρητικὰ Χρονικὰ (περ.), Ἡράκλειον Κρήτης.
ΜΒ	= (Κ. Σάθα) Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη, τόμ. Α' - Ζ'.
ΜΕΕ	= Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία (Δρανδάκη), 1-24, καὶ Συμπλήρωμα 1 - 4, Ἀθῆναι.
ΝΕ	= (Σπ. Λάμπρου), Νέος Ἑλληνομνήμων (περ.), Ἀθῆναι.
ΝΣ	= Νέα Σιὼν (περ.), Ἱεροσόλυμα.
ΝΦ	= (Κ. Ν. Σάθα), Νεοελληνικὴ Φιλολογία, 1868.
Ὀρθοδοξία	= Ὀρθοδοξία (περ.), Κωνσταντινούπολις.
OC	= Orientalia Christiana, Ρώμη.
OCA	= Orientalia Christiana Analecta, Ρώμη.
OCP	= Orientalia Christiana Periodica, Ρώμη.
ΠΑΑ	= Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.
ΠΒΣΘ	= Πεπραγμένα Θ' Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου Θεσσαλονίκης, τόμοι Α' - Γ' (1954 - 1957).
PG	= Migne, Patrologia Graeca, 1 - 161.
PO	= Patrologia Orientalis, R. Craffin - F. Nau, Paris.
ΠΠ	= (Σπ. Λάμπρου) Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακά, Α' - Δ', Ἀθῆναι.
RE	= Real Encyclopädie ὑπὸ Pauly - Wissowa - Kroll.
RÉB	= (Revue des) Études Byzantines (περ.), Παρίσιοι.
RÉG	= Revue des Études Grecques (περ.), Παρίσιοι.
SB(N)	= Studi Bizantini (Neoellenici) (περ.), Νεάπολις - Ρώμη.
Syn. Const.	= Synaxarium Constantinopolitanum, Propylaeum Novembris εἰς τὰ Acta Sanctorum ὑπὸ Hip. Delehaye, 1902.
VVr	= Βυζαντινὰ Χρονικὰ (περ.), Πετρούπολις, ρωσιστί.

ἄ.ἔ. = ἄνευ ἔτους	σ. σσ. = σελίς, σελίδες
cod., = codex,	στ. = στήλη, στῆλαι
codd. = codices	χφ. = χειρόγραφον
περ. = περιοδικὸν	

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗ ΠΟΙΗΣΙΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

ΥΠΗΡΞΕ ΠΟΙΗΣΙΣ ΕΙΣ ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ;

1. **Ἡ στιχουργία** ἀσφαλῶς δὲν εἶναι ποίησις. Τοῦτο εἶναι ἰσχυρὸς κανὼν διὰ πᾶσαν ἐποχὴν καὶ ἐξαίρεσις αὐτοῦ δὲν δύναται νὰ γίνῃ προκειμένου περὶ τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνικῆς παραγωγῆς. Ἐὰν ἑπομένως ἡ βυζαντινὴ λογοτεχνία εὑρεθῇ ἔχουσα ἔμμετρον λόγον ἄμουσον καὶ μὴ ἐπιδρῶντα αἰσθητικῶς, τότε δὲν θὰ δυνάμεθα νὰ ὁμιλῶμεν πλέον περὶ ποιήσεως ἀλλὰ περὶ στιχουργίας. Καὶ τότε ἀσφαλῶς ἡ τοιαύτη στιχουργία θὰ ἐνδιαφέρῃ τὴν φιλολογίαν ὡς ἐπιστήμην, διὰ τὴν γλῶσσαν, διὰ τὰ εἴδη ὑπὸ τὰ ὁποῖα ἐμφαίνεται, διὰ τὴν μακρυνὴν ἀπήχησιν τοῦ παρελθόντος ἢ προαγγελίαν τοῦ μέλλοντος. Ἀλλὰ κατ' οὐσίαν λογοτεχνία δὲν θὰ εἶναι.

Κατ' ἀρχὴν πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι εἰς τὸ Βυζάντιον ὑπάρχει στιχουργία κάθε εἴδους : θύραθεν καὶ ἐκκλησιαστική, δημώδης καὶ λογία. Ἀλλὰ τοῦτο θὰ συνέβαινεν ἤδη καὶ μὲ τὴν ἀρχαίαν φιλολογίαν (ἀπὸ τὴν κληρονομίαν αὐτὴν μᾶς ἐγλύτωσεν ὁ χρόνος), καθὼς τοὐλάχιστον φαίνεται εἰς τὸ ρωμαϊκὸν τμῆμα της. Τοῦτο μάλιστα συμβαίνει εἰς τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα, ὅπου χιλιάδες βιβλίων μὲ στίχους μετρίους χωρὶς πρωτότυπον ἔκφρασιν καὶ χωρὶς ἐκδήλωσιν πλουσίου ἐσωτερικοῦ κόσμου, ἐξεμοῦν καὶ ἀναμασοῦν κοινοτοπίας καὶ συναισθηματικὰς καταστάσεις κοινοτάτας. Ὅ τι λοιπὸν συνέβαινεν εἰς τὴν ἀρχαιότητα καὶ ὅ τι ἀκόμη εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν νόσος τοῦ σημερινοῦ πνεύματος, δὲν ἠμπορεῖ ν' ἀποκλεισθῇ ἀπὸ τὸν μεσαιωνικὸν Ἑλληνισμόν : Χιλιάδες κοινοτόπων τροπαρίων, τὰ «προσόμοια» τὰ συνταχθέντα μεταβυζαντινῶς, χιλιάδες βλακωδῶν στίχων «διδακτικῶν», τὰ πρῶτα γραμμένα εἰς λογίαν, οἱ δὲ δεύτεροι εἰς δημωδεστέραν γλῶσσαν, παραλλήλως πρὸς ἀνουσίους χρονογραφίας καὶ ἀτελευτήτου μήκους θεολογικὰ κείμενα, ἀνεξαρτήτως γλωσσικοῦ ἐνδύματος, κατακλύζουν τὴν μεσαιωνικὴν φιλολογικήν μας παραγωγήν. Ἀπὸ τὰ κείμενα αὐτά, ἀπεραντολόγα, κοινότοπα, χωρὶς πρωτοτυπίαν, χωρὶς τὴν παραμικρὰν ἔνδειξιν ἐσωτερικοῦ ἀγῶνος τοῦ δημιουργοῦ των, δὲν πρόκειται νὰ αἰσθανθῇ κανεὶς καμμίαν γνησίαν ποιητικὴν ἀπόλαυ-

σιν. Τοῦτο ὅμως δὲν δύναται νὰ καταδικάσῃ καὶ τὰ ὑπόλοιπα, δηλαδὴ τὴν μεγάλην ἐκκλησιαστικὴν ποίησιν τῶν μελῳδῶν καὶ ὑμνογράφων, τὴν λογίαν ποίησιν τοῦ Γρηγορίου, τοῦ Συνεσίου, τῶν ἐπιγραμματοποιῶν καὶ τέλος τὴν σατιρικὴν ποίησιν τοῦ Πτωχοπροδρόμου καὶ τὰ ἀκριτικὰ ᾄσματα.

2. Εἰδικῶς περὶ τῆς **ὑμνογραφίας** πρέπει νὰ γίνῃ ἡ ἑπομένη διάκρισις. Ἡ ἀληθὴς ὑμνογραφία εἶναι συνδεδεμένη μὲ τὸ μέλος, ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος ἐνεπνεύσθη συγχρόνως τὰ λόγια καὶ τὴν μουσικήν, μέσα του συνεδέθη τὸ αἴσθημα τοῦ λόγου καὶ τοῦ ἤχου καὶ ἔλαβε τὴν αὐτὴν ἐξωτερικὴν μορφήν. Σήμερον εἰς ἡμᾶς ἀπομένει μόνον ὁ λόγος καὶ μουσικὴ ὄχι ἐκείνη ἡ πρωτότυπος τοῦ ποιητοῦ, τὸν ὁποῖον ὀνομάζομεν *μελῳδόν*, ἀλλ' ἡ κατὰ παράδοσιν, ἐφ' ὅσον τὰ μέλη - ποιήματα ὑπάρχουν εἰς λειτουργικὴν χρῆσιν ἀκόμη.

Κατὰ τὰ *μέλη* τοῦ μελῳδοῦ ἐγράφησαν πολλὰ ὅμοια συστήματα, κοντάκια, κανόνες, προσόμοια (βλ. περαιτέρω) εἴτε ὑπὸ τοῦ ἰδίου, εἴτε ὑπὸ ἄλλων. Ἐὰν οἱ ἄλλοι αὐτοὶ ἔγραψαν ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον κείμενα, εἶναι μόνον *ὑμνογράφοι* καὶ ὄχι μελῳδοί. Εὐνόητον εἶναι τώρα ὅτι ὅταν τὴν σύνθεσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων ἀνέλαβον ἀνίκανοι πρὸς μελουργίαν ποιηταί, ὁ λόγος ἠμποδίζετο ἀπὸ τὴν πέδην τοῦ εἱρμοῦ, δηλαδὴ τοῦ μουσικοῦ ἐκείνου προτύπου πρὸς τὸ ὁποῖον ἐμελίζετο ὁ ὕμνος. Ἑπομένως ἡ ὑποχρέωσις αὐτὴ τῆς συμμορφώσεως ἐγέννα ἕνα καταπτωτικὸν συντηρητισμόν, μαραίνοντα τὴν ὑπάρχουσαν ποιητικὴν διάθεσιν καὶ περιορίζοντα αὐτὴν ἐντὸς τοῦ κλοιοῦ τοῦ προδιαγεγραμμένου. Οὕτω κατηντήσαμεν εἰς τὴν *μίμησιν*, ἡ ὁποία δὲν ἦτο ἁπλῶς μίμησις τοῦ μουσικοῦ συστήματος καὶ τῶν μέτρων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐκφράσεων καὶ τῆς γλώσσης. Εἰς τὴν μετὰ τὸ 1200 ὑμνογραφίαν θὰ ἴδωμεν ἀποδιδόμενα ἀνοίκεια ἐπίθετα εἰς ἀσήμαντα ἁγιογραφικὰ πρόσωπα, ἁπλῶς καὶ μόνον διότι ὁ ἐκφραστικὸς τρόπος, λαμβανόμενος ἀπὸ παλαιότερον κείμενον, ἐταίριαζεν εἰς τὸν νεώτερον ὑμνογράφον. Ἡ κατάπτωσις αὐτή, συνδεομένη μὲ τὴν ἀσυδοσίαν τῆς πνευματικῆς κλοπῆς, ἡ ὁποία δὲν ὑπῆρξεν ἀδίκημα κατὰ τοὺς μέσους χρόνους, κατάπτωσις δικαιολογουμένη καὶ ἀπὸ τὴν χαλάρωσιν τῆς ἐντάσεως τῆς πίστεως καὶ ἀπὸ κάποιον ἐκπεσμὸν τοῦ μοναχικοῦ βίου, ἐδημιούργησε χιλιάδας μικρῶν ἀσημάντων κειμένων. Δεδομένου δ' ὅτι ἀπὸ τῆς εὑρέσεως τῆς τυπογραφίας καὶ τῆς δουλώσεως τοῦ Γένους ἐπεκράτει ἀσυδοσία περὶ τὴν σύνθεσιν τῶν λειτουργικῶν βιβλίων καὶ τὴν σύνταξιν τῶν ἀκολουθιῶν, πράγματα τὰ ὁποῖα ἐκανονίζοντο ἐρήμην τῶν πατριαρχικῶν ἐξουσιῶν ὑπὸ τῶν τυπογράφων, τῶν τυχόντων κληρικῶν καὶ μοναστῶν, πλῆθος ἀδοκίμων κειμένων, ἀκολουθούντων τὴν μιμητικὴν αὐτὴν τάσιν, ὑπεισῆλθεν εἰς τὰ ἐπίσημα σήμερον βιβλία καὶ συνελογίσθη μετὰ τῶν γνησίων βυζαντινῶν κειμένων. Μόνον μακροχρόνιος ἔρευνα τῶν κωδίκων καὶ δημοσίευσις τῶν ἐν αὐτοῖς κοιμωμένων δοκιμωτέρων κειμένων, συνεπικουρουμένη ἀπὸ γνῶσιν τῶν πρώτων ἐκδόσεων, καὶ γενικῶς ἀπὸ τὴν γνῶσιν τῆς

ἱστορίας τῆς ἐκδόσεως τῶν λειτουργικῶν κειμένων, θὰ ἐπιτρέψῃ τὴν εἰς τὸ μέλλον ριζικὴν ἀναθεώρησιν τῶν λειτουργικῶν βιβλίων, ὥστε νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὰ γνήσια κείμενα καὶ ν' ἀποτινάξωμεν ὅσα ἡ μοναχικὴ ἀμάθεια καὶ ἀπαιδευσία καὶ ἡ προχειρότης τῶν κερδοσκόπων ἐκδοτῶν παρεισήγαγεν ἢ ἐκερμάτισεν ἢ μετέθηκεν ἀτόπως.

3. Ἡ κατ' ἐξοχὴν ποίησις τῶν βυζαντινῶν δὲν ὑπῆρξεν ἡ δημώδης, ὡς θὰ ὑπέθετέ τις, ἀλλ' ἡ ἐκκλησιαστική. Καὶ ποία μὲν ὑπῆρξεν ἡ δημώδης δὲν γνωρίζομεν ἀρκετά, ἀφοῦ ἀπὸ τοὺς πρὸ τοῦ 1000 μ.Χ. αἰῶνας ὀλιγίστους μόνον ἔχομεν στίχους, παραδεδομένους ἀπὸ λογίους συγγραφεῖς. Ἀποκορύφωμα τῆς δημώδους ποιήσεως εἶναι τὸ ἀκριτικὸν ἔπος, ὅπου πρέπει νὰ περικλείωνται αὐτούσια καὶ πολλὰ παλαιότερα δημοτικὰ τραγούδια. Τὸ ἡρωϊκὸν πνεῦμα εἶναι ἐκεῖνο ποὺ καταξιώνει τὴν ἀκριτικὴν ποίησιν, πνεῦμα ποὺ δὲν εἶχεν ἐλαττωθῆ καὶ κοιμηθῆ εἰς τοὺς ἀκρίτας τῶν ἑλληνικῶν μεσαιωνικῶν συνόρων καὶ ποὺ δικαιολογεῖ καὶ αὐτὴν τὴν μακραίωνα συντήρησιν τοῦ ὑπὸ ποικίλων ἐχθρῶν προσβαλλομένου Βυζαντίου.

Ἀλλ' ὁ μέσος Ἑλληνισμὸς ἐτέλει ὑπὸ τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἦτο ὠργανωμένος σύμφωνα πρὸς τὸ δόγμα τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀπέβλεπε πρὸς ζωὴν διαρκεστέραν καὶ πνευματικωτέραν τοῦ ματαίου καὶ παροδικοῦ τούτου κόσμου[1]. Ἡ ἀνατολικὴ αὐτὴ ἐπίδρασις — ἄλλως τε τὸ Βυζάντιον ἦτο περισσότερον Ἀνατολὴ παρὰ Δύσις — εἶχε πρὸ πολλοῦ ἐξοστρακίσει τὸ ἰδανικὸν τῆς καλοκαγαθίας πρὸς τὸ ὁποῖον ἀπέβλεπεν ὁ κλασσικὸς Ἕλλην, ἀπέκρουε δὲ μετὰ βδελυγμίας πᾶσαν ἐπικούρειον ἄποψιν περὶ τῆς ζωῆς. Τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους τοῦ ὑλισμοῦ, τῆς καταπτώσεως καὶ τῆς ἁμαρτίας, διεδέχθησαν χρόνοι ὅπου ἡ ἀγνιστικὴ διάθεσις ἐμάραινε πᾶσαν τάσιν τοῦ σώματος πρὸς ἀπόλαυσιν τῶν γηΐνων. Ὑπὸ τὴν βαρεῖαν ἐπίδρασιν τῆς αἰγυπτιακῆς μοναστικῆς, τὸ πνεῦμα τοῦ μοναχισμοῦ, διὰ τῆς Συρίας καὶ τῆς Μικρασίας ἐπεκταθὲν σὺν τῷ χρόνῳ μέχρι τῆς κυρίως Ἑλλάδος, μετεμόρφωσε τὸν Χριστιανισμὸν τῆς χαρᾶς διὰ τὴν ἐπελθοῦσαν ἀπολύτρωσιν, εἰς στυγνὸν Χριστιανισμὸν φόβου τῶν ἐγκοσμίων, φυγῆς ἀπὸ τοῦ κακοῦ, ἡσυχίας. Οἱ μονασταὶ εἶναι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι, διὰ τῆς κατανικήσεως τῆς εἰκονομαχίας ἐπικρατοῦν ἐν τέλει. Καὶ μολονότι οἱ ἴδιοι ἀντεμάχοντο κατ' ἀρχὴν τὴν ἐπιβολὴν τοῦ δόγματος ὑπὸ τῆς πολιτείας, καθὼς ἤδη εἴπομεν, ἐνεστερνίσθησαν τὸ δόγμα καὶ ἐπολέμησαν πᾶσαν παρέκκλισιν μετὰ ταῦτα. Ὥστε ὅταν ἐπεκράτησεν ὁ ἀνθρωπισμός, δὲν ἐτόλμησε νὰ συμβιβάσῃ τὰς νέας τάσεις πρὸς

---

1. Βεβαίως ὑπῆρξε καὶ εἷς ἀριθμὸς *μιμητῶν*, οἱ ὁποῖοι ἀντέγραφον τοὺς κλασσικοὺς καὶ ἀνεμείγνυον τὰς παγανιστικὰς θεότητας εἰς τοὺς στίχους των, ἀλλ' ἡ ψευδὴς αὐτὴ κατάστασις ἐξεδικήθη τὴν «ποίησίν» των, ἀπὸ τὴν ὁποίαν λείπει καὶ τὸ ὑπόβαθρον τῶν ἀρχαίων, ἡ ζωή, καὶ ὁ στῦλος τῶν μέσων, ἡ πίστις.

τὸν παλαιὸν τύπον, ἀλλ' ἀφῆκε νὰ ἐπιβιώνῃ ὁ τύπος — ἐν προκειμένῳ ὁ λογοτεχνικὸς — διὰ τῆς μιμήσεως.

Δι' ὅλων τῶν αἰώνων ἀπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως τὸ Βυζάντιον ἀπέβλεπε πρὸς τὸ ἰδανικὸν τῆς χριστιανικῆς τελειώσεως διὰ τῆς ὑπηρεσίας τοῦ ἀγαθοῦ, τῆς καταπολεμήσεως τοῦ κακοῦ, τῆς προσδοκίας τῆς μελλούσης ζωῆς. Δι' ὅλους αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους ὁ φυσικὸς γῦρο των κόσμος ὑπῆρξε κάτι τὸ πρόσκαιρον, τὸ ἀλλαγησόμενον, τὸ φθαρτόν, ἐνῶ ὁ αἰώνιος ὑπῆρξεν ὁ κόσμος τοῦ πνεύματος, ὁ ἐλευσόμενος καὶ ἀπαράφθαρτος. Ἀντὶ τῆς ἀπολαύσεως τοῦ φυσικοῦ κόσμου, ὁ χριστιανὸς ἀπέβλεπεν εἰς ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ Θεοῦ, ἐπιτυγχανομένην διὰ τῆς προσευχῆς, ὅπου ηὐχαρίστει, ἐδοξολόγει, παρεκάλει, ἐξωμολογεῖτο τὰς ἁμαρτίας του. Αὐτὴ ἡ τριπλῆς σημασίας προσευχὴ ὑπῆρξε πηγὴ ἀκένωτος τῆς ἑλληνικῆς μεσαιωνικῆς ποιήσεως. Ἡ ἁμαρτία καὶ ἡ μετάνοια ὑπῆρξαν οἱ δύο πόλοι περὶ τοὺς ὁποίους ἐστρέφετο ὁ ψυχικὸς κόσμος τοῦ ἀνθρώπου. Ἂν τοῦτο ὠνομάζομεν ἰδεαλισμόν, θὰ ἤμεθα ἔξω τοῦ νοήματος τοῦ Χριστιανισμοῦ, ποὺ δὲν εἶναι φιλοσοφικὸν σύστημα, ἀλλ' ἄσκησις ψυχῶν. Ἂν τὴν χριστιανικὴν ἔκφρασιν παρηλληλίζομεν πρὸς τὴν ἐξομολογητικὴν ποίησιν τῶν ἡμερῶν μας, θὰ ὑπελειπόμεθα τῆς κατανοήσεως τὴν ὁποίαν ἀξίζει, ἀφοῦ ὁ ἐξομολογούμενος σήμερον κτυπᾷ τὰ στήθη του καὶ αναξέει τὰς πληγάς του φωνάζων πρὸς τὸ κενόν, χωρὶς συνήθως νὰ ἔχῃ προηγηθῆ ἡ συντριβὴ ἀπὸ τὴν ἐξομολόγησιν.

Χωρὶς αὐτὸ τὸ ἀντίκρυσμα τῆς λογοτεχνίας τοῦ Βυζαντίου δὲν δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν ὄχι μόνον τὴν γνησίαν ὑμνογραφίαν ἀλλ' οὐδὲ τὴν κοσμικὴν ποίησιν (τὴν μὴ εἰσηγμένην εἰς τὴν Ἐκκλησίαν) τοῦ Συνεσίου καὶ τοῦ Γρηγορίου — ἐπὶ τῶν ὁποίων ἡ ἀρχαία ἐπίδρασις ὑπῆρξε μεγίστη — τοῦ Γεωργίου Πισίδου, τοῦ Ἰωάννου Μαυρόποδος ἢ τοῦ Μανουὴλ Φιλῆ.

Διότι τὸ εὐδαιμονιστικὸν ἰδεῶδες ὅλων τῶν Βυζαντινῶν, εἴτε διὰ τὴν Ἐκκλησίαν γράφουν, εἴτε διὰ τὴν ἀτομικήν των τέρψιν, κλείεται ἐντὸς τοῦ δόγματος[1] καὶ περιορίζεται ὑπ' αὐτοῦ. Πέρα τοῦ δόγματος ὑπάρχει ἔρευνα

1. Δόγματα εἶναι πᾶσαι αἱ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας πρὸς προσδοχὴν προβαλλόμεναι ἀλήθειαι τῆς πίστεως, ἀδιαφόρως ἐὰν ἔχουν καθορισθῆ ἢ μὴ ὑπὸ Οἰκουμενικῶν Συνόδων. Οὕτω δόγματα εἶναι οὐ μόνον αἱ περὶ τὴν Θεολογίαν καὶ Χριστολογίαν ὑπὸ τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων καθορισθεῖσαι ἀλήθειαι, ἀλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ λοιπαὶ ἀλήθειαι τῆς πίστεως αἱ ὁποῖαι προβάλλονται εἰς τοὺς πιστοὺς ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας πρὸς προσδοχήν, ὡς αἱ περὶ τῆς Ἐκκλησίας, τῶν μυστηρίων, τῆς δικαιώσεως, τοῦ ἁγιασμοῦ κλπ.

Ἡ Ἐκκλησία ἀναπτύσσει καὶ καθορίζει τὰ δόγματα κατ' ὀλίγον, ὑπάρχοντα ἐν σπέρματι εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφήν, ἀποκρούει δὲ τὰς ἑτεροδιδασκαλίας. Οὕτω π.χ. ἡ μὲν Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἐδέχθη τὰς περὶ τῆς θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας ἀπόψεις τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ (μέσα ιδ' αἰ.), ἡ δὲ Δυτικὴ Ἐκκλησία ἀνεκήρυξε τὸ δόγμα τῆς ἀσπίλου συλλήψεως καὶ εἶτα (1950) καὶ ἀναλήψεως τῆς Θεοτόκου.

χάριν τῆς γνώσεως, ἀλλ' ἡ πίστις τῶν πέρα τοῦ δόγματος συμπίπτει μὲ τὴν ἁμαρτίαν.

4. **Τὰ Κριτήρια** ἑπομένως τῆς καταξιώσεως τῆς βυζαντινῆς ποιήσεως δὲν δύναται νὰ εἶναι τὰ οἱαδήποτε αἰσθητικὰ κριτήρια τὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῦμεν σήμερον προκειμένου περὶ συγχρόνων ποιητῶν. Ἅπαξ δηλονότι ἀποσκορακίσωμεν τὴν γλωσσικὴν διάκρισιν καὶ ἀπαλλαγῶμεν ἀπὸ τὴν πρόληψιν ὅτι δὲν ἀξίζουν ἀφοῦ δὲν ἔγραψαν τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν, πρέπει ν' ἀποβάλωμεν καὶ τὴν ἱστοριστικὴν ἀντίληψιν περὶ γνώσεως τῶν ἑκάστοτε ἐκπροσώπων τῆς πνευματικῆς κινήσεως, ἡ ὁποία ὠθεῖ εἰς φιλολογικὴν ἀσχολίαν ματαίαν συχνότατα, ὅταν οἱ περὶ ὧν πρόκειται ἀντιπρόσωποι εἶναι ὅλως ἀνάξιοι.

Οὔτε ἡ μορφή, γλῶσσα, μέτρα, ρυθμός, τρόποι, μουσικὴ καὶ τὰ γεννώμενα προβλήματα περὶ τῶν χρόνων τῆς γενέσεως τῶν εἰδῶν, τῆς ἀκμῆς τῶν ποιητῶν, τῆς παραδόσεως καὶ γνησιότητος τῶν κειμένων, ζητήματα ὅλα φιλολογικώτατα, εἶναι δυνατὸν νὰ καλύψουν τὴν ἀπουσίαν ποιητικοῦ πνεύματος. Βεβαίως ἡ *μορφὴ* εἶναι ἀπαραίτητον στοιχεῖον τῆς ποιητικῆς δημιουργίας, ὅταν ὅμως εἶναι συνηρτημένη πρὸς αὐτὴν καὶ ἀδιαχώριστος καὶ ὄχι ξένον φόρεμα.

Παραλλήλως οὐδὲ τὸ *θέμα* δύναται νὰ καταξιώσῃ τὴν ποίησιν διὰ τῆς πρωτοτυπίας του, εἰς ἐποχὴν μάλιστα κατὰ τὴν ὁποίαν πρωτότυπα θέματα δὲν ὑπῆρχον, ἀλλ' ἐλαμβάνοντο αἱ ὑποθέσεις ἐκ τῆς Γραφῆς καὶ τῆς παραδόσεως.

Διὰ ν' ἀντιμετωπίσῃ κανεὶς τὴν βυζαντινὴν ποίησιν, ὀφείλει ἐπίσης νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ οἱανδήποτε ἄλλην μαχητικὴν προκατάληψιν, δηλονότι ἀπὸ κάθε ἰδέαν ὅτι ἐκεῖ θὰ εὕρῃ ὅπλα διὰ ν' ἀμυνθῇ, νὰ κτυπήσῃ ἢ νὰ ἀποκρούσῃ.

Ἡ βυζαντινὴ ποίησις ἔχει δύο ἐσωτερικὰ κριτήρια ἀλληλένδετα, μὲ τὰ ὁποῖα πρέπει ν' ἀντιμετωπίζεται, τὴν *πίστιν* καὶ τὴν *ἐσωτερικὴν πάλην*. Ἡ πίστις εἶναι ἐκείνη ἡ ὁποία δίδει περιεχόμενον πνευματικὸν εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ διαφοροποιεῖ τὸν πιστεύοντα λόγιον ἀπὸ τὸν μεταπράτην τῶν γνώσεων καὶ ἔμπορον τῆς εὐφυΐας. Διὰ τῆς πίστεως ἐμβαθύνει ὁ ἄνθρωπος εἰς μεταφυσικὰ προβλήματα, ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τὴν ἐπήρειαν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, πολεμεῖ τὸν ἐσωτερικὸν ἐχθρόν του, τὴν ἁμαρτίαν, πλησιάζει τὸν συνάνθρωπον διὰ τῆς εὐποιίας καὶ τῆς συγγνώμης. Διὰ τῆς πίστεως ὑψώνεται ὁ χοϊκὸς ἄνθρωπος εἰς τὸν οὐρανόν, προσεύχεται, συνομιλεῖ μὲ τὸν Θεόν, προσδοκᾷ. Μὲ τὸν θυρεὸν τῆς πίστεως ὡπλισμένος μάχεται ὑπὲρ τοῦ συνόλου, θυσιάζεται, πίπτει, μειώνει καθ' ἡμέραν τὸν ἐγωϊσμόν του, συνυπάρχει μὲ τοὺς ἄλλους. Διὰ τῆς πίστεως ὁ ἄνθρωπος πλησιάζει τὴν γνῶσιν, ἐξελισσομένην καὶ πρόσκαιρον, καλλιεργεῖ τὴν μάθησιν καὶ ὑπηρετεῖ τὸ πνεῦμα. Ἀπὸ τὸν πραγματικῶς πιστεύοντα, τοῦ ὁποίου ὁ τόνος εἶναι θερμός, ἡ ἔκφρασις εἰλικρινής, ἡ φωνὴ καθαρά, ὁ λόγος ἀληθής, διακρίνομεν, ὅταν ἀσκηθῶμεν (ψυχικῶς περισ-

σότερον παρὰ διὰ τῶν στενῶν μεθόδων τῆς γραμματικῆς καὶ τῆς συντάξεως) τὸν λογοκόπον μιμητὴν ὁ ὁποῖος ἔχει μέσα του κενὸν καὶ τοῦ ὁποίου ἡ σπηλαιώδης φωνὴ δὲν εὑρίσκει ἠχεῖον.

'Αλλ' ὁ πιστὸς δὲν εἶναι ἅγιος κατὰ παραχώρησιν, δὲν εἶναι μακάριος ἐκ γενετῆς καὶ προωρισμένος εἰς ἄκοπον σωτηρίαν. 'Ο πραγματικὸς πιστὸς εἶναι ἀσθενής, ὡς ἄνθρωπος μ' ἐπιθυμίας, σαρκικὰς ἀπαιτήσεις, πνευματικὰς ἀμφιβολίας, νωθρότητα, κακίας καὶ ἀδυναμίας, ἀκόμη καὶ περιόδους ἀπιστίας. 'Η διατήρησίς του εἰς τὸν εὐθὺν τῆς ἀρετῆς δρόμον γίνεται διὰ τῆς *ἀσκήσεως*, δηλαδὴ διὰ τῆς ἀενάου πάλης κατὰ τῶν ἐξωτερικῶν πειρασμῶν καὶ τῶν ἐσωτερικῶν του, τῶν ἰδίων ἀδυναμιῶν. Καταφυγή του εἶναι ὁ Χριστός, ἡ Μήτηρ Θεοῦ, οἱ ἅγιοι εἰς τοὺς ὁποίους προσεύχεται, τὸν βίον τῶν ὁποίων θέλει νὰ μιμηθῇ. Τὰ πταίσματα ἀκολουθεῖ ἡ μετάνοια, τὴν ἁμαρτίαν ἡ συντριβή. Τὴν προσευχήν του χαρακτηρίζει, ὄχι ἡ τυπικὴ ἐπανάληψις εὐήχων λόγων διὰ τῶν ὁποίων ἐξεφράσθησαν οἱ ἄλλοι, ἢ τοὺς ὁποίους δὲν ἐννοεῖ, ἀλλ' ἡ ἔκφρασις τοῦ ἰδίου του σπαραγμοῦ. Αὐτὸς ὁ ἀγών, ἡ *ἐσωτερικὴ πάλη*, δημιουργοῦν τὸ ἐπικρατοῦν *ἠθικὸν στοιχεῖον* τὸ ὁποῖον καταξιώνει τὴν ποίησίν του, κάνει τὸν ἴδιον ν' ἀληθεύῃ εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ πνεύματος. Τί ἀξίαν τώρα ἔχει δι' αὐτὸν ἡ φύσις, αἱ λαμπραὶ ἀνατολαί, οἱ λειμῶνες, τὰ ἄνθη, ἡ μελιχρὰ δύσις, τῶν ἀστέρων αἱ λάμψεις εἰς νύκτας ὑποβλητικάς, αἱ σαρκικαὶ ἀπολαύσεις, τὰ ὄνειρα τοῦ κόσμου τούτου; Πέρα αὐτῶν ὑπάρχει ἡ αἰωνιότης ἀλλὰ μόνον διὰ τοὺς τετελειωμένους. Χάριν αὐτῆς τῆς αἰωνιότητος, χάριν τοῦ ἀγαθοῦ, τὸ ὁποῖον ταυτίζεται μὲ τὸν Θεόν, ζῇ καὶ ἀγωνίζεται, καὶ πρὸς αὐτὸ ἀνατείνει διὰ τοῦ λόγου.

Αὐτὴ εἶναι ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει ἡ ψυχολογία τοῦ Συνεσίου, τοῦ Ρωμανοῦ, τοῦ Κοσμᾶ, τοῦ 'Ανδρέου Κρήτης. Μεταξύ των ὑπάρχουν βεβαίως κοινὰ καὶ διάφορα. 'Ο Συνέσιος ὑμνεῖ τὸν δημιουργόν, ὁ Ρωμανὸς αἰσθάνεται ἀκόμη τὴν ὡραιότητα τῶν ἁπλῶν πραγμάτων, ὁ 'Ιωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ὑπηρετεῖ τὸ τὴν πίστιν θεμελιοῦν δόγμα, ὁ Κοσμᾶς καὶ ὁ 'Ανδρέας εἶναι οἱ ποιηταὶ τῆς συντριβῆς, τῆς ἐξομολογήσεως καὶ τῆς ἐκφράσεως τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀγῶνος. "Ολοι ζωντανευμένοι ἀπὸ τὴν ἰδίαν πίστιν, ἀποβλέπουν πρὸς τὸ ἴδιον ἰδανικόν, παραλλάσσουν μόνον ὡς πρὸς τοὺς τόνους τῆς μελῳδίας. Πρὸς τὸ αὐτὸ ἰδανικὸν τείνουν κατόπιν ἡ Κασία, ὁ Φώτιος καὶ ὁ 'Ιωάννης Μαυρόπους καὶ δεκάδες ἄλλων ποιητῶν, τὸ μέταλλον τῶν ὁποίων ἐλέγχει ἡ πίστις καὶ ἡ ἠθικὴ πάλη.

5. 'Η ἔκφρασις. Χιλιάδες ἐν τούτοις ἁγίων ψυχῶν αἱ ὁποῖαι ἐπίστευσαν καὶ ᾐσθάνθησαν ὡς ἀκριβῶς οἱ διαπρεπεῖς Πατέρες καὶ ποιηταὶ τῆς 'Εκκλησίας καὶ ἐπολέμησαν τὸν ἐσωτερικὸν ἀγῶνα μὲ τὴν αὐτὴν ὡς καὶ ἐκεῖνοι δύναμιν, ἐστάθησαν βωβοί, καὶ μόνον τὰ δάκρυα τῶν ὀφθαλμῶν των προσέφεραν εἰς τὴν ἔκφρασιν τοῦ πόνου, τῆς ὀδύνης των καὶ τοῦ ἀγῶνος των. Διότι

κατὰ τρόπον ἀνεξιχνίαστον, ὁ δημιουργὸς ἔδωκεν εἰς ἐλαχίστους μόνον τὴν ἱκανότητα τοῦ λόγου καὶ τὴν χάριν τῆς ἰσορροπίας μεταξὺ τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου καὶ τῆς ἐκφράσεως αὐτοῦ. Ὡς ἐκ τούτου πολλὰ πολλάκις ψελλίσματα ἁγνῶν ψυχῶν θὰ εὕρῃ κανεὶς εἰς κείμενα κατωτέρας ὑφῆς, ἀλλ' ἀπέχοντα τῆς τελειώσεως ἐκείνης τῶν ἀληθῶν συγγραφέων· ἐν τούτοις ἡ κατωτερότης τῶν ψελλισμάτων αὐτῶν δὲν ὀφείλεται εἰς ἔλλειψιν αὐθορμησίας.

Πέρα ἑπομένως τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐσωτερικῆς πάλης πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἡ θεία χάρις, τὴν ὁποίαν ἡμεῖς οἱ φιλόλογοι ὀνομάζομεν τάλαντον, χάρις ἡ ὁποία δὲν ἐξαγοράζεται ἀλλ' ἐπιδέχεται, ὅπως τὰ τοκιζόμενα τάλαντα τοῦ εὐαγγελίου, πολλαπλασιασμὸν διὰ τῆς μαθήσεως, τῆς φαντασίας, τοῦ στοχασμοῦ, τῆς μελέτης τοῦ φυσικοῦ καὶ ἀνθρωπίνου κόσμου. Ἀπὸ ἀγραμμάτους καὶ ἀπαιδεύτους ἀνθρώπους δὲν δύναταί τις νὰ περιμένῃ πολλαπλασιασμὸν τοῦ ταλάντου. Δι' αὐτὸ ἡ ἐπίδρασις τῆς κλασσικῆς μας φιλολογίας εἰς τοὺς χριστιανοὺς ποιητὰς ὑπῆρξε τεραστία. Χωρὶς νὰ τοὺς ἐμποδίζῃ τὸ δόγμα, ἀπὸ τὴν μελέτην των ὄχι μόνον ἐδιδάσκοντο τὴν γλῶσσαν, τῆς ὁποίας εὐρεῖαν καὶ ποικιλωτάτην ἔκαμνον ἀνάμεικτον χρῆσιν, ἀλλὰ καὶ τὴν καθαρότητα τοῦ λόγου, τὴν ἀντανακλῶσαν διαύγειαν σκέψεως καὶ συναισθηματικὸν κόσμον καθαρόν. Καὶ ἐπὶ πλέον τὴν ἐξωτερικὴν πολλάκις μορφήν, τὰ ἰαμβικά, ἡρωελεγειακὰ κ.ἄ. ποικίλα μέτρα, τοὺς συντακτικοὺς τρόπους κ.ἄ.

Οὐδ' ἡ τρέχουσα καθ' ἡμέραν ζωὴ ἀφῆκεν ἀνεπηρέαστον τὴν ἔκφρασιν τῶν συγγραφέων καὶ τὴν γλωσσικὴν καὶ τὴν ἄλλην. Ἄλλος εἶναι ὁ κόσμος τοῦ Ρωμανοῦ καὶ ἄλλος τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἀφοῦ ἄλλοι εἶναι οἱ πολιτικοὶ καὶ κοινωνικοὶ ὅροι τοῦ ἕκτου αἰῶνος καὶ διάφοροι οἱ τοῦ ὀγδόου. Τοῦτο ἐπιδρᾷ καὶ ἐπὶ τοῦ ἰδίου ψυχικοῦ κόσμου τοῦ ποιητοῦ, ὁ ὁποῖος παραλλάσσει.

Τῶν μελετητῶν ἔργον εἶναι ἡ ἐφαρμογὴ τῶν κριτηρίων κατὰ τρόπον ὀρθόν, ἡ διάγνωσις τῆς διαφοροποιήσεως τὴν ὁποίαν φέρει ἡ παίδευσις, τῆς καταγωγῆς ἡ προέλευσις, αἱ ἀτομικαὶ συνθῆκαι ἑνὸς ἑκάστου συγγραφέως.

6. Ἡ ἐπίδρασις τῆς βυζαντινῆς ποιήσεως ὑπῆρξεν εὐρυτάτη. Δὲν ὁμιλοῦμεν ἐδῶ τόσον διὰ τὴν κοσμικήν, ἡ ὁποία ἐγένετο ἀντικείμενον μελέτης τῶν λογίων, ὅσον διὰ τὴν ἐκκλησιαστικήν, ἡ ὁποία διὰ τῶν λειτουργικῶν βιβλίων εἰσῆλθεν εἰς τὰς ἀκολουθίας καὶ τῇ συνοδείᾳ τοῦ μέλους ἐγένετο κτῆμα τοῦ λαοῦ. Ἑκατοντάδες ποιητικῶν τεμαχίων φέρονται εἰς τὸ στόμα τοῦ ἀνωνύμου λαοῦ, ὁπουδήποτε τῆς Ἀνατολῆς ὑπάρχουν σήμερον Ἕλληνες. Καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ ἀνὰ τὴν Δύσιν οὐνῖται ὅσοι ἀκούουν τὴν λειτουργίαν ἑλληνιστί, εἶναι εἰς θέσιν ν' ἀπαγγείλουν ἑλληνικὰ τροπάρια. Οὐδὲν δημοτικὸν ᾆσμα ἠξιώθη ποτὲ τῆς διαδόσεως τὴν ὁποίαν ἔσχεν ὁ Ἀκάθιστος Ὕμνος ἢ οἱ θρῆνοι τοῦ Ἐπιταφίου, μελιζόμενοι εἰς γνωστοτάτους μουσικοὺς σκοπούς. Ἀπὸ στόματος εἰς στόμα, ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, τὰ ποιητικὰ αὐτὰ δημιουργή-

ματα, ὅπως τῆς Κασίας ὁ εἱρμὸς *Κύματι θαλάσσης* καὶ τὸ εἰς ἁμαρτωλὴν γυναῖκα ἰδιόμελον, μεταδίδονται εἰς τοὺς μεταγενεστέρους καὶ τοὺς τέρπουν. Καὶ ἐνῶ τὰ δημοτικὰ ᾄσματα κυκλοῦνται ἐν χρόνῳ εἰς μίαν περιοχήν, ἡ ἐκκλησιαστικὴ ποίησις τέρπει διὰ τῶν αὐτῶν ὕμνων τοὺς Κυπρίους, τοὺς Ἠπειρώτας, τοὺς Ποντίους καὶ τοὺς Κρῆτας, ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας.

Οὕτως ἡ βυζαντινὴ ποίησις ἔχει μίαν ἐπικύρωσιν ἐκ τῶν κάτω, τῆς ὁποίας σπανίως γραπτὸς ἔντεχνος λόγος, ὀφειλόμενος εἰς λογίους, ἔτυχε ποτέ.

Ἑπόμενον δ' εἶναι ὅτι κείμενα καταστάντα τοσοῦτον δημώδη θὰ ἐπέδρων ἐπὶ τὴν διαμόρφωσιν τῆς νεοελληνικῆς γλώσσης, ὅπου ἄπειροι ἐκφραστικοὶ τρόποι καὶ λεξιλογικὸς πλοῦτος πολὺς εἰσῆλθον καὶ κατέστησαν λαϊκὰ καὶ ὑπὸ πάντων κυκλοῦνται, χωρὶς νὰ εἶναι συνειδητὴ ἡ ἐπίδρασίς των. Ὁμοίαν ἐπίδρασιν εἶχεν, ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἰδίᾳ ποίησις, καὶ εἰς τοὺς ἀπὸ τῆς ἁλώσεως κἑξ. λογίους κοσμικοὺς ποιητάς, οἱ ὁποῖοι ὄχι τόσον ἐξ ἀναγνώσεως ὅσον ἐξ ἐνθυμήσεως τῶν κατὰ τοὺς παιδικοὺς χρόνους ἀπομνημονευθέντων μελῶν, μετουσίωσαν τεμάχια τούτων εἰς τὰ ἴδια ποιητικά των ἔργα· τοῦτο ἰσχύει ἀπὸ τοῦ Διον. Σολωμοῦ, ἀπηχοῦντος τὸν Κανόνα τοῦ Πάσχα τοῦ Ἰω. Δαμασκηνοῦ εἰς στροφὰς τοῦ «Λάμπρου» του, μέχρι καὶ τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ, ἀπηχοῦντος τὸν Ἀκάθιστον εἰς τὴν «Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ».

7. Ἐὰν μὲ τ' ἀνωτέρω κριτήρια καὶ τὰς ἀνωτέρω προϋποθέσεις ἴδῃ τις τὴν βυζαντινὴν ποίησιν, βεβαίως θὰ ἀπαντήσῃ ὅτι ὑπάρχει καὶ εἶναι ὄχι ἡ τυχοῦσα καὶ ἀσήμαντος, ἀλλὰ ποίησις ἀξιόλογος, ζωντανὴ ἀκόμη καὶ συγκινοῦσα τοὺς πιστούς, ἡ ἀξιολογωτέρα ἐκκλησιαστικὴ καὶ θρησκευτικὴ ποίησις τὴν ὁποίαν ἔχομεν. Πράγματι ἐὰν συγκριθῇ μὲ τὴν ποίησιν τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας θὰ εὑρεθῇ ἀνωτέρα· οὐδεμία δὲ σύγκρισις χωρεῖ πρὸς ὑμνολογικάς τινας προσευχὰς τῶν προτεσταντικῶν προσευχηταρίων.

Εἰδικώτερον ὡς πρὸς ἡμᾶς ἡ βυζαντινὴ αὐτὴ ποίησις εἶναι ποίησις θέλγουσα καὶ συγκινοῦσα διότι εἶναι ποίησις ὑπερλογική, διὰ τῆς ὁποίας ἐπικοινωνοῦμεν μὲ τὰ πέρα τῶν ὁρωμένων καὶ αἰσθητῶν, ἀναλύουσα τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου καὶ μάλιστα εἰς τὰς ὥρας τῆς ἐξάρσεώς της (ὄχι τῆς ἀδυναμίας της) καὶ προσεγγίζουσα ἡμᾶς διὰ τῆς ἀνθρωποποιητικῆς της δυνάμεως, τοῦ δοξαστικοῦ της τόνου καὶ διὰ τῶν κατανυκτικῶν της προσευχῶν πρὸς τὸν δημιουργὸν τοῦ φθαρτοῦ τούτου κόσμου, πρὸς τὸν πατέρα τοῦ οὐρανοῦ, τὴν πνευματικὴν τελείωσιν καὶ κοινωνίαν πρὸς τὴν ὁποίαν τείνομεν.

Ἐπὶ πλέον εἶναι παιδαγωγοῦσα, κατὰ τὴν ἀνθρωπιστικὴν ἔννοιαν, ποίησις· δηλαδὴ τέχνη ὑποβλητικὴ ἡ ὁποία διδάσκει καὶ προσανατολίζει ἡμᾶς πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ ὑψηλόν. Τοῦτο δὲν γίνεται διὰ τοῦ καταθλιπτικοῦ ἐκείνου τόνου τῆς ἐπιβολῆς, δι' ἀπειλῶν καὶ διὰ φοβερισμῶν, ὅσον διὰ τῆς συντριβῆς ἀπὸ τὴν ἁμαρτίαν, τὴν ἐλεητικὴν διάθεσιν, τὴν καθαρὰν τάσιν πρὸς ὕμνον καὶ δοξολογίαν, πρὸς ἔξαρσιν τοῦ ὑψηλοῦ καὶ τοῦ αἰωνίου.

Εἶναι ἀσφαλῶς ἀνθρωπίνη ἡ ποίησις αὐτὴ εἰς τὴν ὁποίαν κυριαρχεῖ ἡ Θεοτόκος, μήτηρ φιλόστοργος, σκέπη καὶ προστασία τοῦ κόσμου, ὅπως τὴν εἶδον οἱ προπάτορές μας, ἡ ποίησις ἡ ὁποία ἐξυμνεῖ καλοὺς μάρτυρας καὶ νεάνιδας τρυφεράς, θυσιάσαντας τὴν ζωήν των χάριν τῆς πίστεως οἱ μέν, τῆς παρθενίας αἱ δέ· ποίησις ἀνθρωπίνη ἐκείνη ἡ ὁποία παριστᾷ τὸ ἀνθρώπινον ὂν ὡς πράγματι εἶναι, ὄχι δηλονότι ἀκέραιον καὶ ἀναμάρτητον, ὑπερβατικὸν καὶ ὑπερφυσικόν, ἀλλὰ πειραζόμενον, παλαῖον, ἀντιμετωπίζον μὲ φρίκην ἀκόμη τὸν θάνατον, τὴν φθοράν, ἐλπίζον τὴν κοινὴν προσδοκωμένην ἀνάστασιν.

Αὐτὰ τὰ τρία στοιχεῖα, τὸ ἰδεαλιστικόν, διὰ νὰ μεταχειρισθῶμεν τὸν κοινὸν ὅρον, τὸ ἀνθρώπινον καὶ τὸ φρονηματιστικόν, γνήσια εἰς τὴν ποίησιν τῶν Βυζαντινῶν, χαρακτηριστικώτατα διὰ τὴν ζωὴν καὶ τὸ αἴσθημα τοῦ αἰῶνος, ἀντισταθμίζουν τὴν ἄλλην ἄποψιν τοῦ νομίσματος, τὴν ἡρωϊκήν, συναισθηματικὴν καὶ φυσιολατρικὴν ζωήν, τὴν ὁποίαν παραλλήλως ἔζησαν οἱ κατὰ φύσιν διαγαγόντες ὀρεινοὶ πρόγονοί μας, ὅσων τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ πάθη ἐξυμνοῦν καὶ διαιωνίζουν τὰ ἀθάνατα ἀκριτικὰ τραγούδια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

ΔΙΑΚΡΙΣΙΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΙΗΣΕΩΣ

1. Γενικὴ εἶναι ἡ σύγχυσις, τῶν διαπραγματευομένων τὸ θέμα τῆς ποιήσεως εἰς τὸ Βυζάντιον, μεταξὺ τῆς θρησκευτικῆς καθόλου στιχουργίας καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως. Δηλονότι ἀναμειγνύονται κατὰ τὴν ἐξέτασιν εἰδολογικῶς καὶ χρονικῶς ποιηταὶ ἄσχετοι πρὸς ἀλλήλους, ὡς ὁ Γρηγόριος μετὰ τοῦ Ρωμανοῦ καὶ ὁ Πισίδης μετὰ τοῦ Δαμασκηνοῦ. Τοῦτο εἶναι βασικῶς ἄτοπον. Διότι ἡ προέλευσις καὶ ὁ σκοπὸς καὶ τὰ ἐκφραστικὰ μέσα ἑκάστης κατηγορίας ποιητῶν εἶναι διάφορα.

Οὕτω π.χ. *θρησκευτικὴν ποίησιν* ἔχουν πάντες οἱ λαοὶ τῆς γῆς καὶ εἰς πάσας τὰς ἐποχάς. Ὑπὸ τὸν γενικὸν τοῦτον ὅρον νοεῖται ἡ ποίησις ἐκείνη ἡ ὁποία ἐκφράζει ἐσωτερικὰ συναισθήματα τοῦ ἀνθρώπου λατρείας πρὸς τὸ θεῖον, ἀνατάσεως πρὸς τὸ ὑπερπέραν, ἀγωνίας ἐκ τῆς συναισθήσεως τῆς πάλης τῆς ζωῆς πρὸς τὸν θάνατον, ταλανισμοῦ ἀκόμη ἐκ τῆς ἁμαρτίας. Ἡ θρησκευτικὴ αὕτη ποίησις εἶναι ἰδίᾳ *προσωπική*, μετέρχεται δὲ καὶ προσωπικὰ μέσα ἐκφράσεως, ἀντιθέτως πρὸς τὴν *λατρευτικὴν* ποίησιν, ἡ ὁποία ἐκφράζει γενικώτερα συναισθήματα. Προσωπικὴ π.χ. εἶναι ὡς θρησκευτικὴ ποίησις ἡ τοῦ Πινδάρου, ἐνῷ λατρευτικὴ ἡ τῶν Ὀρφικῶν, οἱ συγγραφεῖς τῶν ὕμνων τῶν ὁποίων δὲν ἐκφράζουν ἁπλῶς τὰ ἴδια συναισθήματα διὰ προσωπικὴν ἱκα-

νοποίησιν, ἀλλὰ προχωροῦν εἰς τὴν ἔκφρασιν τῶν ἱκεσιῶν, τῶν ἐλπίδων, τῆς λατρείας τῶν πιστῶν.

2. Εἰς τὸ Βυζάντιον συμβαίνει νὰ ἔχωμεν προσωπικοὺς ποιητὰς οἱ ὁποῖοι νὰ μὴ ἔγραψαν διὰ λατρευτικοὺς λόγους, ὡς εἶναι ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἢ ὁ Συνέσιος. Καὶ ποιητὰς ἐκκλησιαστικοὺς οἱ ὁποῖοι ἔγραψαν διὰ *λειτουργικοὺς* σκοποὺς μόνον, δηλαδὴ λατρευτικούς, ὡς ὁ Ρωμανός. Ἔχομεν ἀκόμη ποιητὰς οἱ ὁποῖοι ἔγραψαν καὶ διὰ τὸν ἑαυτόν των καὶ διὰ τοὺς πιστούς, ὡς ὁ Σωφρόνιος Ἱεροσολύμων καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Μαυρόπους. Ἄλλοι τέλος, οἱ ἐπιγραμματοποιοὶ κυρίως, ἔγραψαν θρησκευτικὴν ποίησιν παραλλήλως πρὸς τὴν κοσμικήν, ὡς ὁ Ἀγαθίας καὶ ὁ Μανουὴλ Φιλῆς, εἴτε ἐκκλησιαστικὴν ποίησιν παραλλήλως πρὸς τὴν κοσμικήν, ὡς ὁ Θεόδωρος Πτωχοπρόδρομος. Εὐνόητον εἶναι ὅτι καὶ ἡ διάθεσις τῶν ἐν λόγῳ συγγραφέων ἦτο διάφορος. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ποίησις ἦτο κυρίως λειτουργική. Δὲν τὴν ἀποκαλῶ ὅμως λειτουργικήν, διότι δὲν εἰσήγετο πάντοτε εἰς τὴν Ἐκκλησίαν (ἐγράφησαν πολὺ περισσότερα ἀπὸ ὅσα ἐχρειάζετο ἡ Ἐκκλησία εἰς τὰς ἀκολουθίας της), ἢ καὶ ἂν εἰσήχθη δὲν ἔμεινε μέχρι τῶν ἡμερῶν μας. Οὕτω π.χ. οὔτε ὅλοι οἱ κανόνες τοῦ Θεοτοκαρίου, οἱ εὑρισκόμενοι χειρόγραφοι, εἰσήχθησαν εἰς τὰ (ἔντυπα ἀπὸ τοῦ ις′ αἰ.) λειτουργικὰ βιβλία, οὔτε οἱ ὕμνοι τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ, οἱ ὁποῖοι εἰσήχθησαν καί, διὰ λόγους τοὺς ὁποίους βλέπει ὁ ἀναγνώστης κατωτέρω, ἐξώσθησαν, διετηρήθησαν, πλὴν προοιμίων τινῶν, πρώτων οἴκων καὶ καθισμάτων.

3. Ἡ προσωπικὴ ποίησις ἐξεπορεύετο ἀπὸ βαθυτάτην μεταφυσικὴν ἀνησυχίαν, ὡς εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν Γρηγορίου καὶ Συνεσίου καὶ ἔφθανε μέχρι τῆς ἐκφράσεως ἁπλῶν ἐπαίνων εἰς τοὺς ἐπιγραμματοποιούς. Ἀνεζήτει δ' ἐκφραστικὰ μέσα λόγια, συνήθη εἰς τοὺς συγγραφεῖς τῶν προτύπων της. Τὰ πρότυπά της ὑπῆρξαν ὅμως ἐθνικοὶ τοὺς ὁποίους πάντας δὲν γνωρίζομεν σήμερον. Οὕτω π.χ. οἱ *ὀρφικοὶ ὕμνοι* οἱ ὁποῖοι μᾶς εἶναι γνωστοὶ πρέπει νὰ εἶναι μικρὸν μόνον μέρος τῆς λατρευτικῆς ἐκφράσεως τῆς μυστηριακῆς ταύτης θρησκείας, ἡ ὁποία δὲν ἦτο ἡ μόνη τελετουργικὴ ἔκφρασις τῶν ἀρχαίων. Οἱ *ὁμηρικοὶ* πάλιν ὕμνοι, οἱ *πινδαρικοί,* οἱ *βακχυλίδειοι,* οἱ θρησκευτικοὶ ὕμνοι (προσωπικῆς χροιᾶς) τῶν Ἀλεξανδρινῶν, ὡς τοῦ Καλλιμάχου, ἀνεχωνεύθησαν μέσα εἰς τὸν νέον κόσμον τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας, ὅταν μάλιστα οἱ ποιηταί της ἦσαν σοφοὶ καὶ ἔσχον ἐθνικοὺς διδασκάλους, ἠγάπων δὲ μὲ πάθος τοὺς ἀρχαίους ὑμνογράφους, τὸν Ὅμηρον, τοὺς Τραγικοὺς καὶ τοὺς Ἀλεξανδρινοὺς ἀκόμη, πλησιεστέρους αὐτοὺς πρὸς τὴν ἰδιοσυγκρασίαν των.

Ἑπόμενον ἦτο, ὑπὸ τοιαύτας προϋποθέσεις, δεδομένου ὅτι οἱ Χριστιανοὶ προσωπικοὶ ποιηταὶ ἦσαν Ἕλληνες ἢ Ἑλληνίζοντες, νὰ χρησιμοποιήσουν τὸ κατὰ παράδοσιν ὄργανον τῆς Ἑλληνικῆς ποιήσεως καὶ τοὺς τρόπους αὐτῆς,

δηλαδὴ τὰ *εἴδη* καὶ τὰ *μέτρα*. Ἡ δὲ προσήλωσις αὕτη πρὸς τὴν παράδοσιν ὑπῆρξε τοσαύτη, ὥστε καὶ *ἰδιωματικῶς* νὰ γράψη ὁ Συνέσιος π.χ. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον δὲν ἐπειράχθησαν καθόλου οἱ ἐν λόγῳ θρησκευτικοὶ ποιηταὶ χρησιμοποιήσαντες τὰ ἀρχαῖα προσῳδιακὰ μέτρα, δακτυλικά, ἀναπαιστικά, ἰαμβεῖα, ἡρωελεγεῖα, ἀνακρεόντεια κλπ., οὐδὲ ἐδίστασαν ν' ἀκολουθήσουν τὴν χρῆσιν τῶν εἰδῶν (μορφὴ ὕμνων)· ἁπλῶς ἔθετον εἰς παλαιοὺς ἀσκοὺς τὸν νέον οἶνον.

Ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ ποιηταὶ οὗτοι ἢ ἐγεννήθησαν καὶ ηὐξήθησαν ὡς ἐθνικοὶ (Συνέσιος) ἢ ἔζησαν πρὸ τῆς διαμορφώσεως τοῦ δόγματος, διὰ τὴν ὁποίαν οἱ ἴδιοι ἐμόχθησαν (ὡς ὁ Γρηγόριος), ἐννοοῦμεν διατί ὁ ἐνθουσιαστικὸς τόνος τῆς ποιήσεώς των ἐξέρχεται τοῦ κλοιοῦ τῆς στενῆς δογματικῆς λατρευτικῆς ποιήσεως, τῆς ἀπηχούσης πρωτίστως τὰς Γραφάς, καὶ ἀφίνεται εἰς πτήσεις μεταφυσικάς, παραχωρῶν θέσιν ἔστιν ὅτε καὶ εἰς αὐτὴν τὴν μετάπτωσιν τῆς ἀμφιβολίας ἢ τῆς ἀπογοητεύσεως. Ἐλλείπει ἑπομένως ἡ σταθερότης ἐκείνη ἡ ὁποία εἶναι ἀναγκαία διὰ τὸν ἁπλοῦν ἄνθρωπον, τὸν αἰσθανόμενον τὴν ἀνάγκην νὰ συνομιλήση μετὰ τοῦ Θεοῦ δι' ἁπλῶν ἐξομολογητικῶν ἢ ἱκετευτικῶν ἐκφράσεων. Κατὰ ταῦτα ἡ προσωπικὴ ποίησις εἶναι θρησκευτικὴ ἀλλ' οὐχὶ λατρευτική. Διαφέρει κατὰ τὴν προέλευσιν, τὰ ἐκφραστικὰ μέσα, τὴν παιδείαν καὶ τὴν διάθεσιν τῶν συγγραφέων της.

4. Ἀπεναντίας ἡ ἐκκλησιαστικὴ ποίησις, ἡ λατρευτικοῦ χαρακτῆρος, ἡ γραφεῖσα πρὸς λειτουργικὴν χρῆσιν, ἀδιάφορον ἂν εἰσήχθη ἢ παρέμεινεν εἰς τὰ λειτουργικὰ βιβλία, προέρχεται ἀπὸ τὸν *μοναστικὸν* κόσμον, διὰ τὸν ὁποῖον ἡ γνῶσις ταυτίζεται πρὸς τὴν πίστιν, καὶ ἡ σοφία εἶναι μωρία. Προέρχεται ἀπὸ μοναστηριακὰ κέντρα τῆς Συρίας, τῆς Παλαιστίνης, τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ Ἄθω κατόπιν, ὅπου βαρύνει ἀμετακλήτως τὸ δόγμα, ἡ ἱερὰ παράδοσις, αἱ Γραφαί, τὰ μαρτύρια τῶν ἁγίων, ἡ Ἐκκλησία. Ποιηταὶ ὅπως ὁ Ρωμανὸς ἢ ὁ Ἀνδρέας Κρήτης δὲν εἶναι ὀλιγώτερον βασανισμένοι ψυχικῶς ἀπὸ τὸν Γρηγόριον, οὐδ' ἔχουν περὶ τοῦ θείου ἁπλουστέραν ἰδέαν ἀπὸ τὸν Συνέσιον. Ζοῦν ὅμως τὴν *ἐπίκοινον ζωὴν* ἡ ὁποία ἑνώνει αὐτοὺς πρὸς τὸ ἐκκλησίασμα διὰ τὸ ὁποῖον γράφουν. Ὑπάρχει δι' αὐτοὺς τὸ *ἐγὼ* ἀλλὰ κυρίως ὑπάρχει τὸ *σύ*. Ὑμνοῦν δι' ἑαυτοὺς καὶ διὰ τοὺς ἄλλους, συντρίβονται, παρακαλοῦν, ἀφηγοῦνται, ψάλλουν, δοξολογοῦν δι' ἑαυτοὺς ἀλλὰ κυρίως διὰ τοὺς πιστούς. Ὑπάρχουν καὶ δι' αὐτοὺς οἱ ἀρχαῖοι ὡς γλῶσσα κυρίως, καὶ ἐπωφελοῦνται τοῦ πράγματος. Ὑπὸ τὴν πίεσιν ἑνὸς ἀρχαϊσμοῦ διαφαινομένου ἀπὸ τοῦ ὀγδόου αἰῶνος, ἐγκαταλείπουν τὴν ἁπλότητα τῆς ἐκφράσεως τοῦ Ρωμανοῦ καὶ τῶν διαδόχων του, ἀλλὰ πάντως στηρίζονται ἐπὶ τῆς γραφικῆς βάσεως. Οἱ ὑμνογράφοι αὐτοὶ ἐπηρεάζονται, ὡς θὰ ἴδωμεν, καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν ποίησιν καὶ δὴ ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν ρητορικήν, ἡ ὁποία διεμορφώθη κατὰ τοὺς κλασσικούς. Ἀλλ' εἶναι ἡ φυσικὴ ἐξέλιξις, ἡ αὐθόρμητος πορεία τῆς ἐκφραστικῆς συνηθείας

τῆς χριστιανικῆς συναγωγῆς, τῆς «ἐκκλησίας», ἡ ὁποία ὑφίσταται βαθυτάτην *ἑβραϊκὴν* (καὶ ἐν συνεχείᾳ μικρὰν συριακὴν) ἐπίδρασιν.

Δυνάμεθα νὰ τοὺς χωρίσωμεν εἰς τέσσαρας περιόδους. Εἰς τοὺς πρὸ τοῦ Ρωμανοῦ, εἰς αὐτὸν καὶ τοὺς συγγραφεῖς ὕμνων, εἰς τοὺς γνησίους συγγραφεῖς κανόνων, καὶ εἰς τοὺς μετέπειτα ὑμνογράφους (ἀπὸ τοῦ 1000). Αἱ τρεῖς πρῶται κατηγορίαι διακρίνονται ἀπὸ τὴν συνύπαρξιν τοῦ ταλάντου τῆς ποιήσεως καὶ τῆς μουσικῆς. Ἡ τελευταία ἀκολουθεῖ εἰς τὴν μουσικὴν τὰ ἴχνη τῶν προηγηθεισῶν.

Τόσον οἱ μεγάλοι συγγραφεῖς ὕμνων ὅσον καὶ οἱ διαπρεπέστεροι συγγραφεῖς κανόνων, συντόμων, στιχηρῶν, δοξαστικῶν, τροπαρίων καὶ ἰδιομέλων, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων (Φωτίου, τοῦ Ἰω. Δαμασκηνοῦ, ἢ τοῦ ἀνεψιοῦ του Ἰωάννου, τοῦ φερομένου καὶ ὡς συγγραφέως τῶν ἰαμβικῶν κανόνων), ἀκολουθοῦν τὰ *τονικὰ μέτρα,* σχέσιν ἔχοντα ἀφ' ἑνὸς πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ρυθμικὴν διατύπωσιν τῆς μεταφράσεως τῶν ἑβδομήκοντα (ὑπὸ πιθανήν τινα συριακὴν εἰδολογικὴν ἐπίδρασιν ἐνίοτε, προκειμένου περὶ τῶν ὕμνων).

Κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ ἡ *γλῶσσα* εἶναι δημώδης, οὐχὶ ἡ τῆς ἑλληνικῆς χριστιανικῆς ρητορικῆς (ἡ ὁποία θὰ ἐπηρεάσῃ ἀπὸ τοῦ ὀγδόου αἰῶνος τοὺς *κανόνας*), ἀλλὰ πλησιεστέρα πρὸς τὴν *κοινὴν* τῶν εὐαγγελίων, τῆς ἑλλην. μεταφράσεως τῶν Ο' καὶ τῶν ἑλληνικῶν συναξαρίων καὶ λειμωναρίων!

Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἀπόψεως περιεχομένου ἡ ἐκκλησιαστικὴ ποίησις εἶναι διάφορος. Οἱ *ὕμνοι* τοῦ Ρωμανοῦ ἔχουν *ἐπικολυρικὸν* χαρακτῆρα, λόγῳ τοῦ διαλόγου, τοῦ ὁποίου στεροῦνται οἱ ὕμνοι τοῦ Συνεσίου, τοῦ Γρηγορίου, τοῦ Σωφρονίου. Χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὴν *διήγησιν,* τὸν *διάλογον* καὶ δὴ τὴν ἀνθρωποποιητικὴν δύναμιν τοῦ Ρωμανοῦ. Ἐντός των κινεῖται ὁλόκληρος ἀντικειμενικὸς κόσμος, ἱερὰ πρόσωπα τῶν Γραφῶν, τῆς Ἐκκλησίας, ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ. Ὡς πρὸς τοὺς *κανόνας,* οὗτοι εἰσάγουν τὸ *ἐνθουσιαστικὸν* στοιχεῖον τὸ ὁποῖον καταλύει τὴν διήγησιν καὶ τὸν διάλογον, ὑψώνουν τὴν προσευχήν, τὴν ἀγωνίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν χαρὰν τοῦ πιστοῦ πρὸς τὰ ἄνω, παρασύρουν πρὸς μίαν πνευματικὴν εὐωχίαν ἱκανοποιοῦσαν τὴν διψαλέαν ψυχὴν τοῦ ἁπλοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι περίεργον φαινομενικῶς τὸ ὅτι ἐγράφησαν, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀρχαϊσμοῦ, εἰς γλῶσσαν μὴ κοινὴν καὶ οἱ ποιηταί των ἐξεμεταλλεύθησαν πολλὰ λόγια στοιχεῖα, σχήματα καὶ ἐκφράσεις. Ἀλλ' ἡ ἀνάγκη τῆς ὑψώσεως ἀπὸ τὰ καθημερινά, μία βαθυτέρα ἀντίθεσις πρὸς τὴν ἀνθρωποποιίαν τῶν ἱερῶν προσώπων τοῦ Ρωμανοῦ, μία τάσις πρὸς διαχωρισμὸν τῶν θείων ἀπὸ τὰ καθημερινὰ ἤγαγεν εἰς αὐτὸν τὸν ἀρχαϊσμόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΠΟΙΗΣΙΣ

1. Οἱ πρῶτοι Χριστιανοὶ θρησκευτικοὶ ποιηταὶ εἶναι προβυζαντινοί. **Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς** (ἀπέθανε περὶ τὸ 215)[1] συνέγραψε τοὺς «Στρωματεῖς» καὶ μεταξὺ ἄλλων τὸν «Παιδαγωγὸν» αὐτοῦ, ὅπου ὑμνολογεῖ τὸν Θεὸν - δημιουργὸν καὶ παρακαλεῖ νὰ τὸν κρατῇ εἰς τὴν ζωὴν τοῦ θελήματος αὐτοῦ :

Ὃς οὐρανόν τε καὶ τὸν οὐρανοῦ μόνος
κόσμον τέθεικας, ἁρμόσας θείῳ λόγῳ,
ὁ δείξας αὐτὸς ἡμέραν τε καὶ φάος
καὶ τὸν πολοῦσιν ἄστρα νημερτῆ δρόμον...
Αὐτὸς ζωήν τε τὴν σὴν ἀσφαλῶς ἀεὶ βιοῦν
χάριν τε τὴν σὴν ἀσφαλῶς παράσχου μοι,
ποιεῖν τε καὶ τὰς σὰς λέγειν θείας γραφάς,
αἰνεῖν ἀεί σε καὶ τὸν ἐκ σοῦ πάνσοφον
τόν σοι συνόντα καὶ παρόντα σοι Λόγον[2].

2. **Μεθόδιος ὁ Ὀλύμπου** (μαρτυρήσας τὸ 311)[3] ἐπίσκοπος Πατάρων τῆς Λυκίας ἔγραψε «Συμπόσιον δέκα παρθένων»[4] ἐκ στροφῶν 24 ἀλφαβητικῶς, αἱ ὁποῖαι καταλήγουν εἰς *ἀνακλώμενον* (ἐφύμνιον) :

Ἁγνεύω σοι καὶ λαμπάδας φαεσφόρους κρατοῦσα,
νυμφίε, ὑπαντάνω σοι[5].

Εἰς τὴν Ἀντιγόνην μᾶλλον παρὰ εἰς τὰς κόρας τοῦ εὐαγγελίου θὰ ἥρμοζε λεκτικόν, ὡς τὸ κάτωθι :

Γάμων λιποῦσα θνητὰ λέκτρα καὶ δόμον, ἄναξ,
διὰ σὲ πολύχρυσον ἦλθον ἀσπίλοις ἐν εἵμασιν,

---

1. Πρβλ. A. Puech, Histoire de la Litterature Grecque Chrétienne, I-III, 1928-1930, ἐν τόμῳ II, σσ. 330-356, 597-599. Δ. Μπαλάνου, Πατρολογία, Ἀθῆναι 1930, σσ. 130-136.

2. Τρεμπέλας, σσ. 14-15.

3. Puech, Ἔνθ' ἀνωτ., II, σσ. 511-534, 599-603. Μπαλάνος, Ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 181-185.

4. W. Christ - M. Paranikas, Anthol. Graeca carminum Christianorum, Lipsiae 1871, σσ. 33-37.

5. Αὐτόθι.

ὅπως φθάσω κἀγὼ θαλάμων τῶν πανολβίων
εἴσω σὺν σοὶ μολεῖν.
ἁγνεύω σοι καὶ λαμπάδας φαεσφόρους... [1]

3. Γρηγόριος Ναζιανζηνός [2] (329 - 390· ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως 380 - 381).

---

1. Christ - Paranikas, σ. 33.

2. Βιβλιογραφία: Editio princeps, Bâle 1550 (πρβλ. A. Misier, ἐν Revue de Philologie, 1903), ὑπὸ Cl. Morel (Paris 1609, ἐπανέκδοσις 1630) μετὰ λατινικῆς μεταφράσεως τοῦ J. Billius. Ἔκδοσις βενεδικτίνη, τόμος Α', Paris 1788, ἐτελείωσε μόλις τὸ 1840 (Β' τόμος). Τὰ ἔργα καὶ ἐν Migne, PG, XXXV-XXXVIII. (Τὰ ποιήματα XXXVII, στ. 397-1600).

Κριτικὴν ἐπανέκδοσιν τῶν ἔργων ἀνέλαβεν ἡ Ἀκαδημία τῆς Κρακοβίας. Ἐπὶ τῶν χειρογράφων: ὁ Th. Sinko, De traditione orationum G. N. I. Ὁ II τόμος De traditione indirecta (=Meletemata Patristica II, 1917 καὶ III, 1923, Κρακοβία). Ὁ E. Bouvy, Les manuscrits des discours de saint G. de N. ἐν Revue Augustinienne, 1902. Ὁ A. Misier, Les manuscrits parisiennes de G. de N. ἐν Revue de Philologie, 1902.

Κύρια χει/φα: α') Λόγων: Paris. Bibl. Nat. Gr. 510. Ambros. Gr. 1014 καὶ Patmiacus Gr. 33 (941 ἔτους). β') Ποιημάτων: Clarkianus (Oxoniensis) Gr. 12 καὶ Laurentianus Gr. VII, 10.

Μερικαὶ ἐκδόσεις: α') Τῶν πέντε θεολογικῶν διατριβῶν ὑπὸ J. A. Mason, Cambridge 1899. β') Τῶν ἐπικηδείων εἰς Καισάριον καὶ Βασίλειον ὑπὸ E. Boulenger (collection Lejay), Paris 1908. γ') Τὰ ἐπιγράμματα ὑπὸ Pierre Waltz, Anthologie Grecque, tome VI (Livre VIII)[3], Paris 1960. Μεταφράσεις εἰς διαφόρους γλώσσας.

Μελέται (κυρίως εἰς τὴν Ἑλληνικήν): A. Ehrhard, παρὰ Krumb.-Σωτηρ. Α', 1897, σσ. 270, 272-274 (περὶ τῶν σχολίων εἰς θεολογικὰ κ.ἄ. ἔργα τοῦ Γ.Ν.) καὶ Krumbacher, Ἔνθ' ἀνωτ., Β', 1900, σσ. 497, 514 (περὶ τοῦ Γρηγορίου ὡς ποιητοῦ). — Περὶ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, μελέτη ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Ἀγχιάλου Βασιλείου [Γεωργιάδου, εἶτα Οἰκουμ. πτρχου], ἐν Ἀθήναις 1903, 8° μέγα, σσ. 192. — Gregorius Bischof von Nazianzos (Diokaisareia), ἐν Paulys - Wissowa, RE VII, 1912, στ. 1859-1863. — Χρυσοστόμου [Παπαδοπούλου] ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν, Γρηγόριος Α', ΜΕΕ Η', 1928, σσ. 720γ-722α.— Aimé Puech, Histoire de la Litterature Grecque Chrétienne III, Paris 1930, ἐν σσ. 318-395: Saint G. de N.— Quintino Cataudella, Le poesie di G. Nazianzeno, ἐν «Atene e Roma» VIII, 1927, σσ. 88-96. — Michele Pellegrino, La Poesia di S. Gregorio Nazianzeno, Milano 1922, 8° μέγα, σσ. 109. —Ἀνδρέου Ξυγγοπούλου, Ἡ μικρογραφία ἐν ἀρχῇ τοῦ σιναϊτικοῦ κώδικος 39 [Ἅγιος Γρ. Ν., ιβ' αἰ.] ΕΕΒΣ ΙϚ', 1940, σσ. 128-137. — P. Gallay, La vie de Saint Grégoire de Nazianze, Lyon-Paris 1943. — Ἐκλογὴ Ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου Ὑμνογραφίας ὑπὸ Παναγιώτου Ν. Τρεμπέλα, Ἀθῆναι 1949, σσ. 21-30. — Μητροπολίτου Κυδωνιῶν Ἀγαθαγγέλου, Ἠθικὰ ποιήματα [Γ.Ν.], Θεσσαλονίκη 1950, 8°, σσ. 108. — Τοῦ αὐτοῦ, Ἀπὸ τὰ ποιητικὰ ἀριστουργήματα Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου. Τὸ πρῶτον ἱστορικόν, Ἰσταμποὺλ 1952, 8° μέγα, σσ. 15.— Τοῦ αὐτοῦ, Τὰ ἱστορικὰ ἔπη Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, Ἀθῆναι 1955, 8°, σσ. 103 + 4 πίν. [σσ. 87-100 ἐξετάζει τὴν ἐπὶ τοῦ Γρηγορίου ἐπί-

'Εκ τῶν τριῶν μεγάλων πατέρων τῆς 'Εκκλησίας καὶ οἰκουμενικῶν διδασκάλων, τοῦ 'Ιωάννου Χρυσοστόμου, Βασιλείου τοῦ Μεγάλου καὶ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, ὁ περισσότερον ἐπηρεασθεὶς ἀπὸ τὴν κλασσικὴν φιλολογίαν καὶ ἀπὸ τὰς ἀθηναϊκὰς σπουδὰς εἶναι ὁ τελευταῖος. Υἱὸς ὁμωνύμου ἐπισκόπου τῆς Ναζιανζοῦ, γόνος ἐκ πατρὸς καὶ ἐκ μητρὸς δύο μεγάλων ἱερατικῶν καὶ λογίων οἰκογενειῶν, συγγενὴς πολυαρίθμων ἐπιφανῶν κληρικῶν, ἐστάλη ὁ ἴδιος εἰς

δρασιν τοῦ Εὐριπίδου, τοῦ 'Αριστοφάνους καὶ τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ ἐπὶ τῶν μετέπειτα ὑμνογράφων]. — Κωνσταντίνου Γ. Μπόνη, Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἤτοι τὸ γενεαλογικὸν δένδρον Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ καὶ ὁ πρὸς τὸν 'Αμφιλόχιον 'Ικονίου συγγενικὸς αὐτοῦ δεσμός. Πατρολογικὴ καὶ γενεαλογικὴ μελέτη, ἐν 'Αθήναις 1953, 8°, σσ. 200 [περ. Θεολογία, τόμοι ΚΓ'-ΚΔ']. Πρβλ. ἀκόμη Δ. Μπαλάνου, Πατρολογία, 'Αθῆναι 1930, σσ. 304-320. P. Godet, Grégoire de Nazianze, DTC VI, στ. 1839-1844.

Π. Κ. Χρήστου, 'Η φυγὴ τοῦ Γρηγορίου, «Εὐχαριστήριον» (τιμητ. τόμος 'Αμ. 'Αλιβιζάτου) ἐν 'Αθήναις 1958, σσ. 507 - 515, — 'Ι. Μ. Σακαλῆ, Τὰ «ἐπιτάφια» τοῦ Γρ. Ν., «'Αφιέρωμα εἰς μνήμην 'Αλ. Γκιάλα», 1958, σσ. 325 - 341. — 'Ιωάννου Καρμίρη, 'Η ἐκκλησιολογία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Θεολόγου, 'Επετ. Θεολ. Σχολῆς Παν. 'Αθηνῶν 1957 - 1958, ἐν 'Αθ. 1959, σσ. 167 - 216 (215 - 216 βιβλιογραφία. Πρβλ. περ. «'Εκκλησία» ΛϚ', 1959, σσ. 231-235, 305-308, 336-343).— Βασιλείου Τατάκη, 'Η συμβολὴ τῆς Καππαδοκίας στὴ Χριστιανικὴ σκέψη, 'Αθήνα 1960, σσ. 139-200. — Παν. Κ. Χρήστου, Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ΘΗΕ Δ', 1964, στ. 708-729 (ὅπου καὶ βιβλιογραφία). — Frieedhelm Lefherz, Studien zu Gregor von Nazianz, Mythologie, Überlieferung, Scholiasten, Diss. Bonnae 1958, σσ. 58.

M. M. Hauser-Meury, Prosopographie zu den Schriften Gr. von Nazianz, Bonn 1960, σσ. 198.

Paul Gallay, Langue et style de Saint G. de N. dans sa correspondance, Paris 1933. — Τοῦ αὐτοῦ, La vie de Saint G. de N., Paris 1943, σσ. XXV + 258. — E. Rapisarda, Il pessimismo di Gr. Nazianzeno, SBN 7, 1953, σσ. 189-201. — Περὶ τῶν 'Επιστολῶν του θὰ γίνῃ λόγος εἰς τὴν νέαν ἔκδοσιν τῆς 'Επιστολογραφίας μου.

Πρὸ πολλοῦ τὸ ἔργον «Χριστὸς Πάσχων» ἀπεδείχθη ὅτι εἶναι μεταγενέστερον τοῦ Γρηγορίου καὶ ἄσχετον (καὶ κατώτερον αὐτοῦ).

Περὶ τῶν διδακτικῶν του ποιημάτων: W. Ackermann, Di didaktische Poesie des Gregors von Nazianz, 1903.

Περὶ τῶν αὐτοβιογραφικῶν : G. Misch, Geschichte der Autobiographie, Leipzig 1907, σ. 283 ἑξ.

Τὰ ρυθμικὰ ποιήματα τοῦ Γρηγορίου εὑρίσκει τις παρὰ Christ-Paran., σσ. XII-XV. Περὶ αὐτῶν ἀκόμη: Friedrich - Hanssen, Über die unprosodischen Hymnen des Gregor von Nazianz ἐν «Philologus» XLIV, 1885, σσ. 228-235. — Edm. Bouvy, Poètes et mélodes, 1886, σσ. 133-138. — W. Meyer, Abh. Akad. München, Philos. Kl. XVII, 2, 1885, Teil I, σσ. 400-409. Τελευταία ἔκδοσις ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ, Gesammelte Abhandlungen zur Mittellatinischen Rhytmik II, σσ. 48-51, ἀρ. 142-152, Berlin 1905.

S. G. Mercati, Di un carmine spurio e mutilo di Gr. Nazianzeno, BZ XVII, 1908, σσ. 389-396. — R. Keydell, Die literarhistorische Stellung der Gedichte Gregors von Nazianz, SBN 7, 1953, σσ. 134-143. — P. Gallay, Poèmes et lettres, choisis et traduits, avec introduction et notes, Paris 1941.

τὰς Ἀθήνας διὰ νὰ σπουδάσῃ εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ Σχολαὶ ἐλειτούργουν ἀκόμη ἐλευθέρως καὶ διὰ διδασκάλων εἰδωλολατρῶν. Συμφοιτητὴς τοῦ ἀσκητικοῦ Βασιλείου, καθὼς καὶ τοῦ ἐχθροῦ τοῦ Χριστιανισμοῦ Ἰουλιανοῦ, τοῦ κατόπιν αὐτοκράτορος, εὑρέθη εἰς ἐποχὴν καθ' ἥν, ἐκτὸς τῶν ὑπολειμμάτων τῶν εἰδωλολατρῶν, ὁ Ἀρειανισμὸς καὶ ἄλλαι αἱρέσεις ἐτάρασσον ὁλόκληρον τὴν Ἀνατολήν. Ἡ Καππαδοκία, ὅπου εὑρίσκετο ἡ Καισάρεια καὶ ἡ Ναζιανζός, γίνεται τὸ κέντρον τῆς ὀρθοδοξίας, ἡ ὁποία ὅμως ἔχει συνήθως ἀντίθετον τὴν πολιτικὴν ἀρχήν. Ἀπὸ τοὺς δύο στενοὺς φίλους, ζῶντας εἰς τὴν ἔρημον τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῆς αὐτοσυγκεντρώσεως, ὁ μὲν Μέγας Βασίλειος ἀσχολεῖται μὲ τὴν πρακτικὴν ζωήν, τὸν μοναχικὸν βίον, τὴν ὀργάνωσιν τῆς φιλανθρωπίας, ὁ δὲ Γρηγόριος μὲ τὴν θεωρητικὴν θεολογίαν ἰδίᾳ. Ταχέως χειροτονεῖται ἐπίσκοπος μιᾶς ἀσήμου πόλεως, τῶν Σασίμων καί, χωρὶς νὰ μεταβῇ ἐκεῖ, βοηθεῖ εἰς τὴν Ναζιανζὸν τὸν πατέρα του. Ἀλλὰ κύριόν του ἔργον, βαθυτέρα του ἐπιδίωξις εἶναι ἡ θεολογία. Ὁρίζει ὡς τρίτον ἰσοστάσιον πρόσωπον τῆς Ἁγίας Τριάδος τὸ Ἅγιον Πνεῦμα. Καὶ κατορθώνει διὰ τῆς δευτέρας ἐν Κωνσταντινουπόλει Οἰκουμενικῆς Συνόδου τοῦ 381 νὰ ἐπιβάλῃ τὸ τρισυπόστατον τῆς Ἁγίας Τριάδος, ὅπως ἀκριβῶς ἔκτοτε δέχονται αὐτὸ αἱ δύο μεγάλαι Ἐκκλησίαι τῆς Δύσεως καὶ τῆς Ἀνατολῆς.

Πόσοι κόποι, πόσαι ὁδοιπορίαι, πόσαι ἀπογοητεύσεις, πόσαι μάχαι, πόσοι ἐχθροί, πόσοι φίλοι ἐπίβουλοι ! Ἀνέρχεται δι' ὀλίγον χρόνον εἰς τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλ' ἀναγκάζεται νὰ παραιτηθῇ καὶ ν' ἀποσυρθῇ εἰς τὴν Ναζιανζόν. Ἔχει κηδεύσει τὴν μητέρα, τὸν ἐπίσκοπον πατέρα του, τὸν ἀδελφόν του Καισάριον, τὴν ἀδελφήν του Γοργονίαν, τὸν φίλον του Βασίλειον. Ἀσθενής, γέρων, ἐγκαταλελειμμένος, μακρὰν τοῦ θρόνου ἀλλ' ὄχι καὶ τοῦ φθόνου, αἰσθάνεται ὡς ἄνθρωπος βαθύτατα τὴν πικρίαν ἀπὸ τὰς ἀπογοητεύσεις. Ἐμάχετο δι' ὅλης του τῆς ζωῆς, κηρύττων, ὁμιλῶν, ἀλληλογραφῶν, διοικῶν, ὑπὲρ τῆς ἀληθείας. Εὗρε παντοῦ τὸ ψεῦδος, τὴν ἀνηθικότητα, τὴν συναλλαγήν, τὴν δολιότητα. Ἠρημώθη ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς, ὁ θάνατος τοῦ ἀπέσπασε καὶ αὐτοὺς τοὺς νεωτέρους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἤλπιζεν ὅτι θὰ γηροκομηθῇ. Ἡ ζωὴ τὸν ἠπάτησεν. Μόνη παρηγορία εἰς τὸν πόνον του ὁ Χριστός. Ἐνώπιον τοῦ θανάτου, τῆς πικρίας, τῆς ματαιότητος, ὁ Γρηγόριος, βαθύτατα Ἕλλην, ἀναλαμβάνει τὸν κάλαμον, ὄχι διὰ νὰ θεολογήσῃ ἀλλὰ διὰ νὰ τραγουδήσῃ. Καὶ ἡ ποίησίς του εἶναι τὸ ξέσπασμα τῆς ἁγνῆς, ἀφελοῦς, ἀπατηθείσης ψυχῆς. Βιογραφικαὶ σελίδες μὲ πολὺν φόρτον λεπτομερειῶν, σατιρικαὶ σελίδες κατὰ τῶν φαύλων συγχρόνων του καὶ τῶν ἀντιπάλων του, λυρικαὶ σελίδες, ἐξομολογήσεως, ὀδύνης, ἐσωτερικοῦ σπαραγμοῦ. Σπανίως ἐσωτερικὸς ποιητὴς ὡμίλησε μὲ τὴν εἰλικρίνειαν καὶ τὸ πάθος τοῦ Γρηγορίου. Ὅ τι τοῦ ἔλειψεν ἀπὸ τὴν αἰσθηματικὴν ζωήν, τῆς ὁποίας ὑπῆρξε μέτοχος, τὸ εὗρεν εἰς τὴν ἰδεατὴν αὐτὴν ἀντίδρασιν κατὰ τῆς ἀδικίας, εἰς τὴν ἀγωνίαν τοῦ πιστοῦ ποὺ δοκιμάζεται. Τὸ ποιητικὸν ἔργον τοῦ Γρηγορίου ἀπησχόλησε πολλοὺς ἀπὸ τοὺς ξένους καὶ

τοὺς ἰδικούς μας μεταφραστάς. Δυστυχῶς ἡ γλῶσσα εἰς τὴν ὁποίαν ἐγράφη, τὰ ἀρχαῖα μέτρα εἰς τὰ ὁποῖα συνετέθη, ὁ προσωπικός του τόνος, καθιστοῦν τὸ ποιητικὸν αὐτὸ ἔργον ἑπτασφράγιστον βιβλίον διὰ τοὺς πολλούς. 254 ἐπιγράμματα τοῦ Γρηγορίου περιελήφθησαν εἰς τὴν Παλατίνην Ἀνθολογίαν, καὶ οὕτως ἔφθασαν μέχρις ἡμῶν. Ἀλλὰ τὸ μέγα πλῆθος ἀπὸ τὰ Ἔπη, δηλαδὴ τὰ ποιήματα τοῦ Γρηγορίου, ὑπὲρ τὰς 17.000 στίχων, ἀφορῶντα εἰς διάφορα θέματα, εἶναι προσιτὰ μόνον εἰς εἰδικοὺς μελετητάς.

Ἀπὸ τὴν ποίησιν τοῦ Γρηγορίου δὲν λείπουν τὰ εὐγενῆ συναισθήματα, ἡ ἀγάπη, ἡ φιλία, ὁ ἔρως. Ἀλλ' ὅλα εἶναι ἰδανικοποιημένα. Δὲν λείπει ἀκόμη ἡ λεπτὴ αἴσθησις τῆς φύσεως, ἡ ἀνάπαυσις εἰς τὸν ὡραῖον κόσμον, τὸ στολίδι τῆς δημιουργίας. Ἡ ἐσωτερικὴ ὅμως ποίησις τοῦ Γρηγορίου, ἡ ὁποία οὔτε χρήσιμος ἱστορικῶς οὔτε θεολογικῶς ἐνδιαφέρουσα εἶναι, αὐτὴ εἶναι ἡ χαρακτηρίζουσα βαθύτερα τὸν ἄνθρωπον καὶ συγκινοῦσα τοὺς σημερινοὺς βασανισμένους θνητούς.

Ἀναφέρομαι πρῶτον εἰς τὴν θεολογοῦσαν ποίησιν τοῦ Γρηγορίου :

Σὲ καὶ νῦν εὐλογοῦμεν, | Χριστέ μου, Λόγε Θεοῦ
φῶς ἐκ φωτὸς ἀνάρχου | καὶ πνεύματος ταμία
τριττοῦ φωτὸς εἰς μίαν | δόξαν ἀθροιζομένου... [1]

Ἐκ τοῦ ὕμνου πρὸς μοναχήν :

Μαραίνεται τὸ κάλλος, | ἡ δόξα παρατρέχει,
ὁ πλοῦτος ἄπιστον ῥεῦμα, | τὸ δύνασθαι δ' ὀλίγον.
Σὺ δὲ τοῦ πλάνου κόσμου | τὰς τρυφὰς ἐκφυγοῦσα,
εἰσῆλθες εἰς τὰ ἅγια | τῶν ἁγίων γελῶσα
καὶ σὺν ἀγγέλοις χορεύσεις | τὴν ἄπαυστον χορείαν,
κρείσσονα τόπον λαχοῦσα | υἱῶν καὶ θυγατέρων [2].

Ὁ Θεὸς εἶναι ὁ πάντων ἐπέκεινα, λόγῳ οὐδενὶ ῥητός, νόῳ οὐδενὶ ληπτός, ἄφραστος, ἄγνωστος, πάντων τὸ τέλος καὶ εἷς καὶ πάντα καὶ οὐδείς, οὐχ ἓν ἐών, οὐ πάντα. Πρὸς αὐτὸν δύναται νὰ ὁμοιωθῇ ἡ ψυχή, λησμονοῦσα καὶ ἀποστέργουσα τὰ γήϊνα :

Θέλεις Θεὸς γενέσθαι, | Θεὸς Θεοῦ μεγίστου
παραστάτης φαεινὸς | σὺν ἀγγέλοις χορεύων ; [3]

Εὐνόητον εἶναι ὅτι τοιαῦτα ποιήματα οὔτε τὴν λαϊκὴν ἀντεπροσώπευον ἰδιοσυγκρασίαν, οὐδ' ἠδύναντο νὰ εἰσαχθοῦν εἰς τὰς τελετὰς τῆς Ἐκκλη-

1. Τρεμπέλας, σ. 22, στ. 1-6.
2. Τρεμπέλας, σ. 25, στ. 91-96.
3. Christ-Paran., σ. 27, στ. 65-68.

σίας. Ὅμως βαθεῖα ἐσωτερικότης, πάθος καὶ ψυχικὴ καλλιέργεια χαρακτηρίζει τὴν ἀληθῆ αὐτὴν λογίαν ποίησιν :

Τέθνηκα τῷδε τῷ ταλαιπώρῳ βίῳ,
ὃς φέρετ' ἄνω κάτω τε, Εὐρίπου δίκην,
βέβαιον οὐδέν, οὐδ' ἐφ' ἡμέραν, ἔχων.

(Προσευχὴ εἰς Χριστὸν) [1]

Ἡ φύσις τοῦ Γρηγορίου ὑπῆρξε μᾶλλον ρητορικὴ παρὰ ἐπιγραμματική, διὰ τοῦτο ηὐδοκίμησε περισσότερον εἰς τὰ ἔπη, ἱστορικὰ ἢ ἠθικά.

Ὡς ἐπιγραμματοποιὸς ὁ Γρηγόριος μένει πιστὸς εἰς τὸ ἀρχαῖον τοῦτο καὶ σύνηθες εἰς τοὺς χρόνους του καὶ μετὰ ταῦτα εἶδος. Πλεῖστα τῶν ἐπιγραμμάτων του φέρονται ὡς *ἐπιτάφια*, γραφέντα διὰ τὰ φιλικά του καὶ συγγενικὰ πρόσωπα, τοὺς γονεῖς, τοὺς ἀδελφούς, τοὺς συγγενεῖς, τοὺς φίλους, ὡς τὸν Καισαρείας Βασίλειον (ἀρ. 3, Waltz) :

Ἡνίκα Βασιλίοιο θεόφρονος ἥρπασε πνεῦμα
ἡ Τριὰς ἀσπασίως ἔνθεν ἐπειγομένου,
πᾶσα μὲν οὐρανίη στρατιὴ γήθησεν ἰόντι,
πᾶσα δὲ Καππαδοκῶν ἐστονάχησε πόλις·
οὐκ οἷον, κόσμος δὲ μέγ' ἴαχεν. Ὤλετο κῆρυξ,
ὤλετο εἰρήνης δεσμὸς ἀριπρεπέος.

Ὡς σατιρικὸς ποιητὴς ὁ Γρηγόριος ὑπῆρξε δηκτικώτατος. Δὲν ὑπῆρξεν ἐν τούτοις φύσις σατιρικὴ οὔτε ἐκδικητική. Ἡ κατὰ τοῦ Μαξίμου τοῦ κυνικοῦ κ.ἄ. ἐπίθεσίς του ἦτο ἀποτέλεσμα τῆς ἠθικολογικῆς του τάσεως. Ἡ τέχνη δι' αὐτὸν ἐξυπηρέτει τὴν ἠθικήν. Ὅταν δὲν δύναται ἄλλως νὰ πράξῃ, θὰ καταδικάσῃ τοὺς ἐχθρούς του, οἱ ὁποῖοι εἶναι ἐχθροὶ τῆς ἀληθείας καὶ τῆς Ἐκκλησίας.

Διατί ἔγραψεν ὁ Γρηγόριος; Τοῦτο ἐξηγεῖ εἰς τὸ 39 ἱστορικὸν εἰς τὰ Ἔμμετρα. Διότι δὲν τοῦ ἤρεσεν ἡ ποίησις τῶν συγχρόνων του :

Πολλοὺς ὁρῶν γράφοντας ἐν τῷ νῦν βίῳ
λόγους ἀμέτρους καὶ ῥέοντας εὐκόλως
καὶ πλεῖστον ἐκτρίβοντας ἐν πόνοις χρόνον
ὧν κέρδος οὐδὲν ἢ κενὴ γλωσσαλγία.
Ἀλλ' οὖν γράφοντας καὶ λίαν τυραννικῶς
ὡς μεστὰ πάντα τυγχάνειν ληρημάτων... [2]

---

1. Τρεμπέλας, σ. 29, στ. 1-3.
2. Migne, PG XXXVII, στ. 1329, στίχοι 1-6.

δίδει δὲ τὴν συμβουλήν :

...πάντα ῥίψαντας λόγον
αὐτῶν ἔχεσθαι τῶν θεοπνεύστων μόνον... [1]

Ἐμμέτρως ἔγραψεν ὁ Γρηγόριος οὐχὶ ἐξ ἀνθρωπαρεσκείας οὐδ' ἐκ περιφρονήσεως πρὸς τὰ ἱερὰ κείμενα, ἀλλά :

Πρῶτον μὲν ἠθέλησα τοῖς ἄλλοις καμὼν
οὕτω πεδῆσαι τὴν ἐμὴν ἀμετρίαν.
ὡς ἂν γράφω γε, ἀλλὰ μὴ πολλὰ γράφω
καμὼν τὸ μέτρον. Δεύτερον δὲ τοῖς νέοις
καὶ τῶν ὅσοι μάλιστα χαίρουσι λόγοις
ὥσπερ τι τερπνὸν τοῦτο δοῦναι φάρμακον [2].

Ἔπειτα, διὰ νὰ μὴ ὑστερῇ ἡ χριστιανικὴ τῆς θύραθεν φιλολογίας [3] :

Τρίτον πεπονθὼς οἶδα πρᾶγμα μὲν τυχὸν
μικροπρεπές τι πλὴν πέπονθ'· οὐδ' ἐν λόγοις
πλέον δίδωμι τοὺς ξ έ ν ο υ ς ἡμῶν ἔχειν...
Τέταρτον, εὗρον τῇ νόσῳ πονούμενος
παρηγόρημα τοῦτο, κύκνος ὡς γέρων... [4]

Ἐγράφησαν δὲ ταῦτα μὲ σκοπὸν ἠθικόν, διότι ἡ ποίησις εἶναι

ἢ τῶν καλῶν ἔπαινος ἢ τῶν κακῶν ψόγος.

Εἰς τοῦτο ἐμιμήθη τοὺς ποιητὰς ψαλμῶν καὶ ὕμνων τῆς Π.Δ. Ἠθικὸς σκοπὸς ἔφερεν αὐτὸν εἰς καυστικὴν ποίησιν, ν' ἀποκαλύψῃ καὶ καταδικάσῃ τοὺς συγχρόνους του κακοὺς ἐπισκόπους. Ἐμίσει τὴν ὑποκρισίαν :

Πάντων τὸ ὕψος, οὐχὶ πάντων δ' ἡ χάρις.
Τὸ κώδιον [5] *πάρελθε, τὸν λύκον βλέπε.*
Μὴ τοῖς λόγοις με πεῖθε, τοῖς δὲ πράγμασι.
Μισῶ διδάγματα οἷς ἐναντίος βίος !

---

1. Migne, PG XXXVII, στ. 1330, στίχοι 9-10.
2. Αὐτόθι, στ. 1331-1332, στίχοι 34-39.
3. Εἰς τὴν Δ' ἐπιστολὴν εἰς Κληδόνιον τὸν ἐν Λαοδικείᾳ τῆς Συρίας πρεσβύτερον ἔγραφεν : «*Εἰ δὲ καὶ οἱ μακροὶ λόγοι καὶ νέα ψαλτήρια καὶ ἀντίφθογγα τῷ Δαβὶδ καὶ ἡ τῶν μέτρων χάρις ἡ τρίτη διαθήκη νομίζεται, καὶ ἡμεῖς ψαλμολογήσομεν καὶ πολλὰ γράψομεν καὶ μετρήσομεν, ἐπειδὴ δοκοῦμεν καὶ ἡμεῖς πνεῦμα Θεοῦ ἔχειν*». Ὁ Γρηγόριος ἔγραφεν ἐν τῇ ἐπιστολῇ κατὰ τοῦ Ἀπολλιναρίου.
4. Migne, Ἔνθ' ἀνωτ., στ. 1332-1333, στίχοι 47-55.
5. Τὴν λαμπρὰν περιβολὴν τῶν ἀρχιερέων !

Εἶναι δ' ὑπερήφανος ὁ Γρηγόριος διότι ἔθηκε τὴν ἀρχαίαν παιδείαν τῆς ὁποίας ηὐμοίρησε καὶ τὸν ἀρχαῖον λόγον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Χριστοῦ :

Μοῦνον ἐμοὶ ἔσκε λόγων κλέος, οὓς συνάγειραν
'Ανατολίη τε, Δύσις τε καὶ 'Ελλάδος εὖχος 'Αθῆναι.
Τοῖς ἔπι πόλλ' ἐμόγησα πολὺν χρόνον ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς
πρηνέας ἐν δαπέδῳ Χριστοῦ προπάροιθεν ἔθηκα
εἴξαντας μεγάλοιο Θεοῦ Λόγῳ...
(Α' 'Ιστορ., στ. 96-100) [1]

Τὸ προσωπικὸν τέλος στοιχεῖον εἰς τὸν Γρηγόριον δεικνύει φύσιν λεπτήν, εὐσυγκίνητον, καλλιτεχνικήν. 'Ιδοὺ πῶς ἀντιμετωπίζει τὸ γῆρας :

Παρῆλθον ἄνθη, καιρὸς ἤγγικε θέρους
λευκὴ δέ μοι θρὶξ ἡ δ' ἅλως καλεῖ στάχυν !
'Απῆλθεν ὄμφαξ, ἡ τομὴ δὲ πλησίον.
Ληνὸς πατεῖται τῶν ἐμῶν ἤδη κακῶν.
(ΟΒ' 'Ιστορικόν, στ. 1-4) [2]

'Αλλὰ καὶ μέχρι τοῦ γήρατος ἐβασανίσθη ἡ ψυχή του, ζητοῦσα μέσα εἰς τὴν ἡσυχίαν τῆς φύσεως τὴν γαλήνην, τὴν βεβαιότητα, τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τὴν ἀμφιβολίαν, τῆς ὁποίας δὲν ἐπετύγχανεν :

Τίς γενόμην, τίς δ' εἰμί, τί δ' ἔσσομαι ; Ο ὐ σ ά φ α ο ἶ δ α.
Οὐδὲ μὲν ὅστις ἐμοῦ πλειότερος σοφίην.
'Αλλ' αὐτὸς νεφέλῃ κεκαλυμμένος ἔνθα καὶ ἔνθα
πλάζομαι οὐδὲν ἔχων οὐδ' ὄναρ ὧν ποθέω...
Εἰμί. Φράζε τί τοῦτο ; Τὸ μὲν παρέθρεξεν ἐμεῖο
ἄλλο δὲ νῦν τελέθω, ἄλλ' ἔσσομαι, ε ἴ γ' ἔ σ σ ο μ α ι.
῎Ε μ π ε δ ο ν ο ὐ δ έ ν. ῎Εγωγε ῥόος θολεροῦ ποταμοῖο
αἰὲν ἐπερχόμενος, ἑσταὸς οὐδὲν ἔχων...
('Ηθικὰ ΙΔ', 18-21, 26-29) [3]

῞Ομως καταφυγὴ τελευταία εἶναι ὁ Χριστός, αὐτὸς διὰ τὸν ὁποῖον ὁ ποιητὴς ἐθεολόγησεν, ὑπέφερεν, ἡττήθη κατὰ κόσμον καὶ ἀπεσύρθη εἰς τὴν ἐρημίαν τῆς Καππαδοκίας. Τὸ παράπονον ἐκσπᾷ :

'Ερῶ λόγον θρασὺν μὲν ὅμως ἐρῶ.
Εἰ μὴ σὸς εἴην, ἠδίκημαι, Χριστέ μου ! [4]
('Ιστορ. ΟΔ', στ. 3-4)

---

1. Migne, PG XXXVII, στ. 977.
2. Αὐτόθι, στ. 1119.
3. Αὐτόθι, στ. 757.
4. Αὐτόθι, στ. 1421.

Ὁ Χριστὸς τώρα δὲν εἶναι ἁπλῶς τὸ πρόσωπον τῆς Ἁγίας Τριάδος, τῆς θεότητος, εἶναι ἡ σωτηρία καὶ ἡ ἀναμενομένη ἀπολύτρωσις μιᾶς ψυχῆς τεθλιμμένης, ἀδυνάτου, δοκιμασθείσης ἀπὸ τὴν τραχύτητα τοῦ βίου καὶ τὴν σκληρότητα τῶν ἀνθρώπων. Φυσικὸν εἶναι τοιαύτη ψυχή, οἵα τοῦ Γρηγορίου, νὰ αἰσθάνεται τὸν φυσικὸν κόσμον, ν' ἀγαπᾷ τὴν ἁγνότητα τῆς ἐρημίας, νὰ ζῇ μέσα εἰς τὸ χάρμα, τὴν δημιουργίαν τοῦ Θεοῦ, μὲ πνεῦμα οὔτε μυστικόν, οὔτε μοναστικόν, ἀλλὰ τῆς ἁπλότητος καὶ τῆς κατανοήσεως τοῦ κατὰ φύσιν ἀνθρώπου.

Ὅμως ὅλη αὐτὴ ἡ φιλοσοφοῦσα, ἡ πονεμένη, ἡ ἠθικολογοῦσα ποίησις ἐγράφη εἰς μέτρα καὶ γλῶσσαν ἀπέχοντα ἀπὸ τὴν αἴσθησιν τοῦ ἐκκλησιάσματος, καὶ δι' αὐτὸ δὲν ἠξιώθη τῆς τιμῆς νὰ γίνῃ λειτουργική. Ἐπὶ πλέον ὁ τόνος ἦτο τόσον ἀπόλυτα προσωπικός, περιπτωσιακὸς θὰ ἔλεγον, ὥστε νὰ μὴ δύναται δι' αὐτοῦ ν' ἀναχθῇ εἰς προσευχὴν ὁ οἱοσδήποτε ἁπλοῦς πιστός. Ἐν τούτοις ὁ Γρηγόριος, μέσα εἰς τὰ ἔπη τοῦ ὁποίου ἀντηχεῖ ἡ φωνὴ τῶν τραγικῶν καὶ ἐπικῶν τῆς ἀρχαιότητος καὶ ἡ κατασκευὴ τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου, ἠξιώθη μελέτης ἀπὸ τοὺς λογιωτέρους ὑμνογράφους, δηλαδὴ τοὺς Σαβαΐτας τῆς Παλαιστίνης. Καὶ οἱ στίχοι του, ὡς καὶ ὁ ρητορικός του λόγος, ποὺ δὲν εἶχον δυνηθῇ νὰ φθάσουν μέχρι τῶν πενήτων τοῦ πνεύματος ἀπευθείας, μετουσιωθέντες διὰ τῆς μελῳδίας τῶν ποιητῶν τῶν κανόνων ἔφθασαν εἰς τὰς καρδίας τῶν πιστῶν καὶ συνεκίνησαν καὶ συγκινοῦν αὐτοὺς ἀκόμη, ἀνυποψιάστους περὶ τῆς προελεύσεώς των.

4. Συνέσιος Κυρηναῖος (370 - 413, ἀπὸ τοῦ 410 ἐπίσκοπος Πτολεμαΐδος)[1].

Ἀλλὰ βαθυτέρα εἶναι ἡ ἐπίδρασις τῶν ἀρχαίων εἰς τὸν Συνέσιον ἐκ Κυρήνης, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε τὸ πρὶν ἐθνικὸς καὶ κατόπιν ἐγένετο χριστιανὸς καὶ μᾶς ἐκληροδότησεν ἔργα μετέχοντα καὶ τοῦ ἐθνισμοῦ καὶ τοῦ νεοφανοῦς

---

1. Τὰ περαιτέρω κείμενα κατὰ Christ-Paran., σσ. 3-23. Περὶ τοῦ Συνεσίου ὁ Ἐμμ. Πεζόπουλος, Ποιήματα Συνεσίου τοῦ Κυρηναίου. Μέρος πρῶτον Προλεγόμενα, τρόπος τῆς ποιήσεως Σ. τοῦ Κ. ἔμμετροι μῦθοι, ἐπιγράμματα, ΕΕΒΣ ΙΓ', 1937, 305-352, ΙΔ', 1938, σσ. 342-392. Ἔκδοσις τῶν ὕμνων: N. Terzaghi, Synesii Cyrenensis Hymni et Opuscula vol. I Hymnos continens, Ρώμη 1939, impressio altera 1949. Πρβλ. ἀκόμη A. Ferrua, Gli inni di Sinesio, «Civiltà Cattolica», 91, 1940, σσ. 126-133. S. Mariotti, Note agli inni di Sinesio «Studi Italiani di Filologia Classica» 19, 1942, σσ. 3-24, καὶ A. Festugière, Sur les hymnes de Synesius, RÉG 58, 1945, σσ. 268-277. Ἐμ. Γ. Πεζόπουλος, Συνεσίου περὶ Ὁμήρου, ΕΕΒΣ ΙΕ', 1939, σσ. 288-351. Synésios de Cyrène, Hellène et Chrétien par Christian Lacombrade, Paris 1951, 8°, σσ. 320 + πίν., ὅπου (σσ. 290 - 295) ἐκτενὴς βιβλιογραφία.

εἰς αὐτὸν Χριστιανισμοῦ. Ἡ ἀρχὴ τοῦ Α' του Ὕμνου ἐνθυμίζει, εἰς τεχνοτροπίαν μὲν ἀνακρεόντεια, εἰς λόγους δὲ ἀρχαϊκὴν ποίησιν :

Ἄγε μοι, λίγεια φόρμιγξ, | μετὰ τηΐαν ἀοιδὰν
μετὰ λεσβίαν τε μολπὰν | γεραρωτέροις ἐφ' ὕμνοις
κελάδει δώριον ᾠδάν...

(I, 1-5)

Ἀλλ' οὐδὲ φόρμιγξ ὑπῆρχε πλέον οὐδὲ ὁ λόγος τοῦ Ἀνακρέοντος καὶ τῆς Σαπφοῦς ἠδύνατο νὰ ἠχήσῃ εἰς τοὺς ἐβραΐζοντας χριστιανικοὺς ναούς. Ἐν τούτοις ὁ Συνέσιος ἦτο ὁ περισσότερον ὅλων ἐνθουσιαστικὸς ποιητής, καὶ ὁ ὑψηλός του λόγος μόνον πρὸς τοῦ Πινδάρου καὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς Κάλβου δύναται νὰ παραβληθῇ, ἀπρόσιτος — ὅπως καὶ εἰς ἐκείνους — διὰ τὸ profanum vulgus :

Εὐφαμείτω | αἰθὴρ καὶ γᾶ· | στάτω πόντος, | στάτω δ' ἀήρ· | λήγετε πνοιαὶ | βαλίων ἀνέμων, | λήγετε ῥιπαὶ | γυρῶν ῥοθίων, | ποταμῶν προχοαί, | κραναοὶ λιβάδες. | ἐχέτω σιγὰ | κόσμου λαγόνας, | ἱερευομένων | ἁγίων ὕμνων...

(III, 72-85)

Σέ, πάτερ κόσμων, | πάτερ αἰώνων, | αὐτουργὲ θεῶν, | εὐαγὲς αἰνεῖν. | Σὲ μὲν οἱ νοεροὶ | μέλπουσιν, ἄναξ, | σὲ δὲ κοσμαγοὶ | ὀμματολαμπεῖς | νόες ἀστέριοι | ὑμνοῦσι, μάκαρ, | οὓς πέρι κλεινὸν | σῶμα χορεύει...

(III, 266-277)

Σοὶ πάντα φέρει | αἶνον ἀγήρων, | ἀὼς καὶ νύξ, | στεροπαί, νιφάδες, | οὐρανὸς αἴθων | καὶ γᾶς ῥίζαι, | ὕδωρ, ἀήρ, | σώματα πάντα, | πνεύματα πάντα, | σπέρματα, καρποί, | φυτὰ καὶ ποῖαι, | ῥίζαι, βοτάναι, | βοτὰ καὶ πτηνά, | καὶ νηχομένων | νεπόδων ἀγέλαι...

(III, 343-357)

Ὁ Συνέσιος εἶναι πλησιέστερος πρὸς τὸν Πλωτῖνον *(ἕν, μονάς, ἀριθμός, τριάς)*[1]. Ὁ Θεὸς τοῦ Συνεσίου ὁρίζεται ὡς *νοῦς, φύσις ἐν νοεροῖς, θῆλυ καὶ ἄρρεν, τὸ τίκτον καὶ τὸ τικτόμενον*. Ὁ Χριστὸς *κλεινὰ σοφία δημιοεργός*, εἰς δὲ τὸν Πατέρα ἀποδίδεται τὸ ἐπίθετον *ἀρρητοτόκος*. Βεβαίως τὸ δόγμα καὶ ἐδῶ εἶναι ἀκέραιον : Ὁ Θεὸς χαρακτηρίζεται *φῶς καὶ τριὰς* ὡς εἰς τὸ σύμβολον τῆς πίστεως. *Τριὰς ὢν* ὁ Θεὸς ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι *μονάς*, ἡ δὲ *τομὴ* τῶν προσώπων τῆς ἁγίας Τριάδος εἶναι *νοερά*, καὶ *ἄσχιστον ἔτι τὸ μερισθὲν ἔχει!* Εἰς τὸν ρητορικὸν αὐτὸν λόγον τὸν πλήρη σχημάτων

1. Πρβλ. καὶ τὸ πανθεϊστικόν: *ἓν καὶ πάντα, ἓν καθ' ἑαυτὸ καὶ διὰ πάντα.*

(ἐπαναλήψεων, ἀντιθέσεων κλπ.) διασῴζεται ἡ ὑψηλὴ ποίησις: ὁ Θεὸς εἶναι *φῶς κρυπτόμενον ἰδίαις αὐγαῖς!* Ὁ Συνέσιος δὲν σκέπτεται, εἶναι ἔνθεος, *ὑμνῶ σε, μονάς,* | *ὑμνῶ σε, Τριὰς* κραυγάζει καὶ τὸ ρῆμα δεικνύει, ὅτι δὲν φιλοσοφεῖ ὁ ποιητὴς ἐν ψυχρῷ, ἀλλ' ὅτι οἱ στίχοι του εἶναι πῆξις τοῦ ἐκρηκτικοῦ του ἐνθουσιασμοῦ. Ἀνάλογος εἶναι ἡ γλωσσική του ἔκφρασις. Τὸ ἐπίθετον π.χ. ξενίζει: *Ἀρρητοτόκε, ἄσχιστον.*

Τῶν ὡς ἄνω μνημονευθέντων ποιητῶν δὲν ἔχομεν μέλη ἢ ὕμνους διὰ λειτουργικὴν χρῆσιν. Ἀπεναντίας μετὰ ταῦτα ποιηταὶ ὡς ὁ Σωφρόνιος καὶ ὁ Φώτιος θὰ γράψουν καὶ διὰ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ διὰ τοὺς λογιωτέρους. Ὁ διχασμὸς οὗτος θὰ διαρκέσῃ μέχρι τῆς μεταβυζαντινῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν Γεράσιμος Β' (Παλλαδᾶς) ὁ Ἀλεξανδρείας ἔγραψε καὶ τροπάρια καὶ ἱστορικὰ ᾄσματα[1].

5. Σωφρόνιος Ἱεροσολύμων πατριάρχης[2] (563-638, πτρχ. ἀπὸ τοῦ 534) καὶ προασπιστὴς τῆς Ἁγίας Πόλεως κατὰ τῶν Περσῶν καὶ Ἀράβων.

Συνέγραψεν εἴκοσι τρεῖς ἀνακρεοντείους ᾠδὰς εἰς ἑορτάς, ὡς τὸν Εὐαγγελισμόν, τὴν Γέννησιν, Ὑπαπαντήν, Βάπτισιν κλπ. καὶ εἰς ἱερὰ πρόσωπα, ἀποστόλους καὶ μάρτυρας, εἰς νεκροὺς καὶ ζῶντας, εἰς τὴν Ἁγίαν Πόλιν κλπ. Μεταξὺ αὐτῶν δύο εἰς τὸν ἅγιον Παῦλον τὸν ἀπόστολον καὶ εἰς τοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ.

Ἑκάστη τῶν ᾠδῶν τούτων περιλαμβάνει ἀνὰ ἑκατὸν στίχους (τέλειον ἀριθμόν), εἰς μέτρον ἀνακρεόντειον ἐξ ὀκτασυλλάβου συγκείμενον καὶ δι' ἀναπαίστου ἀρχόμενον (⏑ ⏑ – | ⏑ ⏑ | ⏑ – | ⏓). Διαιρεῖ δὲ ὁ Σ. τὰς ᾠδὰς εἰς οἴκους, σχηματίζοντας διὰ τῶν ἀρχικῶν των γραμμάτων *ἀκροστιχίδα.* Ἀνὰ τέσσαρας οἴκους ἕπονται τὰ *κουκούλια* ἢ *ἀνακλώμενα* εἰς ἐλεγειακὸν μέτρον. Ἐπειδὴ δ' οἱ στίχοι ἄρχονται δι' ἀναπαίστου, ἔχοντος τὴν πρώτην συλλαβὴν βραχεῖαν, διὰ τοῦτο ἐκ τῆς ἀλφαβητικῆς ἀκροστιχίδος ἐλλείπουν τὰ

---

1. Πρβλ. Ν. Β. Τωμαδάκην, Κρ. Χρ. 3, 1949, σσ. 179-203, ἰδίᾳ σσ. 192 καὶ 181.

2. Νεωτέρα ἔκδοσις: Sophronii Anacreontica. Edidit, italice reddidit Marcellus Gigante, accedunt testimonia de Anacreonteis et index verborum, Roma 1957, 16°, σσ. 245 + πίν. (σσ. 7-9 βιβλιογραφία). Κρίσις ὑπὸ Σοφίας Παπαδημητρίου ΕΕΒΣ ΚΘ', 1959, σσ. 458-477.

Πρβλ. ἀκόμη Christ-Paran., σσ. 43-47. Τρεμπέλας, σ. 124-127, 132-136, 140. Τὰ ἔργα του ἐν Migne, PG LXXXVII, στ. 3733-7384. — Εὐστρατιάδης, ΝΣ 29, 1934, σσ. 241-254, 305-321, 434-442, 481-501. — Κων. Γ. Μπόνη, Σωφρονίου Ἱεροσολύμων (634/8) Ὠδαὶ εἰς τὸν ἀπόστολον Παῦλον «Πανηγυρικὸς τόμος ἑορτασμοῦ τῆς 1900ῆς ἐπετείου τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ἀποστόλου Παύλου εἰς Ἑλλάδα», ἐν Ἀθήναις 1953, σσ. 423-436 (= Θεολογία 22, 1951, σσ. 213-225 καὶ 269-285). Τοῦ αὐτοῦ, Σ. Ἰ. ὡς θεολόγος, ἐγκωμιαστὴς καὶ ρήτωρ, ἐν Ἀθήναις 1958, 8°, σσ. 30 [=Τιμητικὸς τόμος Ἀμίλκα Ἀλιβιζάτου, σσ. 269-292].

μακρὰ γράμματα η καὶ ω. Σχεδὸν πάντες οἱ στίχοι τονίζονται κατὰ τὴν ἑβδόμην συλλαβὴν (παραλήγουσαν λέξεως). Ἐνίοτε ἐκ τοῦ αὐτοῦ συμφώνου ἄρχεται καὶ δεύτερος οἶκος, ὅτε καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν στίχων ἑκάστης ᾠδῆς ὑπερβαίνει τοὺς 100.

Ἰδοὺ ἐκ τῆς Ὠδῆς «Εἰς τὴν ἅλωσιν τῆς Ἱερουσαλὴμ» ἀποσπάσματα : Τὸ πρῶτον τετράστιχον ἐπέχει θέσιν προοιμίου :

Ἁγία πόλις θεοῖο | ἁγίων ἕδος κρατίστων,
Ἱερουσαλὴμ μεγίστη, | τίνα σοι γόον προσοίσω ;

Ἕπεται τὸ ἀνακλώμενον ἰαμβικόν :

Χριστιανῶν μακάρων ἔλθετε παῖδες
εἰς γόον ὑψιλόφων Ἱροσολύμων.

Τοῦτο παραλλάσσει μετὰ τέσσαρας οἴκους :

Χριστιανῶν μακάρων κλαύσατε φῦλα,
περθομένων ἁγίων Ἱροσολύμων.

Μετὰ ὀκτώ :

Χριστὲ μάκαρ μεδέων, χώεο Μήδοις
ὅττι τεὸν γλυκερὸν ἄστυ καθεῖλον.

Μετὰ δώδεκα :

Εὖχος ἐπιχθονίων ὤλετο πάντων,
ἄστεος οὐρανίου λυγρὰ παθόντος.

Μετὰ δεκαέξ :

Περσίδα καιομένην θᾶττον ἰδέσθαι
ἀντὶ τόπων ἁγίων, Χριστέ, παράσχοις.

Μετὰ εἴκοσι :

Περσίδος ἀντιθέου δύσμορα τέκνα
Χριστιανῶν παλάμαις, Χριστέ, δαμάσσοις.

Μετὰ εἴκοσι καὶ δύο, δι' ὧν στίχων καὶ καταλήγει ἡ ᾠδή :

Περσίδος αἰνοτόκου δύσμορα τέκνα
Χριστιανῶν παλάμαις, Χριστέ, δαμάσσοις.

Εἶναι φανερὸν ὅτι τὸ ἀνακλώμενον τοῦτο διακόπτει τὴν διήγησιν καὶ ἐπέχει τόπον ἐπιφωνήσεώς τινος προερχομένης ἐκ τοῦ λαοῦ καὶ ἐπικλήσεως ἀπευθυνομένης πρὸς τὸν Χριστόν, παραλλάσσει δὲ συχνά, μολονότι συγγενεύει εἰς δύο ἢ τρεῖς περιπτώσεις (2 - 3, 6 - 8).

Ὁ ὕμνος ἔχει διηγηματικὸν καὶ ἔντονον ἐθνικὸν χαρακτῆρα, ἐκφράζει ἐν τούτοις καὶ τὰ προσωπικὰ συναισθήματα τοῦ ποιητοῦ (οἶκοι α', β') :

Δολερὸς προσῆλθε Μῆδος | ἀπὸ Περσίδος κακίστης | πολεμῶν πόλεις, πολίτας, | πολεμῶν ἄνακτα Ῥώμης (= Νέας Ρώμης). | *Ἐπὶ δὲ χθόνα προβαίνων | ἁγίην κάκιστος ἦλθεν | ἵνα καὶ πόλιν θεοῖο | Ἱερουσαλὴμ ὀλέσσῃ. | ...θεράποντες ἔνθα Χριστοῦ | ἀπὸ παντὸς ὄντες ἔθνους | μόνον ὡς ἴδον μολοῦντας | πόλεως ἔφευγον ἔνδον* (στ. 15 - 22, 29 - 32).

Εὑρίσκει ὁ ποιητὴς ἀφορμὴν νὰ ἐξάρῃ τὴν θυσίαν τοῦ Ἰησοῦ, καθαγιάσαντος τὴν ἱερὰν πόλιν, νὰ τονίσῃ τὴν ἐν αὐτῇ ἐγκαταβίωσιν μοναχικῶν ταγμάτων (στ. 47 - 54) καὶ τὴν ἀντίστασιν τοῦ λαοῦ:

Ὅθεν ὡς παρόντα Πάρθον (=Πέρσας) | *ἅμα τοῖς φίλοις Ἑβραίοις (!) | ἴδον, εὐθέως δραμόντες | πόλεως πύλας ξυνῆψαν. | Παλάμας δὲ τὰς πανάγνους | ὁμαδὸν πρὸς ὕψος ἦραν, | προμαχεῖν ἄνακτα Χριστὸν | πόλεως ἑῆς καλοῦντες* (στ. 61 - 68).

Ἕπεται ἡ διήγησις τῆς πολιορκίας, τῆς ἐπιθέσεως καὶ τῆς καταλήψεως τῆς Ἁγίας Πόλεως, τῶν λεηλασιῶν καὶ σφαγῶν καὶ τοῦ ἐμπρησμοῦ, τοῦ ποιητοῦ καταρωμένου τοὺς ἐχθροὺς καὶ εὐχομένου ὅπως δαμασθοῦν ἀπὸ τὰς παλάμας τῶν χριστιανῶν, ἐνεργείᾳ τοῦ Χριστοῦ.

Ἡ γλῶσσα εἶναι ἐπική, οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουσα πρὸς τὴν δημώδη οὐδὲ προκειμένου περὶ ἐκκλησιαστικῶν ὅρων (εἰλαπίνη, νεώς, μόρος, μυστιπόλος, μυστιφόρος, θειολόγος, θειοτόκος, ζάθεος, πολεύω κλπ.). Εἶναι χαρακτηριστικὴ τῆς προσπαθείας νὰ ὑποκαταστήσῃ τὰ γνώριμα διὰ τῶν ὀλιγώτερον κοινῶν ἢ διὰ τῶν σπανίων. Ἄστυ εἶναι τὰ Ἱεροσόλυμα *(ἄστει)* καὶ ἔθνος οἱ Ἰσραηλῖται *(ἔθνος Ἰσραήλ)*. Ὁμιλεῖ περὶ *μεγάρων· ἱερόν, δόμος θεοῖο* εἶναι δι' αὐτὸν ὁ ναὸς τοῦ Σολομῶντος. Τὸν Χριστὸν ἀποκαλεῖ *ζάθεον πάϊν, γόνον θεοῖο* καὶ τὰ βήματά του εἶναι *δεσποτικὸν ἴχνος*. Ὁμιλεῖ περὶ *μερόπων*, ὁ Χριστὸς εἶναι καὶ *βροτός*, οἱ θεοπάτορες *τοκῆες*, ἡ Μαριὰμ εἶναι ἡ *τεκοῦσα* καὶ ἡ *παρθένος* καὶ πάναγνος *(πάναγνε)*, ἀλλὰ καὶ *κούρη*. Ὁ Συμεὼν *ἱερεύς*, αἱ ἡμέραι τοῦ καθαρισμοῦ τοῦ Λουκᾶ, τὸ σαράντισμα δηλονότι, *ἁγία λοχείη*, ἔχομεν *τρυγόνας* ἀντὶ νεοσσῶν περιστερῶν· ἀναγινώσκομεν περὶ *πελειάδων*, καλούμεθα δὲ *προθέειν*. Αἱ μεταποιήσεις τοῦ λόγου τῆς Γραφῆς ἀπομακρύνουν ἡμᾶς ἀπὸ γνωρίμους ἤχους δηλωτικοὺς γνωρίμων ἐννοιῶν. Ἀντὶ «πᾶν ἄρσεν διανοῖγον μήτραν» ἔχομεν *πᾶν διανοῖγον πύλας*, ἀντὶ τοῦ γραφικοῦ (καὶ λειτουργικοῦ) «κατὰ τὸ ῥῆμά σου ἐν εἰρήνῃ», ἐκπληττόμεθα ἀναγινώσκοντες *κατὰ τὸν σὸν ἄρτι μῦθον*, ἡ ῥομφαία τοῦ Λουκᾶ μεταβάλλεται ἀπὸ τὸν Σωφρόνιον εἰς *δόρυ κάρχαρον!* Εἰς τὰ ῥήματα (καὶ μετοχὰς) εὑρίσκει τις ἀσυνήθεις καὶ νεκροὺς πλέον τύπους *ἀείρει, δοκεύω, ἐσῆγον, ἔσκεν, ἱκάνει, ἱκέσθαι, ὀπάζων, ὁράαν* (= ὁρᾶν), *ὀρέγων, τετακώς*, καθὼς εἰς τὰ ἐπίθετα *μοῦνος, ὄλβιος, σαόφρων*, καὶ τὰ οὐσιαστικὰ *ἄναξ, γενέθλης, κραδίη, μερόπων, μόρος, σῆμα, φύτλης, ψόφον*. Καὶ δὲν εἶναι μόνον αὐτά, προερχόμενα μάλιστα ἀπὸ σύντομον ᾠδήν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι πολλάκις τὸ μέτρον καταναγκάζει εἰς τὴν χρῆσιν ἀρχαϊκωτέρου τύπου (ὁράαν, σαόφρων).

'Αλλ' ὁμοίως εἶναι φανερὰ ἡ διάθεσις ν' ἀπομακρυνθῶμεν ἀπὸ τὰ τετριμμένα.

'Απὸ δογματικῆς ἀπόψεως δὲν ἔχει τίποτε νὰ εἴπῃ ὁ Σωφρόνιος, ἐδῶ τοὐλάχιστον, διότι ἡ 'Υπαπαντὴ δὲν παρέχει εἰς αὐτὸν στάδιον θεολογίας. Τυπικώτατα προσηρμοσμένος πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῶν ἁγίων Συνόδων. (*σύνθετον - ἀσυγχύτως*, προκειμένου περὶ τῆς διπλῆς φύσεως τοῦ Χριστοῦ), καλύπτει τὴν ἀνησυχίαν του τὸ μὲν διὰ τῆς διηγήσεως, τὸ δὲ διὰ τῆς προσευχῆς. 'Εδῶ τώρα δὲν ὑπάρχει μόνος, αἱ ἐπικλήσεις τῆς κατακλεῖδος τῆς ᾠδῆς *σῴζετε πάντας, ἱκέταις γένοισθε τεῖχος*, εἶναι καὶ αὐταὶ ἀπηχήματα ἀρχαίων ὕμνων, ὅπου οἱ θεοὶ *σῴζουν* καὶ οἱ ἄνθρωποι εἶναι *ἱκέται*.

'Ο Σωφρόνιος δὲν εἶναι μόνον γνωστὸς ἀπὸ τὰς ἀρχαιοπρεπεῖς αὐτὰς ᾠδὰς μὲ τὰς ὁποίας ἀπεχαιρέτησεν τὴν ἐλευθερίαν της ἡ 'Αγία Πόλις. Ἔγραψε καὶ ὑμνογραφικὰ κείμενα ἀξιόλογα, τὰ ὁποία μάλιστα, πλήρη συγκινήσεως καὶ ζωῆς, ψαλλόμενα σήμερον, καὶ δὴ κατὰ τὸν μέγαν ἁγιασμὸν τῶν Θεοφανείων καὶ κατὰ τὴν Μεγ. 'Εβδομάδα, δεικνύουν ὅτι ἠδύνατο νὰ συγκινήσῃ τὸ πλήρωμα τῆς 'Εκκλησίας διὰ γλώσσης ἁπλουστέρας καὶ διὰ μουσικῆς κατανυκτικῆς[1].

Διατί ἔγραψε τὰ ἀνακρεόντεια τότε; Εἰς τὸ πρόβλημα θὰ ἠδύνατο ν' ἀπαντήσῃ τις ἁπλῶς, ὅτι ὁ Ἕλλην ἔχει ἐντός του τὴν λογίαν φύσιν καὶ κλίσιν καὶ ἀπὸ αὐτὴν δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκφύγῃ ὁ Σωφρόνιος. Οἱ μελετηταί του τὸν θέλουν ἐπηρεασθέντα εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν ἀνακρεοντείων ἀπὸ τὸν 'Εφραὶμ τὸν Σύρον[2], ποιητὴν ἔνδοξον καὶ μαχητὴν ὑπερασπίσαντα τὴν ἰδίαν πατρίδα εἰς Μεσοποταμίαν, Νίσιβιν, διὰ τῶν ὅπλων, γράψαντα δὲ καὶ χιλιάδας στίχων διηγηματικῶν, ἱστορικοῦ χαρακτῆρος, παρὰ τοὺς πολυαρίθμους θεολογικούς. 'Ο 'Εφραὶμ ὅμως, εἶπα καὶ ἄλλοτε, κατοπτρίζει τὰ γεωργικὰ καὶ ποιμενικὰ ἔθιμα τῶν Σύρων τῆς Μεσοποταμίας καὶ δι' ἀναλόγων εἰκόνων ὁμιλῶν πρὸς τὸν Συριακὸν λαόν. 'Ο Σωφρόνιος ἐπανέρχεται εἰς τὰς ρίζας τοῦ 'Ελληνισμοῦ, τοῦ ὁποίου κατέχει τὴν γλῶσσαν, τὸ πνεῦμα καὶ τὴν φιλολογίαν καὶ προσαρμόζει τὰ τεχνικὰ μέσα τῶν Σύρων εἰς τὴν 'Ελληνικήν, ἀποδοκιμάζων κατά τινα τρόπον τὴν ὑμνογραφικὴν ἐπίδοσιν τοῦ Ρωμανοῦ, ἤ, ἂν θέλετε, τὴν ἀνάλογον ἐξομολογητικὴν ποίησιν τοῦ Γρηγορίου. Ὅμως ἡ λειτουργικὴ παράδοσις εἶναι τόσον βαθεῖα, ὥστε ἀναγκάζεται ὡς ἱεράρχης νὰ τὴν ἀκολουθήσῃ, συνθέτων διὰ τὴν 'Εκκλησίαν. 'Η θρησκευτικὴ ποίησις τῶν ἀνακρεοντείων του εἶναι προσωπική του ὑπόθεσις.

---

1. *Φωνὴ Κυρίου ἐπὶ τῶν ὑδάτων... Πόρνη προσῆλθέ σοι μύρον σὺν δάκρυσι... Σήμερον κρεμᾶται ἐπὶ ξύλου... Τὸν τάφον σου, Σωτήρ, στρατιῶται τηροῦντες...*

2. Πρβλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, 'Εφραὶμ ὁ Σύρος ἐν τῇ 'Ελληνικῇ 'Υμνογραφίᾳ, SBN IX (Silloge Bizantina), Roma 1957, σσ. 392-404 (= Σύλλαβος, σσ. 185 - 187).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

ΤΟ ΕΠΙΓΡΑΜΜΑ

1. Γενικῶς. Ἡ συνήθεια νὰ μνημονεύεται ἓν γεγονός, εἷς θάνατος, μία νίκη διὰ τῆς λαξεύσεως ἐπὶ τοῦ λίθου ἢ ἄλλης σκληρᾶς ὕλης ὀλίγων στίχων εἶναι παλαιά. Ὁ ἄνθρωπος μάχεται πάντοτε μὲ τὸν χρόνον καὶ προσπαθεῖ νὰ καταστήσῃ αἰώνια ἐκεῖνα τὰ συμβάντα καὶ ἐκεῖνα τὰ πρόσωπα ποὺ τοῦ ἐγγίζουν τὴν ψυχήν, ποὺ τοῦ κάμνουν μεγάλην ἐντύπωσιν. Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ ἡρωϊσμός, ὁ θάνατος, ὁ ἔρως εἶναι ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα ποὺ θὰ ἠθέλαμεν νὰ μὴ λησμονηθοῦν. Προβάλλομεν πρὸς παραδειγματισμὸν τοὺς ἥρωας ποὺ ὑπερέβησαν πᾶν μέτρον καὶ ἐπραγμάτωσαν ὅ,τι θὰ ἠθέλαμεν ὅλοι νὰ εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ πραγματοποιήσωμεν. Ἀναπολοῦμεν μὲ συγκίνησιν τοὺς νεκρούς, ποὺ ἔζησαν ἀνάμεσά μας, τοὺς ἠγαπήσαμεν, τοὺς συνανεστράφημεν καὶ τώρα δὲν δυνάμεθα νὰ συνηθίσωμεν τὴν ἀπουσίαν των, τὴν ἀπώλειάν των. Καὶ τέλος θὰ ἠθέλαμεν νὰ εἶναι αἰωνία ἡ ἄνοιξις τῆς ζωῆς, τὰ αἰσθήματα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐγέμισεν ἡ ψυχή μας, εἴτε ηὗραν ὁριστικὴν ἀνταπόκρισιν, εἴτε ἐπροδόθησαν. Ὁ ἔρως ἐξωραΐζει τὸ ἀγαπώμενον πρόσωπον, καὶ κάθε μεταβολὴ γεννᾷ βαθυτάτην νοσταλγίαν τῶν ὡραίων στιγμῶν, λυπηρότατα συναισθήματα, φθάνοντα μέχρις ἀπελπισίας. Ἡ ἱκανοποίησις δὲν εἶναι συνήθως ἐκείνη ποὺ ὁδηγεῖ πρὸς τὴν τέχνην, ἀλλ' ἡ πικρία, ἡ δάκνουσα μνήμη, ἡ χαμένη ἐρωτικὴ νεότης.

Πῶς οἱ Ἕλληνες, λαὸς κατ' ἐξοχὴν ἀγαπῶν τὴν ζωήν, συναισθηματικός, μεγαλόφρων, θὰ ἠδύναντο νὰ ζήσουν, νὰ ἐρωτευθοῦν, νὰ παλαίσουν, νὰ νικήσουν, ν' ἀποθάνουν, χωρὶς νὰ ψάλουν τὰς συναισθηματικὰς καταστάσεις ποὺ γεννᾷ αὐτὴ ἡ τρικυμία τοῦ βίου καὶ ἡ ἔξαρσις ἀπὸ τοῦ προσκαίρου εἰς τὸ αἰώνιον; Ὁ Λόγος ἔπρεπε νὰ τεθῇ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς καρδίας.

Δὲν πρόκειται ἐδῶ περὶ τῆς λυρικῆς ποιήσεως, ποὺ ηὗρεν ἀνεξαντλήτους τρόπους νὰ ἀποδώσῃ τὰ συναισθήματα καὶ τὰς ἀποχρώσεις των, καθὼς ἀπὸ ἄνθρωπον εἰς ἄνθρωπον ποικίλλουν, καὶ διαφέρουν ἀπὸ περιπτώσεως εἰς περίπτωσιν, χωρὶς νὰ μεταβάλλεται τὸ βάθος των. Ποιηταὶ ὅπως ὁ Μίμνερμος, ὁ Ἀλκαῖος, ἡ Σαπφὼ καὶ πολλοὶ ἄλλοι μᾶς ἔδωσαν τὸν ἄνθρωπον ἀγωνιζόμενον, ἐρῶντα, ἀντιμετωπίζοντα τὸ μέγα μυστήριον τοῦ θανάτου. Οὐδὲ πρόκειται περὶ τῆς τραγικῆς ποιήσεως, διὰ τῆς ὁποίας φθάνει μέχρις ἡμῶν ἡ σύγκρουσις καὶ ἡ κάθαρσις τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν.

Πρόκειται περὶ τῆς ἐπιγραμματοποιίας, τῆς ἑλληνικῆς δηλαδὴ τέχνης τοῦ ἐπιγράμματος. Εἰς ἕνα τάφον ἐσημειοῦντο κατ' ἀρχὰς τὸ ὄνομα, τὸ πατρώνυμον, ἡ φυλὴ τοῦ θανόντος. Εὐκόλως θὰ ἠδυνάμεθα νὰ συμ-

πληρώσωμεν τὴν ἀναγραφὴν αὐτὴν μὲ τὴν αἰτίαν τοῦ θανάτου, τὴν ἡλικίαν, τὴν ἔκφρασιν τῆς λύπης ποὺ ἐσκόρπισεν ὁ ἀποθανὼν εἰς τοὺς οἰκείους του, τοὺς φίλους του. Μία νεαρὰ γυναίκα ποὺ ἀφήνει παιδὶ εἰς τὸ βυζί, ἓν ἀνδρόγυνον ποὺ χωρίζει ὁ Χάρων, ἕνας νέος πολεμιστὴς ποὺ πέφτει, πρὶν ἡ ζωὴ καλὰ - καλὰ νὰ τοῦ χαμογελάσῃ, μία παρθένος κόρη ποὺ βιάζεται ν' ἀφήσῃ τὸν κόσμον πρὶν τὴν πνίξουν ἡ πικρία, τὰ βάσανα, πρὶν τὴν καταβάλῃ τὸ γῆρας. Καὶ ἀκόμη ἓν ἀγαπημένο πουλὶ ἢ ζῷον τοῦ σπιτικοῦ ποὺ ἐχάθη καὶ μᾶς ἔκαμε νὰ πονέσωμεν. Ἡ λύπη συνοδεύει τὸν ρυθμόν, ὁ στίχος ἐκπηγάζει ἀπὸ τὰ συναισθήματα, ἡ πεζὴ ἐπιγραφὴ γίνεται ἔμμετρος, δίστιχον, τετράστιχον κάτι ποὺ δημιουργεῖ ε ἶ δ ο ς. Ξεχωριστοὶ τεχνῖται ξέρουν νὰ ἀποδώσουν τ' ἀνθρώπινα συναισθήματα, νὰ ἐκφράσουν τὴν χαράν, τὸν θαυμασμόν, τὴν συγκίνησιν, τὴν θλῖψιν, νὰ προσευχηθοῦν, νὰ προσφέρουν ἐκ μέρους μας τὰ ἀναθήματα ἀτόμων, φυλῶν, πόλεων, νὰ ἀποχαιρετήσουν τοὺς ἥρωας, νὰ ψάλουν σύντομα τὸ ἔαρ καὶ τὴν μητρότητα, τὸν πόνον καὶ τὴν καρτερίαν. Οἱ ἐπιγραμματοποιοὶ ἀρχίζουν μὲ κλασσικὰς μορφὰς τοῦ εἴδους, καὶ προχωροῦν (ἀναλόγως τῆς ἐποχῆς καὶ τοῦ τρόπου ποὺ αὐτὴ ἐκφράζει τὰ ἀνθρώπινα συναισθήματα) εἰς συνθετωτέρας μορφάς. Οἱ ποιηταὶ αὐτοὶ εἶναι ἀποκλειστικοί, ὅπως ὁ Σιμωνίδης ὁ Κεῖος, ἀλλὰ καὶ ἐρασιτέχναι, ὅπως ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοφάνης καὶ ἄλλοι. Καὶ ὄχι μόνον κλασσικοί. Ἰδιαίτατα Ἀλεξανδρινοὶ καὶ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, καὶ ὕστερα Βυζαντινοί. Τοῦτο ἐξηγεῖται εὐκόλως. Ὁ ἄνθρωπος τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς ἦτο περισσότερον συγκρατημένος, καὶ δυσκολώτερον ἄφηνε τὴν κραυγὴν τοῦ πόνου του νὰ ἑρμηνεύσῃ τὸν ἑαυτόν του. Ἀπεναντίας ὁ μετακλασσικὸς ᾐσθάνετο συγγενέστερα πρὸς τὸν σημερινὸν ἄνθρωπον, ἐπονοῦσε καὶ ἄφηνε νὰ φανοῦν αἱ συσπάσεις τοῦ προσώπου του καὶ ὁ ἐσωτερικός του κόσμος. Δι' αὐτὸ τὸ ἐπίγραμμα ὡς ψυχογράφημα εἶναι περισσότερον ἐπιτυχὲς καὶ συγγενέστερον πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀντίληψιν τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου διὰ τὸν πόνον καὶ τὴν ζωήν. Δὲν δυσκολεύεται νὰ κλαίῃ δημοσίᾳ, νὰ ἐρωτεύεται φανερά, νὰ παρακαλῇ, νὰ ὀργίζεται, καί, διατί ὄχι, νὰ σατιρίζῃ ὁ ἐπιγραμματοποιὸς τῶν ἀλεξανδρινῶν καὶ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων. Καὶ τὰ ἔργα του ὁμοιάζουν μὲ μικρὰ ἀγγεῖα, μὲ δακτυλιολίθους, μὲ εὔθραυστα κομψοτεχνήματα ποὺ ἐγεννήθησαν διὰ νὰ δώσουν μιᾶς ὥρας χαράν, ἢ διὰ νὰ γεννήσουν συναισθήματα ποὺ γρήγορα θὰ παρέλθουν. Δὲν ἀποβλέπουν εἰς τὸ μεγάλο. Ἀλλὰ καθὼς τὰ συναισθήματα εἶναι ἀνθρώπινα, ἐγγίζουν τὴν ψυχὴν τῶν κατοπινῶν ἀνθρώπων, καὶ ὅταν αὐτοὶ πιστεύουν εἰς ἄλλην θρησκείαν, καὶ ὅταν ὑποτάσσωνται εἰς μίαν ἄλλην κοσμοθεωρίαν.

Ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον, τὸ ἄτομον, ἀπὸ τὰ πειθαρχημένα πάθη του ἐρχόμεθα εἰς τὸ σύνολον τοῦ Χριστιανισμοῦ. Καὶ ἀπὸ τὴν ἀπόλαυσιν τῆς ζωῆς εἰς τὴν προσδοκίαν τοῦ μέλλοντος μεταθανατίου κόσμου. Οἱ Χριστιανοὶ ὅμως ἦσαν καὶ αὐτοὶ ἄνθρωποι, καὶ ὅταν ἐπονοῦσαν, ὅταν ἀντεμετώπιζον τὸν θά-

νατον, δὲν ἠδύναντο νὰ μείνουν ἀνέκφραστοι. Καὶ δι' αὐτοὺς ὑπῆρχε πόνος, ἀλλ' ὑπῆρχε καὶ ἡ προσδοκία τῆς ἀναστάσεως, ἡ ἐλπίς. Ὡς πρὸς τοὺς ἥρωας, οἱ ὁποῖοι ἔπρεπε νὰ τιμηθοῦν καὶ τὰ μνημεῖα, τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ κοσμηθοῦν δι' ἀναθηματικῶν ἐπιγραμμάτων, ὁ Χριστιανισμὸς εἶχε τοὺς ναούς του, τοὺς μάρτυράς του, τοὺς ἁγίους του, ὡλοκληρωμένον σύστημα προσωπικοτήτων ποὺ ἔπρεπε νὰ ὑμνηθοῦν, εἰκονοστάσια καὶ προσωπογραφίας. Δὲν εἶχεν ἡ βυζαντινή, καὶ γενικῶς εἰπεῖν ἡ Χριστιανικὴ ἐποχή, πάντοτε τὴν ἱκανότητα νὰ ἐκφρασθῇ πρωτοτύπως, διότι ἔθετε νέον οἶνον εἰς παλαιοὺς ἀσκούς, ἐχρησιμοποίει ἀρχαῖον εἶδος εἰς νέας εὐκαιρίας. Ἀλλ' αἱ εὐκαιρίαι αὐταὶ ἦσαν τώρα πολὺ περισσότεραι, καὶ δὲν ἔμεινε ναός, μονή, εἰκονοστάσιον, χειρόγραφον βιβλίον, ἔντυπον κατόπιν, πολλάκις καὶ ὕφασμα καὶ σκεῦος μεταλλικόν, χάριν τῶν ὁποίων νὰ μὴ γίνῃ ἓν ἐπίγραμμα ἔμμετρον, διὰ τοῦ ὁποίου νὰ δηλωθῇ ὁ κτίτωρ, ὁ ἅγιος, ὁ ἀφιερωτής, ἡ πόλις, ὁ δωρητής, καὶ ἀνάλογα πρόσωπα.

Καὶ αὐταὶ αἱ σφραγῖδες τῶν βυζαντινῶν, εἴτε πρόκειται περὶ αὐτοκρατόρων, πατριαρχῶν καὶ ἐπάρχων, εἴτε περὶ ἄλλων κοσμικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἀρχόντων, ἔφερον ἐπιγράμματα, πολλάκις μονόστιχα, ἔμμετρα. Ὁ ἴαμβος καὶ τὸ ἡρωελεγειακὸν μέτρον, τὸ ὁμηρικὸν δακτυλικὸν ἑξάμετρον ἐδοξάσθησαν ἀπὸ τὴν νέαν αὐτὴν φιλολογίαν, ἡ ὁποία, σημειωτέον, ἤκμασε καὶ κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν καὶ ἐξακολουθεῖ μέχρι σήμερον νὰ εἶναι ἐν ζωῇ, ἂν κρίνωμεν ἀπὸ τὰ ἀρχαιοπρεπῆ ἔμμετρα ἐπιγράμματα διὰ τῶν ὁποίων στολίζονται τὰ μνημεῖα καὶ οἱ ἀνδριάντες, ὡς π.χ. τὰ ὑπὸ τοῦ Φιλίππου Ἰωάννου, κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα συντεθέντα.

Μία ἄλλη μεγάλη κατηγορία ἐπιγραμμάτων εἶναι τὰ ἐκκλησιαστικὰ δίστιχα ἢ τρίστιχα, τὰ ὁποῖα συνοδεύουν τὰ ἀπειράριθμα ἔντυπα ἢ χειρόγραφα συναξάρια τῶν ἁγίων καὶ τῶν ἑορτῶν τοῦ ἔτους. Καὶ αὐτὰ μόλις τώρα συνάγονται.

Ἀπὸ τὸ πλῆθος αὐτὸ τῶν ἐπιγραμμάτων κατηρτίσθησαν αἱ ἀνθολογίαι τῶν Βυζαντινῶν αἱ ὁποῖαι φέρουν τὸ ὄνομα *Παλατίνη* καὶ *Πλανούδειος*. Ἡ Π α λ α τ ί ν η ὠνομάσθη οὕτω ἀπὸ τὴν Παλατίνην Βιβλιοθήκην τῆς Ἁϊδελβέργης, ὅπου εὑρίσκετο κατ' ἀρχὰς τὸ κατόπιν διχασθὲν χειρόγραφον. Ἡ Π λ α ν ο ύ δ ε ι ο ς πάλιν ἀπὸ τὸν Βυζαντινὸν λόγιον τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος Μάξιμον Πλανούδην, ὁ ὁποῖος τὴν κατήρτισεν.

Πλὴν τῶν δύο αὐτῶν ἀνθολογιῶν ὑπάρχουν πολλαὶ μικρότεραι. Ἐσχηματίσθησαν δὲ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους μεγάλαι συλλογαὶ ἐπιγραμμάτων παραδοθέντων διὰ τῶν χειρογράφων, ἄλλαι διὰ τῶν χαραγμάτων ἐπὶ σκληρᾶς ὕλης καὶ ἄλλαι ἐπὶ βιβλίων ἐντύπων. Εἶναι καὶ αὐτὴ μία ἑνότης τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἐπὶ 2.500 ἔτη ἐξακολουθεῖ νὰ συνθέτῃ εἰς τὴν αὐτὴν γλῶσσαν, μὲ τὰ αὐτὰ μετρικὰ συστήματα, περίπου ἐπὶ τῶν αὐτῶν θεμάτων. Καὶ τίς οἶδε ἐπὶ πόσον χρόνον θὰ συνεχίζεται τὸ ἔργον τοῦ Σιμωνίδου, τοῦ Ἀγαθίου **καὶ τοῦ Φιλίππου Ἰωάννου!**

2. Τὸ Ἱερὸν Ἐπίγραμμα. Τὸ ἐπίγραμμα ὡς εἴδομεν εἶναι εἶδος τῆς κλασσικῆς ἑλληνικῆς γραμματείας, εἰς τὴν ὁποίαν διεκρίθησαν ἐπιγραμματοποιοὶ ὡς ὁ Σιμωνίδης ὁ Κεῖος, καὶ τῶν Ἀλεξανδρινῶν χρόνων, ἐπιβιῶσαν ὑπὸ τὴν ἐθνικήν του μορφὴν διὰ τοῦ Βυζαντίου. Ἐνταῦθα ἐξετάζομεν πρῶτον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔχει μὲν παραδοσιακὴν μορφὴν (γλῶσσαν, μέτρα, ἔκτασιν, τρόπους ἐκφράσεως), ἀναφέρεται ὅμως εἰς τὰ ἱερὰ πρόσωπα καὶ πράγματα τοῦ Χριστιανισμοῦ, πολιτογραφηθὲν ὑπ' αὐτοῦ.

Τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο, τὸ *ἱερὸν ἐπίγραμμα* δηλονότι, δύναται νὰ διαιρεθῇ εἰς τὰς ἑξῆς κατηγορίας ἀπὸ ἀπόψεως περιεχομένου :

α') Τὸ ἀναφερόμενον εἰς *θεῖα πρόσωπα*, γραφικά, ἁγίους, μάρτυρας, ὁσίους καὶ εἰς ἑορτὰς τῆς νέας θρησκείας. Μεταξὺ αὐτῶν εἶναι καὶ τὰ εἰς εὐαγγελιστάς.

β') Τὸ ἀναφερόμενον εἰς *ἀνθρώπους*, ἀναγόμενον ὅμως εἰς τὴν θρησκευτικότητα αὐτῶν (ἐπιτάφια ἐπιγράμματα).

γ') Τὸ *ἐπιγραφικὸν* ἐπίγραμμα τὸ ἀναφερόμενον εἰς ἱερὰ κτίσματα (ναούς, μοναστήρια) καὶ κατασκευάσματα (εἰκόνας, κρήνας, στήλας κλπ.).

δ') Τὸ ἀναφερόμενον ἀποκλειστικῶς εἰς ἑορτὰς τοῦ χριστιανικοῦ ἑορτολογίου, ἤτοι τὸ *συναξαριακόν*.

Ἀπὸ ἀπόψεως τεχνικῆς τὸ ἐπίγραμμα εἶναι :

α') *Δακτυλικὸν ἢ ἡρωελεγειακόν*, δίστιχον ἢ εἰς πλείονας στίχους.

β') *Ἰαμβικὸν* ἀπὸ δύο στίχων καὶ ἐπέκεινα.

γ') *Σύνθετον* (ἐκ δύο ἰαμβικῶν τριμέτρων καὶ ἑνὸς ἐλεγειακοῦ στίχου, ὡς προκειμένου περὶ τοῦ συναξαριακοῦ).,

δ') Ἡ μονόστιχος ἢ δίστιχος ἡρωελεγειακὴ ἢ εἰς ἰαμβικὸν τρίμετρον *ἀκροστιχὶς* τῶν κανόνων καὶ τῶν ὕμνων (ὅπου αὕτη εἶναι ἔμμετρος).

3. Ἡ Παλατίνη Ἀνθολογία. Ἡ συναγωγὴ τῶν χριστιανικῶν ἐπιγραμμάτων δὲν ἐπεχειρήθη καθ' ἑαυτὴν μέχρι σήμερον. Διότι ἡ ὑπάρχουσα βασίζεται εἰς τὸ τυχαῖον γεγονὸς τῆς ἐκδόσεως τῆς *Παλατίνης Ἀνθολογίας*, μέρος τῆς ὁποίας ἀποτελοῦν μόνον τὰ βυζαντινὰ ἐπιγράμματα, ὧν τινὰ μόνον εἶναι χριστιανικά. Ἡ Παλατίνη ἀποτελεῖ μέρος πάλιν τῆς ὅλης *Ἑλληνικῆς Ἀνθολογίας*, θεωρουμένης ὡς ἀνηκούσης εἰς τὴν κλασσικὴν φιλολογίαν. Διότι εἰς τὴν Ἑλληνικὴν συνάπτονται τὰ ἐκ λίθων καὶ ἐκ παπύρων σωθέντα πολυάριθμα ἐπιγράμματα. Οὕτω τὰ χριστιανικὰ ἐπιγράμματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα λείπουν ὅλως διόλου τὰ συναξαριακὰ καὶ αἱ ἀκροστιχίδες, συνάπτονται μετὰ τῶν ἐπιδεικτικῶν σκωπτικῶν, ἐρωτικῶν, παιδικῶν, προτρεπτικῶν, συμποτικῶν, ἀριθμητικῶν, αἰνιγμάτων καὶ χρησμῶν, καὶ ἄλλων συμμείκτων καὶ ποικίλων ἐπιγραμμάτων πρὸς τὰ ὁποῖα εἶναι ἄσχετα. Ἀλλ' οὐδὲ διακρίνονται ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ἀνθολογίᾳ τὰ ἀπὸ αἰῶνας ὁλοκλήρους καὶ διαφόρου ψυχικῆς διαθέσεως συγγραφέων χωριζόμενα ἐπιγράμματα, ὥστε νὰ καταταγοῦν ἰδιαιτέ-

ρως τὰ ἑλληνικά, τῶν ἑλληνιστικῶν καὶ ἀλεξανδρινῶν χρόνων, τὰ βυζαντινὰ καὶ τὰ ὑστεροβυζαντινά. Οὔτε καὶ τὰ οὕτως ἀναμεὶξ δημοσιευόμενα χωρίζονται κατὰ συγγραφεῖς.

Ἡ ἔκδοσις τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνθολογίας ὀφείλεται εἰς τὴν ὕπαρξιν ἑνὸς κώδικος, ἀπὸ πολλοῦ διηρημένου εἰς δύο τμήματα : *Palatinus Heidelberg. 23* καὶ *Parisinus Suppl. Gr. 384,* τοῦ δεκάτου αἰῶνος, ὅπου τὰ ἐπιγράμματα εἶναι διατεταγμένα καθ' ὃν τρόπον ἐκδίδονται. Αὐτόγραφος δὲ κῶδιξ τοῦ λογίου τοῦ ιδ'. αἰ. Μαξίμου Πλανούδη ὁ *Marc. Gr. 481* διασῴζει ἕτερα 395 ἐπιγράμματα μὴ σῳζόμενα διὰ τῆς Παλατίνης Ἀνθολογίας. Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι τὰ πρῶτα δεκατρία βιβλία τῆς ἀνθολογίας ταύτης ἐσώθησαν διὰ τοῦ τμήματος τοῦ κώδ. τῆς Ἀϊδελβέργης καὶ τὰ δύο ἑπόμενα διὰ τοῦ Παρισινοῦ (I - XIII, XIV - XV).

Ὁμοίως δέον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ συγκρότησις τῆς Ἀνθολογίας ὑπῆρξεν ἔργον βυζαντινῶν λογίων, τοῦ Ἀγαθίου, τοῦ Κεφαλᾶ, τοῦ Πλανούδη κ.ἄ. Οὗτοι δὲν ἔκαμαν διάκρισιν τῶν ἀρχαίων ἀπὸ τὰ χριστιανικὰ οὔτε χρονικήν, οὔτε περιεχομένου. Αὐτὸς ὅμως δὲν εἶναι λόγος διὰ νὰ διατηρηθῇ εἰς τὸ μέλλον ἡ τοιαύτη κατάστασις.

Πρέπει ἀκόμη νὰ σημειωθῇ ὅτι γνωστοὶ συγγραφεῖς ἐπιγραμμάτων δὲν περιλαμβάνονται τὸ παράπαν εἰς τὴν ἐν λόγῳ ἀνθολογίαν, εἴτε δι' ἄλλους λόγους εἴτε ὡς μεταγενέστεροι τοῦ κώδικος, ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος π.χ. (ιβ' αἰ.).

Τὸ πρῶτον βιβλίον τῆς Παλατίνης περιλαμβάνει τὰ *τῶν Χριστιανῶν Ἐπιγράμματα,* ἐνῶ τὸ ὄγδοον τὰ σωθέντα *«Ἔπη τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου»,* δηλονότι ἐκ τῶν ἐπῶν (= στίχων) τὰ ἐπιγραμματικοῦ εἴδους. Πλὴν τούτων ὅμως δύναται νὰ εὕρῃ τις πολλὰς δεκάδας χριστιανικῶν ἐπιγραμμάτων ἐπιτυμβίων ἢ ἄλλης κατηγορίας γεγραμμένων ἀπὸ Βυζαντινούς.

Ἡ διάταξις τῶν ἐπιγραμμάτων τοῦ Α' βιβλίου δὲν εἶναι χρονολογική, οὔτε κατὰ συγγραφεῖς. Τὸ ὑπ' ἀριθ. 1 «Εἰς τὸ κιβούριον τῆς ἁγίας Σοφίας» ἀναφέρεται εἰς τοὺς εἰκονοκλάστας καὶ εἶναι τοῦ θ' αἰ. :

Ἃς οἱ πλάνοι καθεῖλον ἐνθάδ' εἰκόνας
ἄνακτες ἐστήλωσαν εὐσεβεῖς πάλιν.

ἐνῶ τὸ δεύτερον «Ἐν ταῖς ἀψῖσι τῶν Βλαχερνῶν» ἀναφέρεται εἰς τὸν Ἰουστῖνον τὸν Α' (518 - 527) :

Θεῖος Ἰουστῖνος, Σοφίης πόσις, ᾧ πόρε Χριστὸς
πάντα διορθοῦσθαι καὶ κλέος ἐν πολέμοις,
μητρὸς ἀπειρογάμοιο δόμον σκάζοντα νοήσας,
σαθρὸν ἀποσκεδάσας τεῦξέ μιν ἀσφαλέως.

Τινὰ ἀναφέρονται εἰς ναοὺς κ.ἄ. κτίσματα, ἄλλα εἰς βιβλία (τὸ ὑπ' ἀριθ.

23 Μαρίνου τινός), εἰς τὸν Χριστόν, τὴν Θεοτόκον, ἁγίους καὶ ἀγγέλους, εἰς τοὺς μάγους τῆς Γεννήσεως (41), εἰς τὴν βιβλικὴν Ραχὴλ (43) ἢ τὸν Ἀβραὰμ (65), εἰς ἀποστόλους, καὶ Πατέρας, ὡς τὸν Βασίλειον (86), εἰς θήκην λειψάνων (104) καὶ εἰς ὑπέρθυρον οἴκου σωθέντος ἀπὸ πυρὸς (103). Ἀλλὰ καὶ εὐχὴ εἰς εἶδος ἐπιγράμματος περιλαμβάνεται (118). Ἐκ δὲ τῶν 123 ἐπιγραμμάτων τοῦ βιβλίου τούτου πολλὰ εἶναι μονόστιχα [1] ἢ δίστιχα [2], τινὰ δὲ ὑπερβαίνουν καὶ τοὺς 25 στίχους (119). Τὰ πλεῖστα εἶναι ἀνωνύμων συγγραφέων, ἀλλὰ μεταξὺ τῶν ὀνομαζομένων Κλαυδιανοῦ (19, 20), Νείλου Σχολαστικοῦ (33), Ἰγνατίου τοῦ Μαγίστορος τῶν Γραμματικῶν (109), Μιχαὴλ Χαρτοφύλακος (122) εὕρηνται καὶ ὀνόματα πασιγνώστων συγγραφέων οἷος ὁ Ἀγαθίας ὁ Σχολαστικὸς (34 - 36), Μένανδρος ὁ Προτίκτωρ (101) καὶ αὐτὸς ὁ πατριάρχης Σωφρόνιος Ἱεροσολύμων (90), συγγραφεῖς τοῦ ς' - ζ' αἰῶνος.

Τὸ δεύτερον βιβλίον περιλαμβάνει *«Χριστοδώρου ποιητοῦ Θηβαίου Κοπτίτου Ἔκφρασιν τῶν ἀγαλμάτων τῶν εἰς τὸ δημόσιον γυμνάσιον τοῦ ἐπικαλουμένου Ζευξίππου»*. Αἱ «ἐκφράσεις» εἶναι περιγραφικὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα κατὰ συνθήκην εἶναι ἔμμετρα, δὲν δύνανται δὲ κυριολεκτικῶς νὰ θεωρηθοῦν ἐπιγράμματα. Ὁ Χριστόδωρος, σύγχρονος Ἀναστασίου τοῦ Α' (491 - 518), ἔγραψεν ἐν προκειμένῳ 416 δακτυλικοὺς ἑξαμέτρους εἰς ἐπικὴν γλῶσσαν.

Ἐνῷ δὲ τὸ τρίτον βιβλίον ἀναφέρεται εἰς εἰδωλολατρικὰ κτίσματα, εἰς τὸ τέταρτον ὅπου τὰ «Προοίμια» τρία εἶναι ἐκ τῶν πέντε τοῦ Ἀγαθίου τοῦ Σχολαστικοῦ. Καὶ τὰ προοίμια δὲν εἶναι ἐπιγράμματα.

Τὸ πέμπτον βιβλίον περιέχει τὰ ἐρωτικά, τὸ ἕκτον τὰ ἀναθηματικὰ καὶ τὸ ἕβδομον τὰ ἐπιτύμβια. Εἰς ὅλα τὰ βιβλία αὐτὰ περιέχονται καὶ ἐπιγράμματα γεγραμμένα κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἢ ἀλεξανδρινὴν τεχνοτροπίαν, παρὰ βυζαντινῶν, οἱ ὁποῖοι ἐπικαλοῦνται θεότητας καὶ δυνάμεις τῆς παλαιᾶς θρησκείας καὶ οὐδὲν τὸ χριστιανικὸν παρουσιάζουν [3]. Ἡ μίμησις καὶ ἡ παρά-

---

1. Τὸ ὑπ' ἀρ. 21 Εἰς τὸν Σωτῆρα :

Παῖ, γέρον, αἰώνων προγενέστερε, πατρὸς ὁμῆλιξ.

2. Ὡς τὸ ὑπ' ἀριθ. 54 Εἰς τὴν σταύρωσιν :

Ὦ πάθος, ὦ σταυρός, παθέων ἐλατήριον αἷμα,
πλῦνον ἐμῆς ψυχῆς πᾶσαν ἀτασθαλίην.

3. VI, 74 Ἀγαθίου Σχολαστικοῦ :

...Διόνυσε, τεῆς ἀμέλησα χορείης,
Κύπριδι βακχεύειν μᾶλλον ἐπειγομένη (4 - 5)

VI, 75 Παύλου Σιλεντιαρίου :

Ἀνθ' ὧν σοὶ τόδε, Φοῖβε, τὸ Λύκτιον ὅπλον ἀγινεῖ
χρυσείαις πλέξας μείλιον ἀμφιδέαις (7 - 8).

δοσις ἦτο ἰσχυροτέρα τῆς ζωῆς. Μετὰ τὸ ὄγδοον βιβλίον, εἰς τὸ ὁποῖον συναντῶμεν τὸν Γρηγόριον συγκεντρωμένον, ἕπονται ἕτερα ὀκτὼ βιβλία ποικίλων κατηγοριῶν ἐπιγραμμάτων (τὸ τελευταῖον βιβλίον περιέχει τὰ τῆς Πλανουδείου) προτρεπτικῶν, σκωπτικῶν, συμποτικῶν κλπ. [1].

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'

ΕΠΙΓΡΑΜΜΑΤΟΠΟΙΟΙ ΚΑΙ ΕΚΦΡΑΣΕΙΣ

1. Ἀγαθίας καὶ Παῦλος Σιλεντιάριος. Ὁ Βυζαντινὸς ἄνθρωπος ἔμεινεν ἀναλλοίωτος συναισθηματικῶς καὶ μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἐξ ἄλλου ἡ ἰσχὺς τῆς παραδόσεως ἦτο τόσον μεγάλη, ὥστε καὶ κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους νὰ ἐπιβιώσῃ εἶδος τὸ ὁποῖον ἀνέφερεν εἰς τοὺς στίχους του τοὺς ἀρχαίους θεούς, τὸν Ἔρωτα καὶ τὰς Χάριτας ἢ τὰς Μούσας! Κάποτε καὶ οἱ ἴδιοι οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ἔχοντες κλασσικὴν μόρφωσιν, ἐλησμόνουν τὰ δόγματα καὶ ἀνεφέροντο εἰς τὰς ἐκφράσεις τῆς εἰδωλολατρίας. Αὐτὸ βεβαίως ὠφείλετο εἰς τὴν ἐξωτερικὴν μίμησιν τῆς ἀρχαίας ποιήσεως.

Ἡ κλασσικὴ ἐποχὴ τῆς βυζαντινῆς ποιήσεως ἦτο φυσικὰ ὁ αἰὼν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τὸν ὁποῖον συνήθως γνωρίζομεν περισσότερον ἀπὸ τοὺς ἱστορικούς του, τοὺς ἀρχιτέκτονας ἢ τοὺς νομοδιδασκάλους. Εἶναι ὁ αἰὼν τοῦ Ρω-

---

1. Epigrammatum Anthologia Palatina cum Planudeis et appendice nova epp. veterum ex libris et marmoribus ductorum... apparato critico et brevi commentario instruxit Phredericus Dübner [† 1870] graece et latine. Vol. I. s.a. II, 1888, III (instruxit Ed. Cougny) 1890, Parisiis editore Ambrosio Firmin Didot.

Ἡ νεωτάτη ἔκδοσις Anthologie Grecque, première partie: Anthologie Palatine, texte établi et traduit par Pierre Waltz († 1945), ἀρξαμένη τὸ 1928 (I tome, livres I-IV), ἐπροχώρησε μόνον μέχρι τοῦ IX βιβλίου (VII tome, Paris 1957).

Ὁ Σπ. Λάμπρος ἐδημοσίευσεν Ἐπιγράμματα ἀνέκδοτα, ΝΕ 1, 1914, σσ. 353-358 (ἐκ τοῦ κώδ. 134 Urbin. τῆς Βατικανῆς Βιβλιοθήκης). Εἰς ταῦτα παρετήρησεν ὁ Ἐ. Α. Πεζόπουλος, Βυζαντιακαὶ διασκευαὶ ἐπιγραμμάτων τῆς Παλατίνης καὶ τῆς Πλανουδείου Ἀνθολογίας, BNJ 7, 1928-1929 (1930), σσ. 366 κἑξ. Μεταξὺ τῶν δημοσιευθέντων ἀνεκδότων ἐπιγραμμάτων πρβλ. Carlo Gallavotti, Laurentiani codicis altera analecta, Rendiconti dell'Acc. Naz. dei Lincei (classe di scienze morali, storiche e filologiche) serie VIII, vol. IV, 1949, σσ. 352-379. Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ, Planudea, « Bollettino del comitato per la preparazione dell'edizione nazionale dei classici Greci e Latini », nuova serie fasc. VII, 1959, Roma, σσ. 25-50 καὶ fasc. VIII, 1960, σσ. 11-23.

μανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ, ἐπομένως τῆς ἀκμῆς τῆς ὑμνογραφίας. Ἀλλ' εἶναι ἐπίσης ὁ αἰὼν δύο σημαντικῶν λογίων: τοῦ Ἀγαθίου τοῦ Σχολαστικοῦ, ἱστορικοῦ καὶ ἐπιγραμματοποιοῦ, καὶ τοῦ Παύλου Σιλεντιαρίου, ποιητοῦ. Οἱ δύο αὐτοὶ λαξευταὶ τοῦ στίχου ἔχουν μεταξύ των τοῦτο τὸ κοινόν, ὅτι δὲν ἔγραψαν ὑμνογραφίαν, καὶ ὅτι τὰ στιχηρά των ἔργα ἐγράφησαν εἰς ἀρχαῖα κλασσικὰ μέτρα. Καὶ οἱ δύο ἔγραψαν ἀπὸ τὰ καλύτερα ἐπιγράμματα τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνθολογίας, ὁ Ἀγαθίας μάλιστα εἶναι ὁ πρῶτος Βυζαντινὸς ποὺ συνεκέντρωσε τὰ πρὸ αὐτοῦ γραφέντα ἐπιγράμματα εἰς εἰδικὸν βιβλίον.

Ὁ Ἀ γ α θ ί α ς[1] ἐγεννήθη περὶ τὸ 536 εἰς τὴν Μυρίνην τῆς Αἰολίδος (Μικρᾶς Ἀσίας) ἀπὸ πατέρα Μεμνόνιον καὶ μητέρα Περίκλειαν. Ἡ μήτηρ του ἀπέθανεν ἐνωρὶς καὶ ὁ Μεμνόνιος, ὁ ὁποῖος ἐδίδασκε ρητορικὴν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἔφερεν ἐκεῖ τὸ παιδί του. Ὅταν ἐμεγάλωσε τὸ ἔστειλεν εἰς τὴν Νομικὴν Σχολὴν τῆς Ἀλεξανδρείας, ὅπου ἐσπούδασε δίκαιον· δι' αὐτὸ ἐκλήθη καὶ σ χ ο λ α σ τ ι κ ό ς. Ὁ Ἀγαθίας ἐδικηγόρησεν εἰς τὴν πόλιν τοῦ Βυζαντίου καὶ ἀπέθανε μόλις 46 ἐτῶν. Ἐπρόλαβε νὰ συνεχίσῃ τὴν ἱστορίαν τοῦ Προκοπίου, νὰ γράψῃ ἰδικά του ποιήματα ὑπὸ τὸν τίτλον «Δαφνιακὰ» καὶ νὰ συγκεντρώσῃ τὰ ἐπιγράμματα τῶν ἀρχαίων ὑπὸ τὸν τίτλον «Κύκλος τῶν νέων ἐπιγραμμάτων». Ἀπὸ τὴν συλλογὴν αὐτὴν περὶ τὰ 100 ἐπιγράμματα ἐσώθησαν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἀνθολογίαν. Ὡς ποιητὴς συνέχισε τὴν Ἀλεξανδρινὴν παράδοσιν. Ἔγραψεν ἐρωτικά, αἰσθηματικά, ἐπιδεικτικὰ καὶ ἐπιτύμβια ἐπιγράμματα. Ἀπὸ τὰ τελευταῖα ἓν ἀναφέρεται εἰς τὴν μητέρα τοῦ ποιητοῦ. Εἶναι διαλογικόν. Περνᾷ ἕνας διαβάτης, βλέπει τὸ μνῆμα της καὶ κλαίει. Ἐκείνη τοῦ ἀπευθύνει τὸν λόγον καὶ ἀπὸ τὸν διάλογον αὐτὸν μανθάνομεν ὄχι μόνον τὰ κατὰ τὴν οἰκογένειαν τοῦ ποιητοῦ, ἀλλὰ καὶ τὰ εὐγενικά του αἰσθήματα, καὶ πῶς ἐφαντάζετο τὴν μητέρα του, ποὺ δὲν εἶχε τὴν τύχην νὰ τὸν ἀναθρέψῃ. Οἱ στίχοι ἐπιγράφονται: *Εἰς Περίκλειαν τὴν ἰδίαν μητέρα, κειμένην ἐν Βυζαντίῳ*[2].

— Ὦ ξένε, τί κλαίεις;
— Διὰ σὸν μόρον.
— Οἶσθα τίς εἰμι;
— Οὐ μὰ τόν. ἀλλ' ἔμπης οἰκτρὸν ὁρῶ τὸ τέλος.

1. Τὴν περὶ αὐτοῦ βιβλιογραφίαν βλ. ἐν G. M o r a v c s i k, Byzantinoturcica² I, 1958, σσ. 214-217 καὶ M. E. C o l o n n a, Gli Storici Byzantini, 1956, σσ. 3-5.

2. Anth. Pal., Dübner, VII, 552. Πρβλ. καὶ N. B. Τ ω μ α δ ά κ η ν, Ἀγαθίου τοῦ Σχολαστικοῦ ἐπίγραμμα εἰς τὴν ἑαυτοῦ μητέρα, ΕΕΑ Η', 1957-1958, σσ. 157-161, ὅπου ἐξετάζω τὴν σχέσιν τοῦ ἐπιγράμματος τούτου πρὸς ἀνάλογα Διονυσίου Μάγνητος, Λεωνίδου, Ἀντιπάτρου Σιδωνίου (ἢ Ἀρχίου), Ἀμύντου, ἀρχαίων ἐπιγραμματοποιῶν. Πρβλ. καὶ εἰς W. P e e k, Griech. Vers.-Inschrift Bd I, Berlin 1955, Nos 1858-1872, παρόμοια ἐπιγράμματα.

'Εσσὶ δὲ τίς ;
— Περίκλεια.
— Γυνὴ τίνος ;
—'Ανδρὸς ἀρίστου,
ῥήτορος ἐξ 'Ασίης, τοὔνομα Μεμνονίου.
— Πῶς δέ σε βοσπορίη κατέχει κόνις ;
— Εἴρεο Μοῖραν,
ἥ μοι τῆλε πάτρης ξεῖνον ἔδωκε τάφον.
Παῖδα λίπες ;
— Τριέτηρον, ὅς ἐν μεγάροισιν ἀλύων
ἐκδέχεται μαζῶν ἡμετέρων σταγόνα.
— Αἴθε καλῶς ζώοι.
— Ναί, ναί φίλος, εὔχεο κείνῳ,
— ὄφρα μοι ἡβήσας δάκρυ φίλον σταλάοι.

Χρησιμοποιῶν τὴν ἀρχαίαν τεχνικὴν ὁ 'Αγαθίας, κατώρθωσε νὰ δώση τὴν συγκίνησιν τοῦ ὀρφανοῦ πού τοῦ ἔλειψεν ἡ μητέρα του ἐνωρίς, μὲ ὅλην τὴν ψυχικήν του εὐγένειαν.

'Ο Παῦλος Σιλεντιάριος, καλούμενος οὕτως ὡς συγκλητικὸς (ἀπὸ σιλεντίου), ἐξ οἰκογενείας τοῦ Κύρου (πατρὸς) τοῦ Φλώρου (πιθανῶς, πάππου) εἶναι λόγιος καὶ εὐγενὴς ἀξιωματοῦχος τῆς αὐλῆς τοῦ Μεγάλου 'Ιουστινιανοῦ, τοῦ ὁποίου καὶ ἐνεκωμίασε τὰ κτίσματα διὰ ποιητικῶν συγγραφῶν πού ἐλέγοντο ἐκφράσεις. Ἔγραφεν ἀκόμη ἐρωτικά, ἀναθηματικὰ καὶ ἐπιτύμβια ἐπιγράμματα. Μερικὰ ἀπ' αὐτὰ ἀντηλλάγησαν μεταξὺ τοῦ Παύλου καὶ τοῦ 'Αγαθίου, ὁ ὁποῖος καὶ παρέσχεν εἰς τὴν 'Ιστορίαν του βιογραφικὰς πληροφορίας περὶ τοῦ φίλου του. Ὅσα ἐσώθησαν εἶναι περίπου ἑβδομήκοντα. Εἰς αὐτὰ ἀπαντῶνται Πᾶνες, Λαΐδες, ὀνόματα ἑταιρῶν, θεοτήτων τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ θυσίαι εἰδωλολατρικαί. 'Η ἐπίδρασις τοῦ κλασσικοῦ κόσμου εἶναι τόση, ὥστε θὰ ἐνόμιζε κανεὶς ὅτι ὁ συγγραφεὺς δὲν εἶναι κἂν Χριστιανός. Καὶ ἡ ψυχολογία του εἶναι ἀνάλογος. 'Ιδοὺ ἓν ἀπὸ τὰ ἐπιγράμματά του. Εἶναι καὶ αὐτὸ διαλογικόν. Ἕνας νεκρὸς προσπαθεῖ νὰ πληροφορήσῃ τὸν διαβάτην περὶ τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς πατρίδος του καὶ τῆς ἐπιφανοῦς οἰκογενείας. 'Αλλ' ὁ ἄλλος δὲν ἔχει καμμίαν διάθεσιν νὰ τὰ ἀκούσῃ αὐτά, διότι ὁ νεκρὸς εἶναι μόνον νεκρὸς καὶ δι' αὐτὸν ὅλα τὰ ἄλλα δὲν ἔχουν ἀξίαν.

— « Οὔνομά μοι...
— Τί δὲ τοῦτο ;
— Πατρὶς δέ μοι...
—'Ες τί δὲ τοῦτο ;
— Κλεινοῦ δ' εἰμὶ γένους.
— Εἰ γὰρ ἀφαυροτάτου ;

— Ζήσας δ' ἐνδόξως ἔλιπον βίον.
— Εἰ γὰρ ἀδόξως;
— Κεῖμαι δ' ἐνθάδε νῦν.
— Τίς τίνι ταῦτα λέγεις;»
(Anth. Pal., Waltz, VII, Nº 307)

Εἰς ἄλλο ἐπίγραμμά του ὁ Παῦλος Σιλεντιάριος ὁμιλεῖ καθὼς ἕνας πολύπειρος ἐραστής, ποὺ λόγῳ τῆς ἡλικίας του ἔχει ἀρχίσει νὰ ἐξαντλῆται[1]. Ἔσβησε τοῦ φλογεροῦ πυρὸς ἡ δύναμις. «Δὲν ὑποφέρω πιὰ καθὼς καθημερινὰ καταψύχομαι. Δὲν μὲ βασανίζει πλέον ἡ ἐπιθυμία, ὅσον μὲ κατατρώγει ἡ ἀνάμνησις τοῦ ἔρωτος». Καθὼς ἡ ζωϊκὴ δύναμις ἔχει ὀλιγοστεύσει, ὁ ἄνθρωπος κατατρύχεται ἀπὸ τὴν νοητικὴν ἀνάμνησιν τῆς ἁμαρτίας. Ἡ ἐπιθυμία του ἀπὸ σαρκικὴν μεταβάλλεται εἰς διανοητικήν, ἀλλ' ἡ δύναμίς της ἀντὶ νὰ ἐλαττωθῇ πολλαπλασιάζεται. Τὸ ἐπίγραμμα ἀποδίδει ἀρχαίαν νοοτροπίαν, καὶ μάλιστα μιᾶς κοινωνίας ἡ ὁποία ρέπει πρὸς τὰς διασκεδάσεις, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς τῶν πρώτων αἰώνων.

Ὅμως εἰς τὸν ποιητὴν ἐνυπάρχει ὁ Χριστιανός, καθὼς δὲν ἐσβέσθη ὁ εἰδωλολάτρης, ὁ πιστὸς ὁ ἀναφωνῶν «Χριστὸν ἴσμεν δεσπότην» τὸν Χριστὸν ἀναγνωρίζομεν ὅλοι κύριόν μας, καθὼς ἀνυμνεῖ τὰ ἔργα τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Σέβεται τὸν Θεὸν τὸν ὁποῖον ὁ αὐτοκράτωρ ἔχει συνεργὸν εἰς ὅλας του τὰς πράξεις, νομοθετῶν, κτίζων πόλεις, ναοὺς ἐγείρων, ὅπλα κινῶν, ἐὰν χρειασθῇ, εἰρηνεύων καὶ συνθήκας συνάπτων. Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξηγηθῇ αὐτὴ ἡ διφυὴς φύσις τοῦ Παύλου Σιλεντιαρίου, Χριστιανοῦ ἅμα πιστοῦ καὶ εἰδωλολάτρου Ἕλληνος; Τὴν ἀπάντησιν παρέχει ὁ σύγχρονός μας ἑλληνικὸς βίος εἰς τὸν ὁποῖον ὁ συνδυασμὸς τοῦ εἰδωλολατρικοῦ καὶ τοῦ χριστιανικοῦ εἶναι συνήθης καὶ παράλληλος, ὥστε νὰ μὴ διαχωρίζεται ὁ Ἀπόλλων ἀπὸ τὸν προφήτην Ἠλίαν καὶ ἡ ἀρχαία ζωὴ νὰ ἔχῃ ἀφήσει πολλὰς ζώσας δοξασίας, ἀσυμβιβάστους πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Τὰ σωθέντα εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἀνθολογίαν ἐπιγράμματα τοῦ Παύλου εἶναι ὑπερεβδομήκοντα, ἐκ τῶν ὁποίων ὑπὲρ τὰ ἡμίση ἐρωτικά, 11 ἀναθηματικά, ἑπτὰ ἐπιτύμβια. Οἱ δύο φίλοι ποιηταὶ Παῦλος καὶ Ἀγαθίας ἀντήλλαξαν ἐπιγράμματά τινα. Εἰς τὰ τοῦ Παύλου θὰ εὕρῃ τις, ὡς εἴπομεν, Πᾶνας,

---

1. *Ἐσβέσθη φλογεροῖο πυρὸς μένος· οὐκέτι κάμνω,*
ἀλλὰ καταθνήσκω ψυχόμενος Παφίῃ.
Ἤδη γὰρ μετὰ σάρκα δι' ὀστέα καὶ φρένας ἕρπει
παμφάγον ἀσθμαίνων οὗτος ὁ πικρὸς ἔρως.
Καὶ φλὸξ ἐν τελεταῖς, ὅτε θύματα πάντα λάφυξεν,
φορβῆς ἠπανίῃ ψύχεται αὐτομάτως.
(Anth. Pal., Waltz, V, Nº 239).

Λαΐδας καὶ ἄλλα ὀνόματα ἀρχαίων ἑταιρῶν, θυσίας ἀναφερομένας εἰς ἀρχαίους θεούς, θεότητας ἐπιζώσας ἐκ τοῦ ἄλλως ἀπηγορευμένου «εἰδωλολατρικοῦ» κόσμου. Ὅμως αἱ εἰδωλολατρικαὶ ἐπιβιώσεις τῶν ποιητῶν ἦσαν λεκτικαί. Ἡ καλύβη τοῦ Φοίβου Ἀπόλλωνος εἶχε πέσει, εἶχεν ἐκλείψει τὸ μαντικὸν λάλον ὕδωρ. Ὑπὸ τὰ ἐθνεῖα ὀνόματα εὑρίσκετο ὁ αἰώνιος ἄνθρωπος.

2. Ἐκφράσεις[1]. *Ἔκφρασις* καθ' Ἡσύχιον εἶναι «λόγος ἐναργής», κατὰ δὲ τὸν Ἀφθόνιον «λόγος διηγηματικός, ὑπ' ὄψιν ἄγων ἐναργῶς τὸ δηλούμενον». Κατὰ τὸν Σχολιαστὴν «διαφέρει ἡ ἔκφρασις διηγήματος, ὅτι τὸ μὲν ψιλὴν ἔχει τοῦ πράγματος ἔκθεσιν, ἡ δὲ [ἔκφρασις] πειρᾶται θεατὰς ἐργάζεσθαι μικροῦ τοὺς ἀκούοντας, καὶ τὸ μὲν [διήγημα] καθ' ὅλον ἐξετάζει, ἡ δὲ [ἔκφρασις] τὸ κατὰ μέρος» (Du Cange ἐν Proleg. Bonn, σσ. VII - VIII, 1837).

Ἔκφρασις τοῦ Ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας. Ἐν ἀρχῇ συναντῶμεν 80 ἐγκωμιαστικοὺς ἰάμβους ἀναφερομένους εἰς τὸν Ἰουστινιανόν. Τὸ ἔργον ἐγράφη διὰ ν' ἀπαγγελθῇ εἰς τὸ ἱερὸν παλάτιον ἐνώπιον τοῦ αὐτοκράτορος, τῆς συγκλήτου καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ πολιτικῶν ἀρχόντων. Λόγῳ τοῦ μήκους των τὰ τοιαῦτα ἔργα διῃροῦντο εἰς ἀκροάσεις, ἀφοῦ ἀπηγγέλλοντο τμηματικῶς κατὰ συνάξεις τῶν ὡς ἄνω προσκεκλημένων.

Ἆρ' ἔστιν εὑρεῖν μείζονα τῆς νῦν ἡμέρας
ἐν ᾗ Θεός τε καὶ βασιλεὺς σεμνύνεται;
οὐκ ἔστιν εἰπεῖν. Χριστὸν ἴσμεν δεσπότην,
ἴσμεν δὲ πάντως. τοῦτο γὰρ τοῖς σοῖς λόγοις
ποιεῖς, κράτιστε, γνώριμον καὶ βαρβάροις.
ὅθεν συνεργὸν αὐτὸν ἐν ταῖς πράξεσιν
ἔχεις παρόντα, νομοθετῶν, κτίζων πόλεις,
ναοὺς ἐγείρων, ὅπλα κινῶν, εἰ δέοι,
σπονδάς τε τάττων...

Εἶτα ὁ Παῦλος ὑπαινίττεται τὴν στάσιν τοῦ Νίκα καὶ τὴν πεποίθησιν ἣν

---

1. Πρὸ τοῦ Παύλου Σιλεντιαρίου Χριστόδωρος ποιητὴς Θηβαῖος Κοπτίτης ἔγραψεν *«ἔκφρασιν τῶν ἀγαλμάτων τῶν εἰς τὸ δημόσιον γυμνάσιον τοῦ ἀποκαλουμένου Ζευξίππου»*. Ὁ Χριστόδωρος ἔζησεν ἐπὶ Ἀναστασίου Α' (-518), ἡ δὲ Σούδα λέγει αὐτὸν ἐποποιόν. Γυμνάσιον κατ' αὐτὸν εἶναι θέρμαι (λουτρὰ) παρὰ τὸν Ἱππόδρομον. Τὸ θέμα ἑπομένως τοῦ Χριστοδώρου εἶναι κοσμικόν, ἐνῷ ἀντιθέτως τοῦ Παύλου Σιλεντιαρίου ἀναφέρεται τὸ πρῶτον εἰς ναόν, ἱερὸν χριστιανικὸν μνημεῖον.

ὁ βασιλεὺς εἶχεν ἐπὶ τὸν Θεόν, χάρις εἰς τὴν ὁποίαν καὶ ἐνίκησεν. Ἐπαινεῖ τὸ φιλεύσπλαγχνον καὶ συγγνωμονικὸν τοῦ βασιλέως :

λύεις ἅπαντας τῶν κακῶν ὀφλημάτων
ὥσπερ τὸ θεῖον, πρὸς δὲ συγγνώμην τρέχεις. (46 - 47).

Εἶτα ὁμιλεῖ περὶ τῆς Θεοδώρας, ἀποθανούσης, ὡς γνωστὸν τὸ 548 :

τῆς βασιλίδος, κράτιστε, τῆς εὐδαίμονος,
τῆς πάντ' ἀρίστης, τῆς καλῆς καὶ πανσόφου...
ἣν ζῶσαν εἶχες εὐσεβῆ συνεργάτιν,
ἐπεὶ δὲ μετῆλθε, παρέσχες οἷς (τοῖς cod.*) ὑπηκόοις*
ὅρκον βοηθόν, ὅρκον ἀρραγέστατον,
ὃν οὐ παρῆλθες, οὐδ' ἑκὼν παραδράμοις. (59 - 65).
ἔστιν δὲ δεῖγμα τῶν ἄγαν σου θαυμάτων
ὁ τοσοῦτος ἔρως, ὃν ἡ πόλις πᾶσα τρέφει
ἐπὶ σοί, βασιλεῦ κράτιστε, καὶ τῷ σῷ νεῴ... (71 - 73).

«Τούτων λεχθέντων ἐν τῷ παλατίῳ διηρέθη ἡ ἀκρόασις, καὶ ἐλέχθη τὰ λοιπὰ ἐν τῷ ἐπισκοπείῳ, ἐπὶ Εὐτυχίου τοῦ ἁγιωτάτου πατριάρχου (552 - 565), προλεχθέντων τῶν ὑποκειμένων ἰάμβων». Οἱ πρόσθετοι ἴαμβοι εἶναι 54 (81 - 134) :

εἰ μὲν γὰρ ἐλπὶς ἦν τις εὐσθενεῖ λόγῳ
συνεξισοῦσθαι τῷ νεῴ τῷ παγκάλῳ,
σφαλερὸν ὑπῆρχεν ἐπαποδύεσθαι πάλαις
ἐν αἷς τὸ νικᾶν παρακεκινδυνευμένον. (104 - 107)

δικαιολογεῖ ἑαυτὸν ὁ Παῦλος διὰ τὸ τόλμημα τῆς συγγραφῆς :

ἔχει τι χρηστὸν ἀνδρὸς ἡ παρρησία. (115).

Θεωρεῖ τὸν ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ὡς τὸ μέγιστον τῶν ἔργων τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τὴν καλυτέραν τῆς πόλεως τρυφήν. Μεθ' ὃ ἄρχεται ἡ περιγραφὴ εἰς δακτυλικὸν ἑξάμετρον καὶ γλῶσσαν ἐπικὴν (στ. 135 - 412) ἐν στίχοις 277, εἶτα ἕπονται 6 ἴαμβοι, καὶ ὁ Παῦλος λέγει («διαιρεθείσης πάλιν τῆς ἀκροάσεως προελέχθησαν οἱ ὑποκείμενοι ἴαμβοι») :

...εὖ οἶδ' ὅτι
πρὸς τὸν νεὼν δραμόντες αὖθις τὸν μέγαν
ἐρᾶτε πάντες τῆς ἀκοῆς ὡς τῆς θέας. (413 - 415).

Ἕπεται ἡ Β' ἀκρόασις ἐξ 613 ἑξαμέτρων στίχων.

Ἔκφρασις τοῦ ἄμβωνος (τῆς τοῦ Θεοῦ Ἁγίας Σοφίας) λεχθεῖσα ἰδιαζόντως μετὰ τὴν πρώτην πάροδον τὴν μεγάλην ἐν τῷ πατριαρχείῳ. Ἀποτελεῖται ἀπὸ 29 ἰάμβους καὶ 275 ἑξαμέτρους, ἄρχεται δ' ὡς ἑξῆς :

Ἔχεις ἅπασαν, ὦ βασιλεῦ, τὴν ἐλπίδα,
προσθεὶς τὸ λεῖπον τῷ νεῷ τῷ παγκάλῳ.
οὐκοῦν, ἄριστοι, προσφόρως καὶ νῦν ἐγὼ
ἥκω τὸ λεῖπον προστιθεὶς τῷ βιβλίῳ. (1 - 4).

Εἴπομεν ὅτι αἱ εἰδωλολατρικαὶ ἐπιβιώσεις τῶν ποιητῶν ἦσαν λεκτικαί. Αἱ Μοῦσαι καὶ Χάριτες τὰς ὁποίας ἐπεκαλοῦντο οἱ ποιηταὶ ἦσαν σκιαί. Ἡ ἀπολλώνειος λύρα ἐκρούετο ὑπὸ νέαν κλίμακα. Ὁ ἴδιος ὁ Ἀγαθίας ἐξιστόρει γεγονότα, κατὰ τῶν βαρβάρων πολέμους, ὅπου τὸ περσικὸν ὄνομα ἐνεθύμισε τὸν πέμπτον πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα. Χίλια τόσα ἔτη εἶχον παρέλθει, αἱ τύχαι τοῦ κόσμου εἶχον στραφῆ, ὁ Χριστός, ὁ Παῦλος, ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος εἶχον μεταβάλλει τὸν κόσμον, τὸ Βυζάντιον εἶχεν ὑπερτερήσει τῶν Ἀθηνῶν, αἱ σχολαὶ τῶν ὁποίων εἶχον κλείσει. Ὅμως ἐξ Ἀνατολῶν ἤρχοντο ἀκόμη γλυκεῖς οἱ φθόγγοι, τερπνὰ τὰ μέτρα, ἑλκυστικοὶ οἱ ρυθμοὶ τῆς ἀρχαίας γλώσσης, καὶ αἱ σκιαὶ τοῦ ὀλυμπικοῦ πανθέου ἐτάραττον τὸν ὕπνον τῶν μαρτύρων τῆς νέας θρησκείας. Οἱ Μικρασιᾶται ποιηταί, οἱ Θρᾶκες, οἱ Καππαδόκαι, ᾐσθάνοντο εἰς τὰς φλέβας των ἀκόμη ζῶντα τὸν ἱστορικὸν Ἑλληνισμὸν καὶ ὑπὸ τὸν τύπον του ἔδιδον τὰ συναισθήματά των, εἰλικρινῆ, ἁγνὰ καὶ βαθέως ἀνθρώπινα.

3. Ἡ ἄλλη ποίησις. Τὸ ἀξιολογώτερον τμῆμα τῆς λογίας μὴ ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως ἀποτελεῖ ἡ θρησκευτικὴ κατὰ τὸ θέμα στιχουργία τῶν Βυζαντινῶν. Ἀπὸ ἀπόψεως μορφῆς δύναται νὰ διαιρέσῃ τις αὐτὴν εἰς δύο. Εἰς τὴν μακροτέραν καὶ εἰς τὴν ἐπιγραμματικήν[1].

Ὁ Γεώργιος Πισίδης συμπίπτει μὲ τὴν βασιλείαν τοῦ Ἡρακλείου (610 - 641), πιθανὸν ἐγεννήθη εἰς τὴν Ἀντιόχειαν τῆς Πισιδίας, ἐγένετο δὲ διάκονος ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπου διετέλεσε σκευοφύλαξ, ρεφερενδάριος, ὀρφανοτρόφος καὶ γηροκόμος. Εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ διάκρισις μεταξὺ τῆς ἀπὸ τοῦ 610 - 630 περιόδου καθ' ἣν συνέγραψε τὰ ἐγκωμιαστικά του ἔργα καὶ τὴν μετὰ τὸ 630, ὅτε ἀφιερώθη εἰς τὴν θρησκευτικὴν ποίησιν. Τὰ ἔργα

---

1. Διάφορόν τι ἀλλὰ συγγενές, ἀπὸ ἀπόψεως ρυθμοτονικῆς, πρὸς τὴν ὑμνογραφίαν εἶναι ἡ κατὰ συνθήκην ὑπὸ τῶν *δήμων* ἐν Κωνσταντινουπόλει χρησιμοποιουμένη ποίησις τῶν ἀναφωνήσεων. Πρβλ. P. Maas, Metrische Akklamationen der byzantiner, BZ 21, 1912, σσ. 28 - 51.

του δὲν σῴζονται πάντα. Εἰς ταῦτα προσγράφεται καὶ ἐγκώμιον εἰς Ἀναστάσιον τὸν Πέρσην.

Τὰ πανηγυρικὰ ποιήματα τοῦ Πισίδου ἀναφέρονται εἰς τὰ κατορθώματα ἰδίᾳ τοῦ βασιλέως Ἡρακλείου (Ἡ ρ α κ λ ε ι ά ς, Εἰς τὴν ἐπάνοδον Ἡρακλείου ἐξ Ἀφρικῆς, Περσικὴ Ἐκστρατεία, Εἰς Βόνον πατρίκιον, Ἀβαρικὸς πόλεμος, Ἀποκατάστασις τοῦ Τιμίου Σταυροῦ).

Ὁ Πισίδης, ἐκ τῶν ἐσχάτων κλασσικιζόντων μᾶλλον ἢ κλασσικῶν, εἶχεν εὐρεῖαν παιδείαν χριστιανικὴν καὶ ἔξωθεν, ἐχρησιμοποίησε δὲ — παρὰ τὴν ἀναγκαίαν ἐπήρειαν τῆς Κοινῆς τῶν ἰδίων αὐτοῦ χρόνων — τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν εἰς ἰαμβικὰ τρίμετρα, ἅτινα ἐθεωρήθησαν διὰ τοὺς μεταγενεστέρους ὑποδειγματικά. Καὶ τὴν μὲν γλῶσσαν ἐπλούτισε διὰ σπανίων λέξεων ἢ ἅπαξ εἰρημένων (πολλὰ θὰ εἶναι ἰδικά του), τὸ δὲ κείμενον ἐκόσμησε γνωμολογικῶς [1]. Τὰ θρησκευτικά του ποιήματα εἶναι 262 στίχοι. Εἰς τὸν μάταιον βίον, κατὰ τὸν τρόπον τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ, δογματικὸν ποίημα ἐξ 726 τριμέτρων κατὰ δυσσεβοῦς Σεβήρου Ἀντιοχείας καὶ Ὕμνος εἰς τὴν ἁγίαν τοῦ Χριστοῦ Ἀνάστασιν.

Ἡ Κ α σ ί α ἔγραψεν ἠθικολογικὰ ποιήματα, Ἰ γ ν ά τ ι ο ς διάκονος ὁ κατόπιν Νικαίας (ἀρχαὶ θ' αἰ.) Στίχους εἰς Ἀδάμ, 143 τριμέτρους διαλόγους, ὅπου διαλέγεται ὁ προπάτωρ μετὰ τοῦ ὄφεως, τετράστιχα εἰς Αἰσωπείους μύθους, καὶ 24 ἀλφαβητικὰς ἰαμβικὰς γνώμας θρησκευτικοῦ περιεχομένου [2], Πολυάριθμοι ἐγράφησαν «Κατανυκτικοὶ ἀλφάβητοι» εἶδος τὸ ὁποῖον ἐπέδωκε μετὰ ταῦτα. Θεολογικὰ ποιήματα ἔγραψε καὶ Λ έ ω ν ὁ φιλόσοφος καὶ ὁ Ἰ ω ά ν ν η ς ὁ Γ ε ω μ έ τ ρ η ς (ι' αἰ.) [3].

Προσωπικὸν ἀναντιλέκτως ὕφος καὶ ὑπεροχὴν ἀπέναντι καὶ τοῦ προκατόχου του Πισίδου καὶ τοῦ μετὰ ταῦτα Φιλῆ, ἔχει Ἰ ω ά ν ν η ς ὁ Μ α υ ρ ό π ο υ ς μητροπολίτης τῆς πόλεως Εὐχαΐτων (μεταξὺ τῶν ποταμῶν Ἴριος καὶ Ἅλυος) γράψας, ἐκτὸς τῶν Κανόνων, περὶ τῶν ὁποίων θὰ ὁμιλήσωμεν, καὶ ἰαμβικὰ ποιήματα ἀναφερόμενα εἰς θρησκευτικὰ θέματα [4].

Πλεῖστα ὅσα θρησκευτικὰ ποιήματα ἔχει γράψει καὶ Θ ε ό δ ω ρ ο ς ὁ Π ρ ό δ ρ ο μ ο ς (ιβ' αἰ.) μεταξὺ τῶν ὁποίων εἰς τὴν Ἁγίαν Τριάδα, τὸ Ἑξαήμερον τῆς δημιουργίας, τὴν Σταύρωσιν τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου, Εἰς τὰς ἰδιότητας τοῦ Θεοῦ κλπ. [5].

1. Ἔκδοσις τῶν Πανηγυρικῶν (ὅπου ἐν προλόγῳ καὶ ἡ λοιπὴ βιβλιογραφία): G i o r g i o d i P i s i d i a Poemi I Panegirici epici, a cura di Agostino Pertusi (Studia Patristica et Byzantina, 7), Ettal 1960, 8° σσ. 322. Κρίσις ὑπὸ Ν. Μ. Π α ν α γ ι ω τ ά κ η, ΕΕΒΣ Λ', 1960 - 1961, σσ. 604 - 616.

2. K r u m b. - Σ ω τ η ρ., Β', σσ. 634 - 636. G e r a r d o M a r e n g h i, Ignazio diacono e i tertrastici giambici, Emerita XXV, 1957, σσ. 487 - 498.

3. PG 106, στ. 889 1002.

4. Πρβλ. βιβλιογραφίαν, Κλείς, σ. 17.

5. PG 133, στ. 1221 - 1416. Πρβλ. καὶ περαιτέρω σ. 42, σημ. 2.

Πρὸς τὸν Πρόδρομον ἀντιστοιχεῖ ὁ Μανουὴλ Φιλῆς (ιδ' αἰ.)[1] γράψας ἐκτὸς τῶν περὶ φυσικῆς ἱστορίας ἀντικειμένων καὶ ποιήματα εἰς θρησκευτικὰς ἑορτάς, ἁγίους, δόγματα, Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας κλπ.

Καὶ ὁ πολυγραφώτατος ἱστορικὸς καὶ ὑμνογράφος Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος (ιδ' αἰ.)[2] ἔγραψε ποιήματα καὶ ἐπιγράμματα, ὡς τὸ κάτωθι : *Εἰς εἰκόνα τῆς Θεοτόκου φερούσης τὸν δεσπότην ἡμῶν Χριστόν.*

Ἁγνὴ κόρη, ζῇς· εἰ δὲ σιγᾷς, οὐ ξένον·
τὸ γὰρ σιωπᾶν εὐπρεπὲς ταῖς παρθένοις·
μᾶλλον δὲ καὶ πνεῖς καὶ θεοῦ λόγον φέρεις,
κἂν ἡ γραφικὴ τύπον οὐκ οἶδε κτύπου[3].

Χαριέστερα, ἂν μὴ σπουδαιότερα, εἶναι τὰ τετράστιχα ἢ δίστιχα ἐπιγράμματα εἰς ἰαμβικοὺς τριμέτρους, τὰ ὁποῖα ἐγράφησαν ἐπὶ αἰῶνας εἰς τὸ Βυζάντιον εἰς λογίαν γλῶσσαν καὶ μὲ θέματα ἐκκλησιαστικά, ἐξυμνοῦντα δηλονότι εἰκόνας, πυλῶνας καὶ κτίσματα ναῶν καὶ μονῶν.

Ἀρχὴν τῶν ἐπιγραμμάτων τούτων κάμνει ὁ Γεώργιος Πισίδης[4], ἐλευθερώτερον δὲ πραγματεύεται τὰ θέματά του ὁ φανατικὸς ἐκεῖνος καὶ ἀμούσους κανόνας γράψας Θεόδωρος Στουδίτης († 826)[5]. Τὸ εἶδος συνεχίζουν ὁ Ἰωάννης Γεωμέτρης[6], Ἰωάννης Μαυρόπους[7], ὁ Πτωχοπρόδρομος[8], ὁ Μ. Φιλῆς[9], ὁ Πλανούδης[10] κ.ἄ.

Τὸ εἶδος τοῦτο ἀπεκορυφώθη διὰ τῶν ἐπιγραμμάτων εἰς ἁγίους καὶ ἑορτὰς τὰ ὁποῖα ἔγραψαν ὁ Γ. Πισίδης, ὁ Ἰωάννης Κυριώτης ἢ Γεωμέτρης,

---

1. Manuelis Philae, Carmina Inedita... edidit A. E. Martini, Neapoli 1900. Manuelis Philae, Versus iambici de proprietate animalium edd. F. S. Lehre et Fr. Dübner, Parisiis 1931.

2. Περὶ οὗ ὁ Ἀθ. Παπαδόπουλος Κεραμεύς, BZ 11, 1902, σσ. 38-49, ὅπου καὶ τὸ ἀνατυπούμενον ἐνταῦθα ἐπίγραμμα καὶ ἕτερα 15 ἔμμετρα, διορθώσας καὶ συμπληρώσας τὰ εἰς τὸν βίον του παρὰ Krumb.-Σωτ., Α', 588-592.

3. BZ 11, 1902, σ. 45.

4. PG 92, στ. 1731-1740.

5. Πρβλ. Antonio Garzya, La tradizione manoscritta degli epigrammi di S. Teodoro Studita, BGF XI, 1957, σσ. 139-156. Ὁ αὐτὸς ἐκδίδει τὰ ἐπιγράμματα διὰ τῆς ΕΕΒΣ ΚΗ', 1958, σσ. 11-64. Πρβλ. Ἀθ. Κομίνην BGF XIII, 1959, σσ. 155-57 καὶ τὸν αὐτὸν Garzya, Sull'edizione degli epigrammi di T.S. «Atene e Roma» n.s. IV, 1959, (1-7).

6. PG 106, στ. 867-889.

7. PG 120, στ. 1123-1200.

8. PG 133, στ. 1101-1220.

9. Πρβλ. ἀνωτ. σημ. 1.

10. Γράψας στίχους ἰαμβικούς, PG 147, στ. 1175-1178.

καὶ δὴ ὁ Χριστόφορος ὁ Μυτιληναῖος (α' ἥμισυ ια' αἰ.)[1] καὶ ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος[2]. Τῶν τελευταίων τὰ ἐπιγράμματα εἶναι ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα προηγοῦνται τῶν εἰς τὸν ὄρθρον ἀναγινωσκομένων συναξαρίων[3]. Σπανίως εἰκονογραφημένον εὐαγγελιστάριον παραλείπει τὰ ἐπιγράμματα τῶν Εὐαγγελιστῶν, ὧν ἔχομεν μικρὰς συναγωγάς[4]. Ἰδοὺ ἓν ἐπίγραμμα π.χ. εἰς Ἰωάννην τὸν Θεολόγον:

Βροντήεις θεόφωνος Ἰωάννης πανάριστος
πρωτοτόκου σοφίης ὑπεράρχιον εὕρατο ἀρχήν,
πρωτοφανῆ γεννετῆρα Θεοῦ Θεὸν αὐτογένεθλον.
Ἔνθεν ὀλεθροτόκων αἱρέσεων ἤμβλυνε φρένα[5].

Ἄλλα ἐπιγράμματα, ἀνώνυμα πολλάκις, προέρχονται ἀπὸ κτίσματα δι' ἃ ἐγράφησαν, ἢ ἄλλας αἰτίας, διασωθέντα διὰ κωδίκων[6]. Ἔμμετρα καλενδάρια, περιέχοντα κατὰ μῆνας τοὺς ἁγίους τοῦ ἐνιαυτοῦ συνετάχθησαν ὑπὸ διαφόρων[7], ὡς Χριστοφόρου τοῦ Μυτιληναίου τὰ «Συναξάρια στιχηρὰ τῶν ιβ' μηνῶν», ἢ «Συνοπτικὴ σύνοψις ἁγίων χρόνου»:

---

1. Die Gedichte des Chr. Mytilenaeos, ἔκδοσις Ed. Kurtz, Leipzig 1903. Σπ. Λάμπρος, ΝΕ Β', 1905, σσ. 169 - 179. Κ. Ἰ. Ἄμαντος, Βυζαντινὰ ποιήματα τοῦ Χριστοφόρου Μυτιληναίου εἰς τὸν τόμον του «Μικρὰ Μελετήματα», Ἀθῆναι 1940, σσ. 189 - 194 (= Νέα Ἑστία, 8, 1930, σσ. 1243 - 1245). Enrica Follieri, Il calendario giambico di Cristoforo di Mitilene, secondo i mss. Palat. Gr. 383 e Paris. Gr. 3041, AB LXXVII, 1959, σσ. 245 - 304. Ἡ αὐτὴ σὺν I. Dujčev, Il calendario in sticheri di Cristoforo di Mitilene, BSl XXV, 1964, σσ. 1 - 36. Ἐσχάτως J. Darrouzès, RÉB XVI, 1958, σσ. 61 - 73 καὶ ὁ Θεόδωρος Ξύδης, Ὁ βυζαντινὸς ποιητὴς Χριστόφορος ὁ Μυτιληναῖος, «Δελτίον Χριστ. Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας» Δ', 1964, σσ. 245 - 251.

2. PG 133, στ. 1101 - 1176. Πρβλ. Ciro Giannelli, Tetrastici di Teodoro Prodromo sulle feste fisse e sui santi del Calendario bizantino, AB LXXV, 1957, σσ. 299 - 336. Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ, Un altro calendario metrico di Teodoro Prodromo, ΕΕΒΣ ΚΕ', 1955, σσ. 158 - 169.

3. Συναγωγὴ μετὰ λατινικῆς μεταφράσεως: Ecclesiae Graecae Martyrologium metricum ex Menaeis, cod. chiffletiano actisque Sanct. nunc primum colligit, interpretat, illustrat L. Urbanus Codof. Siberus... Lipsiae... 1727.

4. Πρβλ. Ἀθ. Δ. Κομίνη, Συναγωγὴ ἐπιγραμμάτων εἰς τοὺς τέσσαρας εὐαγγελιστάς, ΕΕΒΣ ΚΑ', 1951, σσ. 254 - 279 καὶ Enrica Follieri, Epigrammi sugli Evangelisti dai codici Barberiniani greci 352 e 520, BGF X, 1956, σσ. 61 - 80 καὶ 135 - 156.

5. ΕΕΒΣ ΚΑ', 1951, σ. 274.

6. Πρβλ. Σωφρ. Εὐστρατιάδου, Τρία ἐπιγράμματα ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἁγίας Σοφίας ΡΜ Α', 1932, σσ. 12 - 13.

7. S. Salaville, La formation de calendrier liturgique byzantin «Ephemerides Liturgicae» Roma 1936, σσ. 321 - 22. Jean Darrouzès, Les calendriers byzantins en vers, RÉB XVI, 1958, σσ. 59 - 84.

Τὸν Συμεὼν ἔγωγε καὶ Μαρίαν φέρω
τὸν Ἄνθιμόν τε Βαβύλαν, Ζαχαρίαν

(1 - 5 Σεπτεμβρίου)

ἢ ἔλαβον μορφὴν Κανόνος, ὡς Γρηγορίου μοναχοῦ, Μιχαὴλ Μοναχοῦ, Ἀρσενίου μοναχοῦ, ἄλλων καὶ τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Καλοκυροῦ [1]:

Ῥώμης πρόεδρε Νέας,
ἔνδοξε Ταράσιε, Γάζης Πορφύριε,
Προκόπιε, θρέμμα Δεκαπόλεως,
Πάτερ Βασίλειε ὁμολογητά,
καὶ Κασσιανὲ καὶ Εὐδοκία μάρτυς,
πρέσβεις θερμοὺς ὑμᾶς ἔχοιμεν.

(Μάρτιος)

Συναξαριακὰ ἐπιγράμματα ἔγραψαν μετὰ ταῦτα πολλοί, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Μ. Φιλῆς καὶ ὁ Μιχ. Ἀποστόλης [2], τὸ εἶδος δ' ἕνεκα τῆς ἀνάγκης (εἰς τὰς νεωτέρας ἀκολουθίας ὑπάρχουν πάντοτε συναξάρια τῶν ὁποίων πρέπει νὰ ἐπιταχθοῦν οἱ στίχοι) ἐκαλλιεργήθη καὶ μετὰ ταῦτα τόσον ὥστε οὐδ' ὁ Βαρθολομαῖος ὁ Κουτλουμουσιανὸς νὰ μὴ εἶναι ὁ τελευταῖος συνθέτης. Τοὺς δύο ἰαμβικοὺς τριμέτρους ἀκολουθεῖ εἷς ἑξάμετρος, εἰς τὸν ὁποῖον ἀναφέρεται ἡ ἡμερομηνία τῆς κοιμήσεως τοῦ ἁγίου, ἢ τῆς ἑορτῆς. Οὕτω τὰ ἐν λόγῳ ἐπιγράμματα τὰ ὁποῖα ἐξ ἀρχῆς δὲν ἐγράφησαν διὰ τὰ λειτουργικὰ βιβλία, κατέληξαν εἰς αὐτά. Ἰδοὺ τὸ εἰς τὴν ἁγίαν Βαρβάραν (4 Δεκ.) ἀναφερόμενον :

Ξίφει πατὴρ θύσας σε, μάρτυς Βαρβάρα,
ὑπῆρξεν ἄλλος Ἀβραὰμ διαβόλου.
Βαρβάρα ἀμφὶ τετάρτῃ χερσὶ τοκῆος ἐτμήθη.

Ἰδοὺ πάλιν τὸ εἰς τὴν κοίμησιν τοῦ Χρυσοστόμου (27η Ἰανουαρίου) :

Νεκρὸς καθίζῃ, ὦ Ἰωάννη, θρόνῳ·
ἀλλ' ἐν Θεῷ ζῶν, πᾶσιν εἰρήνη λέγεις.
Ἄπνουν ἑβδομάτῃ κόμισαν δέμας εἰκάδι χρυσοῦν.

καὶ τὸ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ (25η Μαρτίου) :

Ἤγγειλεν Υἱὸν ἄγγελος τῇ Παρθένῳ
Πατρὸς μεγίστης ἄγγελον βουλῆς μέγαν.
Γήθεο τῇ Μαρίῃ ἔφατ' Ἄγγελος εἰκάδι πέμπτῃ.

---

1. Enrica Follieri, Il calendario in forma di canone di Teodosio Calociro, ἐν «Mélanges Eugène Tisserant», vol II (Studi e Testi 232), 1964, σσ. 103-169.
2. Ἐδημοσιεύθησαν 133 ἐπιγράμματά του ὑπὸ Β. Λαούρδα, ΕΕΒΣ Κ', 1950, σσ. 172 - 208.

Ὡς εἶναι φανερὸν οἱ δύο ἰαμβικοὶ στίχοι ἀναφέρονται εἰς τὴν ἑορτήν, ὁ δὲ δακτυλικὸς προσδιορίζει τὴν ἡμερομηνίαν μετὰ τῶν ἄλλων ἐπαναλαμβανομένων συντόμως στοιχείων :

Λάμψεν ἐνὶ τριακοστῇ χρυσοτρισήλιος αἴγλη
(30 Ἰανουαρίου, τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν)
Δέξατο δευτερίῃ Χριστὸν Συμεὼν παρὰ νηῷ.
(2 Φεβρουαρίου, Τῆς Ὑπαπαντῆς)
Εἰκάδι ἐν τριτάτῃ κατὰ φλὸξ Πολύκαρπον ἔκαυσεν.
(23 Φεβρ. ἁγίου ἱερομάρτυρος Πολυκάρπου)
Ἧρε Γεωργίου τρίτῃ εἰκάδι αὐχένα χαλκός.
(23 Ἀπριλίου, ἁγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου)

Χαριέστατα εἶναι καὶ τὰ γραφέντα ἢ διὰ σφραγῖδας διαφόρων ἀρχόντων, μονόστιχα δηλαδὴ ἰαμβεῖα, ὡς τὰ δημοσιευθέντα ὑπὸ Laurent [1], ἢ ὡς ἀκροστιχίδες κανόνων [2]. Καὶ ἄλλα ἱερὰ ἐπιγράμματα πρέπει νὰ συλλεχθοῦν.

Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ ἐπιγραμματικὴ ποίησις, οἰκεία εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, ἐπέδωκεν εἰς τὴν Ν. Ἰταλίαν καὶ κατ' αὐτὸν τὸν ιγ' αἰῶνα, ὅτε ἔζησαν ποιηταὶ ὡς οἱ Ἰωάννης Γράσος, Νικόλαος Ὑδρουντινός, Γεώργιος Χαρτοφύλαξ, κ.ἄ. γράψαντες καὶ ἱερὰ καὶ θύραθεν ἐπιγράμματα [3].

Περαιτέρω παραθέτω ἐνδεικτικὸν ἐπίγραμμά τι σατιρικὸν τῶν βυζαντινῶν χρόνων, ἀπὸ τὸ ὁποῖον φαίνεται ὅτι οἱ προπάτορές μας εἶχον αἴσθησιν τοῦ σχολαστικισμοῦ καὶ ἐσατίριζον τὴν προσκόλλησιν εἰς τὰ γραμματικά :

Ἀρχὴ γραμματικῆς πεντάστιχός ἐστι κατάρα·
πρῶτος 'μῆνιν' ἔχει· δεύτερος 'οὐλομένην'.
καὶ μετὰ δ' οὐλομένην, Δαναῶν πάλιν 'ἄλγεα' πολλά.
ὁ τρίτατος 'ψυχὰς εἰς Ἀΐδην' κατάγει·
τοῦ δὲ τεταρταίου τὰ 'ἑλώρια' καὶ 'κύνες' ἀργοί·
πέμπτου δ' 'οἰωνοί', καὶ 'χόλος' ἐστὶ 'Διός'.
Πῶς οὖν γραμματικὸς δύναται, μετὰ πέντε κατάρας
καὶ πέντε πτώσεις, μὴ μέγα πένθος ἔχειν;
(Dübner, Ant. Pal. IX, 173)

---

1. Πρβλ. Ν. Β. Τωμαδάκην, Κλείς, σ. 161.
2. Συναγωγὴν ἑτοιμάζει ὁ Μ. Ναουμίδης, Πρβλ. Ἀθηνᾶ ΝΖ', 1953, σ. 390.
3. Πρβλ. Poeti Italobizantini del secolo XIII, introduzione testo critico e commentario di Marcello Gigante, Napoli 1953, 8°, σσ. 100 (Collana di Studi Greci, N° XXII). Ciro Giannelli, Ramenta bizantina, ἐν Classica et Mediaevalia XVII, 1956, σσ. 35 - 45 (περὶ Νικ. Ὑδρουντινοῦ καὶ Χριστοφ. Μυτιληναίου). Bruno Lavagnini, Epigrammi di scuola Otrantina in foglio messinese, «Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici N.S.» 1 (XI), 1964, σσ. 41 - 46.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ϛ'

Η ΥΜΝΟΓΡΑΦΙΑ [1]

1. **Ἡ ὁρολογία** ᾄ δ ω, ᾆ σ μ α, ᾠ δ ή, ὕ μ ν ο ς, ὑ μ ν ῶ, ὑ μ ν η τ ή ς, ὑ μ ν ῳ δ ῶ, ὑ μ ν ῳ δ ό ς, ὑ μ ν ῳ δ ί α, ὑ μ ν ῳ δ ι κ ό ς, ὑ μ ν ο λ ο γ ῶ, ὑ μ ν ο λ ό γ ο ς, ὑ μ ν ο λ ο γ ί α, ἐ φ ύ μ ν ι ο ν, μ ε λ ῳ δ ί α, μ ε λ ῳ δ ῶ, μ ε λ ῳ δ ὸ ς εἶναι ἀρχαία χριστιανική. Οἱ ὕ μ ν ο ι ἦσαν ἤδη λατρευτικὰ κείμενα εἰς τοὺς ὀρφικούς, ἱερὰ δὲ εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους (ὁμηρικοὶ κ.ἄ.). Ὁ Πλάτων ἤδη εἰς τοὺς Νόμους (III, 700 a-b) ἔγραφε *«διῃρημένη γὰρ δὴ*

---

1. Συλλογαί: Τὰ λειτουργικὰ βιβλία ἅπαντα. Ἀνθολογίαι: C h r i s t - P a r a n., Τ ρ ε μ π έ λ α ς, R a f f a e l e C a n t a r e l l a, Poeti Bizantini, volume primo Testi, volume secondo Introduzione, traduzione e commento, Milano 1948, 8°, σσ. XI + 254, VIII + 287 (ἐν πολλοῖς ὑμνογράφοι, ἀλλὰ καὶ θύραθεν ποιηταὶ καὶ προβυζαντινοί). C. A. T r y p a n i s, Medieval and Modern Greek Poetry. An Anthology, Oxford 1951, 8°, σσ. LXIII + 285 (ἀσήμαντον ὑμνογραφικὸν τμῆμα, σσ. 1-36).

Ὁ P i t r a, AS I, 1876, ἐδημοσίευσεν ὕμνους κ.ἄ. κείμενα τῶν ἑπομένων (κατ' αὐτὸν) ποιητῶν: Ρωμανοῦ (1-241), Ἀναστασίου (242-249), Σεργίου πτρχ. (250-272), Γρηγορίου (273-274), Γεωργίου (275-283), Κυριακοῦ (284-288), Ἠλία (289-297), Ὀρέστου (298-313), Ἀρσενίου (314-319), Δομιτίου (320-327), Στεφάνου (328-329), Γαβριὴλ (330-331), Κουκούλου (! 332-333), Ταρασίου (334-335), Θεοδώρου Στουδίτου (336-380), Ἰωσὴφ Ὑμνογράφου (381-399), Κοσμᾶ, Ἰωσὴφ καὶ Θεοφάνους (400-417), Κυπριανοῦ καὶ Νικολάου (418-424), Ἰωβίου (425-431), Συμεὼν Μεταφραστοῦ (432-434), Ἰωάννου (435-436), Λέοντος (437), Φωτίου (438-443), Ἀνεπιγράφων (444-661).

Ἡ παλαιοτέρα Βυζαντινὴ ἔντυπος Ἀνθολογία (4 τόμοι, 1501-1504), ἡ περιλαβοῦσα καὶ ἐκκλησιαστικὴν ποίησιν, εἶναι ἐκείνη ἣν συνέταξεν ὁ M a n u t i u s A l d u s (πρβλ. Τ ω μ α δ ά κ η ν, Κλείς, σ. 65) ἤτοι ἔργα Κοσμᾶ τοῦ Μαϊουμᾶ, Μάρκου Ὑδροῦντος, Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Θεοφάνους (ἐν τῷ Α' τόμῳ), τὸν Ἀκάθιστον (μετὰ μεταφράσεως, Β' τόμος), ἐπὶ πλέον δ' ἔργα Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ καὶ Νόννου τοῦ Πανοπολίτου.

Κατάλογον τῶν Ἑλλήνων ὑμνογράφων (ὡς συνήθως λέγονται καὶ οἱ ὑμνογράφοι καὶ οἱ μελῳδοί, κατὰ τὴν ἡμετέραν διάκρισιν) ὅλων τῶν ἐποχῶν, ἑπομένως καὶ τῶν βυζαντινῶν, κατήρτισε τὸ πρῶτον ὁ L e o A l l a t i u s, De libris Ecclesiasticis Graecorum, ὅθεν ὁ F a b r i c i u s, BG XI, 1800, σσ. 76-84: Melodi Graecorum.

Πίναξ τῶν ὑμνογράφων τῶν Μηναίων Τριῳδίου, Πεντηκοσταρίου, Ὀκτωήχου, Παρακλητικῆς ἕπεται τῆς Ἀνθολογίας C h r i s t - P a r a n. (1871), σσ. 262-264 καὶ περιλαμβάνει 67 ὀνόματα, ἐξ ὧν τινες μεταβυζαντινοί. «Πίνακα ὑμνῳδῶν καθ' ὕμνους ἐπιγεγραμμένους» ἐκ τῶν λειτουργικῶν βιβλίων ὡς ἄνω καὶ τοῦ Εὐχολογίου, παραλλάσσοντας, εὑρίσκει τις εἰς Τ ρ ε μ π έ λ α ν, σσ. 302-306. Πληρέστερος εἶναι ὁ κατάλογος, ὁ περιέχων συγγραφεῖς περιλαμβανομένους ἢ μὴ εἰς λειτουργικὰ βιβλία καὶ συνταχθεὶς ὑπὸ C a s i m i r É m e r e a u, Hymnographi Byzantini quorum nomina in litteras digessit notulisque adornavit —, ÉO XXI, 1922, σσ. 258-279, XXII, 1923, σ. 11-25, 420-429, XXIII,

τότε (ἐπὶ τῶν παλαιῶν νόμων) *ἦν ἡμῖν ἡ μουσικὴ κατὰ εἴδη τε ἑαυτῆς ἄλλα καὶ σχήματα, καί τι ἦν εἶδος ᾠδῆς εὐχαὶ πρὸς θεούς, ὄνομα δὲ ὕμνοι ἐπεκαλοῦντο».* Ἡ χρῆσις τῶν ὅρων ὑμνέω - ὕμνος εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην (πρβλ. Ματθ. κϛ', 30, Μᾶρκον ιδ', 26, Πράξεις ιϛ', 25, Ἑβρ. β', 12 καὶ ὡς πρὸς τὴν λ. ὕμνος Ἐφεσίους ε', 19, Κολασ. γ', 16) καὶ τοὺς Ἑβδομήκοντα συνετέλεσεν εἰς τὴν καθιέρωσιν αὐτῶν ἀπὸ τοὺς λειτουργικοὺς ποιητὰς τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὁ Ἱερὸς Χρυσόστομος ἔγραψεν *«Ἐν ὀρθρινοῖς ὑμνολογίαις καὶ πρῶτος καὶ μέσος καὶ τελευταῖος ὁ Δαβίδ»* (Migne, PG 49, στ. 282). Ὁ Ρωμανὸς οὐ μόνον μετεχειρίσθη τοὺς ὅρους εἰς τὰς ἀκροστιχίδας του (παραλλήλως πρὸς ἄλλους), ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ κείμενον τῶν ἔργων του: *δὸς χάριν μοι κηρύττοντι | τοὺς ὕμνους σου, ὅτι δύνασαι.* (Τῇ Κυριακῇ τοῦ Πάσχα, Pitra, AS I, 1876, σσ. 139 - 140). Ἀλλαχοῦ: *Ὑμνήσω-*

1924, σσ. 195-200, 276-285, 408-414, XXIV, 1925, σσ. 164-179 καὶ XXV, 1926, σσ. 177-184. Ὁ αὐτὸς Émereau ἔγραψε: Les catalogues d'hymnographes byzantins, ÉO XX, 1921, σσ. 147-154. Μόνον τοὺς βυζαντινοὺς περιλαμβάνει ὁ κατάλογος ὁ ὑπὸ Egon Wellesz, A History of Byzantine Music and Hymnography, Λονδῖνον 1949, σσ. 342-344.

Ἀλφαβητικὸν πίνακα ἀναμεμειγμένων ποιητῶν, μελῳδῶν, μελογράφων καὶ συγγραφέων ἀκολουθιῶν ἤρχισε δημοσιεύων ὁ Εὐστρατιάδης, Ποιηταὶ καὶ ὑμνογράφοι τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ΝΣ ΜΒ', 1947, σσ. 163-174, 217-234, κἑξ.

Τὸ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Εὐστρατιάδου ἐκδοθὲν Εἱρμολόγιον, συνεργασίᾳ Σπυρίδωνος μοναχοῦ Λαυριώτου (= Ἁγιορειτικὴ Βιβλιοθήκη, ἀριθ. 9, 1932), περιέχει εἱρμοὺς τῶν κάτωθι *μελῳδῶν*: Ἀγαλλιανὸς μοναχός, Ἀνατολικός, Ἀνδρέας Κρήτης, Ἀνδρέας Πηρός, Βασίλειος μοναχός, Βασίλειος Παγουριώτης, Βυζάντιος, Γερμανὸς Πατριάρχης, Γεώργιος Ἀνατολικός, Γεώργιος Νικομηδείας, Γεώργιος Σικελιώτης, Δαμιανὸς μοναχός, Ἐλισσαῖος μοναχός, Ἠλίας Ἱεροσολύμων, Ἠλίας μοναχὸς Σικελιώτης, Θεόγνωστος ἡγούμενος, Θεόδοτος μοναχός, Θεόδωρος Ἀνατολικός, Θεόδωρος ὁ Στουδίτης, Θεοφάνης ὁ πρωτόθρονος, Ἰωάννης ὁ Ἀρκλᾶς, Ἰω. Δαμασκηνός, Κασιανὴ μοναχή, Κοσμᾶς μοναχός, Κυπριανὸς μοναχός, Νικηφόρος διάκονος, Σέργιος ἁγιοπολίτης, Σιναΐτης, Στέφανος Σαββαΐτης, Φώτιος.

Εἰς τὸ Εἱρμολόγιον τῶν Ἰβήρων, τὸ ἐκδοθὲν ὑπὸ C. Höeg (Κλεὶς, σ. 147, σημ. 1) περιλαμβάνονται οἱ κάτωθι μελῳδοί: Ἀνδρέας Ἱεροσολυμίτης ἢ ἐπίσκοπος Κρήτης, Ἀνδρέας Πηρός, Βασίλειος Παγουριώτης, Γερμανὸς (πατριάρχης), Γεώργιος Ἀνατολικός, Ἐλισσαῖος, Ἠλίας (πατριάρχης Ἱεροσολύμων), Θεόδωρος ὁ Στουδίτης, Ἰωάννης (ἀνεψιὸς Ἰω. τοῦ Δαμασκηνοῦ), Ἰωάννης μοναχὸς (ὁ Δαμασκηνός), Κοσμᾶς μοναχός, Κυπριανός, Στέφανος μοναχὸς (ἀνεψιὸς τοῦ Ἰωάννου), Συκεώτης καὶ αἱ ἀκολουθίαι ἀνατολικὴ καὶ σιναϊτική.

Εἰς δὲ τὸ ὑπὸ τοῦ L. Tardo ἐκδοθὲν Εἱρμολόγιον Κρυπτοφέρρης (Κλεὶς, σ. 147 σημ. 2) οἱ μελῳδοί: Ἀνδρέας (Ἱεροσολυμίτης) (Κρήτης), Ἀνδρέας ὁ Πηρός, Γερμανὸς πατριάρχης, Γεώργιος, Δαμιανὸς μοναχός, Ἠλίας πατριάρχης [Ἱεροσολύμων], Ἠλίας μοναχός, Ἰωάννης μοναχός, Ἰωάννης Δαμασκηνός, Κοιαίστωρος, Κοσμᾶς μοναχός, Κυπριανὸς μοναχός, Σάββας μοναχός, Βυζάντιος, Συκεώτης, Στέφανος μοναχός, Στουδίτης καὶ ἀκολουθία Σιναϊτική.

Εἰς τὸν Α' τόμον τοῦ Θεοτοκαρίου τῶν ὡς ἄνω Εὐστρατιάδου καὶ Σπυρίδωνος Λαυριώτου, δημοσιεύονται ὕμνοι τῶν: Ἀθανασίου Κωνσταντινουπόλεως,

μεν, ἀδελφοί,... (Εἰς Πεντηκοστήν, Pitra, Ἔνθ. ἀνωτ. I, σ. 164), *ὑμνῳδία* (Αὐτόθι I, 195).

Θεόδωρος ὁ Στουδίτης, εἰς τὸν ὅσιον Ἐφραὶμ γράφει: *Ὡς ἄνθη τερπνὰ τὰ σὰ λόγια δρεπόμενοι, | ἐν οἷς στεφάνους ὑμνῳδικοὺς | προσφέροντές σοι ᾄδομεν. | Διὸ ὑπὲρ ἡμῶν δυσώπει τὸν Κύριον* (οἶκος ζ', Pitra, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 342). Καὶ ἀλλαχοῦ: *Ἀσμάτων αἶνον προσφέρω | ὁ ὑμνῳδὸς ὁ πτωχός σου.* (Εἰς Ἰωάννην Χρυσόστομον, ιγ' οἶκος, Pitra, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 361).

Ὡς πρὸς τὴν λέξιν ὑμνῳδία, αὕτη ἦτο ἤδη ἐν χρήσει ἀπὸ τὸν Εὐριπίδην (Ἑλέν. 1434), καθὼς τὸ ῥῆμα *ὑμνῳδέω* ἀπὸ τὸν Πλάτωνα (Νόμοι 682a). Παραλλήλως ἡ χρῆσις τοῦ μελῳδὸς ὡς οὐσιαστικοῦ ἦτο ὁμοίως πλατωνικὴ (Νόμοι 723d) καὶ τοῦ ῥήματος μελῳδέω τοὐλάχιστον τοῦ Ἀριστοφάνους. Οὐδέποτε ἐχρησιμοποιήθησαν οἱ ὅροι κοντακογραφία ἢ κανονογραφία,

---

Ἀνδρέου Κρήτης, Ἀρσενίου μοναχοῦ, Ἀνωνύμων (διαφόρων), Γεωργίου Νικομηδείας, Θέκλης, Θεοδώρου Λασκάρεως, Θεοδώρου Στουδίτου, Ἰγνατίου, Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Ἰωάννου Θηκαρᾶ, Ἰωάννου Μαυρόποδος, Ἰωάννου μοναχοῦ, Ἰωσὴφ Στουδίτου, Ἰωσὴφ ὑμνογράφου, Κλήμεντος, Μανουὴλ μεγάλου ῥήτορος, Μάρκου Ἐφέσου, Μητροφάνους καὶ Φωτίου πατριάρχου.

Εἰς τοὺς εἰς τὴν Θεοτόκον γράψαντας κανόνας προσθετέος ὁ Νεῖλος Ρόδου μητροπολίτης, περὶ τοῦ ὁποίου ὁ Κων. Οἰκονόμος, Ὑμνῳδῶν Ἀνάλεκτα (1840), σσ. ιη' - κα', ὅπου (σσ. 169-180) καὶ ὁ κανών. Εἰς τοὺς ὑμνογράφους δὲ Δημήτριος Χωματιανός, Κωνσταντῖνος Καβάσιλας, Συμεὼν Θεσσαλονίκης, περὶ ὧν ὁ Κεραμεύς, BZ 8, 1899, σσ. 75-78. Ὁμοίως οἱ ὑπ' ἐμοῦ σημειωθέντες ἐν Ὑμνολογικὰ καὶ Ἁγιολογικὰ Ἰωάννου τοῦ Ξένου, ΕΕΒΣ Κ', 1950, σσ. 314-330.

Ἀνάγκη νὰ διασταλοῦν οἱ μελῳδοὶ ἀπὸ τοὺς ἁπλοῦς ὑμνογράφους, ὁμοίως οἱ Βυζαντινοὶ καὶ μεταβυζαντινοὶ ἀπὸ τοὺς Νεοέλληνας. Πλήρης κατάλογος δὲν θὰ γίνῃ ἂν δὲν ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν αἱ μαρτυρίαι τῶν κωδίκων. Βάσις ἀσφαλοῦς καταλόγου θὰ σχηματισθῇ ὄχι τόσον ἐκ τῶν ἐνεπιγράφων μελῶν καὶ προσομοίων ὅσον ἐκ τῶν ἀκροστιχίδας ἐχόντων. Ἱκανὴν βοήθειαν θὰ παράσχῃ πρὸς τοῦτο, ἡ συγγραφὴ τοῦ Εὐστρατιάδου, Ταμεῖον Ἐκκλ. Ποιήσεως, ΕΦ 35, 1936, κἑξ. (Πρβλ. Τωμαδάκην, Κλείς, σ. 140).

Ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ ἐξετασθῇ ἑνὸς ἑκάστου μελῳδοῦ καὶ ὑμνογράφου τὸ ἔργον ἐπὶ τῇ βάσει τῆς χφ. παραδόσεως. Τοῦτο ἐπεχείρησεν ἤδη ὁ Εὐστρατιάδης δημοσιεύσας μελέτας περὶ τοῦ Ρωμανοῦ, τῆς Κασίας, τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου (βλ. αὐτὰς σημειουμένας περαιτέρω) κ.ἄ. καθὼς καὶ περὶ τοῦ Κυριακοῦ ποιητοῦ «Εἰς μνήμην Σπ. Λάμπρου», 1935, σσ. 255-258. Ἀνδρέας ὁ Πηρὸς ἢ τυφλὸς [ὑμνογράφος η' αἰ.] ΕΕΒΣ Ι', 1933, σσ. 3-25 καὶ ΝΣ Λ', 1935, σσ. 463-477, 516-526, 643-647. Κυπριανὸς μοναχός, ΝΣ Λ', 1935, σσ. 654-659, 689-697. Ὁ Εὐστρατιάδης ἐπραγματεύθη ἀκόμη περὶ τῶν ποιητῶν Ἀκακίου, Γεωργίου ἁγιοπολίτου τοῦ Ἀνατολικοῦ, Ἐφραὶμ Ἱεροσολύμων, Ἠλία Συγκέλλου, Ἠλία Ἱεροσολύμων, Θεοδώρου Ἀνατολικοῦ, Θεοφάνους Γραπτοῦ, Ἰγνατίου, Ἰωάννου Ἀρκλᾶ καὶ πλήθους ἄλλων ὑμνογράφων. Τινὰς τῶν μελετῶν ἀναφέρομεν περαιτέρω.

Τὴν παράδοσιν ὑμνογραφικῶν τινων κειμένων δι' ὀστράκων καὶ παπύρων τινῶν ἐξήτασεν ὁ Μᾶρκος Ναουμίδης, Ὑμνογραφικὰ κείμενα εἰς παπύρους καὶ ὄστρακα, ΕΕΒΣ ΛΒ', 1963, σσ. 60 - 93.

Τὰ incipit πάσης τῆς βυζαντινῆς ὑμνογραφίας (λειτουργ. βιβλίων) ἐκδίδει, εἰς τὴν σειρὰν «Studi e Testi» (Νος 211-214), ἡ ἐν Ρώμῃ φιλόλογος δὶς Enrica Follieri.

οὐδέποτε ὑμνογράφος ἐχρησιμοποίησεν εἰς τὴν ἀκροστιχίδα του ὡς ὅρον τὴν λέξιν κοντάκιον. Ἀπεναντίας καὶ οἱ νεώτεροι, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τοῦ καρδιναλίου Ἰ. Β. Πίτρα, ὅστις τὸ 1862 τὸ πρῶτον ἀνεκίνησε τὸ θέμα, ὡμίλησαν περὶ Ὑμνογραφίας > Hymnographie. Καὶ ὁ Krumbacher καὶ ὁ Maas ὡμίλησαν die Hymnen, ὡς ὁ Cammelli ἐξέδωκε Inni [1].

2. **Ἡ πρώτη λειτουργικὴ ποίησις** [2] ἦτο ἡρμοσμένη πρὸς τὴν μουσικήν. Ἤδη ὁ ἀπόστολος Παῦλος παρήγγειλε γράφων πρὸς Ἐφεσίους (ε΄, 18, 19) «πληροῦσθε ἐν πνεύματι λαλοῦντες ἑαυτοῖς ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, ᾄδοντες καὶ ψάλλοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ». Συνήρχοντο λοιπὸν οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ εἰς κοινὰς προσευχὰς καὶ ἀνέπεμπον ὕμνους πρὸς τὸν Θεόν. Τὴν ἱερὰν δὲ ὑμνῳδίαν παρέλαβον ἀπὸ τοὺς Ἰουδαίους, οἱ ὁποῖοι συνερχόμενοι εἰς τὰς συναγωγάς των, ἐκτὸς τῆς ἀναγνώσεως περικοπῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἔψαλλον καὶ τμήματά τινα περιεχόμενα εἰς αὐτήν, μάλιστα δὲ τοὺς ψαλμοὺς τοῦ Δαυΐδ. Ψάλλοντες δὲ τοὺς ὕμνους τούτους τοῦ Δαυΐδ, ἐπανελάμβανον ἐν χορῷ ὡρισμένους στίχους, ἐν εἴδει ἐπῳδοῦ, ἢ ἁπλῶς ἐπανελάμβανον τὸ Ἀλληλούϊα, τὸ Κύριε Ἐλέησον. Ἐνωρὶς ὁμοίως ἤρχισαν ψαλλόμενα ρυθμικά τινα τεμάχια τῆς Καινῆς Διαθήκης ὅπως αἱ τρεῖς ᾠδαὶ τοῦ Λουκᾶ (α΄, 47 - 55, α΄, 68 - 79, β΄ 29 - 32), ἡ ᾠδὴ τῆς Θεοτόκου [3]:

1) *Μεγαλύνει ἡ ψυχή μου τὸν Κύριον,*
καὶ ἠγαλλίασε τὸ πνεῦμά μου ἐπὶ τῷ Θεῷ τῷ Σωτῆρί μου.
2) *ὅτι ἐπέβλεψεν ἐπὶ τὴν ταπείνωσιν τῆς δούλης αὐτοῦ.*
ἰδοὺ γὰρ ἀπὸ τοῦ νῦν μακαριοῦσίν με πᾶσαι αἱ γενεαί·
3) *ὅτι ἐποίησέν μοι μεγάλα ὁ δυνατός.*
καὶ ἅγιον τὸ ὄνομα αὐτοῦ,
καὶ τὸ ἔλεος αὐτοῦ εἰς γενεὰς καὶ γενεὰς
τοῖς φοβουμένοις αὐτόν.
4) *Ἐποίησεν κράτος ἐν βραχίονι αὐτοῦ,*

---

1. Πρβλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, Ὑμνολογικοὶ ὅροι τῶν ποιητῶν [πλὴν τοῦ Ρωμανοῦ], ΕΕΒΣ ΚΘ΄, 1959, σ. 34.

2. Πρβλ. H. Leclercq, Hymnes, DACL VI, 1925, στ. 2826-2928. Τρεμπέλαν, σσ. η΄ - μα΄. Ἀνδρ. Ἰωάνν. Φυτράκην, Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἡμῶν ποίησις κατὰ τὰς κυριωτέρας αὐτῆς φάσεις, Ἀθῆναι 1957, 8°, σσ. 64 (= Ἐπετ. Θεολ. Σχολῆς 1955-1956, σσ. 227-285). Ἄλλως βλέπει τὴν ἐξέλιξιν ὁ Παναγιώτης Κ. Χρήστου, Ἡ Ὑμνογραφία τῆς ἀρχαϊκῆς Ἐκκλησίας, Θεσσαλονίκη 1959, 8° σσ. 53, (+ 3). Κείμενα παλαιῶν ὕμνων παρὰ Paul Maas, Frühbyzantinische Kirchenpoesie I Anonyme Hymnen des V-VI Jahrhunderts, Bonn 1910.

3. Τὸ κείμενον τοῦτο στιχολογεῖται καὶ σήμερον εἰς τὸν ὄρθρον. Ἐκ τῆς στιχολογίας ταύτης παρήχθη ἡ ἐνάτη ᾠδὴ τοῦ Κανόνος.

διεσκόρπισεν ὑπερηφάνους διανοίᾳ καρδίας αὐτῶν·
5) *καθεῖλεν δυνάστας ἀπὸ θρόνων καὶ ὕψωσεν ταπεινούς,*
πεινῶντας ἐνέπλησεν ἀγαθῶν καὶ πλουτοῦντας ἐξαπέστειλεν κενούς.
6) *ἀντελάβετο Ἰσραὴλ παιδὸς αὐτοῦ, μνησθῆναι ἐλέους,*
καθὼς ἐλάλησεν πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν
τῷ Ἀβραὰμ καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα.

Ἡ ᾠδὴ τοῦ Ζαχαρίου: *Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραήλ, ὅτι ἐπεσκέψατο καὶ ἐποίησεν λύτρωσιν τῷ λαῷ αὐτοῦ...* καὶ ἡ ᾠδὴ τοῦ Συμεών: *Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου, δέσποτα, κατὰ τὸ ῥῆμά σου ἐν εἰρήνῃ...*

Καὶ ἔχει μὲν καὶ σωρείαν ρυθμικῶν χωρίων ἡ Καινὴ Διαθήκη (ὡς τῆς Ἀποκαλύψεως δ', 8 : *Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος, κύριος ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ὁ ἦν καὶ ὁ ὢν καὶ ὁ ἐρχόμενος*)[1], ἀλλ' οὐδεμία ἔνδειξις ὑπάρχει ὅτι ταῦτα ἐψάλησάν ποτε εἰς τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς ναούς. Ἀπεναντίας ὕμνοι ἐσώθησαν διὰ τῶν «Ἀποστολικῶν Διαταγῶν» (*Αἰνεῖτε, παῖδες, Κύριον... Εὐλογητὸς εἶ, Κύριε, ὁ τρέφων με ἐκ νεότητός μου... κλπ.*).

Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ μαρτυρία τῆς τὸ 269 μ.Χ. συνελθούσης συνόδου, κατὰ τὴν ὁποίαν κατεκρίθη Παῦλος ὁ Σαμοσατεύς. Εἰς ἐπιστολὴν πρὸς τοὺς ἐπισκόπους Ρώμης καὶ Ἀλεξανδρείας λέγεται ὅτι ὁ Παῦλος ἔπαυσε «ψαλμοὺς τοὺς εἰς κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν... ὡς δὴ νεωτέρους καὶ νεωτέρων ἀνδρῶν συγγράμματα»[2].

Εὐνόητον εἶναι ὅτι ἡ ἀνάγκη τῆς προσευχῆς ἐξεμαίευσε τοὺς ὕμνους, κατὰ τὸ πρότυπον τῆς κυριακῆς προσευχῆς (*Πάτερ ἡμῶν*, Ματθαῖος ϛ', 9 - 13). Οὕτως ἐδημιουργήθη ἡ πρωϊνή, ἑωθινὴ προσευχὴ (*Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ*) καὶ ἡ ἑσπερινή, ἡ ἐπιλύχνιος (*Φῶς ἱλαρὸν ἁγίας δόξης...*)[3]. Ἀφ' ἧς δὲ καθωρίσθησαν ὡς ὑποψάλματα[4] εἰς τοὺς ψαλμοὺς τοῦ Δαυΐδ, ἐπῳδοὶ (*Ἀλληλούϊα, Ἐλέησόν με Κύριε, Ἀντιλαβοῦ μου Κύριε, Βοήθησον, Κατόρθωσον, Οἰκτείρησον, Φύλαξόν με, Ἱλάσθητί μοι, Μνήσθητί μου Κύριε...*), δηλονότι ἡ κατὰ

---

1. Ὁ Π. Μπρατσιώτης, Ἡ Ἀποκάλυψις τοῦ Ἰωάννου, ἐν Ἀθήναις 1950, σ. 121, εὑρίσκει ἐδῶ τὴν πηγὴν τοῦ *χερουβικοῦ ὕμνου*.

2. Migne, PG 30, στ. 709. Περὶ τῶν πρώτων ὕμνων πρβλ. καὶ Κ[αλλίστου Μηλιαρᾶ], Οἱ ἀρχαιότεροι ὕμνοι ἐν τῇ θείᾳ λατρείᾳ τῆς Ἐκκλησίας, ΝΣ ΛΕ', 1940, σσ. 374-378.

3. Ὁ Εὐστρατιάδης ὑπεστήριξεν ὅτι μὲ τὸ γνήσιον τοῦ ὕμνου τούτου κείμενον συνεκόλλησεν ὁ πατριάρχης Σωφρόνιος († 638) ἀρχαῖον ὕμνον τοῦ μάρτυρος Ἀθηνογένους. Πρβλ. ΝΣ ΜΒ', 1947, σσ. 231-233.

4. Ταῦτα ἐκλήθησαν πρῶτον *ὑπακοαὶ* (ὑπακούω=ἀπαντῶ, καὶ εἰς τὴν Κρήτην σήμερον ὑπακούω μὲ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν), εἶτα δὲ *ἐφύμνια* (ἀνακλώμενα) ἐκ τῶν ὕμνων, ὡς θὰ ἴδωμεν περαιτέρω.

στίχον έπαναλαμβανομένη ύφ' όλων τών πιστών έπίκλησις, δέν ήτο δύσκολον ή έπίκλησις αύτη νά λάβη μορφήν μικρού καί όλιγοστίχου ύμνου (ώς τό *«Χριστός άνέστη έκ νεκρών...»*) καί είτα νά έξελιχθή είς τροπάριον. Τούτο φαίνεται άκόμη καί είς τό λειτουργικόν τής 'Εκκλησίας μας, όπου ψάλλονται *καθίσματα* (ήτοι τροπάρια έπόμενα τών ψαλμών τών όνομαζομένων ούτω), *στιχηρά* (ήτοι τροπάρια έπόμενα τών τελευταίων στίχων ψαλμού άδομένου ώς είς τό *«Κύριε έκέκραξα πρός σέ»* τού έσπερινού), *άπόστιχα* (τροπάρια έπόμενα μεμονωμένων ρητών τής Γραφής). Πάντα δέ ταύτα καλούμεν *τροπάρια* διά τόν λόγον ότι κατά τρόπον τινά έψάλλοντο διάφορον. 'Αργότερον δ' έπονται τά μέν έκτενή έχοντα ίδιον μέλος *ίδιόμελα*, τά δέ πρός έκείνα άρμοζόμενα κατά ρυθμόν καί μέλος *προσόμοια*.

Τά ποιητικά αύτά τεμάχια, τά όποία ήσαν καί μουσικά μέλη συγχρόνως, έλαχίστην είχον σχέσιν πρός τήν ποίησιν τών λογίων ποιητών οί όποίοι έγραψαν άνευ μέλους μακρά ποιητικά κείμενα είς άρχαίαν γλώσσαν καί προσῳδιακά μέτρα [1]. Καί κατ' άρχάς μέν περιωρίσθησαν είς ύμνον τού τριαδικού Θεού, είτα δ' έπεξετάθησαν θεματικώς καί είς τήν Θεοτόκον καί τούς άγίους, ούτω δ' έχομεν τά *Θεοτοκία* (καί *Σταυροθεοτοκία* κατά Παρασκευήν, ότε μνημονεύομεν τού Σταυρού τού Κυρίου), άπολυτίκια τών έορτών άγίων, κυριακών, θεομητορικών κλπ., *μαρτυρικά* κλπ.

Κατά ταύτα διεμορφώθησαν αί άκολουθίαι τής 'Ανατολικής 'Εκκλησίας, αί κυριώτεραι τών όποίων ήσαν ό *όρθρος* (καθημερινώς λήγων περί τήν άνατολήν τού ήλίου), ή άνεξάρτητος αύτού *θεία λειτουργία*, ό *έσπερινός*, καί διά τάς μονάς τό *μεσονυκτικόν*, *αί ώραι* (α', γ', ϛ', θ'), τό *άπόδειπνον* (μικρόν, μέγα), *ή λιτή* κ.ά. καί αί τελεταί τών *μυστηρίων* (άκολουθίαι βαπτίσματος, γάμου, εύχελαίου, χειροτονιών) καί άλλαι (έγκαινίων, ταφής, κουράς μοναχών, δοξολογίαι κλπ. κλπ.). 'Ως δέ δύναταί τις νά διακρίνη καί σήμερον είς τόν έσπερινόν καί τόν όρθρον, πάσαι αί άκολουθίαι προήλθον άπό άνάγνωσιν κειμένων τής Παλαιάς καί Καινής Διαθήκης (άναγνώσματα, εύαγγέλιον, άπόστολος), τήν ψαλμῳδίαν δαβιτικών ψαλμών καί τήν ύπό τού ίερέως μυστικήν άπαγγελίαν καί έκφώνησιν εύχών, τού πλήθους ύπακούοντος τά έφύμνια. Σύν τῷ χρόνῳ δέ έπεξετάθησαν τά ποικιλώνυμα τροπάρια, ώστε νά έκτοπίσουν τά περισσότερα τών άναγνωσμάτων καί νά τυποποιήσουν τούς ύμνους δι' όλους τούς άγίους, έλάχιστοι τών όποίων ήξιούντο τής τιμής νά έχουν ίδίαν άκολουθίαν παλαιότερον.

---

1. "Οπως οί άρχαίοι τραγικοί οί ίδιοι συνέθετον καί τόν *λόγον* καί τό *μέλος* τών *χορικών* είς τάς τραγῳδίας, ούτως οί ποιηταί ούτοι τού Βυζαντίου ήσαν καί μουσικοί συνθέται. Είς τόν κώδικα Βατοπεδίου 1496 (φ. 343) άναγινώσκεται «Στιχηρά ίδιόμελα (τά ια' έωθινά) *ποιηθέντα* καί *μελισθέντα* παρά Λέοντος εύσεβούς βασιλέως» (πρβλ. Ε ύ σ τ ρ α τ ι ά δ η ν, Θεολογία 14, 1936, σ. 76).

3. Λειτουργικὴ ὁρολογία[1]. Εἰδικὴ μελέτη θὰ ἔπρεπε νὰ συνταχθῇ διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς λειτουργικῆς ὁρολογίας τῆς δηλούσης τὰ στιχηρὰ[2] ἐκεῖνα μέλη τὰ ὁποῖα ἐψάλλοντο παλαιόθεν καὶ διὰ τὰ βιβλία εἰς τὰ ὁποῖα ταῦτα συνεκεντροῦντο. Διότι σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου εἰσήχθησαν νέοι ὅροι ἢ ἐσήμαναν οἱ παλαιοὶ νέα πράγματα.

Ἑπόμενον ἦτο ὅτι οἱ ἑλληνίζοντες ἐξ Ἑβραίων Χριστιανοὶ καὶ οἱ ἐξ Ἑλλήνων ἐθνικῶν Χριστιανοὶ παρέλαβον τοὺς γνωστοὺς εἰς αὐτοὺς ὅρους ἐκ τῆς ἀρχαίας γραμματείας, π.χ. *ὕμνος*, *ᾠδή*, *ᾆσμα*, *αἶνος*, *ψαλμὸς* (οἱ τελευταῖοι ὅροι ἐκ τῶν Ο'). Ἐπλάσθησαν ὅμως καὶ νέοι, ὡς *τρόπος*>*τροπάριον*> *τροπολόγιον*, *ἀντίφωνον*, *ἰδιόμελον*, *αὐτόμελον*, *ἀπολυτίκιον*, *δοξαστικόν*, *προσόμοιον*, εἴτε ἐλήφθησαν κατ' ἀναλογίαν τῶν συριακῶν ὅρων ὡς *οἶκος*, εἴτε ἐλήφθησαν ἐκ τῆς ἀρχαίας ὁρολογίας ὑπὸ νέαν ἔννοιαν ὡς *ἐφύμνιον*, *ἀνακλώμενον*, *στίχος*, *στίχη*. Ὁ σχηματισμὸς τῆς ὁρολογίας δὲν ἐγένετο συγχρόνως καὶ εἰς τακτὴν προθεσμίαν, πολλάκις δὲ συνεχύθη ἢ ἐγκατελείφθη αὕτη, ὥστε ἡ σημερινὴ ἐν μέρει μόνον νὰ ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰ βυζαντινὰ πράγματα.

Τροπάριον λέγομεν σήμερον κυρίως μὲν τὸ κατὰ τὸν εἱρμὸν ᾠδῆς τινος τοῦ κανόνος ψαλλόμενον στιχηρόν, γενικῶς δὲ πᾶν, ὅ,τι ψάλλεται ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Ἀλλ' εἶναι φανερόν, ὅτι *τρόπος* εἶναι μουσικὸς ὅρος δηλῶν ὅτι τὸ στιχηρὸν κατά τινα ἴδιον τρόπον ᾔδετο. Διὰ τροπαρίων ἰδιομέλων (δηλονότι ἐχόντων ἴδιον μέλος) ἀρχίζουν πολλάκις αἱ ἀκολουθίαι τῶν ὄρθρων, τοὐλάχιστον τῶν παλαιόθεν διατεταγμένων. Τὰ τροπάρια εἶναι, ἐὰν εἶναι μουσικῶς πρωτότυπα, (αὐτόμελα ἢ) *ἰδιόμελα*, ἐὰν δ' ἀκολουθοῦν τὴν ρυθμομετρικὴν διάταξιν καὶ τὸ μέλος προτύπου τινὸς *προσόμοια*. Ἐὰν ψάλλωνται προηγουμένου γραφικοῦ τινος *στίχου* (εἰς τὸν ὄρθρον)[3] λέγονται *ἀπόστιχα* (καὶ εἰς τὸν ἑσπερινὸν) *στιχηρά*. Ἐὰν προηγῆται αὐτῶν τὸ «Δόξα Πατρὶ καὶ Υἱῷ...» *δοξαστικά*, ἐὰν λέγωνται κατὰ τὴν ἀπόλυσιν τῆς ἑορτῆς *ἀπολυτίκια*. Ἐκ τοῦ θέματος αὐτῶν (ἀναφορᾶς εἰς τὴν Θεοτόκον ἢ εἰς αὐτὴν καὶ τὸν Σταυρὸν) *θεοτοκία* καὶ *σταυροθεοτοκία*. *Εἱρμοί*, *ᾠδαί*, *καταβασίαι* εἶναι ὅροι τῶν *κανόνων*, περὶ ὧν θὰ γίνῃ περαιτέρω λόγος, ἐνῶ *προοίμιον*, *κοντάκιον*, *κουκούλιον*, *ἐφύμνιον*,

---

1. Χρησιμωτάτη πάντοτε ἡ μελέτη τοῦ Α. Α. Παπαδοπούλου, Λειτουργικοὶ ὅροι, Ἀθηνᾶ Μ', 1928, σσ. 60 - 87, ὅπου δύναταί τις νὰ εὕρῃ συγκεντρωμένην τὴν περὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ποίησιν ὁρολογίαν μεθ' ἑρμηνειῶν. Τὴν μελέτην ἤρχισα συμπληρῶν διὰ τοῦ δημοσιεύματός μου Ν. Β. Τωμαδάκη, Βυζαντινὴ ὁρολογία, Α' Ἐκκλησιαστικά τινα βιβλία, Ἀθηνᾶ ΞΑ', 1957, σσ. 3 - 16. Β', αὐτόθι ΞΒ', 1958, σσ. 3 ἑξ. Πρβλ. ἀκόμη Τρεμπέλαν, σ. η' - ιη', ἀρχιμ. Εὐαγγ. Ἀντωνιάδου, Περὶ τῶν ἐν ταῖς ἱεραῖς ἡμῶν ἀκολουθίαις *προκειμένων* καὶ *ἀλληλουαρίων*, BNJ 11, 1934, σσ. 193 - 232.

2. Οὕτω νεολογικῶς καλῶ πᾶν ἔμμετρον τονικὸν ἐν τῇ λειτουργικῇ χρήσει.

3. Πρβλ. «ὁ πρωτοπαπᾶς τοὺς τεταγμένους στίχους τελέσῃ, ἤτοι τὰ ἀναστήτω ὁ Θεὸς καὶ τοὺς λοιπούς» ΨευδοΚωδινός, De Off. Cp. VI (Bekker) 73,21. Πρβλ. αὐτόθι 53,2-5. Ἐν τούτοις περὶ τῆς Ἰκασίας τῆς ποιητρίας λέγει ὁ αὐτὸς ΨευδοΚωδινὸς «*κανόνας καὶ* στίχους *ποιησάσης*», ὅπου τὸ στίχους δηλοῖ τὰ ἰδιόμελα τροπάρια, Πάτρια

ἀνακλώμενον, *οἶκοι* εἶναι ὅροι τῶν *ὕμνων*, περὶ ὧν ὁμοίως διαλαμβάνομεν ἰδιαιτέρως. Ἡ *ἀκροστιχὶς* ἢ *ἀλφάβητον* ἀναφέρεται πρωτίστως εἰς τὸν ὕμνον, ἀλλὰ μόνη ἐκείνη καὶ εἰς τὸν κανόνα. *Τριῴδιον* ἢ *τετραῴδιον* εἶναι ἐλλιπεῖς κανόνες, ἐνῷ ὁ πρῶτος ὅρος ἐσήμανε καὶ εἰδικὸν λειτουργικὸν βιβλίον.

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ἔχομεν *καθίσματα*, τροπάρια αὐτὰ ὀνομασθέντα οὕτως εἴτε ἐκ τῶν ψαλμῶν - καθισμάτων εἴτε ἐκ τῆς ὥρας κατὰ τὴν ὁποίαν ἐψάλλοντο, διότι εἶναι ἀ ν α π α ύ σ ι μ α, ἐνῷ ἄλλα τμήματα τῆς ἀκολουθίας ἐψάλλοντο ἱσταμένων τῶν πιστῶν (πρβλ. *στάσις ψαλμῶν*, *ἀκάθιστος ὕμνος*). Ἕνδεκα εἶναι καὶ τὰ *ἑωθινὰ δοξαστικὰ* κατὰ ἤχους.

Τ ὰ φ ω τ α γ ω γ ι κ ὰ καὶ ἐ ξ α π ο σ τ ε ι λ ά ρ ι α [1], εἶναι τροπάρια ψαλλόμενα εὐθὺς πρὸ τῶν αἴνων εἰς τὸν ὄρθρον. Καὶ τὰ μὲν πρῶτα ὠνομάσθησαν πιθανώτατα οὕτως ἐκ στίχου προηγουμένου αὐτῶν: *Ἐξαπόστειλον τὸ φῶς σου, Χριστέ,...* τὰ δὲ δεύτερα ἐκ τοῦ ἐξαποστέλλεσθαι τοὺς ἕνδεκα ἀποστόλους. Εἶναι δὲ τὰ γνωστότερα (ἐκ τῶν ἑορτῶν): *Τὸν νυμφῶνά σου βλέπω... Τὸν λῃστὴν αὐθημερὸν... Ἐπεσκέψατο ἡμᾶς... Ἐπεφάνη ὁ Σωτὴρ...* κλπ.

Εἰς τὸν ὄρθρον τῆς Μ. Παρασκευῆς συναντῶνται καὶ 15 *ἀντίφωνα*, τασσόμενα ἀνὰ τρία (μεθ' ὃ κάθισμα), ἀντιστοιχοῦντα πρὸς ἴσον ἀριθμὸν ψαλμῶν. Τ' ἀντίφωνα ἢ *ὑποψάλματα* μαρτυροῦνται ἤδη ἀπὸ τοῦ ε' αἰ. Ταῦτα μετὰ τῶν *ἀναβαθμῶν* (μεταγενεστέρων) σχετίζονται πρὸς τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον ἐψάλλετο τὸ δαβιτικὸν ψαλτήριον [2].

Εἶναι ἐπάναγκες, διὰ νὰ κινηθῇ τις μεταξὺ τῶν βιβλίων καὶ τῶν ἀκολουθιῶν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, νὰ γνωρίζῃ καὶ τὴν λειτουργικὴν ὁρολογίαν, μάλιστα ἀνεξαρτήτως τῶν σήμερον τελουμένων εἰς τὰς πόλεις (οἱ πολλοὶ δὲν γνωρίζουν τὴν τάξιν τῶν ἀρχαίων μονῶν).

Ἡ ἡμέρα παρὰ Βυζαντινοῖς ἤρχιζε μὲ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, ὅτε ἐψάλλετο τὸ *ἀπόδειπνον* (συμπίπτοντος τοῦ δείπνου πρὸς τὴν τελευταίαν ὥραν τῆς ἡμέρας) [3]. Τὸ *μεσονυκτικόν*, ψαλλόμενον περὶ τὸ μέσον τῆς νυκτός, ἠκολούθει ὁ *ὄρθρος*, λήγων περὶ τὴν αὐγήν. Ὡρισμένας παραμονὰς μεγάλων ἑορτῶν (Χριστουγέννων) ἢ ἄλλας ἑορτασίμους ἡμέρας (ὡς ἡ Μεγ. Παρασκευή)

Κωνσταντινουπόλεως III, 276-277 (Preger). Πρβλ. καὶ τὰς μελέτας τοῦ Θ ε ο δ. Ξ ύ δ η, Ὁ Στέφανος τῶν ἀπολυτικίων τοῦ ἐνιαυτοῦ, περ. Ὀρθοδοξία, 1950. Ἐξαποστειλάρια, περ. «Ἀκτῖνες» ΙΔ', 1951. Στιχηρὰ καὶ ἀπόστιχα τοῦ ἑσπερινοῦ, Ἀθῆναι 1951. Δοξαστικά, Ἀθῆναι 1951. Ἰδιόμελα καὶ προσόμοια τῶν αἴνων, Ἀθῆναι 1952. Ἀντίφωνα, περ. «Ἀκτῖνες» 16, 1953. Καθίσματα, αὐτόθι 17, 1954, πάσας καὶ εἰς ἰδιαίτερα ὀλιγοσέλιδα ἀνάτυπα, συγκεντρούμενα μετ' ἄλλων πολλῶν ἐφέτος (1965) εἰς τόμον ὑπὸ τὸν γενικὸν τίτλον «Ἡ Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία».

1. Περὶ ἐξαποστειλαρίων ὁ Ἰ ω. Φ ο υ ν τ ο ύ λ η ς, ΘΗΕ Ε', 1964, στ. 712 - 13.

2. Πρβλ. O l i v e r S t r u n k, The Byzantine Office at Hagia Sophia, «Dumbarton Oaks Papers» IX - X, 1955 - 1956, σσ. 175 - 202, ἐν σ. 200 κἑξ.

3. Εἶναι δὲ τοῦτο *μικρὸν* καὶ *μέγα ἀπόδειπνον*, ἀναλόγως τῶν ἑορτῶν, συνδέεται δ' ἔστιν ὅτε καὶ μὲ ἄλλας ἀκολουθίας, ὡς νῦν τοῦ Ἀκαθίστου.

ψάλλονται αἱ ὧραι πρώτη, τρίτη, ἕκτη, ἐνάτη, συνήθως ὅμως ἡ ἐνάτη προηγεῖται τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἑσπερινοῦ[1], ἀναφερομένου εἰς τὴν ἑπομένην ἡμέραν. *Λιτὴν* ἔχουν ὡρισμέναι ἑορταί, ψαλλομένην πρὸ τοῦ ὄρθρου εἰς τὸ ὁμώνυμον τμῆμα τῶν μονῶν. Ἡ *θεία λειτουργία* ἐψάλλετο αὐτοτελῶς κατὰ Σάββατον (λειτουργία τῶν κεκοιμημένων) καὶ Κυριακήν, καὶ πᾶσαν ἑορτὴν θεομητορικὴν ἢ ἄλλην, ἢ μνήμην ἁγίου καὶ τεθνεῶτος ἑορταζομένην. Εἶναι δ' ἡ θεία λειτουργία τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, τοῦ Μεγ. Βασιλείου (δεκάκις τοῦ ἐνιαυτοῦ), ἡ λεγομένη τοῦ Ἁγ. Ἰακώβου τοῦ ἀδελφοθέου (κατὰ τὴν μνήμην του), καὶ ἡ λεγομένη τοῦ εὐαγγελιστοῦ Μάρκου. Ὁμοίως ἡ τῶν *προηγιασμένων* (κατὰ τὴν Μ. Τεσσαρακοστήν). Ὡρισμέναι θεῖαι λειτουργίαι ἑνοῦνται μετὰ τοῦ ἑσπερινοῦ (Μ. Πέμπτης, Μ. Σαββάτου). Αἱ ἀκολουθίαι τοῦ *ἁγιασμοῦ*[2], τῶν *μυστηρίων* (χειροτονίας, γάμου, βαπτίσεως, μύρου, εὐχελαίου κλπ.), τῶν *ἐγκαινίων* (ναῶν) κ.ἄ. περιλαμβάνονται εἰς τὸ *Εὐχολόγιον*, ἐνῶ τὰς ἄλλας ρυθμίζουν τὸ *Ὡρολόγιον τὸ μέγα*, ἡ *Παρακλητικὴ* ἢ *Ὀκτώηχος*, κ.ἄ. λειτουργικὰ βιβλία, περὶ ὧν γίνεται ἰδιαιτέρως λόγος. Τὸ *Τυπικὸν* ρυθμίζει τὸν τρόπον συνδυασμοῦ τῆς ὑμνολογίας κατὰ τὰς ἑορτὰς κ.ἄ. ζητήματα.

4. Ὁ Ὕμνος[3] (ἢ τὸ Κοντάκιον)[4] εἶναι ποιητικὸν εἶδος λαμπρὸν τὸ ὁποῖον ἀνεπτύχθη κατὰ τὸν ε' αἰ. μ.Χ. ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἀφ' ἑνὸς τῆς λογίας ποιήσεως, τοῦ κειμένου τῶν Ο' καὶ τῆς συριακῆς ὑμνογραφίας, καὶ ἐξ ἄλλου τῆς ἑλληνικῆς χριστιανικῆς ρητορικῆς καὶ συναξαριογραφίας. Πῶς ἀκριβῶς ἔγινε τοῦτο δὲν εἶναι δύσκολον νὰ νοηθῇ. Ἤδη ὁ Μεθόδιος Πατάρων εἰς τὸν ὕμνον του «Παρθένιον» εἶχε χρησιμοποιήσει τὰ 24 γράμματα τῆς ἀλφαβήτου δι' ἀκροστιχίδα[5] τῶν τροπαρίων του καὶ ἐφύμνιον μόνιμον «Ἁγνεύω σοι καὶ λαμπάδας φαεσφόρους κρατοῦσα, νυμφίε, ὑπαντάνω σοι», δηλαδὴ τὰ δύο στοιχεῖα ἐκεῖνα (ὕμνου, κοντακίου) τὰ χαρακτηριστικώτατα, *ἐφύμνιον* καὶ *ἀκροστιχίδα*. Ἂν ληφθῇ ἀκόμη ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ θέμα του ἔλαβεν ἀπὸ τὸ

---

1. Καὶ οὗτος εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι *μέγας ἑσπερινός*.

2. Μέγας ἁγιασμὸς εἶναι ὁ τῶν Θεοφανείων. Εἰδικὴ τελετὴ ἐν τῷ πατριαρχείῳ Ἀλεξανδρείας ἐγίνετο «ἐπὶ τῇ ἀναβάσει τῶν ὑδάτων τοῦ Νείλου», δι' ἣν καὶ ἐγράφησαν εἰδικαὶ ἀκολουθίαι.

3. Ὀκτάκις εἰς τὰ κοντακάρια τῆς Πάτμου (Q 17, P 132, Q 7, P 289, P 128, P 29, P 210, P 249) ὁ Ρωμανὸς ἐν τῇ ἀκροστιχίδι χρησιμοποιεῖ διὰ τὸ ὅλον κοντάκιον τὸν ὅρον ὕμνος, ἀλλὰ καὶ οἱ ὑμνογράφοι Γαβριὴλ (P 292), Γεώργιος (P 67), Ἰωαννίκιος (P 36) κἄ. Πρβλ. καὶ Τωμαδάκην, Ἀθηνᾶ ΝΘ', 1955, σ. 107.

4. Περὶ τῶν ὅρων *κοντάκιον* (καὶ *κοντακάριον*) διέλαβον εἰς τὸ περ. Ἀθηνᾶ ΞΑ', 1957, σσ. 4 - 8. Κοντάκιον εἶναι γενικὸς ὅρος δηλῶν τὸ βιβλίον, καὶ δὴ τὸ εἰλητάριον, καὶ ἐκεῖθεν μετέπεσεν εἰς τὸ περιεχόμενον, τὸν ὕμνον. Ὑπῆρχεν ὀφφίκιον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ *ὁ ἄρχων τῶν κοντακίων* (ζ' πεντάς). Πρβλ. Ψευδοκωδινόν, De Off. I, 6,8-9 (Bekker). Πρβλ. καὶ ὅσα ἔγραψα ἐν Ἀθηνᾶς ΝΘ', 1955, σσ. 107 - 108.

5. Ἀκροστιχίδα ἐχρησιμοποίησε καὶ ὁ Γρηγόριος Ναζιανζηνός.

Εὐαγγέλιον (Ματθαῖος κε', 1 - 13), ἡ ἀπόστασις ἀπὸ τοῦ ὕμνου ἐλαττοῦται, ἀπομένει ὅμως πάντοτε ἡ ἄβυσσος τῆς γλωσσικῆς διαφορᾶς καὶ τοῦ προσωπικοῦ ἀρχαϊκοῦ ὕφους, ποὺ ἠμπόδιζε τὸν ὕμνον τοῦ Μεθοδίου νὰ χρησιμοποιηθῇ ἀπὸ τὸν λαόν.

Ὡς πρὸς τὴν ἐκ Συρίας ἐπίδρασιν, οἱ κυριώτεροι ὑμνογράφοι προήρχοντο ἀπὸ τὴν Παλαιστίνην, ἔζων εἰς διγλώσσους τόπους, ὅπου παρὰ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἐχρησιμοποιεῖτο ἡ γλῶσσα τῶν ἐντοπίων, θὰ ἦτο δ' ἄπορον ἂν ἠγνόουν τοὺς ὕμνους Ἐφραὶμ τοῦ Σύρου (κείμενα τὰ ὁποῖα σήμερον δὲν εἶναι ἀκόμη δι' ἡμᾶς καθαρὰ) καὶ τὴν μουσικὴν τεχνοτροπίαν τῆς Παλαιστίνης. Ἡ τεχνικὴ ὅμως τοῦ συριακοῦ ὕμνου καὶ ἡ ἔκτασις αὐτοῦ εἶναι ὅλως διάφορος τῶν τοῦ Ρωμανοῦ. Ἀλλ' ἡ μεταφύτευσις τοῦ ὕμνου εἰς τὸν ὄρθρον ὑπὸ τὴν κλασσικὴν μορφὴν τῶν ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὀφείλεται οὔτε εἰς τὴν ὕπαρξιν τῶν ποιήσεων τοῦ Ἐφραίμ, οὔτε εἰς μίμησίν τινα τῶν λογίων ὕμνων τύπου «Παρθενίου» τοῦ Μεθοδίου. Θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπῆρχεν ὀργανικός τις λόγος, καὶ οὗτος κατ' ἐμὲ εἶναι ὁ ἑπόμενος.

Ἐνωρὶς ἡ Ἐκκλησία ἐστηρίχθη εἰς τὰ αἵματα τῶν ἰδίων *μαρτύρων*. Ἂν προέβαλλε πρὸς μίμησιν βίου τὸν Χριστὸν διὰ τὴν πραότητα, τὴν ἀγάπην, τὴν αὐτοθυσίαν, δὲν ἠδύνατο ν' ἀγνοήσῃ τὴν ἐπίδρασιν τὴν ὁποίαν θὰ εἶχον εἰς τοὺς πιστοὺς οἱ βίοι τῶν καρτερικῶς μαρτυρησάντων ὑπὲρ τῆς πίστεως. Μετὰ ταῦτα δὲ ἡ παντοδύναμος τάξις τῶν μοναχῶν προέβαλε καὶ αὐτὴ τοὺς *ἀσκητάς*, οἱ ὁποῖοι ὑπέμειναν τοὺς πειρασμοὺς τοῦ βίου καὶ ἀπηρνήθησαν τὰ ἐγκόσμια, ἡ ὅλη δ' Ἐκκλησία τοὺς ἀγωνιστὰς *ἁγίους*, ὅπως οἱ μεγάλοι Πατέρες - διδάσκαλοι. Ἦτο δὲ φυσικώτερον νὰ προβάλλωνται ὡς παραδείγματα ἡγιασμένοι ἄνθρωποι. Χάριν λοιπὸν παιδαγωγίας θρησκευτικῆς καὶ μνήμης ἱστορικῆς τοῦ πιστοῦ πληρώματος, συνεγράφοντο βίοι ἁγίων μαρτύρων, ἀσκητῶν, οἱ ὁποῖοι ἀνεγινώσκοντο εἰς τὰ μοναστήρια, κατ' ἰδίαν, εἰς τὰς τραπέζας κλπ. Ὅταν δὲ καθιερώθη ὁ ἑορτασμὸς ἐκτὸς τῶν κυριακῶν ἑορτῶν (Χριστοῦ Γεννήσεως, Θεοφανείων, Πάσχα κλπ.) καὶ θεομητορικῶν (Γεννήσεως, Εὐαγγελισμοῦ, Κοιμήσεως Θεοτόκου κλπ.), καὶ τῶν ἁγίων (Νικολάου, Γεωργίου, Μεγ. Ἀντωνίου, πατριαρχῶν ὡς οἱ Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννης, Γρηγόριος, οἱ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος καὶ Ἀθανάσιος), τὸ πλήρωμα τῶν πιστῶν ἔπρεπε κατὰ τὸν ὄρθρον [1] νὰ πληροφορηθῇ ὄχι μόνον περὶ τοῦ περιστατικοῦ τοῦ κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἑορταζομένου γεγονότος ἐκ τοῦ βίου τοῦ Κυρίου, τῆς Θεοτόκου ἢ τῶν ὀνομάτων τῶν τιμωμένων ἁγίων, ἀλλὰ καὶ ἐν ἐκτάσει νὰ πληροφορηθῇ

---

1. Εἰς τὰς λειτουργίας σχετικὴ ἦτο ἢ ἡ εὐαγγελικὴ ἢ ἡ ἐκ τοῦ Ἀποστόλου ἀναγινωσκομένη περικοπή. Ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 1 κώδικι τῆς Μ. Χιλανδαρίου Ἁγίου Ὄρους (ιγ' αἰών), φ. 16α, στήλη α', εἰς μνήμην Ἁγ. Γεωργίου, μετὰ τὴν ἕκτην ᾠδὴν τοῦ κανόνος εὕρηται τὸ κοντάκιον, ὁ οἶκος, εὐαγγέλιον. Ἀκολουθεῖ ὁ Ν' ψαλμός, τὸ συναξάριον, ἡ ζ' ᾠδή. Ὁμοίως ἐν φ. 54α εἰς μνήμην Ἁγίου Προκοπίου.

περὶ τούτου καὶ μάλιστα περὶ τοῦ καρτερικοῦ μαρτυρίου, περὶ τῆς ἀσκητικῆς ἁγνείας, περὶ τῆς ἁγίας ὑπομονῆς τῶν ἑορταζομένων ἱερῶν προσώπων. Τοῦτο εἶναι τὸ ἔργον τῶν μεταγενεστέρων *συναξαρίων*, τῶν ὁποίων, ὡς εἴδομεν, ἕπεται χαρακτηριστικὸν κείμενον στιχηρόν, συνήθως δίστιχον ἰαμβικόν, ἐν περιλήψει ἀναφέρον τὰ τῆς ἑορτῆς ἢ λογοπαικτοῦν μεταξὺ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἑορταζομένου καὶ ἄλλου τινὸς ὅρου. Τὸ κείμενον τοῦ συναξαρίου δὲν εἶναι ποτὲ αὐτούσιος ὁ βίος τοῦ ἁγίου, ἀλλ' ἄλλο συντομώτερον ἐκείνου (οἱ βίοι ἀναγινώσκονται καὶ σήμερον ἐκτενεῖς εἰς τὰς τραπέζας τῶν μοναστηρίων κατὰ τὰ γεύματα τῶν μοναχῶν). Καθ' ὅσον γνωρίζω, εἰς τὴν πρωιμωτάτην αὐτὴν ἐποχὴν (ε' - ϛ' αἰ.) συναξάρια δὲν ἀνεγινώσκοντο εἰς τὸν ὄρθρον, ὡς ἐγένετο μετὰ ταῦτα. Τούτων τῶν συναξαρίων τὴν θέσιν ἐπέχουν οἱ ὕμνοι, οἱ ὁποῖοι ἀναπτύσσουν οὐδὲν ἄλλο ἢ τὴν σημασίαν τῆς ἑορτῆς καὶ δὴ διηγηματικῶς κατὰ τρόπον δημωδῶς ἀφελῆ καὶ ἀπέχοντα τόσον τοῦ ἀρχαϊσμοῦ (γλωσσικοῦ καὶ ὕφους) τῶν λογίων ὑμνῳδῶν, ὅσον καὶ τοῦ ὑμνητικοῦ τόνου αὐτῶν.

Οἱ *ὕμνοι* οὗτοι, οἱ ὁποῖοι εἰς τὰ ἀπὸ τοῦ 1000 κὲξ. βιβλία φέρονται ἁπλῶς ὡς *κοντάκια*[1], ἀπαρτίζονται ἀπὸ ἓν *κουκούλιον* ἢ *προοίμιον αὐτόμελον*, ἰδιόρρυθμον πρὸς τὴν μετρικὴν καὶ ρυθμικὴν κατασκευὴν καὶ μὴ συνδεόμενον δι' ἄλλου τινὸς πρὸς τοὺς ἀκολουθοῦντας *οἴκους*[2]. Εἶναι δὲ ὁ *οἶκος* ἢ οἱ *οἶκοι*[3] εἰκοσιτέσσαρα συνήθως ἀλλὰ καὶ ὀλιγώτερα καὶ πλείονα τροπάρια ἁρμοζόμενα πιθανώτατα μὲν μελικῶς, πάντως δὲ τονικῶς καὶ ρυθμικῶς πρὸς τὸν πρῶτον, κατ' ἐξοχὴν οἶκον, ὁ ὁποῖος κατὰ ταῦτα εἶναι ὁ *εἱρμός*, παρὰ διὰ τοῦ *ἀνακλωμένου* (ἢ *ἐφυμνίου*[4]) εἰς τὸ ὁποῖον καταλήγουν καὶ τὸ ὁποῖον ἐπαναλαμβάνεται αὐτούσιον ἢ ἐλαφρῶς (χάριν τῆς συντάξεως) προσαρμοζόμενον σταθερῶς εἰς τὸ τέλος ἑκάστου οἴκου. Συνδέει δὲ τοὺς οἴκους μόνον (ὄχι καὶ τὸ προοίμιον) ἡ *ἀκροστιχὶς* διὰ τῶν ἀρχικῶν γραμμάτων τοῦ α' στίχου ἑκάστου οἴκου, σχηματιζόντων φράσιν τινὰ σπανίως ἔμμετρον, πάντοτε δὲ χρήσιμον διὰ τοὺς ἑπομένους λόγους : Πρῶτον διὰ τὴν γνησιότητα τοῦ κειμένου καὶ τὴν πατρότητα αὐτοῦ. Δεύτερον διὰ τὴν ἀκεραιότητα αὐτοῦ καὶ τὴν σειρὰν τῶν οἴκων. Τοιαύτη φράσις ἀκροστιχίδος εἶναι π.χ. «Τοῦ ταπεινοῦ Ρωμανοῦ τὸ ἔπος» (ὕμνος τῆς Κυριακῆς τῆς 'Αποκρέου).

Σημειωτέον ὅτι τὰ προοίμια εἶναι, ἔστιν ὅτε, διπλᾶ καὶ τριπλᾶ (μὲ τὸ αὐτὸ ἀνακλώμενον) καὶ ὅτι μελίζονται μετὰ τῶν οἴκων εἰς τὸν αὐτὸν ἦχον

1. Βλ. σ. 53, σημ. 4, καὶ σ. 56, σημ. 4.

2. Διὰ τοῦ ὅρου *οἶκος* ἐκ τῆς συριακῆς μεταφρασθέντος, ἐννοεῖται κάτι ἀνάλογον πρὸς τὸ *στροφὴ* ἢ τὴν *stanza* τῶν 'Ιταλῶν.

3. Πρβλ. ὅσα ἔγραψα ἐν 'Αθηνᾶς ΝΘ', 1955, σ. 109.

4. Ἐφύμνιον κανονικῶς εἶναι ὁ τελευταῖος οἶκος τοῦ ὕμνου, δι' οὗ ὁ ποιητὴς ἐπικαλεῖται τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ ἢ τοῦ ἁγίου. 'Αλλ' ἐπικρατεῖ ἐφύμνιον νὰ λέγεται τὸ ἀνακλώμενον.

τῆς ὀκτωήχου, συνδεόμενα, καὶ οὕτω, μελικῶς μετ' αὐτῶν [1]. Ἐκαλοῦντο δὲ οἱ ὅλοι ὕμνοι *αἶνος* (αἶνος καὶ ψαλμός), *ἀλφάβητον, ᾆσμα, δέησις, ἔπη, ἔπος, εὐχή, θρῆνος, ποίημα, προσευχή, ὕμνος, ὕφος, ψαλμός, ᾠδή* κλπ. εἰς τὰς ἀκροστιχίδας, ὅπου ὁ ποιητὴς ἑαυτὸν ἐπωνόμαζε *ταπεινόν, ἐλάχιστον, ἄθλιον* καὶ τὰ ὅμοια [2]. Ἐλέχθη δὲ ὁ ὕμνος κοντάκιον οὕτως, *οὐχὶ τόσον ἐκ τοῦ προοιμίου*, τὸ ὁποῖον ἦτο κοντάκιον τοῦ ὅλου, *ἤτοι ἐν μικρῷ εἰκών* [3], *περίληψις τοῦ ψαλμοῦ*, ὅσον *ἐκ τοῦ χειρογράφου* τὸ ὁποῖον *περιελάμβανεν αὐτόν· ἡ ὀνομασία* δ' *αὕτη χρησιμοποιηθεῖσα* καὶ διὰ τὸ ὅλον (προοίμιον + οἶκοι) *κατὰ λόγον* φυσικόν [4], περιωρίσθη σὺν τῷ χρόνῳ ἰδίᾳ εἰς τὸ προοίμιον.

Δεδομένου ὅτι ὕμνοι μὲν συνεγράφοντο κατὰ ἑκατοντάδας, μέλη δὲ τόσα ὅσα τὰ προοίμια καὶ οἱ οἶκοι τῶν ὕμνων δὲν ἦτο εὔκολον νὰ συντίθενται, ὁ αὐτὸς ποιητὴς συνέθετε νέους ὕμνους καὶ ἕνα καὶ πολὺ περισσοτέρους, μελίζων αὐτοὺς πρὸς τὸ μέλος προηγουμένως συντεθέντος προοιμίου καὶ οἴκου. Εἶτα δὲ καὶ μεταγενέστεροι ὑμνογράφοι, ἄξιοι μὲν νὰ συνθέτουν ποιητικά - διηγηματικὰ κείμενα, πτωχοὶ δ' εἰς μουσικὰς ἐμπνεύσεις, ἐδανείζοντο τὸ μέλος τῶν προηγουμένως συντεθέντων ὑπὸ μελῳδῶν κοντακίων καὶ οἴκων [5]. Οὕτω π.χ. συνέβη μὲ τὸν ὕμνον τῶν Χριστουγέννων (Ἡ παρθένος σήμερον - τὴν Ἐδὲμ Βηθλεὲμ) πρὸς τὸν ὁποῖον ἡρμόσθησαν μελικῶς καὶ ρυθμοτονικῶς ἕτεροι ὕμνοι (κοντάκια καὶ εἱρμοὶ α' οἴκου) τόσον τοῦ ἰδίου Ρωμανοῦ (κοντάκιον εἰς Ἅγιον Ἰγνάτιον, κοντάκιον εἰς Ἅγιον Νικόλαον) [6] ὅσον καὶ ἑτέρων ὑμνογράφων [7]. Ἐκ τῆς τελευταίας ταύτης περιπτώσεως καθορίζεται ὁ χρόνος

---

1. Ἡ τοιαύτη μουσικὴ προσαρμογὴ ἐγένετο μετὰ τὸν η' αἰ., ὅτε ὡρίσθησαν ὀκτὼ ἦχοι ἐκ τῶν πλειόνων ἐν χρήσει εἰς Συρίαν.

2. Πρβλ. Ρωμανοῦ Ὕμνοι Β', 1954, σσ. τξγ' - τξη' καὶ ἰδίᾳ σ. σξη' : Οἱ εἰς τὰς ἀκροστιχίδας ἀπαντῶντες χαρακτηρισμοί... ἀποτελοῦν μόνον ἁπλᾶς ποιητικὰς ἐκφράσεις.

3. Ἄποψις Α. Α. Παπαδοπούλου, Ἀθηνᾶ Μ', 1928, σ. 76.

4. Οἱ μεταγενέστεροι δὲν ἠδύναντο νὰ ἑρμηνεύσουν τὰς δύο αὐτὰς ὀνομασίας *οἶκος* καὶ *κοντάκιον*, διὸ καὶ κατέφευγον εἰς θεολογικὰς ἑρμηνείας ὡς ὁ Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος, πρβλ. BZ 2, 1903, σσ. 601 - 603. Ἡ κοινῶς παραδεκτὴ γνώμη ἦτο ὅτι *κοντάκιον* ἐλέχθη ὁ ὕμνος ἐκ τοῦ ξύλου εἰς τὸ ὁποῖον περιετυλίσσετο τὸ χφ. του, τὸ *εἰλητάριον* (πρβλ. Σ. Λάμπρου, ΝΕ 6, 1909, σσ. 378 - 379 καὶ 11, 1914, σ. 105).

5. Ὁ Εὐστρατιάδης, Θεολογία 7, 1929, σ. 263 διαπιστώνει, ὅτι ἐκτὸς τοῦ Ρωμανοῦ ἐγράφησαν ἰδιόμελα ἢ αὐτόμελα κοντάκια μόνον α') ὑπὸ Στεφάνου εἰς Ἅγιον Δημήτριον (ἐκδοθὲν ὑπ' ἐμοῦ, Ὕμνοι Β', 1954, σσ. 28 - 36) καὶ β') ὑπὸ Κοσμᾶ τοῦ Ἁγιοπολίτου εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου: *Τὴν ἐν πρεσβείαις ἀκοίμητον Θεοτόκον!*

6. (Ἐὰν οἱ ὕμνοι οὗτοι δὲν εἶναι νόθοι), καὶ πλῆθος τῶν ὑπ' ἄλλων ποιηθέντων καὶ εἰς τὰ Μηναῖα, Τριῴδιον, Πεντηκοστάριον ἀπαντώντων μεταγενεστέρων τοῦ Ρωμανοῦ κοντακίων.

7. Ὁ Δομέτιος (Εἰς Πρόδρομον, Pitra, AS I, σσ. 320 - 327). Πρόχειρος: Τρεμπέλας, σσ. 111 - 113, εἶναι ἀνύπαρκτος ὑμνογράφος. Βλ. περαιτέρω.

ante quem non ὑπῆρξεν ὁ χρησιμοποιήσας τὸ πρότυπον ὑμνογράφος, πρᾶγμα σημαντικὸν διὰ τοὺς ἀμαρτύρους. Ἡ κοινότης εἱρμοῦ «Τὸν Λάζαρον» καθορίζει τὸ σύγχρονον ἢ μὴ πολὺ ἀπέχον τῶν ποιητῶν Ρωμανοῦ ἀφ' ἑνὸς καὶ ἐξ ἄλλου Κυριακοῦ, γράψαντος ἐκ 14 οἴκων ὕμνον εἰς τὴν Μαρίαν (τὴν ἀδελφὴν Λαζάρου) [1].

Πλὴν τῶν ἤδη σημειωθέντων συγγραφέων ὕμνων, γνωρίζομεν ὀνομαστὶ κ.ἄ. ὡς τοὺς Ἠλίαν (ϛ' αἰ.) [2], Κυπριανόν [3], Ἰώβ [4], Γεώργιον συγγραφέα ὕμνων εἰς τὰ Εἰσόδια [5], Κυριακόν [6], Γρηγόριον [7], Ὀρέστην [8], Ἀρσένιον [9], Στέφανον Σαβαΐτην, Στέφανον Στουδίτην [10], Στέφανον Ἰταλιώτην [11], Γαβριήλ [12], Ταράσιον [13], Ἰωάννην [14], κ.ἄ. πολλούς, ὡς τὸν Θεόδωρον Στουδίτην [15], Ἰωσὴφ ὑμνογράφον [16], τὸν πατριάρχην Ἱεροσολύμων Σω-

---

1. Ἀποσπάσματα ὁ Τρεμπέλας, σσ. 113 - 114, ὁλόκληρον Pitra, AS I, σσ. 284 - 288 κ.ἄ. Παντελάκης, Κοντάκια καὶ Κανόνες, σσ. 18 - 25.

2. Pitra, AS I, σσ. 289 - 297 (Τρεμπέλας, σσ. 115 - 116).

3. Pitra, AS I, σσ. 418 - 424 (Τρεμπέλας, σσ. 119 - 122).

4. Pitra, AS I, σσ. 425 - 431 (Τρεμπέλας, σσ. 122 - 123).

5. Τὸν ὁποῖον ἐκ τοῦ Pitra, AS I, σσ. 275 - 283 ἀνατυπώνει, ὁ Τρεμπέλας, σσ. 107 - 110.

6. Κείμενά του κατὰ Pitra, AS I, 284 - 288. Πρβλ. Ἀ. Παπαδ. Κεραμεύς, Ὁ Ὑμνογράφος Κυριακός, «Νέα Ἡμέρα» Τεργέστης 27 11 Ἰανουαρίου 1902 (ἐπιφυλλίς).

7. Pitra, σσ. 273 - 274.

8. Αὐτόθι, σσ. 298 - 313.

9. Αὐτόθι, σσ. 314 - 319.

10. Αὐτόθι, σσ. 328 - 329. Πρβλ. ὅσα περὶ τῶν Στεφάνων ἔγραψα, Ὕμνοι Β', 1954, σσ. 14 - 16.

11. Πρβλ. G. Schirò, Stefano Italogreco, monaco innografo, BGF I, 1947, σσ. 39 - 50, 65 - 81, 155 - 178, 210 - 219 καὶ II, 1948, σσ. 3 - 25.

12. Pitra, AS I, σσ. 330 - 331.

13. Αὐτόθι, σσ. 334 - 335.

14. Αὐτόθι, σσ. 435 - 436.

15. Περὶ τοῦ ὁποίου ἐκτὸς τῆς ἁγιολογικῆς μελέτης τοῦ Χρυσοστ. Παπαδοπούλου (Κλείς, σ. 152, σημ. 1), πρβλ. Εὐστρατιάδου, Θεόδωρος ὁ Στουδίτης, «Ρωμανὸς ὁ Μελῳδὸς» 1, 1933, σσ. 372 - 410 καὶ I. Hausherr, Saint Théodore Studite : l'homme et l'ascète, d'après ses catéchèses, OC VI, 1926, τεῦχος 22, σσ. 1 - 87. Θεοδ. Ξύδη, Ποιήματα Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, Ἀθῆναι 1952 (=περ. Ἀκτῖνες ΙΕ'). Κείμενα παρὰ Pitra, AS I, σσ. 336 - 380.

16. Pitra, AS I. σσ. 381 - 399. Mioni, ἐν BGF II. 1928, σσ. 87 - 98, 177 - 192. Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἰωσὴφ τοῦ ὑμνογράφου ἐξεδόθη ὑπὸ Ἀ Θ. Παπ. Κεραμέως, Monumenta Graeca ad historiam Photii patriarchae pertinentia II, Petropoli 1901, σσ. 1 - 14. Θεοδ. Ξύδη, Ἰωσὴφ ὁ ὑμνογράφος, Ἀθῆναι 1956, 8°, σσ. 11 (=περ. Ἐφημέριος). Ν. Α. Οἰκονομίδη, Κανὼν Ἰωσὴφ τοῦ ὑμνογράφου εἰς ἅγιον Φωκᾶν τὸν Σινωπέα, Ἀρχ. Πόντου ΙΙΙ', 1953, σσ. 218 - 240.

φρόνιον[1], τὸν ἱερὸν Φώτιον[2], Ἰωάννην τὸν Μαυρόποδα[3] καὶ Γρηγόριον Συρακουσῶν[4].

Ἐμέλπετο ὅλος ὁ ὕμνος, τὸ κοντάκιον μόνον, ἢ ἀνεγινώσκοντο ἁπλῶς οἱ οἶκοι, ἐπαναλαμβανομένου τοῦ ἐφυμνίου ὑπὸ τοῦ λαοῦ[5]; Μοῦ φαίνεται ὅτι οὐδεμία ἀμφιβολία ὑπάρχει σήμερον περὶ τοῦ ὅτι κατὰ τὸν ς' καὶ ζ' αἰ. ὁλόκληρος ὁ ὕμνος (προοίμιον - οἶκος) ἐψάλλετο. Τὴν μονοτονίαν τῆς ἐπαναλήψεως τῶν 24 περίπου οἴκων διέκοπτεν ἡ διὰ τῆς τονῆς, περὶ τῆς ὁποίας περαιτέρω, διαφοροποίησις τῆς μουσικῆς καὶ μετρικῆς πορείας τοῦ στίχου. Ποῦ δ' ἐψάλλετο ὁ ὕμνος φαίνεται οὐ μόνον ἐκ τοῦ ἀρχαιοτέρου συναξαρίου τοῦ Ρωμανοῦ (καθ' ὃ ὁ ποιητὴς ἀνελθὼν εἰς τὸν *ἄμβωνα* ἔψαλε τὸ *Ἡ Παρθένος σήμερον*), ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς κατὰ τὸν ιδ' αἰῶνα μαρτυρίας τοῦ Νικηφόρου Καλλίστου Ξανθοπούλου, κατὰ τὴν ὁποίαν «διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῇ ἑβδόμῃ *καὶ ἐπάνω τοῦ ἄμβωνος ψάλλονται*, ὅτι κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν τῆς ᾠδῆς γέγονε καὶ ἐν τῷ τοιούτῳ τόπῳ ὕπνωττε καὶ τὸ μέλος ἀρχῆθεν ἐφθέγξατο»[6].

Παρεδόθησαν τέλος τὰ κοντάκια δι' εἰδικῶν χφ. τὰ ὁποῖα λέγονται *Κοντακάρια*[7], ἢ *Κονδακάρια*[8], ἀνθολογιῶν δηλονότι τῶν ὕμνων διατεταγμέ-

---

1. Τρεμπέλας, σσ. 124 - 127, 132 - 136.

2. Αὐτόθι, σσ. 127 - 129, 241 - 244.

3. Ἡ νεωτέρα περὶ Μαυρόποδος βιβλιογραφία: Εὐστρατιάδου, Ἰωάννης ὁ Μαυρόπους μητροπολίτης Εὐχαΐτων, «Ἐναίσιμα Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου», Ἀθ. 1931, σσ. 405 - 437 ὅπου (σσ. 428 - 437) ἡ παρὰ τοῦ ἀνεψιοῦ του Θεοδώρου Κοιτωνίτου συντεθεῖσα ἀκολουθία εἰς τὸν ἐν ἁγίοις πατέρα ἡμῶν Ἰωάννην... (5 Ὀκτωβρίου). Τὴν ἀκολουθίαν ἐπανεξέδωκε μετ' εἰσαγωγῆς καὶ σχολίων διαφωτιστικῶν τοῦ βίου τοῦ Ἰωάννου ὁ καθηγητὴς S. G. Mercati, L'ufficio di Giovanni Mauropode Euchaita composto dal nipote Teodoro, «Mémorial L. Petit», 1948, σσ. 347 - 360. Πρβλ. Joan Hussey, The canons of John Mauropous εἰς «The Journal of Roman Studies», XXXVI 1947, σσ. 70 - 73, κρίσις RÉB VI, 1948, σσ. 114 - 115 ὑπὸ V. Laurent. Ἀρχ. Μεθοδίου Φούγια, Ἰωάννης ὁ Μαυρόπους, Ἀλεξάνδρεια 1955, 8°, σσ. 72. Καὶ ἄρθρον Ν. Β. Τωμαδάκη ἐν ΘΗΕ 6, 1965.

4. E. Mioni, I Kontakia di Gregorio di Siracusa, BGF I, 1947, σσ. 202 - 209.

5. Ὁ Ἀθ. Παπαδ. Κεραμεύς, VVr 1, σσ. 360 - 361 ἀφοῦ ὑπολάβῃ ὡς οἶκον τὸ σύνολον τῶν οἴκων, λέγει ὅτι τὸ προοίμιον ἐψάλλετο μετὰ μέλους, οἱ δὲ οἶκοι «χῦμα συνανεγινώσκοντο μεγαλοφώνως ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐκκλησίας, ἢ ἐπ' ἄμβωνος, μεταξὺ τῆς τρίτης καὶ ἕκτης ᾠδῆς τοῦ κανόνος», καὶ ὅτι ὁ διασπαραγμὸς τοῦ κοντακίου ἐγένετο ἀπὸ τοῦ ι' αἰ. καὶ ὅτι τὸ κακὸν τοῦτο διήρκεσε μέχρι τοῦ ια'.

Πιθανὸν τὴν γνώμην ταύτην ἐξέφερεν ὁ Κεραμεὺς παραδειγματιζόμενος ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσιν (ραψῳδικῶς) ὑπὸ τοῦ ἱερέως εἰς τὸ μέσον τοῦ ναοῦ τοῦ ἀκαθίστου ὕμνου. Ἀλλὰ τί ἐγίνετο πρὸ τοῦ η' αἰ., ὅταν δὲν ἦσαν ἀποτετελεσμένοι οἱ κανόνες;

6. BZ 2, 1893, σ. 603. Ἀφελῶς ἐπίστευεν ὁ Νικηφόρος ὅτι καθ' ὃν χρόνον ὁ Ρωμανὸς ἐποίησε τοὺς ὕμνους του ὑπῆρχον ἤδη *οἱ κανόνες!*

7. Κοντακάρια εἶναι οἱ κώδικες 212 καὶ 213 τῆς Πάτμου (ια' αἰ.), οἱ κώδικες 698 καὶ 925 (ι' αἰ.), 926 (ια' αἰ.), 927, 928 (ιδ' αἰ.) τοῦ Σινᾶ (Gardthausen), οἱ κώδικες 267 καὶ 268 (ια' αἰ.) τῆς Μ. Λαύρας, καὶ 1041 Βατοπεδίου.

8. Περιγραφὴν τοῦ *Κορσινιανοῦ Τροπολογίου* ὑπὸ Pitra, AS I, σσ. 663 - 673.

νων εἴτε χωρὶς κατὰ Μηναῖα ἀφ' ἑνὸς καὶ κατὰ Τριῴδιον - Πεντηκοστάριον ἐξ ἄλλου, εἴτε συμμείκτως. Τὴν λειτουργικὴν χρῆσιν τούτων δὲν δύναταί τις ν' ἀμφισβητήσῃ ὅπως δὲν δύναται ν' ἀμφιβάλῃ περὶ τῆς συνθέσεώς των ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ποιητικῶν συλλογῶν τῶν καθ' ἕκαστον ποιητῶν καὶ τῶν λειτουργικῶν βιβλίων συνάμα [1].

5. **Ὁ Κανὼν** εἶναι τὸ ποιητικὸν εἶδος τὸ ὁποῖον τελειωθὲν ὑποκατέστησε τὸν ὕμνον εἰς τὸν ὄρθρον. Εἶναι δὲ ὁ τέλειος κανὼν ποιητικὸν σύστημα ἀποτελούμενον ἐξ ἐννέα ᾠδῶν καὶ ψαλλόμενον εἰς τὸν αὐτὸν ἦχον. Ἑκάστη ᾠδὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸν *εἱρμὸν* καὶ τὰ *τροπάρια*. Ὁ εἱρμὸς ἀποτελεῖ τὸ πρότυπον μετρικῶς καὶ ρυθμικῶς τῶν τροπαρίων, ἀναφέρεται δὲ συνήθως εἰς ὡρισμένον δι' ἑκάστην ᾠδὴν θέμα. Τὸ θέμα τοῦτο πολλάκις συμπλέκεται μὲ τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἑορταζομένης ἡμέρας (θαῦμα τι, ἢ ἐκ τοῦ βίου τοῦ Χριστοῦ ἐπεισόδιον, ἢ ἁγίου ἑορτήν), ἄλλοτε δὲ ὑποχωρεῖ τελείως εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἑορτῆς. Τὰ τροπάρια ἀφοροῦν εἰς τὴν ἑορτὴν καὶ ὄχι τὸ θέμα τοῦ εἱρμοῦ [2]. Μελικῶς, ρυθμικῶς καὶ τονικῶς συμπίπτουν οἱ εἱρμοὶ τῶν ἰαμβικῶν κανόνων πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς τὰ τροπάρια αὐτῶν. Οὐχὶ σπανίως ἀνακλώμενον (ἐφύμνιον) συνδέει τὸν εἱρμὸν καὶ τὰ ἀκολουθοῦντα τροπάρια, τοῦτο δ' ὡς κληρονομία τοῦ ὕμνου [3]. Ὡς δ' ὁ ποιητὴς τῶν ὕμνων ἔδωκε διὰ τῶν ἀκροστιχίδων εἰς αὐτοὺς

Τῶν Κοντακαρίων τῆς Πάτμου ὑπὸ Μάρκου Α. Ναουμίδου (Ὁ κῶδιξ 212, P), Ρωμανοῦ Ὕμνοι Β', 1954, σσ. γ'-σνς' καὶ Παναγιώτου Γ. Νικολοπούλου (Ὁ κῶδιξ 213, Q), αὐτόθι, σνζ' - τξη' (περαιτέρω κοινοὶ πίνακες, σσ. τξθ' - τκγ'). *Τὰ κονδακάρια* τοῦ *Σινᾶ* 925, 926 καὶ 927 περιέγραψε καὶ ἐπλούτισε διὰ πολλῶν πινάκων ὁ Νικόλαος Α. Λιβαδάρας, Ρωμανοῦ Ὕμνοι Γ, 1957, μέρος Α', σσ. α' - υξ'. *Τὰ κοντακάρια τοῦ Ἁγίου Ὄρους* περιέγραψε συντόμως ὁ Elpidio Mioni, I Kontakaria del Monte Athos, ἐν Atti del Reale Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, tomo XCVI, parte seconda, 1936 - 1937, σσ. 23 - 87+II tav. (κώδικες 1041 Βατοπεδίου, Γ 27 καὶ Γ 28 Μ. Λαύρας).

Τὸ περὶ οὗ ὁ Ἀθ. Παπ. Κεραμεύς, Λείψανον κονδακαρίου (=cod. Petrop. 451, ἔτους 1284) σιναϊτικοῦ, BZ XVI, 1907, σσ. 202 - 203, διεπίστωσεν ὁ Λιβαδάρας (Ἔνθ. ἀνωτ., σ. τιζ'), ὅτι ἀνήκει εἰς τὸν Σιναϊτικὸν 927.

Τὸ *κονδακάριον Taurinensis B. IV. 34* (ια' al.) ἀνασυνέθεσεν ἡ κυρία Ἥβη Ἀντωνοπούλου-Δανιήλ, ἀπόκειται δὲ τοῦτο ἐν μικροταινίᾳ παρ' ἡμῖν.

Κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ὁ Ἀθαν. Κομίνης, ἀνεῦρεν ἐν Πάτμῳ νέον τμῆμα τῶν πατμιακῶν κοντακαρίων.

1. Ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου διαφέρουν αἱ γνῶμαι τῶν μαθητῶν μου Μ. Ναουμίδου, Ὕμνοι Β', 1954, σσ. θ' - κ' καὶ Ν. Α. Λιβαδάρα, ΕΕΒΣ ΚΔ', 1955, σσ. 337 - 350. Πρβλ. καὶ τὴν ἐσχάτως πληροφοριακὴν μελέτην περὶ κοντακίων καὶ χειρογράφων κοντακαρίων καὶ τυπωθέντων ἢ περιγραφέντων τοῦ Θεοδ. Ξύδη, Κοντάκια τῶν λειτουργικῶν βιβλίων, «Χαριστήριον εἰς Ἀν. Κ. Ὀρλάνδον» Γ', 1964, σσ. 94 - 101.

2. Ἐκτὸς τῶν θεοτοκίων.

3. Π.χ. Εἰς Κοσμᾶν τὸν Μαϊουμᾶ: *Ὅτι δεδόξασται* (Εἰς Χριστοῦ Γέννησιν, εἱρμὸς καὶ τροπάρια α' ᾠδῆς), *δι' οὗ νῦν ὑψουμένου προσκυνοῦντες αὐτὸν [αὐτήν],*

διάφορα ὀνόματα, οὕτω καὶ ὁ τῶν κανόνων ὠνόμασεν αὐτούς: *ὑμνῳδία, θρῆνος, ἔπος, ὕμνος, μέλος, μέλισμα*, καὶ ἰδίᾳ *κανών* [1].

Ἀπὸ ἀπόψεως θέματος αἱ ἐννέα ᾠδαὶ εἰς τοὺς εἱρμούς των ἀναφέρονται εἰς ἰσαρίθμους ᾠδὰς - προσευχὰς τῆς Βίβλου, ἤτοι ὀκτὼ τῆς Παλαιᾶς καὶ μίαν τῆς Καινῆς Διαθήκης: Ἡ πρώτη ᾠδὴ σχετίζεται πρὸς τὴν ᾠδὴν τὴν ποιηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Μωυσέως διὰ τὴν διάβασιν τῆς Ἐρυθρᾶς Θαλάσσης ὑπὸ τῶν Ἑβραίων (Ἔξοδος ιε', 1 - 19), ἡ δευτέρα πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Μωυσέως ὁμοίως ποιηθεῖσαν ὅτε παρέδιδεν εἰς τοὺς Λευΐτας τὰς πλάκας τοῦ Νόμου (Δευτερονόμιον λβ', 1 - 43), ἡ τρίτη πρὸς τὴν ψαλεῖσαν ὑπὸ τῆς προφήτιδος Ἄννης ὅτε ἐγέννησε τὸν προφήτην Σαμουὴλ (Α' Βασιλειῶν β', 1 - 10), ἡ τετάρτη πρὸς τὴν προσευχὴν τοῦ προφήτου Ἀββακοὺμ (Ἀββακοὺμ γ', 1 - 19) ἡ πέμπτη πρὸς τὴν προσευχὴν τοῦ προφήτου Ἡσαΐου (Ἡσαΐας κϛ', 1 - 21), ἡ ἕκτη πρὸς τὴν προσευχὴν τοῦ προφήτου Ἰωνᾶ (Ἰωνᾶς β', 9 - 10) ἡ ἑβδόμη πρὸς τὴν προσευχὴν τῶν εἰς τὴν Βαβυλῶνα ριφθέντων εἰς τὴν κάμινον τριῶν ἁγίων παίδων, Ἀνανία, Ἀζαρία, Μισαὴλ (Δανιὴλ γ'), ἡ ὀγδόη πρὸς τὸν ὕμνον τῶν αὐτῶν παίδων (Δανιὴλ αὐτόθι) καὶ ἡ τελευταία, ἤτοι ἡ ἐνάτη, πρὸς τὴν ᾠδὴν τὴν ὁποίαν ἔψαλεν ἡ Θεοτόκος ὅταν, μετὰ τὸν εὐαγγελισμὸν τοῦ Γαβριήλ, συνήντησε τὴν Ἐλισάβετ (Λουκᾶς α', 47 - 55). Εἰς παμπόλλους ὅμως κανόνας εἱρμοί τινες εἶναι ἄσχετοι πρὸς τὰ θέματα ταῦτα.

Ὁ κανὼν συνήθως δὲν εἶναι πλήρης. Καὶ ὑπάρχουν εἰς παπύρους σπαράγματα ἀτελῶν κανόνων (ᾠδαὶ) ἀνωνύμων ποιητῶν, προγενεστέρων τοῦ ὀγδόου αἰῶνος. Ἀλλ' οἱ μὴ τέλειοι κανόνες συνήθως εἶναι μεταγενέστεροι τῶν τελείων. Ὁ κερματισμὸς ὀφείλεται τὸ μὲν εἰς τοὺς συγγραφεῖς, γράψαντας κανόνας μόνον μὲ η' ᾠδάς, τὸ δὲ εἰς τοὺς συρραφεῖς τῶν βιβλίων, οἱ ὁποῖοι παλαιόθεν παρέλειψαν, ὡς πένθιμον [2] ἢ ὡς ταυτόσημον μὲ τὴν πρώ-

---

σὲ μεγαλύνομεν (Κανὼν εἰς τὴν ὕψωσιν, 14 Σεπτεμβρ., ᾠδὴ θ', εἱρμὸς καὶ δύο τροπάρια), Εἰς Ἰωάννην Δαμασκηνόν: *Χαῖρε κεχαριτωμένη, ὁ Κύριος μετὰ σοῦ* (Κανὼν εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν, θ' ᾠδή, εἱρμὸς καὶ τροπάρια).

1. Πρβλ. Τὰς ἀκροστιχίδας κανόνων Ἰωάννου Μαυρόποδος ἐν κώδ. 50 καὶ Θεοφάνους ἐν κώδικι 86 παρὰ Εὐστρατιάδῃ, Κατάλογος Βλατέων, Θεσσαλονίκη 1918.

2. Ὁ Νικόδημος Ἁγιορείτης, Ἑορτοδρόμιον, ἐν Βενετίᾳ 1836, σ. κα', νομίζει ὅτι ἡ β' ᾠδὴ ὡς πένθιμος παρελείφθη, ἀπέμεινε δὲ μόνον εἰς τὴν μεγάλην τεσσαρακοστήν. Τοῦτο φαίνεται ἀπίθανον, διότι ἐξ ὑπαρχῆς ἐγράφησαν κανόνες ἄνευ β' ᾠδῆς. Περὶ τῶν λόγων τῆς παραλείψεως ὁ Ἀθ. Παπαδ. Κεραμεύς, VVr 1, 1894, σσ. 381-388 πραγματευόμενος, ἀπέδειξεν ὅτι ἐγράφησαν πλεῖστοι ὅσοι χαρμόσυνοι κανόνες ἔχοντες β' ᾠδήν, θεωρεῖ δὲ τὸ ζήτημα ἄλυτον ἄνευ περαιτέρω ἐρεύνης. Περὶ τοῦ ὅτι ἐξ ἀρχῆς οἱ κανόνες τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ τοῦ Κοσμᾶ ἐστεροῦντο β' ᾠδῆς, ἐνῷ ἀπαραιτήτως τοιαύτη ὑπῆρχεν εἰς τοὺς κανόνας τῶν Στουδιτῶν Ἰωσὴφ καὶ Θεοδώρου καὶ εἰς τοὺς τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης, ὁ Τρεμπέλας, σ. 301, ἀποδίδων εἰς τὸ ὅτι ἀρχῆθεν ὁ κανὼν εἶχεν ἑπτὰ ᾠδάς, ὀκτὼ διὰ τοὺς Ἱεροσολυμίτας καὶ ἐννέα διὰ τοὺς Κωνσταντινουπολίτας κανονογράφους (ὁ Ἀνδρέας εἶχεν ἐπὶ μακρὸν διαμείνει εἰς Κωνσταντινούπολιν.).

την [1] τὴν δευτέραν ᾠδὴν ἢ ἔγραψαν ᾠδὰς διὰ μόνα τὰ ὀκτὼ ἀναγνώσματα τοῦ ψαλτηρίου, περιώρισαν δὲ τὰ τροπάρια ἑκάστης ᾠδῆς εἰς τρία συνήθως. Ὁ κερματισμὸς οὗτος δεικνύεται συνήθως ἀπὸ τὴν *ἀκροστιχίδα* τοῦ Κανόνος [2] ἀποτελουμένην [3] ἀπὸ ἕνα ἰαμβικὸν στίχον [4] π.χ. *Βάπτισμα ῥύψις γηγενῶν ἁμαρτάδος* (Κοσμᾶ, κανὼν τῶν Θεοφανείων) [5]. Κάποτε τοῦ στίχου τούτου ἕπεται τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως: *Ὦ Χριστέ, τῆς γῆς τὸν κλόνον παῦσον τάχος· Ἰωσήφ* [6], ἢ ἀπὸ ἑξάμετρον στίχον [7] ἢ καὶ ἐπίγραμμα ἡρωελεγειακὸν τετράστιχον [8], ἀκόμη καὶ δεκαπεντασύλλαβον στίχον [9].

Τὴν ἀκροστιχίδα σχηματίζουν συνήθως μὲν τὰ πρῶτα γράμματα τῶν τροπαρίων (ἄνευ τῶν εἱρμῶν ἢ καὶ μετ' αὐτῶν) [10] σπανιώτερον δὲ τὰ πρῶτα γράμματα τῶν στίχων εἱρμῶν καὶ τροπαρίων ὅλου τοῦ κανόνος (ἰαμβικοὶ

---

1. Κατ' ἐμὴν ἀντίληψιν. Πάντως ὁ ἀριθμὸς τῶν ᾠδῶν ἔχει σχέσιν μὲ τὴν στιχολογίαν τῶν ψαλμῶν, ἡ ὁποία θὰ ἦτο διάφορος κατὰ τυπικά.

2. Περὶ τῶν ἀκροστιχίδων εἰς τοὺς κανόνας ὅρα Wilhelm Weyh, Die Akrostichis in der byzantinischen Kanonesdichtung, BZ XVII, 1908, σσ. 1 - 68.

3. Ἐὰν δὲν εἶναι κατ' ἀλφάβητον, ὡς εἰς κανόνα Θεοφάνους εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς Θεοτόκου, Christ-Paran., σσ. 236 - 242.

4. Ἰαμβικὰς ἀκροστιχίδας κανόνων βλέπε παρὰ Εὐλογίῳ Κουρίλᾳ, Κατάλογος Ἁγιορειτικῶν χφ., Θεολογία 21, 1950, σ. 328 κ.ά.

5. Ὁ στίχος δυνατὸν νὰ ὀνομάζῃ τὸν συγγραφέα, ὡς *Θεοφάνους ὁ πρῶτος ἀγγέλων ὕμνος* (Θεοφάνους εἰς τοὺς Ἀσωμάτους) ἢ νὰ περιορίζεται εἰς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ κανόνος *Ἀθανάσιος εὖχος ὀρθοδοξίας ἔφυ* (τοῦ αὐτοῦ εἰς ἅγ. Ἀθανάσιον). Καὶ οἱ δύο κανόνες οὗτοι ἐγράφησαν ἐπὶ ξένων εἱρμῶν.

6. Κανὼν εἰς ἀνάμνησιν τοῦ σεισμοῦ ἔτει 740 γεγονότος, Crist-Paran., σσ. 242 - 247.

7. Ὡς π.χ. Κοσμᾶ εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν (Christ-Paran., σσ. 176 - 180): *Χριστὸς ἐνὶ σκοπιῇ σέλας ἄπλετον εἴδεος ἧκε.*

8. Ὡς π.χ. τὸ ἑξῆς (εἰς κανόνα Ἰωάννου μοναχοῦ εἰς Χριστοῦ γέννησιν, Christ-Paran., σ. 205):

Εὐεπίης μελέεσσιν ἐφύμνια ταῦτα λιγαίνει
υἱα θεοῦ μερόπων εἵνεκα τικτόμενον
ἐν χθονὶ καὶ λύοντα πολύστονα πήματα κόσμου
ἀλλ' ἄνα, ῥητῆρας ῥύεο τῶνδε πόνων.

Περὶ τῆς ἀκροστιχίδος ταύτης ὅρα ἐσχάτως Θεόδ. Ξύδην, «Εὐεπίης Μελέεσσιν», Ἀθῆναι 1965 (= Νέα Ἑστία).

9. Πρβλ. Φιλοθέου πατριάρχου Κανόνα εἰς ἅγιον Γρηγόριον τὸν Παλαμᾶν. ἔχοντα ἀκροστιχίδα: *τῷ θεολόγῳ συνῳδὸν ὕμνῳ σε τῶν μεγάλων.*

Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Σπυρ. Λαυριώτου, ΓΠ Η', 1924, σσ. 256 - 260.

10. Παλαιοῦ μελῳδοῦ κανών, τοῦ Ἀναστασίου (Τρεμπέλας, σσ. 216 - 218), ἔχει μὴ ἔμμετρον ἀκροστιχίδα, εἰς τὴν ὁποίαν περιλαμβάνονται καὶ τὰ ἀρχικὰ τῶν εἱρμῶν: *Ἀναστασίου ἁμαρτωλοῦ ἐξομολόγησις.*

κανόνες). Τὸν συγγραφέα δὲ ἄλλοτε δηλοῖ αὐτὴ ἡ ἀκροστιχίς, κάποτε δ' εὑρίσκομεν ἐξ ἀκροστιχίδος τῶν εἰς τὰ τροπάρια *θεοτοκίων* [1]. Ἡ ἀκροστιχὶς ἐλέγχει τὸν ἐπελθόντα σάλον τῶν κανόνων εἰς τὰ χφ. καὶ τὰ ἔντυπα, τὰς παραλείψεις, τὰς φθοράς, δίδει δὲ τὴν δυνατότητα καθορισμοῦ τῆς πατρότητος τοῦ ἔργου (ὅπου ἡ συνωνυμία δὲν εἶναι σοβαρὸν ἐμπόδιον) καὶ τῆς συμπληρώσεως (ἄλλης ἄλλοτε) τῶν κενῶν καὶ αὐτῆς καὶ τοῦ συστήματος [2].

Ἐκτὸς ὅμως τῆς ἀπωλείας τεμαχίων τοῦ κανόνος, ἔχομεν καὶ κανόνας ἐλλιπεῖς ἐκ κατασκευῆς, περιωρισμένους δηλονότι εἰς δύο ᾠδάς, ὅτε λέγονται *διῴδια*, εἰς τρεῖς ᾠδάς, ὅτε λέγονται *τριῴδια* [3] καὶ εἰς τέσσαρας, ὅτε ἔχομεν *τετραῴδια*. Συνήθως ὅμως ἔχομεν ὀκτώ. Ὡς πρὸς τοὺς *εἱρμούς*, οὗτοι δὲν συνετάχθησαν πάντοτε ὑπὸ τῶν αὐτῶν ὑμνογράφων μὲ τὰ ἀκολουθοῦντα τροπάρια. Μελῳδοὶ εἶναι οἱ συντάξαντες τοὺς εἱρμοὺς τῶν κανόνων, τοὺς περιλαμβανομένους εἰς τὰ *εἱρμολόγια* [4]. Δι' αὐτοὺς ὁ ποιητικὸς λόγος ἦτο εἰς δευτέραν μοῖραν, ἀφοῦ μάλιστα ἐκινοῦντο συνηθέστατα ἐντὸς προκαθωρισμένου θέματος, ἡ ποιητική των δὲ προσπάθεια ἦτο μᾶλλον εὑρεσιτεχνικὴ συμπλοκῆς τοῦ θέματος τῆς ᾠδῆς πρὸς τὸ θέμα τῆς ἑορτῆς. Ὅταν ὑμνογράφοι μὴ μελῳδοὶ συνέθετον πρὸς τοὺς εἱρμοὺς τροπάρια, ταῦτα ἦσαν ἁπλᾶ *προσόμοια* [5]. Ὑπάρχει παράδειγμα κανόνος ἀπαρτισθέντος ἀπὸ τοὺς εἱρμοὺς δύο μελῳδῶν τῆς Κασίας [6] καὶ τοῦ Κοσμᾶ, τοὺς ὁποίους παρακολουθοῦν προσόμοια

---

1. Ὡς εἰς τὸν κανόνα Κλήμεντος εἰς προφήτην Μωυσῆν (Τρεμπέλας, σσ. 231 - 234) ἔχοντα ἀκροστιχίδα : *Μωσῆς προφητῶν πρῶτος αἰνείσθω λόγοις. Κλήμεντος.*

2. Εἶναι δυνατὸν σύστημα κανόνων (δηλαδὴ 8 κανόνες γραφέντες εἰς τοὺς ὀκτὼ ἤχους) νὰ ἔχουν ἀκροστιχίδας σχετικὰς πρὸς ἀλλήλας, ὡς τοῦ Θεοφάνους οἱ ὀκτὼ κανόνες τῆς ἀκολουθίας εἰς κοιμηθέντας : *Πιστοῖς θανοῦσι πρῶτον ὕμνον προσφέρω* (α'), *Τοῖς τεθνεῶσι δεύτερον πλέκω μέλος* (β'), *Τοῦτο τρίτον μέλισμα θνήσκουσι νέμω* (γ'), *Κανὼν τέταρτος τοῦ τέλους μεμνημένος* (δ'), *Θεοφάνους ὁ πέμπτος εἰς νεκροὺς κανὼν* (ε'), *Ἕκτον προσαυδῶ τοῖς ἀπελθοῦσι μέλος* (ϛ'), *Κανὼν τὸν αὐτὸν ἕβδομος σκοπὸν φέρων* (ζ'), *Θνήσκουσι πιστοῖς ὄγδοον πλέκω μέλος* (η').

3. Ἐκ τινος τοιούτου τριῳδίου ὠνομάσθη καὶ ἡ Κυριακὴ Τελώνου καὶ Φαρισαίου Κυριακὴ τοῦ τριῳδίου καὶ κατ' ἐπέκτασιν καὶ τὸ βιβλίον τὸ τὰς ἀκολουθίας ἀπὸ τῆς Κυριακῆς ταύτης μέχρι καὶ τοῦ Μ. Σαββάτου περιλαμβάνον, ὅτε κανόνες σύγκεινται ἐκ τριῶν μόνον ᾠδῶν, ἐκλήθη *Τριῴδιον*.

4. Οἱ κώδικες οἱ περιλαμβάνοντες τοὺς εἱρμοὺς σημαίνουν ὕπερθεν τοῦ κειμένου καὶ τὰ μουσικὰ σημεῖα δι' ὧν οὗτοι ἐτονίζοντο. Πρβλ. Τωμαδάκην, Κλείς, σ. 147, σημ. 1 καὶ 2.

5. Βεβαίως ὑπάρχουν πάμπολλα προσόμοια ἄσχετα, ἀλλὰ καὶ ἀρχαιότερα τῶν Κανόνων, διότι εἶναι προσόμοια στιχηρῶν, ἀποστίχων ἢ ἁπλῶν ἰδιομέλων. Οὕτως οἱ ποιηταὶ τῶν ἀρχαιοτέρων ὕμνων ἔγραψαν καὶ *προσόμοια*, ὡς ὁ Ρωμανὸς εἰς τὸ *Αἱ ἀγγελικαὶ προπορεύεσθε δυνάμεις*... Πρβλ. Pitra, AS I, σσ. 222 - 241.

6. Ἡ Κασία ἢ Ἰκασία ἢ Κασσιανὴ ὑπῆρξε *μελῳδός*, ὄχι μόνον διότι ἔγραψε τοὺς ὡς ἄνω εἱρμούς, ἀλλὰ καὶ διότι ἔγραψεν *ἰδιόμελα*, ἐκτὸς τῶν γνωστῶν (Αὐγούστου μοναρχήσαντος ἐπὶ τῆς γῆς...) καὶ ἄλλα εὑρεθέντα εἰς χφ. *στιχηράριον* ιγ' αἰ. ὑπὸ Ἀ. Παπα-

(Μάρκου Ὑδροῦντος) ἔχοντος ἀκροστιχίδα *«καὶ σήμερον δὲ»* (α', γ', δ', ε' ᾠδαὶ) *«Σάββατον μέλπω μέγα»* (ᾠδαὶ ς', ζ', η', θ')[1]. Τῆς ἀκροστιχίδος ταύτης ἀνεξάρτητα εἶναι τὰ ἀρχικὰ γράμματα τῶν εἱρμῶν, ὡς πρὸς τὸ πρῶτον μέρος, ἐνῶ οἱ εἱρμοὶ περιλαμβάνονται εἰς τὸ δεύτερον.

Πρόβλημα τριπλοῦν παρουσιάζεται ἤδη : Πότε καὶ πῶς ἐσχηματίσθη ὁ Κανὼν καὶ πῶς ἐξετόπισεν οὗτος τὸν Ὕμνον καὶ περιώρισεν αὐτὸν εἰς ἀπαγγελίαν τοῦ προοιμίου του καὶ τοῦ πρώτου οἴκου μετὰ ὑποψάλματος τῆς ὑπακοῆς μετὰ τὴν ἕκτην ᾠδὴν τοῦ Κανόνος ; Τὸ πρόβλημα τοῦτο μερικῶς ἤδη ἀντιμετωπίσθη ἀνωτέρω, ὑποστηριχθέντος ὅτι ὁ ὕμνος ὑποκατεστάθη ἀπὸ τὸ συναξάριον. Ἀλλὰ τὸ συναξάριον εἶναι ἀνάγνωσμα ἐνῶ τὸ κοντάκιον ἦτο ᾆσμα, τὸ ὁποῖον ἀπῄτει γυμνασμένον χορόν, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ ἀναγινωσκόμενα ὑπὸ ἑνὸς ἀναγνώστου ἀναγνώσματα. Οὐδ' ἠδύνατο ἀνάγνωσμα νὰ ἀναπληρώσῃ τὴν χάριν καὶ τὴν τέρψιν ἐκ τῆς ψαλμῳδίας.

Ὁ κανὼν χρονικῶς κατὰ παράδοσιν καὶ κατὰ τὰς κρατούσας τέως ἀντιλήψεις[2], συνδέεται μὲ τοὺς τρεῖς κυριωτέρους μελῳδοὺς κανόνων τὸν Ἀνδρέαν Κρήτης[3], τὸν Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνὸν († 749)[4] καὶ

δοπούλου Κεραμέως, Νέα στιχηρὰ Κασίας μοναχῆς, BZ 10, 1901, σσ. 60 - 61. Εἶναι δὲ ταῦτα εἰς Εὐαγγ. Θεοτόκου (Ἀπεστάλη ἄγγελος Γαβριὴλ οὐρανόθεν ἐκ Θεοῦ) τέως ἀνώνυμον καὶ τέσσαρα μεγαλομάρτυρος Χριστίνης (κδ' Ἰουλίου) ἐπιγραφόμενα «Ἰκασίας» καὶ δημοσιευόμενα τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Κεραμέως, αὐτόθι, σσ. 60 - 61.

Περὶ τῆς Κασίας πρβλ. K. Krumbacher, Kasia Sitzungsberichte der philos. - philolog. und der hist. Klasse, 1897, Bd. I, σσ. 305 - 366, κρινόμενον ὑπὸ P. Maas, Metrisches zu den Sentenzen der Kassia, BZ 10, 1901, σσ. 54-59. Ὁμοίως Ε. Γ. Παντελάκη, Τὸ ἰδιόμελον τῆς Κασσιανῆς, «Ἀφιέρωμα εἰς Χατζιδάκιν», Ἀθ. 1921, σσ. 150 - 152, Εὐστρατιάδου, Κασσιανὴ ἡ μελῳδός, ΕΦ 31, 1932, σσ. 92 - 112. Θεοδώρου Β. Τζεδάκη, ἀρχιμ., Κασιανὴ ἡ μεγάλη τῆς Ἐκκλησίας μελῳδός, Ἡράκλειον Κρήτης 1959 (= περ. «Ἀπόστολος Τίτος», αὐτόθι).

1. Τὸ κείμενον παρὰ Τρεμπέλα, σσ. 249 - 250, 192 - 193, κεχωρισμένως. Παρὰ Christ-Paran., σσ. 196 - 201 ἀποδίδεται εἰς τὸν Κοσμᾶν. Πρῶτος παρετήρησε τὸ πρᾶγμα ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος, πρβλ. Τωμαδάκην, Κλείς, σ. 143 καὶ σημ. 3, εἶτα ὁ L. Allatius, De libris Eccles. Graecorum, κ.ἄ. νεώτεροι.

2. Πρβλ. Μάρκου Ναουμίδου, Ὑμνογραφικὰ κείμενα εἰς παπύρους καὶ ὄστρακα, ΕΕΒΣ ΛΒ', 1963, σσ. 59 - 93, ἰδίᾳ ἐν σσ. 75 - 78.

3. Τοῦτον θεωρεῖ καὶ εὑρετὴν τοῦ κανόνος ὁ Εὐστρατιάδης, Εἱρμολόγιον, σ. α', καθὸ ποιήσαντα 690 εἱρμοὺς ἔναντι 531 τοῦ Δαμασκηνοῦ. Ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κριθῇ τὸ ζήτημα. Περὶ τοῦ Ἀνδρέου πρβλ. τὸ περαιτέρω κεφάλαιον.

4. Εὐστρατιάδου, Ὁ ἅγιος Ἰω. ὁ Δαμασκηνὸς καὶ τὰ ποιητικὰ αὐτοῦ ἔργα, ΝΣ ΚΣΤ' 1931, σσ. 385 - 401, 497 - 512, 530 - 538, 610 - 617, 666 - 681, 721 - 736, ΚΖ', 1932, σσ. 28 - 44, 111 - 123, 165 - 177, 216 - 224, 329 - 353, 415 - 422, 450 - 472, 514 - 534, 570 - 585, 644 - 664, 698 - 719 καὶ ΚΗ', 1933, σσ. 11 - 25. Β. Ἀναγνωστοπούλου, Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, Ὀρθοδοξία ΛΒ', 1957, σσ. 67 - 76, 485 - 494.

Κοσμᾶν τὸν ἐπίσκοπον Μαϊουμᾶ[1] (ἐπινείου τῆς Γάζης)[2]. Ἑπομένως εἶναι εἶδος τοῦ η' αἰῶνος, οὐδ' ἔχομεν πρὸ τοῦ αἰῶνος αὐτοῦ τέλεια δείγματα τοῦ ποιητικοῦ τούτου συνθέματος. Μέχρι τοῦ ζ' αἰῶνος ποικίλα ἄλλα μέλη, αὐτόμελα καὶ προσόμοια, ἐκυκλοῦντο εἰς τὰς ἀκολουθίας, σχετικὰ μὲ τὰ ἀναγνώσματα τῶν ἀκολουθιῶν, τὰ στιχηρὰ καὶ τὰ ἀπόστιχα. Ταῦτα εἶχον ἀφορμὴν κυρίως τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, μολονότι ὡς θέματα ἐστρέφοντο πρὸς τὰς ἀγομένας ἑορτάς. Ἡ ὕπαρξις τῶν *αὐτομέλων* πρὸς τὰ ὁποῖα ἡρμόζοντο τὰ *προσόμοια*, καὶ ἡ κατ' ἀκολουθίαν ψαλμῳδία τούτων μετ' ἐκεῖνα, ἦγεν ἄριστα πρὸς τὸν εἱρμὸν καὶ τὰ τροπάρια. Κατ' ἀνάλογον τρόπον ἐγένετο ἡ συστηματοποίησις τοῦ α' οἴκου καὶ τῶν ὑπολοίπων εἰς τὸν ὕμνον. Οὕτως ἤδη ἔχομεν τὸ πρῶτον σύστημα, τὴν ᾠ δ ή ν. Ἐπειδὴ δὲ πολλὰ ἰδιόμελα πρὸς τὰ ὁποῖα ἐψάλλοντο ἀνάλογα προσόμοια ὑπῆρχον εἰς τὸν ὄρθρον, καὶ εἰς ἄλλας ἀκολουθίας (ἀπόδειπνον π.χ.), ἔπρεπε νὰ συστηματοποιηθοῦν ταῦτα *θεματικῶς* καὶ *μουσικῶς*. Ἡ ὑποτιθεμένη ἀπὸ τοὺς μεταγενεστέρους μεταρρύθμισις τοῦ Ἰ ω ά ν ν ο υ Δ α μ α σ κ η ν ο ῦ, καθορίσαντος τοὺς ὀκτὼ ἤχους, ἐπιλέξαντος δηλαδὴ ἐκ τῶν ὑπαρχόντων καὶ ὁρίσαντος τοὺς ἤχους, εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν παράλληλον μεταρρύθμισιν τῶν πρὸς τὰ αὐτόμελα ἢ ἰδιόμελα προσηρμοσμένων προσομοίων. Τὰ τροπάρια ταῦτα διετάχθησαν κατὰ τοὺς εἱρμοὺς εἰς ᾠδὰς καὶ αἱ ᾠδαὶ εἰς σύστημα. Τὸ σύστημα τοῦτο πάγιον πλέον, ὁρίζον τὰς ἐννέα ᾠδὰς θεματικῶς, ἐκλήθη *κανών*. Ἑπομένως κανὼν ἦτο κατ' ἀρχὰς οἱονδήποτε σύστημα ὀλιγωτέρων τῶν ἐννέα ᾠδῶν μὴ παραβλεπουσῶν τὸ θέμα[3], ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ ἐθεωρήθη ὡς κανὼν σύστημα ἐννέα ᾠδῶν, ἀντιστοιχουσῶν πρὸς τὰς ἐννέα ᾠδὰς τοῦ Ψαλτηρίου, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλουν κ α ν ό ν α. Μετὰ τὴν τοιαύτην συστηματοποίησιν ἐθεωρήθησαν καταχρηστικῶς ὡς κανόνες σύστημα μερικῶς μόνον πληροῦν τὰς προϋποθέσεις τοῦ κανόνος (ὀλιγώτεραι τῶν ἐννέα ᾠδῶν, παράβασις τοῦ θέματος, μουσικὴ ταυτότης τῶν εἱρμῶν ὅλων τῶν ᾠδῶν).

---

1. Ε ὐ σ τ ρ α τ ι ά δ ο υ, Κοσμᾶς Ἱεροσολυμίτης ὁ ποιητής..., ΝΣ ΚΗ', 1933, σσ. 83-99, 143-158, 202-218, 257-272, 230-238, 400-416, 489-505, 530-544. Σ ο φ ο κ λ ῆ ς Χ ο υ δ α β ε ρ δ ό γ λ ο υ ς Θ ε ό δ ο τ ο ς, Κοσμᾶς ὁ Ἱεροσολυμίτης καὶ ὁ Ὅμηρος, ΝΣ ΜΒ', 1947, σσ. 107-110. Θ ε ό δ. Ξ ύ δ η ς, Κανόνες δεσποτικῶν ἑορτῶν Κοσμᾶ τοῦ Μαϊουμᾶ, «Ἀκτῖνες» 12, 1949, σσ. 279-285, 328-337, 387-391 (καὶ ἀνάτυπον).

2. Πάντως δὲ καὶ μὲ τὸν σύγχρονον αὐτῶν πατριάρχην Γ ε ρ μ α ν ὸ ν Κωνσταντινουπόλεως († 740), περὶ οὗ περαιτέρω εἰς τὰ περὶ Ἀκαθίστου, οὗ φέρεται ὁ πιθανώτερος συγγραφεύς. Κακῶς θεωρεῖ αὐτὸν ὁ Ν α ο υ μ ί δ η ς, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 76, σημ. 4, προγενέστερον τῶν ἄλλων καὶ ἀποθανόντα τὸ 733.

3. Ἡ μετάβασις ἐκ τῶν *προσομοίων* εἰς τὸν *κανόνα*, ἔγινε κατὰ τρόπον ἐξελικτικόν, ὥστε πρὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ ἢ καὶ συγχρόνως πρὸς αὐτὸν ὑπῆρχεν ἄλλο εἶδος συστηματοποιήσεως, ἀλλὰ γεγονὸς εἶναι ὅτι ἡ ἰδική του συστηματοποίησις εἰς ἐννέα ᾠδὰς παρέμεινεν.

'Αλλ' ἡ συστηματοποίησις εἱρμολογικῶς καὶ θεματικῶς δὲν θὰ ἤρκει νὰ ἐπιβάλῃ τὴν μεταβολήν, ἐὰν δὲν συνέτρεχον τὰ κάτωθι στοιχεῖα :

α') Τὸ λεγόμενον κοντάκιον ὑπῆρξε διηγηματικόν, ὀλίγον θεολογικὸν ἑπομένως, καθ' ὃ μὴ ἐξαῖρον δογματικὰς ἀπόψεις, ἀλλ' ἱστοροῦν καί, εἰς δευτέραν μοῖραν, παραινοῦν, διδάσκον καὶ ἐκφοβίζον. 'Ο κανὼν καταλύει τὴν διηγηματικότητα τοῦ ὕμνου καὶ ἀπολυτρώνει τὴν δογματικὴν ἔξαρσιν.

β') 'Ο ὕμνος ὑπῆρξεν ἐλάχιστα ὑμνητικὸς καὶ περισσότερον διαλογικὸς καὶ περιγραφικός. Κατὰ ταῦτα ἀπεῖχε τοῦ ἐνθουσιώδους τοῦ ὁποίου μετέχουν οἱ ψαλμοὶ τοῦ Δαβὶδ καὶ μετεῖχε πεζολογίας τινός, διὰ μνημονεύσεως καὶ τῶν πηγῶν (*καθὼς καὶ ἡ βίβλος τῆς κτίσεως λέγει*[1], *ταῦτα δὲ πρὸς ἔλεγχον ἡ Γραφὴ ἀνιστόρησεν*[2] προκειμένου περὶ τῆς Π. Διαθήκης, *ὡς γέγραπται*[3] προκειμένου περὶ συναξαρίου). 'Ο κανὼν ἐπαναφέρει τὴν ὑμνογραφίαν εἰς τὸν ὑψηλὸν ὑμνητικὸν τόνον τῶν ποιητικῶν βιβλίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ εἰς τὸ οἰκεῖον εἰς τοὺς Συροπαλαιστινίους ὑμνογράφους ἑβραϊκὸν κλῖμα ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ κάπως ἀπέχων ὁ ὕμνος.

γ') Τὰ πλεῖστα τῶν θεμάτων τοῦ ὕμνου ἦσαν σχετικὰ μὲ τὰς ἑορτὰς καὶ τοὺς ἁγίους οὐδ' ἐδίδετο εἰς αὐτὸν εὐκαιρία τακτικῆς ἀναμνήσεως τῶν ποιητικῶν κειμένων τῆς Βίβλου τὰ ὁποῖα ἐγγίζουν ὡς θέματα οἱ εἱρμοὶ τοῦ Κανόνος (Προσευχαὶ ἢ ὕμνοι 'Εξόδου, 'Ησαΐου, Δανιήλ, 'Αββακούμ, 'Ιωνᾶ). Διὰ τοῦ κανόνος κατέστη καθημερινὴ ἡ ἐπαφὴ πρὸς τὰ μεγάλα αὐτὰ ποιητικὰ πρότυπα.

δ') 'Εὰν ὁ ὕμνος ἦτο σχετικὸς μὲ τὴν Θεοτόκον, τότε μόνον ἀνεφέρετο αὕτη εἰς αὐτόν. Εἰ δ' ἄλλως οὐδεμίαν ἀναφορὰν εἶχε τὸ ποιητικὸν τοῦτο εἶδος πρὸς τὴν Θεομήτορα, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Δαμασκηνοῦ ἡ προσκύνησίς της ἔλαβεν ἔκτασιν λατρείας. Εἰς τὸν κανόνα ἡ Θεοτόκος ὑμνεῖται ἀπαραιτήτως μὲν εἰς τὴν ἐνάτην ᾠδήν, οὐδέποτε ἀπουσιάζουσαν ἀπὸ τὸν ὄρθρον, ἐπὶ πλέον δὲ εἰς τὸ λεγόμενον *Θεοτοκίον*, τροπάριον ἐπιτασσόμενον ἑκάστης ᾠδῆς, ἀναφερόμενον εἰς αὐτήν.

ε') 'Απὸ ἀπόψεως γλωσσικῆς ὁ ὕμνος ἐπλησίαζε τὴν δημώδη γλῶσσαν, ἐνῶ ὁ κανὼν δὲν παραλείπει νὰ ἐνδυθῇ οἱονδήποτε συντηρητικώτερον γλωσσικὸν ἔνδυμα θὰ προετίμα ὁ ποιητής.

ϛ') 'Απὸ ἀπόψεως ἐκτάσεως ὁ μὲν ὕμνος ἦτο περιωρισμένος, μολονότι μακρός, ὁ δὲ κανὼν ἠδύνατο νὰ λάβῃ ἔκτασιν οἵαν ἔχει εἰς τὸ γνωστὸν ποίημα τοῦ 'Ανδρέου Κρήτης, τὸν Μέγαν Κανόνα. Καὶ τέλος

ζ') Δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι τὸ μέλος ἐσήμαινε περισσότερον τοῦ λόγου εἰς τὸν κανόνα, ὅπου οἱ μελογράφοι ἠδύναντο νὰ ἐπιδείξουν τὴν εὐρε-

---

1. Ρωμανὸς Δ', στ. 24 - 25, Ὕμνοι Α', 1952, σ. 73.
2. Ρωμανὸς ΙΘ', στ. 528 - 529, Ὕμνοι Β', 1954, σ. 116.
3. Ρωμανὸς Ι', στ. 18, Ὕμνοι Α', 1952, σ. 231.

τικήν των ἱκανότητα, μελίζοντες ἐννέα τεμάχια (τοὺς εἱρμοὺς), ἐνῷ εἰς τοὺς ὕμνους ἐμελίζοντο βασικῶς μόνον δύο. Οὕτω κατεπολεμήθη ἡ ἀφόρητος μονοτονία τοῦ ὕμνου, τῆς ὁποίας σήμερον ἔχομεν φιλολογικὴν μόνον ἀντίληψιν, ἀλλ' οἱ παλαιοὶ ἔσχον κατ' ἐξοχὴν ἀκουστικήν.

6. Οἱ ὑμνογράφοι - ἅγιοι κανόνων. Ὅτι ὁ νεωτερισμὸς τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ κανόνος ἔναντι τοῦ ὕμνου παρεμέρισε τοὺς συγγραφεῖς κοντακίων, δεικνύει καὶ ἡ καθιέρωσις ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ὡς ἁγίων ἑνὸς μὲν ποιητοῦ κοντακίων, τοῦ Ρωμανοῦ, πολλῶν δὲ συγγραφέων κανόνων, ὡς ὁ Ἀνδρέας Κρήτης (4 Ἰουλίου), Θεόδωρος ὁ Στουδίτης (11 Νοεμβρίου), Θεοφάνης (11 Ὀκτωβρίου), Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς (4 Δεκεμβρ.), Ἰωάννης Εὐχαΐτων (5 Ὀκτωβρίου), Ἰωσὴφ (3 Ἀπριλίου), Κοσμᾶς (14 Ὀκτωβρίου), Συμεὼν ὁ Μεταφραστὴς (28 Νοεμβρ.), ὁ ἱερὸς Φώτιος (6 Φεβρουαρίου) κ.ἄ., μεταξὺ τῶν ὁποίων — οὐχὶ διὰ τὰς ὑμνογραφικάς του ἐπιτεύξεις — ὁ αὐτοκράτωρ Μανουὴλ ὁ Παλαιολόγος (21 Ἰουλίου). Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι διὰ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς ἡ ἀνάδειξις εἰς ἁγίους ἦτο συγγραφικὴ καθιέρωσις[1].

Τὰ αὐτὰ περίπου πρόσωπα ἔδωκεν ὡς κανόνα τῆς ὑμνογραφικῆς τέχνης κατὰ τὸν κανόνα τῶν δέκα ρητόρων ὁ Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος εἰς τοὺς ἑπομένους στίχους, ὅπου ματαίως τις θὰ ζητήσῃ τὸν Ρωμανόν.

Οἱ τὰ μέλη πλέξαντες ὕμνων ἐνθέων :
ἡ λύρα τοῦ πνεύματος Κοσμᾶς ὁ ξένος,
Ὀρφεὺς νεαρὸς ἡ Δαμασκόθεν χάρις,
καὶ Θεόδωρος, Ἰωσὴφ οἱ Στουδῖται,
ὄργανα τὰ κράτιστα τῆς μελουργίας,
ξένη τε σειρὴν Ἰωσὴφ ὑμνογράφος,
μέλος παναρμόνιον Ἀνδρέας ἐκρότεις,
καὶ Θεοφάνης ἡ μελιχρὰ κινύρα,
Γεώργιος, Λέων τε, Μᾶρκος, Κασία[2].

Ἐκ τῶν ἕνδεκα τούτων ποιητῶν ὁ Ἀνδρέας, ὁ Κοσμᾶς, ὁ Δαμασκηνός, ὁ Θεοφάνης, ὁ Ἰωσήφ, ὁ Γεώργιος, ἡ Κασία, ὁ Θεόδωρος ἔγραψαν κανόνας, ὁ Λέων Ϛ' ὁ Σοφὸς ἰδιόμελα καὶ ὁ Μᾶρκος προσόμοια, ὁ δὲ Ἰωσὴφ ὁ Στουδίτης (τοῦ στίχου 4) καὶ ὕμνους καὶ κανόνας (τριῴδια). Ἐκ τούτων δὲ μόνον ὁ Γεώργιος καὶ ἡ Κασία δὲν ὑπάρχουν εἰς τὸ ἑορτολόγιον τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκ-

---

1. Ἅγιοι π.χ. εἶναι οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι, Ἐφραὶμ ὁ Σύρος, Ἰωάννης ὁ τῆς Κλίμακος, Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, Μᾶρκος ὁ Εὐγενικὸς κ.ἄ.
2. Christ-Paran., σ. XLI.

κλησίας. Εὐνόητον εἶναι ὅτι οἱ ἅγιοι - ποιηταὶ ἔτυχον ὄχι μόνον συγγραφέων ἰδιαιτέρων αὐτῶν ἀκολουθιῶν, ὅπως ὁ Συμεὼν ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου Μ ι χ α ὴ λ Ψ ε λ λ ο ῦ [1], ἀλλὰ καὶ βιογράφων. Οὕτω τὸν Δαμασκηνὸν ἐβιογράφησαν οἱ Θεοφάνης, Ἰωάννης ὁ Ἱεροσολύμων, Κωνσταντῖνος ὁ Ἀκροπολίτης, ὁ Κεδρηνὸς κ.ἄ. Καὶ τὸ γνωστὸν λεξικὸν «Σούδα» ἠσχολήθη μὲ ποιητὰς ὅπως ὁ Ρωμανὸς καὶ εἴδη ὅπως τὸ κοντάκιον.

7. Ἰδιόμελα. Πολλὰ τούτων εἶναι ἀνώνυμα, ἄλλα δ' ἀνήκουν εἰς γνωστοὺς ποιητάς. Φέρονται δὲ ἰδίᾳ εἰς τοὺς ὄρθρους ὡς ἀρχαῖα ἀντίφωνα, ἀπόστιχα, δοξαστικὰ ἢ ἁπλῶς ἰδιόμελα. Ἐνταῦθα σημειῶ τινα διὰ τὰ συνηθέστερον ἀκουόμενα, τῆς Μ. Ἑβδομάδος. Εἰς τὸν ὄρθρον τῆς Μ. Δευτέρας μεταξὺ ἄλλων ψάλλονται, εἰς ἦχον α΄: *Ἐρχόμενος ὁ Κύριος πρὸς τὸ ἑκούσιον πάθος τοῖς ἀποστόλοις ἔλεγεν ἐν τῇ ὁδῷ...* καὶ εἰς ἦχον πλάγιον α΄: *Κύριε ἐρχόμενος πρὸς τὸ Πάθος,* | *τοὺς ἰδίους μαθητὰς στηρίζων ἔλεγες,* | *κατ' ἰδίαν παραλαβὼν αὐτοὺς* | ..., *Κύριε τὰ τελεώτατα φρονεῖν,* | *τοὺς οἰκείους παιδεύων μαθητάς,* | *μὴ ὁμοιοῦσθαι τοῖς ἔθνεσιν ἔλεγες* | ... Καὶ τὰ τρία ταῦτα ἰδιόμελα ἀνήκουν εἰς τὸν αὐτὸν συγγραφέα, ἔχουν διηγηματικὸν χαρακτῆρα, εἰς αὐτὰ δὲ ἀπευθύνεται ὁ Χριστὸς πρὸς τοὺς ἀποστόλους, καὶ φυσικὰ δι' αὐτῶν πρὸς τοὺς πιστούς. Περισσότερα εἶναι τὰ τοῦ ὄρθρου τῆς Μ. Τρίτης, ὅπου εἰς τὰ δύο πρῶτα ὁμιλεῖ ὁ συντριβόμενος πιστός, παρομοιάζων ἑαυτὸν πρὸς τὰς μωρὰς παρθένους: *Ἐν ταῖς λαμπρότησι τῶν ἁγίων σου* | *πῶς εἰσελεύσομαι ὁ ἀνάξιος;* | *ἐὰν γὰρ τολμήσω συνεισελθεῖν εἰς τὸν νυμφῶνα,* | *ὁ χιτών με ἐλέγχει, ὅτι οὐκ ἔστι τοῦ γάμου,* | *καὶ δέσμιος ἐκβαλοῦμαι ὑπὸ τῶν Ἀγγέλων.* | *καθάρισον, Κύριε, τὸν ῥύπον τῆς ψυχῆς μου* | *καὶ σῶσόν με, ὡς φιλάνθρωπος* (ἦχος α΄). Τὸ β΄ (εἰς ἦχον β΄) εἶναι προσευχὴ πρὸς τὸν Χριστόν: ... *ἀλλ' ἐκτινάξας μου τὸν ζοφερὸν ὕπνον,* | *ἐξανάστησον, καὶ ταῖς φρονίμοις συνεισάγαγε Παρθένοις,* | *εἰς νυμφῶνα τὸν σόν...* Εἰς τὸ τρίτον (ἦχος δ΄): *Τοῦ κρύψαντος τὸ τάλαντον...* ὁ πιστὸς ἀπευθύνεται πρὸς τὴν ἰδίαν του ψυχὴν (ὡς καὶ εἰς τὸ περαιτέρω δ ο ξ α σ τ ι κ ὸ ν (ἦχος βαρύς): *Ἰδού σοι τὸ τάλαντον ὁ Δεσπότης ἐμπιστεύει, ψυχή μου* | ...).

Τὰ ἰδιόμελα τοῦ ὄρθρου τῆς Μ. Τετάρτης ἀναφέρονται πάντα διηγηματικῶς εἰς τὴν πόρνην γυναῖκα τὴν ἀλείψασαν μύροις τὸν Κύριον πρὸ τοῦ ἐνταφιασμοῦ αὐτοῦ καὶ παραλληλίζουν πρὸς τὸν Ἰούδαν. Τὸ γνωστότερον εἶναι τὸ εἰς πλ. δ΄ ψαλλόμενον τῆς Κασίας [2] ἰδιόμελον *Κύριε, ἡ ἐν πολλαῖς ἁμαρτίαις περιπεσοῦσα γυνή* | ... περιλαμβάνον τὴν προσευχὴν - ἐσωτερικὸν διάλογον τῆς ἁμαρτωλῆς (τυπικῶς ἐκπροσώπου ἡμῶν, ἀδιακρίτως φύλου) πλήρη

---

1. Πρβλ. Ν. Β. Τ ω μ α δ ά κ η, Εἰς Συμεῶνα τὸν Μεταφραστήν, ΕΕΒΣ ΚΓ΄, 1953, σσ. 113 - 138, ἐν σσ. 121 - 122. (= Σύλλαβος, σσ. 198 - 222).
2. Περὶ ἧς ἀνωτ. σ. 62, σημ. 6, σ. 66.

ὡραίων εἰκόνων καὶ παρομοιώσεων : *Οἴμοι... ὅτι νύξ μοι ὑπάρχει, οἶστρος ἀκολασίας, | ζοφώδης τε καὶ ἀσέληνος ἔρως τῆς ἁμαρτίας.* | ...Τὸ ποίημα λήγει μὲ παράκλησιν : *Μή με τὴν σὴν δούλην παρίδῃς...* Εἶναι φανερόν, ὅτι δὲν ἔχει τὴν ἁπλότητα, τὸ ἀπέριττον τῶν ἄλλων ἰδιομέλων, τὰ ὁποῖα φαίνονται χρονικῶς παλαιότερα.

Τὰ ἰδιόμελα τοῦ ὄρθρου τῆς Μ. Πέμπτης (πλ. δ') ἔχουν καὶ διηγηματικὸν καὶ ρητορικὸν χαρακτῆρα, ὡς τὸ πρῶτον : *Σήμερον τὸ κατὰ τοῦ Χριστοῦ πονηρὸν συνήχθη συνέδριον* | ... *Σήμερον τὴν τῶν χρημάτων ἀγχόνην Ἰούδας ἑαυτῷ περιτίθησι* | ... *Σήμερον Καϊάφας, ἄκων προφητεύει...* ἐνθυμίζει δὲ τὴν εὐχὴν τοῦ μεγάλου ἁγιασμοῦ. Ρητορικὸν εἶναι καὶ τὸ δεύτερον: *Σήμερον ὁ Ἰούδας τὸ τῆς φιλοπτωχείας κρύπτει προσωπεῖον* | ...*ὢ φιλαργυρίας προδότου ! εὔωνον ποιεῖται τὴν πρᾶσιν·* | *πρὸς τὴν γνώμην τῶν ἀγοραζόντων τοῦ πωλουμένου τὴν πραγματείαν ποιεῖται,* | *οὐκ ἀκριβολογεῖται πρὸς τὴν τιμήν...* Εἰς τὸ τρίτον ὁ ποιητὴς (οἱ πιστοὶ δηλ.) ἀπευθύνεται πρὸς τὸν προδότην : *Ὁ τρόπος σου δολιότητος γέμει, παράνομε Ἰούδα* | ... | *εἰ γὰρ πλοῦτον ἠγάπας, τί τῷ περὶ πτωχείας διδάσκοντι ἐφοίτας ;* | *εἰ δὲ καὶ ἐφίλεις, ἵνα τί ἐπώλεις...* Τὴν αὐτὴν ρητορικὴν κατασκευὴν παρουσιάζουν 15 ἀντίφωνα (συντομώτερα τῶν ἰδιομέλων) τοῦ ὄρθρου τῆς Μ. Παρασκευῆς (πλ. α') : *Σήμερον ὁ Ἰούδας καταλιμπάνει τὸν διδάσκαλον* | *καὶ παραλαμβάνει τὸν διάβολον.* | ... *Σήμερον ὁ Ἰούδας, παραποιεῖται θεοσέβειαν* | *καὶ ἀλλοτριοῦται τοῦ χαρίσματος* | ... (πλ. β') : *Σήμερον ἔλεγεν ὁ Κτίστης οὐρανοῦ καὶ γῆς* | ... (βαρύς) : *Σήμερον γρηγορεῖ ὁ Ἰούδας, παραδοῦναι τὸν Κύριον* | ... *Σήμερον τῷ σταυρῷ προσήλωσαν, Ἰουδαῖοι τὸν Κύριον* | ... (Ἀντίφ. δέκατον, πλ. β') : *Ὁ ἀναβαλλόμενος φῶς ὡς ἱμάτιον, γυμνὸς εἰς κρίσιν ἵστατο* | *καὶ ἐν σιαγόνι ῥάπισμα ἐδέξατο... κλπ.* Τὰ ἀντίφωνα ταῦτα, οὕτως ὀνομασθέντα διὰ λόγους λειτουργικούς, οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἀρχαῖα ἰδιόμελα. Τὸ γνωστότερον εἶναι τὸ ιε' (πλ. β') : *Σήμερον κρεμᾶται ἐπὶ ξύλου ὁ ἐν ὕδασι τὴν γῆν κρεμάσας* | ..., πλῆρες ὡραίων εἰκόνων καὶ παρομοιώσεων.

Τὰ καθαυτὸ ἰδιόμελα (ἦχος γ') : *Δύο καὶ πονηρὰ ἐποίησεν...* (ὅπου ὁμιλεῖ εἰς α' πρόσωπον ὁ σταυρωθεὶς Χριστός), *Ἕκαστον μέλος τῆς ἁγίας σου σαρκός... Σταυρωθέντος σου, Χριστέ,...* καὶ εἰς πλ. δ' *Ἐξέδυσάν με τὰ ἱμάτιά μου, καὶ ἐνέδυσάν με χλαμύδα κοκκίνην... Τὸν νῶτόν μου ἔδωκα εἰς μαστίγωσιν, τὸ δὲ πρόσωπόν μου οὐκ ἀπεστράφη ἀπὸ ἐμπτυσμάτων* (ὅπου πάλιν ὁμιλεῖ ὁ Χριστὸς) ἔχουν ἔντονον ρητορικὸν χαρακτῆρα, ἐνθυμίζοντα τὴν κατασκευὴν τῆς πατερικῆς ὁμιλίας : *(ὑπέμεινε) τὰς ἀκάνθας ἡ κεφαλή·* | *ἡ ὄψις τὰ ἐμπτύσματα·* | *αἱ σιαγόνες τὰ ῥαπίσματα·.... ὁ νῶτος τὴν φραγγέλωσιν καὶ ἡ χεὶρ τὸν κάλαμον·* | ...*τὰ ἄρθρα τοὺς ἥλους καὶ ἡ πλευρὰ τὴν λόγχην* | ... Τοῦτ' αὐτὸ καὶ περὶ τῶν ἀποστίχων τῶν μετὰ τὸ ια' εὐαγγέλιον (ἦχ. α') : *Πᾶσα ἡ κτίσις ἠλλοιοῦτο φόβῳ* | *θεωροῦσά σε ἐν σταυρῷ κρεμάμενον, Χριστέ !* | *ὁ ἥλιος ἐσκοτίζετο καὶ γῆς τὰ θεμέλια συνεταράτ-*

τετο· | τὰ πάντα συνέπασχον τῷ τὰ πάντα κτίσαντι. | Ὁ ἑκουσίως δι' ἡμᾶς ὑπομείνας, Κύριε, δόξα σοι.

Εἰς τὸ τρίτον καὶ τέταρτον ἐξ αὐτῶν παρουσιάζεται θρηνοῦσα ἡ Θεοτόκος (ἦχος β'): *Σήμερον σὲ θεωροῦσα ἡ ἄμεμπτος Παρθένος | ἐν σταυρῷ, Λόγε, ἀναρτώμενον, | ὀδυρομένη μητρῷα σπλάγχνα, ἐτέτρωτο τὴν καρδίαν πικρῶς, | καί, στενάζουσα ὀδυνηρῶς ἐκ βάθους ψυχῆς, | παρειὰς σὺν θριξὶ καταξαίνουσα, κατετρύχετο· | διὸ καὶ τὸ στῆθος τύπτουσα ἀνέκραζε γοερῶς· | Οἴμοι θεῖον τέκνον, οἴμοι τὸ φῶς τοῦ κόσμου ! | Τί ἔδυς ἐξ ὀφθαλμῶν μου ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ ;...* Καὶ εἰς τὸ ἑπόμενον : *...Υἱέ μου, ποῦ τὸ κάλλος ἔδυ τῆς μορφῆς σου ; | οὐ φέρω καθορᾶν σε ἀδίκως σταυρούμενον ! | σπεῦσον οὖν ἀνάστηθι...* Τῆς αὐτῆς διαθέσεως εἶναι τὸ ἰδιόμελον τοῦ ἑσπερινοῦ τῆς αὐτῆς ἡμέρας εἰς πλ. α', ὅπου ὁ θρηνῶν εἶναι ὁ Ἰωσὴφ ἀπὸ Ἀριμαθαίας : *Σέ, τὸν ἀναβαλλόμενον τὸ φῶς ὥσπερ ἱμάτιον, | καθελὼν Ἰωσὴφ ἀπὸ τοῦ ξύλου σὺν Νικοδήμῳ, | καὶ θεωρήσας νεκρὸν γυμνὸν ἄταφον, | εὐσυμπάθητον θρῆνον ἀναλαβὼν ὀδυρόμενος ἔλεγεν· | Οἴμοι, γλυκύτατε Ἰησοῦ... | ...πῶς σε κηδεύσω, Θεέ μου ; ἢ πῶς σε σινδόσιν εἱλήσω ; | ποίαις χερσὶ δὲ προσψαύσω τὸ σὸν ἀκήρατον σῶμα ; | ἢ ποῖα ᾄσματα μέλψω τῇ σῇ ἐξόδῳ, οἰκτίρμον ; | ...*

Τὸ ἀρχαῖον εἶδος τῶν ἰδιομέλων ἐγράφη εἰς τόνον ὑψηλόν, μακρὰν πάσης ἀνθρωποποιίας ρωμανικῆς καὶ ἀδυναμίας ἀνθρωπίνης. Καὶ ὅταν θρηνοῦν τὰ ἱερὰ πρόσωπα εἶναι ὑπερβατικὰ καὶ εἰς ἀπόστασιν ἀπὸ τὸν ἀκροατήν, ὅσην τὸ σέβας καὶ τὸ δέος ἐπιβάλλουν. Χαρακτηριστικὸν δ' εἶναι ὅτι στεροῦνται διαλόγου, προσδίδοντος δραματικὸν χαρακτῆρα, ὡς εἰς τοὺς ὕμνους. Ὁ ἐσωτερικὸς διάλογος, ἡ ἀποστροφή, ἡ ρητορικὴ ἐρώτησις ζωηρεύουν τὸν λόγον, ἀλλὰ τὸν κρατοῦν ὑψηλά. Ὁμοίως αἱ γνωσταὶ παρηχήσεις, τὰ ὁμοιοτέλευτα καὶ αἱ παρομοιώσεις τοῦ Ἀκαθίστου ἢ καὶ αὐτοῦ τοῦ Ρωμανοῦ ἐλλείπουν σχεδόν. Τὰ ἰδιόμελα προετοιμάζουν οὕτω τὸν δρόμον πρὸς τὰς ᾠδὰς τῶν δοξαστικῶν κανόνων.

8. Σύντομον - Στιχηρὸν Σύντομον. Αἱ λειτουργικαὶ αὗται συνθέσεις, ὀλιγώτερον ἐξελιχθεῖσαι τῶν ἄλλων ὕμνων, ἀπαρτίζονται ἀπό τινα συστήματα (συνήθως τέσσαρα), ἕκαστον τῶν ὁποίων ἀποτελεῖται ἐκ πέντε μικρῶν στίχων, ἀκολουθοῦν δ' ἓν ἀμετάβλητον σχῆμα. Τὸ πρότυπον τοῦ εἴδους λέγει :

Οἶκος τοῦ Ἐφραθὰ | ἡ πόλις ἡ ἁγία,
τῶν προφητῶν ἡ δόξα, | εὐτρέπισον τὸν οἶκον
ἐν ᾧ τὸ θεῖον τίκτεται.

Κατ' αὐτὸ προσόμοια εἰς τὸ αὐτὸ μέτρον ψάλλονται κατὰ τὴν ἀκολουθίαν τῆς 24ης Δεκεμβρίου, παραμονῆς τῶν Χριστουγέννων : *Οἶκος τοῦ Παντουργοῦ...*

Εἰς τὸν Vat. Gr. 1531 ἀποδίδονται τὰ σύντομα εἰς Κυπριανὸν μελῳδόν, ἐλάχιστα γνωστὸν ἄλλοθεν, ὃν ὁ Schirò ὑποθέτει σύγχρονον τοῦ Κοσμᾶ, τοῦ Ἰω. Δαμασκηνοῦ καὶ τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης (περὶ τὸ 800)[1].

9. Μεταμελῳδικοὶ ὑμνογράφοι. Συνήθως ἡ παρακμὴ τῆς ὑμνογραφίας τίθεται εἰς τὸν ια' αἰ., λέγεται δὲ ὅτι τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι τὸ θρησκευτικὸν πνεῦμα ἀπώλεσε τὴν ζωηρότητά του, τὸ δὲ δόγμα καὶ αἱ ἐξ αὐτοῦ πρὸς τὴν Δύσιν ἀντιθέσεις δὲν ἠδύναντο ν' ἀντικαταστήσουν τὴν ἔμπνευσιν. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον ἐμπόδιον εὑρίσκει ὁ Krumbacher[2] εἰς τὴν τελειωτικὴν συμπλήρωσιν τῆς λειτουργίας, πρᾶγμα ποὺ ἀφῄρει, δῆθεν, σχεδὸν ἐντελῶς ἀπὸ τὸν ποιητὴν τὸ γονιμώτερον ἐλατήριον, ἤτοι τὴν ἐλπίδα ὅτι τὸ ἔργον του θὰ ἐχρησίμευε καὶ πρὸς πρακτικὸν σκοπόν, εἰσαγόμενον εἰς τὸν λειτουργικὸν κύκλον. Δὲν νομίζω ὅτι οὕτως εἶχε τὸ πρᾶγμα.

Πρῶτον ἡ διαμόρφωσις τῶν λειτουργικῶν βιβλίων ὡς γνωρίζομεν αὐτὰ σήμερον, ἔγινε πολὺ ἀργότερα ἀπὸ τὸ 1000 καὶ οἱ μετὰ ταῦτα ὑμνογράφοι κατέκλυσαν τὰ Μηναῖα καὶ τὰς ἐπὶ τούτῳ συγγραφείσας ἀκολουθίας, ὥστε ὅσα ἡ Παρακλητικὴ περιλαμβάνει (ὁ σκελετὸς τῶν ὄρθρων, λειτουργιῶν καὶ ἑσπερινῶν τῆς ἑβδομάδος) νὰ εἶναι ἐλάχιστα πρὸ τοῦ ὄγκου τῶν κατόπιν ἐμφανισθέντων προσομοίων. Κατόπιν τὸ δόγμα δὲν ὑπῆρξε ποτὲ δημιουργὸν κίνητρον, οὔτε εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Ρωμανοῦ οὔτε καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ποίησιν τοῦ Δαμασκηνοῦ, οἱ ὁποῖοι δι' ἄλλους λόγους ἐκτιμῶνται ὡς ποιηταί. Ἀληθεστέρα εἶναι ἡ διαπίστωσις τῆς χαλαρώσεως τοῦ αὐστηροῦ θρησκευτικοῦ πνεύματος τῶν προηγηθέντων τοῦ Φωτίου ἐξ αἰώνων, ἀλλ' αὐτὴ ὀφείλεται μᾶλλον εἰς τὴν καλλιέργειαν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ παρὰ εἰς ἀπιστίαν. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι οἱ λόγιοι τοῦ ιε' αἰ. θρησκεύονται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ συμβατικῶς, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Φωτίου, τοῦ Ἀρέθα καὶ δὴ τοῦ Ψελλοῦ, ἡ ὑμνογραφία θὰ ἠδύνατο νὰ εἶχε λάβει ἄλλην ἐξέλιξιν ἂν οἱ λόγιοι οἱ ἐπιδώσαντες εἰς τὴν ρητορικὴν καὶ τὴν ἐπιστολογραφίαν δὲν ἀπέβλεπον εἰς τὴν διὰ τῶν εἰδῶν αὐτῶν ἔκφρασιν τοῦ ποιητικοῦ των κόσμου. Εὑρισκόμεθα δηλαδὴ πρὸ μετατοπίσεως τοῦ ποιητικοῦ κέντρου, εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ ἦτο δυνατὸν ν' ἀνανεωθῇ τὸ εἶδος.

Ἡ ὑμνογραφία ἀρχίζει νὰ παρακμάζῃ ἀφ' ἧς ἔπαυσε νὰ εἶναι ἔκφρασις λόγου καὶ μέλους καὶ περιωρίσθη εἰς τὴν λογοτεχνικήν της μορφήν, ἐγκαταλείψασα τὴν σύγχρονον ἔνδυσιν εἰς μουσικὸν τεμάχιον. Ἐνῶ δηλαδὴ πρὶν οἱ

---

1. Pitra, AS I, 1876, σσ. 418 - 424 ὅπου ἀποδίδονται εἰς Κυπριανὸν καὶ Νικόλαον. Ὁ Ἰώβιος σύντομα τῆς Ὑπαπαντῆς, αὐτόθι, σσ. 425 - 431. G. Schirò, Lineamenti storici sulla genesi e lo sviluppo del Syntomon. Cipriano il Melode, Grottaferrata 1945, σσ. 55 (=BGF III, σσ. 133 - 152, 195 - 224· ἀπὸ τῆς σ. 218 τὰ ἑλληνικὰ κείμενα). Περὶ τοῦ τίς ὁ Κυπριανὸς πρβλ. N. B. Τωμαδάκη ἐν SBN IX, 1957, σσ. 403 - 404.

2. Krumb.-Σωτ., Β', σ. 565.

ἀσθενέστεροι τῶν ὑμνογράφων κατέφευγον εἰς ξένους εἱρμοὺς καὶ ἐπ' αὐτῶν ἔγραφον τοὺς ὕμνους καὶ τοὺς κανόνας των, τοῦτ' αὐτὸ δ' ἔπραττον ἐνίοτε καὶ οἱ ἰσχυρότεροι δι' εὐκολίαν ἢ δι' ἔλλειψιν μουσικῆς ἐμπνεύσεως, οἱ μετὰ τοὺς τρεῖς τελευταίους μεγάλους μελῳδούς, Ἀνδρέαν, Δαμασκηνὸν καὶ Κοσμᾶν, περιωρίζοντο ἁπλῶς εἰς τὸ νὰ γράφουν κείμενα. Οὕτω τὸ μέλος κατήντησεν οὐχὶ ὑπόθεσις τῶν συνθετῶν ἀλλὰ τῶν ψαλτῶν, τῶν *ἐκτελεστῶν* δηλονότι. Αὐτοὶ ἐγένοντο οἱ μουσικολόγοι τῶν τελευταίων δέκα αἰ. καὶ οὐδέποτε ἠδυνήθησαν νὰ δώσουν νέον τι ποιητικὸν συγχρόνως καὶ μουσικὸν σύνθεμα. Αὐτοὶ εἶναι οἱ *μελογράφοι* ἢ *μελουργοί*, οἱ ἐνορχηστρώνοντες οὕτως εἰπεῖν τὰς γνωστὰς μελῳδίας, δίδοντες τὸν προσωπικόν των τόνον εὐαισθησίας εἰς τὰ τονιζόμενα τεμάχη. Ἀλλ' αὐτοὶ δὲν ἐνδιαφέρουν τὴν φιλολογίαν εἰμὴ συμπτωματικῶς [1].

Ἀπεναντίας οἱ ὑμνογράφοι γίνονται πλέον ἄνθρωποι τοῦ γραφείου, ὡς οἱ ἄλλοι ποιηταί, οἱ ἐπιγραμματοποιοὶ π.χ. καὶ οἱ συνθέται αἰσωπείων μύθων ἐμμέτρων. Βεβαίως ἡ μετάβασις δὲν ἔγινεν ἀποτόμως, καὶ κάποτε καὶ ἁπλοῖ ὑμνογράφοι (οἱ μὴ μελῳδοὶ) γράφουν κάποιο ἰδιόμελον. Οὕτως ὁ Θεοφάνης ὁ Γραπτὸς (778; - 845) ἐκ Παλαιστίνης, συγγραφεὺς πολυαρίθμων κανόνων καὶ τροπαρίων, καταδιωχθεὶς ὡς εἰκονόφιλος [2]. Ὁμοίως ὁ Ἰωσὴφ Ξένος (840 - 883) προελθὼν ἐκ τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Ἰταλίας, συνέγραψε πολυαρίθμους κανόνας εἰς ἁγίους [3] καὶ κανόνα εἰς τὴν Θεοτόκον ψαλλόμενον κατὰ τὴν Ἀκάθιστον ἀκολουθίαν. Ἔχει χρωματικὸν πλοῦτον, ἐπίθετα, κόσμον καὶ τόνον δοξαστικόν· μολονότι ἔγραψε καὶ ἰδιόμελα, ἐστηρίχθη κυρίως εἰς μέλη ἄλλων, τὸ βάρος δὲ τῆς ποιήσεώς του πίπτει εἰς τὸν λόγον [4].

---

1. Σύγχυσις ἐπικρατεῖ μεταξὺ τῶν συγγραφέων μὴ διαστελλόντων τοὺς *μελουργοὺς* ἢ *ὑμνογράφους* τούτους ἀπὸ τοὺς μελῳδοὺς ἢ ποιητάς. Πολλάκις οἱ *μελογράφοι* ἔγραψαν καὶ μὴ εἰς λειτουργικὴν χρῆσιν εἰσηγμένα ποιήματα (καὶ δὴ οἱ ἀπὸ τοῦ ιβ' αἰ.), κυρίως ὅμως ἐκαλλώπισαν μέλη προϋπάρξαντα αὐτῶν. Διάσημος μεταξὺ αὐτῶν ὑπῆρξεν ὁ, περὶ οὗ ὁ Εὐστρατιάδης, *Ἰωάννης ὁ Κουκουζέλης ὁ μαΐστωρ...*, ΕΕΒΣ ΙΔ', 1938, σσ. 3 - 86, δι' ὃν ἐγράφη καὶ ἀκολουθία (α' Ὀκτωβρίου, μετὰ τοῦ Ρωμανοῦ!). Εἰς τὴν αὐτὴν μελέτην τοῦ Εὐστρατιάδου, σσ. 26 - 27 ὑπάρχει Ἁγιορειτῶν *μουσικῶν* Κατάλογος. Ὁ αὐτὸς Εὐστρατιάδης, εἰς τὸν Κατάλογον τῶν κωδίκων Μ. Λαύρας, Paris 1925, σσ. 441 - 461 καταλέγει μίγδην 187 «*Ἐκκλησιαστικοὺς Μελογράφους*» μετὰ ποιητῶν καὶ μελῳδῶν. Πρβλ. ἀκόμη Εὐστρατιάδου, Θρᾷκες Μουσικοί, ΕΕΒΣ ΙΒ', 1936, σσ. 46 - 75.

2. Πρβλ. Θεοδ. Ξύδη, Ὁ ὑμνογράφος Θεοφάνης ὁ γραπτός, Νέα Ἑστία 59, 1956, σσ. 155 - 160.

3. Κατὰ τὸν G. Schirò, «Ἑλληνικά» 17, 1962, σ. 177, ἑκατὸν ἑξήκοντα πέντε εὑρίσκονται εἰς τὰ Μηναῖα (Ρώμης) καὶ ἑβδομήκοντα δύο εἶναι ἀνέκδοτοι. Ὁ Schirò θεωρεῖ τὸν Ἰωσὴφ ὡς δημιουργὸν τῆς Παρακλητικῆς (Νέας Ὀκτωήχου), ἀντὶ τῆς παλαιᾶς Ὀκτωήχου τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ τοῦ Μητροφάνους. Πρβλ. Κλείς, σσ. 62, 146, καὶ ἐσχάτως: Enrica Follieri, Un canone di Giuseppe Innografo per S. Fantino..., RÉB XIX, 1961, σσ. 130 - 151.

4. Πρβλ. σ. 57, σημ. 16.

Τὸ τελευταῖον τοῦτο συμβαίνει ἀπολύτως μὲ τὸν Ἰωάννην Μαυρόποδα, ἐπίσκοπον Εὐχαΐτων (μέσα ια' αἰ.), ὁ ὁποῖος καὶ ἔγραψε κανόνα εἰς τοὺς Τρεῖς Ἱεράρχας (τῶν ὁποίων καθιέρωσε τὸν κοινὸν ἑορτασμόν), εἰς τὴν Θεοτόκον κ.ἄ.

Μικροτέρας σημασίας ὑμνογράφος εἶναι Βασίλειος ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης (905 κἑξ.)[1], ὁ Ἰωάννης Ζωναρᾶς (α' ἥμισυ ιβ' αἰ.) ὁ καὶ ἱστορικός, Γεώργιος Σκυλίτζης (ιβ' αἰ. ἐπὶ Μανουὴλ Κομνηνοῦ)[2], Νικηφόρος (Βλεμμίδης) (1198 - 1272)[3], ἀνὴρ πολυμαθής, ὁ Νικηφόρος (Κάλλιστος Ξανθόπουλος)[4], Ἰωάννης Σταυράκιος χαρτοφύλαξ καὶ Θεσσαλονίκης[5] καὶ ὁ καθαρολόγος βασιλεὺς Μανουὴλ Παλαιολόγος (1391 - 1425)[6], συνθέσας καὶ αὐτὸς κανόνας. Ἀλλὰ κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς ζωῆς τοῦ Βυζαντίου τὸ συγγράφειν κανόνας ἦτο πλέον ἴδιον παντὸς λογίου δυναμένου νὰ προσαρμόσῃ τὸ συμπίλημά του εἰς τὰ παλαιότερα μέτρα, καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχὴν αὐτὴν δὲν ἐξαιρεῖται π.χ. ὁ Μᾶρκος ὁ Εὐγενικὸς († 1444)[7] καὶ ὁ γράψας ἀκολουθίαν τούτου ἀδελφός του Ἰωάννης[8], ὁ μέγας ῥήτωρ Μανουὴλ Ὁλόβολος[9], ὁ Φιλόθεος οἰκ. πατριάρχης[10] καὶ Γεώργιος ὁ Σχολά-

---

1. Ἔγραψε Βίον καὶ Ἀκολουθίαν ἁγίου Εὐθυμίου τοῦ Νέου († 898). Πρβλ. L. Petit, Vie et Office de Saint Euthyme le jeune, texte grec..., Paris 1904 (Bibliothèque Hagiographique Orientale).

2. Sophrone Pétridès, Deux canons inédits de Georges Skylitzès, VVr 10, 1903, σσ. 460 - 494. Κανὼν τοῦ Σκυλίτζη εἰς τὸν μυροβλήτην Δημήτριον ἐξεδόθη ὑπὸ Σπ. Λαυριώτου, ΓΠ Η', 1924, σσ. 263 - 266, ἐπανεξεδόθη δ' ὡς ἀνέκδοτος ὑπὸ ἀρχιμ. Ἀθανασίου Παντοκρατορινοῦ, αὐτόθι, ΙΑ', 1927, σσ. 377 - 384 (πρβλ. καὶ ΙΒ', 1928, σσ. 406 - 407)!

3. Πρβλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, Βυζαντινὴ Γραμματολογία Παλαιολογείων χρόνων, ἐν Ἀθήναις 1957, σσ. 97 - 100 (= Σύλλαβος, σσ. 459 - 462).

4. Πρβλ. Darrouzès, RÉB XVI, 1958, σσ. 82 - 83.

5. Περὶ οὗ ὅρα ΓΠ ΙΑ', 1927, σσ. 372 - 378 καὶ ΙΒ', 1928, σσ. 406 - 407.

6. Κανόνα ἐπὶ τῇ ἀπελευθερώσει τῆς Πόλεως (1421) ἐδημοσίευσεν ὁ Legrand, Lettres de l'Empereur Manuel Paléologue... (Παρίσιοι 1893), σσ. 94 - 102.

7. Ὀκτὼ κανόνας εἰς τὴν Θεοτόκον ἐδημοσίευσεν ἀνωνύμως ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος, Ὑμνῳδῶν ἀνάλεκτα, σσ. 89 - 102, διεπραγματεύθη δὲ τὰ περὶ τὸν ποιητήν, αὐτόθι, σσ. ζ' - ιβ' καὶ 187.

8. Ἀθ. Παπαδ. Κεραμεύς, Βυζαντινὰ ἀνάλεκτα, ΒΖ 8, 1899, σσ. 73 - 75, Εὐχαὶ καὶ ὕμνοι Ἰωάννου τοῦ Εὐγενικοῦ. Περὶ τῆς ἀκολουθίας τοῦ Ἰωάννου Εὐγενικοῦ εἰς τὸν Μᾶρκον καὶ τῶν ἐκδόσεών της πρβλ. L. Petit, BAG, σσ. 138 - 139. Περὶ τοῦ ἀνδρὸς ὅρα Ν. Β. Τωμαδάκην, ἐν Ἀθηνᾶς ΝΣΤ', 1952, σσ. 3 - 8.

9. Τοῦ ὁποίου προσόμοια εἰς Μᾶρκον Εὐγενικὸν ἐδημοσίευσεν ὁ Ἀθ. Παπαδόπ. Κεραμεύς, ΕΠ 6, 1902, σσ. 90 - 102. Περὶ τοῦ ἀνδρὸς ὁ Μ. Treu, ΒΖ Ι, 1892, σσ. 86 - 97 καὶ VI, 1896, σσ. 538 - 559.

10. Συνέγραψεν ἀκολουθίαν τοῦ συγχρόνου του Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, πρβλ. L. Petit, BAG, σσ. 101 - 102.

ριος[1]. Ἡ τοιαύτη κληρονομία δ' ἐπέδωκε καὶ μετὰ ταῦτα, καταλήξασα εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμουσίαν.

10. Ἐστεμμένοι στιχουργοί. Τῆς στιχουργικῆς ἀπασχολήσεως δὲν ἐξέφυγον εἰς τὸ Βυζάντιον οἱ ἐστεμμένοι. Ἐπειδὴ δὲ κατεῖχον θέσιν ὑψηλὴν τὰ συνθέματά των ἐλάμβανον εὐκολώτερον θέσιν εἰς τὰς ἀκολουθίας.

Ἤδη εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἰουστινιανὸν Α' (527 - 565 μ.Χ.) ἀπεδόθη ὁ εἰς τὴν λειτουργίαν πασίγνωστος ὕμνος «Ὁ μονογενὴς υἱὸς καὶ λόγος τοῦ Θεοῦ»[2]. Λέων ὁ Ϛ' ὁ Σοφὸς (886 - 912)[3], παίζων μὲ καρκίνους[4] καὶ ἄλλα ἐλλυχνίων ὄζοντα κατασκευάσματα, ἐποίησε καὶ τὰ ἑωθινά, ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος (913-959)[5] τὰ ἕνδεκα ἐξαποστειλάρια καὶ κανόνα εἰς τὸν Ἅγιον Δημήτριον[6], Θεόδωρος Δούκας Λάσκαρις (1254 - 1258)[7] αὐτοκράτωρ Νικαίας ἐποίησε τὸν μέγαν παρακλητικὸν κανόνα, περὶ δὲ τοῦ Μανουὴλ Παλαιολόγου, ἐγένετο ἤδη λόγος[8].

11. Μελῳδοὶ καὶ ὑμνογράφοι εἰς τὴν Ἰταλίαν[9]. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς ὑμνογραφίας μεταξὺ τῶν ἑλληνοφώνων τῆς Ἰταλίας καὶ δὴ τῆς Σικελίας, ὑπῆρ-

---

1. Πρβλ. Ξ. Α. Σιδερίδου, Γενναδίου Σχολαρίου Κανὼν εἰς Γρηγόριον Παλαμᾶν, ΓΠ Ε', 1921, σσ. 137 - 142.

2. V. Grumel, L' auter et la date de composition du tropaire, Ὁ Μονογενής, ÉO 22, 1923, σσ. 398 - 418. Εὐστρατιάδης, ΡΜ Α', 1932, σσ. 67 - 69.

3. Krumb. - Σωτ. Β', σ. 465. Εὐστρατιάδης, Ἔνθ. ἀνωτ. σσ. 69 - 81. Τωμαδάκης, Σύλλαβος, σσ. 320 - 24.

4. Περὶ τῶν καρκίνων ἐν γένει συναγωγὴ καὶ σπουδαία μελέτη ἡ τοῦ S. Pétridès, Les «Καρκίνοι» dans la littérature Grecque, ÉO XII, 1909, σσ. 86 - 94.

5. Εὐστρατιάδης, Ἔνθ. ἀνωτ. σσ. 81 - 83. Σύλλαβος, σσ. 325 - 31.

6. Ἐξεδόθη ὑπὸ Σπυρ. Λαυριώτου, ΓΠ Η', 1924, σσ. 260 - 262.

7. Τυπώνεται συνήθως εἰς τὸ τέλος τῆς «Παρακλητικῆς». Περὶ τοῦ ποιητοῦ Εὐστρατ., «Ρωμανὸς ὁ Μελωδὸς» Α', 1932, σσ. 117 - 121. Ν. Β. Τωμαδάκη, Βυζ. Γραμματολογία Παλαιολ. Χρόνων, 1957, σσ. 106 - 113 (= Σύλλαβος, σσ. 468 - 75).

8. Εὐστρατιάδης, Ἔνθ' ἀνωτ. σσ. 83 - 85. Πρβλ. ἀνωτ. σ. 72.

9. Nilo Borgia, L'ultima eco del canto bizantino nella Magna Grecia, «Εἰς μνήμην Σπ. Λάμπρου», Ἀθ. 1935, σσ. 162 - 169. Κρίσις ὑπὸ Εὐστρατιάδου, Θεολογία 14, 1936, σσ. 75 - 81. Πρβλ. καὶ Τρεμπέλαν, σσ. 259 - 279. Ciro Giannelli, L'ultimo Ellenismo nell'Italia meridionale, «Atti del 3° Convegno internazionale di studi sull'alto medioevo Benevento», Montevergine - Salerno - Amalfi, 14 - 18 ottobre 1956, in Spoletto 1958, σσ. 24 (ἀνάτυπον). G. Schirò, Ἡ βυζαντινὴ λογοτεχνία τῆς Σικελίας καὶ τῆς Κάτω Ἰταλίας, «Ἑλληνικά» 17, 1962, σσ. 170 - 187. Τοῦ αὐτοῦ καὶ A. Gonzato, Per un edizione di «Analecta hymnica e codicibus eruta Italiae inferioris», ἐν Akten des XI. IBK München (1958), 1960, σσ. 539 - 55.

ξεν ἀξιόλογος. Ἐνῶ ἡ ὑμνογραφία τῆς Καλαβρίας παραμένει εἰς τὰ πλαίσια τῆς ἐπαρχιακῆς, ἡ σικελικὴ ὑμνογραφία ἀνήκει κατὰ τὸ μεγαλύτερόν της μέρος εἰς τὰς ἀκολουθίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κων/λεως. Ἱστορικῶς ἡ γένεσις τῆς σικελικῆς ὑμνογραφίας ἐξηγεῖται ἐκ τῆς, ἕνεκα τῶν δηώσεων τῶν Σαρακηνῶν, ἀναγκαστικῆς καταφυγῆς Σύρων, Αἰγυπτιωτῶν κ.ἄ. εἰς Σικελίαν, ὅπου ἤκμασεν ἡ σχολὴ τῶν Συρακουσῶν. Μεταξὺ αὐτῶν μνημονεύονται Ἰωάννης ὁ Θεριστής, Λουκᾶς ὁ Ἀνθρακεύς, Νικόλαος ὁ Κασουλᾶνος. Γεώργιος ὁ Σικελιώτης ὑπῆρξε κατὰ τὸν θ' αἰ. μελῳδὸς καὶ ὑμνογράφος ἀξιόλογος, καθὼς καὶ ὁ εἰς τὸ εἱρμολόγιον ἀπαντώμενος Ἠλίας μοναχὸς Σικελιώτης. Ἰταλιῶται ἦσαν ἀκόμη Ἰωσὴφ ὁ ὑμνογράφος καὶ ὁ μαθητής του Θεοφάνης καὶ οἱ πατριάρχαι Μεθόδιος ὁ Συρακούσιος († 866), γράψας ἀνεκδότους ἰαμβικοὺς κανόνας, καὶ Νικόλαος ὁ Μυστικὸς (901 - 907, 912 - 925)[1]. Ἐκ τῶν μεταγενεστέρων μνημονευτέοι οἱ ἀδελφοὶ Ἀρσένιος Ἀντιοχείας καὶ Ὀρέστης Ἱεροσολύμων (ια' αἰ.) μαθηταὶ Σάββα τοῦ Σικελοῦ διδάξαντος εἰς Καλαβρίαν, Στέφανος[2], Γρηγόριος ἐκ Συρακουσῶν[3] καὶ Νήφων καθηγούμενος Φλώρου (περὶ τὸ 1220 ἐν Σικελίᾳ)[4]. Μολονότι ἡ Σικελία ἀπὸ τοῦ 965 περιέρχεται εἰς τοὺς Ἄραβας, ἡ ἑλληνική της παραγωγή, καὶ μεταβιβαζομένη εἰς τὴν Καλαβρίαν, δὲν σιωπᾷ ἀπολύτως. Ἓν νέον κέντρον ὅμως ἑλληνικῆς ὑμνογραφίας θὰ φανῇ παρὰ τὴν Ρώμην.

Κοντάκιον εἰς Νεῖλον τὸν Σιναΐτην ἔγραψεν ὁ ὁμώνυμός του Ἅγιος Νεῖλος ὁ κτίτωρ τῆς ἔξω τῆς Ρώμης ἑλληνικῆς μονῆς τῆς Κρυπτοφέρρης († 1005), ὑμνογράφοι δ' ὑπῆρξαν οἱ μαθηταὶ καὶ διάδοχοί του, ὡς ὁ Βαρθολομαῖος († 1055)[5] καὶ ὁ ἀββᾶς Παῦλος, ὁ Γερμανός, ὁ Ἰωσήφ, ὁ Προκόπιος κ.ἄ. Οἱ μοναχοὶ τοῦ μοναστηρίου τούτου δὲν συνέγραφον μόνον ἴδια ᾄσματα ἀλλὰ διεσκεύαζον καὶ τὰς ἐξ Ἀνατολῆς μελῳδίας. Ἀπομεμονωμένοι ὅμως ὄντες τῆς Ἀνατολῆς δὲν ἐπέδρασαν εἰς αὐτήν, καὶ τὰ ἔργα των δὲν περιελήφθησαν εἰς τὰς ἀκολουθίας τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Πάντως τὸ μοναστήριον τοῦτο ἐγένετο κοιτὶς ἑλληνικῆς παιδεύσεως καὶ λειτουργικῆς λογοτεχνίας.

---

1. Σύλλαβος, σ. 332.
2. Περὶ οὗ ἀνωτέρω σ. 57 ἐσημειώθη ἡ μελέτη τοῦ Ἰωσὴφ Schirò.
3. Περὶ οὗ Mioni ἐν BGF I, 1947, σσ. 202 - 209.
4. N. Borgia, Ἔνθ' ἀνωτ.
5. Πρβλ. Gli Inni Sacri di S. Bartolomeo juniore, confondatore e IV egumeno di Grottaferrata... con note e versione italiana a cura dello Jerom. Criptense Germano Giovannelli, Badia Greca di Grottaferrata anno 1955 (1956), 8°, σσ. 525, καὶ κρίσιν τῆς ἐκδόσεως ὑπὸ N. B. Τωμαδάκη, ΕΕΒΣ ΚϚ', 1956, σσ. 403 - 408. Τοῦ αὐτοῦ, Βαρθολομαῖος ΘΗΕ Γ', 1963, στ. 616 - 617.

12. Ἡ Νεκρώσιμος Ἀκολουθία[1], ὁ Ἄμωμος καὶ ὁ Ἐπιτάφιος Θρῆνος[2]. Ἡ νεκρώσιμος ἀκολουθία εἶναι τριπλῆ : εἰς νήπια, εἰς πιστοὺς καὶ εἰς κληρικοὺς καὶ μοναχούς. Σήμερον ψάλλεται ἡ δευτέρα ἀδιακρίτως δι' ὅλους, περικλείει δὲ τροπάρια συγκινητικώτατα, καταδεικνύοντα τὴν ματαιότητα τῶν ἐγκοσμίων, τοῦ κάλλους, τοῦ πλούτου, τῶν ἀξιωμάτων· «ποῦ πλούσιος, ἢ πένης, δίκαιος ἢ ἁμαρτωλός;». Μόνη ἐλπὶς πρὸς σωτηρίαν ὁ Χριστός. Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς συνέταξεν, ἀνθολογῶν τοὺς μεγάλους Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας, τὰ ἐπιτυχέστερα ἐξ αὐτῶν.

Τά ἰδιόμελα τοῦ Δαμασκηνοῦ πνέουν βαθύτατον πόνον διὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς ζωῆς, τὴν ματαιότητα τῶν ἀνθρωπίνων, τοῦ πλούτου, τῆς ὡραιότητος, τῶν προσκαίρων ἀγαθῶν καὶ ἀξιωμάτων τοῦ ἐφημέρου πλάσματος τοῦ Θεοῦ : (Ἦχος α') *Ποία τοῦ βίου τρυφὴ διαμένει λύπης ἀμέτοχος ; Ποία δόξα ἕστηκεν ἐπὶ γῆς ἀμετάθετος ; Πάντα σκιᾶς ἀσθενέστερα, πάντα ὀνείρων ἀπατηλότερα· μία ῥοπὴ καὶ ταῦτα πάντα θάνατος διαδέχεται...* (Ἦχος β') *Ὡς ἄνθος μαραίνεται καὶ ὡς ὄναρ παρέρχεται καὶ διαλύεται πᾶς ἄνθρωπος...* Περιγράφεται ἡ ἀγωνία τοῦ ψυχορραγοῦντος : *Οἴμοι, οἷον ἀγῶνα ἔχει ἡ ψυχή, χωριζομένη ἐκ τοῦ σώματος, Οἴμοι, πόσα δακρύει τότε καὶ οὐχ ὑπάρχει ὁ ἐλεῶν αὐτήν! Πρὸς τοὺς ἀγγέλους τὰ ὄμματα ῥέπουσα, ἄπρακτα καθικετεύει· πρὸς τοὺς ἀνθρώπους τὰς χεῖρας ἐκτείνουσα, οὐκ ἔχει τὸν βοηθοῦντα...* (Ἦχος γ') *Πάντα ματαιότης τὰ ἀνθρώπινα ὅσα οὐχ ὑπάρχει μετὰ θάνατον· οὐ παραμένει ὁ πλοῦτος, οὐ συνοδεύει ἡ δόξα· ἐπελθὼν γὰρ ὁ θάνατος ταῦτα πάντα ἐξηφάνισται...* (Ἦχος δ') *Ὄντως φοβερώτατον τὸ τοῦ θανάτου μυστήριον, πῶς ψυχὴ ἐκ τοῦ σώματος βιαίως χωρίζεται ἐκ τῆς ἁρμονίας καὶ τῆς συμφυΐας ὁ φυσικώτατος δεσμός, θείῳ βουλήματι, ἀποτέμνεται...* (Ἦχος πλ. δ') *Πῶς παρεδόθημεν τῇ φθορᾷ καὶ συνεζεύχθημεν τῷ θανάτῳ;* Καὶ ἰδοὺ ἡ μεταμέλεια διὰ τὴν δόξαν, τὸν πλοῦτον, τὰς τιμάς : (Ἦχος δ') *Ποῦ ἔστιν ἡ τοῦ*

---

1. Πρβλ. Σπυρ. Ζαμπελίου, Ἄσματα δημοτικὰ τῆς Ἑλλάδος, ἐκδοθέντα μετὰ μελέτης ἱστορικῆς περὶ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, Κερκύρᾳ 1852, σσ. 152 - 160. Ἐμμ. Γ. Παντελάκη, Ἡ νεκρώσιμος ἀκολουθία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ΝΣ ΚΗ', 1933, σσ. 168 - 176, 219 - 228, 273 - 279 καὶ 339 - 344. Ὁ αὐτός, ἐν BNJ 11, 1934, σ. 330. Ἀρχιμ. Ἐμμανουὴλ Ἰ. Καρπαθίου [νῦν μητροπ. Κῴου], Γύρω ἀπὸ τὸ δρᾶμα τοῦ θανάτου. Α', Ἡ νεκρώσιμος ἀκολουθία ἀναλυομένη, ΓΠ ΚΖ', 1943, σσ. 103 - 120. Θεοδ. Ξύδη, Ἰδιόμελα τοῦ ἐξοδιαστικοῦ, Ἀθῆναι 1950.

2. Πρβλ. Ἰωακεὶμ Ἰβηρίτου, Ὁ ἐπιτάφιος θρῆνος, τὸ δρᾶμα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ΓΠ Ζ', 1923, σσ. 128 - 134 καὶ Σ. Εὐστρατιάδου, Ἡ ἀκολουθία τοῦ μεγάλου Σαββάτου καὶ τὰ μεγαλυνάρια τοῦ ἐπιταφίου, ΝΣ ΛΒ', 1937, σσ. 16 - 23, 145 - 152, 209 - 226, 273 - 288, 337 - 353, 465 - 480, 529 - 545, 593 - 608, 657 - 673 καὶ ΛΓ', 1938, σσ. 19 - 28, 370 - 377, 433 - 452. Θεοδ. Ξύδη, Ἐγκώμια, 1953 (καὶ εἰς τὰ «Πεπραγμένα» Θ' Βυζαντ. Συνεδρίου Θεσσαλονίκης, Γ', 1958. (Δὲν συμμερίζομαι τὴν μετρικὴν διατύπωσιν κατὰ τὴν ἀρχαίαν προσῳδίαν τὴν ὁποίαν καὶ εἰς τὰ ἐγκώμια καὶ ἀλλαχοῦ ἐπιχειρεῖ ὁ συγγρ.).

κόσμου προσπάθεια; Ποῦ ἐστιν ἡ τῶν προσκαίρων φαντασία; Ποῦ ἐστιν ὁ χρυσὸς καὶ ὁ ἄργυρος; Ποῦ ἐστι τῶν οἰκετῶν ἡ πλημμύρα καὶ ὁ θόρυβος; Πάντα κόνις, πάντα τέφρα, πάντα σκιά. (Ἦχος πλ. α') *Κατενόησα ἐν τοῖς μνήμασι καὶ εἶδον τὰ ὀστᾶ τὰ γεγυμνωμένα καὶ εἶπον· ἄρα τίς ἐστι; βασιλεὺς ἢ στρατιώτης, ἢ πλούσιος ἢ πένης, ἢ δίκαιος ἢ ἁμαρτωλός;* Ἐν τῷ θανάτῳ ὑπάρχει ἰσότης πάντων!

Καὶ περαιτέρω (ἦχος πλ. β') *Ἐξέλθωμεν καὶ ἴδωμεν ἐν τοῖς τάφοις, ὅτι γυμνὰ ὀστέα ὁ ἄνθρωπος, σκωλήκων βρῶμα καὶ δυσωδία, καὶ γνῶμεν τίς ὁ πλοῦτος, τὸ κάλλος, ἡ ἰσχὺς καὶ ἡ εὐπρέπεια!*

Προκειμένου περὶ νηπίων, ὁ τόνος εἶναι περισσότερον τρυφερὸς καὶ ἐπισημαίνεται τὸ ἄωρον τοῦ ἀπερχομένου: (Ἦχος πλ. δ') *Ὅτι βρέφος ἄωρον ἐκ μητρικῶν ἀγκαλῶν νῦν, ὥσπερ στρουθίον, τάχος ἐπέτασας... τίς ποτε μὴ θρηνήσῃ βλέπων σου τὸ ἐμφανὲς πρόσωπον εὐμάραντον, τὸ πρὶν ὡς ῥόδον τερπνόν;... Ὥσπερ γὰρ ναῦς τις ἴχνος οὐκ ἔχουσα, οὕτως ὑπέδυς ἐξ ὀφθαλμῶν μου ταχύ...*

Καὶ ὁ ἀποχαιρετισμός: (Ἦχος β') *Δεῦτε τελευταῖον ἀσπασμὸν δῶμεν, ἀδελφοί, τῷ θανόντι, εὐχαριστοῦντες Θεῷ. οὗτος γὰρ* (ὁ θανὼν) *ἐξέλιπε τῆς συγγενείας αὐτοῦ καὶ πρὸς τάφον ἐπείγεται, οὐκ ἔτι φροντίζων τὰ τῆς ματαιότητος καὶ πολυμόχθου σαρκός. Ποῦ νῦν συγγενεῖς τε καὶ φίλοι; Ἄρτι χωριζόμεθα ὅνπερ ἀναπαῦσαι Κύριος εὐξώμεθα.* Δι' ὅλης ὅμως τῆς ἀκολουθίας διήκει ἡ ἐλπὶς τῆς ἀναπαύσεως: *Ἀλλ' ἐν τῷ φωτί, Χριστέ, τοῦ προσώπου σου καὶ τῷ γλυκασμῷ τῆς σῆς ὡραιότητος, ὃν ἐξελέξω ἀνάπαυσον, ὡς φιλάνθρωπος... ἐν ταῖς τῶν ἁγίων κατάταξον σκηναῖς τὸ πνεῦμα τοῦ σοῦ δούλου, Χριστὲ... ἐν χώρᾳ ζώντων, ἐν σκηναῖς δικαίων ἀνάπαυσον.* Διὰ τῶν σπανίου κάλλους ψαλμῳδιῶν καὶ ὅλως ἀνθρωπίνων τούτων κραυγῶν συνοδεύομεν τὴν ἔξοδόν μας ἐκ τῆς προσκαίρου ζωῆς, δώδεκα ἤδη αἰῶνας.

Ὁ Ἐπιτάφιος Θρῆνος, ποιητικὴ σύνθεσις, ψαλλομένη τὸ ἑσπέρας τῆς Μ. Παρασκευῆς καὶ δὴ κατὰ τὸν ὄρθρον τοῦ Μ. Σαββάτου, πρὸ τῶν Αἴνων, εἶναι εἶδος ποιητικῶν ἀντιφώνων εἰς τρεῖς στάσεις, προελθόντων ἐκ τοῦ Ἀμώμου (ριη' ψαλμοῦ) μετὰ τοῦ ὁποίου καὶ συνεψάλλοντο, ὡς παρατηρεῖται σήμερον εἰς τὸ Ἱεροσολυμιτικὸν Τυπικὸν (ἐφαρμοζόμενον καὶ ἐν Πάτμῳ). Ἐκ τούτων ἡ πρώτη στάσις ἄρχεται διὰ τοῦ:

Ἡ Ζωὴ (= ὁ Θεὸς) *ἐν τάφῳ κατετέθης, Χριστέ,*
καὶ ἀγγέλων στρατιαὶ (= τὰ ἀγγελικὰ τάγματα) *ἐξεπλήττοντο,*
συγκατάβασιν δοξάζουσαι τὴν σήν.

Ἡ δευτέρα:

Ἄξιόν ἐστιν μεγαλύνειν σε τὸν Ζωοδότην,
τὸν ἐν τῷ σταυρῷ τὰς χεῖρας ἐκτείναντα
καὶ συντρίψαντα τὸ κράτος τοῦ ἐχθροῦ (= διαβόλου).

Ἡ τρίτη :

Αἱ γενεαὶ πᾶσαι (δηλ. τῶν ἀνθρώπων) *ὕμνον τῇ ταφῇ σου προσφέρουσι, Χριστέ μου.*

Εἶναι δὲ ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν ἀκαθόριστος, συνήθως λαμβανομένων τῶν ἀντιφώνων ἀπὸ τὴν ἔκδοσιν τοῦ 1522 τοῦ Τριῳδίου, ὅπου τὸ πρῶτον φέρονται ὡς δημοσιευθέντα τύποις. Ἐκτὸς ὅμως τῶν περιληφθέντων εἰς τὸ Τριῴδιον ὑπάρχουν ἀκόμη καὶ εἰς κώδικα 428 τοῦ Βατοπεδίου καὶ εἰς ἄλλους ἁγιορειτικούς, ὡς καὶ εἰς τὸν 746 τοῦ ις' αἰ. τοῦ Σινᾶ, ποιηθέντα ὑπὸ Ἰγνατίου ἀρχιμανδρίτου τῆς μονῆς Δημητρίου[1]. Παραλλάσσουν δὲ καὶ κατὰ τὰ βιβλία εἰς ἃ ἐξεδόθησαν, δεδομένου μάλιστα ὅτι ἐκδόται τινὲς λόγιοι καὶ μὴ (Παντελάκης, Φαρλέκας) ἐπέθηκαν βέβηλον χεῖρα διορθώσεως τῶν κειμένων ἢ διὰ νὰ συμμορφώσουν αὐτὰ πρὸς ἀρχαῖα μέτρα, εἰς ἃ ἐφαντάζοντο ὅτι ἐγράφησαν, ἢ νὰ ὁμαλίσουν τὴν ρυθμοτονικὴν αὐτῶν ποικιλίαν, πρὸς διευκόλυνσιν τῶν ψαλτῶν! Εἶναι πάντως ἀναντίλεκτον ὅτι τὰ κείμενα ταῦτα συνετέθησαν κατὰ τὴν ρυθμοτονικὴν τῆς βυζαντινῆς ὑμνογραφίας, ὅπου πούς εἶναι ἡ λέξις καὶ οἱ κανόνες τῆς ὁμοτονίας καὶ ἰσοσυλλαβίας ἔρχονται εἰς δευτέραν μοῖραν πρὸ τῆς μουσικῆς τονῆς. Ἑπομένως πᾶσα διόρθωσις τῶν ἀρχαίων κειμένων μόνον διὰ τῶν χειρογράφων (τῶν πρὸ τοῦ 1453) εἶναι νοητή, ἀναγκαία δ' εἶναι ἡ διάκρισις τῶν ὑστερογενῶν ἀντιφώνων τῶν πλασθέντων ἀναλογικῶς πρὸς τὰ πρῶτα. Δεδομένου ὅτι δὲν ὑπάρχει ἔγκυρος ἐπιστημονικὴ ἔκδοσις τοῦ Τριῳδίου, οὐδὲ μελέτη εἰδικὴ περὶ τῆς ἐξελικτικῆς του διαμορφώσεως, εἶναι σκοτεινὸν τὸ πρόβλημα τῆς συνθέσεως τῶν Ἐγκωμίων, ὡς καὶ τῶν συγγραφέων αὐτῶν. Πάντως ἡ Ἐκκλησία τῆς προπαλαιολογείου ἐποχῆς ἠγνόει τὸ εἶδος, χαρακτηριστικὸν δ' εἶναι ὅτι εἰς Τυπικὸν Ἱεροσολύμων τοῦ 1122 (Ἀκολουθίαι Μ. Ἑβδομάδος), δημοσιευθὲν ὑπὸ Ἀθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως[2], δὲν ὑπάρχουν οὔτε Ἄμωμος, οὔτε ἐγκώμια, οὔτε εὐλογητάρια. Τὸ ὅτι ὅμως τὸ 1346 καὶ 1397 εἰς κεντητοὺς ἐπιταφίους τῆς μονῆς Χιλανδαρίου Ἁγίου Ὄρους ἐκεντήθησαν τέσσαρα τροπάρια τῶν ἐγκωμίων, εἶναι σαφὴς μαρτυρία ὅτι προϋπῆρχον ἐν χρήσει, τὰ βασικὰ δ' ἀντίφωνα θὰ ἦσαν παλαιότερα.

Εἰς τὸ Τυπικὸν τῆς Μ. Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ὄρους, ἔτους 1431 (Cod. Paris. Coisl. Gr. 38), εἰς τὴν διάταξιν τοῦ ὄρθρου τοῦ Μ. Σαββάτου ἀναγινώσκομεν : «Εἰς τὸ Θεὸς Κύριος λέγομεν τὰ προγραφέντα τρία τροπάρια, καθὼς εἰσιν ἐκεῖνα γεγραμμένα καὶ εὐθὺς στιχολογοῦμεν τὸν Ἄμωμον, συνήθως ψάλλοντες ὁμοῦ καὶ τὰ μεγαλυνάρια. Μετὰ δὲ τὸ τέλος τοῦ Ἀμώμου, λέγομεν

---

1. Ἐξεδόθησαν ὑπὸ Ἐμμ. Γ. Παντελάκη, Νέα ἐγκώμια τοῦ Ἐπιταφίου, Θεολογία 14, 1936, σσ. 224 - 250, 310 - 329. Ὁ τὸ 1951 ἀποθανὼν Γ. Λιανουδάκης εἶχεν εὕρει ἄλλοτε εἰς τὴν μονὴν Τοπλοῦ Σητείας ἄγνωστα ἐγκώμια τοῦ αὐτοῦ τύπου.
2. Ἀνάλεκτα Ἱερ. Σταχυολογίας Β', 1894, σ. 1 - 254.

τὰ εὐλογητάρια. Ἀκολουθία τῶν μεγαλυναρίων: Ἡ ζωὴ ἐν τάφῳ... καὶ ὁ ἄλλος χορὸς τὸ αὐτό· καὶ εὐθὺς λέγει στίχος: Μακάριοι οἱ ἄμωμοι ἐν ὁδῷ, οἱ πορευόμενοι ἐν νόμῳ Κυρίου»[1].

Ὡς πρὸς τοὺς συγγραφεῖς τῶν ἐν λόγῳ μεγαλυναρίων ἢ ἀντιφώνων, γνωρίζομεν ἐξ ἱκανῶν χειρογράφων ὅτι ὁ προμνημονευθεὶς Ἰγνάτιος ἀρχιμανδρίτης τῆς μονῆς Μ. Δημητρίου (Βατοπεδίου νῦν) ἐν Ἁγίῳ Ὄρει, εἰς ἄγνωστον χρόνον, ἐποίησέ τινα ἐξ αὐτῶν. Ὁ Εὐστρατιάδης θεωρεῖ τὸν μητροπολίτην Ρόδου Νεῖλον (ιδ' αἰών) συγγραφέα ἐγκωμίων. Ἡ γενομένη ὅμως μέχρι σήμερον ἐργασία δὲν ἐπιτρέπει τὸν διαχωρισμὸν ἢ καθορισμὸν τῶν συγγραφέων καὶ συγγραφέντων, διὸ ἀναγκαῖα προϋπόθεσις εἶναι ἡ καταγραφὴ τῶν χειρογράφων καὶ ἡ παρακολούθησις τῆς ἱστορίας τοῦ ἐν λόγῳ κειμένου.

Ἀπὸ ἀπόψεως πρωτοτυπίας, εἶναι ἀμφίβολον ἂν τὰ ἐγκώμια εἶναί τι ἄλλο ἀπὸ ἀπηχήσεις τῆς προγενεστέρας ὑμνογραφίας. Συνήθως ὅμως ἡ ἐπιλογὴ τῶν λεηλατουμένων ἐνδόξων συγγραφέων ἔγινε μετὰ τοσαύτης τέχνης καὶ τοιαύτης αἰσθήσεως, ὥστε κατέστησε τὰ ἐγκώμια εἶδός τι λειμωναρίου ἢ ἀνθολογίου ποιητικοῦ, γέμοντος ὡραίων εἰκόνων, μεγαληγορίας, συγκινητικῶν ἐκφράσεων, προκαλοῦντος δὲ τὴν ἄφατον θλῖψιν τοῦ πιστοῦ ἐπὶ τῇ προσκαίρῳ δύσει τοῦ μὴ δύοντος ἡλίου ἢ ἀπωλείᾳ τοῦ γλυκέος ἔαρος τῆς Ζωῆς, τοῦ φωτὸς τῶν ὀφθαλμῶν τῆς Παρθένου. Ἄγγελοι, ἄνθρωποι, προφῆται, πτηνά, εὐγενῆ ζῷα, ἀστέρες καὶ ἡ ἄλλη ἄψυχος φύσις, οὐράνια καὶ ἐπίγεια συμπονοῦν ἐπὶ τῷ θανάτῳ, συγκλονίζονται ἐπὶ τῷ φρικτῷ θεάματι τοῦ ἐνταφιασμοῦ τῆς Ζωῆς. Ἀλλ' ὁ Θεὸς ὁ ὢν ἡ Ζωὴ καὶ ἡ Ἀνάστασις μέλλει νὰ ἐγερθῇ ταχέως καὶ αἱ μυροφόροι γυναῖκες προχωροῦν ἤδη πρὸς τὸ μνῆμα, τοῦ ὁποίου τὸν λίθον θ' ἀποκυλίσῃ ὁ Ἄγγελος. Ὁ Ἑλληνισμός, ὁ ἀπὸ παναρχαίων χρόνων θρηνήσας τὴν νεότητα τοῦ Ἀδώνιδος, εὗρε κατὰ τὴν ἑλληνίζουσαν παλαιολόγειον περίοδον ἑαυτὸν εἰς τὴν ἐπιτάφιον αὐτὴν ἀκολουθίαν τοῦ χειμῶνος, ψαλλομένην κατὰ τὸν οὐδὸν τῆς ἀνοίξεως. Τοῦτο ἑρμηνεύει διατί ἀνθρωπίνως ἡ συγκίνησις τῶν μαζῶν εἶναι μεγάλη καὶ ἡ ψυχικὴ συμμετοχὴ πλήρης κατὰ τὴν τελετὴν τῆς κηδείας τοῦ Ἰησοῦ. Ἄνθρωπος καὶ αὐτός, νέος καὶ ὡραῖος ὑπὲρ πάντας βροτούς, ἐδοκίμασε τὴν ἀναπόφευκτον μοῖραν τοῦ θανάτου. Ἀλλ' αὐτὸς ἔδωκεν εἰς ἡμᾶς καὶ τὴν ἐλπίδα τῆς Ἀναστάσεως, τὴν ὁποίαν ἀνθρωπίνως ἡμεῖς δὲν ἠδυνάμεθα νὰ ἔχωμεν. Οὕτως ἐπεστρέψαμεν εἰς τὴν ψυχολογίαν τῶν εἰς τὸ Πάθος ὕμνων Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ, πρὸ πολλοῦ ἐκβληθέν-

---

1. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι ἐν φ. 320α (στήλη β) ἡ β' στάσις τῶν ἐγκωμίων ἄρχεται ἀπὸ τοῦ *Ἔφριξεν ἡ γῆ...*, ἐνῶ τὸ *Ἄξιόν ἐστιν* ἕπεται. Ἐν φ. 322β (στήλη β): *«Αἱ γενεαὶ πᾶσαι... προσφέρομεν, οἰκτίρμον»* ἦχος γ'. Τὰ ἐγκώμια λήγουν ἐν 323α.

των ἐκ τῶν ἀκολουθιῶν. Ἄλλωστε τὰ ἀπηχήματα τοῦ ρωμανικοῦ θρήνου δὲν εἶναι σπάνια εἰς τὰ ἐγκώμια [1].

Κατὰ μίμησιν τῶν εἰς Χριστὸν ἐπιταφίων τούτων ἐγκωμίων συνετέθησαν εἰς τρεῖς ὁμοίως στάσεις καὶ ἐγκώμια τῆς Θεοτόκου καὶ ἁγίων (Ἰωάννου τοῦ Ἐρημίτου ἢ Ξένου τῆς Κρήτης) [2] καὶ αὐτοῦ τοῦ Τιμίου Σταυροῦ [3].

12. Λειτουργικὰ βιβλία [4] ἀποθησαυρίζοντα τὴν ποίησιν τῶν μελῳδῶν καὶ ὑμνογράφων εἶναι ἰδίᾳ α') τὰ *Μηναῖα* ἰσάριθμα πρὸς τοὺς μῆνας, περιέχοντα τὰς ἀκολουθίας τῶν ἀκινήτων ἑορτῶν [5], β') τὸ *Τριῴδιον* [6] καὶ τὸ *Πεντηκοστάριον* περιέχοντα τὰς ἀκολουθίας τῶν κινητῶν ἑορτῶν ἀπὸ τῆς Κυριακῆς τοῦ Τελώνου καὶ Φαρισαίου μέχρι τοῦ μεγάλου Σαββάτου καὶ ἀπὸ τοῦ Πάσχα μέχρι τῆς Πεντηκοστῆς, γ') ἡ *Παρακλητικὴ* ἡ *Μεγάλη* ἢ *Ὀκτώηχος* περιέχουσα τὰ καθ' ἡμέραν καὶ κατὰ Κυριακὴν εἰς 8 ἤχους (ἑσπερινός, ὄρθρος, λειτουργία) τροπάρια καὶ κανόνας, καὶ τὸ *Ὡρολόγιον* περιέχον τὰς ἀκολουθίας τῶν ὡρῶν (καὶ ἑσπερινοῦ, ἀποδείπνου μετὰ τῶν ἀπολυτικίων καὶ κοντακίων τῶν ἐπισημοτέρων ἑορτῶν τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ), δ') Τὸ *Εὐχολόγιον*, τὸ *Λειτουργικὸν* (ἀρχιερατικόν, ἱερατικόν, διακονικὸν) βιβλία διὰ τοὺς ἱερωμένους, ε') τὸ *Θεοτοκάριον* περιέχον κανόνας τῆς Θεοτόκου.

Παλαιότερον ὑπῆρχον *κοντακάρια*, συναγωγαὶ δηλονότι τῶν κοντακίων τοῦ ἐνιαυτοῦ εἰς ἕνα τόμον ἢ δίτομοι (ἀκινήτων, κινητῶν ἑορτῶν)· οἱ εἱρμοὶ συνεκεντρώθησαν εἰς τὰ *εἱρμολόγια* (κείμενον, μουσικὰ σημεῖα) [7], ὑπάρχουν ἀκόμη μουσικὰ βιβλία διὰ τοὺς ψάλτας *ἀλληλουάρια*, *ἀνοιξαντάρια*, *κεκραγάρια*, *πασαπνοάρια*, *στιχηράρια* κλπ.

---

1. Θεοδ. Ξύδη, Ἐγκώμια, ἐν Πεπραγμένα Θ' Βυζαντινολ. Συνεδρίου Γ', 1957, σ. 277 - 287. Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἐπιτάφιος Θρῆνος, ΘΗΕ Ε', 1964, στ. 794 - 95. Ἰδιαζόντως ὡραῖα εἶναι καὶ τὰ ψαλλόμενα Εὐλογητάρια καὶ δὴ τὰ τοῦ Μ. Σαββάτου.

2. Πρβλ. Ν. Β. Τωμαδάκην, ΕΕΒΣ Κ', 1950, σ. 314, σημ. 4.

3. Παραλλήλως βαίνει ἡ μίμησις τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου διὰ τῆς συντάξεως Χαιρετισμῶν εἰς ἄλλας ἑορτάς, ὡς : Ἀκάθιστος Ὕμνος εἰς τὸν Τίμιον καὶ ζωοποιὸν Σταυρὸν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ (1746) παρὰ Legrand, BH du XVIII s. I, 1918, σ. 341 (ἀρ. 339) καὶ L. Petit, BAG, σσ. 51 - 52. Ὁμοίως κατὰ μίμησιν συνετάχθησαν οἱ κδ' οἶκοι οἱ ἀναγινωσκόμενοι πρὸ τῆς εἰκόνος τῆς Ἁγίας Βαρβάρας, L. Petit, BAG, σ. 21.

4. Πρβλ. [Εὐστρατιάδην], Τὰ λειτουργικὰ τῆς Ἐκκλησίας βιβλία, ΡΜ Α', 1932, σσ. 353 - 67. — Τὰ Σιναϊτικὰ χειρόγραφα τῶν λειτουργικῶν βιβλίων τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ὑπὸ Ἐμμ. Γ. Παντελάκη, BNJ 11, 1934, σσ. 305 - 333.

5. Πρβλ. Ν. Β. Τωμαδάκην, Κλεὶς, σσ. 133 κἑξ., 169.

6. Ὁ Norbert, SBN VI, 1940, σσ. 470 - 473 διακρίνει τέσσαρας τύπους Τριῳδίων : α') τὸν Ἀνατολικὸν (Συρίας), β') τὸν Κωνσταντινουπόλεως, γ') τὸν Στουδίου καὶ δ') Μεγάλης Ἑλλάδος (Ἰταλικόν).

7. Πρβλ. Ἀθ. Παπαδ. Κεραμέα, ΒΖ 6, 1897, σσ. 375 - 383.

Τὰ λειτουργικὰ βιβλία κατηρτίσθησαν συμφώνως πρὸς τὰς διατάξεις τῶν τυπικῶν[1], δηλαδὴ βιβλίων χρησιμευόντων ὡς ὁδηγῶν εἰς τὰς ποικίλας ἱεροτελεστίας, καὶ γραφέντων ὡς πρῶτον μέρος τῶν κανονισμῶν τῶν μονῶν ὑπὸ τῶν ἱδρυτῶν των (τυπικαὶ διατάξεις)[2]. Κυριώτερα τῶν τυπικῶν εἶναι δύο, τὸ τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Σάββα εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ τὸ τῆς μονῆς τῶν Στουδίου εἰς Κων/λιν. Τὰ δύο αὐτὰ τυπικὰ ἔγιναν παραδεκτὰ ἀπὸ τὰ πλεῖστα τῶν ἄλλων μοναστηρίων καὶ ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν κατηρτίσθη τὸ χρησιμοποιούμενον σήμερον, εἰς τοὺς κοσμικοὺς ἰδίᾳ ναούς, Τυπικὸν τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, συντυπούμενον μετὰ τῶν λειτουργικῶν βιβλίων ἀλλὰ καὶ ἰδιαιτέρως ἐκδιδόμενον. Εὐνόητον εἶναι, ὅτι εἰς τὰ ἔντυπα λειτουργικὰ βιβλία δὲν συμπεριελήφθησαν πάντα τὰ εἰς χφ. περιλαμβανόμενα ὑμνογραφικὰ κείμενα, ἀφοῦ ταῦτα ἦσαν πλείονα τῶν ἀναγκαίων διὰ τὰς ἑορτὰς καὶ ὕμνοι, κανόνες, προσόμοια συνεγράφοντο πολλαπλᾶ διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν. Ἐγένετο λοιπὸν *ἐπιλογή*, μᾶλλον αὐθαίρετος καὶ ἀνεπίσημος (κατὰ μονὰς) καὶ διὰ τὸ μακρὸν τῶν ἀκολουθιῶν καὶ *ἐπιτομὴ* αὐτῶν (ἡ πρώτη ἐπὶ Κομνηνῶν διὰ τοῦ Μαυρόποδος), γενικευθεῖσα διὰ τῶν τυπογραφικῶν ἐκδόσεων ἀπὸ τοῦ ιε΄ αἰῶνος.

---

1. Μεταγενεστέρως ὑπὸ τὸν τίτλον Τυπικὸν δηλοῦται διάφορόν τι. Π.χ. ὁ κῶδιξ Paris. Gr. Coislinianus 38 (ἔτους 1431) ἐπιγράφεται μὲν Τυπικὸν τῆς Μεγίστης Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου ἐν Ἁγίῳ Ὄρει, περιλαμβάνει ὅμως Τριῴδιον καὶ Πεντηκοστάριον. Τὸ τελευταῖον τοῦτο μάλιστα ἄρχεται ἀπὸ τῆς παραμονῆς τῶν Βαΐων (πρβλ. φ. 254α), λήγει δὲ τῇ Κυριακῇ τῶν Ἁγίων Πάντων.

2. Placide de Meester, Le typiques de fondation, SBN VI, 1940, σσ. 489 - 508. Μὲ τὰς Τυπικὰς διατάξεις κλπ. ἀσχολεῖται ὁ μαθητής μου Κωνστ. Α. Μ--νάφης.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΡΩΜΑΝΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

ΓΕΝΙΚΑ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ [1]

1. Δι' οὐδένα βυζαντινὸν ποιητὴν ἐγράφησαν τόσα ὅσα διὰ τὸν Ρωμανὸν καὶ δι' οὐδένα δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἀκόμη ὅτι τὸν ἠγνοοῦμεν τόσον ὅσον

---

1. Γενικὴ Βιβλιογραφία περὶ Ρωμανοῦ (πλὴν τῆς κατὰ τόπους περαιτέρω σημειουμένης) :

Εἴκοσι ὀκτὼ ὕμνους ἐξέδωκε τῷ 1876 ὁ Pitra, AS I, σσ. 1 - 218 (ἐπιτάξας στιχηρά, αὐτόθι, σσ. 222 - 241). Ἄλλους τινὰς ἐξέδωκεν ἀνωνύμους ἢ ψευδωνύμους. Ὁ ἴδιος ἐξέδωκεν ὕμνους εἰς τὸ βιβλίον του Hymnographie de l'Église Grecque, dissertation accompagnée des offices du XVI Janvier, des XXIX et XXX Juin en l'honneur de S. Pierre et des Apôtres, Rome 1867 καὶ εἰς τὸ ἀφιέρωμα : Ioannes Baptista cardinalis Pitra, Sanctus Romanus veterum melodorum princeps. Cantica sacra ex codicibus ms. monasterii S. Ioannis in insula Patmo..., Roma 1888 (τρεῖς ὕμνους). Τὰς ἐκδόσεις τοῦ Pitra συνοδεύουν εἰσαγωγαί, ὑπομνήματα καὶ εἰς λατινικὴν μετάφρασις.

Αὐτοτελῶς ἐκδεδομένος Ρωμανός : G. Cammelli, R. il M. Inni, Firenze 1930 (ὀκτὼ ὕμνοι μετὰ ἰταλικῆς μεταφράσεως, ὑπομνημάτων καὶ εἰσαγωγῆς. Αὐτόθι, σσ. 395 - 397 βιβλιογραφία) καὶ Elpidio Mioni, R. il M., Saggio critico e dieci inni inediti, Padova 1937 (ἐκ πατμιακῶν κωδίκων, ἄνευ μεταφράσεως, δέκα ὕμνοι. Εἰσαγωγή. Κρίσις ὑπὸ Εὐστρατιάδου, ΕΕΒΣ ΙΕ', 1939, σσ. 438 - 445). Ὁ αὐτὸς Mioni ἡτοίμαζε πλήρη ἔκδοσιν τῶν Ὕμνων. Ἐν τῷ μεταξὺ ἐξέδωκε δύο ὕμνους τῶν Χριστουγέννων ἐν BGF XII, 1958, σσ. 3 - 17. — Τέσσαρας ὀγκώδεις τόμους (Α' 1952, Β' 1954, Γ' 1957, Δ' 1959-1961) περιέχοντας 49 ὕμνους καὶ ἐκτενῆ περιγραφὴν τῶν πατμιακῶν καὶ σιναϊτικῶν κοντακαρίων, εἰσαγωγάς, πολυτίμους πίνακας κλπ. ἐξέδωκεν ἐν συνεργασίᾳ εἰκοσάδος μαθητῶν του ὁ Ν. Β. Τωμαδάκης (πρβλ. περαιτέρω). Ἐν τῷ μεταξὺ εὑρίσκει τις, ἀνατυπωθέντας ἐκ τοῦ Pitra, AS I, ἑπτὰ ὕμνους ὑπὸ Τρεμπέλα, σσ. 77 - 97. Ἐσχάτως δὲ ἐκυκλοφορήθησαν αἱ ἤδη ἀνχμενόμεναι ἐκδόσεις : P. Maas - C. A. Trypanis, Sancti Romani Melodi Cantica, Cantica genuina, Oxford 1963, σσ. XXXVII + 547 καὶ José Grosdidier de Matons, Romanos le Mélode Hymnes, I, Paris 1964, σσ. 429, II, Paris 1965, σσ. 381, περὶ ὧν περαιτέρω.

Μὲ τὸ πρόβλημα Ρωμανὸς ἠσχολήθησαν : Α' Ὁ Krumbacher, Studien zu Romanos, München 1898 (Sitzungsber. der philos. - philol. und der hist. Classe

τὸν Ρωμανόν. Ἐνῷ θεωρεῖται ὁ μεγαλύτερος ποιητὴς τοῦ Βυζαντίου καὶ ὁ μέγιστος τῶν ἐκκλησιαστικῶν χριστιανῶν ὑμνογράφων, δὲν εἴχομεν ἀκόμη γνῶσιν τοῦ ἔργου του. Οἱ μὲν λόγιοι τὸν ἐγνώριζον ἀπὸ δύο (ἐλάχιστοι ἀπὸ τρεῖς) δεκάδας δημοσιευμένων ὕμνων του, οἱ δὲ μελετηταὶ ἠτένιζον μετὰ δέους τὸ ἐκδοτικόν του πρόβλημα. Ὁ λαὸς τὸν γνωρίζει ἀπὸ τὸ προοίμιον τοῦ ὕμνου (κοντάκιον) εἰς τὴν Γέννησιν «Ἡ Παρθένος σήμερον», τὸ ὁποῖον ψάλλεται ἀκόμη, καὶ ἀπὸ τὴν φήμην ἡ ὁποία τὸν ἐπαινεῖ. Τὸ ἐπίθετόν του τοῦ μεγάλου μελῳδοῦ δὲν δικαιολογεῖται σήμερον, ὅτε ἀγνοοῦμεν εἰς τί συνίστατο ἡ μουσική του τέχνη. Τὰ λειτουργικὰ βιβλία (Μηναῖα, Τριῴδιον καὶ Πεντηκοστάριον) περιέχουν καὶ ἄλλα προοίμια καὶ ἄλλους οἴκους - είρμούς, ἀλλ' ἀνωνύμως ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, πάντοτε δὲ καταλογάδην. Τὰ δημοσιεύματα εἰς τὰ ὁποῖα ἐξέδωκαν ὁ Pitra, ὁ Krumbacher, ὁ Maas, ὁ Cammelli, ὁ Mioni νέους ὕμνους τοῦ Ρωμανοῦ εἶναι ἀνεύρετα ἢ τοὐλάχιστον δυσευρετώ-

---

der K. bayer. Akad. d. Wissenschaften 1898, Bd II Heft I, σσ. 69 - 268· ἐκδίδει καὶ τέσσαρας ὕμνους μετὰ σχολίων κλπ.). Ὁ αὐτός, Umarbeitungen bei Romanos. Mit einem Anhang über das Zeitalter des Romanos, München 1899 (Ἐνθ' ἀνωτ. 1899, σσ. 3 - 156. Ἐκδίδει μεθ' ὑπομνημάτων τρεῖς ὕμνους, σσ. 45 - 142). Ὁ αὐτός, Romanos und Kyriakos, München 1901 (Ἐνθ' ἀνωτ. 1901, Heft V, σσ. 693 - 766· ἐκδίδει καὶ δύο ὕμνους τοῦ Ρωμανοῦ μεθ' ὑπομνημάτων). Ὁ αὐτός, Die Akrostichis in der griechischen Kirchenpoesie, München 1904 (Ἐνθ' ἀνωτ. 1903, σσ. 551 - 691). Ὁ αὐτός, Miscellen zu Romanos, 1907, εἰς 4°, σσ. VIII + 138 (ἐκδίδει καὶ τέσσαρας ὕμνους μεθ' ὑπομνημάτων, ἐξετάζει τὰ συναφῆ πρὸς τὴν ἁγιογραφίαν προβλήματα τῶν σχέσεων τοῦ ἔργου τοῦ Ρωμανοῦ). Πρβλ. καὶ Krumb. - Σωτ., Β', σσ. 517 - 553 (ἐν σσ. 534 - 536 ἡ παλαιοτέρα βιβλιογραφία. Αὐτόθι σσ. 521 - 524 σημ. αἱ ἀντιρρήσεις τοῦ Σωτηριάδου περὶ τοῦ χρόνου τῆς ἀκμῆς τοῦ ποιητοῦ).

Β' Ὁ Ἀθανάσιος Παπαδόπουλος Κεραμεύς, Mitteilungen über Romanos, BZ 2, 1893, σσ. 599 - 605. Ὁ αὐτός, Ἀθωνικὰ κονδακαρίων ἀντίγραφα, BZ 6, 1897, σσ. 375 - 386 (σσ. 383 - 386 ἐκδίδεται εἷς ὕμνος). Ὁ αὐτός, Ρωμανὸς καὶ Ἰωάννης Δαμασκηνός, BZ 14, 1905, σσ. 234 - 236. Ὁ αὐτός, Ὁ τῆς ἀκμῆς τοῦ Ρωμανοῦ χρόνος, ἐφ. «Νέα Ἡμέρα» Τεργέστης, ἀρ. 1438 - 1439 τοῦ 1902.

Γ' Ἐκ τῶν ἄλλων μελετητῶν, τινὲς θὰ σημειωθοῦν περαιτέρω. Ἐνταῦθα σημειώνω: Ἀπὸ τὰς μελέτας τοῦ Paul Maas, Die Chronologie der Hymnen des Romanos, BZ 15, 1906, σσ. 1 - 44. Τοῦ αὐτοῦ, Ein frühbyzantinisches Kirchenlied auf Papyrus, BZ 17, 1908, σσ. 307 - 311 (καὶ εἷς πίναξ εἰς σ. 307). Τοῦ αὐτοῦ, Das Kontakion, BZ 19, 1910, σσ. 285 - 306. Τοῦ αὐτοῦ, Ein Romanoszitat auf einer Kappadokischen Inschrift, BNJ 3, 1922, σ. 80. Τοῦ αὐτοῦ, Das Weihnachtslied des Romanos, BZ 24, 1923 - 1924, σσ. 1 - 13. Τοῦ αὐτοῦ, Romanos auf Papyrus, Byzantion 14, 1939, σ. 381. A. A. Vasiliev, Ἡ ἐποχὴ τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ (ρωσ.), VVr VIII, 1901, σσ. 435 - 478. Τοῦ K. de Boor, Die Lebenszeit des Dichters Romanos, BZ 9, 1904, σσ. 633 - 640. Τοῦ Thomas M. Wehofer, Untersuchungen zum Lied des Romanos auf die Wiederkunft des Herrn, Wien 1907 (ὅπου ἐξετάζονται ἰδίᾳ αἱ ἀνατολικαὶ ἐπιδράσεις ἐπὶ τὸν ποιητήν). N. Iorga, Histoire de la vie byzantine, Bucarest 1934, σσ. 143 - 145 (ὅπου καὶ βιβλιογραφία). F. Amann, Romanos le Mélode, DTC XIII, 1936, στ. 2895 - 2898. Marjorie Carpenter,

τατα εἰς τὴν Ἑλλάδα. Δεινὸν πρόβλημα ἐξέσπασε περὶ τῶν χρόνων τῆς ἀκμῆς του, ἕνεκα μιᾶς ἀσαφοῦς εἰδήσεως τοῦ Μηναίου, διότι ὁ Ρωμανὸς (ὅπως ὁ Ἀνδρέας, ὁ Ἰωάννης, ὁ Κοσμᾶς, ὁ Μαυρόπους κ.ἄ. ὑμνῳδοί) εἶναι ἅγιος τῆς ὅλης Ἐκκλησίας[1]. Ἄλλοι ἐτοποθέτουν αὐτὸν εἰς τὸν ἀρχόμενον ἕκτον αἰῶνα, ἄλλοι προώθουν αὐτὸν εἰς τὸν ἑπόμενον, ὅτε ἔζη ὁ Ἡράκλειος. Ἄλλοι τὸν προῆγον εἰς τὸν ἔνατον καὶ τὸν ἤθελον σύγχρονον πρὸς τοὺς κανονογράφους. Ἐκ τῶν καλυτέρων μελετητῶν του, ὁ Krumbacher ἐπανειλημμένως μετέβαλε γνώμην περὶ τοῦ ζητήματος τούτου καὶ δὲν κατέληξεν. Κάθε μελετητὴς ἀποβλέπων εἰς τὸν σκοπόν του ἡρμήνευεν ἀναλόγως τὸ ἔργον τοῦ μελῳδοῦ. Οὕτω προέκυψε χάος ἀπὸ τὸ ὁποῖον μᾶς ἐξήγαγεν ἡ ἔρευνα τοῦ Κεραμέως καὶ ἡ ἔκδοσις τῶν κειμένων. Ὡς πρὸς τὰ χφ. τὰ περιλαμβάνοντα ἔργα τοῦ Ρωμανοῦ, εἶναι διεσπαρμένα, ὅπως συμβαίνει συνήθως, τὰ τῆς Πάτμου δὲ καὶ τοῦ Σινᾶ ἦσαν μέχρις ἐσχάτων ἀπρόσιτα εἰς τοὺς μελετητάς.

Romanos and the Mystery Play of the East εἰς τὸν XI τόμον, Ἰουλίου 1936, τοῦ «The University of Misouri Studies, A Quarterly of Research», σσ. 21 - 51 (μεταφράζεται ἀγγλιστὶ εἷς ὕμνος). E. Bickersteth, A source of Romano's contacion on the Hypapante, «Actes du VI congrès Intern. d'Études Byzantines» I, 1950, σσ. 375 - 381. J. J. Tierney, Romano il melode, la vita e l'opera, SBN 7, 1953, σσ. 208 - 213. R. Cantarella, Romano il Melode, Enciclopedia Cattolica X, 1953, 1310 - 1311. Georg Hofmann, Romanos, Lexikon für Theologie und Kirche (Freiburg) ἐν λέξει.

Τέλος ἐκ τῶν συγχρόνων νεοελληνικῶν δημοσιευμάτων: Ἀλεξάνδρου Λαυριώτου, Περὶ Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ, ΕΑ ΙΒ', 1892, σσ. 255β - 256β, 262β - 264α (δημοσιεύει καὶ ὕμνον). Δ. Σ. Μπαλάνου, Πατρολογία, ἐν Ἀθήναις 1930, σσ. 553 - 557. Ἀρχιμ. Καλλίστου [Μηλιαρᾶ], Ἱστορικὴ ἐπισκόπησις τοῦ Τριῳδίου, ΝΣ ΚΘ', 1934, σσ. 345 - 346 καὶ 452 - 457 (πρβλ. αὐτόθι Λ', σσ. 357 - 358, Εὐλόγιον Κουρίλαν). Ἀνδρέου Φυτράκη, Ρωμανοῦ ὕμνος εἰς τοὺς ἁγίους Ἀποστόλους, «Ἀνάπλασις» ΜΗ', 1935, σσ. 197 - 199 καὶ 232 - 235 (κρίσεις ὑπὸ Εὐστρατιάδου, Θεολογία 14, 1936, σσ. 53 - 69). Νίκου Α. Βέη, Ρωμανὸς ὁ Μελῳδὸς καὶ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, Νέα Ἑστία 30, τεῦχος 355, σσ. 29 - 33. Ἀρχ. Ἀνδρέου Παντολέοντος, Ρωμανὸς ὁ μελῳδὸς ὁ ποιητὴς τῶν κοντακίων, Ὀρθοδοξία 26, 1951, σσ. 25 - 30. Ἐμμ. Γ. Μυτιληναίου, Παύλεια, Θεολογία ΚΒ', 1951, σσ. 198 - 199. Εὐστρατιάδου, Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ Ψαλμὸς εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα, ΓΠ Α', 1917, σσ. 31 - 39. Τοῦ αὐτοῦ Εὐστρατιάδου θεμελιῶδες μελέτημα: Ρωμανὸς ὁ Μελῳδὸς καὶ τὰ ποιητικὰ αὐτοῦ ἔργα, ΕΕΒΣ ΙΕ', 1939, σσ. 182 - 255, ΚΕ', 1955, 211 - 283. Ν. Β. Τωμαδάκη, Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ Κοντάκιον εἰς τὸν ὅσιον πατέρα ἡμῶν Νικόλαον, Ἀθηνᾶ ΝΕ', 1951, σσ. 155 - 188 καὶ 225. Τοῦ αὐτοῦ, Ρωμανικὰ μελετήματα, ΕΕΒΣ ΚϚ', 1956, σσ. 3 - 36. Τοῦ αὐτοῦ, Ortodoksinen kirkkorunous ja Romanos Melodos, περ. «Ὀρθοδοξία» (Ἑλσίνκι, φινλανδιστὶ) τεῦχος 11, 1958, σσ. 81 - 97.

1. Ἡ ἀκολουθία του εὑρίσκεται εἰς τὸ Μηναῖον Ὀκτ. 1. Περὶ ἄλλης ἀκολουθίας του δημοσιευθείσης ὑπὸ Sophr. Pétridès πρβλ. σ. 85, σημ. 2. Περὶ τῆς ἀπονεμομένης αὐτῷ τιμῆς πρβλ. R. Bousquet, Le culte de Saint Romain le Mélode dans l'Église Grecque et l'Église Arménienne, ÉO 4, 1901, σσ. 339 - 342.

2. Ἐπὶ πλέον τὸ ζήτημα Ρωμανοῦ συνεσχετίσθη μὲ τὸ ζήτημα τοῦ συγγραφέως καὶ τοῦ χρόνου τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου, τὸν ὁποῖον ἄλλα χφ. ἀποδίδουν εἰς αὐτὸν καὶ ἄλλα (καὶ κατ' αὐτὰ καὶ ἀνθολογίαι καὶ γραμματολογίαι) εἰς τὸν πατριάρχην Σέργιον (610 - 638) ὡς ὑπαρκτὸν ἢ ἀσήμαντον ὅλως ὡς ὑμνογράφον, μὴ μελῳδὸν δέ, τοῦ ὁποίου «τὸ ἔργον» ὑπερετιμήθη τόσον, ὥστε νὰ γίνεται λόγος καὶ περὶ σχολῆς τοῦ Σεργίου! Νομίζω ὅτι ἡ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη συμβολή μου εἰς τὸ πρόβλημα τοῦ Ἀκαθίστου ἀπέκλεισεν ὁριστικῶς τὸν Ρωμανὸν ἐκ τοῦ κύκλου τῶν πιθανῶν συγγραφέων τοῦ ὕμνου τούτου.

3. Ἐννοεῖται ὅτι τὸ μετρικὸν πρόβλημα ὑφίσταται τὸν ἀνάλογον ἀντίκτυπον τοῦ ὅλου σάλου. Ἅπαξ ἐννοήσαμεν ὅτι πρόκειται περὶ στίχων (ἢ κατ' ἄλλους περὶ συστημάτων περιλαμβανόντων ρυθμικὰς περιόδους) καὶ ὄχι καταλογάδην κειμένου, ἔπρεπε νὰ διαχωρίσωμεν τοὺς στίχους τούτους. Εὐφυῶς ὡς πρὸς τοῦτο ὁ Pitra ἠκολούθησε τὴν στίξιν τῶν ἀρχαίων χφ., ἡ ὁποία ὅμως δὲν εἶναι πάντοτε ὁμοιόμορφος δι' ὅλους τοὺς οἴκους. Ὅταν ἐμελετήθη τὸ ζήτημα τοῦ μέτρου, κατενοήθη βεβαίως ὅτι δὲν ἐπρόκειτο περὶ ἀρχαίων μέτρων πλέον, μολονότι οἱ κλασσικοὶ φιλόλογοι (παρ' ἡμῖν ὁ Πεζόπουλος καὶ ὁ Παντελάκης) μετ' ἀληθοῦς θλίψεως ἔβλεπον τὸ πρᾶγμα καὶ μετὰ πραγματικῆς ἀγαλλιάσεως ἀπεπειρῶντο νὰ διίδουν ἀρχαῖα μέτρα εἰς τοὺς στίχους τῶν ὑμνῳδῶν. Κατελήξαμεν εἰς τὴν ἀπόλυτον ὁμοτονίαν καὶ τὴν ἰσοσυλλαβίαν, ἀλλὰ πᾶς τις δύναται ν' ἀντιληφθῇ ὅτι τοῦτο εἶναι εἷς ἐκ τῶν πολλῶν μύθων πού ἐπλάσθησαν σχετικῶς μὲ τὴν ἐκκλησιαστικήν μας ποίησιν.

Ἀλλὰ τὸ ζήτημα τοῦ μέτρου εἶναι κριτήριον τοῦ ζητήματος τοῦ κειμένου, ἀφοῦ οἱ κριτικοὶ ἐκδόται διορθώνουν κατὰ τὰ μέτρα, ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ ἀρχαίων χορικῶν. Αὐθαίρετοι ἐπεμβάσεις, στηριχθεῖσαι εἰς τὴν δῆθεν ἀπόλυτον ὁμοτονίαν καὶ ἰσοσυλλαβίαν, ἀνεστάτωσαν τὰ κείμενα, τὰ ὁποῖα κάποτε ἐπαρουσίασαν ἀνύπαρκτα κενά. Τὸ ὕφος τοῦ ποιητοῦ κατεστράφη διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τῶν ἐκδοτῶν.

Κατόπιν τὸ πρόβλημα τῶν πηγῶν. Βεβαίως ὁ Ρωμανὸς ἔδιδε τὸ βάρος ἐξ ἴσου τοὐλάχιστον εἰς τὴν μουσικὴν καὶ τὸν λόγον. Ὁ λόγος του εἶναι ὑψηλὸς ἀλλὰ τὰ θέματα καὶ αἱ ἐκφράσεις δὲν εἶναι πολλάκις ἰδικά του. Ὁ Maas ἔθηκε τὸ πρόβλημα ἐπὶ καλῆς βάσεως καὶ δὴ ἐρευνήσας τὸν Βασίλειον Σελευκείας ὡς πηγὴν τοῦ Ρωμανοῦ. Ἀλλ' ὁ Κεραμεὺς ἀντέστρεψε τὰ πράγματα ἐκκινῶν ἀπὸ τὴν πρόληψιν ὅτι ὁ Ἀκάθιστος ἔχει συγγραφικὴν σχέσιν πρὸς τὸν πατριάρχην Φώτιον! Ὁσονδήποτε καὶ ἂν παραδεχώμεθα τὴν βυζαντινὴν ἄποψιν, κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν ὑπάρχει προστασία τῆς πνευματικῆς ἰδιοκτησίας, πρέπει κάποτε νὰ ἴδωμεν τί συγκεκριμένως ὀφείλεται εἰς τὸν Ρωμανόν. Ἑπομένως ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὸ θέμα, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν τεχνικήν. Ἀλλὰ σήμερον ὁ μελῳδός μας ἔχει συνδεθῇ τόσον μὲ τὸ εἶδος τοῦ ὕμνου,

ὥστε νὰ φαίνεται ὡς δημιουργός του, ἢ τοὐλάχιστον αὐτὸς πού τὸ ἐτελειοποίησε καὶ τοῦ ἔδωκε τὴν γνωστὴν εἰς ἡμᾶς σήμερον μορφήν.

Ὑπὸ τοιούτους ὅρους ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Ρωμανοῦ ὡς νέου Πινδάρου φαίνεται στηριζόμενος μόνον εἰς τὸ ὑψιπετὲς τῆς ποιήσεώς του καὶ εἰς τὴν μαντευομένην μουσικήν του δύναμιν, ἄγνωστον τόσον ὅσον ἡ ὀρχηστικὴ καὶ ἡ μουσικὴ ἱκανότης τοῦ Θηβαίου ἐπινικοποιοῦ. Ὑπολείπεται ἑπομένως νὰ στηριχθῇ ἡ ἀξιολόγησις τοῦ Ρωμανοῦ ἐπὶ μόνου τοῦ λόγου καὶ τῆς τεχνικῆς τοῦ λόγου καὶ τοῦ στίχου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β′

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ

1. Πηγαὶ τοῦ βίου. Οὐδὲν θὰ ἦτο γνωστὸν περὶ Ρωμανοῦ ἔξω τῶν διὰ τῶν ἀκροστιχίδων του καὶ τῆς ἰδίας του ἀναφορᾶς εἰς τοὺς ὕμνους γνωστῶν, ἐὰν ἔλειπεν ἡ ἀκολουθία του ὡς ἁγίου[1]. Ἔχομεν δηλαδὴ διπλοῦν μνημεῖον, τὸ συναξάριόν του καὶ τὸν κανόνα του. Ὁ τελευταῖος ἐποιήθη ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους (778 - 845) καὶ ἔχει ἀκροστιχίδα «Ρωμανὸν ὑμνῶ τῆς μελῳδίας λύραν»[2], τὸ δὲ συναξάριον τὸ ὁποῖον εἶχε, φαίνεται, ὑπ' ὄψιν ὁ κανονογράφος[3], παρεδόθη ὑπὸ διαφόρους μορφὰς μὴ ἀπεχούσας ἀλλήλων. Ἡ ἀρχαιοτέρα εἶναι ἡ τοῦ γνωστοῦ Μηνολογίου τοῦ Βασιλείου Β′[4] καὶ ἔχει οὕτως:

«Ὀκτωβρίου α′ ... τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ μνήμη τοῦ ὁσίου Ρωμανοῦ τοῦ ποιητοῦ τῶν κοντακίων.

Ὁ ὅσιος Ρωμανὸς ὑπῆρχε μὲν ἀπὸ Συρίας, διάκονος τυγχάνων τῆς ἐν

1. F. Halkin, BHG³, Nos 2380 - 2382. Σωφρ. Εὐστρατιάδου, Ταμεῖον Ἐκκλησιαστικῆς Ποιήσεως, ΕΦ 36, 1937, σσ. 490 - 492 : Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ [ἀναγραφὴ ὑμνολογίας του]. Τοῦ αὐτοῦ, Ἁγιολόγιον, σ. 410. Ἀνδρ. Φυτράκη, Ὁ Ρωμανὸς ὡς μελῳδὸς κατὰ τοὺς ὕμνους τῆς Ἐκκλησίας, «Ὁ Ποιμὴν» (Μυτιλήνης) Γ′, 1935, σσ. 216 - 218.

2. Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Sophrone Pétridès, Office inédit de Saint Romain le Mélode, BZ XI, 1902, σσ. 358 - 369 (ἐκ μηναίου ιγ′ αἰ. κῶδιξ 73 σαββαϊτικὸς Ἱεροσολ.). Πρβλ. L. Petit, BAG, σ. 249.

3. Πρβλ. στίχον 26 *(ταύτης σοι δεδωρημένης τὴν θείαν γνῶσιν)*, ὅπου ὑπαινίττεται τὸ κατὰ τὴν νύκτα τῶν Χριστουγέννων θαῦμα τῆς Θεοτόκου, δωρησάσης εἰς αὐτὸν φωνὴν καὶ ἔμπνευσιν.

4. Codex Vat. Gr. 1613, f. 78 φωτοτυπία παρὰ Pitra, Romanus Vet. mel. princeps, ἀποδίδοντος τὸ μηνολόγιον εἰς Κωνσταντῖνον Πορφυρογέννητον. Τὸ μηνολόγιον τοῦτο ἐτυπώθη καὶ φωτοτυπικῶς, Torino 1907, I - II.

Βηρυττῷ ἁγίας Ἐκκλησίας, καταλαβὼν δὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπὶ τῶν χρόνων Ἀναστασίου τοῦ βασιλέως, ἀπῆλθε καὶ κατέμενεν ἐν τῷ ναῷ τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου εἰς τὰ Κύρου, ὅπου καὶ τὸ χάρισμα τῶν κοντακίων ἐδέξατο. Ἐν εὐλαβείᾳ γὰρ διάγων καὶ διανυκτερεύων καὶ λιτανεύων ἐν τῇ παννυχίδι τῶν Βλαχερνῶν, ὑπέστρεφε πάλιν εἰς τὰ Κύρου. Ἐν μιᾷ δὲ τῶν νυκτῶν, κοιμωμένῳ αὐτῷ, ἐφάνη καθ' ὕπνους ἡ ὑπεραγία Θεοτόκος καὶ ἐπέδωκε τόμον χάρτου καὶ εἶπε· λάβε τὸν χάρτην καὶ κατάφαγε αὐτόν. Ἐνόμισεν οὖν ὁ ἅγιος ἀνοῖξαι τὸ στόμα καὶ καταπιεῖν τὸν χάρτην. Ἦν δὲ ἡ ἑορτὴ τῶν ἁγίων Χριστουγέννων· καὶ εὐθέως ἐγερθεὶς ἐκ τοῦ ὕπνου, ἐθαύμαζε καὶ ἐδόξαζε τὸν Θεόν, εἶτα ἀναβὰς εἰς τὸν ἄμβωνα ἤρξατο τοῦ ψάλλειν ' Ἡ Παρθένος σήμερον τὸν ὑπερούσιον τίκτει'. Ποιήσας δὲ καὶ ἑτέρων ἑορτῶν κοντάκια ὡς περὶ τὰ χίλια, πρὸς Κύριον ἐξεδήμησεν».

Τοῦ συναξαρίου τούτου ἐδόθησαν καὶ ἄλλαι μορφαί, ἱεροσολυμιτικὴ (κῶδ. 40 ι' - ια' αἰ.)[1], ἐκ κώδικος ἁγιολογικοῦ βερολινίου (συναξάριον Sirmond)[2]. Ὀλίγον μεταγενέστερος, τοῦ ιβ' αἰ., εἶναι ὁ πατμιακὸς κῶδιξ 261, ἐκ τοῦ ὁποίου δίδομεν τὴν κατωτέρω μορφήν, ἀντιπροσωπεύουσαν τὰ «Μηναῖα»[3], συγγενεστέραν πρὸς τὸ κείμενον τὸ δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ Κ ε ρ α μ έ ω ς:

30ᵛ *«Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ μνήμη τοῦ ὁσίου Ῥωμανοῦ τοῦ ποιητοῦ τῶν κοντακίων. Ὃς ὥρμητο ἐκ Συρίας τῆς Ἐμεσηνῶν πόλεως. Διάκονος γενόμενος τῆς ἐν Βηρυττῷ ἁγίας τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας τῆς λεγομένης Ἀναστάσεως, καταλαβὼν δὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐν τοῖς χρόνοις Ἀναστασίου τοῦ βασιλέως κατέμενεν ἐν τῷ ναῷ τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῷ ἐν τοῖς Κύρου, ἐν ᾧ καὶ τὸ χάρισμα τῆς συντάξεως τῶν κοντακίων ἔλαβεν, ἐπιφανείσης αὐτῷ κατ' ὄναρ τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου κατὰ τὴν ἑσπέραν τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως καὶ τόμον χάρτου ἐπιδούσης καὶ κελευσάσης αὐτὸν καταφαγεῖν. Οὗ μετὰ τὴν κατάποσιν εὐθέως ἔξυπνος γενόμενος, ἀναβὰς ἐν τῷ ἄμβωνι ἤρξατο ἐκφωνεῖν καὶ λίαν ἐμμελῶς ψάλλειν τὸ ' Ἡ Παρθένος σήμερον τὸν ὑπερούσιον τίκτει'. Ἔκτοτε οὖν ὑπηγόρευσεν εἰς τὰς δεσποτικὰς ἑορτὰς καὶ εἰς μνήμας διαφόρων ἁγίων κοντάκια τὸν ἀριθμὸν περὶ τὰ χίλια, ὧν τὰ πολλὰ ἐν τοῖς Κύρου ἰδιοχείρως ὑπ' αὐτοῦ ἐκτεθέντα ἀπόκεινται. Ἐτελειώθη δὲ ἐν εἰρήνῃ καὶ ἐτάφη ἐν τῇ αὐτῇ ἐκκλησίᾳ ἔνθα καὶ τελεῖται ἡ αὐτοῦ σύναξις».*

---

1. Ἀθ. Π α π α δ. Κ ε ρ α μ ε ύ ς, BZ 2, 1893, σ. 600.
2. AB XIII, 1894, σσ. 440 - 442.
3. Τὰ Μηναῖα ἀντιπροσωπεύουν διάφορον παράδοσιν ἀπὸ τὴν τοῦ Μηνολογίου. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι ἀναφέρουν τὴν γενέτειραν τοῦ Ρωμανοῦ Ἔμεσαν, ὄχι ἁπλῶς τὴν Συρίαν, καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ναοῦ τῆς Βηρυττοῦ, τῆς Ἀναστάσεως.

Προφανῶς εὑρισκόμεθα ἐδῶ πρὸ σπουδαιοτάτου ἱστορικοῦ κειμένου, νοθευθέντος ἀπὸ τὸ ὑπερβατικὸν στοιχεῖον τοῦ θαύματος, τῆς ἀποδόσεως τοῦ χαρίσματος τοῦ μελῳδοῦ εἰς τὸ θαῦμα τῆς ἐγχειρίσεως καὶ καταπόσεως *τόμου χάρτου*[1], τὸ ὁποῖον ὁ ἁγιολόγος - συναξαριστὴς προσέθηκεν, ὄχι ἀδικαιολογήτως, διὰ νὰ ἑρμηνεύσῃ τὸν πληθωρισμὸν τοῦ ταλάντου καὶ τῆς παραγωγῆς τοῦ μελῳδοῦ[2]. Κατὰ τὰ ἄλλα τὸ κείμενον μᾶς δίδει τὴν καταγωγήν, τὸν χρόνον καὶ τὸν βίον τοῦ Ρωμανοῦ, τὸν ἀριθμὸν χίλια διὰ τοὺς πολυαρίθμους ὄντως ὕμνους ποὺ ἔγραψε, καὶ τὰ τῆς διαμονῆς καὶ θανάτου του καὶ τῆς τύχης τῶν εἰς τὴν πρωτεύουσαν χειρογράφων του. Συνδυαζόμενον δὲ πρὸς τὰς πενιχρὰς εἰδήσεις τοῦ κανόνος τοῦ Θεοφάνους, δίδει τὴν ἑπομένην εἰκόνα :

Ὁ Ρωμανὸς ἐγεννήθη εἰς τὴν Ἔμεσαν τῆς Συρίας, πόλιν καὶ ἄλλους ἀναδείξασαν εἰς τὰ γράμματα[3]. Εἰς Συρίαν ἠνδρώθη ὁ Ρωμανός, ἀφοῦ διάκονος ὑπηρέτησε τὸν εἰς τὴν Βηρυττὸν ναὸν τῆς Ἀναστάσεως. Κληρικὸς καὶ ἐνῆλιξ ἔφθασεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου διέμεινεν εἰς τὴν μονὴν τῆς Θεοτόκου ἐν τοῖς Κύρου[4]. Τοῦτο ἐγένετο ἐπὶ αὐτοκράτορος Ἀναστασίου. Τὸ χάρισμα τῶν κοντακίων ἔλαβε δι' ἐνυπνίου κατὰ τὴν ἀγρυπνίαν τῶν Χρι-

---

1. Πρβλ. τὴν πρώτην πηγήν : *«Καὶ εἶπε Κύριος πρός με· λάβε σεαυτῷ τόμον καινοῦ μεγάλου καὶ γράψον εἰς αὐτὸν γραφίδι ἀνθρώπου...»* Ἠσαΐας η', 1. Ὁμοίως *«Λάβε τόμον χάρτου...»* Ἀστέριος VI, 2 (Richard 46, 1).

Ἡ εἰκὼν εἶναι βασικῶς εἰλημμένη ἀπὸ τὸν Ἰεζεκιὴλ β', 9 - γ' 1 - 3 : *Καὶ ἴδον καὶ ἰδοὺ ἡ χεὶρ ἐκτεταμένη πρός με καὶ ἐν αὐτῷ κεφαλὶς βιβλίου, καὶ ἀνείλησεν αὐτὴν ἐνώπιόν μου καὶ ἦν ἐν αὐτῇ γεγραμμένα τὰ ἔμπροσθεν καὶ τὰ ὀπίσω καὶ ἐγέγραπτο θρῆνος καὶ μέλος καὶ οὐαί. Καὶ εἶπε πρός με· Υἱὲ ἀνθρώπου, κατάφαγε τὴν κεφαλίδα ταύτην καὶ πορεύθητι καὶ λάλησον τοῖς υἱοῖς Ἰσραήλ. Καὶ διήνοιξα τὸ στόμα μου καὶ ἐψώμισέ με τὴν κεφαλίδα. Καὶ εἶπε πρός με· Υἱὲ ἀνθρώπου, τὸ στόμα σου φάγεται καὶ ἡ κοιλία σου πλησθήσεται τῆς κεφαλίδος ταύτης τῆς δεδομένης εἰς σέ. Καὶ ἔφαγον αὐτὴν καὶ ἐγένετο ἐν τῷ στόματί μου ὡς μέλι γλυκάζον.* Πρβλ. καὶ Β. Μ. Βέλλα, Ὁ προφήτης Ἰεζεκιήλ, ἐν Ἀθήναις 1962, σ. 5.

2. Πρβλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, Τόμου χάρτου εἰς ἁγίους συγγραφεῖς ἐγχείρισις, Ἀθήναιον Α', 1955, σσ. 191 - 194. Τοῦ αὐτοῦ, Invocations des hymnographes aux Muses et aux Saints pour obtenir l'inspiration, RÉB XVI, 1958, σσ. 250 - 252. Ἀποδεικνύω, ὅτι πρὸ τοῦ Ρωμανοῦ τὸ θαῦμα εἶχε συμβῆ εἰς τὸν Ἐφραὶμ τὸν Σύρον, καὶ εἰς τὸν Χρυσόστομον. Ταῦτα ᾖδοντο πολὺ ἀργότερα καὶ περὶ Ἰωάννου Κουκουζέλη τοῦ μουσικοῦ καὶ Γρηγορίου Δομενίκου, περὶ ὧν ὁ Νῖκος Βέης, Ὁ Ρωμανὸς ὁ Μελῳδὸς καὶ ἡ θεομητορικὴ ἔμπνευσις, ἐφ. Ἔθνος, 24 Δεκεμβρίου 1938, ἀρ. 8684, σσ. 3βζ' - 4α'.

3. Κ. Ἀμάντου, Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Βυζ. Ἱστορίαν[2], Ἀθῆναι 1950, σσ. 122 - 124.

4. Ὁ Pargoire ἔδειξεν ὅτι ἡ μονὴ ἔκειτο νοτιοανατολικῶς τῆς πύλης τοῦ Ἁγίου Ρωμανοῦ. Ὠνομάσθη δ' ἐκ Κύρου, ἐπὶ Θεοδοσίου Β' ἐπάρχου, ἐγείραντος τὸ τεῖχος τῆς πόλεως. R. Janin, Les églises et les monastères, Paris 1953, σσ. 201 - 203. Πρβλ. καὶ ἐπίγραμμα Μ. Ψελλοῦ, ΝΕ Η', 1911, σ. 181, ἀρ. 344 *«Εἰς τὴν Κυριώτισσαν ὅτε ἀνέγνω»*.

στουγέννων, ὅτε καὶ συνέθηκε τὸν γνωστὸν ἰδιόμελον ὕμνον, τὸν ὁποῖον ὁ συναξαριστὴς θεωρεῖ ὡς πρῶτον τῶν ἔργων του. Ἔκτοτε συνέθηκε περὶ τὰ χίλια ἄλλα «κοντάκια» τὰ ὁποῖα ἀπέκειντο (κατὰ τὸν χρόνον προφανῶς τῆς συγγραφῆς τοῦ πρώτου βίου του) εἰς τὴν ἰδίαν μονήν, ὅπου καὶ ἐτάφη καὶ ὅπου τελεῖται ἡ σύναξίς του τὴν 1ην Ὀκτωβρίου.

Εἰς τὸν κανόνα τοῦ Θεοφάνους ὁ Ρωμανὸς φέρεται:

Ὡς τῶν θείων μυστηρίων λειτουργός,
ὡς ἱεροκήρυξ πρακτικώτατος[1].

Τοῦτο θὰ ἠδύνατο ν' ἀγάγῃ εἰς ἐσφαλμένον συμπέρασμα ὅτι ὁ μελῳδὸς ὑπῆρξεν ἱερεὺς (λειτουργὸς τῶν μυστηρίων, ὁ διάκονος συμπράττει ἁπλῶς, δὲν τελεῖ μυστήρια) καὶ δὴ ἱεροκήρυξ μὲ τὴν σημερινὴν ἔννοιαν[2]. Ἀλλ' ὁ ὑμνογράφος ἁπλῶς ἐπαινεῖ τὸν ὅσιον ὡς ὑπουργήσαντα τὰ θεῖα μυστήρια καὶ κηρύξαντα διὰ τῶν ὕμνων του τὰ ἱερὰ τοῦ χριστιανισμοῦ διδάγματα.

2. Αἱ ἄλλαι ἀναφοραὶ εἰς τὴν βιογραφίαν τοῦ Ρωμανοῦ, τὰς ὁποίας ἔχομεν ἀπὸ τὴν ὑμνολογίαν τῆς ἑορτῆς του λέγουν:

Πρώτη καλῶν ἀπαρχὴ ὤφθης σωτηρίας ἀφορμή, | Ῥωμανὲ πατὴρ ἡμῶν· | ἀγγελικὴν γὰρ ὑμνῳδίαν συστησάμενος | θεοπρεπῶς ἐπεδείξω τὴν πολιτείαν σου[3].

ὕμνησε τὴν Παρθένον μέλεσι θείοις, | ἔμελψε πάντας ἁγίους καὶ τοὺς ἀγγέλους, ἔτερψε τὴν Ἐκκλησίαν ᾠδαῖς πανσόφοις[4].

⟨Ἐξαποστειλάριον α' Ὀκτ.⟩ *Ἐν θεοπνεύστοις ᾄσμασι κατετράνωσας, μάκαρ, | τὴν τοῦ Χριστοῦ ἀπόρρητον θείαν οἰκονομίαν | καὶ ὕμνοις ἔστεψας πάντας, Ῥωμανέ, τοὺς ἁγίους, | μεθ' ὧν φαιδρῶς ἀνύμνησας τὴν ἁγνὴν καὶ Παρθένον | καὶ ἀληθῆ τοῦ θεοῦ μητέρα, πάνσοφε πάτερ, | μεθ' ἧς ἡμῶν μνημόνευε, παρεστὼς τῇ Τριάδι*[5].

3. Ἐκ τῶν ἀκροστιχίδων τὰς ὁποίας ὁ μελῳδὸς ἐσχημάτισεν, οὐδὲν δύναται νὰ πληροφορηθῇ τις εἰμὴ ὅτι ἔφερε καὶ τὸν τίτλον τοῦ *κυρίου*· ἀντὶ ταπεινὸς ἢ ἄλλο τι, λέγεται κύριος ἢ κῦρος[6]. Τοῦτο δεικνύει ὅτι ὁ διά-

---

1. BZ 11, 1902, σ. 366 (ϛ' ᾠδή).
2. Ἀνύπαρκτον εἰς τοὺς συγχρόνους τοῦ Ρωμανοῦ.
3. Κατὰ κώδικα Μ. Λαύρας Γ 86, φ. 26α ὑπὸ Ἀνατολίου, κατὰ δὲ τὸν Βατοπεδ. 1409, φ. 25β, ὑπὸ πατρχ. Γερμανοῦ. Πρβλ. Εὐστρατιάδην, Θεολογία 7, σ. 262.
4. Κατὰ τὸν κώδ. Μ. Λαύρας Η 185, φ. 171. Πρβλ. Εὐστρατ., Ἔνθ' ἀνωτ.
5. Κατὰ τὸν Πατμιακὸν κώδ. 201, f. 14α.
6. Κοντάκιον τῶν ἁγίων μ' μαρτύρων φέρον ἀκροστιχίδα τήνδε: *τοῦ κυροῦ Ῥωμανοῦ ἔπη* (P 208). Τῇ Δ' τῆς Ϛ' ἑβδομάδος κοντάκιον εἰς τὴν αἱμόρρουν, φέρον ἀκροστιχίδα: *ψαλμὸς τοῦ κύρου Ῥωμανοῦ* (Ὕμνοι Δ', σ. 195).

κονος ἐτιμήθη εἰς τὴν βασιλεύουσαν διὰ τίτλου ὁ ὁποῖος ἀπενέμετο εἰς ἐκκλησιαστικὰ πρόσωπα ἐξαιρόμενα [1]. Ἀμφίβολον εἶναι ἂν ὁ μελῳδὸς ταυτίζεται πρὸς πρόσωπον τὸ ὁποῖον τῷ 536, ἓν ἔτος πρὸ τῆς νέας καθιερώσεως τοῦ ναοῦ, ἐπεφορτίσθη μὲ ὑπηρεσίαν εἰς τὸν ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ὡς «πρεσβύτερος καὶ ἐκκλησιέκδικος Ρωμανός» [2]. Ὁμοίως συζητήσιμον ἂν εἰς τὸν ἰδικόν μας Ρωμανὸν ἀναφέρονται ὕμνος καὶ εἰδήσεις κατὰ τὰς ὁποίας ὁ ὑμνούμενος Ρωμανὸς προϋπῆρξεν ἰσραηλίτης, ἐδέχθη τὸν Χριστιανισμὸν καὶ ἀνυψώθη εἰς πορφύραν καὶ σκῆπτρον [3].

Τὸ κείμενον τοῦτο ὕμνου εἰς τὸν ὅσιον Ρωμανὸν παρεδόθη διὰ τοῦ 268 (Γ 28, ιβ' αἰ.) κώδ. Μ. Λαύρας καὶ διὰ τοῦ κώδ. 202, φ. 28β τοῦ Βατοπεδίου (ὅπου μόνον τὸ κοντάκιον καὶ ὁ α' οἶκος) [4], καὶ τοῦ 195, φ. 224α τῆς Πάτμου [5].

Κοντάκιον, ἦχος β' : *Χειρόγραφον εἰκόνα*

Θαλάσσης διδαγμάτων [θάλασσαν δογμάτων Λ] | τὴν οἰκουμένην ἐπλήρωσας | ὡς ἡ σάλπιγξ τῆς Ἐκκλησίας | ... | Τίς ἀσίγητον στόμα | κτησάμενος εὐφημήσει | τὴν θείαν διδασκαλίαν | Ρωμανοῦ τοῦ θεορρήτορος;

Ὁ οἶκος πρὸς τὸ *Τάχυνον ὁ οἰκτίρμων*

Τίς ἀσίγητον στόμα... | ἤνθησε γὰρ ὡς φοίνιξ |...

β' *Ὅλος τούτου ὑπῆρχε | ἔμψυχος βίβλος | καὶ πᾶσι πρὸ τοῦ γνωσθῆναι |*

---

1. Κατὰ τὸν Εὐστρατιάδην, ΓΠ Α', 1917, σσ. 205, 206, ἡ μὲν ἀκροστιχὶς τοῦ ὕμνου εἰς ἁγίους Πάντας συμπληροῦται : *τοῦ ταπεινοῦ Ρωμανοῦ δ⟨ιακόνου⟩*. Πρβλ. καὶ Ὕμνοι Γ', 1957, Λιβαδάραν, σ. ρα' (149). Ἡ δὲ ἀκροστιχὶς τοῦ ὕμνου εἰς Ἁγίους Τεσσαράκοντα : *τοῦ ταπεινοῦ Ρωμανοῦ Ὑ⟨πάτου⟩*· ὅμως ἐν τῇ δευτέρᾳ περιπτώσει ἔκειτο *Ὕ⟨μνος⟩*. Πρβλ. Ναουμίδην, Ὕμνοι Β', 1954, σ. ροζ' - ροη' (Ρ 210).

2. P. Maas, BZ 15, 1906, σ. 30.

3. Αὐτόθι, σσ. 30 - 31.

4. ΓΠ Α', 1917, σ. 199.

5. Ἔχον οὕτως : *Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ.* ⟨Πρὸς τὸ⟩ *χειρόγραφον εἰκόνα.*

⟨Προοίμιον⟩ : *Θαλάσσης διδαγμάτων τῇ οἰκουμένῃ | ἐπλήρωσας ὡς σάλπιγξ τῆς Ἐκκλησίας | τοῦ θεοῦ ἡμῶν ἐξέλαμψας | ὡς φωστὴρ φαεινότατος | τῇ γνώσει δὲ Χριστοῦ | τὰ μεγαλεῖα | τρανῶς διαγορεύων ἐπολιτεύσω* , τὸ ἀσίγητον στόμα κτησάμενος.

⟨Ὁ οἶκος⟩ : *Τίς ἀσίγητον στόμα κτησάμενος εὐφημήσει | τὴν θείαν διδασκαλίαν | Ρωμανοῦ τοῦ θεορρήτορος ; | ἤνθησε γὰρ ὡς φοίνιξ | ὁ δίκαιος ἐν τῷ κόσμῳ | γλυκάσματα μελῳδίας | ἀκορέστως ἑστιώμενα | ὑπὸ τὴν γλῶσσαν τούτου, | καθὼς φησι τὸ γράμμα, | μέλι καὶ γάλα ἔβλυσε | τῶν Γραφῶν τὰ ἐδέσματα | καὶ πᾶσι παρέσχε | πλουσίως τὰ διδάγματα | τοῖς πεινῶσιν, ὡς βρώματα καλά, | ἀνέκλειπτον ἔχων | τῆς χάριτος τὴν τράπεζαν· | οὐ γὰρ σῶμα ἀλλὰ πνεῦμα διέτρεφε | τὰ αὐτοῦ ἀποφθέγματα, | τὸ ἀσίγητον στόμα ⟨κτησάμενος⟩.*

Προφανῶς εὑρισκόμεθα πρὸ διασκευῆς καὶ αὐτῆς τῆς τεχνικῆς τοῦ ἐν λόγῳ ὕμνου, εἰς τὸν ὁποῖον τὸ ἀνακλώμενον τοῦ προοιμίου χρησιμοποιεῖται ὡς ἀρχὴ τοῦ πρώτου οἴκου.

τῷ Κυρίῳ πεφανέρωτο· | γένος μὲν ἐξ Ἑβραίων | τὸν νοῦν δὲ εἶχεν ἑδραῖον· | οὐ γέγονεν Φαρισαῖος | ἀλλὰ σκεῦος δοκιμώτατον, | ἐν τῷ κρυπτῷ ταμείῳ | ταῖς τῶν πιστῶν καρδίαις | καὶ ἀναγινωσκόμενος | καὶ ἐπιγινωσκόμενος· | οὐ γέγονεν Σαῦλος | τὸν σάλον προσφερόμενος, | ἀλλὰ Παῦλος, | γαλήνης ὁδηγός, | αὐτὸν ἀναπαύων· | ἐν πᾶσι τοῖς διδάγμασιν | ὤφθη μέγας | στηριγμὸς καὶ θεμέλιος· | τὰ αὐτοῦ ἀποφθέγματα | τίς ἀσίγητον στόμα...

γ' Ὕψωσεν ἡ ἀξία | τῆς ἐπιγείου στρατείας | τὸν ὑψηλὸν τῇ καρδίᾳ· | πτέρυγας ἔσχεν ὑψῶσαι τοῦτον εἰς ὕψος | τῶν ἀσωμάτων ἀγγέλων | τῶν ὑμνούντων τὸν ὑψηλόθρονον. | Τὸ πυραυγὲς γὰρ σχῆμα | τοῦ ἐρυθροῦ χιτῶνος | καὶ τὸ τῆς ῥάβδου εὔθετον | βασιλεύειν ἐγνώρισεν· | ἐνταῦθα μὲν φόβῳ | καὶ τρόμῳ ὑπετίθετο | τῇ ψυχῇ τῇ αὐτοῦ παραινῶν· | ψυχή μου, ἀπόδος | τὰ Καίσαρος τῷ Καίσαρι· | ἀκριβῶς δὲ τὰ Θεοῦ διεφύλαξε | τὰ αὐτοῦ ἀποφθέγματα. Τίς ἀσίγητον στόμα... [1].

Δὲν γνωρίζω ἄν, ὁ οὐχὶ μέτριος τεχνίτης καὶ τῶν παρηχήσεων τοῦ Ρωμανοῦ ζηλευτής, ὁ συνθέσας τὸν ἀνωτέρω, δυστυχῶς κολοβωμένον, ὕμνον παίζων μὲ τὰς λέξεις, ηὗρεν ὡς καταλληλοτέραν δι' ὁμοιοκαταληξίαν λέξιν εἰς τὸ *ἑδραῖος* τὸ *Ἑβραῖος*. Εἶναι δυνατὸν ἐπίσης ὁ ὑμνογράφος Ἑλλαδικὸς ἢ Ἰταλιώτης (διατί ὅμως ὄχι Ἀρμένιος ἢ Θρᾷξ;) νὰ εἶχε τὴν ἀντίληψιν ὅτι οἱ κατοικοῦντες τὴν Συρίαν εἶναι ὡς καὶ οἱ Παλαιστίνιοι Ἑβραῖοι, καὶ ἐκ πλάνης τοῦτο ἔθηκεν εἰς τὸν ὕμνον. Ἡ περὶ τὰ γεωγραφικὰ ὀνόματα δεινότης τῶν Βυζαντινῶν (καὶ αὐτοῦ τοῦ Ρωμανοῦ, ὡς θὰ ἴδωμεν) δὲν ἦτο μεγάλη, καὶ διὰ τὸν μελετητὴν τῆς βυζαντινῆς ἱστοριογραφίας πρώτιστον πρόβλημα εἶναι νὰ καθορίσῃ τίνας ἐννοεῖ ὁ καθεὶς τῶν συγγραφέων διὰ τῶν ἐθνικῶν διὰ τῶν ὁποίων οἱ ἀρχαῖοι ἄλλο τι ὡρισμένον ἐννόουν (π.χ. Πέρσαι εἶναι οἱ Τοῦρκοι, Τριβαλλοὶ οἱ Σέρβοι, Ἰλλυριοὶ οἱ Ἀλβανοὶ κλπ.). Γνωρίζω ὅτι ὁ Maas καὶ ὁ Εὐστρατιάδης ἐδέχθησαν τὴν δῆθεν ἑβραϊκὴν προέλευσιν τοῦ Ρωμανοῦ, ὁ τελευταῖος δὲ καὶ ἐξηγεῖ οὕτω τὴν κατὰ τῶν Ἑλλήνων ἀντίθεσιν αὐτοῦ [2]. Ἀλλὰ δι' ἐμὲ μένει πάντοτε ἀνεξήγητον διατί θὰ ἐσιώπα τὴν τοιαύτην ἐκ τοῦ ἑβραϊσμοῦ εἰς τὸν Χριστιανισμὸν μεταστροφὴν τοῦ Ρωμανοῦ ὁ Συναξαριστής, ρητῶς θέλων αὐτὸν Σύρον καὶ διάκονον ἐν Βηρυττῷ. Ἂν ἡ δυσκολία αὕτη ἀρθῇ, διὰ παραδοχῆς τοῦ *Ἑβραῖος = Σύρος*, τότε δυνάμεθα νὰ ἐμπιστευθῶμεν τὰς πληροφορίας τοῦ γ' οἴκου περὶ πορφύρας καὶ σκήπτρου, αἱ ὁποῖαι ἁπλῶς δεικνύουν τὴν τεραστίαν ἀπήχησιν τὴν ὁποίαν τὸ ἔργον τοῦ μελῳδοῦ εἶχεν εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τὰς τιμὰς καὶ τὰ πλούτη τὰ ὁποῖα τῷ προσεπόρισε καὶ τὴν προσήλωσιν τοῦ Ποι-

---

1. Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Εὐστρατιάδου, ΓΠ Α', 1917, σσ. 199 - 201.
2. Εὐστρατιάδης, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 201.

ητοῦ εἰς τὴν πολιτικὴν (ἐκκλησιαστικὴν καὶ δογματικὴν) τῆς αὐλῆς, ἡ ὁποία ἑρμηνεύει τὸν συντηρητισμόν του.

4. Μία ἄλλη πηγὴ πληροφοριῶν περὶ τοῦ ποιητοῦ θὰ ἦτο τὸ ἴδιόν του ἔργον. Ἀλλ' οἱ προσωπικοὶ ὑπαινιγμοὶ τοὺς ὁποίους κάμνει διὰ τὸν ἑαυτόν του ὁ Ρωμανὸς εἶναι ἐλάχιστοι. Ἀπὸ τὸν ΙΕ' ὕμνον (τόμος Β', 1954, σσ. 3 - 27) π.χ. φαίνεται ὅτι ὁ ποιητὴς ἐκλήθη εἰς Θεσσαλονίκην διὰ νὰ τονίσῃ ὕμνους εἰς τὸν πολιοῦχον Ἅγιον Δημήτριον: *Ὅσοι οὖν καὶ ὅσαι ἠκούσατε, | ὅτι χρεώστης ὑπάρχω, δεῦτε, | διότι σήμερον ἀποδίδωμι...* (στ. 16 - 18) καί: *ἐξεβιάσατέ με | ὕμνον εἰπεῖν οὐκ ἄξιον τούτου* (στ. 239 - 240). Οἱ σπουδαιότεροι ὑπαινιγμοὶ περὶ τῆς προσωπικῆς τοῦ ποιητοῦ ζωῆς περιλαμβάνονται εἰς τὸν περιμάχητον ὕμνον «Εἰς ὁσίους μοναχοὺς ἀσκητὰς καὶ μοναζούσας»[1] ὅπου ὁ Ρωμανὸς ἀπολογεῖται διὰ τὴν ἐμμονὴν εἰς τὸν βίον τῆς τύρβης, προφανῶς διότι ἔζη ἐντὸς τῆς Πόλεως καὶ οἱ στίχοι ἀπηυθύνοντο πρὸς μοναχοὺς ἐρημικούς:

θ' *Νῦν εἰσὶν ἐν ὑμῖν οἱ βοῶντές μοι,*
κἂν μὴ στόματι, ἀλλὰ τῷ πνεύματι.
«Πονηρὸς μὲν ὁ βίος, ὡς ἔφησας,
σὺ δὲ τούτου ἀγμὴν ἀπησχόλησαι.
Δοκὸς ἐπίκειται σοῖς ὄμμασι
καὶ πῶς βλέπεις τὸ κάρφος τῶν ἀδελφῶν ἆραι;
Εἰ καλὸν ὃ λαλεῖς, διατί μὴ ποιεῖς;
Ἀλλ' οὕτω κατακέκρισαι μὴ μελετῶν τὸν ψαλμὸν
Ἀλληλούϊα».

(ΛΕ', 85 - 93)

καὶ εὐθὺς περαιτέρω λέγει ὅτι δὲν ἐχώρησαν οἱ πάντες κατὰ τὴν παραγγελίαν τοῦ Κυρίου *«Πώλησόν σου τὰ πάντα καὶ ἕπου μοι». | οἱ μὲν οὖν ἤκουσαν ὡς φρόνιμοι | οἱ δὲ οὐ προσέσχον, ὡς ὅμοιοί μου· | εἷς γὰρ τούτων εἰμί, | κἂν μὴ λέξητέ μοι ...* (ΛΕ', 97 - 100)

διὸ καὶ μετανοῶν παρακαλεῖ:

ια' *Ἀκούσατε οὖν τῶν ῥημάτων μου*
τῶν δὲ πράξεών μου πόρρω ἀποχωρεῖτε·
οἱ γὰρ λόγοι χρηστοί, οἱ δὲ τρόποι αἰσχροί...

(ΛΕ', 107 - 109)

---

1. Τρεμπέλας, σσ. 94 - 97. Πρβλ. Παντελάκην, Ἀθηνᾶ Λ', 1919, σσ. 126 - 138. Ὁ ὕμνος ἐξεδόθη ὡς ΛΕ' εἰς τὸν Γ' τόμον, 1957, σσ. 287 - 353.

Ἰδοὺ ἀκόμη ψυχολογικαὶ διαπιστώσεις ἀπὸ τὰς ἐπικλήσεις τοῦ Ρωμανοῦ :

Πάτερ μου ἅγιε καὶ φιλοικτίρμον, | ἁγιασθήτω σου ἀεὶ τὸ ὄνομα | ἐν τῷ στόματί μου καὶ ἐν τοῖς χείλεσί μου, | ἐν τῇ φωνῇ μου καὶ τῇ ᾠδῇ μου. | Δός μοι χάριν κηρύττοντι | τοὺς ὕμνους σου, ὅτι δύνασαι...

ΜϚ' κδ', στ. 336 - 341 (Δ' 413)

Ὕπνωσας ὕπνον, ψυχή μου κενόν. | κεῖσαι καὶ ῥέγχεις ἕως πότε; | γρηγόρησον κἂν νῦν, πρὸς ὃ βλέπομεν ... | πτοήθητι λοιπὸν ὡς Ἰωνᾶς καὶ ἀφυπνίσθητι.

ΛΘ' γ', στ. 33 - 35, 40 (Δ' 90)

Συναναστήτω σοι, Σῶτερ, ἡ νεκρωθεῖσα ψυχή μου | μὴ φθείρῃ ταύτην λύπη καὶ λοιπὸν εἰς λήθην ἔλθῃ | τῶν ᾀσμάτων τούτων, τῶν ταύτην ἁγιαζόντων | ... μὴ παρίδῃς με | τὸν ἐν πλημμελείαις κατεστιγμένον.

ΜϚ' κδ', 329 - 333 (Δ' 412)

Τράνωσόν μου τὴν γλῶτταν, Σωτήρ μου, | πλάτυνόν μου τὸ στόμα | καὶ πληρώσας αὐτὸ κατάνυξον τὴν καρδίαν μου | ἵνα οἷς λέγω ἀκολουθήσω | καὶ ἃ δῆθεν διδάσκω ποιήσω πρῶτος... | ἐὰν γὰρ λέγων μὴ πράττω, | ὡς χαλκὸς ὁ ἠχῶν λογισθήσομαι.

ΛΖ' α', 7 - 11, 14 - 15 (Δ' 13)

Ὄψομαί σε κἀγώ, Ἰησοῦ, | φωτίζοντα τὴν διάνοιάν μου... | σημεῖον ποίησόν μοι ἐμφανές...

Μ' ιζ', 297 - 298, 316 (Δ' 178 - 179)

Καὶ ἀλλαχοῦ :

ὅτι ἃ λέγω καὶ συμβουλεύω τοῖς ἄλλοις οὐ φυλάττω.

Pitra, AS I, 43 (κδ' οἶκος ὕμνου τῆς Κυριακῆς τῶν Ἀπόκρεω)

οὐ πράττω γὰρ ἃ λέγω καὶ συμβουλεύω τοῖς λαοῖς.

Pitra, AS I, 84 (κα' οἶκος ὕμνου εἰς ι' παρθένους)

Αὐταὶ εἶναι αἱ ὀλίγαι πληροφορίαι τὰς ὁποίας δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος περὶ τῆς ζωῆς τοῦ μελῳδοῦ.

5. **Ὁ χρόνος.** Πότε ὅμως ἔζησεν ὁ Ρωμανός; Ποῖος εἶναι ὁ αὐτοκράτωρ Ἀναστάσιος ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν; Ὁ πρῶτος (491 - 518) ἢ ὁ δεύτερος (713 - 716); Τὸ ζήτημα τοῦτο ἤγειρε μακρὰς συζητήσεις καὶ διάφοροι λόγιοι ἐτάχθησαν μὲ τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην ἄποψιν.

Κατ' ἀρχὴν ἐθεωρήθη ὅτι ὁ γράψας τὸ συναξάριον δὲν ἐγνώριζεν ἀκόμη αὐτοκράτορα Ἀναστάσιον Β', τοῦ ὁποίου ἄλλως ἡ βασιλεία ὑπῆρξε σύντομος. Ἄλλως τε ὁ Ἀναστάσιος οὗτος ἦτο γνωστὸς περισσότερον ὡς Ἀρτέμιος. Ἄλλοι, ἀπὸ τὸ κείμενον τοῦ μελῳδοῦ ὁρμώμενοι, κατέληγον εἰς τὸ ὅτι ὁ Ρωμανὸς ἀνῆκεν εἰς τὸν η' αἰῶνα. Τὸ *«Ἰδοὺ Ἀσσύριοι καὶ πρὸ αὐτῶν Ἰσμαηλῖται ᾐχμαλώτευσαν ἡμᾶς»* ἐθεωρήθη ἔχον σχέσιν πρὸς τοὺς καλίφας τῆς Δαμασκοῦ καὶ τοὺς Ἀβασσίδας τῆς Βαγδάτης![1] Ἄλλος ηὗρεν ὑπαινιγμὸν τῆς ἐλευθερώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τὴν πολιορκίαν τῶν Ἀράβων (*«καὶ νῦν ἔσωσας ἡμᾶς — εἰρήνευσον ἐν πολέμοις τὸ πολίτευμα καὶ κραταίωσον βασιλεῖς οὓς ἠγάπησας»*)! κ.τ.ὅ.[2].

Γεγονὸς εἶναι ὅτι ἐκ τῶν μαρτύρων καὶ ἁγίων τοὺς ὁποίους ὕμνησεν ὁ Ρωμανὸς οὐδεὶς ἀναφέρεται εἰς χρόνους μεταγενεστέρους τοῦ ἕκτου αἰῶνος. Συμεὼν ὁ Στυλίτης ἀποθανὼν τῷ 459 καὶ Ματρῶνα ἡ ἐκ Παμφυλίας ἀποθανοῦσα ὀλίγον μετὰ τὸ 500 εἶναι τελευταῖοι πρὸς τοὺς ὁποίους ἀναφέρεται ὁ Ρωμανός[3].

Ἡ λύσις τοῦ προβλήματος ἐδόθη διττῶς: ἱστορικῶς καὶ ἐκ τοῦ ἰδίου τοῦ Ρωμανοῦ κειμένου. Γνωστὸν ἦτο κείμενον θαυμάτων τοῦ Ἁγίου Ἀρτεμίου παρουσιάζον νέον τινὰ θεραπευθέντα *«ψάλλοντα τὰ στίχη (στιχηρὰ* Χατζιδάκης) *τοῦ Ρωμανοῦ»*[4], κατὰ τὴν ἀγρυπνίαν τοῦ ἁγίου μέλη τοῦ ταπεινοῦ Ρωμανοῦ. Τὸ θαῦμα τοῦτο ἐτοποθέτει ὁ ἁγιογράφος ὡς γενόμενον βασιλεύοντος τοῦ Ἡρακλείου (611 - 641). Ἂν ἐπομένως κατὰ τὸν ζ' αἰ. ἀρχόμενον ᾖδοντο κοντάκια τοῦ Ρωμανοῦ, ἀδύνατον ἦτο νὰ εἶχεν οὗτος ζήσει ἐπὶ Ἀναστασίου Β' μετὰ ἕνα ὅλον αἰῶνα, φυσικώτατον δ' ἦτο νὰ εἶχε ζήσει κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ κείμενον δὲν ἦτο ἀμέσου ἑλληνικῆς προελεύσεως, ἀνεζητήθη τὸ ἀρχικόν, τὸ ὁποῖον καὶ ἀνευρέθη ὑπὸ τοῦ Ἀθαν. Παπαδ. Κεραμέως τῷ 1905 καὶ ἐδημοσιεύθη[5]. Οὕτως ἐδόθη λύσις ἱστορικὴ εἰς τὸ πρόβλημα, εὑρέθη δὲ τώρα φυσικώτερον οἱ πόλεμοι

---

1. Ὁ Σαρακηνὸς (Ἰσμαηλίτης!) Ἀλαμούνδαρος καίει Ἀντιόχειαν τὴν μεγάλην τῷ 529. Πρβλ. Μαλάλαν, Bonn, σσ. 445, 460 - 461. Τῷ 540 ὁ Χοσρόης (Πέρσης, Ἀσσύριος κατὰ Ρωμανόν!) καταστρέφει διαφόρους πόλεις τῆς Ἀνατολῆς ἐν αἷς καὶ ἡ Ἀντιόχεια.

2. Ἀντέκρουσε τοὺς μεταθέτοντας τὸν Ρωμανὸν ἐκ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὁ Α. Π. Κεραμεύς, Ὁ τῆς ἀκμῆς τοῦ Ρωμανοῦ χρόνος, ἐφ. «Νέα Ἡμέρα» Τεργέστης 4, 11 Ἰουλίου 1902, ἀρ. 1438 - 1439 (2471 - 2472). Ποῦ ἀναφέρεται ὁ ΚΖ' ὕμνος, βλ. περαιτέρω σ. 99.

3. P. Maas, Die Chronologie der Hymnen des Romanos, BZ 15, 1906, σσ. 1 - 14, ἰδίᾳ σσ. 10 - 11.

4. Ἀθ. Παπ. Κεραμέως, Varia Graeca Sacra, Πετρούπολις 1908, σσ. 1 - 75: Διήγησις θαυμάτων τοῦ Ἁγίου Ἀρτεμίου. Πρβλ. Γ. Ν. Χατζιδάκην, Ἀθηνᾶ ΚΒ', 1910, σ. 486.

5. «Νέα Ἡμέρα», ἐφ. Τεργέστης, ἀρ. 1604 τῆς 27/29 Σεπτ. 1905.

περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλεῖ ὁ Ρωμανὸς νὰ ἔχουν γίνει ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ καὶ ν' ἀναφέρωνται εἰς τοὺς Πέρσας.

Τὴν λύσιν ἐκ τοῦ κειμένου ἔδωκεν ὁ Maas[1] δημοσιεύσας τμήματα τοῦ Ε' ὕμνου *«Εἰς ἕκαστον σεισμὸν καὶ ἐμπρησμὸν»* τὸν ὁποῖον μετὰ ταῦτα ἐκ Πατμιακοῦ κώδικος ἐτύπωσεν ὁλόκληρον ὁ Mioni[2]. Ἐκεῖ ὑπάρχουν καθαροὶ ὑπαινιγμοὶ τῆς στάσεως τοῦ Νίκα (532)[3] καὶ ἀναφέρεται ἡ κατάρρευσις καὶ ἀνοικοδόμησις τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας· γίνεται λόγος περὶ ἐμπρησμοῦ τῆς βασιλικῆς, τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ λαοῦ. Ἀναφέρονται τὰ ὀνόματα τῶν καταπεσόντων ναῶν τῆς Ἁγίας Εἰρήνης καὶ τῆς Ἁγίας Σοφίας[4], χρονολογεῖται δὲ τὸ ποίημα καθότι ἀναφέρεται ἐν αὐτῷ ἡ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως Ἱεροσολύμων τῷ 320 ἀνέγερσις ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου καὶ Ἁγίας Ἑλένης, ἡ 250 ἔτη μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ ναοῦ τοῦ Σολομῶντος ἐνεργηθεῖσα, ἐνῶ ἡ ἀνοικοδόμησις τῆς Ἁγίας Σοφίας ἤρχισε τὴν ἑπομένην τῆς καταστροφῆς[5]. Δεδομένου ὅτι ἡ μὲν καταστροφὴ τοῦ ναοῦ ἐγένετο τὰ μέσα τοῦ Ἰανουαρίου 532, τὰ δὲ ἐγκαίνια κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 537, σταθεροποιοῦμεν τὴν χρονολογίαν τοῦ σχετικοῦ ὕμνου, ἑπομένως καὶ τῆς ζωῆς τοῦ Ρωμανοῦ. Οὗτος ἐγράφη πρὶν ἢ ὁ ναὸς ἀποπερατωθῇ, ἀφοῦ ὁ ποιητὴς λέγει :

(κδ') *Ὅσοι οὖν στέργομεν Χριστὸν* | ... | *αἰτοῦμεν τὸν δεσπότην* | ... | *τὸ τῆς ἐκκλησίας* | *στερεῶσαι τῆς αὐτοῦ* | *ἐγχείρημα καὶ ἕδρασμα,* | *ἵν' ἀξιωθῶμεν* | *θεάσασθαι* | *πᾶσαν πληρωθεῖσαν* ... (Ε', 514 - 524)

Τέλος εἰς τὸν ἕτερον τῶν ὕμνων του Εἰς τὰς δέκα Παρθένους (οἶκος δ') ὁ Ρωμανὸς ὑπαινίσσεται, ὅτι γενομένου σεισμοῦ ἡ θάλασσα ἀπεσύρθη δύο χιλιόμετρα ἀπὸ τῆς ξηρᾶς, γεγονὸς ποὺ δύναται νὰ ταυτισθῇ μὲ τὸν σεισμὸν τοῦ 555 εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ Νικομήδειαν. Ἂν τὸ πρᾶγμα οὕτως ἔχῃ, αὐτὸ εἶναι τὸ τελευταῖον χρονολογικὸν ὅριον τῆς συγγραφικῆς ζωῆς τοῦ

---

1. Ἔνθ' ἀνωτ.

2. σσ. 86 - 105. Καλυτέρα ἡ ἔκδοσις : Ὕμνοι Α', 1952, σσ. 87 - 116, ὕμνος Ε', καθ' ἣν καὶ παραπέμπομεν.

3. ιθ' *Γυναῖκες χηρείαν* | *ὠδύροντο,* | *παῖδες ὀρφανίαν,* | *οἱ πατέρες ἀτεκνίαν,* | *οἱ σύγγονοι* | *στέρησιν συναίμων* (στ. 412 - 417). Τὸ διατί : *ὀδυρμὸς πικρὸς γὰρ ἐγεγόνει δι' αὐτοὺς* | *ἀναιρεθέντας ξίφεσιν...* (στ. 409 - 411).

4. κ' *Ψαλμοῖς ἐγέραιρόν ποτε* | *Σοφίαν καὶ Εἰρήνην* | *...οἱ τοῦ βαπτίσματος υἱοί,* | *ἔβλεπον δὲ ἄρτι* | *τοὺς ναοὺς τοὺς ἱεροὺς* | *κειμένους εἰς τὸ ἔδαφος* (στ. 426 - 433).

5. κβ' *Λαὸς μὲν ὁ τοῦ Ἰσραὴλ* | *ναοῦ ἀποστερεῖται,* | *ἡμεῖς δὲ ἀντ' ἐκείνου,* | *Ἀνάστασιν ἁγίαν* | *καὶ τὴν Σιὼν ἔχομεν νῦν,* | *ἥνπερ Κωνσταντῖνος* | *καὶ Ἑλένη ἡ πιστὴ* | *τῷ κόσμῳ ἐδωρήσαντο* | *μετὰ διακοσίους* | *πεντήκοντα* | *χρόνους τοῦ πτωθῆναι.* | *Ἀλλ' ἐνταῦθα μετὰ μίαν* | *τῆς πτώσεως* | *ἤρξατο ἡμέραν* | *τὸ τῆς ἐκκλησίας* | *ἐγείρεσθαι ἔργον* (Ε', στ. 470 - 485).

Ρωμανοῦ τὸ ὁποῖον εἶναι εἰς ἡμᾶς σήμερον γνωστόν [1]. Δὲν νομίζω ὅτι ὁ Ρωμανὸς ἔζησε κατὰ τὴν βασιλείαν Ἰουστίνου τοῦ Β' (565 - 578) [2].

Χαρακτηριστικὸν τῆς τιμῆς ἡ ὁποία ἀπενέμετο εἰς τὸν Ρωμανὸν χάριν τῶν ὕμνων του εἶναι ὅτι ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία κατέταξεν αὐτὸν μεταξὺ τῶν ἁγίων καὶ ἡ μνήμη του τελεῖται τὴν 1ην Ὀκτωβρίου, διὰ δὲ τὴν Ἀρμενικὴν Ἐκκλησίαν τὴν 9ην τοῦ αὐτοῦ μηνός [3].

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

ΤΟ ΕΡΓΟΝ

1. Οἱ Ὕμνοι. Ὁ Ρωμανὸς ἔγραψε μέγα, καθὼς φαίνεται ἐκ τοῦ στρογγυλοῦ ἀριθμοῦ «χίλια κοντάκια», τὸν ὁποῖον παραδίδει ὁ Συναξαριστής. Ἐπαναλαμβάνω ὅτι οὐδαμοῦ ὁ μελῳδὸς ἐχρησιμοποίησε τὸν ὅρον κοντάκιον, ἀλλ' εἰς μὲν τὰς ἀκροστιχίδας τοὺς ὅρους *ὕμνος*, *ᾆσμα*, *εὐχή*, *ψαλμός*, *ᾠδή* κλπ., ἐν τῷ κειμένῳ δὲ τοὺς αὐτοὺς περίπου, οἷον: *ὑμνῳδίαν αὐτῷ ἀναπέμπομεν* Μ' 129 (Δ' 158). — *Ψάλλω σοι ἐν ᾠδαῖς* ΜΑ' (Δ' 195). — *Δός μοι χάριν κηρύττοντι τοὺς ὕμνους σου* ΜϚ' 340 - 41 (Δ' 413). — *Τῶν ᾀσμάτων τούτων* ΜϚ' 331 (Δ' 412). — *ἐν τῇ φωνῇ μου καὶ τῇ ᾠδῇ μου* ΜϚ' 339 (Δ' 413). Ἐσώθη δὲ τὸ ἔργον του τοῦτο μερικῶς τὸ μὲν διὰ τῶν κωδίκων μεμαρτυρημένως, τὸ δὲ διὰ τῶν ἐντύπων (καὶ χφ. ἐκ τῶν ὁποίων ταῦτα προῆλθον) μηναίων, τριῳδίων καὶ πεντηκοσταρίων ἀνωνύμως καί, δυστυχῶς, περικεκομμένον.

Διάφοροι ἀπεπειράθησαν νὰ συντάξουν κατάλογον τῶν σῳζομένων ἔργων τοῦ Ρωμανοῦ, μὲ ἐνδείξεις τῶν κωδίκων καὶ τῶν ἐκδόσεων, ἀνεβίβασαν δὲ τὰ ἀσφαλῆ εἰς ὀγδοήκοντα τοὐλάχιστον [4]. Ὁ Σωφρ. Εὐστρατιάδης, ὀρθῶς

---

1. Περὶ σεισμῶν ὁ Μαλάλας, Bonn, σ. 485, Ἀρκάδιος ἐν Βίῳ τοῦ Συμεών, Ἀ. Π. Κεραμεύς, Συμεὼν ὁ Θαυμαστοορείτης ὡς ὑμνογράφος καὶ μελῳδός, VVr 1, 1894, σσ. 141 - 150, ἐν σσ. 145 - 148. Περὶ λοιμῶν καὶ δεινῶν, περὶ τῶν ὁποίων ἀκόμη κάμνει λόγον ὁ Ρωμανός, Μαλάλας, σσ. 486 - 489. Πρβλ. Ἀ. Π. Κεραμέα, Ἔνθ' ἀνωτ. (Ὁ τῆς ἀκμῆς...). Περὶ σεισμῶν καὶ ἐμπρησμῶν, τὴν ἐκ τῶν ὁποίων λύτρωσιν ἑορτάζει ἡ Ἐκκλησία, πρβλ. Μ. Γεδεών, Βυζ. Ἑορτολόγιον, σ. 15 (καὶ εἰς τὰς ἡμερομηνίας 1, 25 Σεπτ., 10, 26 Ἰανουαρίου, 17 Μαρτ., 16 Αὐγ., 7, 26 Ὀκτωβρ. καὶ 6, 14 Δεκεμβρίου).

2. Ὅπου θέτει τὸν θάνατόν του ὁ Κεραμεύς, Ἔνθ' ἀνωτ. (Ὁ τῆς ἀκμῆς...).

3. R. Bousquet, Le culte de Saint Romain le Mélode dans l'Église Grecque et l'Église Arménienne, ÉO 4, 1901, σσ. 339 - 342.

4. Πρῶτος ὁ Krumbacher, Die Akrostichis in der griechischen Kirchen-

ἐννοῶν ὅτι οἱ περισωθέντες ὕμνοι εἶναι πολὺ περισσότεροι, κατήρτισε νέον κατάλογον μετὰ ζήλου ἀποδώσας 145 ὅλα κοντάκια μόνον ἐκ τῶν Μηναίων ὀκτὼ μηνῶν (Σεπτεμβρίου μέχρις Ἀπριλίου)[1], 335 δὲ ὕμνους ὅλου τοῦ ἐνιαυτοῦ καὶ 4 στιχηρῶν αὐτομέλων ἄνευ κοντακίων οἴκους. Εἰς τὸν τελευταῖον αὐτὸν κατάλογον δὲν περιλαμβάνονται πολυάριθμοι ὕμνοι τῶν ὁποίων σπαράγματα μόνον εὑρίσκει τις εἰς κώδικας καὶ εἰς τὰ λειτουργικὰ βιβλία, ὅπου κατὰ κανόνα, ὡς ἤδη ἐλέχθη, ἀπέμεινεν τὸ προοίμιον καὶ ὁ πρῶτος οἶκος, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ δηλωθῇ δι' ἀκροστιχίδος ἡ πατρότης τοῦ ποιήματος. Διότι ἡ ἀκροστιχὶς εἶναι τὸ ἀσφαλέστερον τεκμήριον τὸ ὁποῖον εἴχομεν μέχρι τοῦδε διὰ τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς γνησιότητος. Καὶ ὑποψιάζονται μὲν νόθευσιν εἰς τὸν Ρωμανὸν καὶ μάλιστα εὑρεῖαν, ἀλλ' ἄπορον θὰ ἦτο διατί ὁ νοθευτὴς θὰ συνέθετε ὕμνον μὲ τὴν ἀκροστιχικὴν ἔνδειξιν τοῦ Ρωμανοῦ. Ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ τοῦτο συμβιβάζεται πρὸς τὴν βυζαντινὴν νοοτροπίαν — δεῖγμα ταπεινώσεως ἢ ἀφιερώσεως, ἢ καὶ φιλοδοξίας διὰ τὴν ἐπιβίωσιν ἔργου ποὺ ἄλλως δὲν θὰ ἐπέζη — ἀσφαλέστερον κριτήριον τῆς γνησιότητος θὰ ἦτο τὸ ἑξῆς : Ὁ νοθευτὴς ἦτο δύσκολον νὰ ἦτο μελῳδός, θὰ ἦτο ὑμνογράφος, ἑπομένως θὰ ἐχρησιμοποίει τοὺς εἱρμοὺς τοῦ Ρωμανοῦ διὰ νὰ καλύψῃ τὴν μουσικὴν γυμνότητά του. Κατὰ ταῦτα γνησιώτερα εἶναι ἐκ τῶν ἐχόντων ἀκροστιχίδα ἔργων τοῦ Ρωμανοῦ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα εἶναι αὐτόμελα. Ἕπονται ὅσα στηρίζονται εἰς ἴδιά του πρότυπα καὶ ἔχουν ἀκροστιχίδα, τρίτα κατὰ γνησιότητα εἶναι ὅσα ἐγράφησαν ἐπὶ τῇ βάσει ξένων προτύπων (μολονότι ταῦτα δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἔργα τῆς νεότητός του, ὅτε ἐμιμεῖτο μᾶλλον παρὰ ἐδημιούργει) καὶ ἀκροστιχίζουν, καὶ ἔσχατα εἶναι ὅσα διὰ λόγους τεχνικῆς μόνον ἀποδίδομεν εἰς τὸν Ρωμανόν, παρὰ τὴν σιωπὴν τῶν κωδίκων καὶ τῶν λειτουργικῶν βιβλίων καὶ τὴν ἔλλειψιν (ἢ τὸ ἀδύνατον, διὰ λόγους κολοβώσεως, σχηματισμοῦ) ἀκροστιχίδος[2].

---

poesie, 1903, σσ. 559 - 587, εἶτα ὁ G. Cammelli, Romano il Melode (1930), σσ. 389 - 394.

1. ΕΕΒΣ ΙΕ', 1939, σσ. 204 - 255. ΚΕ', 1955, σσ. 211 - 282, καὶ ἐν σ. 283 συγκριτικὸς πίναξ πρὸς τὰ πατμιακὰ κοντακάρια ὑπὸ Μάρκου Ναουμίδου, ὅστις καὶ ἐπεμελήθη τῆς ἐκδόσεως τοῦ β' μέρους.

2. Ὁ Ἀ. Π. Κεραμεύς, VVr 15, 1908, σσ. 357 - 383 καὶ ὁ αὐτός, Ὁ τῆς ἀκμῆς..., ἠρνήθη τὴν ὕπαρξιν *εἱρμῶν* εἰς τοὺς ὕμνους, ἐνῶ ἡμεῖς παραδεχόμεθα ὅτι ἕκαστος ὕμνος εἶχεν ἐκτὸς τοῦ αὐτομέλου (ἢ προσομοίου) προοιμίου καὶ ἕνα εἱρμὸν (τοῦ α' οἴκου) πρωτότυπον ἢ ἐξ ἄλλου ὕμνου λαμβανόμενον. Ὁ Κεραμεὺς ἐπροχώρησεν εἰς τὴν τοιαύτην ἀθέτησιν διὰ νὰ ἐξουδετερώσῃ ἐπιχειρήματα μελετητῶν τοῦ Ρωμανοῦ οἱ ὁποῖοι ἐκ τῶν ἐνδείξεων *Πρὸς* τὸ συνεπέραινον ἂν τὸ κοντάκιον ἢ ὁ α' οἶκος ἦσαν αὐτόμελα ἢ οὔ, ἑπομένως ἂν εἵποντο ἢ προηγοῦντο τοῦ γράψαντος τὰ πρότυπα αὐτῶν. Ἀλλ' ἐγὼ ἁπλῶς δέχομαι ὅτι αἱ ἐνδείξεις *Πρὸς* τὸ ἐτέθησαν μεταγενεστέρως ὑπὸ τῶν μουσικολόγων. Εἱρμοὶ ὅμως οὕτως ἢ ἄλλως ὑπῆρχον, παρὰ τὰς πιθανὰς μουσικὰς διαφορὰς καὶ ρυθμοτονικὰς παρεκκλίσεις τῶν οἴκων μεταξύ των.

2. Ἡ παράδοσις τοῦ κειμένου τῶν ὕμνων εἶναι διττή[1]: Προχειροτέρα εἶναι ἡ τῶν ἐντύπων λειτουργικῶν βιβλίων, ἀντιπροσωπεύουσα τὴν χφ. παράδοσιν τοῦ ιε' αἰ., τὴν κυκλουμένην εἰς τοὺς ναοὺς τῆς Ἀνατολῆς (πιθανὸν οἱ πρῶτοι ἐκδόται νὰ ἔλαβον ὑπ' ὄψιν καὶ παλαιὰ χφ., πάντως δὲν εἰσῆγον πράγματα ἄγνωστα εἰς τὰ ἐν χρήσει λειτουργικὰ χφ., τοὐλάχιστον ὡς πρὸς τοὺς ὕμνους). Αὕτη κατέρχεται ἐκ τῶν ἄνω καὶ ἀντιπροσωπεύει τὴν λειτουργικὴν παράδοσιν ἡ ὁποία ὑπέστη δύο μεταρρυθμίσεις. Τὴν πρώτην κατὰ τὸν ὄγδοον αἰῶνα, ὅτε εἰσήχθη ὁ κανὼν καὶ κατ' ἀνάγκην περιωρίσθησαν οἱ ὕμνοι, διπλοῖ καὶ τριπλοῖ δι' ἑκάστην ἑορτήν, καὶ τὴν δευτέραν ἐπὶ Κομνηνῶν, ὅτε ἐθεσπίσθη ἡ σήμερον κρατοῦσα τάξις. Κατὰ ταῦτα ἡ παράδοσις τῶν παλαιῶν ἐντύπων εἶναι κεχωρισμένη καὶ σπουδαία, ἐβελτιώθη δὲ διὰ τῆς διορθώσεώς των κατὰ τὸν ιθ' αἰ. ὑπὸ τοῦ Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανοῦ, τῶν Βελουδῶν κ.ἄ.[2].

Ἡ ἑτέρα παράδοσις τῶν *κοντακαρίων*[3] ἐδημιουργήθη ὡς ἑξῆς: Πρῶτον μὲν ὑπῆρχον κοντακάρια τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ (κατὰ μῆνας), τῶν κινητῶν ἑορτῶν (τριῳδίου, πεντηκοσταρίου), καὶ τοῦ εὐχολογίου (κεκοιμημένων κλπ.) τὰ ὁποῖα περιελάμβανον ἀκεραίους τοὺς ὕμνους. Ταῦτα ἦσαν βιβλία μεγάλα, ἀνθολόγια μᾶλλον ἢ πλήρη, διατηροῦντα τὰ κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ συλλογέως ἢ τὴν παράδοσιν τοῦ μοναστηρίου καλύτερα ᾄσματα. Ἦσαν δὲ σχετικὰ τὰ κοντακάρια ταῦτα μὲ τὴν εἰς τοὺς ἀνατολικοὺς ναοὺς τάξιν, ἀφοῦ ἐχρησιμοποιοῦντο ὑπὸ τῶν ἱερωμένων (καὶ οὐχὶ ψαλτῶν) τῶν ἐκφωνούντων καὶ ψαλλόντων τὰ κοντάκια ἀπ' ἄμβωνος. Τοῦτο ἄλλως τε δηλοῖ τὸ συναξάριον τοῦ Ρωμανοῦ, ὅτι διάκονος ὢν ἐξεφώνει καὶ ἔψαλλε τὸ κοντάκιον εἰς τὴν Γέννησιν ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος, καὶ τοῦτο δεικνύει καὶ ἡ μέχρις ἡμῶν λειτουργικὴ πρᾶξις τῆς ἐκφωνήσεως τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου ὑπὸ ἱερέων καὶ ὄχι τῶν ψαλτῶν (καὶ κατ' ἀκολουθίαν τῶν μιμουμένων τὸν Ἀκάθιστον χαιρετισμῶν Σταυροῦ κλπ. ὑπὸ ἱερέων μόνον). Τῶν τοιούτων κοντακαρίων μεταγενεστέρα μορφὴ εἶναι τὸ δίτομον κοντακάριον τῆς Πάτμου[4], περιέχον πλεῖστα ὅσα κοντάκια τοῦ Ρωμανοῦ κ.ἄ. ἀκέραια.

---

1. Ἡ διὰ παπύρων παράδοσις εἶναι ὅλως ἀσήμαντος.

2. Ὁ ἀρχ. Κάλλιστος [Μηλιαρᾶς], Ἱστορικὴ ἐπισκόπησις τοῦ Τριῳδίου, τὸ σχέδιον καὶ ὁ καταρτισμὸς αὐτοῦ, ΝΣ 29, 1934, σσ. 453 - 454 καταγράφει 17 ὕμνους τοῦ Ρωμανοῦ ἐν τῷ Τριῳδίῳ. Πρβλ. περαιτέρω σ. 100.

3. Ἀθ. Παπαδ. Κεραμεύς, BZ 6, 1897, σσ. 375 - 383, πρβλ. Τρεμπέλαν, σ. 77, σημ. 1. Elpidio Mioni, Osservazioni sulla tradizione manoscritta di Romanos il Melode, SBN V, 1939, σσ. 507 - 513. Ὠνομάσθησαν δὲ «κονδακάρια» ἀντὶ «κοντακάρια» ἐπὶ τὸ εὐγενέστερον! Νικ. Α. Λιβαδάρα, Περὶ τὰ προβλήματα τῶν πατμιακῶν κοντακαρίων, ΕΕΒΣ ΚΔ', 1954, σσ. 337 - 347. (Λάτρος, Ἅγ. Ὄρος, μὴ λειτουργικὴ χρῆσις τῶν κοντακαρίων). Πρβλ. καὶ πρόσθεν σσ. 58 - 59.

4. Ὁ 212 κῶδιξ περιέχει τῶν ἀκινήτων, ὁ δὲ 213 τῶν κινητῶν ἑορτῶν τοὺς ὕμνους.

Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ τῆς Πάτμου, τὰ *ἀθωνικὰ* κοντακάρια ἀντιπροσωπεύουν τὴν μεταρρύθμισιν, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ προοίμιον καὶ ἐλάχιστοι οἶκοι τῶν ὕμνων ἐψάλλοντο πλέον. Ὡς ἐκ τούτου καὶ ἡ μορφή των εἶναι ἠμελημένη, καὶ ἡ τάξις των ἐσαλεύθη.

Ἤδη τὸν ιδ' αἰ. ἦτο συνειδητὴ ἡ γενομένη μεταρρύθμισις καὶ ἡ ἀπώλεια τοῦ θησαυροῦ τῶν ὕμνων διὰ τὴν λειτουργικὴν χρῆσιν. Νικηφόρος Κάλλιστος ὁ Ξανθόπουλος, ὁμιλῶν περὶ τοῦ σχετικοῦ πρὸς τὸν Ρωμανὸν θαύματος τῆς Θεοτόκου ἐπάγεται «Ῥωμανὸς δὲ τῇ τοῦ Λόγου μητρὶ τὴν χάριν ἀποτιννύς, μέλη τινὰ ἐξαίσια ἁρμοσάμενος ἐν ταῖς αὐτῆς ἑορταῖς ἐγκατέσπειρεν, εἶτα καὶ τῇ Ὑπαπαντῇ τὸ *Ὁ μήτραν παρθενικὴν ἁγιάσας τῷ τόκῳ σου* καὶ ἐν τῇ τῶν Εἰσοδίων τὸ *Ὁ καθαρώτατος ναὸς* ἐμφανείᾳ ταύτης συνέταξε, καὶ ἐν ταῖς λοιπαῖς δὲ ἑορταῖς ὁμοίως ἐνήργησεν, ἐπίσης δὲ καὶ πάντας τοὺς ἁγίους ἐτίμησεν. *Πλὴν τὰ πολλὰ παρωσαμένη ἡ Ἐκκλησία — εὑρίσκοντο γὰρ καθ' ἡμέραν* — ἓν καὶ μόνον παρέλαβεν εἰς μνήμην τοῦ θαύματος» [1].

Ὡς πρὸς τὴν ἔντυπον παράδοσιν, παρατηρητέον τοῦτο, ὅτι εἶναι πτωχοτέρα τῆς τῶν ἀθωνικῶν κοντακαρίων. Ὁ λόγος εἶναι ὁ ἑξῆς: Κατὰ τὸν ς' αἰ., κατὰ τὸν ὁποῖον χάριν τῶν ἐκκλησιῶν, συνέθετεν ὁ Ρωμανὸς ὕμνους εἰς ἑορτάς, τὸ ἑορτολόγιον ἦτο διάφορον παρὰ κατὰ τοὺς θ' - ιβ' αἰ. Οὕτω π.χ. τὸ κοντάκιον εἰς τὸν Νῶε ἐψάλλετο εἰς τὸν ὄρθρον τῆς Κυριακῆς τῆς τρίτης ἑβδομάδος τῶν Νηστειῶν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἑορτάζομεν νῦν τὴν Σταυροπροσκύνησιν· ἑπόμενον εἶναι, ὅτι ἀντὶ τοῦ προοιμίου καὶ τοῦ α' οἴκου τοῦ ὕμνου τοῦ Ρωμανοῦ (*Ἐπὶ Νῶε τὴν ἁμαρτίαν κατέκλυσας... Ἀφορῶν τὴν ἀπειλὴν*) εὑρίσκει τις εἰς τὸ Τριῴδιον κοντάκιον ἀφορῶν εἰς τὸν Σταυρὸν (αὐτόμελον, ἦχος βαρύς: *Οὐκέτι φλογίνη ῥομφαία φυλάττει τὴν πύλην τῆς Ἐδέμ*... Ὁ οἶκος: *Τρεῖς σταυροὺς ἐπήξατο ἐν Γολγοθᾷ ὁ Πιλᾶτος*) [2]. Ἄλλο παράδειγμα: Ὁ Ρωμανὸς ἔχει γράψει κοντάκια ψαλλόμενα εἰς τοὺς ὄρθρους ἑκάστης Τετάρτης τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς. Τοιοῦτοι ὕμνοι δὲν ὑπάρχουν πλέον εἰς τὰ λειτουργικὰ βιβλία, ὅπου οὔτε ς' ᾠδὴν οὔτε συναξάριον εὑρίσκει τις τὰς Τετάρτας. Εἰς τὸν Νιπτῆρα, ὅπως διατάσσονται τὰ πράγματα διὰ τοῦ Τυπικοῦ καὶ τοῦ Τριῳδίου, κατὰ τὴν Μ. Πέμπτην δὲν ἔχομεν σήμερον ὕμνον, ἀλλ' ὁ Ρωμανὸς ἔγραψεν. Ὁμοίως σήμερον δὲν τελεῖται ἡ λειτουργία τὴν Μεγάλην Παρασκευήν, κατ' ἔθος ἱεροσολυμιτικόν, ἐπικρατῆσαν ἀπὸ τοῦ

1. BZ 2, 1893, σσ. 602 - 603.

2. Καὶ τὴν Κυριακὴν τῆς δ' ἑβδομάδος τῶν Νηστειῶν ἑορτάζομεν Ἰωάννην τὸν τῆς Κλίμακος, ἐνῶ ἐκ τοῦ ὕμνου τοῦ Ρωμανοῦ φαίνεται ὅτι ἑωρτάζετο ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ, τὴν δ' ἑπομένην Κυριακὴν τῆς ε' ἑβδομάδος ἡμεῖς μὲν τὴν Μαρίαν τὴν Αἰγυπτίαν, ὁ Ρωμανὸς δὲ τὸν Ἰσαὰκ ὅτε ηὐλόγησε τὸν Ἰακώβ. Κατὰ ταῦτα ἡ τοποθέτησις τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου ἔχει σχέσιν μὲ τὴν κινητὴν ἑορτὴν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, εἰς τὴν ἀκολουθίαν τοῦ ὁποίου εὑρίσκεται εἰς τὸ πατμιακόν, τὰ ἀθωνικὰ κ.ἄ. κοντακάρια (πρβλ. Pitra, σ. 249 ἑξ.).

ιγ' αἰ., ἀλλ' ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ πολὺ μετὰ τὸν Ρωμανὸν ἐτελεῖτο [1]. Καὶ εἰς πλείστας κινητὰς καὶ ἀκινήτους ἑορτὰς ἐγράφησαν μὲν κοντάκια, ἀλλὰ δὲν εὑρίσκονται εἰς τὰ ἔντυπα. Διατί; Νομίζω ὅτι ὁ λόγος εἶναι ὁ ἑπόμενος. Οἱ παλαιοὶ ἑώρταζον τὴν μνήμην ἁγίου τινὸς ἢ ἑορτῆς εἰς ὡρισμένον ναὸν «ὅτε καὶ τὴν σύναξιν ἐποιοῦντο»· τοῦτο βεβαίως δὲν ἐγίνετο ἁπλῶς δι' ἕνα καὶ μόνον ναόν, ἀλλὰ διὰ πλείονας, διότι καὶ περισσότεροι τοῦ ἑνὸς κατεῖχον λείψανα τοῦ ἁγίου ἢ ἀνέθετον εἰς αὐτὸν τῆς πρὸς Θεὸν μεσιτείας τὴν φροντίδα. Πιθανώτατα λοιπὸν οἱ διπλοῖ καὶ τριπλοῖ ὕμνοι ἀρχῆθεν ἐποιήθησαν δι' ἀνάλογα μοναστήρια καὶ ναούς. Τοῦτο ἐπέτρεπε καὶ ἡ κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἐλευθερία τῆς συνθέσεως τῶν ἀκολουθιῶν. 'Ανάλογος δὲ πρὸς τὸ αἴτημα ὑπῆρχε καὶ ἡ δόσις, δηλονότι αὐτομέλου ἢ προσομοίου ὕμνου!

Ὑπεστηρίχθη ὅτι ἡ παράδοσις τῶν ἐντύπων εἶναι καλυτέρα τῆς τῶν κοντακαρίων [2]. Τοῦτο ἐν μέρει μόνον ἰσχύει περὶ τῶν ἀθωνικῶν, τὰ ὁποῖα κυρίως ἐγνώριζεν ὁ ὑποστηρίξας. 'Αληθὲς εἶναι ὅτι πάντοτε ἀπέδιδεν ἡ 'Εκκλησία (αἱ μοναὶ αἱ ὁρίζουσαι τὸ Τυπικὸν) μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν διατήρησιν ἀφθάρτων τῶν χφ. λειτουργικῶν βιβλίων ἐκ τῶν ὁποίων προέκυψαν τὰ ἔντυπα. 'Αλλ' ὁ λόγος οὗτος δὲν ἀρκεῖ διὰ νὰ δώσωμεν εἰς τὰ ἔντυπα, ἄνευ κριτικῆς ἐπεξεργασίας εἰς τὰ καθ' ἕκαστον, τὰ πρωτεῖα. Εἰδικῶς ἐὰν ἐστηριζόμεθα εἰς τὰ ἔντυπα, οὐδέποτε ἐπρόκειτο νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι ἀνεπίγραφα *καθίσματα* εἶναι μέρη τῶν κοντακίων τοῦ Ρωμανοῦ (ὡς ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν χφ. παράδοσιν). Οὕτω π.χ. «τὸ κάθισμα» εἰς τὴν Ὑπαπαντὴν (2 Φεβρ.) *Χορὸς ἀγγελικὸς ἐκπληττέσθω τὸ θαῦμα*, τὸ ὁποῖον θεωρεῖται παρὰ τῶν Christ - Παρανίκα (σ. 55) ὡς προσόμοιον, εἶναι κοντάκιον αὐτόμελον [3], διότι πρὸς αὐτὸ ἐμελίσθη ὁ ΚΖ' ὕμνος τοῦ Ρωμανοῦ εἰς τὴν Ὑπαπαντὴν *«Ὁ σάρκα δι' ἡμᾶς | ἐκ παρθένου φορέσας | ... »* [4] καὶ τὰ στιχηρὰ προεόρτια *«Αἱ ἀγγελικαὶ | προπορεύεσθε δυνάμεις»* [5].

Ὁμοίως τὸ κάθισμα *«Κατεπλάγη 'Ιωσὴφ | τὸ ὑπὲρ φύσιν θεωρῶν...»*

---

1. Πρβλ. Γέροντος 'Αρκαδίου Βατοπεδινοῦ, Αἱ ἐν τῇ 'Αγίᾳ Εἰρήνῃ κατὰ τὴν Μ. Παρασκευὴν τελούμεναι «Θεῖαι Κατηχήσεις», ΕΕΒΣ Ζ', 1930, σσ. 382 - 387, ἐν σ. 383. 'Ιωάννου Μ. Φουντούλη, Αἱ μεγάλαι ὧραι τῆς Μ. Πέμπτης, Μ. Παρασκευῆς καὶ τοῦ Μ. Σαββάτου..., «'Επετηρὶς Θεολ. Σχολῆς Πανεπ. Θεσσ.», 1964, ἀνάτυπον, 8°, σ. 27.

2. Εὐστρατιάδης, ΕΕΒΣ ΙΕ', 1939, σ. 192.

3. Πρβλ. καὶ Λυδίαν 'Αθανασοπούλου, Ὕμνοι Β', 1954, σ. 309 - 310. Ἡ ἐκδότρια δέχεται τοῦτο μόνον ὡς προοίμιον τοῦ ΚΖ' ὕμνου.

4. 'Εκδοθεὶς ὑπὸ Λυδίας 'Αθανασοπούλου, Ὕμνοι Β', 1954, σσ. 305 - 332, ἐκεῖ πραγματεύεται τὸ ζήτημα τοῦ τριπλοῦ προοιμίου, σσ. 308 - 310. Ἡ ἐκδότρια συσχετίζει τὸ *προφθάσας καὶ νῦν ἔσωσας ἡμᾶς* τοῦ γ' προοιμίου πρὸς τὰ γεγονότα τοῦ 532. Παρὰ Cammelli, σ. 128, ὁ ὕμνος ἔχει τρία προοίμια, ἤτοι, *«Χορὸς ἀγγελικός»*, *«Ὁ σάρκα δι' ἡμᾶς»* καὶ *«Ὁ μήτραν παρθενικὴν | ἁγιάσας τῷ τόκῳ σου»*.

5. Τρεμπέλας, σ. 147. Hymnes II, 1965, σσ. 138 ἑξ.

('Οκτώηχος)[1] εἶναι τὸ προοίμιον μεθεορτίου ὕμνου τῶν Χριστουγέννων φέροντος ἀκροστιχίδα «Ὁ ὕμνος [τοῦ] Ῥωμανοῦ» καὶ παραδιδομένου διὰ τῶν κωδίκων 212 Πάτμου, φ. 128r - 129r, καὶ Γ 28, φ. 83v Μ. Λαύρας.

Ἀκόμη τὰ στιχηρὰ εἰς τὰ προεόρτια τῶν Χριστουγέννων *«Αἱ ἀγγελικαὶ | προπορεύεσθε δυνάμεις...»*[2], εἶναι οὐσιαστικῶς α' οἶκος ὕμνου, ἔχοντος ἀκροστιχίδα «Αἶνος ταπεινοῦ Ῥωμανοῦ εἰς τὰ γενέθλια»[3], τοῦ ὁποίου ἐξέπεσε τὸ προοίμιον[4].

Ποῖον κριτήριον θὰ τεθῇ εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν τῶν εἰς τὸν Ῥωμανὸν ἀνηκόντων ἰδιομέλων καθισμάτων, καὶ πῶς θὰ προχωρήσωμεν περαιτέρω εἰς τὴν ἔρευναν διὰ τὴν ἐξακρίβωσιν τῶν εἰς αὐτὰ — κοντάκια πλέον — ἀνηκόντων οἴκων; Ἂν ἐμπιστευθῶμεν μόνα τὰ χφ., ἔπρεπε πολλὰς λύσεις ν' ἀναμείνωμεν ἀπὸ τὰ σιναϊτικὰ κοντακάρια. Ἂν ἐμπιστευθῶμεν τὴν τεχνικὴν καὶ στηρίξωμεν εἰς τὴν διαίσθησιν τὴν ἐξακρίβωσιν, τότε βεβαίως τ' ἀποτελέσματα θὰ εἶναι λαμπρὰ ἀλλ' ἐπισφαλῆ. Τοῦτο ἤδη συνέβη μὲ τόν, ὀξεῖαν τὴν αἴσθησιν τῶν ρωμανικῶν κειμένων ἔχοντα, Σωφρ. Εὐστρατιάδην, ὁ ὁποῖος, χωρὶς ν' ἀποδεικνύῃ τὸ πρᾶγμα, ὑπέδειξε δεκάδας τινῶν καθισμάτων κ.ἄ. ἀνωνύμων κειμένων ὡς ἀποτελούντων τεμάχια ἔργων τοῦ Ῥωμανοῦ. Μεταξὺ αὐτῶν θεωρεῖ καὶ 17 εἰς τὴν Παρακλητικὴν καὶ 2 εἰς τὸ Τριῴδιον αὐτόμελα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ κοινῶς γνωστότερα εἶναι: *«Τὸν τάφον σου σωτὴρ | στρατιῶται τηροῦντες...»*, *«Ὁ εὐσχήμων Ἰωσὴφ | ἀπὸ τοῦ ξύλου καθελών...»*, *«Ταῖς μυροφόροις γυναιξὶ | παρὰ τὸ μνῆμα ἐπιστάς...»*, *«Τὴν ὡραιότητα | τῆς παρθενίας σου...»*, *«Κατεπλάγη Ἰωσήφ...»*[5]. Μέγα πρόβλημα ἐγείρει ἡ ὑπόδειξις τοῦ Εὐστρατιάδου ὅτι καὶ σωρεία ἄλλων τροπαρίων, ἐξαποστειλαρίων, ὑπακοῶν ἐποιήθησαν ὑπὸ τοῦ Ῥωμανοῦ[6]. Τοῦτο εἶναι πάντοτε ζήτημα ἐξακριβώσεως ἐκ τῶν χφ. καὶ συγκεντρώσεως τοῦ ὑλικοῦ[7].

Ὑπὸ τὰς παρούσας περιστάσεις θὰ ἠδύνατο νὰ συνταχθῇ πίναξ τῶν ἔργων τοῦ Ῥωμανοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον νὰ φαίνωνται τὰ ἰδιόμελα χωριστὰ καὶ

---

1. Christ-Paran., σ. 60.

2. Αὐτόθι, σσ. 138 - 140. Παρὰ Pitra, AS I, σσ. 222 - 228, ὅπου ἕπονται προσόμοια ἀκροστιχίζοντα *«Ὠδὴν ᾄδω Α - Ω»* καὶ *«Ω - Α»*.

3. Ὁ Pitra, AS I, σ. 222 καὶ Εὐστρατιάδης, ΕΕΒΣ ΙΕ', 1939, σσ. 193 - 194 θεωροῦν ταῦτα «στιχηρὰ» καὶ ὄχι κοντάκιον.

4. Πρβλ. περαιτέρω, σ. 102.

5. Εὐστρατιάδης, ΕΕΒΣ ΙΕ', 1939, σ. 193.

6. Αὐτόθι, σσ. 194 - 196.

7. Δὲν παρετήρησεν ὁ Εὐστρατιάδης ὅτι αἱ εἰς τὴν σ. 195 «Ὑπακοαὶ» σχηματίζουν ἀκροστιχίδα *«Ἡ μετὰ τό(κον π)α(ρθ)έ(νος καὶ μετὰ θάνατον ζῶσα).»* Φράσιν συναντωμένην εἰς τῆς θ' ᾠδῆς εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου τοῦ Κοσμᾶ τὸν εἱρμόν: *«Νενίκηνται τῆς φύσεως οἱ ὅροι | ἐν σοί, παρθένε ἄχραντε· | παρθενεύει γὰρ τόκος | καὶ ζωὴν προμνηστεύεται θάνατος· | ἡ μετὰ τόκον παρθένος...»* Chrit-Paran., σ. 183.

νὰ δηλῶνται αἱ ἀκροστιχίδες τῶν κειμένων κατὰ βιβλία. Τοῦτο ἐγένετο ὑπὸ τῶν περιγραψάντων τὰ πατμιακὰ καὶ σιναϊτικὰ κοντακάρια [1].

Ἀπομένει νὰ ἐξετασθῇ ἡ χρονολογικὴ διάρθρωσις τοῦ ἔργου τοῦ Ρωμανοῦ, διὰ τὴν ὁποίαν ἔχομεν ἐλάχιστα στοιχεῖα. Λογικὸν εἶναι πᾶν αὐτόμελον νὰ προηγῆται παντὸς προσομοίου τοῦ Ρωμανοῦ. Κατόπιν λογικὸν εἶναι τὰ εἰς τὴν ἀκροστιχίδα ἀποκαλοῦντα αὐτὸν κῦρον νὰ εἶναι ἐκ τῶν τελευταίων τὰ ὁποῖα ἔγραψε, διότι ὁ τίτλος τοῦ ἐδόθη ἀναμφιβόλως ὄχι κατὰ τὴν νεότητά του, εἰς τὴν ὁποίαν ταιριάζει περισσότερον ὁ τοῦ ταπεινοῦ. Δι' ἐλαχίστους ἀκόμη ὕμνους ἔχομεν χρονολογικὰς ἐνδείξεις, ἐκ τοῦ κειμένου, ὡς εἶναι ὁ «Εἰς ἕκαστον σεισμὸν καὶ ἐμπρησμόν», γραφείς, ὡς εἴπομεν [2], πρὸ τοῦ 537.

Ἡ ἀπὸ ἀπόψεως τεχνικῆς χρονολόγησις δὲν εἶναι πάντοτε ἀσφαλής, διότι ἡ τεχνικὴ ἱκανότης βαίνει προοδευτικῶς αὐξανομένη ἀλλὰ συνήθως καὶ μετὰ τὴν κορύφωσιν πίπτει. Ὁμοίως οὐδεὶς δύναται ν' ἀποκλείσῃ τὰς ὥρας τῆς ἀδυναμίας τῶν ποιητῶν καὶ μουσουργῶν, καὶ ἀπὸ ὅ τι γνωρίζομεν ἀπὸ συγγραφεῖς καὶ τεχνίτας τῶν ὁποίων ἀσφαλῶς χρονολογεῖται τὸ ἔργον, αἱ ἀδυναμίαι αὐταὶ παρεμπίπτουν. Περισσότερον θὰ ἦτο ὠφέλιμος ἡ ἐξέτασις ἀπὸ ἀπόψεως ἐξελίξεως τῆς στιχουργίας, τῆς τονῆς καὶ τοῦ μέλους, ἂν ἡ ἐξέτασις τῶν κατὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο ἠδύνατο νὰ στηριχθῇ ἐπὶ ἀσφαλοῦς ἀναγνώσεως τῆς παρασημαντικῆς.

3 Στιχηρά. Προσευχή. Τοῦ Ρωμανοῦ εἶναι γνωστὰ καὶ ἄλλα ἔργα ἐκτὸς τῶν Ὕμνων. Εἶναι δὲ ταῦτα :

α') Εὐχὴ κατὰ στίχον· ποίημα Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ. Παρεδόθη διὰ τοῦ κώδ. Σαβαϊτ. 434, φ. 246β καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἑξήκοντα στίχους [3] :

Δεῦτε πάντες πιστοὶ προσκυνήσωμεν
τὸν σωτῆρα Χριστὸν καὶ φιλάνθρωπον,
τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ καὶ μακρόθυμον,
τὸν δεσπότην καὶ μόνον ἀθάνατον,
ὃν ὑμνοῦσιν ἀγγέλων τὰ τάγματα.
Ἀσωμάτων οἱ δῆμοι δοξάζουσιν,
ἐκ πυρίνων γλωσσῶν ἀνακράζουσι,
τρισαγίαις φωναῖς ἀναμέλπουσι...

1. Πρβλ. ἀνωτ., σ. 58, σημ. 8.
2. Ἀνωτ., σ. 94.
3. Ἀθαν. Παπαδοπούλου Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱερ. Σταχ. Α', 1891, σσ. 390 - 392. Ἀνετυπώθη ὑπὸ R. Cantarella, Poeti Bizantini I, Milano 1948, σσ. 72 - 73.

Τὸ τονικὸν μέτρον μὲ τοὺς ἰσοσυλλάβους στίχους εἶναι περίεργον διὰ τὸν Ρωμανὸν καὶ ἡ μοναδικὴ παράδοσις αὐτοῦ καθιστᾷ τὴν εὐχὴν ὕποπτον [1].

β') Στιχηρά [2], ἤτοι ὕμνοι, οὐχὶ διηγηματικοῦ χαρακτῆρος, ἄνευ προοιμίου, ἀλλὰ μὲ εἱρμὸν τὸν πρῶτον οἶκον [3]. Εἶναι δὲ ταῦτα :

1) Αἱ Ἀγγελικαί. *«Αἶνος ταπεινοῦ Ῥωμανοῦ εἰς τὰ Γενέθλια»* εἰς λγ' οἴκους :

Αἱ ἀγγελικαὶ προπορεύεσθε δυνάμεις·
οἱ ἐν Βηθλεὲμ ἑτοιμάσατε τὴν φάτνην·
ὁ Λόγος γὰρ γεννᾶται, ἡ Σοφία προέρχεται·
δέχου ἀσπασμὸν ἡ Ἐκκλησία·
Εἰς τὴν χαρὰν τῆς Θεοτόκου, λαοί, εἴπωμεν·
Εὐλογημένος ὁ ἐλθών, Θεὸς ἡμῶν, δόξα σοι.

2) Προσόμοια *«Ὠδὴν ᾄδω Α - Ω»* (οἶκοι λδ' - ξδ') :
Ὢ τῶν ὑπὲρ νοῦν καὶ ἀρρήτων μυστηρίων...

3) Ὅμοια προεόρτια *«Ω - Α»* (οἶκοι ξε' - πη') :
Ὢ τῶν ὑπὲρ νοῦν καὶ μεγάλων μυστηρίων.

4) Ὅμοια μεθεόρτια (οἶκοι πθ' - ϘΘ') :
Ἄγει ἑορτὴν ἐν χαρᾷ πᾶσα ἡ κτίσις...

Ἡ κατὰ παράδοσιν μέλψις τῶν οἴκων τούτων εἰς τὴν προεόρτιον, καὶ μεθεόρτιον ἡμέραν καὶ τὴν ἑορτὴν τῶν Χριστουγέννων, ὡς καὶ τὴν ἑορτὴν τῶν Θεοφανείων, δεικνύει, ὅτι ὁ Ρωμανὸς ἀνεπλήρωσε τὰ ἰδιόμελα τῶν ἡμερῶν ἐκείνων δι' ἰδιοτύπου ἀκεφάλου ὕμνου [4].

---

1. Ὁ P. Maas, BZ 17, 1908, σσ. 307 - 311, θεωρῶν τὴν προσευχὴν ταύτην γνήσιον κείμενον τοῦ Ρωμανοῦ, παραβάλλει μὲ προβυζαντινὸν κείμενον ἐκ παπύρου : *Ἡ ἀσώματος φύσις τῶν Χερουβείμ...*

2. J. B. Pitra, AS I, 1876, σσ. 222 - 241.

3. Πρβλ. ἀνωτ., σ. 100.

4. Περίπτωσις *στιχηρῶν* μὲ *ἀκροστιχίδα* εἶναι καὶ τῶν ἓξ στιχηρῶν τοῦ κατὰ τὴν 21 Μαΐου ἑορταζομένου Συμεὼν τοῦ ἐν τῷ θαυμαστῷ ὄρει, περὶ ὧν ὁ Εὐστρατιάδης, ΕΕΒΣ Η', 1931, σ. 63 καὶ 63 σημ. 2, ἀποδιδομένων καὶ εἰς τὸν Θεοφάνην, ἀλλὰ καὶ εἰς Συμεῶνα τὸν Μεταφραστὴν (ι' αἱ.). Ἡ ἀκροστιχὶς «Συμεὼν» δύναται νὰ σημάνῃ ὄχι μόνον τὸν συγγραφέα, ἀλλὰ καὶ τὸν δι' ὃν ἐγράφησαν ἅγιον. Πρβλ. J. Gouillard, DTC XIV, 1939, στ. 2964.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

ΤΕΧΝΙΚΗ

1. **Ἡ ἐξωτερικὴ τεχνικὴ** τοῦ ὕμνου τοῦ Ρωμανοῦ εἶναι οἵα τὴν γνωρίζομεν εἰς ὅλα τὰ ἀνάλογα ἔργα : Κοντάκιον, ἤτοι *προοίμιον* περιληπτικόν· *οἶκοι* ἀκροστιχίζοντες ἀλφαβητικῶς, ἢ ἀλφαβητικῶς καὶ διὰ προτάσεώς τινος δηλούσης τὸν συγγραφέα, τὴν ἑορτὴν κλπ., καὶ *ἀνακλώμενον* (ἐφύμνιον) διὰ τοῦ ὁποίου ἑνώνονται οἱ εἰς τὸν αὐτὸν ἦχον τονισμένοι οἶκοι καὶ τὸ προοίμιον. Βεβαίως δύναται νὰ λεπτολογήσῃ τις καὶ ἐπὶ τῶν γενικῶν αὐτῶν γνωρισμάτων. Νὰ παρατηρήσῃ δηλαδὴ τὴν ἔκτασιν τοῦ προοιμίου, ποικίλλοντος ἀπὸ ἓξ εἰς δεκατέσσαρας στίχους [1] καὶ τῶν οἴκων ἀπὸ ἑνός, προκειμένου περὶ μὴ διασωθέντων ἐξ ὁλοκλήρου, εἰς τριάκοντα δύο (ὕμνος Εἰς Ἅγιον Θεόδωρον) καὶ τῶν στίχων ἀπὸ 242 (Εἰς Λάζαρον Β') [2] μέχρι 557 (Εἰς ἕκαστον σεισμὸν καὶ ἐμπρησμόν) [3]. Ὁμοίως νὰ παρατηρήσῃ τὴν ἀκροστιχίδα ὡς πεζὴν συνήθως, ἀλλὰ καὶ ἔμμετρον [4]· ὁμοίως ἀλφαβητικὴν ἁπλῶς καὶ μετὰ τὴν ἀλφάβητον δηλοῦσαν τοῦ συγγραφέως τὸ ὄνομα [5]. Τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ ὕμνου ὡς ᾠδῆς, ὕμνου, ποιήματος κλπ. στατιστικῶς. Τὸ ἐπίθετον διὰ τοῦ ὁποίου χαρακτηρίζει ἑαυτὸν ὁ ποιητὴς αὐτοτιτλοφορούμενος ἐλεεινός, ταπεινός [6], τάλας καὶ ἐλάχιστος [7] ἢ δηλούμενος ἁπλῶς ὡς Ρωμα-

---

1. Πέντε τοῦ ΚΔ' ὕμνου Εἰς Νιπτῆρα, ἑπτὰ τοῦ ΚΗ' ὕμνου Εἰς τὰς Δέκα παρθένους. Ἡ ἀρίθμησις ποικίλλει κατὰ ἐκδότην, διότι τινὲς τῶν ἐκδοτῶν ἀριθμοῦν κατὰ ἡμιστίχια. Συνήθως δὲ κατὰ ἡμιστίχια χωρίζουν διὰ τελειῶν οἱ κώδικες, διὰ κομμάτων (μὴ γραμματικῶν, παλαιότερον δὲ δι' ἀστερίσκων) αἱ ἔντυποι ἐκδόσεις.

2. Ὕμνος Η', τόμος Α', 1952, σσ. 177 - 194.

3. Ὕμνος Ε', τόμος Α', 1952, σσ. 87 - 116. Ἡ προσευχὴ (Ὕμνος Α', Ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 1 - 16) ἔχει μόνον 143 στίχους. Τὰ παραδείγματα λαμβάνω μόνον ἐκ τοῦ Α' τόμου τῶν Ὕμνων.

4. *Τοῦ ταπεινοῦ Ῥωμανοῦ ὁ ψαλμὸς οὗτος* P 123, Q 2, 5. Πρβλ. Ὕμνοι Β', 1954, σ. τξε'.

5. Πρβλ. κατωτέρω, Μέρος Τέταρτον, Κεφ. Β'.

6. Ὅτι ὁ Ρωμανὸς ἐχρησιμοποίησε τὰς ἀκροστιχίδας καὶ ἐχαρακτήρισε δι' αὐτῶν τὸν ἑαυτόν του, παρετήρησεν ἤδη ὁ Νικηφ. Κάλλιστος Ξανθόπουλος (Πρβλ. BZ 2, 1893, σ. 603) γράψας «*ἐποίησε* δὲ κοντάκια ὑπὲρ τὰ χίλια *δι' ἀκροστιχίδων* ἑνὶ ἑκάστῳ ἁγίῳ καὶ ἑορτῇ, λεγουσῶν *'Ρωμανὸς ἐλεεινὸς ἢ τοῦ ταπεινοῦ 'Ρωμανοῦ* καὶ τὰ τοιαῦτα· καὶ *κατὰ ἀλφάβητον* δὲ πολλάκις ταῦτα ἐκφέρει».

7. Πρβλ. τὰς ἀκροστιχίδας προχείρως, Ὕμνοι Β', 1954, σσ. τξδ' - τξε', καὶ τὰς παρὰ P i t r a, AS I.

νός, εἰς χρόνους κατὰ τοὺς ὁποίους θὰ ἦτο ἤδη γνωστός [1], τέλος κοσμούμενος μὲ τοῦ κυροῦ τὸν τίτλον [2]. Τὴν ποικιλίαν τοῦ ἀνακλωμένου (ἐφυμνίου) [3], σχέσιν ἔχοντος συνήθως μὲ δοξαστικήν τινα φράσιν μεγαλόστομον καὶ χαρακτηριστικὴν [4] λαμβάνουσαν μορφὴν ἐπικλήσεως [5], σύντομον [6] ἢ μονολεκτικὴν [7] καὶ ἐκτεινομένην εἰς ἕνα [8] ἢ δύο στίχους [9] ἢ καὶ τρεῖς στίχους [10], συμμορφουμένην συντακτικῶς πρὸς τὴν προηγουμένην πρότασιν καὶ κατὰ τοῦτο παραλλάσσουσαν [11] ἢ σπανίως κατ' ἄλλο τι [12], αὐτοτελῶς δὲ δυναμένην νὰ νοηθῇ [13] ἢ συνηρτημένην πρὸς τὰ προηγούμενα [14].

2. Πλαστικὴ δύναμις. Σχήματα. Μεγάλη εἶναι ἡ πλαστικὴ δύναμις τοῦ Ρωμανοῦ, ὄχι μόνον ἡ ἀνθρωποποιία, περὶ τῆς ὁποίας θὰ γίνῃ περαι-

---

1. Εἰς ὕμνους εἰς Γενέθλιον Θεοτόκου, Κοσμᾶ - Δαμιανοῦ (1 Νοεμβρ.), Χριστουγέννων (τρίτον), Ὑπαπαντῆς κλπ. Πρβλ. Ὕμνοι Β', Ἔνθ' ἀνωτ.

2. *«Τοῦ κυροῦ Ῥωμανοῦ αἶνος»*, Ἰδιόμελον Εἰς τὴν τριήμερον Ἀνάστασιν (Q 46, Ὕμνοι Β', σ. τλα'), *«Τοῦ κυροῦ Ῥωμανοῦ ἔπη»*, Κοντάκιον μ' μαρτύρων (P 208, αὐτόθι, ροε' - ρος'), *«Ψαλμὸς τοῦ κυροῦ Ῥωμανοῦ»* Κοντάκιον εἰς τὴν αἱμόρρουν (Q 75, αὐτόθι, σ. τνβ').

3. Γενικὸν τῶν ἐφυμνίων τῶν κοντακαρίων Πάτμου καὶ Σινᾶ πίνακα κατήρτισεν ὁ Ν. Α. Λιβαδάρας, Ὕμνοι Γ', σσ. υκς' - υμβ'.

4. *«Ὁ μόνος φιλάνθρωπος»* (Εἰσοδίων) *«(πᾶσι παρέχει) | τὸν ἄφθαρτον στέφανον»* (εἰς τὰς ι' παρθένους), *«κριτὰ δικαιότατε»* (Ἀπόκρεω), *«(ἀναστήσεται καὶ στήσεται λέγων) | Σὺ εἶ ζωὴ καὶ ἀνάστασις»* (Εἰς Λάζαρον β').

5. *«Κριτὰ δικαιότατε»* (Ἀπόκρεω), *«σπεῦσον σῶσον | ἅγιε τὴν ποίμνην σου»* (Εἰς τὴν ἄρνησιν τοῦ Πέτρου), *«ἐλέησον, Κύριε»* (Εἰς τὸν Λάζαρον Α').

6. *«Ἀνέστη ὁ Κύριος»* (Εἰς τὴν Ἀνάστασιν), *«ὡς ἀήττητος»* (Εἰς Ἅγ. Θεόδωρον).

7. *«Ἀλληλούϊα»*.

8. *«Ζωὴν τὴν αἰώνιον»* (Εἰς ἕκαστον σεισμόν).

9. *«Παιδίον νέον | ὁ πρὸ αἰώνων Θεός»* (Εἰς Χριστοῦ Γέννησιν), *«ὁ πάντων ἀνεχόμενος | καὶ πάντας ἐκδεχόμενος»* (Εἰς Ἰούδαν).

10. *«Ῥῦσαι πάντας τῆς ὀργῆς | στοργῇ σου τῇ πρὸς ἡμᾶς, | λυτρωτὰ τοῦ παντός»* (Εἰς Νῶε).

11. *«Πῦρ δροσίζον θεωροῦμεν | παιδίον νέον | τὸν πρὸ αἰώνων Θεόν»* (Εἰς Χριστοῦ Γέννησιν, στ. 282 - 284), *«ὁ υἱός καὶ Θεός σου»* (στ. 58), ἀλλὰ *«ὁ υἱός καὶ Θεός μου»* (στ. 71, Εἰς ΚΑ' ὕμνον Μ. Παρασκευῆς), *«ἐξ οὐρανοῦ εὐλογίαν παράσχου (παρέσχεν, παρέχων, παρέχει, παρασχεῖν κλπ.) ἡμῖν»* (Δ', Εἰς εὐλογίαν Ἰσαάκ).

12. Ὁ Γ' ὕμνος Εἰς Θυσίαν τοῦ Ἀβραάμ τὸ μὲν προοίμιον ἔχει *«ὁ δοτὴρ τῶν ἀγαθῶν | καὶ σωτὴρ τῶν ψυχῶν»*, εἰς δὲ τοὺς οἴκους *«ὅτι μόνος ἀγαθὸς | ὁ σωτὴρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν»* ἢ *«ὁ δοτὴρ τῶν ἀγαθῶν | καὶ σωτὴρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν»*. Ὁμοίως εἰς τὸ Εἰς Μ. Κανόνα τὰ μὲν ἔντυπα ἔχουν *«ὁ πανταχοῦ παρὼν καὶ τὰ πάντα πληρῶν»*, τὸ δὲ πατμιακὸν χφ. (καθ' ὃ ὁ Κομίνης, Ὕμνοι Α', 1952, ὕμνος Β') *«ὁ πανταχοῦ τὰ πάντα πληρῶν»*.

13. *«Ὅτι πάντα ἐφορᾷ τὸ ἀκοίμητον ὄμμα»* (Εἰς τὸν Ἰωσήφ).

14. *«Ἐκ τοῦ βορβόρου τῶν ἔργων μου (ἔσωσάς με, λύτρωσαί με, ῥῦσαι πόρνην κλπ.)»*.

τέρω λόγος, ἀλλὰ καὶ ἡ ἱκανότης διὰ μεταφορῶν καὶ ζωντανῶν εἰκόνων νὰ δίδῃ εἰς τὸν ἀναγνώστην του τὴν δυνατότητα νὰ μετέχῃ τῶν δρωμένων. Λαμβάνει δὲ τὰς εἰκόνας του πανταχόθεν, πρᾶγμα ποὺ δηλοῖ τὴν ζωϊκήν του ἐμπειρίαν. Οὕτως εἰς τὸ «κοντάκιον εἰς τὰς ι' παρθένους»[1] (οἶκος δ') θέλων νὰ παρομοιώσῃ τὸν ἀνελέητον πρὸς τὸν ναυαγοῦντα ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως ἱστίου, ἔχοντος ἀναλογίαν πρὸς τὴν φιλανθρωπίαν, ἔγραψε: *Τὸν πλοῦν ποιούμενοί τινες | πάντων κατηρτισμένων | λιπόντες τὴν ὀθόνην | εὐθεῖαν ἐν θαλάσσῃ πορείαν οὐ κτῶν⟨ται⟩ ποτέ· | τότε γὰρ τοῦ δρόμου ἐμποδίζεται ἡ ναῦς | καὶ ἄπρακτος καθίσταται, | οὐ τέχνῃ κυβερνήτου δουλεύουσα, | οὔτε δὲ τοῖς ναύταις. | Τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον πάντες | οἱ πλέοντες πρὸς τὴν βασιλείαν, | κἂν πάσης ἀρετῆς σωρεύσουσι φόρτον, | εὐσπλαγχνίας δέ εἰσι γεγυμνωμένοι, | τοῖς πρὸς οὐρανὸν λιμέσιν οὐ προσορμῶσιν· | οὐ κομιοῦνται τὸν ἄφθαρτον στέφανον*[2]. Ἦτο προφανῶς ἔμπειρος θαλάσσης καὶ ταξιδίων.

Εἰς τὸν Ϛ' ὕμνον, Εἰς τὰ ἅγια νήπια, ὁ Ἡρώδης λέγεται, ὅτι *βότρυς πικρίας αὐτὸς ὑπάρχων | τοὺς νέους κλάδους ἔτεμεν* (ζ', 189 - 190). Ἰδοὺ ὁλόκληρος οἶκος πλήρης κυνηγετικῶν καὶ ἀγροτικῶν ὅρων: *Ἰχνεύσασα ἡ ἀλώπηξ | τὸν μέγαν σκύμνον | διεγείρει κατ' αὐτοῦ | τοὺς κακοὺς κύνας, | ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν | Βηθλεὲμ περιτρέχοντας | καὶ ζητοῦντας τὸ θήραμα, | τοὺς ἄρνας δὲ σπαράττει | οὐχὶ δὲ τὸν λέοντα· | τῷ βλέμματι γὰρ τούτου | οὐκ ἀντοφθαλμεῖ. | Τὸν ἀετὸν γῦπες | ἐπὶ τὰ ὄρη ἐζήτουν, | ὃν δὲ ἐκεῖνος ἐν ἀποκρύφῳ | σκέπων καὶ θάλπων ταῖς αὐτοῦ πτέρυξι | τὴν νοσσιάν, ἣν ἔκτισε | χειρὶ ἰδίᾳ πρότερον, κἂν ἄρτι τοῦτον τέτοκε | παρθένος μήτηρ ἄνανδρος· | αὐτὸς γὰρ ταύτης πατὴρ | καὶ τοῦ κόσμου ποιητὴς | καὶ εἰρήνης φυτουργός...*[3]. Λέοντες, σκύμνοι, ἀλώπεκες, κυνηγετικοὶ κύνες, θηράματα, ἄρνες, ἀετοὶ καὶ γῦπες, νοσσιαὶ ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ νὰ δώσουν μίαν εἰκόνα εἰς τοὺς προσφιλῆ ἔχοντας τὰ κυνήγια Βυζαντινούς.

Εἰς τὸν ΚΑ' ὕμνον ὁ σταυρούμενος Ἰησοῦς πρὸς τὴν τεθλιμμένην Μητέρα, ζητοῦσαν νὰ συμμερισθῇ τὸ Πάθος, καὶ ἐνθαρρύνων αὐτήν: *Οὐκοῦν, εἰ συνέρχῃ, μὴ κλαύσῃς, ὦ μῆτερ, | μηδὲ πάλιν πτοηθῇς, | ἐὰν ἴδῃς σαλευθέντα τὰ στοιχεῖα· | τὸ γὰρ τόλμημα δονεῖ πᾶσαν τὴν κτίσιν. | Πόλος ἐκτυφλοῦται· οὐκ ἀνοίγει ὀφθαλμὸν ἕως ἂν εἴπω· | ἡ γῆ σὺν τῇ θαλάσσῃ τότε σπεύσωσι φυγεῖν· | ναὸς τὸν χιτῶνα | διαρρήξει στενάζων κατὰ τῶν τολμώντων· | τὰ ὄρη δονοῦνται· οἱ τάφοι κενοῦνται. | Ὅταν ἴδῃς ταῦτα, ἐὰν πτήξῃς ὡς γυνή, κρᾶξον πρός με· 'Φεῖσαί μου | ὁ υἱὸς καὶ θεός μου'*[4]. Ἡ

---

1. Ὕμνοι Β', 1954, σσ. 335 - 377.
2. Αὐτόθι, σσ. 357 - 358.
3. Ὕμνοι Α', 1952, σσ. 124 - 135, οἶκος η'.
4. Ὕμνοι Β', 1954, σ. 171, οἶκος ιζ', στ. 215 - 227.

ώς άνω εικών τής συμμετοχής των στοιχείων εις την σταύρωσιν, του προσωποποιουμένου ουρανού ο οποίος τυφλώνεται και δεν θ' ανοίξη τα μάτια του παρά μόνον κατόπιν εντολής του σταυρουμένου Θεού, ή άλλη του ναού του Σολομώντος όπου το καταπέτασμα έγινε χιτών πού θα τον ξεσχίση ο ναός στενάζων κατά των τολμώντων να σταυρώσουν τον Χριστόν, ο σάλος των στοιχείων, ή κίνησις (το αυτόματον άνοιγμα) των τάφων, μεταδίδουν υψηλόν ρίγος εις τον αναγνώστην.

'Αλλού ο τόνος είναι λυρικός, εύχαρις, γλυκύς. Εις τον ΛΣΤ' ύμνον εις την Γέννησιν, ομιλεί ή Εύα, αλλά τόσον διάφορος από την γνωστήν μας προμήτορα, προς τον 'Αδάμ : *Τής χελιδόνος ακούσας κατ' όρθρον κελαδούσης μοι, | τον ισοθάνατον ύπνον, 'Αδάμ, αφείς ανάστηθι· | άκουσόν μου τής συζύγου...*[1]. Και ο *'Αδάμ ακούσας τους λόγους, ούς ύφανεν ή σύζυγος, | εκ των βλεφάρων το βάρος ευθέως αποθέμενος, | ανανεύει ώς εξ ύπνου και ούς ανοίξας, | ό έφραξε παρακοή, έφη ούτως· | Λιγυρού ακούω κελαδήματος, τερπνού δε μινυρίσματος, | αλλά του μελίσματος νύν ο φθόγγος ού τέρπει με.* Και ολίγη ειρωνεία, πειρακτική διάθεσις εις την συνέχειαν : *γυνή γάρ έστιν, ής και φοβούμαι την φωνήν· | εν πείρα ειμί· όθεν το θήλυ δειλιώ· | ο μεν ήχος θέλγει με ώς λιγυρός, το όργανον δε δονεί, | ώς πάλαι μή πλανήση...*[2].

'Ως προς τα σχήματα, δεικνύοντα την επίδρασιν τής 'Ελληνικής Χριστιανικής ρητορικής επί τον Ρωμανόν, σημειώ τα ακόλουθα :

Συνηθεστάτη είναι εις τον Ρωμανόν ή προσωποποιία : *"Οτε κατά σάρκα εσταύρωσαν, | προσηλώσαντες ξύλῳ, τον ουρανόν και γαίαν πλαστουργήσαντα, | θεωρών εσκοτίζετο ήλιος, | ουρανός δε καλύπτει τα όμματα!* (Λ', οίκος ι', στ. 125 - 128). Συνηθεστάτη είναι ή προσωποποίησις του "Αδου, του Θανάτου, του Βελίαρ, του Διαβόλου, του δολίου και πολεμίου δράκοντος (εις τον αυτόν ύμνον, κ. άλλ.), τής κτίσεως, του ηλίου, του ναού του Σολομώντος, τής 'Ιερουσαλήμ : *Στέναξον 'Ιερουσαλήμ, | ότι εύρες παίδας πατέρας, διδασκάλους δε τους υιούς σου· | νεάζεις τῷ κακῷ και τῇ πονηρίᾳ | και προς το αγαθόν τῷ γήρᾳ βαρύνῃ* (ΛΓ', οίκος ιγ', στ. 156 - 159). 'Ο άγγελος προς τους τρεις παίδας τους εν καμίνῳ βληθέντας λέγει περί του πυρός : *εκέλευσα τούτῳ νηστεύσαι ώς νηστεύετε | και ασώτως τους ασώτους κατέδεσθαι* (ΛΔ', οίκος κγ', στ. 303 - 304). Εις τον αυτόν ύμνον *το πύρ* είναι *δεδεμένον* (στ. 368), *ηττήθη* (στ. 379), *ή κάμινος ουκ είχεν αντιβλέψαι* (στ. 381 - 382)!

Συνηθέσταται και εις τον Ρωμανόν, αλλά μεμετρημέναι είναι αι αντιθέσεις. Εις τον ΛΔ' ύμνον ο άγγελος *έδειξε τοίς αγίοις ώς παράδεισον*

1. Ύμνοι Γ', 1957, σ. 373 - 374, οίκος δ', στ. 40 - 42.
2. Αυτόθι, σσ. 374 - 375, οίκος ε', στ. 51 - 60.

τὴν κάμινον. | *Καὶ κατεπάτουν τότε τοὺς ἄνθρακας ὡς ῥόδα* | *καὶ ὥσπερ ἐπὶ ἄνθεσι τοῖς σπινθῆρσιν ἐτέρποντο...* (οἶκος κβ', στ. 285 - 287).

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ χρῆσις τῆς ἀναφωνήσεως: *Ὢ τοῦ θαύματος! ὢ τῆς ἀνοχῆς!* | *ὢ τῆς ἀμέτρου πραότητος* (ΛΑ', οἶκος ιγ', στ. 139 - 140) καθὼς καὶ ὑποφορᾶς: *Τίς οὖν σιγᾷ; τίς οὐκ ἀναβοᾷ* | *ὕμνους ἐκπέμπων σοι;* | *τίς οὐ μεγαλαυχήσει, τίς τὰς χεῖρας οὐ κροτήσει...* (ΛΒ', οἶκος ις', στ. 214 - 217). *Τί τοῦτο τὸ εἶδός ἐστιν ἢ τίνος ἡ μορφή;* | *τίς πέφυκεν ὃν βλέπομεν;* | *ἄγγελος; ἄνθρωπος; ἄνωθεν ἦλθεν* | *ἢ τάχα κάτωθεν ἡμῖν ἀνέτειλεν;* (Μς', οἶκος ιη', στ. 250 - 253) καὶ τῆς ἀνθυποφορᾶς: *Τίς ἐφύλαξε τὴν τοῦ μαθητοῦ* | *παλάμην τότε ἀχώνευτον,* | *ὅτε τῇ πυρίνῃ πλευρᾷ προσῆλθε τοῦ Κυρίου;* | *Τίς ἔδωκε ταύτῃ τόλμαν καὶ ἴσχυσε ψηλαφῆσαι* | *φλόγεον ὀστοῦν;* [1] *πάντως ἡ ψηλαφηθεῖσα·* | *εἰ μὴ γὰρ ἡ πλευρὰ δύναμιν ἐχορήγησε,* | *πηλίνῃ δεξιᾷ πῶς εἶχε ψηλαφῆσαι* | *παθήματα σαλεύσαντα τὰ ἄνω καὶ τὰ κάτω;* | *Αὕτη ἡ χάρις τῷ Θωμᾷ ἐδόθη* | *τοῦ ταύτην ψηλαφῆσαι...* (ΛΑ', οἶκος α', στ. 7 - 16).

Ἰδοὺ ἕτερα παραδείγματα σχημάτων· ἀποστροφῆς: *τὴν ζωοπάροχόν σου πλευρὰν* | *ὁ Θωμᾶς ἐξηρεύνησε, Χριστὲ ὁ Θεὸς* (ΛΑ', προοίμ., στ. 2 - 3)· ἐμφάσεως: *Τῷ θρόνῳ ἐν οὐρανῷ, τῷ πώλῳ ἐπὶ τῆς γῆς* | *ἐποχούμενος, Χριστὲ ὁ Θεός,* | *καὶ τῶν ἀγγέλων τὴν αἴνεσιν καὶ τῶν παίδων τὴν ὕμνησιν* | *προσδέχου...* (ΛΓ', προοίμιον, στ. 1 - 4,). *Αἰνῶ σε, ὑμνῶ σε, ἅγιε τάφε,* | *μικρὲ καὶ μέγιστε, πτωχὲ καὶ πλούσιε,* | *ζωῆς ταμιεῖον, εἰρήνης δοχεῖον...* (Μς', οἶκος ιζ', σ. 238 - 241). Ἠθοποιίας: Ὁ Ναβουχοδονόσορ φέρεται *βρύξας ἐξαίφνης θηρίου δίκην ἀγρίου* | *ἐβόησε τοῖς ἁγίοις* (ΛΔ', οἶκος ι', στ. 128 - 129)· *ὡς σίδηρος ἐπυρώθη καὶ φλογμὸν ἀνεσπινθήριζε* (αὐτόθι, στ. 191 - 192)· *ὁ τύραννος ἐπρίετο* | *καὶ παφλάζων ἐβόησε...* (αὐτόθι, στ. 262 - 263).

Τέλος αἱ ἐπικλήσεις [2] εἶναι συνήθεις εἰς ὕμνους οἱ ὁποῖοι εἶχον καὶ τὸν χαρακτῆρα προσευχῆς καὶ ἔντονον λυτρωτικὸν τόνον. Ἡ κατωτέρω παρατιθεμένη δεικνύει τὴν συγγένειαν τῆς ρητορικῆς εὐχολογίας τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας πρὸς τὰ κείμενα τοῦ Ρωμανοῦ:

Δεῦτε οὖν πᾶσα ἡ κτίσις τὸν κυβερνῶντα τὴν κτίσιν
καὶ συγκρατοῦντα τὴν φύσιν ἱκετεύσωμεν κραυγάζοντες·
Ὁ πρὸς ἡμᾶς καὶ ἄνω καὶ ἐν ἑκάστῳ τόπῳ,
ἄφραστε καὶ λαλούμενε, χωρητὲ καὶ ἀχώρητε,
ὃς ἐπὶ πτερύγων ἀνέμων ἐποχούμενος
καὶ τὰ ἴχνη μὴ ἐκφαίνων τοῖς βροτοῖς,

---

1. Διπλῆ ἐρώτησις, ἣν ἀκολουθεῖ ἡ ἀπάντησις καὶ νέα διαπορητικὴ ἐρώτησις.
2. Περὶ ὧν καὶ περαιτέρω.

ὁ πόλου καὶ γαίας καὶ πόντου τὴν ὑπόστασιν
καὶ τὸν κόσμον διοικῶν ὡς ἠθέλησας,
ἐφ' ἡμῖν παρακλήθητι.

(ΛΔ', οἶκος κζ', στ. 349 - 357)

3. Γλῶσσα[1]. Ἀντὶ νὰ ἐπιμείνω περισσότερον εἰς τὰ ἀνωτέρω θὰ ἤθελον νὰ ἐξετάσω τὴν ἐσωτερικὴν τεχνικὴν τοῦ Ρωμανοῦ. Ἐξαρτᾶται δ' αὕτη ἐκ τοῦ σκοποῦ τὸν ὁποῖον ἐνσυνειδήτως ἢ καὶ αὐθορμήτως προέθετο ὁ ποιητής, δηλαδὴ τῆς μουσικῆς εὐχαριστήσεως καὶ ἐξάρσεως, τοῦ ὑψηλοῦ λόγου καὶ τῆς διδασκαλίας. Οἱ δύο πρῶτοι σκοποὶ εἶναι αὐτοὶ τοὺς ὁποίους οἱ νεώτεροι ὀνομάζομεν σκοπούς - μέσα, σχετίζονται δὲ πρὸς τὸ ἄγνωστον εἰς ἡμᾶς σήμερον μέλος, τὴν αἰσθητὴν ρυθμοποιίαν, τὴν στιχουργικὴν (περὶ τῶν ὁποίων θὰ διαλάβωμεν ἀλλοῦ) καὶ πρὸς τὴν γ λ ῶ σ σ α ν. Τὴν τελευταίαν ταύτην ὁ Ρωμανὸς ἠθέλησε πλησιεστέραν πρὸς τὴν κοινὴν[2] καὶ ἀπεμάκρυνεν ἀπὸ τὴν λογίαν γλῶσσαν τοῦ Συνεσίου καὶ τοῦ Γρηγορίου. Τοῦτο δ' ἔπραξεν ἀκολουθῶν τὴν λειτουργικὴν παράδοσιν καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς κατανοήσεως ἀπὸ τοὺς πιστούς.

Παρ' ὅλ' αὐτὰ ἡ γλῶσσα τοῦ Ρωμανοῦ δὲν εἶναι ἄμοιρος παραδοσιακῶν τινων ἀρχαϊσμῶν καὶ ἐπηρείας ἀμέσου ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀκολουθεῖ κείμενα, δηλαδὴ τοὺς Ἑβδομήκοντα, τὴν Καινὴν Διαθήκην, τοὺς πρὸ αὐτοῦ Πατέρας κ.ἄ. Οὕτω χρησιμοποιεῖ λέξεις ἐπικὰς καὶ ἀρχαϊκάς, μὴ συναντωμένας εἰς τὴν κοινὴν (*ἀπαλαίωτος, γαῖα, ἱμείρομαι, πόλος, τόλμα, φάος, φλόγεος* π.χ.) καὶ ἀρχαϊκὰς συντάξεις (ἀττικόν, πινδαρικὸν σχῆμα), ἢ πλάττει νέας λέξεις ὡς *ἀπεκδέρω, ἐλεόθρεπτος, ἐναποτόμως, ζοφοφόρος, κατεντυχέω, λιθοκτονέω, νιπτοποδέω, λογχιάζομαι, πανευφημία, τεκνοφονία, τρανόλαλος, τρίμυρος, φαεινόμορφος* κλπ.

Ἰδιαιτέραν ἀξίαν ἔχει τὸ ἐ π ί θ ε τ ο ν, τὸ ὁποῖον εἶναι πλουσιώτατον εἰς τὸν Ρωμανόν. Διὰ νὰ χαρακτηρίσῃ π.χ. τὸν Ἰούδαν εἰς τὸν ΚΔ' ὕμνον ἐχρησιμοποίησε τὰ ἑξῆς: *ἄγριος θήρ, ἄδικος, ἄθλιος, ἀναιδέστατος, ἀναίσχυντος, ἄνομος, ἀπηνής, ἄσπονδος, ἄστοργος, ἀσυνείδητος, ἄσωτος, ἄφρων, ἀχόρταστος, δεινός, δόλιος, λαίμαργος, μέτριος, οἰκτρός, πανάθλιος, πολυμήχανος, προδότης, πτωχός, σκληρός, τολμηρός, φθονερός, φιλάργυρος, φιλόπλουτος, φοβερὸς τοῖς πάθεσιν.*

Εἰς τὸν ΜΓ' ὕμνον Ἰωσὴφ ὁ πάγκαλος χαρακτηρίζεται ὡς *δίκαιος, σώφρων, γενναῖος, σεμνός, ἀσάλευτος πύργος, μέγας ἀθλητής, φιλοσώφρων,*

---

1. Ὅρα καὶ Κλεῖς, σ. 48 - 49.
2. Πρβλ. Pitra, AS I, σσ. 693 - 697 : Apparatus ad melodorum Lexicon, ὅπου πλεῖστα νεοελληνίζοντα γλωσσήματα τοῦ Ρωμανοῦ. Ὁμοίως τοὺς γλωσσικοὺς πίνακας τῶν τόμων Α' - Δ' τῶν Ὕμνων ἐξ ὧν λαμβάνω καὶ τὰ περαιτέρω παραδείγματα.

ἄμεμπτος ἐν τοῖς ἔργοις, ἀκακούργητος, ἐργάτης τῆς σωφροσύνης, σοφός, πολύμνητος, κρείττων παντὸς ἐγκωμίου, μέγας, γενναῖος ἀθλητὴς καὶ στρατηγός, μέγας τῶν παθῶν αὐτοκράτωρ, πιστὸς θεράπων, ἐνῶ ἡ σύζυγος τοῦ Πετεφρῆ (Αἰγυπτία) *ἀθλία, ἀκόλαστος, μαινάς, δολιόφρων, αἰσχρά, ἀσελγεστάτη, παραφρονοῦσα, ἄδικος, μοιχαλίς, ἔχιδνα ἐγκεκρυμμένη* κ.ἄ. τοιαῦτα.

4. **Ὁ διάλογος**[1]. Ἀλλ' ἡ τεχνικὴ ἐκείνη ἡ ὁποία κατέστησε προσφιλῆ τὰ κοντάκια τοῦ Ρωμανοῦ εἶναι ἡ διηγηματικὴ ἁπλότης καὶ ὁ χρησιμοποιούμενος διάλογος. Ὁ περίφημος ὕμνος τῶν Χριστουγέννων, τοῦ ὁποίου τὸ προοίμιον *Ἡ Παρθένος σήμερον* εἶναι ὁ μακρότερον ζήσας εἰς τὴν βυζαντινὴν Ἐκκλησίαν καὶ Αὐλήν, διακρίνεται δὲ διὰ τὴν αὐθορμησίαν του, τὴν γνησίαν ἀνθρωπίνην του πνοὴν καὶ δι' ὡριμότητα, ἡ ὁποία δὲν συμπίπτει μὲ τὰ παραδεδόμενα ὅτι εἶναι τὸ πρωτόλειον τοῦ ποιητοῦ. Ἡ Παρθένος σήμερον (ἐπέτειον τῆς Γεννήσεως ἡ ὁποία ἀναζῇ κατ' ἔτος) τίκτει τὸν ὑπερούσιον Θεὸν καὶ ἡ γῆ προσάγει εἰς τὸν ἀπρόσιτον τὸ σπήλαιον, ὡς κατοικίαν. Τὰ οὐράνια συναγάλλονται μετὰ τῶν ἐπιγείων, οἱ ἄγγελοι δοξολογοῦν μετὰ τῶν ποιμένων καὶ οἱ μάγοι συνοδοιποροῦν μετὰ τοῦ ἀστέρος. Ὁ γεννηθεὶς Θεὸς εἶναι παιδίον νέον ἀλλὰ προϋπάρχει αἰωνίως. Ὁ χρόνος καὶ ὁ τόπος εἰς τὸν ὕμνον λαμβάνουν ἄλλην ἀπὸ τὴν συνήθη ἔκτασιν καὶ ἔννοιαν.

Ἔλθετε νὰ ἴδωμεν τὴν Ἐδέμ, τὴν ὁποίαν ἤνοιξε δι' ἡμᾶς ὁ Χριστός, μὴ ἀναμείνατε παράδεισον, κῆπον, θὰ εὕρητε τὴν τρυφὴν εἰς τὸ σπήλαιον, ὅπου ἐπραγματώθησαν αἱ προφητεῖαι καὶ βιβλικαὶ ὑποσχέσεις. Ἐκεῖ ἐφάνη ἡ ἀπότιστος ρίζα ἡ βλαστάνουσα ἄφεσιν, ἐκεῖ εὕρομεν φρέαρ ἀνόρυκτον ἀπὸ τὸ ὕδωρ τοῦ ὁποίου τὸ πρὶν ἐπεθύμει νὰ πίῃ ὁ Δαβὶδ καὶ νῦν ἔσβεσαν τὴν πνευματικήν των δίψαν καὶ ἐκεῖνος καὶ ὁ Ἀδὰμ (ὁ ἄνθρωπος). Παράδοξον μυστήριον, ὁ πατὴρ τῆς μητρὸς (ὁ Θεὸς τῆς Μαριὰμ) νὰ γίνῃ ἐθελουσίως υἱός της καὶ ὁ σωτὴρ τῶν βρεφῶν νὰ κεῖται ἐπὶ φάτνης. Καὶ διαπορεῖ ἡ Θεοτόκος ἐρωτῶσα νοερῶς τὸ τέκνον τὸ ὁποῖον γαλουχεῖ ἐνῶ εἶναι ἀνύμφευτος, σπαργανώνει ἐνῶ εἶναι παρθένος. Καὶ τὸ ἐρωτᾷ : Ὑψηλὲ βασιλεῦ, ποία σχέσις μεταξὺ σοῦ καὶ τῶν πτωχευσάντων (διὰ τῆς ἁμαρτίας) ἀνθρώπων; Πῶς σὺ ὁ οὐράνιος ἦλθες πρὸς τοὺς γηΐνους, μήπως ἠράσθης τοῦ σπηλαίου ἢ τῆς φάτνης; Δὲν εἶχα τίποτε νὰ σοῦ προσφέρω ὡς κατάλυμα, οὐδὲ φωλεὰν ἰδικήν μου ὡς τὰ πτηνά, ἐνῶ καὶ εἰς τὴν Σάρραν ὅταν ἔτεκε βρέφος ἐδόθη κλῆρος πολύς. Ἔτσι ἐχρησιμοποίησα τὸ ἄντρον, εἰς τὸ ὁποῖον συγκατετέθης νὰ κατοικήσῃς. Τὸν νοερὸν διάλογον διακόπτουν οἱ προσερχόμενοι μάγοι, τοὺς ὁποίους ἡ Μαριὰμ ἐρωτᾷ : Ποῖοι εἶσθε, καὶ ἐκεῖνοι — μὲ τὴν σειράν των — τῆς ζητοῦν νὰ μάθουν ποία εἶναι καὶ πόθεν κατάγεται καὶ πῶς ἔγινε τοῦ ἀπάτορος μήτηρ καὶ τροφός, καὶ τῆς ἐξηγοῦν τὸν ρόλον τοῦ ἀστέρος καὶ τὰς σχετικὰς προφητείας.

---

1. Πρβλ. κατωτέρω, σσ. 130 - 131.

'Η σεμνὴ Κόρη, μετὰ τὸν διάλογον μὲ τοὺς μάγους, κύπτει προσκυνεῖ τὸν Υἱὸν καὶ τὸν παρακαλεῖ νὰ τοὺς δεχθῇ, ὡς τοὺς βασιλεῖς τοῦ λαοῦ του, παρακαλοῦντας νὰ τύχουν ἀκροάσεως, καὶ νὰ παραβλέψῃ τὴν πτωχείαν καὶ εὐτέλειαν τοῦ περιβάλλοντος : *«'Επειδὴ οὖν λαὸς σός ἐστι, τέκνον, κέλευσον ὑπὸ σκέπην τὴν σὴν γένωνται, ἵνα ἴδωσι πενίαν πλουσίαν, πτωχείαν τιμίαν. Αὐτόν σε δόξαν ἔχω καὶ καύχημα, διὸ οὐκ αἰσχύνομαι... νεῦσον εἰσέλθωσιν»*. 'Ο Χριστὸς ἀπαντῶν συγκατατίθεται καὶ ἡ Θεοτόκος εἰσάγει τοὺς μάγους διὰ τῆς θύρας. Αὐτοὶ ὁρμοῦν καὶ περιεργάζονται βλέποντες παρὰ τὴν Μητέρα τὸν 'Ιωσὴφ καὶ ἐρωτοῦν πῶς τὸν κρατεῖ «ἐν τῷ οἴκῳ» της. 'Εκείνη ἐξηγεῖ : ὁ 'Ιωσὴφ θὰ εἶναι ὁ καλύτερος μάρτυς τοῦ μυστηρίου καὶ θὰ ἑρμηνεύσῃ καὶ εἰς τοὺς ἄλλους τὰ γενόμενα, πληροφορηθεὶς ὁ ἴδιος κατ' ὄναρ, δι' ἀγγέλου ἁγίου ἔχοντος πυρίνην μορφήν. Κατόπιν μὲ ἁπλότητα, ἀξίαν τῆς ἡλικίας της καὶ τῆς ἀφελείας τῶν ἀκροατῶν τοῦ ὕμνου, ἐρωτᾷ ἡ Θεοτόκος τοὺς μάγους πῶς, πόθεν ἦλθον καὶ πῶς ἐνόησαν τὰ γενόμενα καὶ ἐκεῖνοι ἀπαντοῦν πῶς ἐκ γῆς Χαλδαίων, Βαβυλῶνος καὶ Περσίδος ἔφθασαν ὁδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ ἀστέρος, διελθόντες δι' *ἐθνῶν ἀσήμων* (= ὧν τὴν ὁμιλίαν δὲν ἐνόουν), *γλωσσῶν ἀγνώστων*, ἐκζητοῦντες ποῦ ἐτέχθη παιδίον νέον ὁ πρὸ αἰώνων Θεός. Ἔτσι, κρατοῦντες ὡς λύχνον τὸν ἀστέρα περιώδευσαν καὶ τὴν 'Ιερουσαλήμ, τοῦτο δὲ δίδει ἀφορμὴν εἰς τὴν Μαριὰμ νὰ ἐρωτήσῃ περὶ τῆς προφητοκτόνου ἐκείνης πόλεως καὶ περὶ τοῦ πῶς διέφυγον τὸν 'Ηρώδη. 'Η ἀπάντησις εἶναι ἀξία τῆς φυσικότητος τῆς σκηνῆς καὶ τοῦ διαλόγου : *«Παρθένε, οὐ διελάθομεν αὐτόν, ἀλλ' ἐνεπαίξαμεν αὐτῷ»*. Καὶ μεταδίδουν τὸν μεταξύ των διάλογον καὶ πῶς *«ὁ ἀστὴρ πανταχοῦ ἦν ἡμῶν προηγούμενος... τὸ φῶς περιλάμπον τῆς θεογνωσίας»*. Καὶ ἐνῷ διελέγοντο ἡ λεχὼ καὶ οἱ μάγοι, τὸ βρέφος ἐκύρου τὰ λεγόμενα ἀμφοτέρων. Πληροφορούμεθα ὅτι οἱ μάγοι εἶχον *«ἄμοχθον τὸν νοῦν, ὥσπερ τὰ βήματα· οὐδεὶς γὰρ τούτων ὑπέστη κόπον» !* Ἕπεται ἡ προσφορὰ τῶν δώρων, χρυσοῦ, σμύρνας καὶ λιβάνου καὶ αἴτησις τῆς Θεοτόκου, ἵνα ἀντὶ τῶν τριῶν δώρων ἱκανοποιήσῃ τρεῖς αἰτήσεις αὐτῆς : *«ὑπὲρ ἀέρων παρακαλῶ σε καὶ ὑπὲρ τῶν καρπῶν τῆς γῆς καὶ τῶν οἰκούντων ἐν αὐτῇ. διαλλάγηθι πᾶσι δι' ἐμοῦ...»*. Δὲν εἶναι ἁπλῶς ἡ μήτηρ ἡ ὁποία παρακαλεῖ : *«οὐκ εἰκῇ γαλουχῶ τὸν χορηγὸν τοῦ γάλακτος· ἀλλ' ὑπὲρ πάντων ἐγὼ δυσωπῶ σε· ἐποίησάς με ὅλου τοῦ γένους μου καὶ στόμα καὶ καύχημα· ἐμὲ γὰρ ἔχει ἡ οἰκουμένη σου σκέπην κραταιάν, τεῖχος καὶ στήριγμα...»*. 'Η αἴτησις τελειώνει ἀπροσδοκήτως μὲ τὴν δικαιολογίαν τῆς ἀποδοχῆς τῶν πολυτίμων δώρων τῶν προσενεχθέντων ὑπὸ τῶν Μάγων : *«αὐτῶν χρῄζω, ἐπειδὴ μέλλω ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον μολεῖν καὶ φεύγειν σὺν σοὶ διὰ σέ, ὁδηγέ μου, υἱέ μου, ποιητά μου, λυτρωτά μου, παιδίον νέον, ὁ πρὸ αἰώνων Θεός» !*

Νομίζω ὅτι τεχνικώτερος εἶναι ὁ δεύτερος ὕμνος εἰς τὴν Χριστοῦ Γένναν, ὅπου ἡ Εὔα πληροφορεῖ τὸν 'Αδὰμ (δυσηρεστημένον πάντοτε διὰ τὴν ἐξ αἰτίας τῆς γυναικὸς ἀπώλειαν τοῦ παραδείσου) τὴν γέννησιν τοῦ Χριστοῦ καὶ

ἡ Θεοτόκος μεσιτεύει παρὰ τῷ τεχθέντι Υἱῷ ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων. Τὸ λυρικὸν στοιχεῖον ἐδῶ εἶναι ἀφθονώτερον.

Καὶ εἰς τοὺς δύο ὕμνους ὁ ἀκροατὴς ἀναπλάττει τὸ ἐθιμικὸν τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς, ὅπου ἀναγκαῖος ἦτο πάντοτε ὁ μεσάζων παρὰ τῷ βασιλεῖ τῷ δυναμένῳ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὰ αἰτήματα τοῦ λαοῦ του. Ὁ Χριστὸς καὶ οὐράνιος βασιλεὺς γενόμενος, παρίσταται ὡς ἐπίγειος. Ἡ Θεοτόκος μεσιτεύει. Τοῦτ' αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὸν ἀνθρώπινον ἐκεῖνον ΚΑ' ὕμνον τῆς Σταυρώσεως ὅπου *«τὸν ἴδιον ἄρνα ἡ ἀμνὰς θεωροῦσα»* ὠδύρετο μὲ ἄλλας γυναῖκας μαζὶ καὶ διελέγετο καὶ ἐμοιρολογοῦσεν ὡς κοινὴ θνητή. Αὐτὴ ἡ διηγηματικὴ χάρις ἡ διανθιζομένη ἀπὸ μακρούς, πειστικούς, ἁπλοῦς καὶ ἀνθρωπίνους διαλόγους, εἶναι χαρακτηριστικὴ τῶν ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ. Εἰς τὸν ὕμνον Εἰς ὁσίους μοναχοὺς ἀσκητὰς καὶ μοναζούσας (ΛΕ') δύναται νὰ φέρῃ τὸν ἀποθανόντα ὡς ὁμιλοῦντα, ὁμιλεῖ ὅμως ὁ ἴδιος καὶ διὰ νὰ σχηματίσῃ διάλογον, ὑποθέτει τί περὶ αὐτοῦ σκέπτονται οἱ μονασταί. Οὕτως ὁ προτρεπτικὸς πρὸς ἀρετὴν λόγος τοῦ ὕμνου αὐτοῦ δὲν ὑπολείπεται εἰς χάριν καὶ τὸ κήρυγμα διακόπτεται ἀπὸ τὴν ἀπάντησιν τοῦ Ρωμανοῦ εἰς τοὺς διαλογισμοὺς τῶν μοναχῶν.

Διὰ ν' ἀναπτύξῃ τὴν διήγησιν καὶ νὰ γεννήσῃ τὸν διάλογον, ὁ Ρωμανὸς δὲν περιορίζεται εἰς τὸ θέμα του, εἰλημμένον ἀπὸ τὰς Γραφὰς ἢ ἀπὸ συναξάριον. «Εἰς τὴν ἄρνησιν τοῦ Πέτρου» ὡς πρότυπον εἶναι ἡ διήγησις τοῦ Ματθαίου κϛ', 31 ἑξ. Τοῦτο ἀναφέρει ὁ Ρωμανός : *«...τὰ ὦτα πετάσωμεν | καὶ τοῖς τοῦ Εὐαγγελίου | ἐπακούσωμεν ῥητοῖς καὶ αὐτοῖς | δῶμεν τὸν νοῦν. | φησὶ γὰρ Ματθαῖος | ἐν τῇ βίβλῳ...»*[1]. Ὅ τι δι' ἐλαχίστων λέγεται εἰς τὸ εὐαγγέλιον, ἀναπτύσσεται διὰ πολλῶν ἐκεῖ. Ὁ διάλογος Χριστοῦ - Πέτρου κατὰ Ματθαῖον εἶναι ὁ ἑπόμενος.

Χριστός : Πάντες ὑμεῖς σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοὶ ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ...

Πέτρος : Εἰ πάντες σκανδαλισθήσονται ἐν σοί, ἐγὼ οὐδέποτε σκανδαλισθήσομαι.

Χριστός : Ἀμὴν λέγω σοι, ὅτι ἐν ταύτῃ τῇ νυκτὶ πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι τρὶς ἀπαρνήσῃ με.

Ἰδοὺ πῶς εἰς τὸν Ρωμανὸν ἀναπτύσσεται τὸ τελευταῖον μέρος

Χριστός : Τί οὖν λέγεις, φίλε Πέτρε; | οὐκ ἀρνήσῃ με, οὐ φεύγεις ἐμέ, | οὐ καθελεῖς ; | Κἀγὼ τοῦτο θέλω, | ἀλλ' ἡ πίστις σου ἄστατος | καὶ οὐκ ἀντιβαίνεις | τοῖς πειρασμοῖς. | Μέμνησαι πῶς παρὰ μικρὸν | κατεποντίσθης | εἰ μὴ τὴν παλάμην | σοὶ ἐπέδωκα ; | Ἐπέζευσας σὺν ⟨ἐ⟩μοὶ | ἐν θαλάσσῃ, ὥσπερ κἀγώ, | ἀλλ' εὐθέως ἐσείσθης | καὶ ταχέως ἐσχίσθης. | Λοιπόν σε ἔφθασα καὶ κράζοντα καὶ λέγοντα· | Σπεῦσον σῶσον... (ϛ') Ἰδοὺ

---

1. Pitra, AS I, σ. 109, Τρεμπέλας, σ. 91.

καὶ νῦν λέγω σοι, | ὅτι πρὶν ἀλέκτορα | φωνῆσαι, τρὶς ψεύσῃ με | καὶ ὡς κύματα θαλάσσης | περικλύζει καὶ βυθίζει τὴν ναῦν, | τρίτον ἀρνῇ. Καὶ τότε μὲν κράξας | νῦν δὲ κλαύσας εὑρήσεις με | οὐ χεῖρά σοι δόντα, | καθὼς τὸ πρίν. | ταύτῃ γὰρ κάλαμον λαβὼν | ἄρχομαι γράφειν | συγχώρησιν πᾶσι | τοῖς ἐκ τοῦ 'Αδάμ. | 'Η σάρξ μου ἡ ἁγνὴ | ὥσπερ χάρτης γίνεταί μοι | καὶ τὸ αἷμά μου μέλαν, | ὅθεν βάπτω καὶ γράφω | νέμων τὴν δωρεάν... (ζ').

Πρὸ τῆς ἀρνήσεως ὁ Πέτρος περιγράφεται ὡς μὴ δυνάμενος νὰ ἀπιστήσῃ εἰς τὴν ἀλήθειαν τῶν προρρήσεων τοῦ Χριστοῦ. «*Μικρὸν οὖν ἡσύχασεν | ... | ὀλίγον ἐπαύσατο | ἀπὸ τῆς ἀδημονίας καὶ ἐκάθητο ἐντὸς τῆς αὐλῆς | σύννους στυγνὸς* (ιγ'). Τότε τὸν ἐπλησίασεν ἡ παιδίσκη (Ματθαῖος κς', 69 - 71) ἡ ὁποία τὸν ἠρώτησε καὶ ἔλαβε τὴν ἀπάντησιν «*Οὐκ οἶδα τί λέγεις*». Ὁ Ρωμανὸς δὲν διηγεῖται ἁπλῶς, ἀλλὰ ζωηρεύει τὸν λόγον του ἐπιτιμῶν τὸν Ἀπόστολον[1] (ιδ') «*'Αφῆκας, ἀπόστολε, | ταχέως τὸ κράτημα | καὶ κόρη σε ἔρρηξεν· | ἀλλ' ἀνάστα καὶ ἐξάλλου | καὶ ἀνάλαβε τὴν πρώτην ἰσχὺν | ὡς ἀθλητής· | οὐκ ἔχεις τὴν πάλην | πρός τινα δυνατώτερον. | Καὶ πῶς κατηνέχθης | λόγῳ ψιλῷ ; | κόρη προσῆλθέ σοι μικρά, | ἥτις καὶ τάχα | ψελλίζουσα εἶπεν | ἃ εἶπε πρὸς σέ. | καὶ ὥσπερ βρυγμὸν | κατεδέξω τὸν ψελλισμόν, | ἀπεκρίθης πρὸς ταύτην· | οὐ γινώσκω τὸν ἄνδρα, | ἀγνοῶ τὸν ἄνθρωπον...*».

Εἰς τὸν ὕμνον Εἰς πόρνην[2], «*τὴν κύνα ἐν ἀρχῇ | καὶ ἐν τῷ τέλει ἀμνάδα*», ἡ ἁμαρτωλὴ παρίσταται μετὰ μεγάλης φυσικότητος σπεύδουσα πρὸς τὸν μυροπράτην ν' ἀγοράσῃ τὰ μύρα τὰ προωρισμένα διὰ τὸν Νυμφίον Χριστόν, εἰς τὸν ὁποῖον ἐξυμνεῖ αὐτόν, ἀμφιβάλλοντα ἐὰν ἔχῃ νὰ τοῦ πληρώσῃ τὸ ἀγοραζόμενον ἐμπόρευμα. Τὸ σχετικὸν τμῆμα μετὰ μεγάλης δυσκολίας θὰ ἠδύνατο σήμερον ν' ἀναγνωσθῇ εἰς τοὺς ναούς, διότι θὰ ἐσκανδάλιζεν ὁ ρεαλισμός του τοὺς πιστούς :

«(θ') *Νευροῦται μὲν ἡ πιστὴ | ... | ποιεῖται δὲ τὴν σπουδὴν | πρὸς τὴν τοῦ μύρου ὠνήν, | καὶ παραγίνεται | βοῶσα τῷ μυροπράτῃ : | Δός μοι, εἰ ἔχεις ἄξιον | τὸ μύρον τοῦ φίλου μου, | τοῦ δικαίως φιλουμένου | καὶ καθαρῶς, | τοῦ πυρώσαντός μου πάντα | καὶ τοὺς νεφροὺς | καὶ τὴν καρδίαν. | Μηδὲν περὶ τιμήματος· | τί ἀμφιβάλλεις μοι ; | εἰ δέοι, μέχρι δέρματος | καὶ τῶν ὀστέων μου | ἑτοίμως ἔχω τοῦ δοῦναι | τῷ σπεύσαντι καὶ ἐλθόντι | καθᾶραι τῆς αἰσχύνης με | ...* (ι') *'Ο δὲ*[3] *εἰδὼς τῆς σεμνῆς | τὸ θερμὸν καὶ πρό-*

---

1. Κατ' ἀνάλογον τρόπον ἐπιτιμᾷ ἀνθρωπίνως ὁ Χριστὸς τὴν Παρθένον ἀπὸ τοῦ Σταυροῦ λέγων « *(θ') Οὐκ οἶδας, ὦ μῆτερ, οὐκ οἶδας ἃ λέγω, | διὸ ἄνοιξον τὸν νοῦν...* », Ὕμνος ΚΑ', στ. 123 - 124.
2. Pitra, AS I, σσ. 85 - 92, Τρεμπέλας, 85 - 88.
3. Μυροπώλης.

θυμον, | φησὶν αὐτῇ. | Λέξον μοι, τίς ἐστιν ὃν ἀγαπᾷς, | ὅτι τοσοῦτόν σε | πρὸς τὸ αὐτοῦ φίλτρον θέλγει; | ἆρα οὖν ἄξιον ἔχει | τι τούτου τοῦ μύρου μου; | Παραυτὰ δὲ ἡ ὁσία | ἦρε φωνὴν | καὶ βοᾷ σὺν παρρησίᾳ | τῷ σκευαστῇ τῶν ἀρωμάτων: | Τί λέγεις μοι, ὦ ἄνθρωπε, | ἔχειν τι ἄξιον; | οὐδὲν αὐτοῦ ἀντάξιον | τοῦ ἀξιώματος· | οὐκ οὐρανός, οὔτε γαῖα, | οὐδ' ὅλος τούτῳ ὁ κόσμος | συγκρίνεται...». Ὅταν πλέον κορυφωθῇ ἡ περιέργεια τοῦ ἀκροατηρίου περὶ τοῦ τίς ἐστιν ὁ ἐραστὴς τῆς πόρνης, ὁ Ρωμανὸς γνωρίζει νὰ καταβιβάσῃ τὸν τόνον: (ια') *«Υἱός ἐστι τοῦ Δαβίδ, | διὰ τοῦτο εὔοπτος· | υἱὸς Θεοῦ καὶ Θεός, | δι' ὃ καὶ σφόδρα τερπνός...»!*

Αὐτὸς ὁ ρεαλισμός, ὁ ἐκδηλούμενος εἰς τὴν διήγησιν καὶ τὸν διάλογον, αὐτὴ ἡ ἑρμηνεία κοινῶν θρησκευτικῶν βιωμάτων, ἡ ἀνάμειξις ἀνθρωπίνων γνώσεων, ὡς δημωδῶν ἰατρικῶν[1], ναυτικῶν, κυνηγετικῶν[2] καθιστοῦν τὸν Ρωμανὸν θελκτικὸν καὶ τὴν ποίησίν του πολὺ περισσότερον ἀνθρωπίνην ἀπὸ τὰ ἀντικαταστήσαντα τοὺς ὕμνους του συνωφρυωμένα συναξάρια.

5. Ἡ φύσις. Εἰς ποίησιν ἰδεαλιστικήν, ὡς ἡ βυζαντινὴ ὑμνογραφία, ὁ φυσικὸς κόσμος ὑποχωρεῖ εἰς τὸν ὑπερβατικὸν καὶ ἄνθρωποι, ζῷα, πτηνά, νεκρὰ φύσις, γῆ, θάλασσα, οὐρανός, δένδρα ὑπάρχουν μόνον τόσον ὅσον διὰ νὰ δικαιολογήσουν τὸν οὐράνιον κόσμον. Ἀλλ' ἐδῶ, εἰς τὸν Ρωμανόν, διασῴζεται οὐ μόνον μέγα μέρος τοῦ φυσικοῦ καὶ ἀνθρωπίνου περιέχοντος καὶ τοῦ ζωϊκοῦ κόσμου, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἐμπειρίας. Ὁ ποιητὴς γνωρίζει βοσκοὺς καὶ ἁλιεῖς, βασιλεῖς καὶ πτωχούς, μοναστὰς καὶ ἀθλητάς, ἄνδρας καὶ γυναῖκας, ἀσθενεῖς καὶ ἐρῶντας, ἁμαρτωλοὺς καὶ δικαίους, ἡ δ' ἐμπειρία του ἀφορᾷ εἰς τροφὰς καὶ φάρμακα, ὅπλα καὶ ἰατρικὰ ἐργαλεῖα, στάδια καὶ συνταγάς, δίκτυα καὶ μάθησιν τῆς ἁλιείας, τρυγητόν, μελίσσας, ἀμπέλους, γεώργια, γαλήνην καὶ τρικυμίας, θάλασσαν καὶ ὄρη, σεισμοὺς καὶ πυρκαϊὰς καὶ ὅ τι ἀνθρωπίνως συνάμα πλούσιον καὶ ἁπλοῦν. Ἡ ἐμπειρία του φθάνει εἰς ἐνδύματα καὶ κομμώσεις καὶ μύρα καὶ ἐπιπάσματα τῶν γυναικῶν, ὡς τῆς τοῦ Πετεφρῆ, τῆς πειρασάσης τὸν σώφρονα Ἰωσὴφ τὸν Πάγκαλον. Ὑπάρχουν καὶ ὕμνοι ὅπου ὁ ζωϊκός, ὁ φυσικὸς καὶ ὁ ἀνθρώπινος κόσμος ὑποχωρεῖ εἰς δευτέραν μοῖραν, ἀλλὰ τὸ σύνηθες εἶναι νὰ ἐναλλάσσωνται εἰκόνες κυνηγίων

---

1. Ὁ Χριστὸς περὶ ἑαυτοῦ (Κοντάκιον *Εἰς τὸ πάθος τοῦ Κυρίου*, ιδ' οἶκος): *«...καθάπερ ἰατρὸς | ἀποδύομαι καὶ φθάνων ὅπου κεῖνται | καὶ ἐκείνων τὰς πληγὰς περιοδεύω | τέμνων ἐν τῇ λόγχῃ | τὰ πωρώματα αὐτῶν καὶ τὴν σκληρίαν· | λαμβάνω καὶ ὄξος, ἐπιστύφω τὴν πληγήν· | καὶ τῇ σμίλῃ τῶν ἥλων | ἀνευρύνας τὴν τομὴν χλαίνῃ μοτώσω· | καὶ δὴ τὸν σταυρόν μου ὡς νάρθηκα ἔχων, | τούτῳ χρῶμαι...»*. Ὕμνος ΚΑ', στ. 176 - 186. Περὶ λέπρας (Hymnes II, 366, οἶκος ε' τοῦ ὕμνου Εἰς λεπρὸν) -ς' *τῆς λώβης γὰρ ὑπάρχει συγγενὴς ἡ ἀκάθαρτος νόσος... ἡ χρόα μετεβλήθη καὶ ἐγένετό μοι θεωρία ἄσχημος, ὡς μώλωψ ἐκ καυτῆρος, σηπεδὼν χαλεπὴ τοῖς ὁρῶσιν.*

2. Βλέπε κατωτέρω.

καὶ ἀλιευμάτων, βοσκῶν καὶ τρυγητῶν. Ὅταν δὲ τοῦτο συνδυάζεται μὲ τὴν ἀπολύτως ἀνθρωπίνην ψυχολογίαν τῶν ἱερῶν καὶ ἄλλων προσώπων τῶν ὕμνων, ἀπορούντων, ἀδολεσχούντων, ἐκφοβιζόντων, διστάζόντων, ἀπειλούντων ἀκόμη, διηγουμένων ἐν ἁπλότητι καὶ ἐρωτώντων ἢ ἀποκρινομένων ἐν φυσικότητι ἁρμοζούση εἰς τοὺς σύγκλυδας ἀκροατὰς τῶν ὕμνων ἐν τοῖς ναοῖς μᾶλλον, παρὰ εἰς τοὺς λογίους ἀναγνώστας των, τότε ἡ ἕλξις τοῦ κειμένου αὐξάνει σὺν τῇ γοητείᾳ τὴν ὁποίαν ἀσκεῖ ὁ ἐχθρὸς τῆς μεγαλορρημοσύνης μελῳδός.

Ζ ῷ α κ α ὶ π τ η ν ά: *Ἐγὼ τοὺς* λ ύ κ ο υ ς *ἐσκόρπισα.* ΛΖ′ 52 (Δ′ σ. 16).—Κ ο ρ ά κ ω ν *δὲ τὸ γένος | εὐσπλαγχνίας ἐστὶν ἄμοιρον.* ΜΖ′ 140 - 141 (Δ′ 436).—*Ἐπάρας δὲ ὁ Κύριος | χεῖρας, καθάπερ πτέρυγας, | ὡς* ἀ ε τ ὸ ς *ἐσκέπασε | τὴν νοσσιάν, ἣν ἔθαλπε* ΛΗ′ 54 - 56 (Δ′ 57).—*Τούτῳ ἐπῆλθεν ἡ Αἰγυπτία | ὥσπερ ἀμπέλῳ δεινὴ* ἀ λ ώ π η ξ, *| ὅλον μὲν τὸν βότρυν τρυγῆσαι ἐλπίζουσα, | μόνα δὲ τὰ φύλλα εὑρέθη κατέχουσα.* ΜΓ′ 344 - 347 (Δ′ 291).—*Δεῦτε οὖν ὡς* κ ρ ι ο ὶ *καὶ ὡς* ἀ ρ ν ί α | π ρ ο β ά τ ω ν *ἅπαντες σκιρτῶντες εἴπωμεν...* ΜϚ′ 322 - 323 (Δ′ 411) *(Πῶς ἐνέγκω δὲ)* κ τ η ν ῶ ν *τὸν ἄσημον | μυκηθμὸν ἐπερχόμενον.* ΜΖ′ 179 - 180 (Δ′ 438).—*Νῦν παντοδαπῆς ἐστι τῶν βρωμάτων ἀπόλαυσις, | τῶν* ἰ χ θ ύ ω ν *τὰ ἥδιστα,* ὄ ρ ν ε ι ς *καὶ* τ ε τ ρ ά π ο δ α *| τῶν φυτῶν καὶ τῶν σπερμάτων τὰ ποικίλματα...* ΜΗ′ 272 - 274 (Δ′ 496).—*Ἰχνεύσασα ἡ* ἀ λ ώ π η ξ (ὁ Ἡρώδης) | *τὸν μέγαν* σ κ ύ μ ν ο ν (Χριστὸν) | *διεγείρει κατ' αὐτοῦ | τοὺς κακοὺς* κ ύ ν α ς (στρατιώτας) | *...περιτρέχοντας | καὶ ζητοῦντας τὸ* θ ή ρ α μ α, *| τοὺς ἄρνας δὲ σπαράττει* (τὰ ἅγια νήπια) | *οὐχὶ δὲ τὸν λέοντα* (Χριστὸν) | *...Τὸν* ἀ ε τ ὸ ν γ ῦ π ε ς *| ἐπὶ τὰ ὄρη ἐζήτουν, | ἣν δὲ ἐκεῖνος ἐν ἀποκρύφῳ | σκέπων καὶ θάλπων ταῖς ἑαυτοῦ πτέρυξι | τὴν νοσσιὰν ἣν ἔκτισε...* Ϛ′ 201 - 216 (Α′ 134 - 135).—(Ἥρπαζεν ὁ Ἡρώδης τὰ τέκνα τῶν μητέρων) *ἐκ τῶν ἰδίων ἀγκαλῶν | ὡς* σ τ ρ ο υ θ ί α ν ε ο σ σ ο ὺ ς *| μέλος ᾄδοντα γλυκὺ | ...ἐπιδραμὼν τοῖς ἅπασιν, | ὥσπερ* θ η ρ ί ο ν ἄ γ ρ ι ο ν, *| ὅταν φεύγῃ τοὺς βάλλοντας | παγίδας καὶ διώκοντας.* Ϛ′ 275 - 276, 352 - 354 (Α′ 137, 140). ***ἀμνὰς βαστάζει λέοντα, ἀετὸν δὲ χελιδὼν καὶ δεσπότην ἡ δούλη*** (Hymnes II, σ. 120. Εἰς γέννησιν III α′).

Ἁ λ ι ε ί α: *Οἱ πρὸ Χριστοῦ* ἁ λ ι ε ῖ ς *| καὶ μετὰ Χριστὸν ἁλιεῖς, | οἱ ἅλμῃ συνομιλοῦντες, | καὶ γλυκὺ ῥῆμα ἐξερευγόμενοι, | τὸ πρὶν τοὺς* ἰ χ θ ύ α ς *ἀγρεύοντες...* ΛΖ′ 36 - 40 (Δ′ 15).—Κ α λ ά μ ῳ *πρὶν ἁλιεύων | τῷ σταυρῷ* ἁ λ ι ε ύ ε ι ν *διδάχθητι, | τῷ* σ κ ώ λ η κ ι *πρὶν* ἐ δ ε λ έ α ζ ε ς, *| τῇ σαρκί μου θηρᾶν παραγγέλλω σοι.* ΛΖ′ 86 - 89 (Δ′ 20).—*Βλέπετε μή τις μετανοήσας | ἔξω τῆς ὑμετέρας* σ α γ ή ν η ς *μείνῃ...* ΛΖ′ 237 - 238 (Δ′ 31 - 32), προκειμένου περὶ τῶν Ἀποστόλων. Πρβλ. καί: *Τοῦ δὲ* σ κ ά φ ο υ ς *γέγονας | ... | θεία* κ ώ π η... ΜΗ′ 151 - 161 (Δ′ 521 - 522).

Γ ε ω ρ γ ί α: ***Εἰς ὄλεθρον ἡμῶν ἡ τούτου*** φ υ τ ε ί α | ἐ ν ε ρ ρ ι ζ ώ θ η

τῇ γῇ σ τ ε λ έ χ η πικρὰ ἐ γ κ ε ν τ ρ ί σ α ν τ ε ς αὐτῷ | τὸν ἐν αὐτῷ γλυκασμὸν | οὐ μετεποιήσαμεν ΜΔ′ 181 - 184 (Δ′ 325).—*Ὡς τὸ σ π έ ρ μ α τὸ πεσὸν ἐπὶ τὰς πέτρας | ὡς χ ό ρ τ ο ς δώματος πρὶν ἀναβῆναι ἐ ξ η ρ ά ν θ η.* ΛΘ′ 238 - 239 (Δ′ 102).—*Ἡ π η γ ὴ πᾶσι βλύζει τὰ νάματα.* ΜΑ′ 80 (Δ′ 199).—*Ποίησον α ὔ λ α κ α ς τῇ πηγῇ μου, | ἧς τὰ ν ά μ α τ α ἤ ν τ λ η σ ε ν ἡ στοργή σου· | ὄ ρ υ ξ ό ν μοι ὡς δ ι κ έ λ λ η | τῇ γλώττῃ διέξοδον.* ΛΖ′ 94 - 97 (Δ′ 20).—*Αἱ σ π ο ρ α ί.* ΛΘ′ 181 (Δ′ 98).—*καὶ π ο τ ί σ α ς μ ε θ ύ σ ω τ ὸ ν σ π ό ρ ο ν σου.* ΛΖ′ 99 (Δ′ 21).—(Ὁ Σταυρὸς) *σὺ ψυχῶν ἀ κ ά ρ π ω ν ἐ γ κ έ ν τ ρ ι σ μ α, | σὺ ἄ ρ ο τ ρ ο ν γεγένησαι, | γ ε ώ ρ γ ι ο ν κάλλιστον | ... | σὺ ῥ ί ζ α ἄλλη | ... | σὺ ῥ ά β δ ο ς πληγῆς...* ΜΘ′ 129 - 135 (Δ′ 521).—*Ἔφθασεν, ἔφθασεν ὁ θ ε ρ ι σ μ ό ς, | τῆς συντελείας ἡ δ ρ ε π ά ν η | εὐτρέπισται καὶ μᾶλλον ἠκόνισται. | ... | Οἱ ταχεῖς θ ε ρ ι σ τ α ὶ πρὸς τὸ ἔργον αὐτῶν | τὰ ἐπιτήδεια ἐπιφέρονται | καὶ μένουσιν ἰδεῖν τί ὁ καλὸς γ α ι ο ῦ χ ο ς βούλεται. | Ψυχή μου, τί τελοῦμεν; ζ ι ζ α ν ί ω ν γὰρ γέμομεν | καὶ χ ω ρ ί σ ο υ σ ι ν ἡμᾶς ἀ π ὸ τ ο ῦ σ ί τ ο υ | πρὶν σ υ ν δ ε σ μ ή σ ω σ ι, καὶ παραδώσουσιν εἰς κ α ῦ σ ι ν...* ΛΘ′, ζ′ (Δ′ 93).—*Ἀπεδείχθης δὲ λ ι κ μ η τ ή ρ ι ο ν | σκορπίζον εἰς τὴν ἅ λ ω ν α | ἔνχνως τὸ ἄ χ υ ρ ο ν | εἰς τὸ πῦρ ἐμβαλλόμενον, | ἵνα ὁ καρπὸς | εἰς τὰς ἀποθήκας τεθῇ.* ΜΗ′ 151 - 156 (Δ′ 521).

Ὡραῖαι εἰκόνες συναντῶνται εἰς τοὺς Ὕμνους, ἄμεσον σχέσιν ἔχουσαι πρὸς τὴν φύσιν, ὡς ἡ περὶ τῆς Ἀναλήψεως: *ἡ δὲ (νεφέλη) κατελθοῦσα | ἐνεκολπώσατο τότε | τὸν τὰς νεφέλας ἡνιοχοῦντα | καὶ ὀμβροτόκους αὐτὰς ποιοῦντα·* ΛΗ′ 265 - 268 (Δ′ 69). Ἡ ἐπὶ τῆς Ἀναστάσεως: *Ἐγήγερται Κύριος. | Ἔλαμψεν ὁ τεχθεὶς πρὸ Ἑωσφόρου. | Μὴ οὖν στυγνάζετε, ἀλλ' ἀναθάλλετε· | τὸ ἔαρ ἐφάνη | ἀνθήσατε κλῶνες, | καρποφορίαν, μὴ δυσφορίαν.* ΜϚ′ 307 - 311 (Δ′ 410 - 411). Καὶ ἰδίᾳ ἡ ἑπομένη, τιθεμένη εἰς τὸ στόμα Ἰωσὴφ τοῦ Παγκάλου: *Ὥσπερ ἡ ἀχλὺς τὸν ἀέρα σκεπάζουσα | τὴν ἡλιακὴν οὐκ ἀμβλύνει λαμπρότητα, | ὥσπερ νέφος ἀπελαύνεται ὑπὸ ἀνέμου διωχθέν, | τοῦ ἡλίου δὲ μετέπειτα καταλάμπουσιν αὐγαί, | οὕτως καὶ ἡ δουλεία παρελεύσεται αὕτη | καὶ ἡ ἐλευθερία ἡ ἐμὴ ἀναλάμψει.* ΜΓ′ 220 - 225 (Δ′ 284). Πρβλ. καί: *Νὺξ ἀμειδὴς ἡ φύσις ἡ ἐμὴ καὶ πῶς ἐξ αὐτῆς λάμψει ἥλιος... φαεινὴ ὤφθη αὐγὴ ἐκ Βηθλεὲμ ἀστράπτουσα...* (Hymnes II, 126, 236), κ.ἄ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'

ΘΕΜΑΤΑ - ΠΗΓΑΙ - ΘΕΟΛΟΓΙΑ

1. Ἐκ τῶν ἤδη εἰρημένων εἶναι φανερὸν ποίας **πηγὰς** καὶ ποῖα **θέματα** εἶχεν ὁ Ρωμανός. Πρῶτον τὴν Γραφὴν εἰς τὸ σύνολόν της : Τὴν Καινὴν Διαθήκην μνημονεύουσαν τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς Θεοτόκου καὶ ἐκ τοῦ βίου τοῦ Κυρίου τὴν γέννησιν, τὴν βάπτισιν, τὴν σταύρωσιν, ἀνάστασιν, ἀνάληψιν καὶ ἀκόμη τὴν βαϊοφόρον εἴσοδον, τὰ θαύματα (ἔγερσιν Λαζάρου, θεραπείαν λεπροῦ), ἐπεισόδια (νιπτῆρος) κλπ. Καὶ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην παραδίδουσαν εἰς ἡμᾶς τὰ τῆς πλάσεως τοῦ Ἀδάμ, τὰ τῆς θυσίας τοῦ Ἀβραάμ, τὰ περὶ παγκάλου Ἰωσήφ, προφήτου Ἠλιού, τὴν εὐλογίαν τοῦ Ἰακώβ, τὰ τῆς Νινευΐ, τὰ περὶ τοὺς τρεῖς ὁσίους παῖδας κλπ. κλπ. Εἶτα τὰ ἀπόκρυφα εὐαγγέλια [1], τὰ συναξάρια τῶν μαρτύρων καὶ ἁγίων τοὺς ὁποίους ὕμνησεν, ὅπως τὸν Ἰγνάτιον, τὸν Νικόλαον Μυρέων, τὸν Τρύφωνα, τοὺς Τεσσαράκοντα μάρτυρας, τοὺς ἁγίους Θεόδωρον, Γεώργιον, Δημήτριον, Ἀναργύρους, Μηνᾶν κλπ. Τὴν γραφὴν καὶ τὴν συναξαριστικὴν παράδοσιν προκειμένου περὶ τῶν ἀποστόλων ὅλων, Πέτρου καὶ Παύλου τῶν κορυφαίων, Θωμᾶ, Φιλίππου κλπ. καὶ προσωπικοτήτων οἷοι ὁ πρωτομάρτυς Στέφανος, ὁ βαπτιστὴς Ἰωάννης κ.ἄ. Τέλος τὰ ἴδια ἔργα τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ἐγνώριζεν ὁ Ρωμανὸς ἀσφαλῶς ὅταν ἔγραφε περὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, Ἀθανασίου Ἀλεξανδρείας κλπ. Σύγχρονα δὲ γεγονότα ὅταν ἔγραφε περὶ σεισμῶν. Αἱ πηγαὶ δηλονότι ἦσαν κυρίως βιβλικαὶ ἀλλὰ καὶ ἄμεσοι.

Ἰδοὺ πῶς ὑπομιμνήσκει γεγονότα εἰς ὅλους γνωστά, τὴν στάσιν τοῦ Νίκα καὶ τὴν συμβᾶσαν καταστροφὴν ἐκ θεομηνίας τὸ 532 : (ιε') *Ἅπαντες ἴσασιν εἰκὸς | τὰ τότε γεγονότα, | ὧν εἰκότως ἡ μνήμη | τὸν νοῦν αἰχμαλωτίζει | καὶ τὴν διάνοιαν ἡμῶν, | καὶ ὀκνηροτέραν | καὶ τὴν γλῶτταν τὴν ἡμῶν | ποιεῖ πρὸς τὴν διήγησιν* (Ε' 316 - 323).

Ὡς πρὸς τὴν Γραφὴν ἰδοὺ τί λέγει ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς εἰς τὸν ὕμνον του Εἰς τὸν (Πάγκαλον) Ἰωσήφ : (δ') *Γραφὴ προϋπέστρωσε | τὸ σκάμμα τοῦ σώφρονος. | Καὶ μάθωμεν, σώφρονες, | μιμησώμεθα τὸν νέον | ... | Οὐδέπω γὰρ ὄντως ἡ Γραφὴ οὐκ ἀπέθανεν, | ἀλλὰ διαμένει, ζῶσα, ἀεὶ στήλη* [2] *ἁγνείας»* [3].

---

1. M. Carpenter (πρβλ. περαιτέρω σ. 128 σημ. 3), Ἀθηνᾶ ΝΕ', 1952, σ. 160, σημ. 3 καὶ Ἀθ. Κομίνην εἰς τὰ προλεγόμενά του τῆς ἐκδόσεως τῶν ὕμνων Β' καὶ Λ'.
2. *στηλὴ* ὁ Pitra.
3. Pitra, Romanus vet. mel. princeps, σσ. 11 - 30, ἐν σ. 12.

Καὶ ἀναφέρει αὐτὴν ἄλλοτε μὲν ἀορίστως *«τῶν ῥημάτων τῆς Γραφῆς ἀκροαθῶμεν»* (ΙΘ' Εἰς τὸν Νῶε, στ. 40 - 41), *«καθάπερ γράφει»* (αὐτόθι στ. 105), *«ὡς γέγραπται»* (αὐτόθι στ. 243, 407), *«φησὶν»* (αὐτόθι στ. 383), *«ταῦτα δὲ πρὸς ἔλεγχον ἡ Γραφὴ ἀνιστόρησεν»* (αὐτόθι στ. 528 - 529), *«ὡς ἡ Γραφὴ ἐκδιδάσκει»* ΛΑ' 24 (Γ' 246), ὅπου Γραφὴ ἡ Παλαιὰ Διαθήκη. Ἢ *«ἀνέγνωμεν γὰρ τούτου τὸν βίον ἐν Γραφαῖς»* (Θ' Εἰς πλούσιον καὶ τὸν Λάζαρον, στ. 18 - 19), *«τοῦτο γάρ φησι καὶ ἡ θεόλεκτος Γραφὴ»* (αὐτόθι στ. 40 - 41), *«ὡς λέγει ἡ Γραφὴ»* (Ζ' Εἰς τὸν τετραήμερον Λάζαρον, στ. 84), *«ὡς φησὶν ἡ Γραφὴ»* (αὐτόθι στ. 108), ὅπου ἐννοεῖται ἡ Καινὴ Διαθήκη. Ἢ καλεῖ τὴν Π.Δ. Βίβλον *«πρὸς τὴν Βίβλον ἀναδράμωμεν»* (ΜΖ' 58 - 59) ἢ *«προσέλθωμεν τῷ Βιβλίῳ καὶ ἐκ τούτου διδασκόμεθα»* ΛΔ', 51 (Γ' 249), ἢ καὶ ὁρίζει ἀκριβῶς τὸ βιβλίον τῆς Παλαιᾶς: *«καθὼς καὶ ἡ βίβλος τῆς κτίσεως λέγει»* (Δ' Εἰς τὸν Ἰσαὰκ ὅτε εὐλόγησε τὸν Ἰακώβ, στ. 24 - 25), *«ὡς διδάσκει τὸ βιβλίον»* (αὐτόθι στ. 135), νοουμένης τῆς «Γενέσεως», *«ὡς ἔφη τὸ πρὶν ἐν παροιμίαις Σολομὼν»* (Θ' Εἰς τὸν πλούσιον καὶ τὸν Λάζαρον, στ. 152 - 153), *«Φανερῶς γὰρ φθέγγεται ὁ ψαλμῳδός»* (αὐτόθι, στ. 242 - 243), ἢ καὶ τῆς Καινῆς: *«φησὶ γὰρ Ματθαῖος»* (Εἰς τὴν ἄρνησιν τοῦ Πέτρου γ'), *«ὁ Ἰωάννης... ἔγραψεν ἐν τῇ βίβλῳ τοῦ εὐαγγελίου»* ΛΑ' 43 - 44 (Γ' 132), *«ὡς ὁ ἀπόστολός φησιν»* (Ε' Εἰς ἕκαστον σεισμὸν καὶ ἐμπρησμόν, στ. 122, ὅπου πρόκειται περὶ τῆς ἐπιστολῆς Ἰακώβου α', 17)[1]. Ταὐτὸ συμβαίνει καὶ μὲ ἄλλους τινὰς ὕμνους ἔχοντας ὡς θέματα παραβολὰς τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἐπεισόδια αὐτῆς καὶ τῆς Παλαιᾶς, καθιερωμένας χριστιανικὰς ἑορτάς. Ὁ ποιητὴς δὲν ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν αὐθεντίαν τῆς Γραφῆς, ἀπεναντίας τὴν ἐπικαλεῖται, ὑπενθυμίζει τὴν ὕπαρξίν της διὰ νὰ προσδώσῃ καὶ κῦρος εἰς τὴν διήγησίν του, τὴν πλατυνομένην πέρα τῶν ὑπὸ τῶν Γραφῶν συντόμως ἐξιστορουμένων ἢ προφητευομένων.

Ἀλλὰ καὶ εἰς προϋπάρξαντας ἑαυτοῦ βίους ἁγίων ἀναφέρεται ρητῶς ὁ Ρωμανός. Οὕτω π.χ. εἰς τὸν ὕμνον Εἰς τὸν Ἅγιον Θεόδωρον δὶς ἀναγράφει *«ὡς γέγραπται»* (Ι' στ. 18 καὶ στ. 254), τὸ μὲν διὰ νὰ προσδιορίσῃ χρονικῶς τὸν βίον τοῦ ἁγίου: *«ἐν τοῖς χρόνοις τῆς πλάνης, ὡς γέγραπται | Μαξιμίνου λοιμοῦ βασιλεύοντος»* (στ. 18 - 19), τὸ δὲ διὰ νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὸ εἶδος τοῦ μαρτυρίου τῶν τοῦ Θεοδώρου φίλων Εὐτρόπου κλπ. *«διὰ λόγου μὴ πείσας τοὺς μάρτυρας, | ἀναφθῆναι πυρὰν διετάξατο | καὶ σταθῆναι τοὺς λέβητας γέμοντας | ἐν ἀσφάλτῳ καὶ πίσσῃ, ὡς γέγραπται»* (στ. 251 - 254). Ὄντως εἰς τὸ ἐν τῷ Τριῳδίῳ μεταγενέστερον (καθὸ ὀφειλόμενον εἰς τὸν Νικηφόρον Κάλλιστον Ξανθόπουλον) συναξάριον, ὅπου τὸ βάρος πίπτει εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἑψήσεως τῶν κολλύβων καὶ ὄχι τοῦ μαρτυρίου, καὶ περὶ τὸ τέλος τοῦ συναξαρίου ἀναγινώσκομεν: *«Τοῦτον δὲ τὸν μέγαν Θεόδωρον ὁ δυσσεβὴς*

1. Τὸν Παῦλον λέγει μ έ γ α ν, τὸν δ' Ἰωάννην θ ε σ π έ σ ι ο ν.

Βρίγγας, ἐπὶ Μαξιμίνου ἐμαρτύρησεν, αἰκισθέντα πρότερον, εἶτα τὸν νεὼν τῆς θεᾶς ἐκείνων ἐμπρήσαντα, καὶ τοῖς πένησι τὸν κόσμον αὐτῆς διαμερισάμενον· τινῶν δὲ καὶ εἰς λόγους αὐτῷ ἐλθόντων, καὶ μεταθέσθαι βουλομένων αὐτόν, καὶ συμβουλευόντων, οὔκουν ἠνέσχετο. Πολλὰ τοίνυν παθών, ὕστερον καμίνου ἀναφθείσης μεγάλης κατ' αὐτῆς ἀκοντίζεται· μήτε δ' ἐξ ἐκείνης παθών, ἐν μέσῳ ταύτης τῷ Θεῷ τὸ πνεῦμα παρέθετο» [1].

Μολονότι ὅμως ὁ Ρωμανὸς ἀναφέρεται εἰς τὴν Γραφὴν ἀπευθείας καὶ αὐτὴν βεβαίως ἐγνώριζε καὶ ἐχρησιμοποίει ἐκ πρώτης χειρός, ἐν τούτοις μεταξὺ τῆς Γραφῆς καὶ αὐτοῦ παρεμβάλλονται οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας οἱ διὰ σειρᾶς ὁμιλιῶν ὑπομνηματίσαντες τόσον τὴν Παλαιὰν ὅσον καὶ τὴν Καινὴν Διαθήκην. Τοῦτο παρετήρησεν ἤδη ὁ P. Maas [2], ἐπιμείνας ἰδίᾳ εἰς τὴν ἐπίδρασιν τὴν ὁποίαν ἤσκησεν ἐπὶ τοῦ Ρωμανοῦ ὁ Βασίλειος Σελευκείας (δ' αἰ.) καὶ ὁ ἱερὸς Ἰω. Χρυσόστομος († 407) ἀμφότεροι σχολιάσαντες τὴν Γένεσιν. Ὁ Maas ἀνέφερεν ἱκανὰς περιπτώσεις ἐπιδράσεων τοῦ κειμένου τοῦ Βασιλείου Σελευκείας ἐπὶ τὸ ἔργον τοῦ Ρωμανοῦ. Χαρακτηριστικὴ εἶναι καὶ ἡ ἑπομένη ἐπὶ τοῦ ὕμνου « Εἰς τὴν θυσίαν τοῦ Ἀβραάμ ». Ἡ Γένεσις (κβ', 1 - 2) διηγεῖται ὡς ἑξῆς πῶς ὁ Θεὸς ἐπείρασε τὸν Ἀβραάμ, θέλων νὰ δοκιμάσῃ τὴν πίστιν του *«...εἶπεν αὐτῷ· Ἀβραάμ, Ἀβραάμ. ὁ δὲ εἶπεν· ἰδοὺ ἐγώ. καὶ εἶπε· λαβὲ τὸν υἱόν σου τὸν ἀγαπητόν, ὃν ἠγάπησας, τὸν Ἰσαὰκ καὶ πορεύθητι εἰς τὴν γῆν τὴν ὑψηλὴν καὶ ἀνένεγκον αὐτὸν ἐκεῖ...»*. Ἰδοὺ πῶς μετεποιήθησαν τὰ χωρία εἰς τὸν β' οἶκον τοῦ ὕμνου τοῦ Ρωμανοῦ : *«Τί δέ σοι ὁ καλῶν προέταξεν | ἀκούσωμεν. | Λάβε παῖδα τὸν ἐκ τῶν σῶν λαγόνων, | ὅνπερ ἐν γήρει ἔσχες παραμύθιον, | καὶ σφάξον μοι. | Ὢ πόσης ὑπῆρχε | τούτῳ λύπης τὸ ῥῆμα· | οὐκ εἶπε γὰρ παῖδα | καὶ ἠρκέσθη τῷ λόγῳ | ἀλλ' ἠρέθιζε σπλάγχνα γέροντος | ...»* (Γ' στ. 38 - 51). Ὁ Maas παρετήρησεν ὅτι οἱ στίχοι οὗτοι εἶναι ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὴν μζ' ὁμιλίαν «Εἰς τὴν Γένεσιν» τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου (PG 54, στ. 429) ὅπου ὁ ἱερὸς ἀνὴρ ἐσχολίασεν *«οὐ γὰρ ἁπλῶς εἶπε τὸν Ἰσαάκ, ἀλλὰ προσέθηκε τὸν υἱόν σου»*. Παρὰ τὴν συγγένειαν τῆς παρατηρήσεως, ἡ ἔκφρασις τοῦ Ρωμανοῦ εἶναι ζωηροτέρα : *«ὢ πόσης ὑπῆρχε λύπης τούτῳ τὸ ῥῆμα»*. Ἡ φράσις αὐτὴ φθάνει διὰ νὰ ὑψώσῃ εἰς βαθύτατα ἀνθρώπινον τὸν σπαραγμὸν τοῦ γέροντος Ἀβραάμ.

2. Δόγμα [3]. Ἡ ἄφιξις τοῦ Ρωμανοῦ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν συμπίπτει μὲ ἀνωμαλίαν τινὰ εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν, ὅπου ὁ αὐτοκρά-

---

1. Τριῴδιον (ἔκδ. Βελουδῶν) β', 1856, σ. 119.
2. Das Kontakion (mit einem Excurs über Romanos und Basileios von Seleukeia), BZ XIX, 1910, σσ. 285 - 306.
3. Πρβλ. P. Maas, BZ 15, 1906, σσ. 13 - 24, ὅπου συνεκεντρώθησαν δογματικαὶ

τωρ Ζήνων τῷ 482 ἐπέβαλε τὸ *Ἑνωτικόν*, προσπαθῶν νὰ συμφιλιώσῃ τὰς ἀπόψεις τῶν μονοφυσιτῶν πρὸς τὰς τῆς Ἐκκλησίας· ἡ ἀνωμαλία αὕτη, ἡ ὁποία ἐχώρισε τὴν Δύσιν ἀπὸ τὴν Ἀνατολήν, διήρκεσε μέχρι τοῦ 518, ὅτε ἀνῆλθεν ἐπὶ τοῦ θρόνου ὁ Ἰουστῖνος. Εἰς τὰ χρονικὰ ὅρια τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ (527 - 565) συμπίπτει μόνον ἡ πέμπτη οἰκουμενικὴ Σύνοδος (553), καθὼς καὶ αἱ ὡσαύτως εἰς Κωνσταντινούπολιν συγκληθεῖσαι τοπικαὶ τοῦ 536 καὶ τὸ διάταγμα περὶ Τριῶν κεφαλαίων τοῦ 543. Ἐπὶ πλέον ὁ Ρωμανὸς προέρχεται ἀπὸ μίαν περιοχὴν ὅπου ἡ ὀρθοδοξία δὲν εἶναι σταθερά. Θὰ ἦτο ἐνδιαφέρον νὰ ἐγνωρίζομεν τὴν δογματικήν του τοποθέτησιν. Καὶ κατὰ μὲν τὴν ἄφιξίν του εἰς Κωνσταντινούπολιν εἶχε τοιαύτην ἡλικίαν καὶ ἀξίωμα ὥστε νὰ μὴ ἐρωτᾶται ἢ βαρύνῃ ἡ γνώμη του, ἡ ὁποία ἦτο τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως ἡ ἑκάστοτε γνώμη. Μετὰ ταῦτα δ' ὅταν ἀνῆλθε κοινωνικῶς θὰ συνετάσσετο πρὸς τὴν γνώμην τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ παλατίου.

Ἐκ τοῦ ἔργου του ὁ Ρωμανὸς φαίνεται ἀρκούντως θεολογῶν καὶ περὶ τὰ δογματικὰ ἀσχολούμενος[1]. Ὅ τι εἶναι ἀλήθεια περιλαμβάνεται εἰς τὰς Γραφάς· ἀλλ' ἐπεξεργασίαν δογματικὴν καὶ συστηματοποίησιν δὲν πρέπει ν' ἀναμένῃ τις ἀπὸ διηγηματογράφον καὶ διαλογοποιὸν οἷος ὁ ἐνθουσιώδης Ρωμανός. Δὲν τὸν ἀπησχόλησε π.χ. τὸ πρόβλημα τῆς Ἁγίας Τριάδος ἢ τὸ πρόβλημα τῆς Σωτηρίας. Εἰς τὸ κοντάκιον περὶ τῆς Δευτέρας Παρουσίας δὲν θεολογεῖ, ἁπλῶς ἐκφράζει τοὺς ἁμαρτάνοντας πιστοὺς καὶ προτρέπει πρὸς μετάνοιαν.

Παράδειγμα ἐλαφρᾶς θεολογίας, κυρώσεως δηλαδὴ τῶν ὑπὸ τῶν Πατέρων ἀποφασισθέντων, εἶναι ὁ ὕμνος εἰς τοὺς Πατέρας τῆς α' Οἰκουμ. Συνόδου, ὅπου ἐξιστορεῖ τὰς αἱρέσεις ἀπὸ τῆς α' μέχρι τῆς ε' Οἰκουμ. Συνόδου (325, 553) καὶ εἰς τὸν δέκατον οἶκον λέγει ὅτι αἱ οἰκ. σύνοδοι (« εἰσὶ πέντε, ἰσάριθμοι τῶν ἡμετέρων αἰσθήσεων, δι' ὃ ἡ τοῦ Θεοῦ χάρις τὴν γνῶσιν ἐτράνωσεν»! Περαιτέρω δὲ ὅτι *«ἔτι δὲ καὶ ἄλλην ἤθροισε σύνοδον | πάλιν ἐνταῦθα κατὰ Σευήρου, | τοῦ ἐχθροῦ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως· | αὗται οὖν ἔλαβον | ὥσπερ σφενδόνῃ τοῖς ἀναθέμασι | τοὺς τῶν αἱρέσεων ἐξάρχους | ὡς ἔστι καὶ οὗτος Σευῆρος, | τὸ πάσης λύμης δοχεῖον. | Τὰ πάντα γὰρ ἐτάραξε, συνέχεεν, ἐκακούργησε | τῆς εὐσεβείας τὸ μέγα μυστήριον»*. Καθὼς ἤδη παρετηρήθη, δὲν πρόκειται περὶ τῆς Ϛ' Οἰκουμενικῆς (Κωνσταντινουπόλεως 680) τῆς συγ-

---

ἐνδείξεις περὶ Ρωμανοῦ. Ὅτι ὁ Ἀκάθιστος τὸν ὁποῖον κακῶς θεωροῦν ὡς ἔργον τοῦ Ρωμανοῦ ἀπηχεῖ νεστοριανὰς ἀντιλήψεις καὶ τὰς μονοφυσιτικὰς ἔριδας περισταλείσας διὰ τῆς Ε' οἰκουμ. Συνόδου (553), καὶ κατὰ ταῦτα ὁ Ρωμανὸς ἀπηχεῖ τὰς δογματικὰς ἀληθείας τῶν Γ' καὶ Δ' οἰκ. Συνόδων, ὁ Ἀ δ. Διαμαντόπουλος, ΕΦ 13, 1914, σσ. 367 - 368.

1. Ὁ Ἀ θ. Δ. Κομίνης, Ρωμανοῦ Ὕμνοι Γ', 1957, σσ. 47 - 48, ἀνεσκεύασε τὴν ἀντίθετον ἄποψιν.

κληθείσης ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου κατὰ τῶν μονοθελητῶν καὶ μονοφυσιτῶν, ἀλλὰ περὶ δύο συνόδων γενομένων τῷ 536 ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία προεδρεύεται ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπον Ρώμης Ἀγαπητὸν καὶ ἡ ἑτέρα ἀπὸ τὸν Κωνσταντινουπόλεως Μηνᾶν, στρέφονται δ' ἀμφότεραι κατὰ τοῦ Ἀντιοχείας Σευήρου[1].

Καὶ ὁ Ἅγιος Νικόλαος ὑμνεῖται ὑπὸ τοῦ Ρωμανοῦ[2] ὡς «*καταβαλὼν* | *πάσας αἱρέσεις δολερὰς* | *τοῦ Σεβελλίου τοῦ δεινοῦ,* | *Νεστορίου, Ἀρείου* | *καὶ τῶν λοιπῶν αἱρεσιαρχῶν*» (ΙΖ' στ. 85 - 89) «*καὶ τῇ σφενδόνῃ* | *τῶν σῶν ἐντεύξεων* | *αὐτούς...*» θανατώσας τοὺς «*ἑτέρως φρονεῖν ἐπιχειροῦντας*» (στ. 393 - 399).

Ἄλλα παραδείγματα θεολογικῆς διαπραγματεύσεως καὶ πολεμικῆς κατὰ τῶν αἱρετικῶν καὶ δὴ εἰς χριστολογικὰ ζητήματα :

οὐ... φρίττουσιν... οὕτως Ἀρειανοὶ τὴν δεσποτείαν, τὴν αὐθεντίαν τὴν τοῦ Λόγου τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ὅτι οὗτος ὑπάρχει ὁ πρὸ τῶν αἰώνων γεννηθεὶς ἀϊδίως ἐκ πατρὸς ἀχρόνου ἄχρονος υἱὸς αὐτοῦ ὁ μένων εἰς αἰῶνας, ὅπερ ἦν πρὸ τῶν πάντων αἰώνων...

(Εἰς Λεπρόν, ΙϚ' Hymnes II, 376). Ὁμολογία τῆς ἁγίας τριάδος αὐτόθι (ιζ', σ. 378).

Ὑπὸ Χριστοῦ ἐνεργούμενος προμηνύω σοι | *ὃ ἐντεῦθεν γενήσεται σημεῖον ἀντιλεγόμενον·* | *ἔσται δὲ σημεῖον ὁ σταυρός,* | *ὅνπερ στήσουσι τῷ Χριστῷ οἱ παράνομοι·* | *τὸν σταυρούμενον ἄλλοι Θεὸν μὲν κηρύξουσιν,* | *ἄλλοι πάλιν δὲ ἄνθρωπον* | *καὶ ἀσεβείας καὶ εὐσεβείας τὰ δόγματα κινοῦντες·* | *καὶ οὐράνιον τινὲς μὲν ὑποπτεύσουσι τὸ σῶμα,* | *ἄλλοι φαντασίαν·* *ἕτεροι δὲ πάλιν ἐκ σοῦ τὴν σάρκα ἄψυχον* | *καὶ ἕτεροι ἔμψυχον φησὶν ἣν ἀνέλαβεν* | *ὁ μόνος φιλάνθρωπος*[3].

Εἰς τὸν ὡς ἄνω οἶκον ὁ Ρωμανὸς ἀποδίδει τὸ διάταγμα (edictum) τοῦ Ἰουστινιανοῦ τοῦ 532 ἔτους καθ' ὃ « *ἀναθεματίζομεν πᾶσαν αἵρεσιν,* ἐξαιρέτως δὲ Νεστόριον τὸν *ἀνθρωπολάτρην...* καὶ Εὐτυχέα τὸν φρενοβλαβῆ... τοὺς *φαντασίαν* εἰσάγοντας... καὶ Ἀπολλινάριον τὸν *ψυχοφθόρον*». Ἐκ τούτων ὁ Ἀπολλινάριος «*ἄψυχον σάρκα*» ἐν τῷ Χριστῷ ἐβλασφήμει.

Ἰδοὺ ἄλλος οἶκος τοῦ Ρωμανοῦ κατὰ τῶν Νεστοριανῶν :

(Q 53, οἶκος ιγ') *Ὦ δεινῆς διαβόλου πωρώσεως, ὢ ἀπίστων γνώμης·* | *οἱ τὰ ἐναντία φρονοῦντες τῶν Γραφῶν* | *τὴν ἀλήθειαν γὰρ ἀποκρύπτουσι* | *διαφόρους ὁδοὺς ἐφευρίσκοντες·* | *ἕνα υἱὸν τὸν Χριστὸν μὴ γινώσκοντες,* | *θέλουσι τινὲς τὴν θείαν οὐσίαν μερίζειν* | *καὶ βροτὸν ὀνομάζειν ψιλὸν* | *τὸν ὀφθέντα ἐν κόσμῳ σαρκὶ δι' ἡμᾶς.* | *Ἀλλὰ Θεὸς ἐπεγνώσθη φύσει ἀθάνατος*

---

1. Εὐστρατιάδης, Ὁ Ρωμανὸς καὶ ἡ Ἀκάθιστος, σσ. 18 - 19.
2. Καὶ ὁ ὕμνος οὗτος εἶναι ὕποπτος.
3. Maas, BZ 15, 1906, σ. 13.

μένων, *εἰ καὶ βροτὸς ἐθεάθη δούλου μορφὴν ἐπιφέρων· θέλων γὰρ ἐσταυρώθη, ὁ λύσας...*[1].

Καὶ ἀλλαχοῦ (Q 41, ιθ'):

Μή τις οὖν τοῦ Χριστοῦ τὴν πλευρὰν εἴπῃ ψ ι λ ο ῦ ἀ ν θ ρ ώ π ο υ· | ἄνθρωπος γὰρ ἦν ὁ Χριστὸς καὶ Θεός ἦν, οὐ σχιζόμενος εἰς δύο, | εἷς ἐξ ἑνὸς Πατρός. Καὶ πάσχων αὐτὸς ἦν καὶ μὴ πάσχων ὁ αὐτός, | θνήσκων καὶ μὴ νεκρούμενος· | θεότητι γὰρ ζῶν νεκροῦται σώματι[2].

Καὶ εἰς τὸν ὕμνον εἰς τὸν Λάζαρον:

Τινὲς εἶπον τοῦτον ἄνδρα ψιλὸν | καὶ οὐκ ᾐσχύνθησαν | τὴν ἰσχὺν αὐτοῦ[3], ὅπου ὁ ἐκδότης Ἰω. - Θ. Παπαδημητρίου διαπορεῖ εἰς τί ἀφορᾷ ὁ χαρακτηρισμὸς *ψιλὸς ἄνθρωπος*, προσάγει δὲ καὶ χωρίον τοῦ Ἀμφιλοχίου[4].

Ὁ ΙΕ' ὕμνος Εἰς ἅγιον Δημήτριον ἐγράφη διὰ νὰ στηρίξῃ τοὺς Θεσσαλονικεῖς εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν, τὸ μέγα τοῦτο τοῦ Ἰουστινιανοῦ μέλημα[5]. Ἐν αὐτῷ ἐπιτίθεται κατὰ τοῦ Μάνεντος καὶ τῆς διδασκαλίας του: «(ιη') *Ὑπὸ τῶν φρονούντων τὰ τοῦ Μανιχαίου | μαθεῖν ἠβουλόμην τί Μανιχαῖος | μετὰ θάνατον ἐγένετο· | ὅτι γὰρ πρώην ὡς ὄνος ἐξεδάρη | τοῦτο ἐγὼ ἀνέγνων καὶ ἐπέγνων· | εἴτε οὖν μετεμψύχωται | ἄρτι κάμηλός ἐστι πρὸς τὴν ἀξίαν· | εἰ δὲ καὶ ἔλαχε τοῦτον ἵππον γενέσθαι | τῷ μύλῳ δέδετο διὰ τὸ ἀξίωμα! | ὢ δ ό γ μ α π α ν ά θ λ ι ο ν, | μένον τυφλόν...*» (στ. 192 - 202). «(κ') *Ἱσταμένων ἡμῶν ἐν ταύτῃ τῇ πέτρᾳ | τῆς πίστεως Πέτρου βλέπετε, φίλοι, | μήπως ἐξολισθήσωμεν· | λέγουσι γὰρ ἡμῖν ο ἱ ἀ π α τ ε ῶ ν ε ς, | ὅτι ὁ Μάνης ἀπόστολος ὑπάρχει, | δοῦλος δὲ ἦν ὁ πάνδεινος...*» (στ. 214 - 219). «(κα') *Νῦν οὖν, γνόντες ταῦτα, μὴ ἀπατηθῶμεν | πιστεύοντες ὅτι ὁ Μανιχαῖος | τοῦ Χριστοῦ ἦν ἀπόστολος*» (στ. 225 - 227). «(κβ') *Οὗτος μὲν ᾐσχθύνθη, ἡμεῖς δὲ σωθῶμεν | ἐκ πάσης αἰσχύνης, ταῖς τοῦ ἁγίου | Δημητρίου δεήσεσιν...*» (στ. 236 - 238).

Εἶναι δὲ γνωστόν, ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς (Cod. Just, I, V, 11) ἔλαβεν αὐστηροτάτην θέσιν ἀπέναντι τῆς ἀναζωπυρηθείσης ταύτης αἱρέσεως· «θεσπίζομεν τοὺς τὴν ὀλεθρίαν τῶν Μανιχαίων πλάνην μηδεμίαν ἔχειν παρρησίαν ἢ ἄδειαν καθ' οἱονδήποτε τῆς καθ' ἡμᾶς πολιτείας διάγειν τόπον, εἰ δέ ποτε φανεῖεν ἤτοι εὑρεθεῖεν, ὑπάγεσθαι κεφαλικῇ τιμωρίᾳ»[6]. Ἄξιον σημειώ-

---

1. Maas, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 14.
2. Maas, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 14. Πβλ. *Ὅτι ψιλὸς οὐκ ἔστιν υἱὸς ἀνθρώπου*, Hymnes II, σ. 368.
3. Ζ' Ὕμνος, στ. 162 - 164, Ὕμνοι Α', 1952, σσ. 163 - 164.
4. Ὕμνοι Α', σ. 163 σημ.
5. Περὶ τῆς θρησκευτικῆς πολιτικῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ πρβλ. Κ. Ἀμάντου, Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, Α'[2], 1953, σσ. 224 - 237.
6. Πρβλ. ὅσα ἔγραψα Ὕμνοι Β', 1954, σσ. 9 - 10, καὶ Κ. Ἀμάντου, Ἔνθ' ἀνωτ., Α'[2], σ. 226, σημ. 4.

σεως ἀκόμη εἶναι ὅτι ὁ Ρωμανὸς λέγει τὴν Θεοτόκον *ἄσπορον* (ΙΔ', 26)[1], δογματικὴ ἄποψις εὑροῦσα διατύπωσιν μόνον κατὰ τὸν ιθ' αἰῶνα!

3. Ὁ ἀρχαῖος κόσμος. Ἐλέχθη ἤδη[2] ὅτι ὁ Ρωμανὸς ἀπεδοκίμασεν ὀνομαστικῶς τοὺς Ἕλληνας συγγραφεῖς. Ἰδοὺ πῶς ἐκφράζεται περὶ τῶν Ἀποστόλων:

«Οὐκοῦν ἐδόθη αὐτοῖς πάντων περιγενέσθαι | δι' ὧν λαλοῦσι γλωσσῶν; | καὶ τί φιλονεικοῦσιν οἱ ἔξω ληροῦντες; | Τί φυσῶσι καὶ βαμβεύουσιν οἱ Ἕλληνες; | Τί φαντάζονται πρὸς Ἄρατον[3] τὸν τρισκατάρατον; | Τί πλανῶνται πρὸς Πλάτωνα; | Τί Δημοσθένην στέργουσι τὸν ἀσθενῆ; | Τί μὴ ὁρῶσιν Ὅμηρον ὄνειρον ἀργόν; | Τί Πυθαγόραν θρυλλοῦσι τὸν δικαίως φιμωθέντα; | Τί δὲ καὶ μὴ τρέχουσι καὶ σέβουσιν οἷς ἐνεφανίσθη | τὸ Πανάγιον Πνεῦμα;» (Εἰς Πεντηκοστὴν οἶκος ιζ')[4]. Καὶ ἀλλαχοῦ: *οὐ χαίρω τοῖς πλατωνίζουσιν· | τὰ μωρὰ γὰρ τοῦ κόσμου ἠγάπησα | ὁ μόνος γινώσκων τὰ ἐγκάρδια*[5]. Καὶ περαιτέρω εἰς τὸν αὐτὸν ὕμνον *«λόγος ὑμῶν*[6] *σοβεῖ Δημοσθένην | καὶ ἡττῶνται Ἀθηναῖοι τοῖς Γαλιλαίοις· | παύσει λοιπὸν συγγραφὰς ὁ Κηφᾶς | ἐξαγγέλλων ἐμέ· | ἀμέτρους γὰρ λέξεις καὶ μύθους | ἀμαυροῖ τὸ ῥητὸν τοῦ μαρὰν ἀθά· | ἡ Ναζαρὲτ δονεῖ Κόρινθον· | οἱ λαλοῦντες ὑμεῖς καὶ ὁ πείθων ἐγώ, | ὁ μόνος γινώσκων τὰ ἐγκάρδια»* (Τῶν ἁγίων Ἀποστόλων *Τοῦ ταπεινοῦ Ῥωμανοῦ ὁ ψαλμός*)[7].

Διὰ τῆς ὡς ἄνω καταδίκης τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ὁ Ρωμανὸς κατέκρινε τὸ πνεῦμα τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας καὶ γνώσεως, ὅ τι οἱ ἄνθρωποι τοῦ ἕκτου αἰῶνος, ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῶν ἀπολογητῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐκάλουν ἀκόμη ε ἰ δ ω λ ο λ α τ ρ ί α ν. Τοῦτο δ' ὠφείλετο εἰς τὴν δογματικὴν ἀνάγκην τοῦ ἀσυμβιβάστου μεταξὺ τῆς κοσμοθεωρίας τῶν ἀρχαίων καὶ τῆς κατὰ Χριστὸν πίστεως. Ὁ Ρωμανὸς πόρρω ἀπέχει τοῦ νὰ συμβιβάσῃ τὰ διεστῶτα ὡς ὁ Μέγας Βασίλειος ἢ παλαιότερον Ἰουστῖνος ὁ μάρτυς καὶ φιλόσοφος[8].

Ἀπὸ ἄλλης πλευρᾶς μένει νὰ ἐξετασθῇ ποίους ἀρχαίους συγγραφεῖς ἐγνώριζεν ἀμέσως ὁ μελῳδὸς καὶ τί ἐξ αὐτῶν ἀπηχεῖται εἰς τὸ ἔργον του. Πρὸς ὁδοποίησιν τῆς τοιαύτης κατευθύνσεως παρατηρῶ ὅτι ὁ Γ' ὕμνος, «Εἰς τὴν Θυσίαν τοῦ Ἀβραάμ», εἶναι δυνατὸν νὰ συσχετισθῇ πρὸς τὴν Μήδειαν τοῦ Εὐριπίδου. Παράδειγμα ὁ ιβ' οἶκος (Α', σσ. 54 - 55) ὅπου ἡ Σάρρα ἀναμένει ἀπὸ τὸν

---

1. Ὕμνοι Α', 1952, σ. 311.
2. Κλείς, σ. 15.
3. Ἄρατος ὁ ποιητὴς τῶν Φαινομένων.
4. P i t r a, AS I, 1876, σσ. 163 - 164.
5. Ὕμνος ΛΖ' 183 - 185 (Δ' 27).
6. Τῶν Ἀποστόλων, ὁμιλεῖ ὁ Χριστός.
7. Ὕμνος ΛΖ' 189 - 197 (Δ', σ. 28).
8. Βλέπε Κλείς, σ. 13.

Ἰσαὰκ νὰ αὐξηθῇ καὶ νὰ τὴν στηρίξῃ, γηροκομήσῃ, ἀρνουμένη ν' ἀποθάνῃ οὗτος πρὸ αὐτῆς. Δι' ὅλης τῆς ἀντιθέσεως Ἀβραὰμ - Σάρρας (ἀκολουθοῦντος τοῦ ποιητοῦ ἐν προκειμένῳ εὐθέως τὸν Χρυσόστομον καὶ τὸν Βασίλειον Σελευκείας) ἐνθυμίζει τοὺς ἑπομένους στίχους:

Ἄλλως ἄρ' ὑμᾶς, ὦ τέκν', ἐξεθρεψάμην,
ἄλλως δ' ἐμόχθουν καὶ κατεξάνθην πόνοις
στερρὰς ἐνεγκοῦσ' ἐν τόκοις ἀλγηδόνας.
ἦ μήν ποθ' ἡ δύστηνος εἶχον ἐλπίδας
πολλὰς ἐν ὑμῖν γηροβοσκήσειν τ' ἐμὲ
καὶ κατθανοῦσαν χερσὶν εὖ περιστελεῖν,
ζηλωτὸν ἀνθρώποισι· νῦν δ' ὄλωλε δὴ
γλυκεῖα φροντίς· σφῶν γὰρ ἐστερημένη
λυπρὸν διάξω βίοτον ἀλγεινὸν τ' ἐμοί.
ὑμεῖς δὲ μητέρ' οὐκέτ' ὄμμασιν φίλοις
ὄψεσθ', ἐς ἄλλο σχῆμα ἀποστάντες βίου.

4. Ἡ πατερικὴ γνῶσις. *Σχέσεις Ρωμανοῦ - Ἐφραὶμ τοῦ Σύρου*[1]. Ὁ Ρωμανὸς κατήγετο ἀπὸ τὴν Συρίαν, ἔγραψεν ὅμως ἑλληνιστί, ἐνῶ ὁ Ἐφραὶμ ὁ Σύρος ἀπὸ τὴν Νίσιβιν τῆς Μεσοποταμίας ἔγραψε συριακά, εἶδε δὲ ὑπὸ συγχρόνων του τὸ ἔργον του μεταφραζόμενον ἑλληνιστί. Ὑπετίθετο ὅτι ὁ Ρωμανὸς ἐπηρεάσθη ἀμέσως ἀπὸ τὴν συριακὴν ἐκκλησιαστικὴν ποίησιν[2].

Ἐξ ὅσων δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν σήμερον, ἐκ τῶν γνωστῶν ὡς βεβαίων ἑλληνικῶν κειμένων τοῦ Ἐφραίμ, ἡ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὸν Ρωμανὸν δὲν εἶναι οὔτε ἄμεσος, οὔτε ὅσης σημασίας ἐθεωρήθη ἄλλοτε. Οἱ παλαιοὶ μελετηταὶ τοῦ θέματος, κατὰ τοὺς παραλληλισμούς των, εἶχον ὑπ' ὄψιν ὀλίγα κείμενα τοῦ Ρωμανοῦ καὶ ἦσαν προκατειλημμένοι ὅτι *οὗτος ἠκολούθει* τὸν Σύρον. Ὁμοίως δὲν ἐξήταζον τὸ πρόβλημα τῆς προελεύσεως τῆς ὅλης ἐκκλη-

---

1. Πρβλ. Ν. Β. Τωμαδάκην ἐν ΕΕΒΣ ΚϚ', 1956, σσ. 34 - 36 (ἀνακοίνωσις εἰς τὸ ἐν Oxford «Second International Conference on Patristic Studies» 19 - 24 Σεπτεμβρίου 1955).

2. Ἡ σχετικὴ πεπαλαιωμένη διαπραγμάτευσις τοῦ θέματος ὑπὸ τῶν Th. Wehofer, Untersuchungen zum Lied des Romanos auf die Wiederkunft des Herrn, 1907 καὶ Cas. Emereau, Saint Ephrem le Syrien, son oeuvre littéraire grecque, Paris (1918) σχεδὸν πάντοτε προηγήθη τῆς ἐκδόσεως τῶν ἔργων τοῦ Ἕλληνος Ἐφραὶμ (δηλ.. τῆς εἰς τὴν ἑλληνικὴν μεταφράσεως τοῦ Ἐφραὶμ) ὑπὸ τοῦ ἐν Ρώμῃ καθηγητοῦ Silvio Giuseppe Mercati, S. Ephraem Syri opera, tomus primus, fasc. primus. Sermones in Abraham et Isaac, in Basilium Magnum, in Eliam, Romae 1915, ἡ ὁποία 50 ἔτη μετὰ τὴν ἔναρξίν της δὲν ἐπροχώρησεν, οὐδὲ φαίνεται ὅτι, μετὰ τὸν θάνατον μάλιστα τοῦ Mercati, θὰ προχωρήσῃ, ἂν δὲν ἀναληφθῇ ὑπό τινος νεωτέρου. Πρβλ. καὶ P. Maas, Gregorios von Nyssa und der griechische Ephrem, BNJ 1, 1920, σ. 337.

σιαστικῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως, ἀπὸ τὸ ὁποῖον δὲν δύναται νὰ εἶναι κεχωρισμένον τὸ τῆς προελεύσεως τῆς ποιήσεως τοῦ Ρωμανοῦ. Σήμερον ἡ σύγκρισις δεικνύει ὅτι :

α΄) Ὁ Ρωμανὸς συνολικῶς ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν συριακὴν ποίησιν ὀλιγώτερον ἀπὸ ὅ τι ὑπετίθετο ἄλλοτε. *Τοῦτο ἰσχύει καὶ περὶ ὅλης τῆς ἐκκλησιαστικῆς (λειτουργικῆς) ἑλληνικῆς ποιήσεως*[1].

β΄) Ὅτι ἡ ποίησις τοῦ Ἐφραίμ, ἔργον πολεμιστοῦ καὶ ἀσκητοῦ τῆς ποιμενικῆς Μεσοποταμίας, εἶναι ἐντόνου ἀγροτικοῦ καὶ ποιμενικοῦ χαρακτῆρος, περισσότερον ρητορικὴ ἀπὸ τὴν τοῦ Ρωμανοῦ. Ἀπεναντίας ὁ Ρωμανὸς εἰς τὸ ἔργον του χρησιμοποιεῖ καὶ εἰκόνας τοῦ γεωργικοῦ, κυνηγετικοῦ καὶ ποιμενικοῦ βίου, ἀλλ' ἔχει ἐντονώτερον ἀστικὸν χαρακτῆρα, ἐξ ἄλλου δ' ἀποδίδει περισσοτέραν σημασίαν εἰς τὴν ἔκφρασιν τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου.

γ΄) Ὅτι ἡ διαπραγμάτευσις τοῦ αὐτοῦ θέματος, ὡς τῆς θυσίας τοῦ Ἀβραάμ, γίνεται κατὰ ἀρκετὰ διάφορον τρόπον[2].

δ΄) Ὅτι ἡ ἑβραϊκὴ καὶ ὄχι ἡ συριακὴ ποίησις εἶναι ἡ ἀμεσώτερον ἐπηρεάζουσα τὸν Ρωμανόν, διὰ τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεως τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ὑπὸ τῶν Ἑβδομήκοντα (διὰ τῶν θεμάτων, τῆς γλώσσης, τῶν ἐκφράσεων) καὶ

ε΄) Ὅτι ἡ ρυθμομετρικὴ κατασκευὴ τῶν ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ εἶναι περισσότερον συγγενὴς πρὸς τὸ ἑλληνικὸν κείμενον τῶν Ἑβδομήκοντα, ψαλλόμενον ἀπὸ πολλοῦ ἤδη εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἰσχύει γενικῶς ἐπὶ ὅλης τῆς ἑλληνικῆς λειτουργικῆς ποιήσεως.

Ἡ σχέσις τοῦ Ρωμανοῦ πρὸς τοὺς Ἕλληνας Πατέρας διεπιστώθη παλαιότερον ὑπὸ τοῦ P. Maas, εἰς ὅ,τι μάλιστα ἀφορᾷ εἰς τὸν Βασίλειον Σελευκείας[3]. Γενικῶς ἀναγνωρίζεται ὅτι καὶ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἐπηρέασε τὸν Ρωμανόν. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀθανάσιος Ἀλεξανδρείας, ὁ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, ὁ Κύριλλος Ἱεροσολύμων, ὁ Γρηγόριος Νύσσης, ὁ Γρηγόριος Θαυματουργὸς κ.ἄ. Πατέρες ἐπηρέασαν τὸν Ρωμανόν[4]. Ὑπερβολικῶς μάλιστα ἐθεωρήθη ὁ Ρωμανὸς ὡς εἷς ἱεροκήρυξ γράφων ἐμμέτρως, πρᾶγμα ὅπερ σήμερον δύναται νὰ θεωρηθῇ πλάνη, λόγῳ τοῦ ὅτι ὁ Ἕλλην ποιητὴς ἀποδίδει μεγάλην σημασίαν εἰς τὸν ἐσωτερικὸν ψυχικὸν κόσμον, τὴν ἐσωτερικὴν πάλην τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ὁποίαν ἐκφράζει. Ἐπὶ πλέον οἱ ἁγιογραφικοί του ὕμνοι καὶ οἱ ἱστορικοῦ χαρακτῆρος δὲν ἔχουν συνήθως ὡς πρότυπα λόγους τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας.

---

1. Παρὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰρλανδοῦ J. J. Tierney, SBN 7, 1951, σσ. 208 - 213 λεγόμενα ἀκόμη.
2. Πρβλ. ὅσα γράφω κατωτέρω, σσ. 146 ἑξ. περὶ τοῦ ὕμνου τούτου.
3. P. Maas, BZ XIX, 1910, σσ. 285 - 286, πρβλ. καὶ πρόσθεν σ. 118.
4. Πρβλ. Ἀθανασίου Δ. Κομίνη, Πηγαὶ τοῦ εἰς τὸν νιπτῆρα ὕμνου Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ, ΕΕΒΣ ΚΖ΄, 1957, σσ. 224 - 232.

Μετὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν ὕμνων Α' - ΝΓ' ὑπ' ἐμοῦ καὶ τῶν συνεργατῶν μου, τὸ θέμα εἶναι δυνατὸν ν' ἀντιμετωπισθῇ εὐρύτερον, διότι ὅλοι ἀνεζητήσαμεν τὰς πηγὰς τῶν ἐκδοθέντων κειμένων εἴτε ἁγιολογικαί, εἴτε ἱστορικαί, εἴτε ἀποκρυφολογικαί [1], εἴτε ρητορικαὶ ἦσαν αὗται. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ ἐπίδρασις τοῦ 'Ιω. Χρυσοστόμου εἰς τὸν Ρωμανὸν εὑρέθη μεγαλυτέρα, πλὴν δ' αὐτῆς καὶ τῆς τοῦ Βασιλείου Σελευκείας, διεπιστώθησαν καὶ ἄλλων Πατέρων, δηλ. Κυρίλλου 'Αλεξανδρείας, Γρηγορίου Νύσσης, 'Αστερίου 'Αμασείας, Γρηγορίου τοῦ Θαυματουργοῦ, Κυρίλλου 'Ιεροσολύμων, 'Αθανασίου 'Αλεξανδρείας κλπ.

'Επὶ πλέον δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν καὶ τὰ κάτωθι :

α') Τὸ πρόβλημα τῆς εὐρυτέρας ἐπιδράσεως τοῦ 'Ιω. Χρυσοστόμου (κ.ἄ. Πατέρων) ἐπὶ τὸν Ρωμανὸν εἶναι συνδεδεμένον πρὸς τὴν γνησιότητα τῶν ἔργων τοῦ μεγάλου τούτου ρήτορος, τοῦ ὁποίου δὲν ὑπάρχει ἀκόμη καὶ εἶναι δύσκολον νὰ προπαρασκευασθῇ μία νέα κριτικὴ ἔκδοσις.

β') 'Η ἐπίδρασις τῶν 'Ελλήνων Πατέρων ἐπὶ τὸν Ρωμανὸν διαπιστοῦται εἰς τοὺς ὕμνους ἐκείνους οἱ ὁποῖοι δὲν ἔχουν ἱστορικὸν ἢ ἁγιολογικὸν χαρακτῆρα, ἢ δὲν ἐκφράζουν ἐσωτερικὴν ψυχικὴν διάθεσιν (προσευχαί).

γ') 'Η ἐπίδρασις τῶν 'Ελλήνων Πατέρων ἐκτείνεται ἀπὸ τῆς ὑποθέσεως εἰς τὴν γλῶσσαν, εἰς ἐκφραστικοὺς τρόπους καὶ εἰς χειρισμὸν τῶν θεμάτων καὶ εἰς τὴν χρῆσιν τῶν ρητορικῶν σχημάτων λόγου. Οὐδέποτε ὕμνος τοῦ Ρωμανοῦ χάνει τὸν διηγηματικόν του χαρακτῆρα καὶ οὐδέποτε μεταβάλλεται εἰς κήρυγμα. Παρ' ὅλα ταῦτα πάντοτε οἱ ὕμνοι ἀποσκοποῦν νὰ παραδειγματίσουν τοὺς πιστούς. 'Εν τελευταίᾳ ἀναλύσει ὁ καλλιτεχνικὸς σκοπὸς τοῦ Ρωμανοῦ δὲν ἔπαυε νὰ εἶναι *ἠθικός*.

δ') Διὰ τῆς ἐπηρείας τῶν Πατέρων ἐπὶ τὸν Ρωμανὸν ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ ρητορική, μὲ τὰ σχήματά της, τὸν λόγον, τὴν γλῶσσαν ἐπηρεάζει τὸν Ρωμανὸν περισσότερον ἀπὸ οἱονδήποτε συριακὸν ἢ ἑβραϊκὸν κείμενον.

ε') Λεπταὶ ψυχογραφικαὶ διακρίσεις διαφοροποιοῦν τὰς ὑποθέσεις τῶν ρητορικῶν ἔργων καὶ τὰς ὑποθέσεις τῶν ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου. Κατὰ ταῦτα ὁ Ἕλλην ποιητὴς δὲν γίνεται δοῦλος οὔτε τοῦ θέματος οὔτε τοῦ προτύπου του.

1. Περὶ ἐμμέσου ἐπιδράσεως τῶν ἀποκρύφων Acta Pilati διὰ Χρυσοστόμου εἰς τὸν Ρωμανόν, πρβλ. ΕΕΒΣ ΚΖ', 1957, σ. 415.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ϛ′

ΡΩΜΑΝΟΣ ΚΑΙ ΘΕΑΤΡΟΝ

1. Δὲν νομίζομεν ὅτι εἰς τὸ Βυζάντιον ὑπῆρξε θέατρον ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ποὺ ἐνόουν αὐτὸ οἱ ἀρχαῖοι ἢ βλέπομεν αὐτὸ ἡμεῖς σήμερον. Μερικαὶ σκηνικαὶ παραστάσεις, διαλογικὰ ἔργα (Ἰγνατίου στίχοι εἰς τὸν Ἀδάμ, Χριστὸς Πάσχων [1] κλπ.) εἶχον θρησκευτικὸν περιεχόμενον. Ἀλλ' ἡ λειτουργία καὶ αἱ ἄλλαι τελεταὶ τῆς Ἐκκλησίας εἶχον βασικῶς ὑποκαταστήσει τὸ ἀρχαῖον θέατρον (βωμός, χορός, κορυφαῖοι κλπ.), χωρὶς ν' ἀποτελοῦν συνέχειαν τούτου [2]. Ἐκτὸς ἀμφιβολίας εἶναι, ὅτι πλὴν τῆς θείας λειτουργίας τῆς καθ' ἑκάστην διαδραματιζομένης, καὶ ἄλλαι τελεταὶ ὅπως τοῦ Νιπτῆρος κατὰ τὴν Μεγάλην Πέμπτην (διατηρεῖται ἀκόμη εἰς Πάτμον καὶ Ἱεροσόλυμα) καὶ τῶν Τριῶν Παίδων [3] εἶχον δραματικὸν χαρακτῆρα, μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς δράσεως καὶ τοῦ διαλόγου ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς ὑπάρξεως θεατῶν ἐξ ἄλλου. Ἡ τελευταία αὐτὴ παράστασις χαρακτηρίζεται ὡς «Ἀκολουθία ψαλλομένη τῇ Κυριακῇ τῶν ἁγίων Προπατόρων», καθὼς «ἀκολουθία ψαλλομένη» εἶναι καὶ ἡ τοῦ Νιπτῆρος.

Ὑπερβάλλων τὰ πράγματα παλαιότερον ὁ Bouvy [4], ἀπέδωκε δραματικὸν χαρακτῆρα εἰς τοὺς ὕμνους τοῦ Ρωμανοῦ. Τὴν ἄποψιν ταύτην ἀνενέωσεν ὁ Mioni, ὁ ὁποῖος, ἀμέτοχος τῆς πράξεως τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἐθεώρησε τοὺς ὕμνους τοῦ Ρωμανοῦ ὡς λειτουργικὰ δράματα [5], ὡς ψαλλομένους ἀπὸ τὸν κλῆρον, καὶ ὡς ἀποτελοῦντας χριστιανικὸν θέατρον, διαδεχθὲν τὸ ἀφανισθὲν ἐθνικὸν τοιοῦτο [6].

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἤδη ὁ ΚΑ′ ὕμνος «Εἰς τὸ πάθος τοῦ Κυρίου ἡμῶν

---

1. Ἡ Venetia Cottas, Le théâtre à Byzance, Paris 1931, σσ. 222 - 235 : Un passage du drame «Christos Paschon» introduit dans le Tropologion de Romanos, νομίζει ὅτι ὁ Χριστὸς Πάσχων ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ. Ἀντιθέτως ὁ συγγραφεὺς τοῦ κέντρωνος τούτου ἐμιμήθη τὸν Ρωμανόν. Πρβλ. Ν. Α. Λιβαδάραν ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ τοῦ ΚΑ′ ὕμνου, Ὕμνοι Β′, 1954, σ. 165.

2. Ὁ χορὸς π.χ. εἶχεν ἀτονήσει ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ δ′ π.Χ. αἰῶνος !

3. Τρεμπέλας, σσ. 298 - 300 «δραματικὴ παράστασις τῆς καμίνου» τὸ κείμενον δημοσιεύεται ἀπὸ τὸν 2406 μουσικὸν κώδ. τῆς ΕΒΕ.

4. Ed. Bouvy, Poètes et mélodes; étude sur les origines de rythme tonique dans l'hymnographie de l'Église Grecque, Nîmes 1886.

5. Mioni, σσ. 27 - 47 : Il dramma liturgico in Romano.

6. Αὐτόθι, σ. 45.

Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ εἰς τὸν θρῆνον τῆς Θεοτόκου» ψαλλόμενος κατὰ τὴν Μεγάλην Παρασκευήν, παρέχει τὴν ἐτύπωσιν δραματικῆς τινος λειτουργίας [1]. Ἀλλ' εἰς τὸν ἕκτον αἰῶνα δὲν ὑπάρχει τι τὸ μαρτυροῦν ὅτι οἱ ὕμνοι ἐξετελοῦντο θεατρικῶς. Ὁ ἴδιος ὁ συναξαριστὴς λέγει περὶ τοῦ εἰς τὴν Χριστοῦ Γέννησιν, ὅτι ἀνῆλθεν ὁ Ρωμανὸς εἰς τὸν ἄμβωνα [2] καὶ τὸν ἔψαλεν, ὄχι ὅτι τὸν ὑπέβαλεν εἰς ἄλλους. Γνωρίζομεν δ' ὅτι μεταγενεστέρως, τὸν ιδ' αἰῶνα τὸν ὕμνον τοῦτον διετήρει ἀκόμη ἡ Ἐκκλησία. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν Νικηφόρου τοῦ Ξανθοπούλου *«τὰ πολλὰ παρωσαμένη ἡ Ἐκκλησία, ἓν* (κοντάκιον) *καὶ μόνον παρέλαβεν εἰς μνήμην τοῦ θαύματος»* [3], ἦτο δὲ τοῦτο τῶν Χριστουγέννων ὁ ὕμνος. Ἐκ τῆς Βασιλείου Τάξεως γνωρίζομεν ὅτι κατὰ τὴν ἑορτὴν « δέχεται κἀκεῖσε ὁ δημοκράτης τῶν Βενέτων, ἤγουν ὁ δομέστικος τῶν σχολῶν, μετὰ τοῦ περατικοῦ δήμου τῶν Βενέτων, καὶ λέγουσιν οἱ κράκται τὸν ἀπελατικὸν ἦχ. γ' *Τὸν ἐν Ἐδὲμ παράδεισον ἠνέῳξεν ἐν Βηθλεὲμ ἡ Παρθένος»* [4]. Ἑπομένως ὑποθέτομεν ὕμνον ὁμοιάζοντα πρὸς τὸν α' οἶκον τοῦ Ρωμανοῦ. Ὁμοίως ὁ Κ. Πορφυρογέννητος, *Ὅσα δεῖ γίνεσθαι θριάμβου ἐπινικίων τελουμένων ἐν τῷ φόρῳ μετὰ λιτῆς* [5], λέγει «Εἶτα εἰσέρχεται ὁ βασιλεὺς σὺν τῷ πατριάρχῃ ἐν τῷ θείῳ βήματι καὶ θυμιᾷ πέριξ τῆς ἁγίας τραπέζης· ὁ δὲ διάκονος ποιεῖ εὐχὴν συναπτήν· οἱ δὲ ψάλται, ἄνωθεν ἐν τῷ ἄμβωνι ψάλλουσι θεοτοκία πρόσφορα καὶ τῇ ὑποθέσει τῶν ἐπινικίων ἁρμόζοντα, οἷον τὸ *Προστασία φοβερὰ* καὶ τὸ *Ἐπὶ σοὶ χαίρει* καὶ τὸ *Τεῖχος ἀκαταμάχητον* καὶ τὸ *Τῇ ὑπερμάχῳ Στρατηγῷ τὰ νικητήρια* καὶ τὰ τούτοις ὅμοια». Ἀλλ' εἰς τὴν ἑορτὴν τῶν Χριστουγέννων γνωρίζομεν ἐκ τοῦ Κουροπλάτου ὅτι « μετὰ γοῦν τὸ πάντας τοῦ παλατίου πολυχρονίσαι κατὰ τὴν τάξιν αὐτῶν, μέχρι καὶ τῶν Βαρδαριωτῶν, κατὰ τὴν πάλαι πάτριον καὶ τούτων φωνήν, ἤτοι περσιστί, *εἰσέρχονται καὶ οἱ ψάλται καὶ πολυχρονίζουσι* ψάλλοντες καὶ τὸ μετ' αὐτὸ [6] *κοντάκιον Ἡ Παρθένος σήμερον ὑπερούσιον τίκτει* καὶ πάλιν τὸ πολυχρόνιον» [7]. Οὐδεμία

1. Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ὁ ὕμνος μετεδίδετο ραδιοφωνικῶς ἐν Ἀθήναις κατὰ ραδιοσκηνοθεσίαν τοῦ Π. Μαρκάκη, τῶν διαλογικῶν τμημάτων ἀπαγγελλομένων ὑπὸ διαφόρων ἠθοποιῶν. Περὶ τῶν ἐν Γαλλίᾳ θεατρικῶν διασκευῶν καὶ παραστάσεων ὁμιλεῖ ὁ René R. Khawan, Romanos le Mélode, le Christ Rédempteur, Célébrations liturgiques, traduit du grec, Paris 1956, ἐν σσ. 20 - 24. Τὸ περίεργον τοῦτο βιβλίον ἀγνοεῖ πᾶσαν τὴν ἑλληνικὴν βιβλιογραφίαν !

2. Πρβλ. Π. Πολάκη, Ὁ ἄμβων, ἡ λειτουργική του χρῆσις, ΓΠ Β', 1918, σσ. 295 - 297.

3. BZ 2, 1893, σ. 603.

4. Κωνσταντίνου Βασιλέως, Ἔκθεσις... Βιβλ. Α', κεφ. Β', Bonn, σ. 40. Πρβλ. ἔκδ. Al. Vogt, 1935, σ. 33. Ὁ α' οἶκος τοῦ ὕμνου Εἰς Χριστοῦ Γέννησιν ἄρχεται : *Τὴν Ἐδὲμ Βηθλεὲμ ἤνοιξε, δεῦτε λάβωμεν...*

5. Περὶ Βασιλείου Τάξεως, Bonn, σ. 609.

6. Τὸ πολυχρόνιον δηλ.

7. (Ψευδο) Κωδινὸς Κουροπαλάτης, De Officiis Cp., cap. VII (Bekker

λοιπὸν ἔνδειξις ὑπάρχει περὶ δραματικῆς ἀκολουθίας κἄν. Ἐπίσης εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Εἰς θυσίαν τοῦ Ἀβραὰμ ὕμνος τοῦ Ρωμανοῦ εἶναι ζωηρότατος καὶ ἰσάξιος ἂν μὴ ὑπέρτερος λογοτεχνικῶς τοῦ κρητικοῦ μυστηρίου τοῦ ις' αἰ., πρὸς τὸ ὁποῖον ἔχει τινὰς ἀναλογίας [1]· ὅτι μόνον ὁ Ρωμανὸς παρουσιάζει, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν Γένεσιν, τὴν Σάρραν γνωρίζουσαν τὸν σκοπὸν τῆς θυσίας πρὸ τῆς τελέσεως αὐτῆς. Ἀλλ' ὁ συσχετισμός του μὲ κυπριακὸν κείμενον ἐκδοθὲν ὑπὸ τοῦ Λάμπρου [2], ἐπὶ τοῦ ὁποίου βασίζονται οἱ ὑποστηρίζοντες τὴν ὕπαρξιν θρησκευτικοῦ θεάτρου εἰς τὸ Βυζάντιον, εἶναι ἀσύστατος. Τὸ ἐν λόγῳ κυπριακὸν κείμενον ἀντιπροσωπεύει δυτικὴν ἐθιμικὴν παράδοσιν [3].

Κατὰ ταῦτα τὸ δραματικὸν στοιχεῖον ὑπάρχει εἰς τὸν Ρωμανόν, ὀφείλεται δ' ἀφ' ἑνὸς εἰς τὴν ζωηρότητα τοῦ διαλόγου καὶ ἐξ ἄλλου εἰς τὰς ψυχικὰς συγκρούσεις τῶν διαγραφομένων εἰς τοὺς ὕμνους προσώπων, ἀλλὰ πάντοτε ἐντὸς τοῦ διηγηματικοῦ χαρακτῆρος τοῦ ὕμνου, τῆς θέσεώς του εἰς τὰς ἀκολουθίας ὡς κειμένου ψαλλομένου (καὶ ὑποψαλλομένου κατὰ τὸ ἀνακλώμενον). Πᾶσα ὑπόθεσις περὶ σκηνοθετήσεως τῶν ὕμνων καὶ δι' ἠθοποιίας ἀπαγγελίας δραματικῆς αὐτῶν θὰ μᾶς ἔφερε μακρὰν τῆς πραγματικότητος. Ἄλλως τε οὐδ' ὅλοι οἱ ὕμνοι τοῦ Ρωμανοῦ εἶναι διαλογικοί, καὶ ὅσοι εἶναι ἔχουν τὸ μεγαλύτερον μέρος των διηγηματικόν, ὥστε οἱ κατὰ τὰ ἄλλα πλούσιοι διάλογοι νὰ μὴ δικαιολογοῦν τὴν σκηνοθεσίαν. Ἂν τοιαύτην προέβλεπεν ὁ Ρωμανὸς τὰ μὲν διηγηματικὰ στοιχεῖα θὰ ἔπλαττεν ἁπλῶς ἐνδεικτικά, θὰ συνέθετε δὲ μεγαλυτέρους καὶ συστηματικωτέρους τοὺς διαλόγους.

1839, Bonn) 57, 12 - 17 (Περὶ τῆς τοῦ βασιλέως τραπέζης). Πρβλ. παρὰ Pitra, AS I, σ. XXI τὴν εἴδησιν κατὰ τὴν ὁποίαν τὸν ὕμνον τῶν Χριστουγέννων ἔψαλλον εἰς τὸ παλάτιον οἱ χοροὶ τῶν Ἁγιοσοφιτῶν καὶ Ἁγιαποστολιτῶν. Caerem. aul., σ. 682, n. 89; (Ψευδο)-Κωδ. 72 (Bonn).

1. Αἱ ἀναλογίαι εἶναι (ΘΑ = θυσία Ἀβραὰμ (Μέγας). Ρ = Ρωμανὸς Δ'):

α') Ρ. 205 - 207 : *Ἀλλ' ἤδη ἡ χαρὰ εἰς δάκρυα | τάχα τρέπεται.*
ΘΑ. 389 : *Πῶς ἐγυρίσαν οἱ χαρὲς σὲ θλῖψες μιὰν ἡμέρα.*
β') Ρ. 208 - 210 : *σύ μου φάος, σὺ αὐγὴ ἐμῶν βλεφάρων.*
ΘΑ. 378 : *καὶ σύ σουνε τὰ μάτια μου καὶ σύ σουνε τὸ φῶς μου.*
γ') Ρ. 264 - 266 : *Ῥαντίσω τοῖς δάκρυσι | πᾶσαν τὴν γαῖαν καὶ σὺ σὺν ἐμοὶ | ἀλλ' οὖν ἐκ τούτου | κέρδος ἡμῖν οὐκ ἔσται.*
ΘΑ. 392 : *οὐδ' ὄφελος οὐδὲν καλὸν τὸ κλάϊμα σου τοῦ κάνει.*

Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς τρεῖς περιπτώσεις τὰ δύο ἔργα ἔχουν ἄριστα διατυπωθέντας «κοινοὺς τόπους».

2. Βυζαντινὴ σκηνοθετικὴ διάταξις τῶν παθῶν τοῦ Χριστοῦ, ΝΕ 13, 1916, σσ. 381 - 407 (Cod. Vat. Pal. Gr., 345, ιδ' αἰ.).

3. Samuel Baud-Bovy, Sur un «sacrifice d'Abraham» de Romanos et sur l'existence d'un théâtre religieux à Byzance, Byzantion 13, 1938, σσ. 321 - 334, ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ἄρθρου τῆς Marjorie Carpenter, Romanos and the mystery play of the East «The University of Misouri, Studies, Philological Studies in honour of W. Miller, XI, ἀρ. 3, 1 Ἰουλίου 1936, σσ. 21 - 51.

2. *Ἡ ποίησις τοῦ Ρωμανοῦ εἶναι ἰδεαλιστική*, ἢ ἰδανική, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἐσωτερικότητος τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἀνυπαρξίας τοῦ ἔξω κόσμου. Ὁ φυσικὸς κόσμος ὑπάρχει, ἀλλὰ προβάλλεται ὁ ψυχικὸς κόσμος. Διὰ τὸν Ποιητὴν δὲν ἔχουν ἀξίαν αἱ περιγραφαὶ τῶν φυσικῶν καλλονῶν, ἀλλ' ἡ ἔκφρασις τῶν ψυχικῶν συναισθημάτων, ὁ ἔσω ἄνθρωπος, ὁ ἁμαρτάνων, ὁ μετανοῶν, ὁ προσευχόμενος.

Ἡ ποίησις τοῦ Ρωμανοῦ εἶναι ἀνθρωποποιητική[1]. Πάντα τὰ ἱερὰ πρόσωπα, οὐδὲ τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Θεοῦ ἐξαιρουμένου, προβάλλονται μὲ ἀνθρωπίνην λαϊκὴν ψυχολογίαν, ἀνταποκρινόμενα πρὸς τὴν ψυχολογίαν τοῦ ἀκούοντος ἐν τοῖς ναοῖς τοὺς ὕμνους ἐκκλησιάσματος. Τοῦτο εἶναι τὸ μέγα χάρισμα τῆς ποιήσεως τοῦ Ρωμανοῦ. Χωρὶς νὰ ἐκχυδαΐζῃ τὰ ἱερὰ πρόσωπα, καταβιβάζει αὐτὰ μέχρι τῆς ἀνθρωπίνης αἰσθήσεως καὶ παρουσιάζει αὐτὰ σκεπτόμενα, δρῶντα καὶ ἐκφραζόμενα κατ' ἄνθρωπον καὶ δὴ συνήθη ἄνθρωπον τῆς ἡμέρας. Εἰς τοῦτο συντελεῖ καὶ ὁ διάλογος τῶν ὕμνων.

---

1. Ἄλλο θέμα εἶναι ἡ προέλευσις τοῦ ἀνθρωποποιητισμοῦ τούτου. Παλαιοτέρα ἀντίληψις ἀποδίδει εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ θεάτρου τῶν μίμων τὴν τοιαύτην διαμόρφωσιν τῶν ἱερῶν προσώπων, ἐπίδρασιν ἐλθοῦσαν εἰς τὴν ὑμνογραφίαν μέσῳ τῆς πατερικῆς ρητορικῆς, ὑπολογίζει δὲ τὸ στοιχεῖον τοῦτο ὡς λαϊκόν. Ἀνεξαρτήτως τῆς τυχὸν συμπτώσεως, γεγονὸς εἶναι ὅτι ὁ Ρωμανὸς μεταξὺ τῆς μιᾶς καὶ τῆς ἄλλης τοποθετήσεως συνειδητῶς ἐκλέγει ἐκείνην δι' ἧς θὰ δυνηθῇ περισσότερον νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τοῦ ἀκροατηρίου. Ὅτι δὲ ἡ ρητορικὴ ὡς φιλολογικὸν εἶδος ἐπηρέασε τὸν Ρωμανὸν περισσότερον τοῦ θεάτρου εἶναι ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας δι' ἐμέ. Ἡ ρητορικὴ περιέκλειε τὸ δραματικὸν στοιχεῖον καὶ ἐχρησιμοποίει εὐρέως τὸν διάλογον διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν δραματικὴν σύγκρουσιν. Τούτου ἐπωφελήθη ὁ Μελῳδὸς περισσότερον εἰς τὰ ἔργα του, ὅπου τὰ πρότυπά του ἦσαν ρητορικά.

Περὶ τῶν σχετικῶν ζητημάτων πρβλ. Giorgio La Piana, **Le rappresentazioni sacre nella letteratura bizantina dalle origini al sec. IX con rapporti al teatro sacro d'occidente, Grottaferrata 1912, 8⁰**, σσ. 344, ἐν σσ. 160 - 165. Ἄλλην ἄποψιν (ἀπαράδεκτον δι' ἐμὲ) ἐκθέτει ἡ Βενετία Κόττα ἐν σσ. 35 - 65 (L'origine de la mimique dans le théâtre écclesiastique) τοῦ βιβλίου της : Le théâtre à Byzance par Vénétia Cottas, Paris 1931. Περὶ τῶν μιμικῶν ᾀσμάτων καὶ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρός τε τὴν τραγῳδίαν καὶ τὰς νεωτέρας παραλογάς, πρβλ. Στίλπωνος Κυριακίδου, Αἱ ἱστορικαὶ ἀρχαὶ τῆς δημώδους νεοελληνικῆς ποιήσεως, Θεσσαλονίκη 1934, 8⁰, σσ. 30, ἐν σσ. 17 - 19 (ὅτι τοιαῦτα ᾄσματα δὲν ἐσώθησαν μέχρις ἡμῶν).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'

Ο ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΣ ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΥΜΝΩΝ [1]

1. Ὁ διάλογος εἶναι βασικὸν χαρακτηριστικὸν τῶν ρωμανικῶν ὕμνων, οἱ ὁποῖοι σπανιώτατα στεροῦνται αὐτοῦ. Ὅταν δὲν διαλέγωνται ἐν αὐτοῖς πρόσωπα, τότε ὁμιλεῖ πρὸς τὸν Θεὸν ἢ πρὸς ἑαυτὸν ὁ Ποιητής. Ἐκτὸς τοῦ *ἐσωτερικοῦ διαλόγου* ὑπάρχει καὶ *ἐξωτερικὸς διάλογος*. Χωρὶς νὰ δεσμευθῶμεν ἀπὸ τοὺς τύπους τοὺς χρησιμοποιουμένους ἀπὸ τοὺς μελετητὰς τῆς κλασσικῆς φιλολογίας, οὐδ' ἀπὸ τὴν σχετικὴν ὁρολογίαν, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ ποίησις τῶν ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ εἶναι μὲν κυρίως λυρική, μετέχει δ' ὅμως καὶ τῆς διηγήσεως, πολλάκις δηλαδὴ ἀναπτύσσει ἓν ἐπεισόδιον τῆς Παλαιᾶς ἢ τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἢ ἓν μαρτύριον ἑνὸς ἱεροῦ προσώπου ἢ ἁπλῶς τοῦ βίου του τὰ γεγονότα. Κατ' ἀνάγκην ἑπομένως τὸ λυρικὸν κείμενον δὲν περιορίζεται ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν διήγησιν, ἀλλὰ χρησιμοποιεῖ τὸν διάλογον, τὸν «ἐξωτερικὸν διάλογον», τὸν πραγματικόν, κατὰ τὸν ὁποῖον ἀνταλλάσσουν τὰς σκέψεις των καὶ ἐκφράζουν τὰ συναισθήματά των τὰ δρῶντα πρόσωπα, ἢ ἁπλῶς ὁμιλοῦν διὰ νὰ μᾶς πληροφορήσουν περὶ τῶν συμβαινόντων. Ὁ πραγματικὸς αὐτὸς διάλογος εἶναι συνηθέστατος εἰς τὰ ἔργα τοῦ Ρωμανοῦ, ὅπου π.χ. διαλέγεται ἡ Παρθένος μετὰ τοῦ μέλλοντος νὰ σταυρωθῇ Θεοῦ - Λόγου, εἴτε οἱ ἅγιοι μετὰ τῶν διωκτῶν των κατὰ τὸ μαρτύριον αὐτῶν. Ὁ ἐξωτερικὸς μάλιστα διάλογος καθιστᾷ τὸ ἔργον τοῦ Ρωμανοῦ ζωηρότερον, κινητικώτερον καὶ περισσότερον ἀνθρώπινον· τὸ μὲν διότι ὁ ποιητὴς εἰσάγει λαϊκὰς μορφὰς διαλεγομένας πολλάκις ἁπλοϊκῶς, τὸ δὲ διότι καὶ τὰ θεῖα πρόσωπα ἐκφράζονται κατὰ τρόπον συναισθηματικὸν πλησιέστατον πρὸς τὸν μέσον ἀκροατὴν τοῦ ὕμνου, ὄχι πλέον ὡς Θεὸς πρὸς Θεοτόκον π.χ. ἀλλ' ὡς υἱὸς πρὸς μητέρα. Καὶ δὲν ἔχει βέβαια τὴν δραματικότητα τῆς τραγικῆς στιχομυθίας, πολλάκις ὅμως ἐξαντλεῖ τὸν ὕμνον, χρωματίζει τὰ πρόσωπα, ἐξαίρει τὰς βασικὰς αὐτῶν ἐννοίας, παιδαγωγεῖ καὶ διδάσκει. Τὰ ὁμιλοῦντα πρόσωπα διηγοῦνται, ἀποροῦν, προσεύχονται, παρακαλοῦν ἀλλὰ καὶ ὀργίζονται καὶ ἀπειλοῦν καὶ εἰρωνεύονται καὶ ἐπιπλήττουν καὶ ἁπλοϊκῶς ἐκφράζονται. Αὐτὸς ὁ Χριστός, μέλλων νὰ μεταβάλῃ τὸ ὕδωρ εἰς οἶνον κατὰ τὸν γάμον τὸν ἐν Κανᾷ, παρίσταται ὑπὸ τοῦ Ρωμανοῦ χρησιμοποιῶν τοὺς ὑπηρέτας τῆς οἰκίας καὶ οὐχὶ τοὺς ἀποστόλους πρὸς πλήρωσιν τῶν ὑδριῶν (Ἰωάννης, 2,1-10), ὑποψιαζόμενος ὅτι ἂν

---

1. Πρβλ. Ν. Β. Τωμαδάκης, ΕΕΒΣ ΚϚ', 1956, σσ. 3 - 25 καὶ ΚΗ', 1958, σσ. 72 - 74. Ὅρα καὶ πρόσθεν τὰ περὶ διαλόγου γραφέντα.

ἐμεσολάβουν οἱ ἀπόστολοι τὸ θαῦμα θ' ἀπεδίδετο εἰς πανουργίαν: *«Πέτρον γὰρ ὑπουργῆσαι, ἀλλ' οὐδὲ Ἰωάννην, οὐκ Ἀνδρέαν νῦν βούλομαι, οὐκ ἄλλον οὐδένα τῶν ἐμῶν ἀποστόλων, ἵνα μὴ γεννηθῇ δι' αὐτῶν τοῖς ἀνθρώποις ὑποψία ἐντεῦθεν φαυλότητος, ἀλλ' αὐτοὺς νῦν θέλω ὑπουργεῖν τοὺς ὑπηρέτας ἐμοί...»* ![1]. Ἐσκέπτετο λοιπὸν καὶ ὁ Χριστὸς ἀνθρωπίνως. Γενικῶς εἰπεῖν, ἡ χάρις τῶν ὕμνων θὰ ἠλαττοῦτο ἀποφασιστικῶς ἂν ἐξῄρει τις τοὺς διαλόγους. Τοῦτο φυσικὰ δὲν φαίνεται ἀπὸ τὰ εἰς τὰ λειτουργικὰ βιβλία τῆς Ἐκκλησίας μας διασωθέντα ἀποσπάσματα τῶν ὕμνων, ἀλλ' εἶναι φανερὸν ἀπὸ τοὺς ἐξ αὐτῶν ἀκεραίους. Σημειωτέον ὅτι εἰς τὸν ἐξωτερικὸν διάλογον ὁ Ποιητὴς κατ' ἀρχὴν κρατεῖ τὰ ὑπὸ τῶν Γραφῶν καὶ μαρτυρολογίων παραδεδομένα, ἀλλὰ προχωρεῖ καὶ πέρα αὐτῶν, εἰς φανταστικοὺς διαλόγους, οἱ ὁποῖοι οὐδαμόθεν παρεδόθησαν, διὰ τοῦτο ὅμως καὶ φαίνονται ἀληθέστεροι, καθὼς τοὺς καταξιώνει ἡ ἀλήθεια τῆς τέχνης, διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου στοιχείου. Ἔχει ἑπομένως ὁ Ποιητὴς τὴν ἐλευθερίαν νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν διατύπωσιν ἐρωταποκρίσεων μεταξὺ τῶν προσώπων τὰ ὁποῖα εἰσάγει εἰς τοὺς ὕμνους, χρησιμοποιεῖ δὲ τὸν εὐθὺν λόγον διὰ νὰ μᾶς παράσχῃ τὴν ἐντύπωσιν περὶ τῶν δρώντων προσώπων, ἀφοῦ ὁ λόγος χαρακτηρίζει ὑπὲρ πᾶν ἄλλο δρώμενον. Εἴδομεν ἤδη, ὅτι ὁ Πέτρος κατὰ τὴν ἄρνησιν λέγει περισσότερα τῶν ὅσων παραδίδει ὁ εὐαγγελιστὴς [2] καὶ ἡ ἁμαρτωλὴ γυνὴ κατὰ τὴν πρᾶσιν τοῦ μύρου συζητεῖ μὲ τὸν μυροπώλην καὶ ἐκθειάζει τὸν Χριστόν [3]. Ἡ Θεοτόκος ἐπιπλήττεται σχεδὸν ἀπὸ τὸν Κύριον διὰ τὴν ἐπιμονήν της νὰ παρακολουθήσῃ τὴν σταύρωσιν [4]. Ὁ ἅγιος Δημήτριος δέχεται τὴν εἰρωνείαν τῶν συλλαβόντων αὐτὸν στρατιωτῶν τοῦ Μαξιμιανοῦ [5], πάντα δὲ ταῦτα πέρα τῶν ὅσων παραδίδουν ἡ Γραφὴ καὶ τὰ μαρτυρολόγια. Δὲν πρόκειται ὅμως περὶ τούτου, διότι ὁ ἐξωτερικός, ὁ πραγματικὸς διάλογος τῶν ὕμνων εἶναι ἄλλη ὑπόθεσις.

2. Εἰς τὸν **ἐσωτερικὸν διάλογον** ὑπάρχει εἰς τὴν πραγματικότητα ἓν πρόσωπον τὸ ὁποῖον ἐν τῇ συνειδήσει του διαλέγεται πρὸς ἑαυτὸ καὶ ἀπευθύνει τὰς ἐρωτήσεις καὶ διατυπώνει τὰς ἀπαντήσεις. Μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ ἐρωτῶν καὶ ἀπαντῶν συνάμα δὲν θέτει εἰς τὸ ἴδιόν του στόμα ἀμφότερα τοῦ διαλόγου τὰ στοιχεῖα, ἀλλ' ἐνῷ ἐρωτᾷ ἐσωτερικῶς (δηλονότι οὐχὶ πραγματικῶς διὰ τῆς φωνῆς, ἀλλὰ διὰ τῆς σκέψεως), ὁμοίως ἐσωτερικῶς ἀπαντᾷ θέτων εἰς τὸ στόμα τρίτου προσώπου τὰς ἀπαντήσεις. Τὸ τρίτον τοῦτο

---

1. Hymnes II, σ. 316 (οἶκος ιζ').
2. P i t r a, AS I, σσ. 107 - 116.
3. P i t r a, Ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 85 - 92. Πρβλ. ἀνωτέρω σσ. 112 - 113.
4. Ὕμνος ΚΑ' (ἐκδοθεὶς ὑπὸ Ν. Α. Λ ι β α δ ά ρ α, Ὕμνοι Β', 141 ἑξ.), στ. (50-84 καὶ 124 - 149) ἰδίᾳ 165 - 201, 215 - 227.
5. Ὕμνος ΙΕ' (ἐκδοθεὶς ὑπ' ἐμοῦ, Ὕμνοι Β', σ. 3 ἑξ.), στ. 54 - 59.

πρόσωπον εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἐκ τῶν δρώντων ἐν τῷ ὕμνῳ. Οὕτω καὶ ἡ ἐρώτησις καὶ ἡ ἀπάντησις ἔχουν τὴν αὐτὴν πηγὴν καὶ τὸ συζητούμενον διαφοροποιεῖται εἰς τὴν σκέψιν τοῦ προσώπου τὸ ὁποῖον ἐσωτερικῶς διαλέγεται, κατὰ βάθος δηλαδὴ ὑπόκειται αὐτὸς ὁ Ποιητής. Τὸ σύστημα τοῦτο δὲν εἶναι εἰς τὴν λογοτεχνίαν νέον, οὔτε περιέπεσεν εἰς ἀχρηστίαν μετὰ τὸν Ρωμανόν. Εἶναι ὅμως ἐκφραστικὸν μέσον ἀξιολογώτατον ἀπὸ αἰσθητικῆς ἀπόψεως. Ἐνῶ δηλαδὴ ὁ Ποιητὴς θὰ ἠδύνατο ὡρισμένας σκέψεις του νὰ παρουσιάσῃ ὡς ἰδικάς του καὶ μονοτόνως νὰ τὰς διατυπώσῃ διηγηματικῶς καὶ ἐν συνεχεῖ λόγῳ, καταφεύγει εἰς τὴν ἀπόδοσιν αὐτῶν εἰς πρόσωπον ὅπερ εἰσάγει εἰς τὸ ἔργον του. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ἐνῶ τὸ πρόσωπον τοῦτο θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκτυλίξῃ τὴν σκέψιν του καθ' ἑαυτὸ στοχαζόμενον, μονολογοῦν δηλονότι, ὁ Ποιητὴς παρουσιάζει τοῦτο νὰ διερωτᾶται ἂν ἐσκέπτετο κατὰ τὸν Α τρόπον ποίαν ἀντίδρασιν - ἀπάντησιν θὰ προεκάλει ἀπὸ τρίτον τινὰ (δρῶν πρόσωπον συνήθως τοῦ ὕμνου). Οὕτως ἐπιτυγχάνει διακοπὴν τῆς μονοτονίας, δημιουργεῖ διάλογον ἐκεῖ ὅπου πράγματι δὲν ὑφίσταται, διαφοροποιεῖ τὰ συγκρουόμενα πρόσωπα, τὰ συναισθήματα καὶ τὰς ἰδέας αὐτῶν, καὶ προδιαγράφει πιθανὰς ἐκβάσεις τῶν δρωμένων, αἱ ὁποῖαι ἐν τούτοις εἰς τὴν πραγματικότητα ὑπάρχουν μόνον εἰς τὴν ἰδίαν του σκέψιν. Ἀκόμη ὁ Ποιητὴς δύναται νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν ἔκφρασιν τῶν ποιητικῶν του πιθανοτήτων ὑπὸ τύπον ὑποθέσεων ἐκφερομένων ἐν τῷ διαλόγῳ, καὶ ὅταν τοῦτο θὰ τοῦ ἦτο ἀπηγορευμένον ἀπὸ τὰ στενὰ ἱστορικὰ πλαίσια, τὰ ὁποῖα προδιέγραψεν ἡ διήγησις τῆς Γραφῆς ἢ τοῦ μαρτυρολογίου, διήγησις τὴν ὁποίαν ἐκεῖνος ὡς πιστὸς κληρικὸς δὲν δύναται ν' ἀθετήσῃ.

Τέλος ὁ Ρωμανὸς χρησιμοποιεῖ τὸν ἐσωτερικὸν διάλογον διὰ νὰ δείξῃ τὰς σκέψεις ἑνὸς προσώπου τοῦ ὕμνου του. Ἀντὶ νὰ ὑπεισέλθῃ ὁ ἴδιος ἀπευθείας εἰς τὴν διαπίστωσιν αὐτὴν καὶ νὰ τὴν ἐκφράσῃ ὡς ἴδιον συμπέρασμα, μεταχειρίζεται κάτι ἀνάλογον πρὸς τὸν θεατρικὸν μονόλογον. Εἶναι γνωστὸν ὅτι, ἤδη ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος, εἰς τὸ θέατρον ὁ συγγραφεύς, μὴ δυνάμενος ἄλλως νὰ καταστήσῃ γνωστὰς εἰς τοὺς ἀκροατὰς τὰς σκέψεις τῶν ἡρώων του, θέτει εἰς τὸ στόμα αὐτῶν μονολόγους, τοὺς ὁποίους οὗτοι μεγαλοφώνως ἀπαγγέλλουν ἐπὶ τῆς σκηνῆς. Κάποτε οἱ μονόλογοι αὐτοὶ λέγονται καὶ ἐπὶ παρουσίᾳ τρίτων, ὑποδηλώνουν δὲ τὰς προθέσεις περαιτέρω δράσεως τοῦ ὁμιλοῦντος. Ὁ θεατὴς ἀντιλαμβάνεται τὸ ἀφύσικον τοῦ πράγματος, διότι εἰς τὴν ζωὴν οὐ μόνον σπανιώτατα μονολογοῦμεν ἀλλὰ καὶ οὐδέποτε τὰς μυχιαιτάτας τῶν σκέψεών μας χαμηλοφώνως ἐκφράζομεν ἐπὶ παρουσίᾳ τρίτων. Ἀλλ' ἡ σκηνικὴ οἰκονομία ἐπιβάλλει τοῦτο εἰς τὸ θέατρον. Ὁ ὑμνογράφος ὅμως δὲν ἔχει ἀνάγκην νὰ δώσῃ θεατρικὴν μορφὴν εἰς τὸν μονόλογον τῶν προσώπων τῶν ὕμνων. Καὶ τοῦτο διότι ἔχει τὴν εὐχέρειαν νὰ παρουσιάζῃ τὸν μονόλογον ὡς σκέψεις καθ' ἑαυτὰ τῶν προσώπων τοῦ ὕμνου, τὰ ὁποῖα οὕτω διαλέγονται μετὰ τοῦ ἑαυτοῦ των. Τὸ δύσκολον τοῦτο ἔργον δίδει ἰδιαιτέραν

χάριν εἰς τοὺς ὕμνους, ὁσάκις ἀπαντῶμεν ἐναλλαγὴν πραγματικῶν διαλόγων, ἐκφραζομένων δηλονότι μεγαλοφώνως μεταξὺ δύο προσώπων, καὶ ἐσωτερικῶν διαλόγων, δηλαδὴ μονολόγων τοῦ προσώπου, ὅπερ καθ' ἑαυτὸ διαλεγόμενον διατυπώνει τὴν μυχίαν του σκέψιν καὶ ἑτοιμάζει τὴν ἔκφρασιν τοῦ ἐπακολουθοῦντος ἐξωτερικοῦ διαλόγου. Διότι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον μᾶς δίδεται ἡ εὐκαιρία νὰ παρακολουθήσωμεν τὸν ἔσω ἄνθρωπον, πῶς οὗτος δηλαδὴ ἀντιμετωπίζει τὰ γεννώμενα προβλήματα, καὶ τὴν ἐξωτερίκευσιν τῶν σκέψεων τοῦ ἀνθρώπου τούτου, ἡ ὁποία δὲν ἀποδίδει πάντοτε τὴν ἐσωτερικὴν σκέψιν. Ἡ τέχνη ἐν προκειμένῳ δὲν εἶναι εὔκολος ὅσον φαίνεται, ὅταν μάλιστα τὰ ἐν τοῖς ὕμνοις πρόσωπα δὲν εἶναι οὔτε ἀφελεῖς λαϊκοὶ τύποι, δοῦλοι ἢ ὑπηρέται, οὐδὲ πονηροί τινες δολοπλόκοι, ἄλλα σκεπτόμενοι καὶ ἄλλα ἐκφράζοντες, ἀλλὰ ἱερά, ὡς ἡ Θεοτόκος, ὁ ἀρχάγγελος Μιχαήλ, ὁ θεοπάτωρ Ἰωσὴφ κλπ. Ἀλλ' ἡ δυσκολία αὐτὴ ἔχει χρησιμώτατον ἀντίβαρον : Ὁ ἀκροατὴς τοῦ ὕμνου (καὶ λέγω πάντοτε ὁ ἀκροατής, διότι οἱ ὕμνοι ἐψάλλοντο, δὲν ἀνεγινώσκοντο), αἰσθάνεται τὸν τρόπον αὐτὸν τῆς ἐκδηλώσεως, τὴν κύμανσιν δηλαδὴ τῆς ἐσωτερικῆς σκέψεως καὶ τῆς ἐκφράσεως, πολὺ πλησιέστερον πρὸς ὅ τι συμβαίνει καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ἴδιον. Διότι καὶ ὁ τιμιώτερος ἄνθρωπος καὶ ὁ εἰλικρινέστερος συζητητής, πρῶτον σχηματίζει ἐσωτερικῶς τὴν σκέψιν του καὶ μετὰ ταῦτα ἐκφράζει ἐξ αὐτῆς τὸ δέον λεχθῆναι.

3. Διὰ νὰ ἔλθωμεν εἰς συγκεκριμένα, θέλω πρῶτον νὰ φέρω παράδειγμα τοῦ ἐσωτερικοῦ αὐτοῦ διαλόγου, ὁ ὁποῖος εἰς τὴν πραγματικότητα εἶναι μονόλογος, διατύπωσις σκέψεως. Καὶ τὸ παράδειγμα λαμβάνω ἀπὸ τὸν *Ὕμνον εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς Θεοτόκου,* κολοβὸν δυστυχῶς, ἄγνωστον τέως, ἕως οὗ ἐξεδόθη διὰ τοῦ πρώτου τόμου τῆς ὑπὸ τὴν καθοδήγησίν μου ἐκδόσεως [1]. Ὁ ὕμνος αὐτός, ἔχων ἐφύμνιον τὸ *«Χαῖρε νύμφη ἀνύμφευτε»,* πείθει — ἐμὲ τοὐλάχιστον — ὅτι εἶναι ὁ πραγματικῶς ποιηθεὶς διὰ τὴν 25ην Μαρτίου, καὶ ὅτι ὁ Ἀκάθιστος δὲν ἐγράφη ποτὲ ὑπὸ τοῦ Ρωμανοῦ.

Ἡ ὑπόθεσις τοῦ ἐν λόγῳ ὕμνου εἶναι ἡ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, δηλαδὴ ἡ ἐμφάνισις τοῦ ἀρχαγγέλου Γαβριὴλ πρὸ τῆς Μαριάμ, εὑρισκομένης εἰς τὸν ταπεινὸν οἰκίσκον τοῦ Ἰωσὴφ ἐν Ναζαρέτ, ἡ ἀγγελία τῆς ἐνανθρωπήσεως

---

1. Ὑπὸ Ἰ ω ά ν ν ο υ - Θ ε ο φ ά ν ο υ ς Π α π α δ η μ η τ ρ ί ο υ. Πρβλ. Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ Ὕμνοι, Α', 1952, σσ. 301 - 323. Ὁ ἐκδότης (σσ. 304 - 305) ὑπέδειξεν ὡς πηγὰς τοῦ ὕμνου τοὺς λόγους Γρηγορίου τοῦ Θαυματουργοῦ καὶ Ἰωάννου Χρυσοστόμου (spuria), PG 60, 755. Ἀλλ' ὁ τελευταῖος οὗτος δὲν δύναται νὰ ἐχρησίμευσεν ὡς πρότυπον τοῦ Ρωμανοῦ. Ἀνάλυσίν του βλέπε παρὰ G. L a P i a n a, Ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 105 - 109.

Ἐσωτερικὸς διάλογος μεταξὺ Μαριὰμ καὶ Γαβριὴλ ὑπάρχει καὶ εἰς τὸν ἐκδοθέντα ὡς τρίτον τὸν μεθεόρτιον ὕμνον εἰς τὴν Γέννησιν (Hymnes II, 118) ἀπὸ τοῦ οἴκου ζ' κέξ. ὅπου τὰ ρήματα *ἐβόησε, φησὶ* κακῶς μετέφρασεν ὁ ἐκδότης «s'écria, repond - il». Ταῦτα πάντα ἀντηλλάγησαν *ἐν διανοίᾳ,* φανερώνουν ἔντονον ἢ ἁπλῆν σκέψιν.

τοῦ Κυρίου, ἡ ἄμεσος σύλληψις τοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ προκληθεῖσα ἐκ τῶν συμβάντων ἐντύπωσις εἰς τὸν σώφρονα μνήστορα Ἰωσήφ, ὁ ὁποῖος ταχέως πείθεται ὅτι πρόκειται περὶ θείας παρουσίας, οὐχὶ δὲ περὶ κλεψιγαμίας.

Τὸ θέμα εἶναι κλασσικόν, μὲ βάσιν πάντοτε τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Λουκᾶ καὶ τὰς εἰς αὐτὸ ὁμιλίας τῶν Πατέρων, ἰδίᾳ δὲ τὰς εἰς τὸν *Γρηγόριον ἐπίσκοπον Νεοκαισαρείας τὸν θαυματουργὸν* (213 - 270 ἢ 275) ἀποδιδομένας ὁμιλίας: «Εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς Παναγίας Θεοτόκου Παρθένου τῆς Μαρίας, λόγοι πρῶτος, δεύτερος καὶ τρίτος» (Migne, PG X, στ. 1145 - 1178)[1].

Ἀλλὰ δι' ἡμᾶς σημασίαν ἔχει ὁ χειρισμὸς τοῦ θέματος πάντοτε μὲν προκειμένου περὶ βυζαντινοῦ ποιητοῦ, ἰδιαίτατα δὲ περὶ τοῦ ἡμετέρου Ρωμανοῦ, ὁ ὁποῖος διὰ τῶν διαλόγων ἔφερε τὰ τρία ἱερὰ πρόσωπα, τὴν Μαριάμ, τὸν ἄγγελον (Γαβριὴλ) καὶ τὸν Ἰωσὴφ ἐγγύτερον πρὸς τοὺς πιστοὺς καὶ τὰ ἀνθρώπινα αὐτῶν αἰσθήματα. Καὶ εἰς τοῦτο βασικῶς ἠκολούθει τὸ ρητορικόν του πρότυπον, τὸ ὁποῖον ἐξελαΐκευε καὶ ἐπέβαλλε μὲ τὴν χάριν τῆς μελῳδίας καὶ τὴν συντομίαν τοῦ ὕμνου.

Τὸ πρῶτον ἐκ τῶν εἰσαγομένων εἰς τὸν ΙΔ' ὕμνον προσώπων εἶναι ὁ ἄγγελος, ὁ ἀρχιστράτηγος Γαβριὴλ *«σύνθεμα φιλανθρωπίας δεξάμενος»* λαβὼν διαταγὴν τῆς ἀγγελίας τῆς ἐνανθρωπήσεως, τὸ ὄργανον διὰ τοῦ ὁποίου ἐγένετο ἡ σύλληψις τοῦ Κυρίου, διότι αὕτη συνέπεσε μὲ τὸν χαιρετισμόν. Ἐν προκειμένῳ ἰδοὺ πῶς ὁ Γρηγόριος ὁ Θαυματουργὸς[2] παριστᾷ τὸν ἄγγελον καὶ τὸ *«σύνθεμα»*: *«Τῷ μηνὶ τῷ ἕκτῳ, ἀπεστάλη Γαβριὴλ πρὸς Παρθένον. Ὅς πάντως που τοιαύτας ἐντολὰς δεξάμενος· Δεῦρο, λοιπόν, ὦ ἀρχάγγελε, ὑπουργὸς γενοῦ φοβεροῦ μυστηρίου, ἀποκεκρυμμένου, διακόνησον τῷ θαύματι... λάλησον εἰς τὰ ὦτα τῆς λογικῆς κιβωτοῦ, ἑτοίμασαί μοι τῆς ἀκοῆς τὰς εἰσόδους. Ἀλλὰ μὴ θορυβήσῃς, μηδὲ ταράξῃς τὴν ψυχὴν τῆς Παρθένου...»* (στ. 1173). Ἡ τελευταία αὕτη παραγγελία ἔχει ἰδιάζουσαν σημασίαν, διότι ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὸν Γαβριὴλ τὸ δικαίωμα ἐπιβολῆς ποινῆς εἰς τὴν Μαριάμ, ἐὰν αὕτη δυσπιστήσῃ. Καὶ συνεχίζει ὁ Γρηγόριος Θαυματουργός: *«Ἤκουσεν ὁ ἀρχάγγελος ταῦτα, καὶ καθ' ἑαυτόν, ὡς εἰκός, ἐλογίζετο· Ξένον τὸ πρᾶγμα τοῦτο· ὑπερβαῖνον ἔννοιαν τὸ λαλούμενον. Ὁ τοῖς χερουβεὶμ φοβερός, ὁ τοῖς σεραφεὶμ ἀθεώρητος, ὁ πάσαις ταῖς οὐρανίαις* [ἀγ-

---

1. Ὁ P. Godet, DTC, VI, στ. 1846, θεωρεῖ γνήσιον τὸν πρῶτον μόνον λόγον εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν. Ὁ Ρωμανὸς πάντως εἶχεν ὑπ' ὄψιν καὶ τοὺς τρεῖς. Ὁ G. La Piana, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 100, κατατάσσει τὴν «δραματικὴν» ταύτην ὁμιλίαν εἰς τὴν πρώτην κατηγορίαν, ἐκείνην δι' ἧς παραδίδονται ἀποσπάσματα ἀνήκοντα εἰς ἀρχαίας δραματικὰς ὁμιλίας. Περὶ τῆς τρίτης ὁμιλίας, ἣν θεωρεῖ (σσ. 100 - 101) πολὺ μεταγενεστέραν τοῦ φερομένου συγγραφέως, πρβλ. τοῦ αὐτοῦ G. La Piana, Una omelia inedita di S. Gregorio Nisseno e le omelie εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν attribuite a Gregorio Taumaturgo, Roma 1909. Οὐδεὶς δέχεται ὅτι ἡ ὁμιλία εἶναι προγενεστέρα τοῦ ε' αἰῶνος.

2. Λόγος τρίτος PG X, στ. 1171 - 1178.

γελικαῖς] *δυνάμεσιν ἀκατανόητος, εἰδικὴν συντυχίαν ἐπαγγέλλεται κόρῃ· αὐτοπρόσωπον παρουσίαν μηνύει, μᾶλλον δὲ εἴσοδον δι' ἀκοῆς ὑπισχνεῖται· καὶ ὁ τὴν Εὔαν καταδικάσας, τὴν αὐτῆς θυγατέρα τοσοῦτον δοξάζειν ἐπείγεται; Λέγει γάρ· ἑτοιμάσαι μοι τῆς ἀκοῆς τὰς εἰσόδους. Ἀλλὰ μὴ δύναται γαστὴρ χωρεῖν τὸν ἀχώρητον; Ὄντως τοῦτο φοβερὸν τὸ μυστήριον»* (στ. 1176). Ἐπακολουθεῖ συζήτησις μεταξὺ Γαβριὴλ καὶ Θεοῦ [1], κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἀρχάγγελος πείθεται περὶ τῆς ἀποστολῆς του.

Εἰς τὸν ὕμνον ΙΔ' ἄλλως διεξάγονται τὰ πράγματα. Οἱοσδήποτε ἄλλος ποιητὴς (ἀνεπηρέαστος ἀπὸ τὴν πατερικὴν ρητορικὴν) θ' ἀπέστελλε τὸν Γαβριὴλ θαρσαλέον εἰς τὸ ἔργον τοῦ εὐαγγελισμοῦ. Ὁ Ρωμανὸς παραβλέπει τὴν συζήτησιν μεταξὺ Γαβριὴλ καὶ οὐρανίου Πατρός, οἵαν παρουσιάζει αὐτὴν ὁ Γρηγόριος Θαυματουργός. Ὅσα λέγει ἐσωτερικῶς ὁ Γαβριὴλ εἶναι αἱ προσωπικαί του ἀμφιβολίαι, οἱ στοχασμοί του, οἱ δισταγμοί του, ὁ ἐσωτερικὸς μονόλογος τῆς ἀμφιβολίας, μὴ ἐξελισσόμενος εἰς φυσικὸν διάλογον. Ὁ Ρωμανὸς ἐνσαρκώνει τὸν ἀρχιστράτηγον συνεσταλμένον, ἀποροῦντα ἀνθρωπίνως πρὸ τοῦ μυστηρίου τοῦ ὁποίου γίνεται συνεργός, οἱονεὶ διστάζοντα : *«Ὅλος φησίν, ὁ οὐρανὸς | καὶ ὁ πύρινος θρόνος | οὐ χωρεῖ μου τὸν δεσπότην· | καὶ ἡ εὐτελὴς αὕτη* (ἡ Μαριὰμ) *πῶς ὑποδέχεται; | ἄνω φρικτὸς καὶ κάτω πῶς ὁρατός;»*. Πῶς εἶναι δυνατὸν ὁ ἀχώρητος Θεός, τὸν ὁποῖον δὲν χωρεῖ ὁ οὐρανὸς καὶ ὁ ἐν αὐτῷ πύρινος θρόνος, νὰ χωρήσῃ ἐντὸς τῆς γαστρὸς τῆς χοϊκῆς Ἑβραιόπαιδος ; Ἀφοῦ λοιπὸν *ἀμφιβολίᾳ περιεβλήθη* δὲν συζητεῖ, ὡς εἰς τὸν λόγον τοῦ Γρηγορίου. Πείθει αὐτὸς ἑαυτόν, διαλογιζόμενος : *«πάντως ὡς* (ὁ Θεὸς) *βούλεται* (γεννηθήτω)», καὶ ἐλέγχει αὐτὸς ἑαυτὸν : *«Τί οὖν ἵσταμαι καὶ οὐχ ἵπταμαι | καὶ τῇ κόρῃ φθέγγομαι· Χαῖρε νύμφη ἀνύμφευτε;»* (οἶκος β'). Οὕτως ἔχει ἡ προσταγὴ τοῦ Κυρίου, οὐδὲ πρέπει νὰ ὑπάρξῃ βραδυπορία, ἐμπρὸς λοιπὸν ἂς ἐκτελεσθῇ [2]. Εἰσῆλθεν ἐπομένως εἰς τὴν ταπεινὴν καλύβην τῆς Ναζαρὲτ καὶ ἀπηύθυνε τὸν λόγον πρὸς τὴν ἄγαμον : *«Χαῖρε, μετὰ σοῦ ὁ Κύριος!»*.

---

1. *«Τοιαῦτα τοῦ ἀγγέλου ἐνθυμουμένου, ὁ Δεσπότης φησὶν πρὸς αὐτόν. Τί ταράττῃ καὶ ξενίζῃ, ὦ Γαβριήλ; Οὐ πρώην παρ' ἐμοῦ ἀπεστάλης πρὸς Ζαχαρίαν τὸν ἱερέα; ...οὐκ ἀπιστοῦντι τῷ ἱερεῖ, τὸ τῆς σιωπῆς προσήγαγες πρόστιμον; Οὐ κατεδίκασας τὸν πρεσβύτην τῇ ἀφωνίᾳ; οὐχὶ σὺ ἀπεφήνω, ἐγὼ δὲ ἐκύρωσα;... Μὴ ἀδύνατον παρ' ἐμοὶ τῷ κτίσαντι πᾶν ῥῆμα; Πῶς οὖν ἀμφιβολίᾳ περιεβλήθης; Τί οὖν πάλιν* [εἶπεν] *ὁ ἄγγελος; Δέσποτα, τὸ θεραπεῦσαι τὰ τῆς φύσεως σφάλματα... ἔργον ἐστὶν τῆς σῆς δυνάμεως, ἐκ συνηθείας τελούμενον... Τὸ δὲ παρθένον τεκεῖν μὴ συντυχοῦσαν ἀνδρί, ἀνώτερον ἐστὶν πάντων τῶν νόμων τῆς φύσεως... Καὶ ὁ Δεσπότης φησίν. Πῶς με ἐχώρησεν ἡ σκηνὴ τοῦ Ἀβραάμ; Καὶ ὁ ἄγγελος φησίν. Ἐπειδὴ εἶχεν τῆς φιλοξενείας τὸ πέλαγος... Καὶ ὁ Δεσπότης φησίν...»* (στ. 1176).

2. Εἰς τὸν Γρηγόριον Θαυματουργὸν ἁπλῶς : *«λοιπὸν ὁ ἄγγελος ἐξεπλήρου τὸ προσταχθὲν καὶ πρὸς τὴν Παρθένον εἰσελθών, ἐβόησεν πρὸς αὐτὴν λέγων· Χαῖρε, κεχαριτωμένη, ὁ Κύριος μετὰ σοῦ»* (στ. 1177).

Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ὁ ἱερὸς εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς λέγει : «*ἡ δὲ* (Μαριὰμ) *ἰδοῦσα* (τὸν ἄγγελον) *διεταράχθη ἐπὶ τῷ λόγῳ αὐτοῦ καὶ δ ι ε λ ο γ ί ζ ε τ ο ποταπὸς εἴη ὁ ἀσπασμὸς οὗτος*»[1]. Ὁ Ρωμανὸς ἀποδίδει ὡς ἑξῆς τὴν σκηνήν. Μετὰ τὴν ἀγγελίαν, τὸν χαιρετισμὸν διὰ τοῦ ὁποίου συνετελέσθη ἡ σύλληψις[2]: «*Ἡ* (δὲ) *παῖς πρὸς τὴν μορφὴν* | *τοῦ φαεινοῦ οὐδόλως ἐθάρρησεν,* | *ἀλλ' εὐθὺς ἐπὶ τὴν γῆν ἔκλινε τὴν κεφαλήν, καὶ ἡσύχαζεν*». Καὶ κατόπιν «*νοῦν συνῆψεν εἰς νοῦν καὶ φρένα εἰς φρένα συμβιβάζει*», προσπαθεῖ δηλονότι νὰ ἐννοήσῃ συλλογιστικῶς τί συνέβη, «*βοῶσα*». Αὐτὴ ἡ μετοχὴ «*βοῶσα*» δὲν δηλοῖ ἐδῶ τὴν πραγματικὴν ἐνέργειαν τῆς ἰσχυρᾶς καὶ βροντώδους λαλιᾶς, πρὸς τὴν ὁποίαν ἄλλως τε δὲν συμβιβάζεται ἡ περίστασις, ἀλλὰ τὴν ἰσχυρὰν ἐσωτερικὴν φωνὴν τῆς σκέψεως. Ἐνῶ μορφοποιοῦμεν ἐσωτερικῶς τὸν λόγον σκεπτόμενοι, εἶναι δυνατὸν ὁ ἐσωτερικὸς οὗτος λόγος νὰ εἶναι σιγανός, καὶ ὁμοίως εἶναι δυνατὸν (ἀναλόγως τῶν συναισθημάτων ὑφ' ὧν διακατεχόμεθα) νὰ εἶναι βοή[3]. Σκέπτεται λοιπὸν ἡ Μαριάμ : «*Τί ἐστι τοῦτο ὅπερ βλέπω ; τί σκέψομαι ;* | *εἶδος πυρός, φωνὴν δὲ ἔχει ἀνδρὸς ὁ παριστάμενος,* | *καὶ ταράτ-*

---

1. Ἐν *Τοῦ αὐτοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γ ρ η γ ο ρ ί ο υ ἐπισκόπου τῆς Νεοκαισαρείας Πόντου, τ ο ῦ θ α υ μ α τ ο υ ρ γ ο ῦ, ἐγκώμιον εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς Παναγίας Θεοτόκου καὶ ἀεὶ Παρθένου τῆς Μαρίας, λόγῳ β'*, M i g n e, PG X, 1156 - 1169, ἰδοὺ πῶς ἔχει ὁ χειρισμὸς τοῦ θέματος : «*...ἀήθης γὰρ πρὸς πάσας διαλέξεις τῶν ἀνθρώπων ἐτύγχανεν καὶ τὴν ἡσυχίαν ὡς μητέρα σωφροσύνης καὶ ἁγνείας ἠσπάζετο... Καὶ καθάπερ ἄν τις λαμπρὰν στολὴν περιβεβλημένος, πολὺν ποιεῖται λόγον, μή τις μολυσμὸς ἢ ῥύπος πόθεν προσγένηται· οὕτως ἡ ἁγία Μαρία ἐ ν ἑ α υ τ ῇ δ ι ε ν ο ε ῖ τ ο κ α ὶ ἔ λ ε γ ε ν: Μή τινα ἄρα κατασκευὴν ἢ θωπείαν ἡ θεραπεία κέκτηται; Μὴ τ ὸ χ α ῖ ρ ε τοῦτο λύπης αἴτιόν μοι γενήσεται, καθὼς πάλαι τῇ προμήτορι Εὔᾳ ἡ ὀφεοδαίμονος συνέργητος παραδοχὴ τῆς χρηστολογήτου ὑποσχέσεως τῆς θεώσεως; Μὴ πάλιν εἰς ἄγγελον φωτὸς μετασχηματισθεὶς ὁ ἀρχέκακος δαίμων καὶ τῷ ἐμῷ μνήστορι φθονῶν τῆς ἄγαν σωφροσύνης, καὶ τούτῳ προβαλὼν δι' ὁμιλίας τάχα χρηστῆς, καὶ μὴ ἰσχύσας ὡς στερρὸν νοῦν τὸν ἄνδρα ἀπατῆσαι, ἐμοὶ προσῆλθεν ὡς ἁπαλωτέρᾳ κεκοσμημένῃ τῇ διανοίᾳ καὶ τὸ χαῖρε ἐπιφωνεῖ τὸ ἐς ὕστερον ἄχαρι; Μὴ ἄρα ὁ μακαρισμὸς καὶ ἀσπασμὸς ἐν εἰρωνείᾳ γέγονε; Μή τις ἰὸς ἐν τῷ μέλιτι κέκρυπται; Μὴ λόγος μὲν εὐαγγελιζομένου, σκοπὸς δὲ συλοῦντος; Ἦν γὰρ οὐκ οἶδεν αὐτός, πόθεν ἀσπάσεται; Ταῦτα ἐ ν ἑ α υ τ ῇ δ ι η π ό ρ ε ι κ α ὶ ἔ λ ε γ ε ν. Τότε πάλιν ὁ ἀρχάγγελος προσφωνεῖ αὐτῇ... Μὴ φοβοῦ, Μαριάμ...*» (στ. 1157). Ὁ νοερὸς διαλογισμὸς ὑπάρχει καὶ εἰς τὸν λόγον τοῦ Γρηγορίου καὶ εὑρύνεται.

2. «*τῆς δὲ φωνῆς τοῦ* '*Χαῖρε, κεχαριτωμένη*' *πρὸς αὐτὴν γενομένης, δ ι ὰ τ ῆ ς ἀ κ ο ῆ ς εἰσῆλθεν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἰς τὸν ἀμίαντον ναὸν τῆς Παρθένου καὶ ἡγιάσθη ἡ ἔννοια σὺν τοῖς μέλεσιν*» Γ ρ η γ ό ρ ι ο ς Θ α υ μ α τ ο υ ρ γ ό ς, Ἔνθ' ἀνωτ., στ. 1164.

3. Ἐκ τῶν παρατιθεμένων χωρίων τόσον τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θαυματουργοῦ ὅσον καὶ τοῦ Ρωμανοῦ, ἐξάγεται ἡ ἐν προκειμένῳ χρῆσις τῶν ἐν λόγῳ ρημάτων, ἥτις εἶναι δυνατὸν νὰ ἑρμηνεύσῃ πληθὺν ἄλλων χωρίων ὅπου ταῦτα κεῖνται ἐπὶ διαλογισμῶν. Πρβλ. εἰς τὰ spuria Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Λόγον εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν, M i g n e, PG 60, στ. 758 «Λοιπὸν τὴν ἰδίαν ψυχὴν (ὁ Ἰωσὴφ) ταῖς θλίψεσιν ἐβασάνιζεν· Οἴμοι, λ έ γ ω ν, τί ποιήσω ἐγώ;» καί : «Ὡς δὲ ἠπιστεῖτο ἡ Παρθένος, ὑπονοήσασα λοιπὸν εἰς ἕτερον λ ο γ ι σ μ ὸ ν ἦλθε Μαρία λ έ γ ο υ σ α» (αὐτόθι). Πρβλ. περαιτ. σσ. 144 ἑξ.

τει με· θαρρύνει με | ὅτι τοῦτο λέγει μοι· χαῖρε, νύμφη ἀνύμφευτε» (οἶκος γ').

Ὁ ἀρχιστράτηγος νικᾷ, εἰς ἀπάντησιν, τὴν δειλίαν του καὶ ἐπεξηγεῖ τὴν σημασίαν τοῦ εὐαγγελισμοῦ καὶ τὴν πυρίνην μορφήν του: «τί δειλιᾷς ἐμὲ τὸν τρέμοντά σε;». Ἀλλ' ὁ δισταγμὸς διακατέχει ἀκόμη τὴν εὐαγγελισθεῖσαν Κόρην· οὔτε ὁ ἄγγελος ἀφίπταται εὐθὺς μετὰ τὰς ὡς ἄνω ἐξηγήσεις, οὔτε ἡ Κόρη δίδει ταχέως ἀπάντησιν· *«ἀλλ' ὅτε τούτων τῶν λόγων ἤκουσεν ἡ Παναγία* ε ἶ π ε ν *ἐν διανοίᾳ»*. Ἐδῶ πλέον δὲν *βοᾷ* ἐν διανοίᾳ, διότι θυμικῶς ἔχει καταπέσει ἡ ἔκπληξις καὶ τὸ θάμβος, ἀλλ' ἡ ἀπορία ἀκόμη εἶναι ζῶσα: Πῶς νὰ ἐννοήσῃ τὰ νέα τοῦ ἀγγέλου, τὴν ἐξήγησιν ὅτι θὰ τέξῃ υἱόν; Ἆραγε ὁ ἄγγελος δὲν ἔμαθεν ὅτι εἶναι κόρη καὶ μάλιστα ἠρραβωνισμένη μὲ ξένον ἄνδρα; Δὲν γνωρίζει ὅτι δὲν ἐγνώρισεν ἀνδρικὴν ἀγκάλην; Οὕτως ἔχομεν τὸν δεύτερον ἐσωτερικὸν διάλογον (πρὸς ἑαυτὴν) τῆς Θεοτόκου: *«Τὰ πρότερα ἤκουσα, | καὶ οὐ συνῆκα· καὶ πῶς μάθω τὰ ὕστερον; | ἀσπασμὸν εἶπεν ἐμοὶ | ὁ παρεστώς, καὶ οὐ νοῶ τὸ τελούμενον. | καὶ ἰδοὺ ἄλλο φρικτὸν | ἐν τοῖς ὠσί μου ἐπέθηκεν· | εἶπε γὰρ ὅτι 'υἱὸν | βαστάζεις καὶ τίκτεις', | καίτοι ἄνδρα οὐ γινώσκω· | τάχα οὐκ ἔμαθεν | οὗτος ὅτι ἐσφράγισμαι; | ἆρα ἀγνοεῖ | ὅτι παρθένος εἰμί; ὄντως οὐ πείθομαι· | εἰ μὴ ἔμαθε καὶ κατέμαθεν, | οὐκ ἂν ἦλθε λέγων μοι· | Χαῖρε, νύμφη ἀνύμφευτε»* (οἶκος ε'). Μετὰ τὴν ἐσωτερικὴν ταύτην σκέψιν, ἡ Παρθένος ζητεῖ νὰ ἐξακριβώσῃ τὴν ταυτότητα τοῦ πρὸ αὐτῆς ἱσταμένου φαεινοῦ προσώπου, τὴν προέλευσιν αὐτοῦ καὶ τῶν λόγων του, ποῦ ἐλέχθησαν ταῦτα τὰ ὁποῖα μεταβιβάζει. Διότι ἂν μάθῃ μὲ ποῖον ὁμιλεῖ θὰ ἐννοήσῃ καὶ τὴν ἀξίαν τῶν λεγομένων (οἶκος ϛ')[1].

Ὁ ἀρχιστράτηγος δὲν ἀπαντᾷ εὐθέως, ἀλλὰ μονολογεῖ καθ' ἑαυτόν. Δὲν εἶναι ἡ πρώτη φορὰ κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν ἔγινε πιστευτὸς ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους εἰς τοὺς ὁποίους ἔφερε θεϊκὸν μήνυμα. Καὶ ἄλλοτε ὁ Ζαχαρίας ἠπίστησεν εἰς τοὺς λόγους του περὶ γεννήσεως τοῦ Ἰωάννου Προδρόμου. Καὶ τότε μὲν κατεδίκασε τὸν πρεσβύτην δεσμεύσας τὴν φωνὴν αὐτοῦ, καταστήσας τὸν Ζαχαρίαν ἄλαλον. Ἀλλ' ἐδῶ δὲν δύναται νὰ πράξῃ τι ἀνάλογον, διότι τρέμει πρὸ τῆς συλλαβούσης ἤδη τὸν Κύριον Παρθένου (οἶκος ζ'). Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἀνθρωπίνη ψυχολογία τοῦ Γαβριήλ: Δὲν μὲ βλέπεις ποὺ εἶμαι ἄγγελος;

---

1. Ἰδοὺ ὁ χειρισμὸς τοῦ θέματος ἐν Γ ρ η γ ο ρ ί ο υ Θ α υ μ α τ ο υ ρ γ ο ῦ, Εἰς Εὐαγγελισμὸν ὁμιλίᾳ α', M i g n e, PG X, στ. 1145 - 1156: *«(Καὶ) οὐ πρότερον ἡ ἁγία τὸ δῶρον ἐκαρτέρησεν ὑποδέξασθαι, πρὶν ἂν μάθῃ τίς ὁ πέμπων, καὶ τί τὸ δῶρον, καὶ τίς ὁ φέρων. Ταῦτα* κ α θ' ἑ α υ τ ὴ ν δ ι η π ό ρ ε ι *ἡ ἁγία λέγουσα,* φ η σ ὶ *πρὸς τὸν ἄγγελον· Πόθεν ἡμῖν οὕτως τὴν εὐλογίαν ἐξεκόμισας; Ἐκ ποίων ἡμῖν θησαυρῶν ὁ μαργαρίτης τοῦ λόγου ἀπέσταλται; Πόθεν ἡμῖν ἡ δωρεὰ τὴν ὑπόθεσιν* [ὑπόσχεσιν] *κέκτηται; Ἐξ οὐρανοῦ παραγέγονας, ἀλλ' ἐπὶ γῆς βαδίζεις· ἀνθρώπου χαρακτῆρα ἐπιδεικνύεις, καὶ λαμπάδα φωτὸς ἀστράπτεις. Ταῦτα ἐν* ἑ α υ τ ῇ *ἡ ἁγία* δ ι ε ν ο ε ῖ τ ο, *τοιούτοις δὲ λόγοις ὁ ἀρχάγγελος τὴν διάκρισιν αὐτῆς ἔλυσεν, εἰπὼν πρὸς αὐτήν. Πνεῦμα ἅγιον... μὴ φοβοῦ Μαριάμ»* (στ. 1149).

Δὲν πιστεύεις ὅτι εἶμαι ἀπεσταλμένος ἐξ οὐρανοῦ ; Τί νὰ σοῦ κάμω! Ἐγὼ εἶμαι ποὺ κατέστησα ἄλαλον τὸν Ζαχαρίαν, ἀλλὰ μέχρις αὐτοῦ τοῦ σημείου δὲν φθάνει ἡ δύναμίς μου ἐδῶ, μολονότι ἡ συμπεριφορά σου μοῦ κακοφαίνεται. Διότι φοβοῦμαι ὅτι ἂν ἐπιβάλω ποινὴν εἰς τὴν Παρθένον θὰ μὲ καταστρέψη ὁ Κύριος καθὼς τοὺς ἀπειθήσαντας ἀγγέλους (οἶκος η'). Καταπίνει λοιπὸν τὸν θυμόν του, τὴν ἀνθρωπίνην του ἀδυναμίαν, ὁ ἀρχιστράτηγος καὶ ἀπαντᾷ δι' ὀλίγων : Πῶς κατὰ τὴν ἔξοδον τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐκ τῆς Αἰγύπτου ἡ θάλασσα ὤφθη ξηρά, πάλιν δὲ ἐγένετο θάλασσα ; *«Οὕτως γίνεται καὶ ἡ μήτρα σου»*. Ἀλλ' ἡ Θεοτόκος ἀντιδρᾷ ἐνεργητικώτερον, ζητεῖ νὰ μάθη *«πῶς ἡ ἀναρότρευτος ἄρουρα ἀγεωργήτως»* δώσει *«καρπὸν μὴ δεξαμένη σπορὰν μηδὲ τὸν σπείραντα»* (οἶκος θ') καὶ ὁ Γαβριὴλ τέλος ἐξηγεῖ ὅτι *«οὐκ ἔσται χρεία μεσιτεύοντος»*: *«Ἄγγελος πέλω ἐγὼ»* καὶ παρὰ τὴν ἰδιότητά μου δὲν ἐνόμισα ὅτι ἠμπορῶ νὰ μεσιτεύσω εἰς ὑπόθεσιν προδιατυπωθεῖσαν διὰ τοῦ θαύματος τῆς διαβάσεως τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης. Ἡ Θεοτόκος συνέρχεται, πείθεται: *«σύγγνωθι, νῦν σε ἐπέγνων· | φόβῳ γὰρ νῦν συνεσχέθην | τοῦ κάλλους σου, τῆς θέας σου, | τῆς φωνῆς σου, διαφόρως θροούντων με»*. Ἐν συνεχείᾳ (οἶκος ια') ἀναπτύσσεται διὰ περισσοτέρων τὸ τοῦ Λουκᾶ «ἰδοὺ ἡ δούλη Κυρίου· γένοιτό μοι κατὰ τὸ ῥῆμά σου» (α', 38). Καὶ ὁ ἄγγελος ἀπῆλθεν.

Οὕτω λήγει τὸ πρῶτον ἐπεισόδιον τοῦ ὕμνου, ἀνοίγεται δὲ τὸ δεύτερον κατὰ τὸ ὁποῖον ὁ μνήστωρ Ἰωσὴφ εἰσέρχεται εἰς τὴν σκηνὴν καὶ μανθάνει ἀπὸ τὴν Κόρην τὰ διατρέξαντα. Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι ὁ Ἰωσὴφ δὲν νοεῖ τὰ γενόμενα ἀφ' ἑαυτοῦ ἀλλὰ μετακαλεῖται ὑπὸ τῆς Μαριὰμ ἡ ὁποία τοῦ διηγεῖται τὸ συμβάν, τοῦ παραπονεῖται μάλιστα ὅτι διὰ τῆς ἀπουσίας του ἐγένετο αἴτιος τῆς μνηστείας της μὲ ἄλλον : *«ποῦ ἦς σοφέ ; | πῶς οὐκ ἐφύλαξας τὴν παρθενίαν μου ;»* (οἶκος ιβ'). Ὁ Ἰωσὴφ δὲν ἐπίστευσε τόσον εἰς τοὺς λόγους τῆς Μαριὰμ ὅσον εἰς τὸ ἐξαίρετον φαινόμενον τὸ ὁποῖον παρουσιάζετο πρὸ αὐτοῦ. Διότι δὲν εἶχεν ἐμπρός του πλέον τὴν ταπεινὴν κόρην τῆς Ναζαρέτ, ἡ μνηστή του ἦτο ὡραιοτέρα, εἶχε κάτι τὸ μυστηριωδῶς θεῖον, εἶχεν ἐπέλθει ἤδη εἰς αὐτὴν μεταβολή τις, ἡ ὁποία τοῦ προεκάλεσε διαδοχικῶς τρόμον, θαυμασμόν, θάμβος. Ἐδῶ ὁ Ρωμανὸς παρεμβάλλει τὸν ἐσωτερικὸν διάλογον - μονόλογον τοῦ Ἰωσήφ, ὁ ὁποῖος λέγει καθ' ἑαυτόν: *«Σήμερον (γὰρ) ὥσπερ χθὲς οὐχ ὁρᾶταί μοι· | φοβερὰ καὶ γλυκηρὰ | μοι φαίνεται ἡ σὺν ἐμοί, καὶ συνέχει με, | καύσωνι καὶ νιφετῷ. | ἐγὼ ἐνατενίζω | παραδείσῳ καὶ καμίνῳ, | ὄρει καπνίζοντι, | θείῳ ἄνθει χλοάζοντι, θρόνῳ φρικτῷ, ὑποποδίῳ οἰκτρῷ | τοῦ πανοικτίρμονος. | ἥνπερ ἔλαβον οὐ κατέλαβον...»* (οἶκος ιγ'). Ὄντως τρικυμία συναισθημάτων μαίνεται εἰς τὸ στῆθος τοῦ ἱεροῦ ἀλλ' ἀνθρωπίνου τούτου προσώπου, διότι ἡ Παρθένος τῷ φαίνεται συγχρόνως αἰτία χαρᾶς καὶ θλίψεως, καθὼς ἡ ὑποψία περὶ κλεψιγαμίας καὶ ἡ βεβαιότης περὶ ἁγνότητος ἐναλλάσσονται ἐντός του, πῦρ καὶ χλόη, παράδεισος καὶ κάμινος. Ὁ Ποιητὴς παρεμβαίνων ὁ ἴδιος ἀπορεῖ τί εἴπη, τί λέξη, καὶ παραβάλλει τὴν Μαριὰμ πρὸς

τὴν φλεγομένην καὶ μὴ καιομένην βάτον τὴν ὁποίαν εἶχεν ἴδει ὁ Μωϋσῆς: *«φλόγα ὁρῶ καὶ ἀνθρακιὰν κυκλοῦσάν σε, | διὰ τοῦτο Μαριὰμ ἐκπλήττομαι, | μὴ φλέξῃς με»* (οἶκος ιε΄). Ἡ Κόρη ἀπαντῶσα ἐνθαρρύνει τὸν μνηστῆρα: *«προσέγγισον καὶ ἄκουσον»*, διηγεῖται δ' εἰς αὐτὸν τὴν παρουσίαν πτερωτοῦ ὁ ὁποῖος ἐγέμισεν ὁλόκληρον τὸν θάλαμον, ὅπου οὗτος εἰσεχώρησε κεκλεισμένων τῶν θυρῶν, καὶ ἀπηύθυνε πρὸς αὐτὴν χαιρετισμόν, μετὰ τὸν ὁποῖον μόνον ἡ Κόρη ἐτόλμησε νὰ τὸν κοιτάξῃ. Διὰ τοῦ χαιρετισμοῦ ἐπῆλθεν ἡ σύλληψις, ἀλλ' ἡ παρθενία διετηρήθη ἄθικτος. Ὁ Ἰωσὴφ συμφωνεῖ ἀλλ' ἐκφράζει τὸν δισταγμόν του διὰ τὴν συμπεριφορὰν τοῦ λαοῦ ὁ ὁποῖος δὲν θὰ πιστεύσῃ εἰς τοιαύτην διήγησιν καὶ καταλήγει ὅτι θὰ πρέπει ν' ἀπολύσῃ τὴν Κόρην. Ἡ Παρθένος παρακαλεῖ νὰ μὴ τὴν παραδειγματίσῃ, καὶ ὁ ὕμνος διακόπτεται εἰς τὸν ιη΄ οἶκον, διότι προφανῶς ὁ γράψας τὸ κοντάκιον τῆς Πάτμου δὲν εἶχε πρὸ αὐτοῦ ὁλόκληρον τὸ κείμενον διὰ νὰ τὸ παραδώσῃ εἰς ἡμᾶς διὰ καταχωρίσεώς του εἰς τὸν κώδικα 212 [1].

4. Διὰ τῆς συντόμου αὐτῆς ἀναλύσεως τοῦ ΙΔ΄ ὕμνου ἔδειξα τὴν τεχνικὴν τοῦ Ποιητοῦ ὡς πρὸς τὸν ἐσωτερικὸν μονόλογον. Οὗτος εἶναι διάλογος τῶν τριῶν ἱερῶν προσώπων τοῦ ἀρχαγγέλου Γαβριήλ, τῆς Μαριὰμ καὶ τοῦ Ἰωσὴφ πρὸς ἑαυτούς. Κατέστη, νομίζω, σαφὲς ὅτι ὁ Ποιητὴς ἔχει τὴν εὐχέρειαν ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ παρουσιάσῃ τὸν ἀνθρώπινον τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι τῆς Μαριὰμ καὶ τοῦ Ἰωσήφ, ἐξ ἄλλου δὲ νὰ ἐξανθρωπίσῃ τὸν ἀρχιστράτηγον Γαβριήλ. Οὕτω καὶ τὰ τρία ἱερὰ πρόσωπα καθίστανται οἰκειότερα εἰς τὸν ἀκροατὴν τοῦ ὕμνου, συμπαθέστερα δὲ καὶ καθημερινῶν συναισθημάτων μέτοχα.

Ὑπολείπεται νὰ ἴδωμεν τὴν προέλευσιν τοῦ ἐσωτερικοῦ τούτου μονολόγου. Δὲν θὰ διστάσωμεν νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι προέρχεται ἐκ τῆς ἀρχαίας πεζογραφίας καὶ τῆς ἑλληνικῆς ρητορικῆς, ἡ ὁποία ἐχρησιμοποίει τὸν τρόπον τοῦτον [2] καὶ ἐκ τῶν χριστιανῶν ἐκπροσώπων τῆς ὁποίας —ἰδίᾳ Γρηγορίου τοῦ Θαυματουργοῦ — παρέλαβεν ὁ Ρωμανός [3]. Τοῦτο ὅμως δὲν μειώνει τὴν

1. Ὁ Γάλλος ἐκδότης προσφάτως, Hymnes II, σσ. 40 - 41, διετάραξεν ἀπαραδέκτως τὸ παραδεδομένον κείμενον, καταστήσας αὐτὸ ἀνόητον. Πῶς ἔληγεν ὁ ὕμνος δὲν δυνάμεθα νὰ μαντεύσωμεν· ἴσως διὰ προσευχῆς πρὸς τὴν Θεοτόκον (οἶκος ιθ΄). Τοῦτο θὰ ἦτο ὅμως ἀντίθετον πρὸς τὴν ἀκροστιχίδα. Πιθανώτατα (προστιθεμένης εἰς τὴν ἀκροστιχίδα μιᾶς λέξεως: *ὕμνος, ᾠδή* π.χ.) διὰ τοῦ ἐπεισοδίου τοῦ ἐνυπνίου τοῦ Ἰωσὴφ μνήστορος, εἰς ὃν ὁ ἄγγελος θὰ ἡρμήνευσε τὸ παράδοξον. Τοῦτο εἶναι δυνατὸν νὰ συμβῇ, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῶν ρητορικῶν λόγων τῶν πραγματευομένων τὸν Εὐαγγελισμόν, βλ. περαιτέρω σσ. 140 - 142.

2. Ἤδη πλατωνικοὶ διάλογοι εἶναι διατυπωμένοι ὡς διήγησις εἰς τὴν ὁποίαν ἐν εὐθεῖ ἢ ἐξηρτημένῳ λόγῳ διηγεῖταί τις ὅσα παρόντος αὐτοῦ (καὶ μετέχοντος ἢ οὔ) ἐλέχθησαν ὑπ' ἄλλων.

3. Τὸ θέμα πρέπει νὰ τύχῃ ἰδιαιτέρας μελέτης, ἀρχῆς γινομένης ἀπὸ τῶν πλατωνικῶν διαλόγων, ὅσοι εἰσάγονται ὑπὸ διηγουμένου προσώπου εἰς πλάγιον λόγον (Συμπόσιον) ἢ

πρωτοτυπίαν ἢ τὴν τέχνην τοῦ Ποιητοῦ. Δὲν συνεμερίσθην ποτὲ τὰς ὑπερβολικὰς ἐπιφυλάξεις τοῦ ἐκδότου τοῦ ὕμνου περὶ τῆς ἀξίας του, οὐδὲ τὴν γνώμην του ὅτι πρόκειται περὶ νεανικοῦ τοῦ Ρωμανοῦ ἔργου. Διότι ἐν προκειμένῳ ἀξίαν δὲν ἔχει ἡ εὕρεσις τοῦ θέματος ἢ τῶν τρόπων διὰ τῶν ὁποίων ἐχειρίσθη τοῦτο ὁ Ρωμανός, ὅσον ἡ τεχνικὴ χρῆσις ἀμφοτέρων. Καὶ νομίζω ὅτι εἰς ὕμνον σύντομον (ἐν συγκρίσει πρὸς ρητορικὸν λόγον) δὲν ἠδύνατο καλύτερον νὰ διαγραφῇ ἡ ψυχολογία τῶν προσώπων διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως τοῦ μονολόγου ὡς ἐκφράσεως τῆς ἐσωτερικῆς σκέψεως. Τοῦτο θὰ ἐφαίνετο καλύτερον εἰς ἕνα ποὺ δὲν θὰ εἶχεν ἀναγνώσει τὰς ὑποτιθεμένας πηγὰς τοῦ Ρωμανοῦ καὶ θὰ προσεῖχε περισσότερον τὴν ἐσωτερικὴν ἁρμονίαν τῆς συνθέσεως τοῦ ὕμνου.

Αἱ «δραματικαὶ» ὁμιλίαι τῶν Πατέρων αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς Θεοτόκου ἐγένοντο ἤδη ἀντικείμενον φιλολογικῆς ἐξετάσεως, διὰ νὰ διαχωρισθοῦν «σκηναὶ» ἢ ἐπεισόδια τὰ ὁποῖα συναντῶνται εἰς αὐτάς. Ὁ La Piana ἐνόμισεν ὅτι ἠδύνατο νὰ ἐπανακατασκευάσῃ τὸ ἱερὸν δρᾶμα τοῦ Εὐαγγελισμοῦ εἰς τὰς ἑξῆς «σκηνάς»:

α΄) Σκηνὴ τῶν προφητῶν.

β΄) Διάλογος μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀρχαγγέλου Γαβριήλ.

γ΄) Μονόλογος τοῦ Γαβριὴλ πρὸ τῆς θύρας τῆς οἰκίας (τοῦ Ἰωσὴφ) ἐν Ναζαρέτ.

δ΄) Διάλογος μεταξὺ Μαρίας καὶ Ἀγγέλου.

ε΄) Διάλογος μεταξὺ Ἰωσὴφ καὶ Μαρίας.

ϛ΄) Ἐνύπνιον τοῦ Ἰωσὴφ καὶ διάλογος αὐτοῦ μετὰ τοῦ ἀγγέλου[1].

Εἰς τὴν περίπτωσίν μας ὁ Ρωμανὸς παραλείπει ἀσφαλῶς τὰς ὑπ' ἀριθ. α΄ καὶ β΄ (συμπτύσσει δὲ τὰς β΄ - γ΄ εἰς τὸν οἶκον β΄), ἀναπτύσσει, τὰς ὑπ' ἀριθ. δ΄ καὶ ε΄. Εἶναι ἄγνωστον πῶς ἐτελείωνεν ὁ κολοβὸς οὗτος ὕμνος καὶ ἂν ἐξετείνετο εἰς τὴν «σκηνὴν» ϛ΄[2]. Ὁ La Piana ἔδειξεν ἤδη[3] ὅτι ὁ «δραματικὸς» χαρακτὴρ τῶν ἑλληνικῶν ὁμιλιῶν δὲν ὑπάρχει εἰς τὸν διάλογον μεταξὺ Μαρίας καὶ Ἀγγέλου τῶν συριακῶν ὕμνων τοῦ Ἐφραὶμ καὶ ὅτι ἡ Θεοτόκος τῶν ἑλληνικῶν κειμένων «κατερχομένη τῶν νεφῶν τῆς θεολογικῆς ἐπιχειρηματολογίας ἐπανευρίσκει τὴν γυναῖκα ἥτις ὁμιλεῖ καὶ παρακαλεῖ καὶ κλαίει εἰς τόνον ἀνθρώπινον». Ἐξ ἄλλου ἡ κατασκευὴ τοῦ διαλόγου τοῦ Ρωμανοῦ καὶ ἡ μεταχείρισις τοῦ θέματος τοῦ Εὐαγγελισμοῦ ἄμεσον σχέσιν δὲν ἔχει πρὸς τὴν κατασκευὴν τοῦ διαλόγου καὶ τὸν χειρισμὸν τοῦ θέματος εἰς τοὺς μετ' αὐτὸν ρήτορας[4] καὶ δὴ τὸν πατριάρχην Γερμανὸν Α΄ Κωνσταντινουπόλεως

ἄλλως, μέσῳ τῶν ρητόρων, μέχρι Λουκιανοῦ καὶ Ἀριστείδου Αἰλίου, οἱ ὁποῖοι ἦσαν πλησιέστεροι πρὸς τοὺς ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων τοῦ ε΄ καὶ ϛ΄ αἰῶνος.

1. G. La Piana, Le rappresentazioni sacre, σ. 126.
2. Βλ. ἀνωτέρω σ. 139, σημ. 1.
3. Αὐτόθι, σσ. 159 - 160.
4. Σωφρόνιον Ἱεροσολύμων, Ἀνδρέαν Κρήτης, ἰδίᾳ θεολογοῦντας διὰ τοῦ διαλόγου.

(† 733), τὸν καὶ πιθανώτερον συγγραφέα τοῦ 'Ακαθίστου, ὅπου συναντῶνται οἱ ἀλφαβητικῶς ἀκροστιχίζοντες διπλῶς διάλογοι ἀφ' ἑνὸς Μαρίας - 'Αγγέλου καὶ ἐξ ἄλλου Μαρίας - 'Ιωσήφ [1]. 'Αλλ' οὐδὲ πρὸς τὸ «'Εγκώμιον εἰς τὴν Θεοτόκον Μαρίαν» τὸ ἀποδιδόμενον εἰς τὸν ἅγιον Πρόκλον [2], πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως (438 - 447) ἔχει σχέσιν ὁ ὕμνος τοῦ Ρωμανοῦ. Τὸ ρητορικὸν τοῦτο κείμενον ἐγκλείει ρητορικοὺς ἀλφαβήτους, ὡς ἤδη ἐγίνετο (προκειμένου περὶ γνωμικῶν ἀλφαβήτων) καὶ εἰς τὸ ἑλληνικὸν κείμενον 'Εφραὶμ τοῦ Σύρου [3]. 'Ο La Piana ἐνόμισεν ὅτι ἀποκατέστησε τὸ κείμενον τοῦτο τοῦ Πρόκλου εἰς τὴν «ποιητικήν» του μορφὴν καὶ ἐχώρισε α') τοὺς στίχους 107 - 154, ἀποτελοῦντας τὸν διάλογον τῆς 'Αγίας (Παρθένου) καὶ τοῦ 'Ιωσήφ, ὅπου ἑκάτερος ὁμιλεῖ διὰ δύο στίχων ἐκ τῶν ὁποίων ὁ πρῶτος ἀκροστιχίζει, β') τοὺς στίχους 195 - 253 ὅπου συνομιλοῦν «'Η ἁγία καὶ ὁ 'Αρχάγγελος» (ἡ ἡμιτελὴς (Α - Μ) ἀλφαβητικὴ ἀκροστιχὶς διπλῆ, δι' ἑκάστου γράμματος ἀρχομένης καὶ τῆς ἐρωτήσεως τοῦ ἑνὸς καὶ τῆς ἀπαντήσεως τοῦ ἑτέρου προσώπου). Εἰς τὴν ὁμιλίαν αὐτὴν ἀκούεται τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, ἡ ἐπιχειρηματολογία τῶν δαιμόνων, καὶ οὐδεμία ἀμφιβολία μένει εἰς τὸν ἀναγνώστην, ὅτι τοιαύτη πηγὴ ἦτο ἄγνωστος εἰς τὸν Ρωμανόν. 'Ανεξαρτήτως τοῦ ἂν οἱ φερόμενοι ὡς στίχοι τῆς ἐν λόγῳ ὁμιλίας (πλὴν τῶν ἀλφαβήτων) εἶναι ὄντως ρυθμοτονικαὶ στιχηραὶ κατασκευαὶ ἢ ἁπλῶς ρητορικοὶ σχηματισμοί, εἶναι γεγονὸς ὅτι τὸ

Πρβλ. La Piana, 'Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 69. 'Ομοίως ἡ ὑφὴ τοῦ διαλόγου καὶ τὸ περιεχόμενον (τελείως λαϊκῆς ἀντιλήψεως) εἰς τὴν ὁμιλίαν Εἰς Εὐαγγελισμὸν (spuria) 'Ιω. Χρυσοστόμου, ἣν ἀναλύει ὁ La Piana, αὐτόθι σσ. 105 - 109, εἶναι καὶ αὐτὴ ξένη πρὸς τὸν Ρωμανόν. 'Ο 'Ιωσὴφ παρίσταται φοβερός. 'Η Παρθένος λέγει περὶ αὐτοῦ εἰς τὸν ἄγγελον: «Ἄρτι τοῦ οἴκου μου ἔξελθε, μὴ ἀκούσῃ ὁ 'Ιωσήφ, καὶ ἀναγγελῇ τοῖς ἱερεῦσι καὶ ὁ στερισκόμενος συζυγίας *σκεπάρνῳ ἀποτέμῃ τὸν τράχηλόν σου,* ἐπειδὴ ἐγγύς μοι λαλεῖς καὶ ἐν προθύροις κέλλης»! (PG 60, στ. 757). 'Ονομάζεται δ' ὁ 'Ιωσὴφ *ζηλότυπος,* ἡ δὲ «ἀκτήμων» Παρθένος παντοιοτρόπως προσπαθεῖ νὰ τὸν ἀποτρέψῃ ἀπὸ τῆς εἰσόδου εἰς τὸν οἶκον τοῦ μνήστορος. 'Ο Ρωμανὸς ἀπεναντίας ἁπλῶς θέλει τὴν Παρθένον διαποροῦσαν : *Τάχα οὐκ ἔμαθεν οὗτος / ὅτι ἐσφράγισμαι;* (στ. 100 - 101).

1. Τὰ κείμενα παρὰ La Piana, 'Ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 110 - 123. 'Εκάστου τῶν συνομιλητῶν ὁ λόγος κλείεται εἰς μίαν περίοδον ρυθμικὴν ἀρχομένην ἀφ' ἑνὸς γράμματος τοῦ ἀλφαβήτου. Εἰς Β' ρυθμικὴν περίοδον ἐκ τοῦ αὐτοῦ γράμματος ἀρχομένην κλείεται ἡ ἀπάντησις τοῦ β' προσώπου.

Τὰς ρυθμικὰς περιόδους ταύτας δέχεται ὡς «τροπάρια» ὁ Θ. Ξύδης, 'Ο ὑμνογράφος Γερμανὸς ὁ ὁμολογητής, 'Αθῆναι 1955 (= Νέα 'Εστία 57, σσ. 244 - 251), σ. 4 (σ. 245 τοῦ περιοδικοῦ). 'Αλλὰ τροπάριον μὴ ψαλλόμενον πρὸς ἦχόν τινα δὲν ὑπάρχει, διότι ἡ λ. *τρόπος ὅ,* σχέσιν ἔχει πρὸς τὸν ἦχον, ἑπομένως τὴν μελῳδίαν! Πρβλ. καὶ ὅσα ἔγραψα, 'Αθηνᾶ ΝΘ', 1955, 320 - 321.

2. Δημοσιεύεται εἰς πεζὸν ὑπὸ τοῦ La Piana, 'Ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 201 - 232 καὶ διασκευάζεται εἰς ἔμμετρον, αὐτόθι 233 - 275.

3. Πρβλ. S. G. Mercati, Alfabeti intromessi nelle versioni greche di S. Efrem Siro, ΕΕΒΣ ΚΓ', 1953, σσ. 41 - 44.

κείμενον τοῦτο οὐδεμίαν ἄλλην κοινότητα δύναται νὰ ἔχῃ πρὸς τὸν ὕμνον τοῦ Ρωμανοῦ ἀπὸ τὴν ταυτότητα τῆς ὑποθέσεως καὶ ἀπὸ τὴν κοινὴν ἀναγωγὴν εἰς τὴν περικοπὴν τοῦ Λουκᾶ καὶ εἰς τὰ ἀπόκρυφα εὐαγγέλια. Ἀπὸ τὸ κείμενον τοῦ Πρόκλου ἐν τούτοις ἐλλείπει ὁ ἐσωτερικὸς μονόλογος περὶ τοῦ ὁποίου ὁμιλοῦμεν ἐνταῦθα. Ὁ τυποποιημένος διὰ τῆς ἀλφαβητικῆς ἀκροστιχίδος διάλογος πόρρω ἀπέχει ἀπὸ τοῦ νὰ ὑποκαταστήσῃ τὴν λεπτοτάτην τεχνικὴν τοῦ Ρωμανοῦ οἵαν ἀνελύσαμεν ἢ ὑπεσημήναμεν ἡμεῖς. Ὁ Ρωμανὸς δὲν ἦτο ἐν προκειμένῳ δουλικῶς ἐξηρτημένος ἐκ τῆς ρητορικῆς, ἀλλ' ἐχρησιμοποίησε τεχνικὴν τὴν ὁποίαν ἠδύνατο νὰ τελειοποιήσῃ διὰ τοῦ προσωπικοῦ του ταλάντου.

Ἄλλο δίδαγμα πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ Ρωμανοῦ ἀπὸ τὰ συριακὰ πρότυπα καὶ ἡ ἀμεσωτέρα αὐτοῦ σχέσις πρὸς τὴν ἑλληνικὴν (χριστιανικὴν καὶ δι' αὐτῆς κλασσικὴν) ρητορικὴν παράδοσιν. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς καὶ τὰ βιβλικὰ κείμενα (κανονικὰ καὶ ἀπόκρυφα) τὰ γραφέντα εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὰ εἰς αὐτὴν μεταφρασθέντα εἶναι ἑλληνιστικὰ καὶ οὐχὶ σημιτικά. Ἀπεναντίας ἡ «δραματικὴ» ρητορικὴ (καὶ δὴ ἡ μετὰ τὸν Ρωμανὸν) ἀναμειγνύει εἰς τὴν ρητορικὴν τὴν λυρικὴν ποίησιν, ἐπεκτείνουσα τὸν ρητορικὸν λόγον διὰ τῶν σχημάτων καὶ τῶν ρυθμικῶν περιόδων εἰς ποιητικόν· τοῦτο πιθανώτατα ὀφείλεται εἰς ἱεροσολυμιτικὴν ἐπίδρασιν καὶ εἶναι ξένον πρὸς ὅ τι διεμόρφωσαν ἐν Κωνσταντινουπόλει οἱ μεγάλοι Ἕλληνες Πατέρες τοῦ δ' αἰ. οἱ σπουδάσαντες τὴν ρητορικὴν ἐν Ἀθήναις κατὰ τοὺς κανόνας τῶν Ἀθηναίων ρητόρων καὶ τὴν ἐπίδρασιν τῶν τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς.

Ἐξ ἄλλου ἡ ἀνθρωποποιία τοῦ Ρωμανοῦ δὲν ἔχει σχέσιν μὲ τὴν ἐκχυδάϊσιν τῶν ἱερῶν προσώπων ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῶν *μίμων*, τὴν ὁποίαν πιθανῶς ὑπέστη ἡ ρητορικὴ (ὡς π.χ. ὁ πολὺ μεταγενέστερος τῶν ἀρχῶν τοῦ ε' αἰ. λόγος εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν ὁ ἀποδοθεὶς εἰς τὸν Ἰωάννην Χρυσόστομον)[1]. Τὸ ὕφος τοῦ Ρωμανοῦ εἶναι ἁπλοῦν συνάμα καὶ ὑψηλόν, τὰ πρόσωπα εἶναι ἀνθρώπινα, ἀλλ' αἱ σκέψεις των εἶναι εὐγενεῖς καὶ οὕτως ἀντανακλῶνται εἰς τὰς πράξεις των.

5. Ἡ δευτέρα περίπτωσις τὴν ὁποίαν θὰ ἐξετάσωμεν ἀναφέρεται εἰς ὕμνον τοῦ Ρωμανοῦ ὁ ὁποῖος, ἐκ ματαιοδοξίας γραφέως τινός, ἀπεδόθη εἰς ἀνύπαρκτον ποιητὴν *Δομέτιον*[2]. Ὁ ὕμνος *«Μηνὸς ἰουνίου κδ' κονδάκιον εἰς*

---

1. Πρβλ. ἀνωτέρω, σ. 140, σημ. 4.

2. Ὑγιὴς παράδοσις τοῦ Ὕμνου διὰ τοῦ cod. Patm. 212, ff. 252v - 255r. Πρβλ. M. Ναουμίδην, Ρωμανοῦ Ὕμνοι Β', 1954, σσ. σιζ' - σιη', ἀριθ. 269 : *Κοντάκιον εἰς τὸ Γενέθλιον τοῦ Προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου, φέρον ἀκροστιχίδα τήνδε : Εἰς τὸν Πρόδρομον Ρωμανοῦ*. Διὰ νὰ μεταβληθῇ τὸ ὄνομα τῆς ἀκροστιχίδος ἀπὸ *Ρωμανοῦ* εἰς *Δομετίου* ἔγιναν μικραί τινες μεταβολαί, αἱ ὁποῖαι δὲν ἀλλοιώνουν τὴν ὅλην σύνθεσιν τοῦ ὕμνου. Ὁ γραφεὺς Δομέτιος δὲν εὗρεν κολοβὸν τὸν ὕμνον, ὡς ὑπέθεσεν ὁ Ε ὑ-

γενέθλιον τοῦ Προδρόμου, φέρον ἀκροστιχίδα. Εἰς τὸν Πρόδρομον Δ ο μ ε τ ί ο υ» ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ καρδ. Pitra[1] καὶ ἔχει ὡς ὑπόθεσιν τὴν περικοπὴν τοῦ ἱεροῦ εὐαγγελιστοῦ Λ ο υ κ ᾶ α', 5 - 35, ὅπου τὸ ἐπεισόδιον τοῦ ἀπιστήσαντος εἰς τὸν ἀρχάγγελον Γαβριὴλ ἱερέως Ζαχαρίου, ὁ ὁποῖος τιμωρηθεὶς ἐγένετο *«σιωπῶν καὶ μὴ δυνάμενος λαλῆσαι ἄχρι ἧς ἡμέρας γένηται»* τὰ εὐαγγελισθέντα αὐτῷ. Ἡ ὁμοιότης τοῦ ἐν λόγῳ ὕμνου πρὸς τὸν προηγουμένως ἀναλυθέντα ρωμανικὸν Εἰς Εὐαγγελισμὸν τῆς Θεοτόκου, θὰ καταδείξῃ ὅτι ἡ αὐτὴ ψυχολογία καὶ τεχνικὴ συναντᾶται καὶ εἰς τοὺς δύο καὶ ὅτι ὁ αὐτὸς ποιητὴς συνέθεσεν ἀμφοτέρους.

Ἀπὸ τοῦ τρίτου οἴκου ὁ Ποιητὴς παρορμᾷ τοὺς πιστούς: *«Σὺν σπουδῇ, ἀδελφοί, πρὸς τὸν Λουκᾶν ἀπέλθωμεν*[2] *| παριστῶντα ἡμῖν τὴν Ἰωάννου γέννησιν | καὶ τὸν παρ' ἐλπίδα ἐπιγνῶμεν τόκον· | τὸν Ζαχαρίαν νῦν ἐρωτήσωμεν | πῶς ταῦτα ἐγένετο, | πῶς σιωπήσας πάλιν ἐφθέγξατο, | πῶς χαλινωθεὶς αὖθις ἐλάλησε, | πῶς περὶ τούτου εὐηγγελίσθη | ὑπ' ἀρχαγγέλου Γαβριήλ, εἰπόντος τότε πρὸς αὐτόν· | ὅτι ἔσται ὃν τίκτεις | τοῦ μεγάλου βασιλέως προφήτης, κήρυξ ὁμοῦ καὶ πρόδρομος»*. Παραλαμβάνει λοιπὸν ὁ Ποιητὴς τοὺς ἀκροατάς του καὶ τοὺς μεταφέρει εἰς τὸν χῶρον καὶ τὸ κλῖμα ὅπου ἔγινε τὸ ἱερὸν ἐπεισόδιον. Εἰς τοὺς οἴκους δ', ε', ϛ', ζ' καὶ ἐν συνεχείᾳ μέχρι τοῦ ιδ' ὁ ποιητὴς διηγεῖται τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Γαβριὴλ εἰς τὸν ναόν, τὴν ἀγγελίαν πρὸς τὸν Ζαχαρίαν τῆς γεννήσεως τοῦ Ἰωάννου, τὴν δυσπιστίαν τοῦ ἱερέως· ποικίλλεται δὲ τὸ θέμα διὰ τοῦ διαλόγου μεταξὺ Ζαχαρίου καὶ Γαβριὴλ εἰς τὸν ὁποῖον ὁ τελευταῖος *σπουδάζει, θαρσύνει ἅμα καὶ διδάσκει* τὸν γηραιὸν ἱερέα.

Εἰς τὸν ιε' οἶκον ἐμφανίζεται ὁ Ζαχαρίας ἀμφιβάλλων περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ πυρίνου ἐπισκέπτου λεγομένων. Βεβαίως ἂν δὲν ἦτο ἐξ οὐρανοῦ δὲν θὰ ἐτόλμα νὰ εἰσέλθῃ *ἐκ δεξιῶν τοῦ θυμιάματος*. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ὁ ἱερεὺς δὲν πιστεύει ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ νικηθῇ ἡ φύσις καὶ νὰ τεχθῇ ὑπὸ τῆς Ἐλισάβετ ὁ Πρόδρομος: *Νῦν μὲν Γαβριὴλ τούτοις τοῖς λόγοις κέχρηται | ἀλλὰ ὁ ἱερεὺς κ α θ' ἑ α υ τ ὸ ν λ ο γ ί ζ ε τ α ι· | Τοῦτό που τὸ σέβας καὶ τοῦ προλαλοῦντος | ναὸς ὑπάρχει τοῦ παντοκράτορος, | σεπτὸς καὶ πανάγιος, | παστὰς ἀγγέλοις καὶ ταῖς δυνάμεσι, | καὶ τοῖς χερουβεὶμ τοῖς λειτουργοῖς αὐτοῦ· | ἀπάρτι οὗτος οὐκ ἂν ἐνταῦθά ποτε ἐθάρρησεν | ἐλθεῖν καὶ ἀπατῆσαι τοὺς πιστούς. | Ἀλλ' οὐδ' οὕτως πιστεύω ὡς ἔσται υἱός μου | προφήτης κήρυξ ὁμοῦ καὶ πρόδρομος.*

Μολονότι τὰ ὡς ἄνω *καθ' ἑαυτὸν λογίζεται*, σκέπτεται ἐσωτερικῶς, ὁ

σ τ ρ α τ ι ά δ η ς, ΕΕΒΣ ΚΕ', 1955, σσ. 220 - 221, ἀλλ' ἐκ προθέσεως προσήρμοσεν αὐτὸν ὥστε ν' ἀλλάξῃ ἡ ἀκροστιχίς. Ὁ Ε ὐ σ τ ρ α τ ι ά δ η ς, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 221, ὑποσημειώνει τὰ περὶ χει/φου παραδόσεως τοῦ ὕμνου πλὴν τῆς πατμιακῆς.

1. J. B. P i t r a, AS I, 1876, σσ. 320 - 327.

2. Πρβλ.: *Τῷ ἀρχαγγέλῳ Γαβριὴλ δεῦτε καὶ συμπορευθῶμεν* ΙΔ', στ. 9-10 (οἶκος α').

ἱερεύς, ὁ ἀρχάγγελος τὰ ἐννοεῖ καὶ ὀργίζεται: *Δριμυχθεὶς οὐ μικρὸν ὁ Γαβριὴλ ὀργίζεται,* | *καί φησι πρὸς αὐτόν·* | *Ἔδει σε, ὦ πρεσβύτατε, μὴ ἀμφισβητῆσαι* | *πρὸς τοῖς λαληθεῖσιν...* | *Τὴν γὰρ σφαλεῖσαν φωνὴν ἐγὼ νῦν ἐπέχω...* (οἶκος ιϛ'). Ἡ σφαλεῖσα φωνὴ ἦτο ἡ ἐσωτερική, ἡ μὴ διὰ τοῦ προφορικοῦ λόγου ἀκουσθεῖσα, ἡ φωνὴ τοῦ ἐσωτερικοῦ μονολόγου. Καὶ «*ὁ ἀσώματος μὲν ταῦτα εἰπὼν ἀπέρχεται...*» (οἶκος ιζ'). Ποία ὅμως ὑπῆρξεν ἡ στάσις τοῦ τιμωρηθέντος ἱερέως; Ἐξακολουθεῖ οὗτος νὰ ὁμιλῇ ἐσωτερικῶς, διότι ὁ ἄγγελος τοῦ ἀφήρεσε τὸν προφορικὸν λόγον, οὐχὶ τὸν ἐνδιάθετον, τὴν ὁμιλοῦσαν σκέψιν: *Μετὰ τὴν σιωπὴν ἔβλεπεν ὁ πρεσβύτατος* | *ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ τὰ τοῦ ἀγγέλου ῥήματα,* | *τὴν ἄκαρπον πρώην νῦν καρποφοροῦσαν·* | *ἧς μετὰ χρόνον πάλιν τεθέαται Παρθένον ἐγκύμονα·* | *Ἡ στεῖρα, λέγων, ἤδη συνέλαβε·* | *μήτηρ δὲ φωνῆς πάντων γενήσεται·* | *ἐγὼ φωνῆς μὲν ἀπεστερήθην·* | *ὁ πρώην εὔλαλος ἀεί, εὑρέθην ἄλαλος νυνί,* | *ἀλλὰ πάλιν φωνήν μοι προξενήσει ὁ ἐκ στείρας* | *προφήτης κήρυξ ὁμοῦ καὶ πρόδρομος.*

Εἰς τὸν ἑπόμενον οἶκον (ιθ') ὁ Πρόδρομος - ἔμβρυον «*τότε κρατούμενος δεσμοῖς τοῖς τῆς φύσεως* | *καὶ ἐν τῇ μήτρᾳ ἔτι κρυπτόμενος,* | *κράζει, οὐ φωνῇ ἀλλὰ σκιρτήμασι,* | *τὴν κτίσιν. Οὔπω ἐγὼ κατεῖδον* | *καὶ προμηνύω σοι τὸν σὸν δημιουργὸν καὶ λυτρωτήν...*». Ἐνταῦθα ἡ φωνὴ τοῦ Ἰωάννου ἐκδηλοῦται «*ἅλμασιν ὡς ᾄσμασιν*», κατὰ τὸν ποιητὴν τοῦ Ἀκαθίστου[1], καθότι «*ἐσκίρτησεν ἐν ἀγαλλιάσει τὸ βρέφος ἐν τῇ κοιλίᾳ*» (Λουκᾶς α', 44).

Ἡ κοινότης μεταξὺ τοῦ ΙΔ' Εἰς Εὐαγγελισμὸν καὶ τοῦ παρόντος δὲν περιορίζεται ἁπλῶς εἰς τὸ ὑπούργημα τοῦ ἀρχαγγέλου Γαβριήλ, ὁ ὁποῖος ἐκεῖ εἰς τὴν Θεοτόκον, ἐδῶ εἰς τὸν ἱερέα ἀγγέλλει τὴν σύλληψιν τοῦ Χριστοῦ ἢ τοῦ Ἰωάννου. Οὐδὲ εἰς τὴν ἀναφορὰν ἡ ὁποία γίνεται εἰς τὸν ὕμνον ΙΔ' τῶν συμβάντων εἰς τὸν ὕμνον Εἰς τὰ Γενέθλια τοῦ Προδρόμου (δεσμεύσεως τῆς φωνῆς τοῦ Ζαχαρίου). Ἀπὸ ἀπόψεως τεχνικῆς οἱ ὕμνοι ἔχουν τὰ κοινὰ μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ ἐσωτερικὸς διάλογος. Ὁ δεχόμενος τὴν ἀγγελίαν δυσπιστεῖ πρὸς τὸ ἀγγελλόμενον θαῦμα, τοῦτο δὲ πράττει διαλογιζόμενος καὶ διὰ τοῦ ἐνδιαθέτου λόγου ἐκφράζων, *λέγων* ἢ *βοῶν* ὅσα σκέπτεται. Ἀπεναντίας ἡ φωνὴ τοῦ ἀρχαγγέλου φαίνεται ὡς ὑλική.

Καθόσον ἠρεύνησα τὸ θέμα, πρότυπον διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ ὕμνου τούτου καὶ μάλιστα ῥητορικὸν δὲν φαίνεται ν' ἀκολουθῇ ὁ Ρωμανὸς πιστῶς. Τὸ γνωστότερον εἰς αὐτὸν κείμενον, μετὰ τὸν εὐαγγελιστὴν Λουκᾶν, εἶναι τὸ ἀπόκρυφον «πρωτευαγγέλιον Ἰακώβου»[2], εἰς τὸ ὁποῖον τὸ ἐπεισόδιον τῆς ἀσπόρου συλλήψεως λαμβάνει μυθικὴν μορφήν. Δὲν ἀναφέρεται τοῦτο μόνον εἰς τὴν Θεοτόκον καὶ εἰς τὴν Ἐλισάβετ, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν μητέρα τῆς θεομή-

1. Οἶκος ε'. Πρβλ. τὰ εὐθὺς κατωτέρω ὑπ' ἐμοῦ λεγόμενα.
2. Le protévangile de Jacques et ses remaniements latins. Introduction, textes, traduction et commentaire par Émile Amann, Paris 1910.

τορος Ἄνναν καὶ τὸν Ἰωακείμ. Τὸ κείμενον τοῦ πρωτευαγγελίου τούτου εἶναι σημαντικὸν διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ διηγηματικοῦ λόγου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ἐσωτερικὸς διάλογος. Οὕτω περὶ τοῦ Ἰωακείμ : «καὶ ἐπίστευσεν... *λέγων ἐν ἑαυτῷ...»* [1] καὶ πάλιν *«λέγων ἐν ἑαυτῷ»* [2] καὶ *«διελογίζετο»* [3] καὶ *«εἶπεν ἐν ἑαυτῷ»* [4]. Καὶ περὶ τῆς Θεοτόκου : *«Ἡ δὲ* (Μαριὰμ) *ἀκούσασα* (τοῦ Γαβριὴλ) *διεκρίθη ἐν ἑαυτῇ λ έ γ ο υ σ α»* [5].

Ὡς πρὸς τὴν ρητορικὴν φιλολογίαν ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς συλλήψεως πλέον τοῦ Ἰωάννου Προδρόμου, γνωστὴ εἶναι ἡ ὁμιλία Ἀ ν τ ι π ά τ ρ ο υ ἐπισκόπου Β ό σ τ ρ ω ν (ε' αἱ.) «Εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Βαπτιστὴν καὶ εἰς τὴν σιγὴν Ζαχαρίου καὶ εἰς τὸν ἀσπασμὸν τῆς Παναγίας Θεοτόκου» [6], ἀναλυτικοῦ καὶ ἑρμηνευτικοῦ χαρακτῆρος, ὁμιλία εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Ἀντίπατρος οὗτος θεολογεῖ ἄνευ φαντασίας καὶ λογοτεχνικῆς χάριτος, κινεῖται ὅμως ἐντὸς τῆς ἑλληνικῆς ρητορικῆς παραδόσεως. Μολονότι ἡ ὁμιλία αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ ἐμπνεύσῃ ποιητὴν ὡς ὁ Ρωμανός, ἐν τούτοις ἔχει ἀξιόλογα στοιχεῖα ἐσωτερικοῦ διαλόγου, βασιζόμενα βεβαίως εἰς τὸ εὐαγγελικὸν κείμενον. Οὕτως ὁ ἱερεὺς ἰδὼν τὸν ἀρχάγγελον εἰς τὰ ἄδυτα τοῦ θυσιαστηρίου «Ἐταράχθη δὲ ὁ Ζαχαρίας καὶ προβαίνειν οὐκ ἴσχυσεν τῇ τοῦ ἀγγέλου θέᾳ εἰς τὰ ὀπίσω πεμπόμενος· ἐπιπολὺ δὲ μεμένηκεν ἀχανὴς *ταῦτα λέγων καθ' ἑαυτόν.* Τί δὴ τὸ ὁρώμενον; ἀπορῶ· ἕτερος ἱερατεύει παρὰ τὸ θυσιαστήριον τοῦ θυμιάματος»! [7] Ἕπεται ἡ ἀγγελία τοῦ ἀγγέλου πρὸς Ζαχαρίαν περὶ γεννήσεως τοῦ προφήτου [8]. «Ταῦτα Ζαχαρίας ἀκούσας περιχαρὴς ἅμα γέγονε καὶ περίεργος. Λογισμῷ, γοῦν περιέργῳ δεξάμενος τὸ μήνυμα τοῦ Γαβριήλ, ἀπεκρίνατο οὐ πιστῶς. Κατὰ τί γνώσομαι τοῦτο;» [9]. Ἀκολουθεῖ μακρὰ νουθεσία τοῦ ἀρχαγγέλου πρὸς τὸν ἀπιστήσαντα ἱερέα καὶ ἡ ἐπιβολὴ τῆς ποινῆς : «Ἀλλ' ἐπειδή τι καταθύμιον σημεῖον λαβεῖν (τοῦτο γὰρ ᾔτησας ὡς οὐκ ὤφελες), δέχου τὴν ἀφωνίαν τῆς παιδοποιίας ἐνέχυρον· ἔσῃ σιγῶν μέχρις ἂν τοὺς λόγους κυρώσῃ τὰ πράγματα» [10]. Ὁ λόγος, περιλαμβάνων χαιρετισμοὺς πρὸς τὴν Θεοτόκον [11], προχωρεῖ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς συναντήσεως τῆς Μαριὰμ μετὰ τῆς ἐξαδέλφης της Ἐλισάβετ. Τὰ πράγματα εἶναι βεβαίως συμφωνό-

1. Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 184.
2. Σ. 196.
3. Σ. 232.
4. Σ. 244.
5. Σ. 224.
6. M i g n e, PG 85, στ. 1763 - 1776.
7. Αὐτόθι, στ. 1768.
8. Αὐτόθι, στ. 1768 - 1769.
9. Αὐτόθι, στ. 1769.
10. Αὐτόθι, στ. 1772.
11. Αὐτόθι, στ. 1773.

τερα πρὸς τὸ κανονικὸν εὐαγγέλιον ἢ τὸ ἀπόκρυφον: «Μαρία τὴν Ἐλισάβετ ἠσπάζετο καὶ τὸ βρέφος *ἔνδοθεν ἀπεκρίνατο*· τῷ γὰρ ἐμβρύῳ γέγονεν ἀκοὴ ἡ τῆς μητρὸς ἀκοή· καὶ ἐπειδήπερ, φύσεως ὅροις, Ἰωάννης εἱργμένος οὐκ ἴσχυε λαλεῖν, ἀλλόμενος *ἔλεγε* τῇ οἰκείᾳ μητρί, *διὰ τῶν σκιρτημάτων φθεγγόμενος*, τῇ δὲ τοῦ Σωτῆρος μητρί, διὰ τῆς μητρικῆς γλώττης ἀποκρινόμενος»![1]

Εἰς τὸν β' λόγον ὁ Ἀντίπατρος «Εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου»[2] χρησιμοποιεῖ τ' αὐτὰ ἐκφραστικὰ μέσα: «Μένει τοίνυν (ἡ Μαριὰμ) πτήξασα τὴν φωνήν, *καὶ διελογίζετο ἐν αὐτῇ* ποταπὸς (ὁ ἄγγελος)»[3]. Καὶ περαιτέρω: «Ὅτε μὲν οὖν ἐδέξατο τὴν ἀγγελικὴν προσηγορίαν, *ἠγωνία καὶ διελογίζετο* ἡ Παρθένος· ὅτε δὲ ἀκούει τὸν εὐαγγελικὸν λόγον, οὐκέτι ἀγωνιᾷ πρὸς τὸν λόγον, ἀλλ' ἐπαπορεῖ πρὸς τὴν ἐπαγγελίαν»[4].

6. Ἐὰν θελήσωμεν νὰ εὕρωμεν εἰς τοὺς ὕμνους τοῦ Ρωμανοῦ παράδειγμα ὅπου ὁ ἐσωτερικὸς μονόλογος ἐξελίσσεται εἰς ἐσωτερικὸν διάλογον μεταξὺ δύο προσώπων, θὰ καταφύγωμεν εἰς ἕνα ἐκ τῶν τρυφερωτέρων καὶ ποιητικωτέρων συνθεμάτων τοῦ Μελῳδοῦ, τὸν εἰς τὴν Θυσίαν τοῦ Ἀβραὰμ ὕμνον[5]. Ἡ ὑπόθεσις εἶναι γνωστὴ ἐκ τῆς Γενέσεως καὶ ἐκ τοῦ κρητικοῦ θεατρικοῦ ἔργου τὸ ὁποῖον συνήθως ἀποκαλοῦμεν μυστήριον. Μεταξὺ τῆς Γραφῆς καὶ τοῦ ἀγνώστου Κρητὸς ποιητοῦ τοῦ ιζ' αἰ., παρεμβάλλεται ὁ κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα γραφεὶς ὕμνος τοῦ Ρωμανοῦ. Ἡ θυσία τοῦ πατριάρχου Ἀβραὰμ ἀπετέλεσεν ἐν τούτοις τὸ θέμα πλείστων ὁμιλιῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, πιθανώτατα δὲ καὶ ὕμνου τοῦ Σύρου ποιητοῦ Ἐφραίμ, τοῦ ὁποίου ἔμμετρον μετάφρασιν τοῦ δ' αἰ. ἔχομεν εἰς τὴν Ἑλληνικήν[6].

Ὁ Θεὸς δοκιμάζει τὴν πίστιν τοῦ Ἀβραὰμ καὶ ἐντέλλεται αὐτῷ ὅπως θυσιάσῃ τὸν μονογενῆ του υἱὸν Ἰσαάκ. Ὁ πατριάρχης ὑπακούει καὶ ἀνέρχεται εἰς τὸ ὄρος μετὰ τῶν δούλων καὶ τοῦ τέκνου, ἀλλ' ὁ Θεὸς τὴν τελευταίαν στιγμὴν ματαιώνει τὴν θυσίαν διὰ τῆς παρεμβάσεως ἀγγέλου παρου-

---

1. Migne, PG 85, Ἔνθ' ἀνωτ.
2. Αὐτόθι, στ. 1775 - 1793.
3. Αὐτόθι, στ. 1777.
4. Αὐτόθι, στ. 1780.
5. Ἐξεδόθη, Ὕμνοι Α', σσ. 37 - 64. Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ ἐκδότου, Ἐπὶ τὰς πηγὰς τοῦ Εἰς τὴν Θυσίαν τοῦ Ἀβραὰμ ὕμνου Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ, Ἀθηνᾶ ΝϚ', 1952, σσ. 278 - 285.
6. Ὁ S. G. Mercati, S. Ephraem Syri Opera I, 1, Romae 1915 θεωρεῖ ὅτι ὁ Γρηγόριος Νύσσης μετεχειρίσθη τὸν ὕμνον τοῦ Ἐφραὶμ διὰ τὴν συγγραφὴν τῆς σχετικῆς μὲ τὴν Θυσίαν ὁμιλίας του. Ἀπεναντίας ὁ Aimé Puech, Histoire de la Littérature Grecque Chrétienne III, Paris 1930, σ. 600 θεωρεῖ ὅτι τὰ ἑλληνικὰ κείμενα τοῦ Ἐφραὶμ δὲν εἶναι τόσον ἀσφαλῆ (δὲν ἐσώθησαν τὰ ἀρχικά των κείμενα εἰς τὴν συριακὴν) καὶ ὅτι ἐν προκειμένῳ μᾶλλον ὁ Ἕλλην Ἐφραὶμ ἠκολούθησε τὸν Γρηγόριον Νύσσης!

σιάζοντος κριὸν εἰς τὸν ὑψώσαντα ἤδη κατὰ τοῦ ἰδίου του τέκνου τὴν μάχαιραν Ἀβραάμ. Δὲν λέγω τι νέον ἂν παρατηρήσω ὅτι ἡ Γένεσις ἐν προκειμένῳ (κβ', 1 - 13) οὐδὲν λέγει περὶ Σάρρας καὶ ὅτι ὅσα γνωρίζομεν περὶ τῆς ψυχικῆς ἀντιδράσεως τῆς γυναικός, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ μητρικὸν φίλτρον ἦτο ἰσχυρότερον πάντως τῆς θεϊκῆς προσταγῆς, ὀφείλονται εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν τοῦ θέματος ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ρητόρων. Ὄντως οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας εὗρον εὐκαιρίαν διὰ νὰ χρωματίσουν τὸ ἐπεισόδιον, νὰ δραματοποιήσουν τὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ τοῦ ἀνδρός, πιστοῦ τοῦ Θεοῦ ὑπηρέτου, καὶ τῆς γυναικός, πιστῆς τῆς φύσεως λειτουργοῦ. Ἡ ἔξαρσις τῶν μητρικῶν αἰσθημάτων, τοῦ ἀνθρωπίνου πόνου, ἐπιτεινομένου ἀπὸ τὴν προϊστορίαν τῆς γεννήσεως τοῦ Ἰσαὰκ ἀπὸ τὴν στεῖραν καὶ γραῖαν Σάρραν, καθιστᾷ τὸ ἐπεισόδιον περισσότερον ἐνδιαφέρον καὶ συγκινητικόν.

Τὴν τοιαύτην ἐκμετάλλευσιν τοῦ θέματος ἠκολούθησε καὶ ἡ νεωτέρα εὐρωπαϊκὴ λογοτεχνία, οὕτω δὲ εἰς τὴν κρητικὴν θυσίαν τοῦ Ἀβραὰμ πολὺ ὀλιγώτερον ἐνδιαφερόμεθα διὰ τὴν πίστιν τοῦ προφήτου καὶ πολὺ περισσότερον συγκινούμεθα ἀπὸ τὰ μοιρολόγια τῆς Σάρρας καὶ τοὺς θρήνους τοῦ ἰδίου ὑποψηφίου θύματος.

Διὰ τὸν Ρωμανὸν ὑπῆρχε μία καταφανὴς δυσκολία: Ὁ ὕμνος δὲν ἐγράφετο χάριν τέρψεως, ἀλλ' ἦτο ἱερὸν λειτουργικὸν κείμενον, προωρισμένον διὰ τὰς ἀκολουθίας τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπομένως δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀφίστατο ἀπὸ τὴν διήγησιν τῆς Γενέσεως, ὅπου οὐδεὶς ρόλος ἀνετέθη εἰς τὴν μητέρα Σάρραν. Ἀλλ' οὐδ' ἦτο δυνατὸν νὰ παραβλέψῃ ὁ Ποιητὴς τοὺς ἐπὶ τοῦ θέματος λόγους τῶν Πατέρων, ὅταν μάλιστα οἱ ρήτορες εἶχον ἐκμεταλλευθῆ τὸ ἀνθρώπινον στοιχεῖον, ὅπερ ἦτο τὸ κυρίως ὑπὸ τοῦ Ρωμανοῦ ἐπιδιωκόμενον. Ἔπρεπεν ὁ Ποιητὴς νὰ συμβιβάσῃ τὰ δύο ταῦτα, πιστότητα τῆς ἱερᾶς παραδόσεως καὶ ἀνθρωπίνην ψυχολογίαν. Τοῦτο ἐπέτυχεν οὐχὶ διὰ τῆς ἐμφανίσεως τῆς δράσεως πρὸ τῆς θυσίας, εἰς τὸ μεταξὺ δηλαδὴ τῆς ἀναγγελίας τῆς θείας ἐντολῆς ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου καὶ τῆς ἀναχωρήσεως διὰ τὸ ὄρος διάστημα, ἀλλὰ διὰ μονολόγου τὸν ὁποῖον θέτει εἰς τὸ στόμα τοῦ Ἀβραάμ, ἐκφράζοντος διὰ τοῦ μέσου τούτου τοὺς διαλογισμούς του. Ὁ ἐν λόγῳ μονόλογος ἐξελίσσεται εἰς στιχομυθίαν μετὰ τῆς Σάρρας, διάλογον φανταστικόν, λαβόντα χώραν εἰς τὴν σκέψιν τοῦ πατριάρχου, ὁ ὁποῖος ὅμως διάλογος εἶναι τὸ ζωηρότερον τμῆμα τοῦ ὅλου ὕμνου, τὸ ἁρμονικώτερον, τὸ πλέον ἀνθρώπινον. Εἶναι δὲ τὸ πλέον ἀνθρώπινον διὰ τὸν λόγον ὅτι ὁ Ἀβραὰμ φέρεται συγκινούμενος καὶ σχηματίζων ἐν ἑαυτῷ τὰς ἀντιρρήσεις, τὰς διαμαρτυρίας, τὰς μέχρι παραλογισμοῦ ἐκρήξεις τῆς Σάρρας, τὰς ὁποίας ἐν τούτοις δὲν ἀφήνει νὰ κάμψουν τὴν εὐσεβῆ του καρδίαν. Ἐν τέλει ὁ μονόλογος ὁ ὁποῖος ἐξειλίχθη εἰς διάλογον ἀναμειγνύεται τόσον μὲ τὴν δρᾶσιν, ὥστε ὁ ἀκροατὴς τότε καὶ ὁ ἀναγνώστης σήμερον μένουν μὲ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ὄντως ἐπραγματοποιήθη ἡ σκηνὴ αὕτη καὶ ἀντηλλάγησαν μεταξὺ τῶν δύο συζύγων ὅσα μόνον διῆλθον ἀπὸ τὴν σκέψιν τοῦ Ἀβραάμ.

Ἴδωμεν τώρα πῶς ἀπὸ ἀπόψεως τεχνικῆς ἐχειρίσθη ὁ Ρωμανὸς τὸ θέμα. Ὁ μονόλογος ἀρχίζει ἀπὸ τὸν τρίτον οἶκον, εἰσάγεται δὲ ὑπὸ τοῦ Ποιητοῦ μὲ ἓν *«πῶς οὐκ εἶπας»*, τὸ ὁποῖον δεικνύει ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ μονόλογος εἶναι φανταστικός, ἐν σχέσει βέβαια πρὸς τὴν μαρτυρίαν τῆς Βίβλου.

Ἐν ἀρχῇ ὁ Ἀβραὰμ βασανίζεται μὲ τὴν ἀνθρωπίνην ἀδυναμίαν τῆς ὑστεροφημίας ποὺ θ' ἀφήσῃ, φονέως καὶ οὐχὶ πατρός, ἀνισορρόπου ἀνδρός, ἐκστάντος τῶν φρενῶν, λόγῳ γήρατος. Κατόπιν τὸν παίρνει τὸ παράπονον πῶς θὰ σκοτώσῃ τὸ παιδὶ ποὺ ἐσπαργάνωσε, τὴν ἐλπίδα τῶν γηρατείων του, αὐτὸν ποὺ θὰ τοῦ ἔκλεινε κατὰ τὸν θάνατον τὰ βλέφαρα (οἶκος δ'). Τὸ παιδί, ὁ Ἰσαάκ, κοιμᾶται τώρα, καὶ ὅταν ἀναπαύῃ ὁ γονεὺς τὸ βλέμμα του ἐπάνω εἰς τὴν ἀγγελικὴν ὡραιότητα γεμίζει ἀπὸ χαρὰν ἡ ψυχή του. Ἀλλ' ὅταν ἀναλογισθῇ ὅτι αὔριον τὰ χείλη τοῦ Ἰσαὰκ θὰ εἶναι ἄφωνα καὶ ἀκίνητα, ὅτι τὰ μάτια του δὲν θὰ κλείσῃ ἡ Σάρρα (τὸ πρῶτον ἐρχομένη ἤδη εἰς τὴν σκέψιν τοῦ πατριάρχου) λυπεῖται θανασίμως (οἶκος ε'). Ποῖος θὰ τοῦ δώσῃ τὴν δύναμιν νὰ φανῇ ἀνοικτίρμων, αὐτὸς ὁ ὁποῖος ὑπῆρξεν εὐσπλαγχνικὸς εἰς τοὺς ξένους καὶ ἀγνώστους; (οἶκος ϛ'). Ἐδῶ ἔρχεται ὁ φόβος τῆς ἀντιδράσεως τῆς συζύγου : *«Ἀκούσει τοὺς λόγους σου πάντας Σάρρα, δέσποτα, | καὶ τὴν βουλήν σου ταύτην γνοῦσά μοι λ έ ξ ε ι»* (οἶκος ζ'). Οἱ ἑπόμενοι στίχοι μέχρι καὶ τοῦ ἑνδεκάτου οἴκου ἀποτελοῦν τὸν εἰς τὴν σκέψιν τοῦ Ἀβραὰμ σχηματιζόμενον ἀντίλογον τῆς Σάρρας. Οὕτω θὰ ἀρχίσῃ ὁ μεταξὺ τῶν συζύγων δραματικὸς διάλογος, διότι ὁ Ἀβραὰμ ἀπαντᾷ ἐν συνεχείᾳ εἰς τὸν ιβ' καὶ ιγ' οἶκον καὶ ἡ Σάρρα ἀπαντᾷ εἰς τοὺς δύο ἑπομένους (ιδ' - ιε') καὶ ὁ Ποιητὴς ἐπάγεται : *«Τοιαῦτα ἦν ἄρα ἅπερ ἔ φ η Σάρρα, ὁ πρέσβυς δὲ* (ὁ Ἀβραὰμ δηλαδὴ) *πάντως ε ἶ π ε ν ἀλλ' ὑπὲρ ταῦτα»*, ἀλλ' ἀμφότεροι δὲν ἠγάπησαν τὸν νεαρὸν Ἰσαὰκ περισσότερον τοῦ Κυρίου, ὁ ὁποῖος ἐδοκίμαζε τὴν πίστιν τοῦ πατριάρχου καὶ τελικῶς θ' ἀπήλλασσεν αὐτὸν τῆς δοκιμασίας τὸν δὲ Ἰσαὰκ τοῦ προώρου θανάτου. Ἀλλ' εἰς ἐμὲ ἡ ἀσαφὴς αὐτὴ κατακλεὶς τοῦ Ρωμανοῦ *«τοιαῦτα ἦν ἄρα ἅπερ ἔφη Σάρρα»* καὶ ἡ περὶ τοῦ Ἀβραὰμ βεβαίωσις ὅτι εἶπεν *ἄλλα πάντως* ὑπὲρ ταῦτα ἅτινα ἔθηκεν ὁ ἴδιος ὁ Ποιητὴς εἰς τὸ στόμα του, δεικνύουν ὅτι ἠθελημένως ὁ μελῳδὸς συνέχυσε τὴν ὑπόθεσιν πρὸς τὴν πραγματικότητα. Ἄλλως τε ὁ λόγος τῶν δύο συζύγων ὑπῆρξεν οὕτως ἐναργὴς ἐν τῷ ὕμνῳ, ὥστε νὰ μὴ δύναταί τις νὰ παραβλέψῃ τὴν ζωηροτάτην ἐντύπωσιν τὴν ὁποίαν θὰ ἐνεποίει εἰς τοὺς ἀκροωμένους.

Ἡ Σάρρα ἀρχίζει θυμωμένη. Ἐὰν ὁ Θεὸς ἤθελε νὰ τὸν πάρῃ, διατί νὰ τὸν δώσῃ ; τὸ παιδὶ εἶναι δικό της. Καὶ εἰς τὸ κάτω - κάτω δὲν τῆς τὸ ἐζήτησεν αὐτῆς ὁ Θεός, ἐνῷ ὅταν ἐπρόκειτο νὰ τὸν συλλάβῃ τὴν εἰδοποίησε διὰ τοῦ ἀγγέλου. Ἡ βλάσφημος αὐτή, πλὴν τόσον ἀνθρωπίνη ἀντίρρησις, τὴν ὁποίαν ὅλοι, ἀνεξαρτήτως φύλου, εἴμεθα πρόθυμοι νὰ συγχωρήσωμεν, δὲν θὰ ἦτο εὔκολον νὰ τεθῇ ἀπευθείας εἰς τὰ χείλη τοῦ Ρωμανοῦ. Ἀλλ' ἡ Σάρρα μεταπίπτει ψυχολογικῶς, ὅπως ὅλοι οἱ θυμωμένοι. Δὲν θὰ ζήσῃ πολὺν

καιρὸν ἀκόμη, εἶναι γερόντισσα, ἂς τῆς ἀφήσῃ ὁ 'Αβραὰμ τὸ παιδὶ ὅσον αὐτὴ ζῇ, καὶ ἂς τὸ θυσιάσῃ κατόπιν ὅταν αὐτὴ θὰ ἔχῃ ἀποθάνει. 'Η ἔκφρασις αὐτὴ τοῦ ἐγωϊσμοῦ ἐπιτείνεται περαιτέρω. Νὰ μεγαλώσῃ αὐτὴ τὸ παιδὶ καὶ νὰ τὸ δώσῃ εἰς ἄλλον, δὲν γίνεται. Ἂς σταθῇ μακρυὰ ἀπὸ τὸ παιδὶ ὁ ὑποψήφιος σφαγεύς. Εἶναι πόνος τῆς μητρικῆς γαστρός, καὶ ἂν ὁ Θεὸς θέλῃ σφάγιον ἂς πάρῃ πρόβατον, δὲν τοῦ δίδει ἡ Σάρρα. Ἂς τὴν σκοτώσῃ πρῶτα ὁ 'Αβραὰμ καὶ κατόπιν ἂς σφάξῃ τὸ παιδί! Ὕστερα πάλιν τὴν παίρνει τὸ παράπονον. Ὅταν ὁ ἄγγελος τῆς ἀνήγγειλε τὴν σύλληψιν τοῦ 'Ισαὰκ εἰς τὴν ἀρχὴν δὲν τὸν ἐπίστευσεν, ἐγέλασεν, ὕστερα ὅμως ἐχάρη. Τώρα ἡ χαρὰ αὐτὴ μετεβλήθη εἰς λύπην. Καὶ ἐξακολουθεῖ τὸ ξέσπασμα: *«Σύ μου φάος, σὺ αὐγὴ ἐμῶν βλεφάρων· | σὲ ὥσπερ ἄστρον βλέπουσα λαμπρύνομαι, ὦ τέκνον μου».* Τὸ φῶς τῶν ματιῶν της εἶναι τὸ παιδί της, τὸ ἄστρον ποὺ φωτίζει τὸν δρόμον τῆς ζωῆς της, τὸ ὥριμον σταφύλι τοῦ ἀμπελιοῦ ποὺ μαυρολογάει (οἶκος ι'). Ὅταν μεγαλώσῃ θὰ γίνῃ στήριγμα τῶν γηρατείων της καὶ τὰ παιδιά του θὰ ὑποβαστάσουν τὴν ἀδυναμίαν της. Καὶ ἐνῶ πρὶν ἔλεγεν ὅτι ὀλίγος χρόνος ζωῆς τῆς ὑπολείπεται, ἐδῶ ἐκφράζει τώρα τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ἴδῃ ἀπογόνους ἀπὸ τὸν 'Ισαάκ, νὰ πιάσῃ ἐγγόνια εἰς τὰ χέρια της καὶ ὕστερα ν' ἀποθάνῃ. Καὶ ὅταν ἔλθῃ ἡ ὥρα ἐκείνη, αὐτὸς θὰ τῆς κλείσῃ τὰ μάτια, τὰ πόδια του θ' ἀκολουθήσουν τὴν ἐκφοράν της καὶ αὐτὸς προπορευόμενος τῆς σοροῦ θὰ κλαύσῃ. 'Αλλὰ τώρα δὲν θέλει νὰ θρηνήσῃ ἡ ἰδία τὸν 'Ισαὰκ ποὺ εἶναι φυσικώτερον νὰ θέλῃ νὰ τὴν κλαύσῃ ἀπερχομένην ἐκ τῆς ζωῆς! Καὶ οὕτως, ἐνῶ ἡ συγκίνησις ἐκ τῆς μητρικῆς ψυχολογίας τῆς Σάρρας ἔχει κορυφωθῆ, καταλήγει μὲ λυγμοὺς δὲν ἀμφιβάλλω, ἡ εἰς τὴν σκέψιν τοῦ 'Αβραὰμ ὁμιλοῦσα σύζυγος. 'Ο 'Αβραὰμ ἀπαντῶν δὲν θυμώνει καθόλου, τὴν καλοπιάνει, τῆς λέγει ὅτι δὲν πρέπει νὰ παροργίσῃ τὸν Θεόν, νὰ ἐλαττώσῃ τὴν σημασίαν τῆς θυσίας. Ἂν ὁ Θεὸς θέλῃ νὰ πάρῃ τὸ παιδί των, ἔχει τὴν δύναμιν νὰ θανατώσῃ τὸν 'Ισαὰκ καὶ χωρὶς θυσίαν, μέσα εἰς αὐτὴν τὴν μητρικὴν ἀγκάλην. Βέβαια καὶ ὁ ἴδιος ὁ πατριάρχης εἶναι ἄνθρωπος καὶ λυπεῖται καὶ μαζὶ θὰ κλαύσουν διὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ ἀγαπωμένου. Μήπως τὸ παιδὶ εἶναι μόνον ἰδικόν της ; Εἶναι καὶ ἰδικόν του, ἀλλ' ὁ Θεὸς εἶναι ὁ ἰσχυρότερος ὅλων (οἶκος ιγ').

'Η Σάρρα τέλος πείθεται, παραχωρεῖ τὸν 'Ισαάκ, πρὸς τὸν ὁποῖον καὶ ἀπευθύνει τὸν λόγον. Μέσα της ἀνθεῖ ἡ ἐλπὶς ὅτι τελικῶς ἡ θυσία δὲν θὰ γίνῃ, ὅτι θὰ ἐπανίδῃ τὸ τέκνον της. Τὸν καλεῖ νὰ τὴν ἀσπασθῇ καὶ νὰ φύγουν. 'Ο 'Ισαὰκ δὲν ἔχει ἀκόμη ἐδῶ καμμίαν δρᾶσιν καὶ οὐδεὶς λόγος τίθεται εἰς τὸ στόμα του, ἀφοῦ περαιτέρω ὁ ποιητὴς θὰ ἔχῃ τὴν εὐκαιρίαν νὰ τὸν ζωγραφήσῃ εἰς τὸ ἐπεισόδιον τῆς θυσίας ὑποψιαζόμενον τὰ τεκταινόμενα. 'Ακολουθεῖ ἡ διήγησις σύμφωνος πρὸς τὴν Γένεσιν, ὅτι ὁ 'Αβραὰμ ἐφόρτωσεν εἰς τοὺς ὤμους τοῦ παιδίου τὰ ξύλα τῆς θυσίας. 'Αλλὰ δὲν θὰ παρακολουθήσωμεν περαιτέρω τὸν ὕμνον, τὸν ὁποῖον δύναταί τις νῦν μόνος ν' ἀπολαύσῃ κατ' ἰδίαν δι' ἀναγνώσεως.

7. Ἀπὸ μακροῦ ἔχομεν τὸ κείμενον ὕμνου Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ «ἔπος εἰς τὴν ὑπαπαντὴν τοῦ Κυρίου», ὃν ἐξέδωκε προσφάτως (ΚΖ', Ὕμνοι Β', 1954, σσ. 305 - 332) ἡ Λυδία Ἀθανασοπούλου. Τὸ προοίμιον τοῦ ὕμνου *«Χορὸς ἀγγελικὸς | ἐκπληττέσθω τὸ θαῦμα, | βροτοὶ δὲ ταῖς φωναῖς | ἀνακράξωμεν ὕμνον...»* δίδει τὴν καθολικὴν γραμμὴν τὴν ἀκολουθουμένην ὑπὸ τοῦ Ποιητοῦ. Ἀνάμειξις ἀγγέλων καὶ ἀνθρώπων εἰς τὴν ἐνατένισιν τοῦ θαύματος *«τὴν ἄφατον τοῦ θεοῦ συγκατάβασιν»*, περὶ ἧς ἐξ ἀφορμῆς τῆς ὑπαπαντῆς γίνεται λόγος δογματικὸς ἐν τῷ ὕμνῳ. Δὲν προτίθεμαι ν' ἀναλύσω τὸν ὕμνον, ἀφοῦ μάλιστα ἡ ἐκδότρια ἐν σσ. 310 - 311 ἔδωκεν ἤδη διάγραμμα αὐτοῦ. Σημειῶ μόνον πῶς ὁ Ρωμανὸς ὁμιλεῖ εἰς α' πληθυντικὸν πρόσωπον: *«βροτοί... | ἀνακράξωμεν ὕμνον* (στ. 3-4). *Τῇ θεοτόκῳ προσδράμωμεν | οἱ βουλόμενοι κατιδεῖν τὸν υἱὸν αὐτῆς | πρὸς Συμεὼν ἀπαγόμενον»* (στ. 34 - 36). *«Σὲ δυσωποῦμεν, φιλάνθρωπε, | ἀνεξίκακε, πολυέλεε Κύριε, | ... | ἐπίσκεψαι ἅπαντας | τοὺς ἀεὶ πεποιθότας σοι, | ἀπὸ πάσης ἀνάγκης | ...λύτρωσαι | τὴν ζωὴν ἡμῶν»* (στ. 340-348). Τοῦτο ἀποδεικνύει, ὅτι ὁ ὕμνος εἶναι κοινὴ καὶ ὄχι προσωπικὴ ἔκφρασις. Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ δογματικὴ τοποθέτησις τοῦ ὕμνου. Ὁ Συμεὼν προλέγει τὴν ἐμφάνισιν τῶν αἱρετικῶν. Ὁ Ρωμανὸς ἔχει τὴν ἱκανότητα ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὸν ὕμνον τὰς ἀγγελικὰς δυνάμεις ἐκπληττομένας ἐπὶ τῷ θαύματι, ἐξ ἄλλου δὲ ν' ἀναπτύξῃ τὴν διήγησιν τοῦ Λουκᾶ, μορφοποιῶν τὰ πρόσωπα, δίδων ἔκτασιν εἰς τοὺς διαλογισμοὺς καὶ τοὺς λόγους αὐτῶν καὶ χρησιμοποιῶν τὸ γνωστὸν εἰς ἡμᾶς ἐκφραστικόν του μέσον τοῦ ἐσωτερικοῦ διαλόγου[1]. Οὕτως ἡ Θεοτόκος ἀνθρωποποιεῖται[2] καὶ ἐνῶ αἱ ἀσώματοι δυνάμεις ὑμνοῦν τὸν Κύριον, ἡ Μαριὰμ *«ἐβάδιζεν | ἀγκάλαις τοῦτον κατέχουσα | καὶ διενοεῖτο | πῶς καὶ μήτηρ ἐγένετο | καὶ παρθένος διέμεινεν»* (στ. 71 - 75), ἐνῶ φυσικὰ τὸ ἀπόρημα τοῦτο εἶχε λύσει χάριν αὐτῆς ὁ ἀρχάγγελος Γαβριὴλ κατ' αὐτὸν τὸν Εὐαγγελισμὸν (πρβλ. ὕμνον ΙΔ'), ἐγνώριζε δ' ὅτι *ὑπὲρ φύσιν* (στ. 76) εἶχε πραγματοποιηθῇ ἡ γέννησις, *ἐφοβεῖτο καὶ ἔφριττε* (στ. 78, ἐδῶ πίπτει τὸ βάρος τῆς ἀνθρωποποιίας), *καθ' ἑαυτὴν δὲ λογιζομένη | ἐφθέγγετο τοιαῦτα* (στ. 79 - 80). Ἀκολουθεῖ ὁ ἐν νῷ τῆς Παρθένου διάλογος πρὸς τὸν νήπιον βασταζόμενον Υἱόν, διὰ τὸν ὁποῖον ἡ Μαριὰμ ἀπορεῖ: *Γαλακτοτροφήσω ἢ δοξολογήσω;* (στ. 101) καὶ οὕτω πραγματοποιεῖται ἡ εἴσοδος ἐν τῷ ναῷ καὶ ἡ παράδοσις εἰς τὸν Συμεών. Τὸ εὕρημα τοῦτο τοῦ Ρωμανοῦ ἀκολουθεῖται ἀπὸ ἐσωτερικὴν προσευχὴν τοῦ πρεσβύτου, ἀπευθυνομένου

1. Περὶ οὗ πρβλ. τὴν μελέτην μου ἐν ΕΕΒΣ ΚΣΤ', 1956, σσ. 3 - 25.

2. Βεβαίως εἶναι ἄνθρωπος μόνον ἡ Μαρία, ἀλλ' οἱ ποιηταὶ ἐμφανίζουν αὐτὴν ὡς θεῖον καὶ ὑπεράνθρωπον πρόσωπον, *«τὴν τιμιωτέραν τῶν χερουβεὶμ καὶ ἐνδοξοτέραν ἀσυγκρίτως τῶν σεραφείμ...»*. Τὰ διανοήματά της, οἱ τρόποι της, οἱ λόγοι της εἶναι βασιλίδος καὶ οὐχὶ ἁπλῶς ἑβραιόπαιδος. Ἀπεναντίας πολλάκις ὁ Ρωμανὸς ἀπέδωκεν εἰς αὐτὴν ἁπλοϊκὴν ψυχολογίαν συγχρόνου του λαϊκῆς γυναικός.

πρὸς τὸν Θεὸν *«ἐν τῇ διανοίᾳ»* (στ. 119), θεολογοῦντος καὶ αἰνοῦντος διὰ τοῦ νέου τούτου ἐσωτερικοῦ διαλόγου (στ. 120 - 176). Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι τὰ ὅσα ἐν τῇ διανοίᾳ *ἐβόα*[1] ὁ Συμεὼν *ἀκούσασα ἡ παρθένος* (στ. 179) παρίστατο καὶ ἐξίστατο, δι' ὃ ἠναγκάσθη νὰ ἐξηγήσῃ εἰς αὐτὴν προφητεύων (στ. 181 - 267) τὰ τοῦ βίου καὶ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Χριστοῦ. Μετὰ τὸν ἐξωτερικὸν τοῦτον διάλογον, καθ' ὃν ὁ Συμεὼν *ἐφθέγξατο*, ἀκολουθεῖ ὁ δεύτερος ἐσωτερικὸς διάλογος δι' οὗ, ἀπευθυνθεὶς πάλιν πρὸς τὸ παιδίον, ὁ πρεσβύτης *ἐβόησε* (στ. 271 - 320) ὅσα ἐκεῖ, ἀναπτύσσων τὸ τοῦ Λουκᾶ «Νῦν ἀπολύεις». Ὁ Θεὸς - παιδίον, βρέφος 40 ἡμερῶν, δὲν ἠδύνατο νὰ ὁμιλήσῃ φυσικῶς καὶ ν' ἀπαντήσῃ εἰς τὸν ἐσωτερικῶς προσφωνοῦντα πρεσβύτην. Τοῦτο δίδει εἰς τὸν Ρωμανὸν νέαν εὐκαιρίαν τεχνικῆς : ***«Ὁ βασιλεὺς τῶν δυνάμεων | προσεδέξατο τοῦ δικαίου τὴν δέησιν | καὶ ἀ ο ρ ά τ ω ς ἐ φ θ έ γ ξ α τ ο»*** (στ. 322 - 324) ὅσα ἀπὸ τοῦ 325 μέχρι τοῦ 339 στίχου ἕπονται. Αὐτὴ ἡ νέα ἔκφρασις τοῦ φ θ έ γ γ ε σ θ α ι ἀ ο ρ ά τ ω ς, σημαίνει ὅτι τὴν φωνὴν τοῦ Κυρίου ᾐσθάνθη ὁ Συμεὼν ἐν τῇ δανοίᾳ του ὁμιλοῦσαν, καθὼς πᾶς πιστὸς προσευχόμενος ἀκούει τῆς φωνῆς τοῦ Κυρίου ἀπαντώσης εἰς τὰ αἰτήματα.

Ἐνῶ ἡ γλῶσσα τοῦ ὕμνου εἶναι ἁπλῆ, ἡ τεχνικὴ τοῦ ρωμανικοῦ ἔπους, τόσον πλησίον πρὸς τὴν χριστιανικὴν Ἑλληνικὴν ρητορικήν, ὅπως ἔχω ἤδη καταδείξει, εἶναι ὅλως διάφορος τῆς γνωρίμου λογίας θρησκευτικῆς ποιήσεως, συγγενοῦς πρὸς τοὺς θρησκευτικοὺς ὕμνους τῶν ἀρχαίων.

Χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ ὅσα ἐπιθετικῶς ἀποδίδει εἰς τὸν Χριστὸν ὁ Ρωμανὸς διὰ τῆς σκέψεως τοῦ Συμεών, μόνον κατὰ τὸν α' ἐσωτερικὸν διάλογον (στ. 120 - 176) : *ἀγαθός, ἐν ἀληθείᾳ ὑπάρχων ἀόρατος, ἀπαύγασμα τῆς δόξης, ὃν ὁ Ὕψιστος ἐποίησεν ἀπορρήτως, ἀσυλλόγιστος* (= ὃν δὲν δύναταί τις νὰ συλλάβῃ συλλογιστικῶς!), *ἀχώρητος, εἷς, ἔνδοξος, λύχνος ἄσβεστος, λύχνος ὥσπερ κατεχόμενος, μέγας, ὁ μείζονα ἄλλον οὐκ ἔχων, ὁμοούσιος, ὁρατός, κατ' οὐσίαν οὐδὲν ὑπερέχει ὁ Πατὴρ* (αὐτοῦ) *τοῦ Υἱοῦ, πανάγιος, ὁ ποιήσας τὰ σύμπαντα, προαιώνιος, τὸ πῦρ τῆς θεότητος, συνάναρχος, ἡ σφραγὶς τῆς θεότητος, τὸ σωτήριον, ὁ υἱὸς τῆς Μαρίας, τῆς Παρθένου, ὁ ὑπάρχων πρὸ αἰώνων, φιλάνθρωπος, φύλαξ τοῦ νόμου, κατὰ φύσιν - ὑπὲρ φύσιν, φῶς τηλαυγές, ἀσύγχυτον, ἀόριστον καὶ ἀπερινόητον, δι' οὗ φωτίζεται, οὐ φλέγεται πᾶς τις, ὁ φωστὴρ ὁ ἀπρόσιτος, χαρακτὴρ ὁ παντέλειος, χωρητός.*

8. Δὲν θέλω νὰ ἐπεκταθῶ εἰς τὴν διαπίστωσιν τοῦ ἐσωτερικοῦ διαλόγου εἰς ἄλλα κείμενα τοῦ Ρωμανοῦ. Σημειῶ ἁπλῶς ὅτι ἰδιότυπος ἐσωτερικὸς

1. Ἡ χρῆσις τῶν *φημί, λέγω, βοῶ* ἐπὶ ἐσωτερικῆς ὁμιλίας *ἐν διανοίᾳ* εἶναι συνηθεστάτη εἰς τοὺς Πατέρας καὶ τὸν Ρωμανόν. Πρβλ. καὶ Ὕμνοι ΜϚ', 94 : *ὅθεν ἐλάλει* (Μαρία ἡ Μαγδαληνή) *οὐχὶ ῥήμασιν ἀλλὰ δάκρυσιν,* καί : *Ἥψατο ἀφανῶς τῶν φρενῶν τῆς Παρθένου,* Ὕμνος εἰς τὴν Γέννησιν.

διάλογος εἶναι ὁ τοῦ ΛΑ' ὕμνου[1]. «Εἰς τὴν Καινὴν Κυριακὴν καὶ εἰς τὸν Θωμᾶν», ὅπου ὁ ἀπιστῶν ἀπόστολος ἀρχίζει (ἀπὸ τοῦ στ. 93) τὸν μακρὸν ἐσωτερικὸν μονόλογον[2], ἀπευθυνόμενος ἐνδεχομένως καὶ πρὸς τὸν Χριστόν[3], ὥστε εἰς τὴν πραγματικότητα νὰ ἔχωμεν ἐσωτερικὸν διάλογον. Ὁ Κύριος, πρὸς τὸν ὁποῖον ὁ ἀπόστολος ἀπευθύνεται ἐν διανοίᾳ, εὑρίσκεται ἐνώπιόν του, ἀλλ' ὁ Θωμᾶς δὲν τολμᾷ νὰ ὑψώσῃ τὴν κεφαλήν του, νὰ τὸν ἀντικρύσῃ καὶ νὰ τοῦ ὁμιλήσῃ, ἐνῶ Ἐκεῖνος δύναται, ὡς Θεός, νὰ παρακολουθήσῃ τὴν σκέψιν του!

Νομίζω ὅτι ἐκ τῶν ἀνωτέρω διαπιστώσεων κατεφάνη, ὅτι τόσον ὁ μονόλογος ὅσον καὶ ὁ διάλογος, εἰς τὴν οὐσίαν ἐκφραστικὰ μέσα ταυτιζόμενα (ἀφοῦ καὶ ὁ μονολογῶν συνομιλεῖ μὲ τὸν ἑαυτόν του, καὶ ὁ κατὰ φαντασίαν πρὸς δεύτερον πρόσωπον συνομιλῶν οὐσιαστικῶς μονολογεῖ), παρελήφθη μὲν ὡς τεχνικὸν ἐκφραστικὸν μέσον ὑπὸ τοῦ Ρωμανοῦ ἐκ τῆς Χριστιανικῆς Ῥητορικῆς, ἀκολουθούσης κατὰ τοῦτο τὴν ἀρχαίαν πεζογραφίαν καὶ τὰ κείμενα τῆς Γραφῆς, ἐχρησιμοποιήθη δὲ κατὰ τρόπον ἀριστουργηματικὸν καὶ ἔδωκεν ἄριστα ἀποτελέσματα, αἰσθητικὰ ἐπιτεύγματα μεγάλου ποιητοῦ. Διότι ὁ Ρωμανὸς δὲν ἐστάθη εἰς τὴν μίμησιν τῶν πρὸ αὐτοῦ, ἐπροχώρησε πέραν αὐτῆς εἰς τὴν ψυχολογικὴν διαμόρφωσιν τῶν ἐν τοῖς ὕμνοις ἱερῶν προσώπων.

Τέλος νομίζω ὅτι ἡ ἀπὸ τῆς ὡς ἄνω ἀπόψεως ἐξέτασις τῶν ἔργων τοῦ Ρωμανοῦ θὰ συντελέσῃ τὰ μέγιστα εἰς τὴν δικαιολόγησιν τῆς ἐπικρατούσης ἄλλως τε γνώμης, ὅτι ὁ λειτουργικὸς οὗτος ποιητὴς ὄντως εἶναι ὁ μέγιστος τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας ὅλης καὶ τοῦ Βυζαντίου.

---

1. Ὕμνοι Γ', 1957, σσ. 109 - 144, ἐκδιδούσης Σοφίας Παπαδημητρίου, πρβλ. σσ. 117 - 118.

2. *καὶ ἔνδον τῆς ψυχῆς ἔλεγε.* ΛΑ', 79 (Γ' 135).

3. *Οὕτω Δίδυμος λαλῶν ἑαυτῷ | ἐλάλει τῷ Θεῷ ἡμῶν.* ΛΑ' 106 - 107 (Γ' 137).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'

ΑΚΑΘΙΣΤΟΣ ΥΜΝΟΣ ΚΑΙ ΡΩΜΑΝΟΣ[1]

1. Συνετέθη πρὸς τιμὴν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου, προστάτιδος τῆς Κων/πόλεως, ρυσαμένης τὴν Πόλιν ἀπὸ πολλῶν δεινῶν. Ἡ Ἀκολουθία σήμερον ψάλλεται τὸ μὲν εἰς τὸν ὄρθρον τοῦ Σαββάτου τῆς ε' ἑβδομάδος τῶν Νηστειῶν, ὡς εἶναι διατεταγμένη ἐν τῷ Τριῳδίῳ, τὸ δὲ τμηματικῶς μετὰ τοῦ ἀποδείπνου κατὰ τὰς πρώτας τέσσαρας Παρασκευὰς τῶν Νηστειῶν, ἑπομένως πάντοτε ἀνήκει εἰς τὰς κινητὰς ἑορτάς. Ἡ τμηματικὴ ἀπαγγελία τοῦ Ὕμνου εἰς προσιτὰς ὥρας, καὶ λόγῳ τῆς ἀνοίξεως καὶ λόγῳ τοῦ συνοδεύοντος τὴν Ἀκολουθίαν Κανόνος Ἰωσὴφ τοῦ Ὑμνογράφου, κατέστησε λαοφιλέστατον τὸ φιλολογικὸν τοῦτο μνημεῖον. Ἐν τοῖς ἐφ' ἑξῆς θὰ ἐξετάσωμεν κατὰ σειρὰν τὰ

---

1. Βιβλιογραφία 1) Ἐκδόσεις: Τὸ κείμενον χει/φως καὶ ἐντύπως εἰς τὴν ἀκολουθίαν τοῦ ὄρθρου τοῦ Σαββάτου τῆς Ε' ἑβδομάδος τῶν Νηστειῶν, τὸ πρῶτον ἐξεδόθη τὸ 1502 ὑπὸ Man. Aldus. Φιλολογικαὶ ἐκδόσεις: Pitra, AS I, 1876, σσ. 250 - 262 καὶ Christ-Paran., Anthologia, σσ. 140 - 147 (ὅπου ἀποδίδεται εἰς τὸν πτρχ. Σέργιον). Εἰς τὴν Migne, PG 92, στ. 1338 - 1372, μετὰ λατινικῆς μεταφράσεως (ὅπου ἀποδίδεται εἰς τὸν Γ. Πισίδην!). Εὐστρατιάδου, Ρωμανὸς ὁ Μελῳδὸς καὶ ἡ Ἀκάθιστος, Θεσσαλονίκη 1917 (= ΓΠ Α', 1917, σσ. 820 - 832: κριτικὴ ἔκδοσις). Γρηγ. Παπαμιχαήλ, «Ἀνάκλησις» ὄχι «Ἀνάκλισις» (διόρθωσις γραφῆς), «Ἐκκλησία» 13, 1935, σσ. 142 - 143.

2) Ἑρμηνεία: Ἐπισκόπου Γόρτυνος καὶ Μεγαλοπόλεως Ἰωάννου, Ἑρμηνεία εἰς τὸν Ἀκάθιστον Ὕμνον, ἔκδοσις δευτέρα, ἐν Ἀθήναις 1906, 8°, σσ. 160 [ἐγράφη τὸ 1898, θεωρεῖ ποιητὴν τὸν Γ. Πισίδην!]. Πλάτωνος Κ. Σταματάκη, Ἐκκλησιαστικὴ ἡ βυζαντινὴ ὑμνογραφία καὶ ἀναλυτικὴ ἑρμηνεία τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου, ἔκδοσις β' βελτιωμένη καὶ ἐπηυξημένη..., ἐν Ἀθήναις 1940, 8°, σσ. 198 (+2). Πυθαγόρας Π. Ν. Θέμελης [=Ἱεροσολύμων Τιμόθεος], Ἑρμηνεία τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου, ΝΣ 10, 1910, σσ. 205 - 237, 393 - 411, καὶ 11, 1910, σσ. 566 - 580.

Ἐκδόσεις τοῦ Ἀκαθίστου μεθ' ἑρμηνείας τοῦ Ι. Μαρτίνου (ἐν Ἀθήναις 1906), Γ. Φαμελιάρη (αὐτ. 1925) καὶ Εὐαγγ. Κοφινιώτου (αὐτ. 1901) δὲν εἶδον.

3) Γενικαὶ Μελέται: Δ. Σ. Μπαλάνου, Πατρολογία, 1930, σσ. 557 - 559: Ἀκάθιστος. Jean B. Papadopoulos, Le Palais et les églises des Blachernes, Athènes 1928, ἐν σσ. 38 - 59 (ἀπὸ σσ. 51 - 54 βιβλιογραφικὴ ἀνασκόπησις). Βασιλείου Σ. Δεδούση, Ὁ ποιητὴς καὶ τὸ μέτρον τοῦ κοντακίου τῶν χαιρετισμῶν τῆς Παναγίας, ΓΠ ΛΕ' (Ἰούνιος 1952), σσ. 147 - 155. S. Salaville, Un Acathiste turc avec acrostiche alphabétique grec, ΕΕΒΣ ΚΓ', 1953, σσ. 484 - 490. Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἀκάθιστος Ὕμνος, κανών, ἀκολουθία ΘΗΕ Α', 1962, στ. 1147 - 1164.

4) Χρόνος καὶ Συγγραφεύς: Α. Παπαδόπουλος Κεραμεύς, Ὁ Ἀκάθιστος Ὕμνος, οἱ Ρῶς καὶ ὁ πατριάρχης Φώτιος, VVr 10, 1903, σσ. 357 - 401 [ρωσιστί·

τοῦ Ὕμνου τοῦ Ἀκαθίστου, τὰ τοῦ Κανόνος τοῦ Ἰωσὴφ καὶ τὰ τῆς Ἀκολουθίας γενικώτερον.

Ὁ Ὕμνος εἶναι ἀνωνύμου ποιητοῦ σύνθεμα, ὅπερ ἀποκλίνει τῆς συνήθους ρωμανικῆς συνθέσεως τῶν ὕμνων (ἢ ἄλλως κοντακίων λεγομένων), ὁ μόνος ἀκέραιος εἰσηγμένος εἰς ὀρθόδοξον ἀκολουθίαν ἐκ πάντων τῶν συντεθέντων ποτὲ ὕμνων καὶ ἔχων χαρακτῆρα διηγηματικόν, θεολογικὸν καὶ δοξαστικὸν συγχρόνως, κατάλληλος διὰ λιτὴν καὶ διὰ δοξολογίαν ἐπὶ διασώσει τῆς Πόλεως (καὶ τοῦ Γένους ἡμῶν) ἐκ συμφορῶν καὶ δεινῶν περιστάσεων.

2. Σύνθεσις. Ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ προοίμιον (ἄλλοτε ποτέ: *Τὸ προσταχθὲν μυστικῶς λαβὼν ἐν γνώσει...*, νῦν: *Τῇ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ τὰ νικητήρια*) καὶ 24 οἴκους, εἰς μέτρον ρυθμοτονικόν. Ἐκ τῶν οἴκων οἱ μὲν περιττοὶ ἀπαρτίζονται ἐκ 18 στίχων ἕκαστος, οἱ δὲ ἄρτιοι μόνον ἀπὸ ἕξ. Ὁ Ὕμνος ἀκροστιχίζει ἀλφαβητικῶς εἰς τοὺς οἴκους Α - Ω, ἔχει δ' ἀνακλώμενον (τὸ συνήθως λεγόμενον ἐφύμνιον) εἰς μὲν τὸ προοίμιον καὶ τοὺς περιττοὺς οἴκους *«Χαῖρε, νύμφη ἀνύμφευτε»* (ὅπερ ἤδη ἐχρησιμοποίησεν ὁ Ρωμανὸς εἰς τὸν ΙΔ' ὕμνον εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς Θεοτόκου), ἐνῷ εἰς τοὺς ἀρτίους τὸ

ἑλληνιστὶ αὐτοτελῶς εἰς τὴν Βιβλιοθήκην Μαρασλῆ, ἐν Ἀθήναις 1903, βλ. κατωτέρω]. M. Théarvic, Photius et l'Acathiste, ÉO 7, 1904, σσ. 293 - 300. Ὁ αὐτός, Autour de l'Acathiste, ÉO 8, 1905, σσ. 163 - 166. Pl. de Meester, L'inno Acatisto; studio storico - letterario, Roma 1905, 8°, σσ. 48 (=Bessarione VI, 1904, 9 - 16, 159 - 165, 252 - 257 καὶ VII, 1904, σσ. 36 - 40, 134 - 142, 213 - 224). Κρίσις ὑπὸ P. Maas, BZ XIV, 1905, σσ. 643 - 647. Πυθαγόρας Π. Ν. Θέμελης [= εἶτα Ἱεροσολύμων Τιμόθεος] Ὁ Ἀκάθιστος Ὕμνος, ΝΣ Γ', 1906, σσ. 44 - 58. P. F. Krypiakiewicz, De hymni Acathisti auctore, BZ 18, 1909, σσ. 357 - 382. Χαβιαρᾶς, Ὁ Φώτιος καὶ ὁ Ἀκάθιστος, ἐν Σάμῳ 1912 (δὲν τὸ εἶδον). Ἀδ. Ν. Διαμαντόπουλος, Ἡ περὶ Ἀκαθίστου ἀλήθεια, ΕΦ 13, 1914, σσ. 337 - 375. Ἀθ. Παπαδόπουλος Κεραμεύς, Ἡ σημερινὴ θέσις τοῦ περὶ Ἀκαθίστου ζητήματος, VVr 15, 1908, σσ. 357 - 383 [Ἡ μελέτη ἐγράφη τὸ 1909, ἐτυπώθη τὸ 1910]. Ὁ αὐτός, Πηγαὶ καὶ δάνεια τοῦ ποιήσαντος τὸν Ἀκάθιστον Ὕμνον, «Βυζαντὶς» Α', 1909, σσ. 517 - 540. Σωφρόνιος [Εὐστρατιάδης, μητροπ. πρώην Λεοντοπόλεως], Ρωμανὸς ὁ Μελῳδὸς καὶ ἡ Ἀκάθιστος, Θεσσαλονίκη 1917 [= ΓΠ Α', σσ. 193 - 207, 269 - 280. Ἕπονται: σσ. 625 - 634 καὶ 641 - 649: Ὁ χρόνος τῆς ἀκμῆς τοῦ Ρωμανοῦ καὶ σσ. 817 - 819: Ἡ συγγένεια τῆς Ἀκαθίστου πρὸς τὰ ἔργα τοῦ Ρωμανοῦ]. Ἀρχιμ. Ζαχαρίας Λιανᾶς († 1952), Οἱ χαιρετισμοὶ τῆς Θεοτόκου καὶ ἡ Ἀκάθιστος ἀκολουθία, «Ὀρθόδοξος Θεολογικὴ Ἐπιθεώρησις» Α', 1922, σσ. 67 - 75. Ὁ αὐτός, Περὶ τοῦ Ἀκαθίστου [ἀνακοίνωσις], ΕΕΒΣ Β', 1925, σσ. 348 - 349. Ἰωακεὶμ Ἰβηρίτης, Ὁ Ἀκάθιστος Ὕμνος, ΓΠ ΙΒ', 1928, σσ. 372 - 392. Εὐστρατιάδης, Ὁ Ἀκάθιστος Ὕμνος [κρίσις τῆς μελέτης Ἰωακ. Ἰβηρίτου], Θεολογία 7, 1929, σσ. 257 - 287. Γέρων Ἀρκάδιος ἱεροδ. Βατοπεδινός, Ὁ Ἀκάθιστος Ὕμνος, ΓΠ ΙΕ', 1931, σσ. 116 - 119. Παντελεήμων μοναχὸς Λαυριώτης, Οἱ χαιρετισμοὶ τῆς Θεοτόκου, ΓΠ ΙΘ', 1935, σσ. 89 - 92. Ε. Γ. Παντελάκης, Ἀκάθιστος Ὕμνος, Θρησκευτικὴ καὶ Χριστιανικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία Α', 1936, στ. 682 - 692. Ὁ αὐτός, Ἀκά-

«'Αλληλούϊα». Ψάλλεται εἰς πλ. δ' (τὸ προοίμιον), ραψῳδεῖται δὲ ἐν ταῖς ἀκολουθίαις τὸ τμῆμα τῶν οἴκων ἀνὰ ἕξ, ὑπὸ (ἀρχ)ιερέως καὶ οὐχὶ τῶν ψαλτῶν. Οἱ ἕνδεκα τελευταῖοι στίχοι τῶν περιττῶν οἴκων ἀποτελοῦν τοὺς Χαιρετισμούς, ἀπευθυνομένους πρὸς τὴν Θεοτόκον ὑπὸ τοῦ ἀρχαγγέλου Γαβριὴλ (Α, Γ), ὑπὸ τοῦ ἐμβρύου ἔτι Προδρόμου (Ε), τῶν Ποιμένων (Η), τῶν Μάγων (Ι), τῶν ἀπὸ τῶν εἰδώλων ρυσθέντων πιστῶν (Κ), τῶν πιστῶν γενικῶς (Ν, Ο, Ρ, Τ, Φ, Ψ). Οἱ ἄρτιοι οἶκοι ἀναφέρονται εἰς τὴν Θεοτόκον (Β, Δ, Ζ, Ω) καὶ τὸν Χριστὸν (Ζ, Κ, Μ, Ξ, Π, Σ, Υ, Χ). Ἐξ ἐπόψεως ὑποθέσεως ὁ Ὕμνος ἔχει σχέσιν πρὸς τὸν Εὐαγγελισμὸν (Α, Β, Γ, Δ), πρὸς τὴν ἐπίσκεψιν τῆς ἐγκύου Παρθένου εἰς τὴν Ἐλισάβετ, περὶ ἧς ὁ εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς α' 39 κέξ. (Ε), τὰς ἀμφιβολίας τοῦ μνήστορος Ἰωσὴφ (Ζ), τὴν προσκύνησιν τοῦ γεννηθέντος Χριστοῦ ὑπὸ τῶν ποιμένων (Η) καὶ τῶν μάγων - Χαλδαίων (Θ, Ι, Κ), τὴν Ὑπαπαντὴν (Μ), κατὰ τὰ κανονικὰ εὐαγγέλια, καὶ σχετικῶς πρὸς τὴν ἀποδημίαν εἰς Αἴγυπτον (Λ) κατὰ τὰ ἀπόκρυφα. Τὸ πρῶτον τοῦτο μέρος θεωρεῖται ἱστορικὸν (Α - Μ), ἐνῶ τὸ δεύτερον μέρος εἶναι τὸ θεολογικὸν - δογματικόν, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ ποιητὴς ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ Κυρίου καὶ τὴν σωτηρίαν τῶν πιστῶν.

θιστος Ὕμνος, ΜΕΕ Γ', 1927, σσ. 34β - 35γ. C a r l o d e l G r a n d e, Filologia Minore, Milano - Napoli 1956, ἐν σσ. 265 - 282, L'inno Acatisto (ἐνδιαφέρουσα φιλολογικὴ μελέτη).

Μουσικὴ καὶ παράδοσις αὐτῆς : E g o n W e l l e s z, The «Akathistos» a study in Byzantine Hymnography, «Dumbarton Oaks Papers», Nº 9 - 10, 1955 - 1956, σσ. 141 - 174. The Akathistos Hymn. Introduced and transcribed by E g o n W e l l e s z Copenhagen, 1957, 8º, σσ. XCII + 108 [Union Académique Internationale. Monumenta Musicae Byzantinae Transcripta..., vol. IX]. Κρίσις τοῦ βιβλίου ὑπὸ Β α σ. Μ α ν δ η λ α ρ ᾶ, ΕΕΒΣ ΚΖ', 1957, σσ. 410 - 416.

Αἰσθητικὴ ἀνάλυσις : Θ ε ό δ ω ρ ο ς Ξ ύ δ η ς, Ὁ Ἀκάθιστος Ὕμνος ὡς ποιητικὸ κείμενο, «Ἀκτῖνες» 10, 1947, σσ. 309 - 316, 356 - 363, 408 - 414 [καὶ αὐτοτελῶς, Ἀθήνα 1947].

Σχέσις Τέχνης - Ἀκαθίστου : Ἀ. Ξ υ γ γ ό π ο υ λ ο ς, Θεοτόκος ἡ φωτοδόχος λαμπάς, ΕΕΒΣ Ι', 1933, σσ. 321 - 339.

Εἰς τὴν μελέτην τοῦ papàs G i u s e p p e F e r r a r i, Il Polyeleos e la Theotocos nella liturgia bizantina, BGF VIII, 1954, σσ. 127 - 136 ἐπιχειρεῖται σύγκρισις τοῦ π ο λ υ ε λ α ί ο υ (ψαλμοῦ 135) καὶ δὴ τοῦ οἴκου θ' (Ι) πρὸς τὸν Ἀκάθιστον, ὃν ὁ συγγραφεὺς θεωρεῖ τοῦ Ρωμανοῦ ἔργον. Περὶ τὰ τέλη τῆς χιλιετηρίδος ὁ ψαλμὸς ρλε' περιωρίσθη εἰς τὰς δεσποτικὰς ἑορτάς, ἐνῶ ὁ με' ὡρίσθη διὰ τὴν Θεοτόκον.

Περὶ τῆς ἀρχαίας λατινικῆς μεταφράσεως καὶ τῆς ἐπιδράσεως αὐτῆς βλ. G. G. M e e r s s e m a n, O. P., Des Hymnos Akathistos im Abendland I Akolouthie und Grußhymnen, II Gruß Psalter, Gruß Orationen, Gaude-Andachten und Litaneien, Freiburg 1958. — Ἡ ὁμιλία Γερμανοῦ Α' ἐπὶ τῇ κατὰ τὸ 718 ἀπελευθερώσει τῆς Πόλεως ἐδημοσιεύθη μετὰ προλεγομένων καὶ γαλλικῆς μεταφράσεως ὑπὸ V. G r u m e l, Homélie de Saint Germain sur la délivrence de Constantinople, ἐν RÉB XVI, 1958, σσ. 183 - 205.

3. Ὀνομασία. Ἡ ὀνομασία Ἀκάθιστος, ἐκ τοῦ Ὕμνου ἐκταθεῖσα εἰς τὴν Ἀκολουθίαν, κοινῶς μὲν ἀποδίδεται εἰς τὸ ὅτι οἱ Κωνσταντινουπολῖται, ἐπὶ Ἡρακλείου βασιλέως καὶ Σεργίου πατριάρχου εὐχαριστήσαντες τὴν Θεοτόκον διὰ τὴν ἀπαλλαγὴν τῆς Πόλεως ἐκ τῆς πολιορκίας τοῦ 626, «ὀρθοστάδην τῷ τότε πᾶς ὁ λαὸς κατὰ τὴν νύκτα ἐκείνην τὸν ὕμνον τῇ τοῦ Λόγου Μητρὶ γηθόμενος ἔμελψαν». Εἰς τὴν πραγματικότητα τὰ ὑπὲρ τῆς Θεοτόκου ψαλλόμενα παλαιόθεν ἀκούομεν ὄρθιοι (τὴν ἐνάτην π.χ.), ὡς πᾶσαν τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ (25ην Μαρτίου), πρὸς τὴν ὁποίαν ἑορτὴν ἀρχῆθεν εἶναι συνδεδεμένος ὁ Ἀκάθιστος Ὕμνος φερόμενος οὐ μόνον εἰς τὰ παλαιὰ χειρόγραφα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἔντυπα ὡς ψαλλόμενος τῇ 25ῃ Μαρτίου, εἰς τὸν ὄρθρον [1].

4. Τὸ κοντάκιον. (Προοίμιον), Τοῦτο, ὡς ἔχει νῦν :

Τῇ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ τὰ νικητήρια,
ὡς λυτρωθεῖσα τῶν δεινῶν, εὐχαριστήρια
ἀναγράφω Σοι ἡ Πόλις Σου, Θεοτόκε.
Ἀλλ' ὡς ἔχουσα τὸ κράτος ἀπροσμάχητον,
ἐκ παντοίων με κινδύνων ἐλευθέρωσον,
ἵνα κράζω Σοι· Χαῖρε, Νύμφη ἀνύμφευτε.

οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ ἱστορικὸν ἢ θεολογικὸν μέρος τοῦ Ὕμνου, τοῦ ὁποίου κατὰ τὰ συνήθως ἐν τοῖς ὕμνοις ἔπρεπε νὰ εἶναι περίληψις. Ὄντως ἐν αὐτῷ ἀκούεται παιάν τις πρὸς τὴν Μητέρα, ὕμνος λυτρωτικὸς καὶ νικητήριος πρὸς τὴν στρατηγόν, ἔχουσαν ἀπροσμάχητον κράτος, δηλονότι ἀκατανίκητον δύναμιν. Τὴν συντελεσθεῖσαν νίκην ἡ προσωποποιουμένη Πόλις, τὸ Βυζάντιον, ἀναγράφει (ὅρος ἐνθυμίζων τὰς κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους ἐπὶ στηλῶν ἀναγραφὰς ψηφισμάτων) οὐχὶ δι' εὐχαριστηρίου ψηφίσματος, ἀλλὰ δι' ὕμνου πρὸς τὴν Θεοτόκον, τὴν ὁποίαν παρακαλεῖ ἐν συνεχείᾳ νὰ τὴν ἐλευθερώσῃ ἐκ παντοίων κινδύνων. Καὶ ναὶ μὲν καὶ ψυχικοὶ εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι οἱ ἐν λόγῳ κίνδυνοι, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τοῦ κοντακίου στρέφει τὴν σκέψιν μας πρὸς πολεμικούς. Ἀπεναντίας ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὸ ἱστορικὸν μέρος καὶ δὴ τὸν Εὐαγγελισμόν, πρὸς ὃν ἤδη εἴπομεν ὅτι ἑορταστικῶς συνεδέετο ἀρχῆθεν ὁ Ἀκάθιστος Ὕμνος [2], ἔχει τὸ ἑξῆς αὐτόμελον τροπάριον εἰς ἦχον πλ. δ' καὶ αὐτὸ (κακῶς φερόμενον ὡς ἀπολυτίκιον) [3], ὅπερ οἱ πλεῖστοι τῶν σοβαρῶν

---

1. Πρβλ. Ἰωακεὶμ Ἰβηρίτην, ΓΠ ΙΒ', 1928, σ. 388.

2. Πρβλ. Ἰωακεὶμ Ἰβηρίτην, ΓΠ ΙΒ', 1928, σ. 378, ὁ ὁποῖος ἐνόμισεν ὅτι τὰ εὐχαριστήρια ἀπονέμονται εἰς τὸν Θεὸν καὶ οὐχὶ τὴν Θεοτόκον· ὅτι αὕτη ἦτο τῆς Πόλεως ἡ προστάτις ἀντιπαρετήρησεν ὁ Εὐστρατιάδης, Θεολογία 7, 1929, σσ. 276 - 278. Οὗτος ἑρμηνεύει διατί ἐποιοῦντο διπλᾶ καὶ τριπλᾶ κοντάκια εἰς τοὺς αὐτοὺς ὕμνους, αὐτόθι, σσ. 271 - 273.

3. Ἡ θέσις τὴν ὁποίαν κατέχει ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ δὲν εἶναι ἡ τοῦ ἀπολυτικίου.

μελετητῶν τοῦ θέματος [1] δέχονται τὸ πρῶτον καὶ ἀρχικὸν προοίμιον τοῦ περὶ οὗ πραγματευόμεθα Ὕμνου :

Τὸ μυστικῶς προσταχθὲν λαβὼν ἐν γνώσει,
ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ Ἰωσὴφ σπουδῇ ἐπέστη
ὁ ἀσώματος, λέγων τῇ ἀπειρογάμῳ·
ὁ κλίνας τῇ καταβάσει τοὺς οὐρανοὺς
χωρεῖται ἀναλλοιώτως ὅλος ἐν Σοί·
ὃν καὶ βλέπων ἐν μήτρᾳ Σου λαβόντα δούλου μορφήν,
ἐξίσταμαι κραυγάζων Σοι· Χαῖρε, Νύμφη ἀνύμφευτε!

Ὁ ἀσώματος Γαβριὴλ διαταχθεὶς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ νὰ εἴπῃ τὴν καλὴν ἀγγελίαν εἰς τὴν Παρθένον τῆς Ναζαρὲτ καὶ σπεύσας νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἐντολὴν τῆς ἐνανθρωπήσεως καὶ σωτηρίας, ὁρῶν δὲ σεσαρκωμένον τὸν Κύριον ἐν τῇ μήτρᾳ τῆς Θεοτόκου ἐξίσταται (καὶ ἐν τῷ Α ὁ Γαβριὴλ ἐξίστατο καὶ ἵστατο κραυγάζων τὸν ἀγγελικὸν ἀσπασμόν).

Ἐνῷ εἰς τὸ προοίμιον *Τῇ ὑπερμάχῳ* ἡ Θεοτόκος φέρεται ὡς ἔνοπλος καὶ φοβερὰ τὴν δύναμιν Παλλὰς Σώτειρα προστατεύουσα τὴν Πόλιν ἀπὸ πολεμίων, αἱ μοναδικαὶ νύξεις περὶ πολεμικῶν γεγονότων, ἅτινα τυχὸν ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ Ὕμνου, εὕρηνται εἰς τὸν κγ′ οἶκον (Ψ), ὅπου ἀναγινώσκομεν :

Χαῖρε τῆς Ἐκκλησίας ὁ ἀσάλευτος πύργος·
χαῖρε τῆς βασιλείας τὸ ἀπόρθητον τεῖχος·
χαῖρε, δι᾽ ἧς ἐγείρονται τρόπαια·
χαῖρε, δι᾽ ἧς ἐχθροὶ καταπίπτουσιν.

μολονότι ἐχθροὶ δύνανται νὰ εἶναι καὶ οἱ δαίμονες, τῆς συνηθεστάτης εἰς τοὺς Πατέρας καὶ τὴν ὑμνογραφίαν σημασίας τῆς λέξεως ἐχθρὸς ἀναφερομένης εἰς τὸν διάβολον (πρβλ. : *Χαῖρε, ἀοράτων ἐχθρῶν ἀμυντήριον*, ἐν τῷ ζ′ οἴκῳ), ἐνῷ εἰς τὸν κδ′ (Ω) οἶκον ὁ στίχος : *ἀντὶ πάσης ῥῦσαι συμφορᾶς ἅπαντας*, κινεῖ εἰς ἀμφιβολίαν ἂν πρόκειται περὶ πολεμικῆς ἢ ἠθικῆς πτώσεως (δι᾽ ὃ καὶ ἐπάγεται : *καὶ τῆς μελλούσης λύτρωσαι κολάσεως*!)

5. Αἰτία συνθέσεως. Ὡς τοιαύτη φέρεται κοινῶς ἐν τῷ Τριῳδίῳ καὶ ἐν τῷ συναξαρίῳ τοῦ Σαββάτου τῆς ε′ ἑβδομάδος τῶν Νηστειῶν ἡ κατὰ τὸ θέρος

---

1. Τοῦτο, ὑποστηριχθὲν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Krypiakiewicz, BZ 18, 1909, σσ. 361 - 363 (De prooemio Acathisti) δριμέως ἀποκρούει ὁ Ἀθ. Π. Κεραμεύς, VVr 15, 1908, σσ. 367 - 372, ἀλλὰ μετὰ ταῦτα ὑπεστήριξεν ὁ Γέρων Ἀρκάδιος ἱεροδ. Βατοπεδινός, ΓΠ ΙΕ′, 1931, σσ. 116 - 119. Τοῦτο ἐδέχθη καὶ ὁ Εὐστρατιάδης.

τοῦ 626 ἀπαλλαγὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τῆς πολιορκίας τῶν Ἀβάρων καὶ δὴ τῶν Περσῶν τοῦ Χοσρόου : «Ὅ γε μὴν θεοφιλὴς τῆς Κωνσταντίνου λαὸς τῇ Θεομήτορι τὴν χάριν ἀφοσιούμενοι ὁλονύκτιον τὸν ὕμνον καὶ ἀκάθιστον αὐτῇ ἐμελῴδησαν, ὡς ὑπὲρ αὐτῶν ἀγρυπνησάσῃ καὶ ὑπερφυεῖ δυνάμει διαπραξαμένῃ τὸ κατὰ τῶν ἐχθρῶν τρόπαιον». Ὁ πατριάρχης Σέργιος, κατὰ τὰ ἄλλα μονοθελητὴς αἱρετικός, ἀναφέρεται ὡς ἐνισχύσας ψυχικῶς τοὺς εἰς τὰ τείχη τῆς Πόλεως μαχομένους πιστοὺς Βυζαντινούς. Ἐκ τῆς τοιαύτης μαρτυρίας, ἡ ὁποία δὲν δύναται νὰ εἶναι ἀπολύτως ἄνευ ἀξίας, προέκυψε τὸ θέμα τῆς πατρότητος τοῦ Ὕμνου (συσχετισθέντος πρὸς τὸν Σέργιον) καὶ τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ. Ὀφείλομεν ἀπὸ τοῦδε νὰ δηλώσωμεν, ὅτι τὸ συναξαριακὸν κείμενον δὲν ὁμιλεῖ οὐδὲ περὶ χρόνου οὐδὲ περὶ ποιητοῦ συνθέσαντος τὸν Ἀκάθιστον Ὕμνον. Ἐὰν ἡ ἀγρυπνία τῆς 8ης Αὐγούστου ἐγένετο πρὸς τιμὴν τῆς ἐλευθερωσάσης τὴν Πόλιν Θεοτόκου καὶ δὲν πρόκειται περὶ ἀναπτύξεως τοῦ συναξαριστοῦ, εὑρόντος εἰς παλαιότερον κείμενον ἀναφοράν τινα συσχετίζουσαν τὸν Ὕμνον πρός τινα τῶν μεταγενεστέρων τοῦ 626 πολιορκιῶν καὶ λύτρωσιν τοῦ πολυπαθοῦς Βυζαντίου, εὐνόητον εἶναι ὅτι τὰ ᾄσματα, ἅτινα κατὰ τὴν νύκτα ἐκείνην ἐμελῴδησαν οἱ Βυζαντινοί, ἦσαν ἤδη καὶ προσυντεθειμένα καὶ μουσικῶς ὠρχηστρωμένα, ὥστε νὰ καλυφθῇ ἡ ἀγρυπνία διὰ τῆς ψαλμῳδήσεως αὐτῶν. Ἑπομένως πρόκειται περὶ ὕμνου ἤδη προϋπάρχοντος καὶ χρησιμοποιηθέντος κατὰ τὴν εὐκαιρίαν ἐκείνην καὶ εἰς οὐδὲν φωτίζει ἡμᾶς σχετικῶς τὸ συναξάριον ἄλλο, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἐμελῴδησαν, ὃ δὲν σημαίνει, ὡς συνήθως ἐκλαμβάνεται, συνέθηκαν. Οὔτε ἦτο δυνατὸν ἐν μιᾷ τεταραγμένῃ νυκτί, νὰ συλληφθῇ ὡς ἔμπνευσις, νὰ γραφῇ, νὰ τονισθῇ ὁ Ὕμνος καὶ ν' ἀσκηθῇ ὁ χορὸς τῶν Ἁγιοσοφιτῶν, ὁ ὁποῖος νὰ ψάλῃ τὴν ἰδίαν νύκτα κατὰ τὴν ἀκάθιστον ἀγρυπνίαν! Ἐὰν ἑπομένως δεχθῶμεν ὡς σταθερὰν τὴν χρονολογίαν 626, ὁ Ὕμνος προϋπῆρχε δι' ἄλλην χρῆσιν, λιτανείαν πρὸς τὴν Θεοτόκον, ἐχρησιμοποιήθη δ' ἐπ' εὐκαιρίᾳ. Τοιαύτην χρῆσιν ἐθεώρει ὁ Ἰ. Β. Παπαδόπουλος τὴν κατὰ Παρασκευὴν ἐν τῇ μονῇ τῶν Βλαχερνῶν λιτήν, καθ' ἣν ἐγίνετο τὸ λεγόμενον σύνηθες θαῦμα [1], ὅτε ὅμως ὁ Ἀκάθιστος Ὕμνος δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ὡς προοίμιον τὸ ἀπὸ αἰώνων γινωσκόμενον κοντάκιον *Τῇ ὑπερμάχῳ*, ἀλλὰ πιθανώτατα *Τὸ προσταχθὲν μυστικῶς*. Ὁπότε προκύπτει νέον θέμα : πότε ἐποιήθη τὸ ἐν χρήσει κοντάκιον *Τῇ ὑπερμάχῳ* (καὶ ὑπὸ τίνος), εἰς τὸ ὁποῖον ἀπάντησις ὅτι κατ' ἄλλην τινὰ χρονολογίαν καὶ περίπτωσιν πολιορκίας τῆς Πόλεως ὑπὸ Περσῶν, Ρὼς κλπ. δὲν δύναται νὰ ἐπικυρωθῇ διὰ συγκεκριμένων ἐπιχειρημάτων. Τοῦτο κυρίως διότι ἡ πρὸ τοῦ 1000 παράδοσις διὰ χειρογράφων τῶν ὑμνογραφικῶν κειμένων δὲν ἀφορᾷ εἰς τὸν Ἀκάθιστον Ὕμνον. Ἀλλὰ τὸ πρόβλημα τοῦ χρόνου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λυθῇ κεχωρι-

1. J. B. Papadopoulos, Le palais et les églises des Blachernes, 1928, σσ. 46 - 48.

σμένον τοῦ ζητήματος τῆς πατρότητος. Ἐὰν ὁ συγγραφεὺς εἶναι πρὸ τοῦ 626, ὁ Ὕμνος προϋπῆρχεν, ἐὰν εἶναι μεταγενέστερος τῆς χρονολογίας ταύτης, τότε ὁ συναξαριστὴς συνέχυσε τὴν πολιορκίαν τοῦ 626 πρὸς μίαν τῶν μεταγενεστέρων.

6. Συγγραφεῖς. α´) Ρ ω μ α ν ὸ ς (α´ ἥμισυ ς´ αἰῶνος). Φυσικὸν ἦτο προκειμένου περὶ ἐνδόξου ὕμνου καὶ εὐρέως διαδεδομένου, νὰ ἀποδοθῇ οὗτος εἰς τὸν ἐνδοξότερον ὑμνογράφον τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, τὸν Ρωμανὸν μελῳδόν, γράψαντα κυρίως ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Μεγάλου. Τοῦτο ὅμως φιλολογικῶς εἶναι ἀδύνατον διὰ τοὺς ἑπομένους λόγους : I) Οὐδένα ὕμνον ἔγραψεν ὁ Ρωμανὸς ἔχοντα διάφορον μεταξὺ των τὴν ἔκτασιν καὶ τὰ μέτρα τῶν οἴκων καὶ τὰ ἀνακλώμενα. Ἐὰν ἔγραψε τὸν Ἀκάθιστον Ὕμνον, θὰ συνέθετε τοὐλάχιστον ἄλλον ἕνα προσόμοιον ὕμνον. Πανταχοῦ καὶ πάντοτε οἱ οἶκοι ἑνὸς ὕμνου τοῦ Ρωμανοῦ εἶναι ἰσόστιχοι καὶ ἰσόποσοι, ἔχοντες τὸ αὐτὸ (περίπου) καὶ οὐχὶ διπλοῦν ἀνακλώμενον. II) Ὁ Ἀκάθιστος Ὕμνος οὐδὲ διάλογον οὐδὲ ἀνθρωποποιίαν ἔχει, δι᾽ ἣν διακρίνονται τὰ ἔργα τοῦ Ρωμανοῦ. III) Τὸ ὕφος καὶ ἡ τεχνικὴ τοῦ λόγου εἶναι ἀντιρρωμανικά. Τοῦτο δύναται νὰ ἐννοήσῃ σήμερον καὶ ὁ πλέον ἀμύητος, παραβάλλων μάλιστα τὸν Ἀκάθιστον πρὸς τὸν ΙΔ´ ὕμνον τοῦ Ρωμανοῦ εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς Θεοτόκου, ὅπου οἱ χαιρετισμοὶ περιορίζονται μόνον εἰς τὸν πρῶτον οἶκον. IV) Διότι εἶναι ἀντίθετος ἡ μαρτυρία τῶν κωδίκων. Μολονότι πολυάριθμοι κώδικες τῶν ια´ - ιγ´ αἰώνων, κοντακάρια ἢ μηναῖα, περιέχουν τὸν Ἀκάθιστον Ὕμνον ὁλόκληρον, οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ὀνομάζει τὸν Ρωμανὸν ἢ ἄλλον τινὰ ὡς συγγραφέα τοῦ Ὕμνου, ἀλλὰ πανταχοῦ οὗτος φέρεται ἀνωνύμως. Ἐν τούτοις οὐ μόνον οἱ ἀκέραιοι, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ κολοβοὶ ὕμνοι τοῦ Ρωμανοῦ εἶναι ἐπώνυμοι. V) Διότι σιγᾷ τὴν μαρτυρίαν ὁ συναξαριστὴς τόσον τῆς ἑορτῆς ὅσον καὶ τοῦ Ρωμανοῦ (1η Ὀκτωβρίου), ἐνῷ ὁ τελευταῖος οὗτος ἀναφέρει τὸν Ρωμανὸν ρητῶς ὡς συντάκτην τοῦ ὕμνου τῶν Χριστουγέννων. VI) Βιβλιογραφικαὶ εἰδήσεις τῶν αἰώνων ιε´ - ις´ δὲν δύνανται νὰ ληφθοῦν ὑπ᾽ ὄψιν, τὸ δὲ ἐπὶ κώδικος τῆς μονῆς Βλατέων ιγ´ αἰῶνος σημείωμα εἶναι καὶ αὐτὸ τοῦ ις´ αἰῶνος. VII) Ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ ὕμνου τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ ψαλλομένου ποτὲ κατὰ τὸν ὄρθρον τῆς Μεγ. Δευτέρας καὶ ἐπιγραφομένου *«Εἰς τὸν Ἰωσὴφ Ρωμανοῦ»* (ἀκροστιχὶς) ἔχει μεταγενεστέραν τὴν ὑπὸ κωδικογράφου τινὸς τεθεῖσαν μουσικὴν ἔνδειξιν Πρὸς τὸ Ἄγγελος πρωτοστάτης, ἥτις ὁπωσδήποτε δὲν ἐτέθη ὑπὸ τοῦ μελῳδοῦ. Ἑπομένως δὲν σημαίνει, ὅτι ὁ ρωμανικὸς ὕμνος τῆς Μ. Δευτέρας ἐποιήθη κατὰ τὸ ρυθμομετρικὸν πρότυπον τοῦ α´ οἴκου τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου, ἀλλ᾽ ὅτι κατὰ τὸν ι´ αἰῶνα ὁ Ἀκάθιστος Ὕμνος ἦτο γνωστότερος τοῦ εἰς Ἰωσήφ. Ἄλλωστε ἡ διάκρισις τῶν ἤχων (οἱ ὁποῖοι ἐὰν δὲν ἐκανονίσθησαν ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, πάντως διεχωρίσθησαν μετ᾽ αὐτὸν) εἶναι δύο περίπου αἰῶνας μεταγενεστέρα τοῦ Ρωμανοῦ. Ὁ δὲ Ρωμανὸς οὐδέποτε ἔγραψεν ἔργον

βασιζόμενον εἰς ξένον μέλος καὶ ξένον ρυθμοτονικὸν σύστημα. Κατὰ ταῦτα ὁ Ρωμανὸς δὲν δύναται νὰ εἶναι συγγραφεὺς τοῦ 'Ακαθίστου Ὕμνου.

β') Σέργιος πατριάρχης (610 - 638). Οὐδεμία μαρτυρία ὑπάρχει περὶ αὐτοῦ. 'Επὶ πλέον οὔτε ποιητὴς ὑπῆρξεν οὔτε ὀρθόδοξος, ὥστε αἱ χριστολογικαὶ καὶ εἰς τὴν Θεοτόκον ἀφορῶσαι δογματικαὶ ἀπόψεις τοῦ 'Ακαθίστου Ὕμνου νὰ τῷ εἶναι ξέναι. 'Επὶ πλέον παράλογον εἶναι ὅτι ἠδύνατο νὰ συντάξῃ ἐπὶ τούτῳ τὸν Ὕμνον διὰ νὰ ψαλῇ οὗτος κατὰ τὴν παννυχίδα τῆς 8ης Αὐγούστου 626.

γ) Γεώργιος Πισίδης, ὁ διάκονος καὶ κλεινὸς ἰαμβογράφος ἐπὶ 'Ηρακλείου, σύγχρονος πρὸς τὴν πολιορκίαν τοῦ 626, δὲν δύναται νὰ εἶναι ποιητὴς τοῦ 'Ακαθίστου Ὕμνου. Πρῶτον μὲν διότι οὐδὲν ρυθμοτονικὸν συνέγραψε, μολονότι κληρικός, οὐδὲ ὑπάρχει μαρτυρία τις ὑπὲρ αὐτοῦ ὡς ὑμνογράφου. Ταῦτα καθὼς καὶ τὸ πνεῦμα, ἡ μόρφωσις, ἡ γλῶσσα αὐτοῦ ἀποκλείουν τὴν ὑπόθεσιν. Τὸ ὅτι ὁ Πισίδης ὀνομάζει τὴν Θεοτόκον *«ἡ στρατηγὸς Παρθένος»* ('Αβαρικά, στ. 445), δεικνύει μᾶλλον ὅτι ἔχει τὴν ψυχολογίαν τῶν συγχρόνων του καὶ τὴν λογιότητά του, οὐχὶ δ' ἀσφαλῆ γνῶσιν τοῦ κοντακίου Τῇ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ.

δ') Γερμανὸς Α', ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (715 - 730, ἐκοιμήθη 740), περὶ οὗ ὁ συναξαριστὴς Κωνσταντινουπόλεως λέγει «καὶ πανηγυρικοῖς καὶ ἐγκωμιαστικοῖς λόγοις τὴν ἐκκλησίαν φαιδρύνας, καὶ μελῳδίαις καὶ ᾄσμασι τὸ ἐν ταῖς ἀγρυπνίαις σκληρόν τε καὶ σύντονον καταθέλξας», δι' οὗ ὑποτίθεται ὅτι μετεφυτεύθησαν ἐξ 'Ιεροσολύμων καὶ ἐπεβλήθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει τὰ ἔργα 'Ανδρέου Κρήτης († 726;) καὶ 'Ιωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ (†749), τῶν σπουδαιοτέρων (μετὰ τοῦ Κοσμᾶ) συγγραφέων κανόνων. Τὰ κατὰ τὸν Γερμανὸν ὡς ὑμνογράφον δὲν γνωρίζομεν ἐπακριβῶς οὐδὲ ποῖα ἔργα ἀνήκουν εἰς αὐτὸν καὶ ποῖα εἰς ὁμωνύμους του. Ὑπὲρ αὐτοῦ ὑπάρχει μαρτυρία ἀναγομένη εἰς λατινικὴν μετάφρασιν τοῦ 'Ακαθίστου Ὕμνου ἐπιχειρηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου 'Ενετίας Χριστοφόρου (περὶ τὸ 800), γνωστὴν ἀπὸ τοῦ 1904 καὶ παραδεδομένην διὰ πλήθους κωδίκων, ἐπιδράσασαν δ' εὐρέως ἐπὶ τὴν ὑμνογραφίαν καὶ ρητορικὴν τῆς Δυτικῆς 'Εκκλησίας. Μολονότι δ' οἱ κώδικες εἶναι μεταγενέστεροι, ἐν τούτοις δηλοῦν ὅτι περὶ τὸ 800 ἐπιστεύετο ὁ πρὸ δύο γενεῶν ἀποθανὼν πατριάρχης Γερμανὸς ὁ Α' ὡς συγγραφεὺς τοῦ 'Ακαθίστου Ὕμνου. Καθ' ἡμᾶς κριτήν, πρὸς τὸν Γερμανὸν τοῦτον συμβιβάζεται περισσότερον καὶ ἡ κατασκευὴ τοῦ Ὕμνου (ἄνισοι οἶκοι), δεῖγμα παρακμῆς τοῦ εἴδους, ἀνάλογον τοῦ ὁποίου εὑρίσκομεν εἰς τὸν διὰ τὸν Ρωμανὸν γραφέντα ὕμνον, *Θάλασσαν δογμάτων*. Πρὸς τὴν δογματικὴν πίστιν τοῦ Γερμανοῦ ὁμοίως συμβιβάζεται τὸ β' μέρος τοῦ 'Ακαθίστου Ὕμνου, ἀλλὰ δυσκόλως θὰ ἀπέδιδεν εἰς τὸν πατριάρχην μετ' ἐπιτυχίας μελετητής τις καὶ τὸ προοίμιον *Τῇ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ*. Δυσκολίαν δὲ θὰ συνήντα τις καὶ εἰς τὸν συσχετισμὸν πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ ὁποία

νὰ ἐδικαιολόγει τοὺς πολεμικοὺς ὑπαινιγμοὺς τοῦ κγ' οἴκου (ἐὰν οὗτοι εἶναι ὄντως πολεμικοί). Ἡ ἐπὶ Κωνσταντίνου Πωγωνάτου πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἀράβων τοῦ Μωαβιᾶ (673) ἦτο μακρινὸν γεγονός. Τὰ περὶ τὸ 715 γεγονότα εἶναι σχετικὰ καὶ μὲ τοὺς Βουλγάρους καὶ τοὺς Ἄραβας, ἀλλὰ δὲν ἁρμόζουν. Ἀσφαλῶς ἡ ἐπὶ Λέοντος Γ' πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως (717 - 718) εἶναι προσφορωτέρα, ἐνῶ ἡ ἐπακολουθήσασα εἰκονομαχικὴ περίοδος δὲν φαίνεται ὡς καταλληλοτέρα πρὸς συγγραφὴν τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου. Ἀκριβῶς διὰ τὸ προκείμενον γεγονὸς ὁ Γερμανὸς Α' ἔγραψε «λόγον εὐχαριστήριον εἰς τὴν κοίμησιν τῆς ἁγίας δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου» ἐκδοθέντα προσφάτως (1958). Τὸ προοίμιον τοῦ λόγου : *«Πᾶσα μὲν ἀνθρώπων γλῶσσά τε καὶ διάνοια ἡττᾶται τῶν ἐγκωμίων τῆς ἀληθῶς ὑπερενδόξου καὶ προσκυνητῆς θεομήτορος»*, ἐνθυμίζει εὐθὺς τὸν κ' οἶκον τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου *«Ὕμνος ἅπας ἡττᾶται συνεκτείνεσθαι σπεύδων τῷ πλήθει τῶν πολλῶν οἰκτιρμῶν Σου»*. Ὁ λόγος ἤδη ἐπισημαίνει τὸ ἀμήχανον τοῦ ἀνθρώπου ὅπως ὑμνήσῃ τὴν ἐνσάρκωσιν τοῦ Κυρίου, ἐξιστορεῖ τὰ κατὰ τὴν εὐαγγελικὴν ἀποστολὴν τοῦ Γαβριὴλ καὶ ἐπιφέρει : *«πάσαις μὲν ταῖς κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα γενεαῖς ἡ παρθένος ἡ πάναγνος μακαρίζεται καὶ θεοτόκος κηρύττεται... οὐδενί γε μὴν ἐγκωμίων λόγῳ τοῦ πρὸς ἀξίαν παραχωρεῖ τοῦ περὶ αὐτὴν θαύματος τὸ ἀκατανόητον ὕψος»*. Καὶ πάντες μὲν ὀφείλομεν μετὰ Θεὸν ὑμνεῖν τὴν Θεοτόκον, μάλιστα δὲ οἱ Βυζαντινοί, *«οἷς ὑπῆρξεν... διὰ τῆς μεγαλοδυνάμου αὐτῆς ἀντιλήψεως, παρὰ πᾶσαν ἐλπίδα μεγίστων κινδύνων ἀπαλλαγή»*. Εἶτα ὁμιλεῖ περὶ τῶν ἐπιδρομέων Σαρακηνῶν, τῆς ἑτοιμασίας αὐτῶν, τῆς ὑβριστικῆς κατὰ τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ ναοῦ αὐτῆς διαθέσεως, περιγράφει τὴν πολιορκίαν, ἐνθυμεῖται τὴν τῶν Ἀβάρων, καὶ βεβαιοῖ τὴν καταστροφὴν τῶν ἐπιδρομέων : *«Καὶ καταστρέφει μὲν ἐν θαλάσσῃ, οὐκ ἀνθρωπίνῃ χειρί, ἀοράτῳ δὲ προσβολῇ πᾶσαν τὴν πλευστικὴν παράταξιν, ἀπράκτους δὲ τὰς ἐν τῷ τείχει προσβολὰς τῶν ἐναντίων ποιήσασα, τούτους ἰσχυρῶς ἀπεδίωξεν αἰσχύνης τροπαίοις θριαμβεύοντας»*. Οὕτως ἐχάρισεν ἡ *«πανύμνητος Θεοτόκος τὴν σωτηρίαν»*, *«ἧς ὑπόμνημα τὴν παροῦσαν αὐτῆς ἐτησίως ἱερὰν πανήγυριν καὶ πρὸς Θεὸν ὑμνῳδίαν πάντες ἄγομεν»*, *«οὐκ ἄλλοτε ἢ κατ' αὐτὴν τὴν σεβασμίαν ἡμέραν, ἐν ᾗ τὴν μετάστασιν ἑορτάζειν εἰώθαμεν τῆς προσκυνητῆς θεομήτορος»* (15 Αὐγούστου). Ὁ λόγος τελειώνει μὲ τὴν παρότρυνσιν ἡ Θεοτόκος *«καὶ τανῦν... μακαρισμοῖς ἀσιγήτοις περιστεφέσθω καὶ ταῖς τῶν ὕμνων δορυφορείσθω τιμαῖς»*. Εἶναι προφανὲς ὅτι «ἐξεφωνήθη» εἰς τὴν πανήγυριν τῶν Βλαχερνῶν, θεσπισθεῖσαν τὸ 588 ὑπὸ Μαυρικίου, ὅτε ἐσυνηθίζετο καὶ *«ἐγκώμια λέγειν τῆς δεσποίνης»* [1]. Περὶ τῆς πολιορκίας ὁμιλεῖ διὰ μακρῶν ὁ συναξαριστὴς [2] θέτων τὴν ἑορτὴν ταύτην τὴν 16ην Αὐγούστου. Οὕτως ἐνι-

---

1. Γεδεών, Βυζαντ. Ἑορτολόγιον, 1899, σ. 153.
2. Synax. Eccl. Constantinop., ὑπὸ Delehaye, 1902, στ. 893 - 898.

σχύεται ἡ ἄποψις ὑπὲρ τοῦ Γερμανοῦ Α' ὡς συγγραφέως τοῦ 'Ακαθίστου Ὕμνου καὶ συνδέεται πρὸς τὸ προσκύνημα τῶν Βλαχερνῶν. Πάλιν ὅμως ὑπάρχει κενόν. Ὁλόκληρος ὁ ιζ' οἶκος ἀναφέρεται εἰς τοὺς ῥήτορας, φιλοσόφους, τεχνολόγους, συζητητάς, μύθων ποιητὰς τοὺς ἀρνηθέντας τὴν παρθενίαν τῆς Θεοτόκου, ἥτις λέγεται τῶν *«'Αθηναίων τὰς πλοκὰς διασπῶσα»*. Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἐγράφησαν οἱ στίχοι αὐτοὶ διὰ μίαν ἐθνικὴν ἄρνησιν, ἡ ὁποία τὸ 730 εἶχε πρὸ πολλοῦ ὑπερκερασθῇ; 'Αθηναῖοι εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἁπλῶς ὁ Πλάτων καὶ ἄλλοι φιλόσοφοι, πιθανώτατα ὅμως οἱ φιλόσοφοι τῶν ἀρχῶν τοῦ ς' αἰῶνος, τῶν ὁποίων ὁ μέγας 'Ιουστινιανὸς ἔκλεισε τὰς σχολὰς (529). Τίνα λόγον θὰ εἶχεν ὁ Γερμανὸς Α' νὰ ἐνθυμηθῇ ἀντιδράσεις, αἱ ὁποῖαι εἶχον πρὸ πολλοῦ ἐκλείψει ; Τὸ 718 τὸ δόγμα τῆς παρθενίας τῆς Θεοτόκου εἶχε γίνει γενικῶς παραδεκτόν. Τοῦτο δέχεται καὶ ὁ Γερμανὸς Α', εἰς τὸν ἀνωτέρω ἀναφερθέντα λόγον του.

ε') Γεώργιος Σικελιώτης ὁ μητροπολίτης Νικομηδείας (μέσα θ' αἰῶνος) καὶ ὁ ἱερὸς Φώτιος (πατριάρχης τὸ πρῶτον ἀπὸ τοῦ 858) δὲν δύνανται νὰ εἶναι συγγραφεῖς τοῦ 'Ακαθίστου Ὕμνου καὶ δι' ἄλλους λόγους (ὡς ποιηταὶ εἶναι ἥσσονες τοῦ κειμένου) καὶ διὰ τὸ γεγονὸς ὅτι πρὶν ἢ γεννηθοῦν ὁ ὕμνος ἦτο γνωστὸς καὶ μεταπεφρασμένος λατινιστί. Ἡ ὑπόθεσις τοῦ 'Αθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, καθ' ἣν οἱ δύο ἄνδρες—μαθητὴς καὶ διδάσκαλος—συνειργάσθησαν καὶ ὅτι ἀφορμὴν πρὸς σύνταξιν ἔδωκεν ἡ ὑπὸ τῶν Ρώσ(ων) κατὰ τὸ 860 πολιορκία τῆς Πόλεως, ἔχει πρὸ πολλοῦ καταπέσει. Ὁ σοφὸς μελετητὴς ἐχρησιμοποίησε λαμπρὰν φιλολογικὴν μέθοδον, τῆς ἐξετάσεως τῶν πηγῶν, διὰ νὰ καταλήξῃ ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ 'Ακαθίστου Ὕμνου «γνώστης βαθὺς καὶ τῆς ἀπὸ τοῦ πρώτου μέχρι μέσων ἐνάτου αἰῶνος ἀναπτυχθείσης ἑλληνικῆς γραμματείας, ἰδίᾳ δὲ τῆς θεολογικῆς τε καὶ ὑμνολογικῆς... οὐδὲν ἕτερον ἔπραξεν, ἢ πλάσας οἱονεί τιν' ἀνθοδέσμην ἐγκωμίων τε καὶ δογμάτων ἀπὸ τῶν ἀρίστων εἰλημμένων τῆς τε θεολογίας καὶ ὑμνολογίας τῶν ἀρχαίων πηγῶν»[1]. Πλὴν παρεθεώρησε τὸ ἀντίθετον, ὅτι ἦτο δυνατὸν οἱ συγγραφεῖς τοὐλάχιστον τῶν αἰώνων ζ' - θ' νὰ ὁμιλοῦν καὶ γράφουν ἐν ὄψει τοῦ Ὕμνου, ὁ ὁποῖος δι' αὐτοὺς ὑπῆρξε πηγή.

'Εκ τῶν ἀνωτέρω εἶναι φανερὸν ὅτι οὔτε ὁ Ρωμανὸς οὔτε ὁ Πισίδης οὔτε ὁ Φώτιος, πολλῷ μᾶλλον δὲ οὐδὲ οἱ Σέργιος πατριάρχης καὶ Νικομηδείας Γεώργιος ἔγραψαν τὸν Ὕμνον. Ἡ πιθανωτέρα μαρτυρία εἶναι ὑπὲρ τοῦ Γερμανοῦ Α', χωρὶς ν' ἀποκλείεται ὁ ἀνώνυμος Ὕμνος νὰ ἐγράφη ἐντὸς τοῦ ς' αἰῶνος, μετὰ τὴν συγγραφὴν τοῦ ὕμνου τοῦ Ρωμανοῦ εἰς τὸν 'Ιωσήφ.

7. Πηγαὶ - δάνεια. Νόμιμος διὰ τὴν ἐποχὴν (ὅτε δὲν ὑπῆρχεν ἡ παρ' ἡμῖν περὶ πρωτοτυπίας ἀντίληψις) εἶναι ὁ δανεισμὸς ἀπὸ τὴν Γραφὴν καὶ τοὺς

---

1. Πηγαὶ καὶ δάνεια, 1909, σσ. 519 - 520.

Πατέρας. Οἱ δὲ περισσότερον ὑπὸ τοῦ Ρωμανοῦ κ.ἄ. ὑμνογράφων) συληθέντες Πατέρες εἶναι Βασίλειος ὁ Σελευκείας καὶ ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος. Ὁ περισσότερον ἐπιδράσας ἐν προκειμένῳ ἐπὶ τὸν ποιητὴν τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου εἶναι ὁ Σελευκείας Βασίλειος· ἁπλοῦν παράδειγμα ὁ β′ οἶκος (Β): *«Βλέπουσα ἡ ἁγία ἑαυτὴν ἐν ἁγνείᾳ φησὶ τῷ Γαβριὴλ θαρσαλέως· τὸ παράδοξόν σου τῆς φωνῆς δυσπαράδεκτόν μου τῇ ψυχῇ φαίνεται· ἀσπόρου γὰρ συλλήψεως τὴν κύησιν πῶς λέγεις;...»*, ἀντιστοιχῶν πρὸς τὰ ἑξῆς τοῦ Βασιλείου: *«Ἐμοὶ δὲ τοιαύτης καθαρευούσῃ πείρας, πῶς ἔσται τοῦτο δυνατόν; Τὸ παράδοξον τῆς σῆς ἐπαγγελίας δυσπαράδεκτον ἔχει πληροφορίαν»*. Ὁμοίως εἰς τὸν ιε′ οἶκον: *«Ὅλος ἦν ἐν τοῖς κάτω καὶ τῶν ἄνω οὐδόλως ἀπῆν ὁ ἀπερίγραπτος Λόγος· συγκατάβασις γὰρ θεϊκή, οὐ μετάβασις δὲ τοπικὴ γέγονεν»*, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ τοῦ Βασιλείου: *«Ὅλος τοῖς κάτω ἐπέστης καὶ οὐδόλως τῶν ἄνω ἀπέστης, οὐ γὰρ τοπικὴ γέγονεν ἡ κατάβασις, ἀλλὰ θεϊκὴ πέπρακται συγκατάβασις»* [1]. Δεδομένου δ' ὅτι ὁ Ρωμανὸς εὐρύτατα διασκευάζει ἢ ἀφομοιώνει τὸν Βασίλειον Σελευκείας, καταπίπτει ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Maas, καθ' ὃν τὸ ρωμανικὸν *«οὐ γὰρ γέγονε μετάβασις ἡ συγκατάβασις· οὐδ' ὑπέμεινε μείωσιν· ἄνω γὰρ ἦν καὶ κάτω ἦν καὶ πανταχοῦ»* [2] δεικνύει τὴν ταυτότητα τοῦ συγγραφέως τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου καὶ τοῦ ἐν λόγῳ ρωμανικοῦ κειμένου. Ἁπλούστατα ἡ πηγὴ εἶναι κοινή. Ἐπὶ δογματικῶν ζητημάτων παράλληλοι ἐκφράσεις εἶναι κοινοὶ τόποι, οὐδὲ δύνανται νὰ πρωτοτυποῦν ποιηταὶ καὶ ρήτορες. Ἑπομένως εἰς ἓν ἢ δύο ἢ καὶ περισσότερα χωρία δὲν δυνάμεθα νὰ στηριχθῶμεν διὰ τὸ ζήτημα τῆς πατρότητος οὐδ' ὅταν ὁ ταυτισμὸς ἀφορᾷ εἰς τὸν Γερμανὸν Κωνσταντινουπόλεως, ὡς ἐν οἴκῳ ε′: *«Χαῖρε, παντὸς τοῦ κόσμου ἐξίλασμα»· «Τοῦ κόσμου παντὸς ἱλαστήριον»*. Ὁ κοινὸς τόπος ἐπανελήφθη καὶ ὑπὸ Ἀνδρέου Κρήτης.

Ὡς πρὸς τὰ δάνεια, νομίζομεν, ὅτι οἱ Ἀνδρέας Κρήτης καὶ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς μᾶλλον ἐμιμήθησαν τὸν Ὕμνον ἢ ἐδάνεισαν τῷ ποιητῇ αὐτοῦ ἐκφράσεις, ἀσφαλέστατα δὲ δύναται νὰ εἴπῃ τις τοῦτο περὶ τοῦ Φωτίου καὶ συγγραφέων μεταγενεστέρων τοῦ 740. Τὸ ὅτι π.χ. ὁ Φώτιος ὀνομάζει τὴν Θεοτόκον στρατηγόν, οὐδὲν ἄλλο ἀποδεικνύει εἰμὴ ὅτι τὸ κοντάκιον τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου ἦτο πασίγνωστον μεσοῦντος τοῦ θ′ αἰῶνος.

8. Ποιητικὴ ἀξία. Ἡ μεγάλη συζήτησις περὶ τὰς πηγὰς ἑνὸς λογοτεχνικοῦ ἔργου συνήθως μειώνει τὴν ἀξίαν αὐτοῦ, διότι ἕκαστος σκέπτεται τὴν πρωτοτυπίαν. Τοῦτο ἐγένετο ἀσφαλῶς καὶ μὲ τὸν Ἀκάθιστον, καὶ ἡ ἀνακάλυψις πλήθους χωρίων, τὰ ὁποῖα συμπίπτουν μὲ ἐκφράσεις τῶν οἴκων του,

---

1. Πρβλ. Ἀ θ. Π α π. - Κ ε ρ α μ έ ω ς, Πηγαὶ καὶ δάνεια, σ. 521, 523.
2. Die Chronologie..., BZ 15, 1906, σσ. 1 - 44.

χωρίων προερχομένων ἐκ συγγραφέων τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος ἢ καὶ μεταγενεστέρων, παρέσχε τὴν εἰκόνα τοῦ συμπιλήματος. Ἔξω τῆς προλήψεως ταύτης, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἑξῆς: α´) Ἀπὸ ἀπόψεως συνθέσεως ὁ διαχωρισμὸς εἰς ἱστορικὸν μέρος καὶ εἰς δογματικὸν δὲν φαίνεται ἰδεώδης, ἀφοῦ μάλιστα ἡ ρητορικὴ κατασκευὴ τοῦ κειμένου μόλις ἀφίνει χῶρον εἰς δογματικὰς ὁμολογίας. Τὸ ἱστορικὸν τμῆμα πάλιν δὲν ἀλληλουχεῖται συμμετρικῶς. Ὁ μὲν Εὐαγγελισμὸς ἔχει μικρότατον τμῆμα, περισσότερον ἡ Γέννησις μετὰ τῆς προσκυνήσεως τῶν Ποιμένων καὶ τῶν Μάγων. Ἡ Ὑπαπαντὴ ἕπεται τῇ φυγῇ εἰς Αἴγυπτον. β´) Ἀπὸ ἀπόψεως τῶν χαιρετισμῶν φαίνεται, ὅτι ἡ συσσώρευσις 84 προσφωνήσεων δημιουργεῖ κορεσμόν, δίδουσα τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ὁ ποιητὴς δὲν ἐκράτησε μέτρον. Πολλάκις ἡ ἀλληλουχία τῶν χαιρετισμῶν δὲν εἶναι λογική: εἰς τὸν κα´ οἶκον π.χ. ἐκ τοῦ ἡλιακοῦ κόσμου μεταπίπτομεν εἰς τὸν τοῦ λουτροῦ (συμβολικοῦ) καὶ τῶν δείπνων. γ´) Τὸ ἐπίθετον εἶναι πτωχόν. Ὁ Θεὸς - Χριστὸς καλεῖται ἐν τῷ ὕμνῳ *βασιλεύς*, *ἅγιος*, *δεσπότης*, *Θεὸς ὑψηλός*, *κριτὴς δίκαιος*, *κτίστης*, *κύριος φιλάνθρωπος*, *Λόγος ἁγιώτατος*, *ἀπερίγραπτος*, *λυτρωτής*, *ποιητὴς οὐρανοῦ καὶ γῆς*, *Σωτήρ*, *Χριστός*, ἐνῶ ἡ Παναγία μόνον *ἁγία*, *ἀπειρόγαμος*, *ἄχραντος*, *Θεοτόκος*, *Μήτηρ πανύμνητος*, *Παρθένος* (θεόληπτος). Βεβαίως περιφραστικῶς λέγεται ἡ Θεοτόκος *ἀνύμφευτος νύμφη*, *κουροτρόφος παρθένων*, *νυμφοστόλος ἁγίων*, *φωτοδόχος λαμπάς*, *ἀνάκλησις Ἀδάμ*, *λύτρωσις Εὔας* κλπ., ἀλλ' ἡ ἔλλειψις εἶναι αἰσθητή. δ´) Τὰ λογοπαίγνια εἰς τὰ ὁποῖα καταλήγουν αἱ παρηχήσεις καὶ ἀντιθέσεις, σήμερον τοὐλάχιστον δὲν εἶναι ἀνεκτά: *κλῆμα*>*κτῆμα*, *λειμῶνα*>*λιμένα*, *ἀμυντήριον*>*ἀνοικτήριον*, *τεχνολόγους*>*ἀλόγους* κλπ. Ὑπάρχουν ἐν τούτοις περίφημοι στίχοι δυνάμενοι νὰ ὑπομείνουν τὴν αὐστηροτέραν βάσανον: *Χαῖρε, ἀστέρος ἀδύτου Μήτηρ· χαῖρε, αὐγὴ μυστικῆς ἡμέρας* (Ι). *Χαῖρε, στοργὴ πάντα πόθον νικῶσα* (Ν). *Ὕμνος ἅπας ἡττᾶται συνεκτείνεσθαι σπεύδων τῷ πλήθει τῶν πολλῶν οἰκτιρμῶν σου· ἰσαρίθμους γὰρ τῇ ψάμμῳ ᾠδὰς ἂν προσφέρωμέν σοι, βασιλεῦ ἅγιε, οὐδὲν τελοῦμεν ἄξιον ὧν δέδωκας ἡμῖν...* (Υ). *Χαῖρε, θησαυρὲ τῆς ζωῆς ἀδαπάνητε* (Ψ) κλπ.

Διὰ νὰ κριθῇ δικαίως τὸ τυχηρὸν τοῦτο ποιητικὸν δημιούργημα, ὅπερ μόνον διεσώθη ὁλόκληρον ἐξ ὅλων τῶν πολυαρίθμων ὕμνων εἰς ἀκολουθίαν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ ἀνθρώπου νὰ δοξολογήσῃ, νὰ ἐξάρῃ, νὰ ἐξυψώσῃ τὸ θεῖον, καὶ δὴ τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ Κυρίου διὰ τῆς Θεοτόκου Παρθένου. Αὐτὴ ἡ ἀλλεπάλληλος ἐπίκλησις τῆς χαρᾶς, τῆς ἀγαλλιάσεως, τῆς λυτρώσεως, ἡ ὁποία κατασκεπάζει καὶ αὐτὰς τὰς ἐπικλήσεις πρὸς σωτηρίαν ἀπὸ κινδύνων καὶ τὴν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς, δίδει ἐνθουσιῶντα τόνον εἰς τὸν Ὕμνον καὶ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ἐαρινὴν διάθεσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ δὴ τοῦ γυναικείου κόσμου. Τὸ περίεργον δ' εἶναι ὅτι καὶ μετὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς μουσικῆς τῶν οἴκων, μόνη ἐκείνη τοῦ κοντακίου καὶ τῶν ἀνακλωμένων εἶναι δυνατὸν νὰ εὐεργετήσῃ τὰς

ψυχάς μας καὶ νὰ γεννήσῃ ψυχικὴν εὐφορίαν, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸν πλούσιον λόγον, τὸ κείμενον, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν ὅλην ἀκολουθίαν.

9. Μέτρα - μουσική. Πρόκειται περὶ ὕμνου κατὰ μὲν τὰ κοντάκια καὶ τοὺς ἀρτίους οἴκους ἰδιομέλου, κατὰ δὲ τοὺς περιττοὺς οἴκους προσομοίου πρὸς τὸν *«Ὕμνον Ἰωσὴφ Ῥωμανοῦ»*. Ἐκ τῶν κοντακίων τὸ μὲν πρῶτον, Τὸ προσταχθέν, εἶναι ἑπτάστιχον βαῖνον συχνάκις εἰς ἀναπαιστικὸν ρυθμὸν (– – ⊥) ἐναλλασσόμενον πρὸς ἰαμβικὴν διποδίαν (– – – ⊥), μέτρα δίδοντα γοργότητα. Τὸ δεύτερον, Τῇ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ, ἔχει τὴν ἑξῆς ρυθμοτονικὴν μορφήν :

1. – – – ⊥ – | – – ⊥ | – – – ⊥ – –
2. – – – ⊥ – | – – ⊥ | – – – ⊥ – –
3. – – ⊥ – – | – ⊥ – – | – – ⊥ –
4. – – ⊥ – – | – ⊥ – | – – ⊥ – –
5. – – ⊥ – – | – ⊥ – | – – ⊥ – –
6. – – ⊥ – – | – – ⊥ – | – ⊥ – –

ἐνῶ οἱ περιττοὶ οἶκοι τὴν ἑξῆς συνήθη μορφὴν στίχων (ὧν οἱ 5 πρῶτοι τὸ διηγηματικὸν μέρος, οἱ 6 - 17 καὶ ὁ τελευταῖος τὸ ἀνακλώμενον) :

Α′ *οἶκος* :

1. ⊥ – – | – – ⊥ – | – – ⊥ – | – ⊥ –
2. – ⊥ | – – – ⊥ – | – ⊥ –
3. – – – – – ⊥ – | – ⊥ | – – ⊥ – – – | – – ⊥ | ⊥ – –
4. – ⊥ – – | – ⊥ – –
5. – ⊥ – | – – ⊥ | – ⊥ –
6. ⊥ – | – – – – ⊥ | – ⊥ –
7. ⊥ – | – – – – ⊥ | – ⊥ –
8. ⊥ – | – – ⊥ – | – ⊥ | – – ⊥ – –
9. ⊥ – | – – ⊥ – | – ⊥ – | – ⊥ – –
10. ⊥ – | ⊥ – | – – ⊥ – – | – – ⊥ – | – – ⊥
11. ⊥ – | ⊥ – | – – ⊥ – – | – – ⊥ – | – – ⊥
12. ⊥ – | – – – ⊥ – | – – ⊥ – | – ⊥ –
13. ⊥ – | – – – ⊥ – | – – ⊥ – – | ⊥ –
14. ⊥ – | – ⊥ | – ⊥ – | – ⊥ – –
15. ⊥ – | – ⊥ | – ⊥ – | – ⊥ – –
16. ⊥ – | – ⊥ – – ⊥ – | – ⊥ –
17. ⊥ – | – ⊥ – – ⊥ – | – ⊥ –
18. ⊥ – | ⊥ – | – ⊥ – –

ὅπου παρατηρητέα ἡ ζεῦξις μέτρων (στ. 14 - 15) ἡ παραλλαγὴ αὐτῶν (στ. 8 - 9) καὶ ἡ ἐναλλαγὴ τοῦ τόνου εἰς τὴν λήγουσαν, παραλήγουσαν καὶ προπαραλήγουσαν εἰς τὸ τέλος τοῦ στίχου.

Τέλος τὸ ρυθμοτονικὸν σχῆμα τῶν ἀρτίων οἴκων ἔχει ὡς ἀκολούθως :
Β' οἶκος :

1. ⊥ — — | — — ⊥ — | — — ⊥ | — — ⊥ —
2. — ⊥ | — — — ⊥ | — — ⊥ —
3. — — ⊥ — — — | — — ⊥
4. — — ⊥ — — — | — — ⊥ | ⊥ — —
5. — ⊥ — — | — ⊥ — — | — ⊥ — — | — ⊥ — | ⊥ —
6. — — ⊥ — —

ὅπου ὁ ἕκτος στίχος περικλείει τὸ μονολεκτικὸν ἀνακλώμενον. (Σημειωτέον ὅτι ὁ Σωφρόνιος Εὐστρατιάδης ἀναλύει τὰ δύο ἡμιστίχια τοῦ 1 στίχου καὶ τοῦ 3ου στίχου εἰς τὸν Α' οἶκον καὶ τοῦ 1 καὶ 5 εἰς τὸν Β' οἶκον, καὶ οὕτω φέρει τὸν Ἀκάθιστον Ὕμνον ἔχοντα Α οἶκον ἐξ 20 καὶ Β ἐξ 8 στίχων. Ὡς καὶ ἂν ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, ἡ μουσικὴ δὲν βλάπτεται). Ὁ μελετητὴς πρέπει νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ σύμπτωσις τῶν τόνων κατ' ἀντιστοιχίαν τῶν οἴκων δὲν εἶναι ἀπόλυτος, διότι τοῦτο θὰ καθίστα καὶ μουσικῶς τὸν Ὕμνον μονότονον. Παράδειγμα ὁ 1 στίχος τῶν περιττῶν οἴκων :

Ἄγγελος πρωτοστάτης
Γνῶσιν ἄγνωστον γνῶναι
Ἴδον παῖδες Χαλδαίων
Λάμψας ἐν τῇ Αἰγύπτῳ
Ψάλλοντές σου τὸν τόκον

⊥ — — | — — ⊥ —
⊥ — | ⊥ — — | ⊥ —
⊥ — | ⊥ — | — ⊥ —
⊥ — | — — — ⊥ —
⊥ — — — | — ⊥ —

ὅπου τὸ ἡμιστίχιον ἀποτελεῖται ἐκ δύο ἢ τριῶν ποδῶν καὶ οἱ δύο τόνοι (ἐπὶ τῆς πρώτης καὶ προτελευταίας συλλαβῆς) διατηροῦνται σταθεροί, ἐνῶ ὁ μεσαῖος, ὅταν ὑπάρχῃ, χορεύει (ἡ κυρία λέξις ἀποτελεῖ πόδα).

Ἐπειδὴ σήμερον ὁ Ὕμνος ραψῳδεῖται ὑπὸ τοῦ ἱερέως, πλὴν τῶν κοντακίων καὶ τῶν ἐφυμνίων ἅτινα ψάλλονται, δὲν πρέπει νὰ σχηματίσωμεν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι οὕτως ἐγίνετο ἐξ ὑπαρχῆς. Τοὐλάχιστον ἐκ τῶν μουσικῶν κωδίκων τῶν περιεχόντων ὁλόκληρον τὸ κείμενον γίνεται δῆλον ὅτι ὁλόκληρος

ὁ Ὕμνος εἶχε τονισθῆ καὶ ὅτι ἡ σχηματικὴ ρυθμοτονικὴ ἀντιστοιχία τῶν οἴκων δὲν ἐκώλυε τὴν διαφοροποίησιν τῆς μουσικῆς. Αὐστηροτέρα πως ἦτο ἡ ἀναλογία εἰς τὴν ἰσοσυλλαβίαν. Οὕτω π.χ. ὁ Ὕμνος εὑρίσκεται εἰς τὸν παλίμψηστον κώδικα Ε. β. VII τῆς Κρυπτοφέρρης καὶ εἰς τὸν Ashburnhamensis 64. Τὰ σημαδόφωνα τῶν κωδίκων τούτων (καὶ ἄλλων ὅπου εὑρίσκεται ὁ Ἀκάθιστος Ὕμνος) ἀνήκουν εἰς τὴν μέσην περίοδον τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς, θεωρεῖται δ' ὅτι ταῦτα ἀνεπτύχθησαν κατὰ τὴν γ' περίοδον, ὡς ἀποτελοῦντα μόνον ἀφορμὰς διὰ νὰ ὁδηγήσῃ τὸν χορὸν ὁ πρωτοψάλτης. Ἂν τώρα οἱ 24 οἶκοι ἐψάλλοντο ὁλόκληροι ὑπὸ χοροῦ (ἢ χορῶν ἐναλλασσομένων) εἴτε μονοφωνικῶς ὑπὸ ἐναλλασσομένων ψαλτῶν, ἐνῶ (ὡς σήμερον) ᾔδοντο τὰ ἐφύμνια, τοῦτο εἶναι ζήτημα ὅπερ δὲν λύουν τὰ χειρόγραφα. Ἀλλ' ἐξ ἄλλης πράξεως, δηλονότι τῆς ἐν τῷ ἱερῷ παλατίῳ τοῦ Βυζαντίου ἐκτελέσεως τοῦ εἰς τὴν Χριστοῦ Γέννησιν ὕμνου τοῦ Ρωμανοῦ ἐναλλὰξ ὑπὸ τῶν χορῶν τῶν Ἁγιοσοφιτῶν καὶ Ἁγιαποστολιτῶν (τῶν μεγάλων ναῶν τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ Ἁγίων Ἀποστόλων), εἰκάζομεν ὅτι τοῦτο τὸ σύστημα μᾶλλον θὰ ἴσχυε καὶ ἐν προκειμένῳ, ὅταν μάλιστα ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι μία φωνὴ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ καλύψῃ τὸν τεράστιον χῶρον τῶν μεγάλων βυζαντινῶν ναῶν. Ἐκ τῆς ὅλης ταύτης μουσικῆς τὸ σταθερώτερον σημεῖον, νομίζομεν, εἶναι ἡ κατὰ παράδοσιν μέλψις τῶν κοντακίων καὶ ἐφυμνίων ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὡς ἐκληρονομήσαμεν αὐτήν. Οἱαιδήποτε μεταβολαὶ καὶ ἂν ἔχουν ἐπέλθει, ἡ παράδοσις ἀποδίδει πλειότερα τῶν νεκρῶν σημαδοφώνων τῶν ἑρμηνευομένων κατὰ τὴν γνώμην καὶ μουσικὴν μόρφωσιν τῶν Εὐρωπαίων μελετητῶν καὶ ἐκδοτῶν, οἱ ὁποῖοι συνήθως παραβλέπουν τὴν ἀκεραιότητα τοῦ κειμένου, πρὸς τὴν ὁποίαν ἀπολύτως εἶναι συνδεδεμένη ἡ μουσική.

10. Χειρόγραφα. Τὰ δι' ὧν παρεδόθη ὁ Ὕμνος χειρόγραφα εἶναι πάμπολλα. Πρῶτον τὰ κοντακάρια τῆς Πάτμου (ἀρ. 212, ὑπ' ἀριθ. 216 περιγραφόμενος ὑπὸ Μ. Ναουμίδου), τοῦ Σινᾶ (925 καὶ 927, ὑπ' ἀριθ. 111 καὶ 217 ὑπὸ Ν. Λιβαδάρα), τῆς Λαύρας, τοῦ Βατοπεδίου καὶ πλῆθος κωδίκων πολλαχοῦ ἀποκειμένων, ἐξ ὧν ὀκτὼ ἔλαβεν ὁ Εὐστρατιάδης ὑπ' ὄψιν κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ὕμνου. Ἐκτὸς τῶν κοντακαρίων, φυσικὸν ἦτο ὁ Ὕμνος νὰ παραδοθῇ διὰ τῶν Μηναίων (25η Μαρτίου) καὶ ἀργότερον τοῦ Τριῳδίου, καθὼς καὶ διὰ τῶν μουσικῶν κωδίκων. Δυστυχῶς οἱ τελευταῖοι οὗτοι εἶναι ἀναξιόπιστοι φιλολογικῶς, διότι οἱ ψάλται παρεποίουν τὸ κείμενον, ἐνῶ οἱ γραφεῖς τῶν κοντακαρίων ἢ τῶν παλαιῶν Μηναίων εἰς αὐτὸ κυρίως ἀπέβλεπον. Ὁ κῶδιξ 39 (ιδ' αἰὼν) τῆς Παναγίας τῆς Χάλκης παρέχει ἱκανὰς νέας γραφάς.

11. Ἐκδόσεις - μεταφράσεις. Ἡ πρώτη ἔκδοσις τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου ἐπεχειρήθη ἀπὸ τὸν Μανούτιον Ἄλδον διὰ φιλολογικοὺς σκοποὺς (1502),

ἀλλ' ἦτο ἑπόμενον ὅτι τὰ πρῶτα ἔντυπα λειτουργικὰ βιβλία (ἀντιπροσωπεύοντα ἄμεσον χειρόγραφον παράδοσιν, συνήθως ἀρίστην, ἀλλ' ἀνεξακρίβωτον ἔτι) θὰ περιελάμβανον τὸ ἐν λόγῳ κείμενον. Οὕτως ἐξακολουθητικῶς μέχρι σήμερον τυποῦται εἰς τὰ Ὡρολόγια, τὰ Τριῴδια καὶ ἰδιαιτέρως. Φιλολογικὴν ἔκδοσιν ἐπεχείρησεν ὁ καρδινάλιος Pitra ἐκ δυτικῶν κωδίκων (1876) καὶ παρ' ἡμῖν ὁ Ματθ. Παρανίκας, λαβὼν ὑπ' ὄψιν τρεῖς κώδικας, τοὺς ὁποίους δὲν ὠνόμασεν. Ἡ πληρεστέρα ἔκδοσις ἐγένετο ὑπὸ Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, βασισθεῖσα ἰδίᾳ ἐπὶ ἁγιορειτικῶν χειρογράφων (1917), ἀλλὰ πάντοτε ἐπείγει ἡ ἔκδοσις ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κοντακαρίων καὶ τῶν ἀρχαίων Μηναίων.

Ὡς πρὸς τὰς μεταφράσεις, εἴπομεν ἤδη ὅτι ὁ Ἀκάθιστος Ὕμνος μετεφράσθη λατινιστὶ περὶ τὸ 800. Ἐκτὸς τῆς παλαιᾶς λατινικῆς μεταφράσεως τοῦ Ἄλδου καὶ τῆς νεωτέρας τοῦ Pitra, ὁ Ὕμνος ὁ ὁποῖος εἶναι εἰσηγμένος εἰς τοὺς ἀλβανοφώνους ἑλληνορρύθμους, μετεφράσθη ἐπανειλημμένως εἰς τὴν ἰταλικήν, ἔτυχε δὲ καὶ ρωσικῆς, βουλγαρικῆς, ρουμανικῆς, τουρκικῆς καὶ νεοελληνικῆς μεταφράσεων διὰ τοὺς ἀντιστοίχους ὀρθοδόξους λαούς. Κατὰ ταῦτα νομίζομεν ὅτι εἶναι τὸ περισσότερον γνωσθὲν καὶ ἀπηχηθὲν ὑμνογραφικὸν κείμενον.

12. Ὁ Κανὼν τοῦ Ἀκαθίστου ὑπὸ Ἰωσὴφ Ὑμνογράφου, ὁ ψαλλόμενος κατὰ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ ὄρθρου τοῦ Σαββάτου τῆς ε' ἑβδομάδος καὶ κατὰ τὰς τέσσαρας πρώτας Παρασκευὰς τῶν Νηστειῶν, εἶναι τὸ σπουδαιότερον ὑμνογραφικὸν κείμενον καὶ διὰ τὸ μέλος καὶ διὰ τὴν χαράν, τὴν ἔξαρσιν καὶ τὸν ἐνθουσιασμὸν τὸν ὁποῖον γεννᾷ ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸν λόγον. Ἔχει ἀκροστιχίδα ἔμμετρον (ἰαμβικὴν) «*Χαρᾶς δοχεῖον σοὶ πρέπει χαίρειν μόνῃ*» ἐπεκτεινομένην διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ποιητοῦ «*Ἰωσήφ*», ψάλλεται δ' εἰς ἦχον δ'. Εἰς τὴν ἀκροστιχίδα δὲν περιλαμβάνονται οἱ εἱρμοί, τοῦτο δὲ διότι ὁ Ἰωσὴφ ἦτο μὲν ὑμνογράφος, ἀλλ' οὐχὶ μελῳδός. Ἐν τῷ Εἱρμολογίῳ οἱ εἱρμοὶ φέρονται ὡς ποίημα Ἰωάννου μοναχοῦ[1], τουτέστι τοῦ Δαμασκηνοῦ. Κατὰ ταῦτα ὁ Κανὼν εἶναι ἔργον δύο ποιητῶν, κατὰ μὲν τὰ τροπάρια (32 ἐν ὅλῳ) τοῦ Ἰωσὴφ Ξένου τοῦ καὶ Ὑμνογράφου, κατὰ δὲ τοὺς 7 εἱρμοὺς (ὁ δεύτερος δὲν ἐχρησιμοποιήθη, μὴ ὑπαρχούσης τῆς ἀντιστοίχου ᾠδῆς, ὁ δὲ τέταρτος Ὁ καθήμενος ἐν δόξῃ εἶναι ἄλλοθεν εἰλημμένος) Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἂν ὄντως ταυτίζεται οὗτος πρὸς Ἰωάννην τὸν μοναχόν. Μολονότι δὲ οἱ δύο ποιηταὶ καὶ διάφοροι τὴν πατρίδα, τὸν τόπον μετανοίας, τὸ ἔργον, τὴν θεολογικὴν μόρφωσιν εἶναι, τοσοῦτον συνεδέθησαν διὰ τοῦ Κανόνος, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ γίνῃ διαχωρισμὸς τοῦ κειμένου, ὅπερ καὶ ἑνιαῖον ἀκούεται καὶ νοεῖται.

---

1. Εὐστρατιάδου, Εἱρμολόγιον, 1932, σ. 99 - 100 : Εἰς τὴν κοίμησιν τῆς Θεοτόκου, ἀρ. 141.

Ἐν πρώτοις παρατηροῦμεν ὅτι οἱ εἱρμοὶ μᾶς ὁδηγοῦν πρὸς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου, ἑπομένως ὁ Ὕμνος δὲν εἶναι χαρμόσυνος ἐπὶ τῷ Εὐαγγελισμῷ, ἀλλ' ἐπὶ τῇ Μεταστάσει *«τῆς ζώσης καὶ ἀφθόνου πηγῆς»*, καὶ ὅτι γηγενεῖς καὶ οὐράνιαι φύσεις γεραίρουσι *«τὴν ἱερὰν μετάστασιν τῆς Θεομήτορος»* ἐν αὐτοῖς (ἐν τῷ Κανόνι τῆς Ἀκαθίστου μετεποιήθη *«τὴν ἱερὰν πανήγυριν»*). Καὶ τοῦτο ὁδηγεῖ πρὸς τὴν «πανήγυριν τῶν Βλαχερνῶν» (15ην Αὐγούστου) καὶ οὐχὶ τὴν 25ην Μαρτίου ἢ τὸ Σάββατον τῆς ε' ἑβδομάδος. Ὄντως εἰς τὸ α' τροπάριον τῆς ἐνάτης λέγεται *«Ἵνα σοι πιστοὶ τὸ Χαῖρε κραυγάζωμεν, ὡς διὰ σοῦ τῆς χαρᾶς μέτοχοι γενόμενοι τῆς ἀϊδίου, ῥῦσαι ἡμᾶς πειρασμοῦ, βαρβαρικῆς ἁλώσεως καὶ πάσης ἄλλης πληγῆς, διὰ πλῆθος, Κόρη παραπτώσεων, ἐπιούσης βροτοῖς ἁμαρτάνουσιν»*. Εἶτα χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι ἐν τῷ Κανόνι ἡ Θεοτόκος ἀποκαλεῖται καὶ ὀνομαστὶ *Μαρία* καὶ *Κόρη*, καὶ *Ἁγνή, Δέσποινα, Θεόνυμφος, Θεοτόκος, Μήτηρ, Ἄχραντος, Πανύμνητος, Ἀπειρόγαμος, Θεομήτωρ, Πανάχραντος, Παρθένος*, ἀποδίδονται δὲ αὐτῇ πάμπολλοι, ἐπιθετικοὶ προσδιορισμοὶ εἰλημμένοι πολλαχόθεν τοῦ φυσικοῦ καὶ νοητοῦ κόσμου, εὐθέως ἢ συμβολικῶς. Οὕτως εἶναι : *γῆς τὸ θεμέλιον, πύλη, εἴσοδος, παλάτιον, θρόνος πύρινος, ἔμψυχος τράπεζα, πηγὴ ἀκένωτος* (ζῶντος ὕδατος), *κλῖμαξ, γέφυρα, λυχνία καὶ στάμνος, ἔμψυχος παράδεισος, ὄρος ἀλατόμητον, πόλις τοῦ Παμβασιλέως, λιμὴν θαλαττεύουσι, τόμος, χαρᾶς αἰτία, δάμαλις, ἀμνάς, περιστερά, ἄμπελος, ἄφλεκτος βάτος, ῥάβδος ἡ μυστική, παστὰς τοῦ Λόγου, κογχύλη, τῶν ἀγγέλων χαρμονή, ὄρθρος φαεινός, νυμφὼν ὁλόφωτος, νεφέλη ὁλόφωτος, ἄστρον ἄδυτον, στῦλος πύρινος, φωτὸς κατοικητήριον* καὶ ἄλλα πολλά. Ὁ δὲ Χριστὸς σὺν ἄλλοις : *ἀχειροποίητος στέφανος, θεῖος μαργαρίτης, ὁδὸς ζωῆς, ἥλιος, μόσχος, ἀμνός, βότρυς πέπειρος, ῥόδον τὸ ἀμάραντον, μῆλον τὸ εὔοσμον, ἄνθος τὸ ἀμάραντον, στάχυς ὁ θεῖος*. Ἡ προσδιοριστικὴ δύναμις τοῦ ποιητοῦ εἶναι ἀπέραντος, καὶ ὅταν τὰ ᾀδόμενα ἐσταχυολογήθησαν ἐκ τῆς πρὸ αὐτοῦ πατερικῆς ἢ ὑμνογραφικῆς λογοτεχνίας. Ἡ ἐνάργεια, ἡ χαρά, ἡ ζωὴ δίδουν πτερὰ εἰς τὸν Κανόνα, τόσον ὥστε τὰ θεολογικὰ - δογματικά του τμήματα (π.χ. : *Ὁδὸν ἡ κυήσασα ζωῆς, χαῖρε, πανάμωμε, ἡ κατακλυσμοῦ τῆς ἁμαρτίας σώσασα κόσμον...*) νὰ ἐντάσσωνται εἰς τὸν χαιρετιστήριον Ὕμνον ἀκόπως. Τὸ *Χαῖρε* τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου ἀκούεται ἐδῶ ἅπαξ καὶ δὶς κατὰ τροπάριον, ἀλλὰ φαίνεται φυσικώτερον. Λογοπαίγνια καὶ παρηχήσεις δὲν ὑπάρχουν. Εἶναι φανερὸν πολλάκις ὅτι ὁ ποιητὴς διασκευάζει, ἀλλὰ τὸ πράττει δημιουργῶν. Πρβλ. τὴν ἀπήχησιν τοῦ κ' οἴκου τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου εἰς τὸ τροπάριον τῆς ἐνάτης : *Ῥητορεύουσα οὐ σθένει γλῶσσα, Δέσποινα, ὑμνολογῆσαί σε...* Καὶ τὰ δεητικὰ τροπάρια τοῦ Κανόνος δὲν ἔχουν τὸ πάθος καὶ τὴν δραματικότητα τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης ἢ τὴν συντριβὴν τοῦ Ρωμανοῦ. Πρβλ. *«Ἱκετεύομεν οἱ δοῦλοί Σου καὶ κλίνομεν γόνυ καρδίας ἡμῶν· κλῖνον τὸ οὖς Σου, Ἁγνή, καὶ σῶσον τοὺς θλίψεσι βυθιζομένους ὑμᾶς, καὶ συντήρησον πάσης ἐχθρῶν ἁλώσεως*

τὴν σὴν Πόλιν, Θεοτόκε». Οὕτω κατακλείεται ὁ Κανών, συνδεόμενος πρὸς τὰ γεγονότα τοῦ 718.

13. Ἡ Ἀκολουθία σήμερον διατέτακται οὕτως ἐν τῷ Ὡρολογίῳ: Ἐν τῷ Ἑσπερινῷ εἰς τὸ Κύριε ἐκέκραξα τρία στιχηρὰ προσόμοια καὶ ἓν δοξαστικὸν *(Βουλὴν προαιώνιον... Φαίνῃ μοι ὡς ἄνθρωπος... Θεὸς ὅπου βούλεται... Τὸ ἀπ' αἰῶνος μυστήριον...)* καὶ τέσσαρα ἀπόστιχα καὶ ἓν δοξαστικὸν *(Τῶν οὐρανίων ἁψίδων... Ὁ Γαβριὴλ τῇ Παρθένῳ... Ὁ συναΐδιος Λόγος... Ὁ ἐκ Πατρὸς ἀϊδίως... Εὐαγγελίζεται ὁ Γαβριήλ...)* ἀναφερόμενα εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν καὶ ἐνανθρώπησιν τοῦ Κυρίου.

Ἐν τῷ ὄρθρῳ (Σάββατον ε' ἑβδ. Νηστειῶν) εἰς τὸ *Θεὸς Κύριος* τὸ φερόμενον ὡς ἀπολυτίκιον: *Τὸ προσταχθὲν μυστικῶς...* ἐκ τρίτου ἀργῶς καὶ μετὰ μέλους, τὸ κοντάκιον *Τῇ ὑπερμάχῳ* δίχορον, καὶ εὐθὺς ὑπὸ τοῦ ἱερέως οἱ ἓξ πρῶτοι οἶκοι (Α - Ζ), μεθ' ὃ πάλιν τὸ κοντάκιον, στιχολογεῖται ὁ *ἄμωμος,* πάλιν τὸ κοντάκιον καὶ εὐθὺς οἱ ἓξ ἑπόμενοι οἶκοι (Η - Μ), τὸ κοντάκιον, ὁ Ν' ψαλμός, μεθ' ὃν τοῦ Κανόνος αἱ ᾠδαὶ α', γ'. Εἶτα τὸ κοντάκιον καὶ ἓξ οἶκοι (Ν - Σ) καὶ πάλιν τὸ κοντάκιον. Εἶτα πάλιν τοῦ Κανόνος τὰς ᾠδὰς δ', ε' καὶ ς' καὶ τὸ κοντάκιον, μεθ' ὃ τοὺς λοιποὺς ἓξ οἴκους καὶ τὸν πρῶτον (Τ - Ω, Α) καὶ πάλιν τὸ κοντάκιον. Τέλος τὰς ᾠδὰς ζ', η' καὶ θ' τοῦ Κανόνος, τὸ ἐξαποστειλάριον: *Σκιρτήσατε χορεύσατε...* Εἰς δὲ τοὺς αἴνους τρία στιχηρὰ προσόμοια καὶ δοξαστικὸν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ: *(Κεκρυμμένον μυστήριον... Φωτοφόρον παλάτιον... Γαβριὴλ ὁ ἀρχάγγελος... Γλῶσσαν ἣν οὐκ ἔγνω...).*

Ἐὰν ἡ Ἀκολουθία συνδέεται μετὰ τοῦ Ἀποδείπνου, καταλήγει διὰ τοῦ ἰδιομέλου: *Τὴν ὡραιότητα τῆς παρθενίας Σου...* κειμένου καὶ μέλους ἰδιάζουσαν ἐμποιοῦντος ἐντύπωσιν καὶ προσφιλεστάτου παρὰ τῷ λαῷ, ὅπερ Σωφρόνιος ὁ Εὐστρατιάδης θεωρεῖ ἔργον τοῦ Ρωμανοῦ.

Ἀλλ' ἡ διάταξις αὕτη δὲν εἶναι ἡ ἀρχαία, ὡς ἡμεῖς τοὐλάχιστον νομίζομεν, διότι ἡ ἀκολουθία συνεδέετο πρὸς τὴν 16ην Αὐγούστου (718. Σημειωτέον ὅτι Αὔγουστον ἠλευθερώθη ἡ Πόλις καὶ κατὰ τὸ 626). Πότε ἐγένετο ἡ μετάταξις, εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν ἢ πρὸ αὐτοῦ, δὲν γνωρίζομεν. Εἰς τὸ Τυπικὸν τοῦ Ἁγίου Λουκᾶ τῆς Μεσσήνης (1150), ὁρίζεται ὅτι πρέπει νὰ ψάλλεται πέντε ἡμέρας πρὸ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ. Τοῦτο ἀναγράφει καὶ τὸ Ὡρολόγιον τῆς Κρυπτοφέρρης ἔτι σήμερον (πρβλ. ἔκδοσιν 1950). Εἰς τὴν Ἀνατολὴν κατὰ τὸν ιβ' αἰῶνα (ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ κοντακαρίου τῆς Πάτμου) ἦτο συνδεδεμένος πρὸς τὴν 25ην Μαρτίου. Ἐκ τοῦ Τυπικοῦ τοῦ ἀποκειμένου ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Δρέσδης φαίνεται ὅτι ὁ ἄρχων τῶν κοντακίων *«εἰσάγει τὸν ὀφείλοντα ψάλλειν τὰ κοντάκια καὶ σφραγιζόμενος παρὰ τοῦ πατριάρχου ἐνδύεται τὸ καμίσιον αὐτοῦ καὶ φαινόλιον καὶ ἀνέρχεται ἐν τῷ ἄμβωνι».* Ὁ ψάλτης φαίνεται ἱερωμένος, ψάλλει δὲ ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος (ὡς ὁ Ρωμανὸς τὸ

Ἡ Παρθένος σήμερον...). «*Εἶτα τῆς ἀναγνώσεως πληρουμένης* (ἐπρόκειτο ἑπομένως περὶ ἀναγνώσεως ἢ οὕτω λέγεται ἡ ἀκολουθία;) *βάλλει ὁ ψάλτης μετανοίας γ' ὡς ἐδάφους καὶ ἄρχεται Τῇ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ... καὶ λέγει τὸ αὐτὸ ἐκ γ', ὡσαύτως καὶ κατὰ τρεῖς οἴκους τοὺς στίχους τοῦ τοιούτου κοντακίου*». Ἐκ τοῦ κώδικος 38 τῆς Κοϊσλινιανῆς βιβλιοθήκης Παρισίων, ἔτους 1431, ὅστις ἀποτελεῖ τὸ παλαιστινικὸν Τυπικὸν τῆς Μεγ. Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, φαίνεται ὅτι «*Τῷ Σαββάτῳ τῆς ε' ἑβδομάδος ἐν τῷ ὄρθρῳ... τὸ κοντάκιον Τῇ ὑπερμάχῳ... ἀναγινώσκεται ἐντὸς τοῦ ἁγίου βήματος παρὰ τοῦ ἱερέως· ὁμοίως καὶ οἱ λοιποὶ οἶκοι, ἐντὸς τοῦ ἁγίου βήματος ἀναγινώσκονται*». Ἤδη μεσοῦντος τοῦ ΙΕ' αἰῶνος δὲν ὑπῆρχε δυνατότης νὰ ψαλῇ ὁ Ἀκάθιστος Ὕμνος ὑπὸ χορῶν [1]. Συνωδεύετο δὲ ὑπὸ ἀναγνώσεως λόγου ἀρχομένης διὰ τῶν ἑξῆς: «*Ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Ἡρακλείου...*» Ὁ Ψευδοκωδινὸς Κουροπαλάτης (De off. 72,2) ἑρμηνεύει πῶς ἐγένετο ὁ διαχωρισμὸς τῆς ἑορτῆς τοῦ Εὐαγγελισμοῦ ἀπὸ τοῦ Ἀκαθίστου. Κατὰ τὸν ιγ' αἰῶνα ὡρίσθησαν διὰ τὴν περίοδον τῶν Νηστειῶν τέσσαρες ἀγρυπνίαι, ἤτοι τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, τοῦ Ἀκαθίστου, τοῦ Μεγάλου Κανόνος καὶ τῆς Μ. Πέμπτης. Καθὼς δ' ἡρμήνευσεν Ἰωακεὶμ ὁ Ἰβηρίτης [2] κατὰ τὰ παλαιὰ ἔντυπα Μηναῖα (ἀντιπροσωπεύοντα χειρόγραφα) καὶ ἡ Μ. Παρασκευὴ ἐτίθετο τῇ 23ῃ Μαρτίου, τῇ δὲ 24ῃ ἡ Ταφὴ καὶ τῇ 25ῃ ἡ Ἀνάστασις τοῦ Κυρίου ἀκινήτως, ἀνεξαρτήτως τῆς ἡμέρας μὲ τὴν ὁποίαν συνέπιπτον (τὸ Πάσχα δὲν ἠδύνατο νὰ πέσῃ πρὸ τῆς 25ης Μαρτίου κατὰ τὸ Ἰουλιανόν).

Τέλος σημειοῦμεν μικράς τινας διαφορὰς ἃς παρουσιάζει ἡ Ἀκολουθία κατὰ τὸ Τριῴδιον τὸ ἐν Ρώμῃ (1879) ἐκδοθὲν διὰ τοὺς ἑλληνορρύθμους, ἀντιπροσωπεῦον καὶ τοῦτο παλαιὰν χειρόγραφον παράδοσιν. Ὁ ἑσπερινὸς καταλήγει εἰς Προηγιασμένην. Εἰς τὸν ὄρθρον «*Σημαίνει ὥρᾳ δ' τῆς νυκτός, διὰ τὴν ἱκετήριον ἀκολουθίαν τῆς Ἀκαθίστου. Μετὰ δὲ τὸν Ἑξάψαλμον, τὸ Θεὸς Κύριος εἰς ἦχον πλ. δ'. Καὶ ψάλλομεν ἐκ τρίτου τὸ παρὸν τροπάριον* (οὐχὶ ἀπολυτίκιον) *αὐτόμελον ἀργῶς. Ἦχος πλ. δ' Τὸ προσταχθέν... Εἶτα στιχολογοῦμεν τὸ κάθισμα τοῦ ψαλτηρίου, τὸ Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου. Καὶ μετὰ τὴν τούτου συμπλήρωσιν, ψάλλομεν τὸ παρὸν Κοντάκιον ἐν τῷ μέσῳ* (τοῦ ναοῦ, οὐχὶ ἐν τῷ ἱερῷ βήματι) *μετὰ μέλους ἀργῶς. Ἦχος πλ. δ' Τῇ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ. Εἶτα ὁ ἱερεὺς ἀναγινώσκει μεγαλοφώνως τοὺς εἰκοσιτέσσαρας κατ' ἀλφάβητον οἴκους· ἡμεῖς δὲ εἰς τὴν τούτων ἀνάγνωσιν ἱστάμεθα· καὶ λέγει πρῶτον τοὺς ἑπομένους ἓξ οἴκους (Α - Ζ). Καὶ πάλιν τὸ κοντάκιον. Μετὰ ταῦτα ἀναγινώσκομεν ἐκ τοῦ λόγου τοῦ εἰς τὸν Ἀκάθιστον Ὕμνον δόσιν μίαν. Εἶτα στιχολογοῦμεν τὸν ἄμωμον. Καὶ αὖθις λέγομεν τὸ*

---

1. Πρβλ. τὴν περιγραφὴν τοῦ Τυπικοῦ ἐν Ν. Β. Τωμαδάκη, Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Βυζ. Φιλολογίαν, Α'², 1958, σ. 299.
2. ΓΠ ΙΒ', 1929, σσ. 288 - 289.

κοντάκιον. Καὶ ὁ ἱερεὺς ἑτέρους οἴκους ς'. Καὶ πάλιν τὸ Κοντάκιον Τῇ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ. Εἶτα ἀναγινώσκομεν τὸν λοιπὸν λόγον τοῦ 'Ακαθίστου, καὶ οἱ κανόνες τοῦ 'Αγίου τῆς μονῆς εἰς δ' καὶ τῆς 'Υπεραγίας Θεοτόκου εἰς ς' ('Ιωσὴφ 'Υμ.)». 'Η ἀκολουθία αὕτη εἶναι συνθετωτέρα, περιλαμβάνουσα τετραῴδιον τοῦ 'Ιωσήφ, ποίημα τοῦ Θεοδώρου (Στουδίτου) καὶ νομίζομεν ὅτι ἀντιπροσωπεύει τὸ Τυπικὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (Στουδίου). 'Αγόμεθα δὲ νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι οἱ εἰκονόφιλοι μοναχοὶ τῆς περικλεοῦς ταύτης Μονῆς ἐγένοντο αἴτιοι τῆς μεταθέσεως τοῦ ἱστορικοῦ τοῦ 'Ακαθίστου ἀπὸ τοῦ 718 εἰς τὸ 626. Θέλοντες δηλαδὴ ν' ἀποσυνδέσουν τὴν ἑορτὴν ἀπὸ τὸν εἰκονοκλάστην Λέοντα Γ' πρὸς ὃν συνεδέετο, κατ' ἀρχὰς μὲν διὰ ρητορικοῦ λόγου τὴν προσήρτησαν εἰς τὸν 'Ηράκλειον, εἶτα δὲ καὶ τὴν ἀπηγκίστρωσαν ἐκ τοῦ Αὐγούστου, μεταθέντες εἰς τὴν 25ην Μαρτίου. Αὐτὸς εἶναι νομίζομεν, ὁ λόγος δι' ὃν καὶ ἐσιγήθη ἐν τῇ 'Ανατολῇ κατὰ τὴν εἰκονομαχίαν τὸ ὄνομα τοῦ Γερμανοῦ Α' ὡς συγγραφέως τοῦ "Υμνου, δεδομένης τῆς στάσεως τοῦ πατριάρχου τούτου ὑπὲρ τῶν εἰκόνων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'

ΕΚΔΟΤΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ

1. 'Η ἔκδοσις τοῦ Ρωμανοῦ ἀνελήφθη ἀπὸ τὸν Krumbacher, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ ἐπραγματεύθη θέματα νοθεύσεως καὶ συσχετισμοῦ, ἐδημοσίευσε σποραδικῶς δεκάδα ὕμνων[1], καὶ μετὰ τὸν θάνατόν του (1909) ἀπὸ τὸν μαθητήν του P. Maas[2]. 'Αλλὰ καὶ ὁ τελευταῖος ἐνωρὶς παρήτησε τὴν προσπάθειαν καὶ ἀφῆκε τὰ χφ. του εἰς τὴν 'Ακαδημίαν 'Αθηνῶν διὰ νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς ἐπεξεργασίας. 'Η 'Ακαδημία ἀπέβλεψε πρὸς τὸν 'Ιωάννην Συκουτρῆν († 1937) ὁ ὁποῖος δὲν ἐπρόλαβε νὰ ἐπιχειρήσῃ τι[3]. Οὕτως ἀπέμενε πρὸς ἔρευναν ἐξ ὑπαρχῆς ἡ ὑπόθεσις.

Τῷ 1930 ὁ 'Ιωσὴφ Cammelli, ὁ ὁποῖος πρὶν εἶχε δημοσιεύσει μικρὸν μελέτημα περὶ τοῦ ὕμνου εἰς τὴν Γέννησιν[4] ἀνετύπωσεν ὀκτὼ ὕμνους ἀπὸ

1. Βλέπε τὴν ἐν σσ. 81 - 82 βιβλιογραφίαν.
2. Καὶ ὁ Maas εἶχε δημοσιεύσει κείμενα τοῦ Ρωμανοῦ.
3. Τὴν ἱστορίαν τῆς ὑποθέσεως ὁ Σωκρ. Κουγέας, ΠΑΑ ΛΘ', 1964, σσ. 223 - 227. Τὰ γραφέντα ὑπὸ Β. Λαούρδα, Νέα 'Εστία 63, 1958, σ. 458 περὶ τῆς δῆθεν ἀσχολίας τοῦ Συκουτρῆ, ὅπως ἐξετάσῃ τὴν σχέσιν τῶν Πατέρων καὶ τοῦ Ρωμανοῦ, εἶναι φανταστικά. Μετὰ τὸν β' παγκόσμιον πόλεμον ὁ Maas ἀπέσυρεν ἀπὸ τὴν 'Ακαδημίαν τὰ κατατεθέντα.
4. G. Cammelli, L'inno per la natività di Romano il Melode, SBN I, 1925, σσ. 43 - 58 (μικρὰ εἰσαγωγή, κείμενον, ἰταλ. μετάφρασις).

τοὺς ἐκδοθέντας ὑπὸ Pitra καὶ Krumbacher, χωρὶς νὰ ἴδῃ οὐδὲ ἓν χφ.[1]. Ἀπεναντίας φιλότιμος ὑπῆρξεν ἡ προσπάθεια τοῦ Ἐλπιδίου Mioni, ὁ ὁποῖος ἐπεσκέφθη τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ τὴν ὑπόδουλον τότε Πάτμον καὶ ἐκ τῶν κοντακαρίων τῆς τελευταίας ἐξέδωκε δέκα τὸ πρὶν ἀνεκδότους ὁλικῶς ἢ μερικῶς ὕμνους[2]. Σποραδικῶς κείμενα τοῦ Ρωμανοῦ ἐξέδωκαν, μετὰ τὸν Pitra καὶ τὸν Krumbacher, ὁ Maas, ὁ Σωφρ. Εὐστρατιάδης κ.ἄ. Ὁ Mioni δὲ ἡτοίμαζε γενικὴν κριτικὴν ἔκδοσιν καὶ τῶν ὀγδοήκοντα πέντε κοινῶς θεωρουμένων ρωμανικῶν ὕμνων.

Ἐσχάτως ὁ Κ. Τρυπάνης συνεχίσας τὴν ἐργασίαν τοῦ P. Maas ἐξέδωκε τοὺς ὑπ' αὐτῶν θεωρουμένους γνησίους ὕμνους[3]. Δὲν εἶχεν ὅμως χρόνον ν' ἀναγνώσῃ καὶ παραβάλῃ ὅλους τοὺς κώδικας, αἱ δὲ γραφαί του εἶναι κατ' ἐκλογήν, χωρὶς νὰ στηρίζωνται εἰς τὴν Ἀνατολικὴν παράδοσιν (κώδδ. Πάτμου ἢ Σινᾶ) ἢ τὴν Δυτικὴν (Ἰταλικοὺς κώδικας). Οὕτω τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα ἀποδίδει ἀτελεστάτην εἰκόνα. Ἐπὶ πλέον ἀγνοοῦνται αἱ προταθεῖσαι διορθώσεις τῆς Ἀθηναϊκῆς ἐκδόσεως (τῆς ὁποίας παρὰ ταῦτα γίνεται δαψιλὴς χρῆσις) καὶ αὐταὶ αἱ ἐκδόσεις τοῦ κειμένου. Τῶν μεγάλων αὐτῶν ἐλαττωμάτων ἐκφεύγει ἡ παρισινὴ ἔκδοσις τοῦ Grosdidier de Matons[4], σεβομένη τὴν ἐργασίαν τῶν ἄλλων, ἔχουσα ὑπ' ὄψιν τοὺς κώδικας, μὲ πληρέστερον ὑπόμνημα, εἰσαγωγάς, σχόλια, γαλλικὴν μετάφρασιν καὶ εὐσυνειδησίαν οὐ τὴν τυχοῦσαν, μολονότι δὲν ἐξέφυγε τοῦ μετρικοῦ συστήματος καὶ τῶν βιασμῶν τῆς γλώσσης Maas - Trypanis.

Τὸ ἀντιπαραδοσιακὸν καὶ σχηματικὸν μετρικὸν σύστημα P. Maas, ὅπερ υἱοθέτησεν ὁ Τρυπάνης, ἤγαγεν — ἐναντίον τῆς χειρογράφου παραδόσεως — εἰς τὴν παραδοχὴν ἐν τῷ κειμένῳ τοῦ Ρωμανοῦ τύπων βιαζόντων τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ αἴσθησιν οἷοι: *ὁ καταγέλως* (=ὁ κατάγελως), *ὁ νυμφιός* (=ὁ νυμφίος), *ὁ Θώμας* (παρὰ τὸν *Θωμᾶς*), *ὁ πῆρος* (= ὁ πηρός) *αἱ στρῶμναι* (=αἱ στρωμναί), *ὁ χαυνός* (=ὁ χαῦνος), *ἐνδόθεν* (= ἔνδοθεν),

---

1. Τὸ κείμενον συνοδεύει μετάφρασις εἰς τὴν ἰταλικήν.

2. Μετὰ δεκάδων σφαλμάτων καὶ εἰσαγωγῆς ἥκιστα ἐπιτυχῶς. Πρβλ. Ἀθ. Δ. Κομίνην, Ἀθηνᾶ ΝΖ', 1953, σσ. 386 - 387. Κρίσιν ὑπὸ P. Maas, BZ 40, 1940, Εὐστρατιάδην, ΕΕΒΣ ΙΕ', 1939, σσ. 438 - 445.

3. Sancti Romani Melodi Cantica, Cantica Genuina edited by Paul Maas and C. A. Trypanis, Oxford 1963, 8°, σσ. XXXVII + 547. Πρβλ. τὴν πρόσφατον μελέτην τοῦ Ν. Α. Λιβαδάρα, A propos d'une nouvelle édition de Romanos le Mélode, Ἀθηνᾶ ΞΖ', 1963 - 1964, σσ. 20 - 32, ὅπου καταφαίνεται ὅτι οἱ ἐκδόται οὐδὲ τὰ ἴδια αὐτῶν μετρικὰ σχήματα ἐφήρμοσαν πιστῶς εἰς τὴν ἔκδοσίν των.

4. Romanos le Mélode Hymmes, préface de Paul Lemerle, introduction, texte critique, traduction et notes par José Grosdidier de Matons, tome I. Ancien Testament (I - VIII), Paris 1964 (=Sources Chrétiennes 99), 12°, σσ. 429, tome II, Nouveau Testament (IX - XX), Paris 1965 (= Sources Chr. 119), 12°, σσ. 381.

αἱ γενικαὶ πληθ. *τῶν οἰκέτων, στρατιώτων, ἀπάσων, θαλάσσων, καρδίων, θυσίων, ἀγκάλων, τοὺς ἵδρωτας* καὶ ἄλλα πολλά. Ἡ δὲ προσωπικὴ ἀντωνυμία πολλὰ ἔπαθε καὶ ὡς πρὸς τὸν τόνον καὶ ὡς πρὸς τὴν ἔγκλισιν αὐτοῦ (*ὕμιν, ὕμας, ἧμων* κλπ.).

Τὸ ζήτημα τῆς ἐκδόσεως εἶναι συνηρτημένον πρὸς τὸ τῆς γραπτῆς παραδόσεως, χρονολογήσεως καὶ δὴ τῆς νοθεύσεως. Διὰ τοῦτο ἡ ἔκδοσις δὲν εἶναι ὅσον φαίνεται εὔκολος καὶ ἂν ἀκόμη τεθῇ κριτικὴ ἀρχὴ ὑγιής, μὴ θίγουσα τὸ κείμενον χάριν τῆς δῆθεν ἰσοσυλλαβίας καὶ ὁμοτονίας.

Τοὺς περισσοτέρους κώδικας ποὺ περιέχουν ἔργα τοῦ Ρωμανοῦ εἶδεν ἀναντιρρήτως ὁ Σωφρόνιος Εὐστρατιάδης καὶ καταγράφει διαχωρίζων εἰς τοὺς κυριωτέρους *Σινᾶ 698, 925, 926, 927, 928, Πάτμου 212, 213. Μόσχας* τέως Συνοδικῆς Βιβλιοθήκης *437, Βιέννης Suppl. 96,* ἀθωνικοὺς *Λαύρας Γ 27, Γ 28* καὶ *Βατοπεδίου 1041* καὶ εἰς τοὺς πολυαρίθμους δευτερωτέρους[1]. Ὁ Krumbacher, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐπισκεφθῇ νέος τὴν Πάτμον καὶ μελετήσει τὰ κοντακάριά της εἶχεν ἐννοήσει ὅτι οἱ πατμιακοὶ κώδικες εἶναι οἱ πληρέστεροι καὶ σχετικῶς οἱ καλύτεροι, δυνάμενοι νὰ τεθοῦν ὡς βάσις πρὸς κριτικὴν τοῦ κειμένου τοῦ Ρωμανοῦ ἀποκατάστασιν. Τὴν γνώμην ταύτην ἀναφέρει[2] ἀλλὰ δὲν συμμερίζεται ὁ Εὐστρατιάδης, διότι δὲν εἶχεν ἴδει ποτὲ τοὺς κώδικας τούτους[3]. Ἡ ἀντιπαραβολὴ ὅμως μὲ ἀθωνικὰ κοντακάρια δεικνύει ὅτι, ὅτε συνετάχθησαν ταῦτα, εἶχεν ἤδη ἐπέλθει τροποποίησις τῶν λειτουργικῶν βιβλίων καὶ σάλος τῶν οἴκων. Τοῦτ' αὐτὸ ἐξάγεται καὶ ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε μελετηθέντων σιναϊτικῶν κωδίκων, τῶν κοντακαρίων 925, 926 καὶ 927.

Ἀπὸ ἄλλης σκοπιᾶς ἐξητάσθη μέχρι τοῦδε τὸ ζήτημα τῆς νοθεύσεως. Οἱ φιλόλογοι ὑποψιάζονται συνήθως τὰ κείμενα, καὶ ὄχι ἀδίκως, καὶ κάποτε φθάνουν εἰς ὑπερβολικὰς ἀθετήσεις. Ὁ Maas, μετὰ τὸν Pitra καὶ τὸν Krumbacher ποὺ εἶχον ἤδη ἐκφράσει ἀμφιβολίας, ἐπρόσεξε τὴν κύμανσιν τῆς ἐξάρσεως καὶ τὴν ὕπαρξιν πολλῶν κοινοτύπων ὕμνων ἀποδιδομένων εἰς τὸν Ρωμανόν[4]. Ἀλλ' οὐδεὶς ποιητὴς εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι πάντοτε ἀκμαῖος καὶ νὰ ἀποδίδῃ τῆς αὐτῆς ἐντάσεως ἔργα· μαθητευόμενος μὲν θ' ἀσκῇ ἑαυτὸν εἰς τὰ ἴχνη τῶν ἄλλων, γηράσκων δὲ θὰ αἰσθάνεται τὴν κάμψιν τῆς ἡλικίας καὶ τὴν ἀπογοήτευσιν *τῆς πικρᾶς καταπόσεως.*

Ὅπως καὶ ἂν ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, τὸ ζήτημα τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ρωμανοῦ ἔχει πολλὰς πλευράς, ὅπως ἐδόθη ἀνωτέρω πολλάκις ἀφορμὴ νὰ ἐκτεθῇ ἢ ἁπλῶς νὰ ὑποσημανθῇ. Καὶ ἡ μικροτέρα δὲν εἶναι ἡ τονίζουσα τὴν ἀνάγ-

---

1. ΕΕΒΣ, ΙΕ', 1939, σσ. 183 - 184, 201 - 204.
2. Αὐτόθι, σ. 192, σημ. 1.
3. Αἰτία ἡ ἀπὸ τοῦ 1911 κἑξ. μέχρι τοῦ θανάτου του σχεδὸν κατοχὴ τῆς Πάτμου ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν, ἀπαγορευόντων εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν ἐπίσκεψιν τῆς πατμιακῆς βιβλιοθήκης καὶ χρησιμοποίησιν αὐτῆς.
4. Oriens Christianus 1912, σσ. 48 - 61.

κην ὅπως ὁ ἐκδότης εἶναι εἰσηγμένος εἰς τὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς καθόλου ποιήσεως, ἱστορίας καὶ πράξεως τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Ἀπὸ *κριτικῆς* ἐκδοτικῆς ἀπόψεως, αἱ ὑπάρχουσαι ἐκδόσεις δὲν δύνανται νὰ μᾶς ἱκανοποιήσουν, καὶ τοῦτο διότι προϋποθέτουν τὴν ὑπὸ τῶν παλαιοτέρων θεωρηθεῖσαν ὡς ἀλύγιστον *ὁμοτονίαν* καὶ *ἰσοσυλλαβίαν*. Ἀφ' ἧς ὁ καρδινάλιος Pitra εἰσήγαγεν ὡς ἀρχὴν ἀποκαταστάσεως τοῦ κειμένου τὴν συμμόρφωσιν πρὸς τοὺς δύο αὐτοὺς ὅλως ὑποθετικοὺς κανόνας, ἡ παράδοσις τῶν κωδίκων, καὶ τῶν καλυτέρων, ὑπεχώρησεν εἰς διορθώσεις εἴτε διὰ συμπληρώσεως τῶν συλλαβῶν τῶν στίχων εἴτε διὰ περικοπῆς αὐτῶν, ἀναλόγως τῆς παρατηρουμένης ἀποκλίσεως ἀπὸ τοῦ ἰσοσυλλάβου, αἱ ὁποῖαι πολλάκις ἐβίασαν καὶ αὐτὴν τὴν γλῶσσαν[1]. Ἀλλ' ὡς θὰ δειχθῇ περαιτέρω, ἡ *μουσική*, τὸ *μέλος* καὶ ἡ *τονὴ* κανονίζουν τὰς τοιαύτας ὑπερβασίας ἢ ἐλλείψεις τῶν στίχων, ὄχι μόνον εἰς τοὺς *ὕμνους* ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς *κανόνας*. Ἑπομένως ἀθετήσεις ἢ διορθώσεις, παρὰ τὴν ὁμοφωνίαν τῶν κωδίκων γινόμεναι, εἶναι ἀπορριπτέαι καὶ πρέπει πάντοτε νὰ φυλαττώμεθα ἀπὸ αὐτάς.

Ἀπὸ γενικωτέρας ἀπόψεως πρέπει νὰ μὴ διαφεύγῃ τὸν κριτικὸν ἐκδότην τοῦ Ρωμανοῦ καὶ οἱουδήποτε ποιητοῦ ὕμνων, ὅτι οἱ ὕμνοι εἶναι ἰδίᾳ *ἁγιολογικὰ κείμενα*, στηριχθέντα εἰς παλαιότερα καὶ ἄγνωστα, ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, εἰς ἡμᾶς καὶ ἀποσκοποῦντα εἰς τὸ νὰ γνωρίσουν τὰ μαρτύρια καὶ τὰ θαύματα τῶν ἁγίων εἰς τοὺς πιστούς. Κατὰ ταῦτα πᾶσα πρόληψις περὶ θεατρικότητος τῶν ὕμνων καὶ δὴ ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ εἶναι σήμερον ἀπορριπτέα. Οἱ δυτικοὶ μελετηταί, οἱ βλέποντες ὑπὸ τοιοῦτον πρῖσμα τὰ ἱερὰ κείμενα τοῦ Ρωμανοῦ καὶ τῶν ἄλλων μελῳδῶν ὕμνων, εἶναι μακρὰν ἀπὸ τὸ περιβάλλον καὶ τὴν ἔννοιαν μὲ τὴν ὁποίαν τὰ ποιητικὰ αὐτὰ ἁγιολογικὰ ἔργα συνετέθησαν καὶ ἐξετελοῦντο, «ἑνὶ ἑκάστῳ ἁγίῳ καὶ ἑορτῇ». Ἡ τοιαύτη δ' ἀντιμετώπισις τοῦ ζητήματος θὰ βοηθήσῃ τὰ μέγιστα καὶ εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τῶν πολυαρίθμων οἴκων (καὶ κοντακίων) τὰ ὁποῖα — μετὰ τὴν ἁγιολογικὴν μεταρρύθμισιν, κατὰ τὴν ὁποίαν εἰσήχθη τὸ καὶ σήμερον ἀπαντώμενον *συναξάριον* εἰς τὸν ὄρθρον — διὰ νὰ μὴ χαθοῦν, καὶ μετ' αὐτῶν ἡ γλυκύτης τοῦ λόγου καὶ τοῦ μέλους των, ἐγκατεσπάρησαν ὑπὸ τῶν ἀπὸ τοῦ η' αἰ. κἑξ. ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν εἰς τὰς διαφόρους ἀκολουθίας. Ταῦτα ἀνευρισκόμενα, τῇ βοηθείᾳ τοῦ ρυθμοτονικοῦ των συστήματος καὶ τῆς ἀκροστιχίδος, εἶναι δυνατὸν νὰ συμπληρώσουν τὴν γνῶσιν μας περὶ τοῦ ἔργου τοῦ μεγαλυτέρου ὄντως τῶν συγγραφέων ἑλληνικῶν ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων.

Τὰς ἀπόψεις αὐτὰς ὑπεδείξαμεν ἤδη ἀπὸ τινων ἐτῶν[2].

---

1. Πρβλ. *ἕνεκεν ὑμῶν γίνεται>ἕνεκεν γίνεται ὑμῶν* Pitra, AS I, 152· *ἐν τῷ βουνῷ τῶν ἐλαιῶν...>τῶν ἐλαίων* Pitra, AS I, 147· *σταυρόν μοι ἐπαγγέλλονται>μοὶ σταυρὸν ἐπαγγέλλονται*/ Pitra, αὐτόθι, σ. 66. Πρβλ. καὶ Ἀθ. Δ. Κομίνην ἐν Ἀθηνᾷ ΝΖ', 1953, σσ. 386 - 387, ἐλέγχοντα ἀνάλογα σφάλματα τῆς ἐκδόσεως Mioni.

2. Ἀθηνᾶ ΝΕ', 1951, σσ. 156 - 161.

2. **Ἡ ἀθηναϊκὴ ἔκδοσις** ἐπεχειρήθη ἀπὸ τοῦ 1951 ὑπὸ τοῦ φροντιστηρίου τοῦ γράφοντος, ἐν ἀρχῇ χρησιμοποιηθέντων φοιτητῶν, εἶτα δὲ ἰδίᾳ πτυχιούχων ἀσκηθέντων εἰς τὴν παλαιογραφίαν, τὴν κριτικὴν καὶ τὴν ὑμνογραφίαν. Ὑπὸ εἰκοσάδος συνεργατῶν, τῶν ὁποίων ἕκαστος εἰργάσθη μὲ σχετικὴν ἐλευθερίαν, διατηρῶν τὰς προσωπικάς του ἀντιλήψεις καὶ τὴν μέθοδον, ἡτοιμάσθη μέχρι τοῦδε ἡ ἔκδοσις ὑπερπεντήκοντα ἀκεραίων ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ, τινὲς τῶν ὁποίων (Ϛ', ΙΔ', ΙΕ', ΙϚ', ΚΓ', ΚΔ', ΚΕ', ΚϚ', ΚΘ', Λ', ΛϚ', ΜΑ', ΜΒ', ΜΕ', ΜΗ', ΜΘ') τελείως ἀνέκδοτοι, οἱ δὲ λοιποὶ ἀτελέστερον ἐκδεδομένοι. Τῶν ὕμνων προηγοῦνται εἰσαγωγαί, ὅπου ἐξετάζονται κριτικά, γλωσσικά, αἰσθητικὰ καὶ φιλολογικὰ προβλήματα, ἡ δ' ἔκδοσις ἔχει ὑπομνήματα, σχόλια (καὶ ἀπὸ τοῦ ΚΘ' ὕμνου καὶ μετάφρασιν τῶν κειμένων). Αἱ ἀρχαὶ ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστηρίχθη τὸ φροντιστήριον εἶναι :

α') Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συνταχθῇ *στέμμα κωδίκων*. Τὰ κοντακάρια εἶναι συλλογαὶ αἱ ὁποῖαι ἀπηρτίσθησαν ἀνθολογικῶς ἐκ διαφόρου προελεύσεως βιβλίων καὶ ἔλαβον ὑπ' ὄψιν πλείονα τοῦ ἑνὸς χειρόγραφα[1]. Πολλάκις ἡ παράδοσις εἶναι μοναδικὴ (π.χ. ὕμνοι Ϛ', ΙΔ', ΜΗ', ΜΘ'). Ἡ τυχὸν λειτουργική των χρῆσις, ἡ προέλευσις ἐξ Ἀνατολῆς (Βυζαντίου) καὶ Δύσεως (Ἰταλίας) δὲν δύναται νὰ ἐπηρεάσῃ τὸ πρᾶγμα. Στέμμα κωδίκων εἶναι δυνατὸν νὰ συνταχθῇ μόνον κατὰ ὕμνον ἢ καθ' ὁμάδα ὕμνων.

β') Ἡ καλυτέρα χει/φος παράδοσις εἶναι ἡ τῶν κοντακαρίων τῆς Πάτμου.

γ') Οἱ νόμοι τῆς *ἰσοσυλλαβίας* καὶ *ὁμοτονίας* δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχουν ἐφαρμογὴν ἀπόλυτον καὶ δὴ ἔναντι τῆς ὁμοφώνου χειρογράφου παραδόσεως ἡ ὁποία τοὺς παραβαίνει.

δ') Ὑπάρχει ***νόθευσις*** εἰς τοὺς ὕμνους, ***διασκευαὶ*** καὶ διατάραξις τῆς σειρᾶς τῶν οἴκων. Ἔτι ὑπάρχουν ψευδεπίγραφοι ὕμνοι τοῦ Ρωμανοῦ, κεκολοβωμένοι καὶ ἀνεπίγραφοι. Ὡς πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς νοθείας, ἐκρίθη ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐκδοθοῦν οἱ ἀμφίβολοι ἁ γ ι ο λ ο γ ι κ ο ὶ ὕμνοι τοῦ Ρωμανοῦ, διὰ νὰ εὐκολυνθῇ ἀκριβῶς ἡ τελικὴ λύσις τοῦ ἐπιμάχου τούτου θέματος. Δι' ἡμᾶς ἡ ὁμόφωνος μαρτυρία τῶν συναξαριστῶν ὑπερέχει πάσης φιλολογικῆς κριτικῆς. Ἑπομένως ὁ Ρωμανὸς ἔγραψεν ὕμνους εἰς ἁγίους. Ὑπάρχουν ἐν τούτοις καὶ ***νόθοι ὕμνοι*** ἀποδιδόμενοι εἰς αὐτόν. Κάποτε τοῦτο εἶναι φανερόν, ἄλλοτε εἶναι συζητήσιμον. Οἱ ὕμνοι οὗτοι ἔπρεπε νὰ ἐκδοθοῦν χάριν τῆς φιλολογικῆς μελέτης, καὶ τοῦ σεβασμοῦ τῆς χει/φου παραδόσεως. Ὡς πρὸς τὰς *διασκευὰς* καὶ *διασαλεύσεις* τοῦ κειμένου τοῦτο ἐθεωρήθη ζήτημα κριτικῆς.

ε') Ὡς πρὸς τὸ *μέτρον*, τηρουμένης τῆς ὑπ' ἀριθ. γ' ὡς ἄνω ἀρχῆς,

---

1. Πρβλ. Ν. Α. **L i v a d a r a s, Über die Randnotizen der Kontakaria von Patmos**, ΕΕΒΣ ΛΓ', 1964, σσ. 17 - 47. Αἱ γραφαὶ τῆς φας τῶν κοντακαρίων ἀντιπροσωπεύουν τὰ ἄλλα αὐτὰ χειρόγραφα.

ἀφέθη ἡ σχηματοποίησις αὐτοῦ εἰς τοὺς συνεργάτας. Μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ ὅλου κειμένου τὸ θέμα δύναται νὰ ἀνακεφαλαιωθῇ συνοπτικῶς. Ἀπεκλείσθη οἱοσδήποτε συσχετισμὸς πρὸς τὴν *προσῳδίαν*, ἀπεδόθη περισσοτέρα σημασία εἰς τὸν *ρυθμὸν* παρὰ εἰς τὸν *τόνον*.

ϛ΄) Ὡς πρὸς τὴν μικροτέραν παράδοσιν τῶν χει/φων, ἐμελετήθησαν ὄχι μόνον κοντακάρια ἄγνωστα τὸ πρὶν (ὡς τοῦ Σινᾶ) ἀλλὰ καὶ δεκάδες τινὲς ἐπὶ μέρους λειτουργικῶν κωδίκων, περιεχόντων μέρη τῶν ὕμνων (Κώδδ. Κωνσταντινουπόλεως, Βατικανῆς, Ἁγ. Μάρκου, Παρισίων, Πάτμου κλπ.), τὸ πρῶτον χρησιμοποιηθέντες.

ζ΄) Ἡ ἔκδοσις ἐξεκίνησεν ἀπὸ τοὺς ἀκεραίους ἰδίᾳ ὕμνους διὰ νὰ προχωρήσῃ εἰς τοὺς κεκολοβωμένους καὶ τοὺς ἀνεπιγράφους. Κριτικὸν χαρακτῆρα προσέλαβεν ἀπὸ τοῦ β΄ τόμου, ἰδίως δ' ἀπὸ τοῦ γ΄, ἀπεφασίσθη δ' ὅπως ἀναθεωρηθῇ ὁ πρῶτος, διὰ νὰ συγχρονισθῇ πρὸς ὅλην τὴν χει/φον παράδοσιν.

η΄) Ἐντατικὴ ὑπῆρξεν ἡ ἀναζήτησις τῶν π η γ ῶ ν, ἰδίᾳ τῶν Πατέρων καὶ τῶν Ἀποκρύφων καὶ ὁ συσχετισμὸς πρὸς αὐτοὺς τοῦ κειμένου. Ἐξαντλητικὴ ὑπῆρξεν ἡ ἔνδειξις τῶν testimonia τοῦ κειμένου. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς παρουσιάσθη μεγάλη πρόοδος εἰς τὴν γνῶσιν τῶν πηγῶν καὶ τῆς μορφώσεως τοῦ Ρωμανοῦ, συσχετισθέντος περισσότερον πρὸς τὴν Ἑ λ λ η ν ι κ ὴ ν Χ ρ ι σ τ ι α ν ι κ ὴ ν ρ η τ ο ρ ι κ ή ν.

θ΄) Ὡς πρὸς τὴν *γλῶσσαν* τοῦ κειμένου, οἱ συνεργάται ἐπέδειξαν αἴσθησιν τῆς Κοινῆς, τῶν ἀρχαϊσμῶν (λεξιλογίου, συντάξεων) καὶ ἰδιοτυπιῶν τοῦ κειμένου. Πολύτιμοι κατέστησαν οἱ σχετικοὶ πίνακες.

ι΄) Τέλος, κατ' ἀνάγκην, ἐκ τῆς περιγραφῆς τῶν κοντακαρίων οἱ συνεργάται Λιβαδάρας, Ναουμίδης καὶ Νικολόπουλος, ἀνήχθησαν εἰς θέματα (ἁγιολογικὰ καὶ ὑμνογραφικὰ) πέρα τοῦ κειμένου τοῦ Ρωμανοῦ. Οἱ σχετικοὶ πίνακες καὶ αἱ περιγραφαὶ θεμελιοῦν παρ' ἡμῖν τὴν γνῶσιν τῆς Ἑλληνικῆς Ὑμνογραφίας.

Εὐνόητον ἦτο, ὅτι εἰς θέμα εἰς τὸ ὁποῖον μέχρι σήμερον τὸν πρωτεύοντα ρόλον εἶχον οἱ ξένοι καὶ μὴ Ὀρθόδοξοι (ὁ Krumbacher ἦτο προτεστάντης, ὁ Maas καὶ ὁ Wellesz ἑβραῖοι, ὁ Mioni καθολικός), πολλάκις δ' ἱερωμένοι καὶ μὴ φιλόλογοι (ὡς ὁ ἡμέτερος Εὐστρατιάδης), ἐνόμιζον δ' ὅτι τοῦτο ἠδύνατο νὰ εἶναι ἀντικείμενον μελέτης τῶν κλασσικῶν (Συκουτρῆ π.χ.) ἢ τῶν θεολόγων (μόνον διότι ἦσαν ἐκκλησιαστικοὶ οἱ ὕμνοι), καὶ εἰς τὸ ὁποῖον ἡ αὐθεντία τῶν ξένων δὲν ἦτο εὔκολον νὰ νικηθῇ ὑπὸ τῆς ἀπειρίας καὶ τῆς ἀσημότητος τῶν νεαρῶν συνεργατῶν τῆς ἀθηναϊκῆς ἐκδόσεως, αἱ κρίσεις δὲν ὑπῆρξαν οὔτε ὅλαι εὐμενεῖς, οὔτε ὅλαι ἐδείκνυον κατανόησιν τοῦ θέματος. Τινὲς μάλιστα ὑπῆρξαν καὶ ὅλως ἐμπαθεῖς[1]. Παρὰ ταῦτα οἱ συνεργάται,

---

1. Ὁ ὁμότιμος καθηγητὴς τῆς ἀρχαίας Ἱστορίας Σωκράτης Κουγέας, βλ. περαιτέρω, δὲν εἶχε καμμίαν ἁρμοδιότητα νὰ γράψῃ ἐπὶ τοῦ θέματος.

διεσκορπισμένοι λόγῳ τῶν ἐπαγγελματικῶν των ἀσχολιῶν, δὲν ἐκάμφθησαν. Οὕτω τὸ *πρῶτον* διὰ τῆς ἀθηναϊκῆς ἐκδόσεως ἐγνώρισε τὸ ἑλληνικὸν κοινὸν τίς ὑπῆρξεν ὁ Ρωμανός. Ἐπὶ πλέον ἀνεκινήθη τὸ θέμα τοῦτο καὶ τὸ τῆς ὑμνογραφίας ἀπὸ πολλῶν πλευρῶν καὶ ὑπὸ πολλῶν μελετητῶν (καὶ πέρα τῶν συνεργατῶν τῆς ἐκδόσεως) καὶ ὑπάρχει ἐλπὶς νὰ εὑρεθῶμεν πλησιέστερον πρὸς τὴν ἀλήθειαν διὰ τὸ ὅλον πρόβλημα. Ὁ γράφων δ' ὀφείλει νὰ εἴπῃ καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης, ὅτι μολονότι ὁ ἴδιος ὑπεκίνησε τὴν ἔκδοσιν, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ γράψῃ τὸν παρόντα τόμον ὡς τὸν ἔγραψεν ἄνευ αὐτῆς[1].

3. Ἡ γνησιότης. Κανονικῶς πάντα τὰ ὑπὸ τοῦ Ρωμανοῦ γραφέντα ἀκροστιχίζουν, τοῦτο δ' εἶχεν ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὴν ἐποχήν του, ὅτε διὰ τῆς δηλώσεως τοῦ ὀνόματος τοῦ ποιητοῦ ἐσφραγίζετο ἡ γνησιότης τοῦ ὕμνου καὶ ἐξησφαλίζετο ἡ Ἐκκλησία, ὅτι δὲν ἐχρησιμοποίει ὕμνους αἱρετικῶν. Ἀλλὰ δὲν ἦτο δύσκολον νὰ κατασκευασθοῦν ὕμνοι ψευδεπίγραφοι, φέροντες εἰς τὴν ἀκροστιχίδα τὸ ὄνομα τοῦ Ρωμανοῦ καὶ μιμούμενοι τὸν ρυθμοτονικὸν καὶ μελικὸν τρόπον τῆς κατασκευῆς αὐτῶν. Τοῦτο βεβαίως δὲν ἔχει σχέσιν μὲ τὰς αἱρέσεις, ἀλλὰ μὲ τὴν συνήθη καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους φιλο-

---

1. Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ, Ὕμνοι [Α' - ΙΔ'], ἐκδιδόμενοι ἐκ πατμιακῶν κωδίκων. Μετὰ προλεγομένων ὑπὸ Νικολάου Β. Τωμαδάκη, τόμος πρῶτος, Ἀθῆναι 1952, 8°, σσ. κδ' + 336 + 1 πίν. Κρίσεις: ὑπὸ P. Maas, BZ 46, 1953, σσ. 139 - 141, ὑπὸ Χ. Χ. Χαριτωνίδου, Πλάτων Δ', 1952, σσ. 298 - 308. Fr. Halkin, AB LXX, 1952, σ. 360. J. Gill, OCP XVIII, 1952, σσ. 425 - 426. Γρηγορίου Παπαμιχαήλ, Θεολογία ΚΓ', 1952, σσ. 470 - 472. Ἰ. Β. Παπαδοπούλου, ἐφ. Ἔθνος 4 Δεκ. 1952 (πρβλ. Ἀθηνᾶ ΝΖ', 1953, σ. 382). Παν. Μπρατσιώτου, ΕΕΒΣ ΚΒ', 1952, σσ. 331 - 334. Ἀνθίμου Α. Παπαδοπούλου, Ἀθηνᾶ ΝϚ', 1952, σσ. 344 - 346. Ἰω. Καλιτσουνάκη, ΠΑΑ 28, 1953, σσ. 137 - 138. R. Guilland, Byzantinoslavica XV, 1954, σ. 78. S. Salaville, RÉB XII, 1954, σσ. 250 - 252. Καὶ ὑπὸ ἄλλων (πρβλ. Ἀθηνᾶ ΝΖ', 1953, σσ. 381 καὶ 383, σημ. 2). Συμπληρώσεις Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἀθηνᾶ ΝΘ', 1955, σσ. 80 - 83.

Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ, Ὕμνοι [ΙΕ' - ΚΗ'] ἐκδιδόμενοι ἐκ πατμιακῶν κωδίκων. Μετὰ προλεγομένων ὑπὸ Νικολάου Β. Τωμαδάκη, τόμος δεύτερος, Ἀθῆναι 1954, 8°, σσ. XIX + 1 πίν. + τηγ' (+ 3) + 390 (+ 2) [ἀφιερωμένος εἰς Ἰ. Β. Παπαδόπουλον]. Συμπληρώσεις: Ἀγνῆς Βασιλικοπούλου [εἰς τὸν ΚϚ'], Ν. Α. Λιβαδάρα, Ἀθηνᾶ ΝΘ', 1955, σσ. 77 - 80, 83 - 85. [Ὁ Β' τόμος ἐξεδόθη ἰδιαιτέρως καὶ εἰς δύο μέρη Α' Τὰ Κοντακάρια τῆς Πάτμου, Β' Μέρος Δεύτερον, μὲ ἴδια Προλεγόμενα]. Κρίσεις: R. Guilland, Byzantinoslavica XVI, 1955, σσ. 379 - 380. Τοῦ αὐτοῦ ἐν RÉG 59, 1956, σ. 263. Παν. Μπρατσιώτου, ΕΕΒΣ ΚϚ', 1956, σσ. 397 - 400. Π[ριγκιπονήσων] Δ[ωροθέου], Ὀρθοδοξία ΛΑ', 1956, σσ. 248 - 249 [καὶ διὰ τὸν Α']. P. Joannou, BZ 48, 1955, σσ. 142 - 154, καὶ 50, 1957, σσ. 438 - 439. Ch. Astruc, Bulletin de l'Association G. Budé, Juin 1955, σσ. 108 - 109 [ὡς πρὸς τὸ Α' μέρος]. Σ. Κουγέα, Ἑλληνικὰ 14, 1955, σσ. 195 - 205 [καὶ τοῦ Α' τόμου, λίβελλος]. Ἀθ. Δ. Κομίνη, Ἀθηνᾶ ΝΗ', 1954, σσ. 373 - 378. Νικολάου Β. Τωμαδάκη, Ρωμανὸς καὶ Ἅγιος Δημήτριος. Ἁγιολογικαὶ καὶ ὑμνογραφικαὶ

δοξίαν ν' ἀποδώσουν εἰς διαπρεπῆ συγγραφέα τὸ ἰδικόν των ἔργον, τὸ ὁποῖον ἄλλως δὲν θὰ ἐσταδιοδρόμει.

'Η ἀντίθετος φιλοδοξία ἀσημάντου τινὸς στιχουργοῦ, ἤγαγεν εἰς παραποίησιν τῆς ἀκροστιχίδος, ὅπου τὸ ὄνομα τοῦ Ρωμανοῦ ἀντικατεστάθη διὰ τοῦ «Δομετίου» ἢ ἄλλου παραπλησίου. 'Ο Δομέτιος οὕτως ἐσφετερίζετο ἔργον τὸ ὁποῖον δὲν εἶχε τὴν ἱκανότητα νὰ συγγράψῃ.

Τὸ θέμα τῆς νοθεύσεως ἀπησχόλησε πολλοὺς μελετητάς, τὸν Pitra, τὸν Krumbacher, τὸν Maas καὶ τοὺς τῆς ἀθηναϊκῆς ἐκδόσεως. Οἱ πρῶτοι ἔζησαν τὸ πρόβλημα ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῶν φιλολογικῶν ἀρχῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, κατὰ τὸν ὁποῖον ἀνεζητοῦντο διασκευαὶ καὶ νοθεύσεις τῶν κειμένων. 'Εξ ἀφορμῆς ἁγιολογικῶν τινων ὕμνων, νόθων, ὡς ἀναφερομένων εἰς μεταγενέστερα γεγονότα τῆς ζωῆς τοῦ Ρωμανοῦ, ὁ Krumbacher καὶ ἐν συνεχείᾳ ὁ Maas ἐθεώρησαν γενικῶς ὑπόπτους τοὺς ἁγιολογικοὺς ὕμνους τοῦ Ρωμανοῦ. Τοῦτο ὡδήγησεν εἰς τὴν παραμέλησιν τῆς ἐκδόσεώς των, τὴν ἀθέτησιν δηλαδὴ τοῦ Κοντακαρίου - Μηναίου εἰς τὰς πλείστας τῶν ἀκινήτων του ἑορτῶν, πρᾶγμα παράδοξον, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον ὁ συναξαριστὴς

ἐπιστασίαι. Romanos le Mélode et Saint Démétrios, Réponse au R. P. P. Joannou, ἐν 'Αθήναις 1955 [='Αθηνᾶ ΝΘ', 1955, σσ. 86 - 130]. Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τῶν ἐν τῷ Κοντακαρίῳ τῆς Πάτμου (κώδ. 212 ια' αἰ.) ἐξ Αἰγύπτου 'Ιεραρχῶν, 'Οσίων καὶ μαρτύρων, Alexandrie 1955 (Publications de l'Institut d'Études Orientales de la Bibliothèque Patriarcale d'Alexandrie, N° 4, σσ. 65 - 68). 'Ιστορικὰ Ραπίσματα, διανομὴ δευτέρα ἢ Σωκράτης ὁ Δόλιος (ἐκ Δολῶν), ἡ 'Ακαδημία 'Αθηνῶν καὶ Ρωμανὸς ὁ Μελῳδὸς ὑπὸ Εὐμαθίου Καυσοκαλυβίτου, μοναχοῦ, ἐν Θεσσαλονίκῃ 1956, 8°, σσ. 23 [ἐν σσ. 6 - 14 ἐπιστολὴ Ν. Β. Τωμαδάκη. 'Απάντησις εἰς τὸν ὡς ἄνω λίβελλον τοῦ Σωκράτους Κουγέα. Πρβλ. καὶ Ν. Β. Τ., 'Αθηνᾶ ΝΘ', 1955 σ. 321 - 322].

Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ, Ὕμνοι, ἔκδοσις κριτική. Τόμος τρίτος, Μέρος Α' [ὑπὸ Ν. Α. Λιβαδάρα] Κονδακάρια τοῦ Σινᾶ. Μέρος Β', Ὕμνοι ΚΘ' - ΛϚ', μετὰ εἰσαγωγῶν, σχολίων, μεταφράσεως καὶ πινάκων. 'Αφιέρωμα εἰς Ν. Β. Τωμαδάκην. Προτάσσονται ἐπιστολαὶ τῆς Α. Θ. Π. τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ. 'Αθηναγόρου, τοῦ Μακ. ἀρχιεπισκόπου Κύπρου κ. Μακαρίου, τοῦ Μακ. ἀρχιεπισκόπου 'Αθηνῶν κ. Θεοκλήτου καὶ Προλεγόμενα τῆς 'Επιτροπῆς 'Εκδόσεως, 'Αθῆναι 1957, 8°, σσ. VIII + υξ' + 400. ['Εξεδόθησαν καὶ ἰδιαιτέρως τὰ μέρη Α' καὶ Β']. Περὶ τοῦ Α' μέρους Ν. Β. Τωμαδάκης, ΕΕΒΣ ΚΖ', 1957, σσ. 430 - 431. Κρίσις ὑπὸ Σερβίων καὶ Κοζάνης Διονυσίου, ΕΕΒΣ ΚΗ', 1958, σσ. 568 - 573.

Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ, Ὕμνοι, ἔκδοσις κριτική. Τόμος τέταρτος. Ὕμνοι ΛΖ' - ΜΘ', μετὰ εἰσαγωγῶν, σχολίων, μεταφράσεως καὶ πινάκων. 'Αφιέρωμα εἰς Ν. Β. Τωμαδάκην, 'Αθῆναι 1959 - 1961, 8°, σσ. VII + 560. ['Εξεδόθη καὶ εἰς δύο μέρη : ΛΖ' - Μ', σσ. VII + 183 καὶ ΜΑ' - ΜΘ', σσ. 185 - 560]. Κρίσις ὑπὸ Σερβίων καὶ Κοζάνης Διονυσίου, ΕΕΒΣ Λ', 1960 - 1961, σσ. 577 - 584.

Τέσσαρες ἁγιολογικοὶ ὕμνοι ἐξεδόθησαν ἐν ἐπιμέτρῳ τῆς διατριβῆς τοῦ Νικολάου Α. Λιβαδάρα, Τὸ πρόβλημα τῆς γνησιότητος τῶν ἁγιολογικῶν Ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ, 'Αθῆναι 1959, 8°, σσ. 170 [παράρτημα τοῦ Δ' τόμου]. Κρίσις ὑπὸ Π. Μπρατσιώτου, Θεολογία Λ', 1959, σσ. 698 - 699.

ἔχει βεβαιώσει, ὅτι ὁ Ρωμανὸς *ὑπηγόρευσε κοντάκια εἰς μνήμας διαφόρων ἁγίων*[1], καὶ ὅτι ὁ ἀριθμὸς ὅλων τῶν ὕμνων ἐπλησίαζε τοὺς χιλίους. Χιλίους ὕμνους δὲ δὲν ἠδύνατο νὰ γράψῃ ὁ ποιητὴς μόνον διὰ τὰς δεσποτικὰς καὶ θεομητορικὰς ἑορτὰς τοῦ ἕκτου μάλιστα αἰῶνος! Σημειωτέον ὅτι ἡ βαρύτης τῆς συναξαριακῆς ὁμολογίας εἶναι ἀδιάσειστος. Νόθευσις τῶν ἁγιολογικῶν ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ εἰς τόσην ἔκτασιν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ κατὰ τὸ σύντομον χρονικὸν διάστημα καθ' ὃ οἱ ὕμνοι διετέλεσαν ὁλόκληροι εἰς τὰ λειτουργικὰ βιβλία.

Τὸ πρόβλημα ἑπομένως κεῖται ἀλλοῦ: Ὅτι ὁ ποιητὴς ἔγραψεν ἁγιολογικοὺς ὕμνους εἶναι ἀναντίρρητον, διότι οὐδεὶς δύναται νὰ ἀμφισβητήσῃ τὴν γνησιότητα τῶν ὕμνων εἰς τοὺς ἁγίους Ἀποστόλους, τὸν Θωμᾶν ἢ τὰ βιβλικὰ πρόσωπα (Νῶε, Ἀβραάμ, Ἰσαὰκ ὅτε ηὐλόγησε τὸν Ἰακὼβ κλπ.), ἢ τὰ τῆς Καινῆς Διαθήκης (Λάζαρος καὶ πλούσιος). Ἀλλὰ καὶ εἰς μάρτυρας (εἰς Ἅγιον Δημήτριον, ΙΕ' ὕμνος) καὶ ὁσίους (ἁγίαν Ματρῶναν). Ἐξ ἄλλου εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι οἱ ὕμνοι οἱ ἀναφερόμενοι εἰς ἁγίους, ὅπου δηλονότι ὑπόκειται συναξαριακὴ διήγησις ὡς θέμα, δὲν ἔχουν τὴν ἐλευθέραν πνοὴν καὶ σύνθεσιν τοῦ θέματος, τὸν ζωηρὸν διάλογον καὶ τὰς ἀρετὰς τῶν ὕμνων ἰδίᾳ τοῦ Κοντακαρίου Τριῳδίου - Πεντηκοσταρίου (τῶν κινητῶν ἑορτῶν). Τοῦτο δυνάμεθα ν' ἀποδώσωμεν εἰς τὸ ὅτι οἱ ὕμνοι τῶν κινητῶν ἑορτῶν βασίζονται εἰς τοὺς ρητορικοὺς λόγους τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, τοὺς ὁποίους ἐκμεταλλεύεται ἀριστοτεχνικῶς ὁ Ρωμανός. Ἀπὸ δὲ φιλολογικῆς σκοπιᾶς τὰ λόγια κείμενα ἑνὸς Χρυσοστόμου ἢ ἑνὸς Βασιλείου Σελευκείας, ὑπομνήματα εἰς τὰς Γραφάς, δὲν ἐπιδέχονται καμμίαν σύγκρισιν μὲ τὰ ἁπλοϊκὰ κατασκευάσματα τῶν βιογράφων τῶν ἁγίων, τὰ ὁποῖα ἄλλως τε δὲν ἔφθασαν μέχρις ἡμῶν ἀναλλοίωτα (αἱ μορφαὶ τῶν συναξαρίων καὶ τῶν βίων ὡς καὶ τὰ συνταχθέντα λογιώτερα ἐγκώμια, καθὼς καὶ τὰ θαύματα εἶναι ἐν πολλοῖς μεταγενέστεραι)[2].

Ὁ Maas ἠθέτησεν ἐκ τῶν ἁγιολογικῶν ὕμνων τὸν εἰς τοὺς Ἁγίους Ἀναργύρους (ΙΒ'), Ἅγιον Θεόδωρον[3], Ἅγιον Βασίλειον, εἰς τοὺς Ἁγίους Ἀκεψιμᾶν, Ἰωσὴφ καὶ Ἀειθαλᾶν[4], ὅπου μνεία τῆς εἰκονομαχίας (*τὸ κέρας ἐπαίρεται τῶν ὀρθοδόξων | καὶ φιλεόρτων | κατὰ αἱρετιζόντων καὶ τὰς στήλας τῶν ἁγίων | σχετικῶς μὴ προσκυνούντων...*, οἶκος ιγ')[5] κ.ἄ. Περιώρισε

1. Βλ. πρόσθεν, σ. 86.

2. Πρβλ. τὴν διαπραγμάτευσιν ὑπ' ἐμοῦ τοῦ θέματος τῆς σχέσεως μ α ρ τ υ ρ ί ο υ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου πρὸς τὸν ΙΕ' ὕμνον τοῦ Ρωμανοῦ, Ἀθηνᾶ ΝΘ', 1955, σσ. 92 - 100, περὶ δῆθεν νοθεύσεως τοῦ αὐτοῦ ὕμνου, ὅπου κατέληξα εἰς ἀρνητικὸν ἀποτέλεσμα. Αὐτόθι, σσ. 110 - 116.

3. Ἐξεδόθη ὑπὸ P. M a a s, «Oriens Christianus», NS II, σσ. 48 - 63 καὶ εἶναι διάφορος τοῦ ὕμνου Ι', τοῦ ἐκδοθέντος ὑπὸ Ν. Κοντοσοπούλου ἐν Α', 1952, σσ. 223 - 242.

4. Ὃν καὶ ἐξέδωκεν ἐν BZ 15, 1906, σσ. 36 - 41.

5. Ἀλλ' οὐδ' οἱ Μανιχαῖοι ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ προσεκύνουν τὰς εἰκόνας!

δὲ τὴν νόθευσιν εἰς τὸν κώδικα P τῆς Πάτμου καὶ εἰς ὡρισμένα τμήματα αὐτοῦ, θεὶς ὡς ἀρχήν, ὅτι οἱ ὕμνοι ἔπρεπε νὰ ἔχουν προοίμιον *ἰδιόμελον*. Ὡς ἐκ τούτου θεωρεῖ τοὺς *προσόμοιον* ἔχοντας τὸ προοίμιον ὑπόπτους. Ἐν τέλει ὅμως κατέληξεν εἰς τὸ ὅτι «θὰ χρειασθοῦν ἀκόμη ἐξονυχιστικαὶ ἔρευναι ἀπὸ ἀπόψεως μέτρου καὶ ὕφους, μέχρις ὅτου δυνηθῶμεν νὰ διαχωρίσωμεν μετὰ βεβαιότητος τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ Ρωμανοῦ ἀπὸ τῶν νοθευτῶν αὐτοῦ»[1].

Ἡ ἔρευνα ἐπροχώρησεν ἐπὶ τῇ βάσει ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν στοιχείων, διὰ τῆς γλωσσικῆς καὶ ὑφολογικῆς συγκρίσεως τῶν τριάκοντα δύο σωθέντων ἁγιολογικῶν ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ πρὸς τοὺς ἀναμφισβητήτως γνησίους. Ὁ Ν. Α. Λιβαδάρας[2] ἐξετάσας τὸ θέμα κατέληξεν εἰς τὸ ὅτι δέκα καὶ ἓξ ὕμνοι εἶναι γνήσιοι (ἀναφέρονται δύο εἰς τὴν Π.Δ. δηλαδὴ τοὺς τρεῖς ὁσίους Παῖδας καὶ τὸν προφήτην Ἠλίαν, τρεῖς εἰς τὴν Κ.Δ. δηλονότι εἰς τὴν ἀποτομὴν τοῦ Προδρόμου, εἰς τὸν ἅγιον Στέφανον, εἰς τοὺς δώδεκα ἀποστόλους, καὶ οἱ ὑπόλοιποι ἕνδεκα εἰς τοὺς ἁγίους Πάντας, εἰς τοὺς ἁγίους Δημήτριον, Γεώργιον, Τρύφωνα, Παντελεήμονα, τὴν ὁσίαν Ματρῶναν, δύο εἰς τοὺς τεσσαράκοντα μάρτυρας, εἰς τὸν ὅσιον Συμεὼν Στυλίτην, εἷς ἐκ τῶν εἰς τοὺς ἁγίους Ἀναργύρους). Ὕποπτοι κρίνονται ἓξ ἐκ τῶν ὁποίων δύο ἀναφέρονται εἰς τὴν Κ.Δ. (Γενέθλιον Προδρόμου, Ἀπόστολον Φίλιππον) καὶ οἱ ὑπόλοιποι εἰς τοὺς ἁγίους Γεώργιον, Θεόδωρον, Ἰωάννην Χρυσόστομον, Μηνᾶν. Οἱ δέκα νόθοι ὕμνοι ἀναφέρονται δύο μὲν εἰς ἅγιον Νικόλαον, οἱ λοιποὶ δ᾽ εἰς τοὺς ἁγίους Ἀθανάσιον, Βασίλειον, Ἰγνάτιον, Ἰωάννην Θεολόγον, Κοσμᾶν καὶ Δαμιανόν, Στέφανον, Ἀκεψιμᾶν, Ἰωσήφ, Ἀειθαλᾶν, Γουρίαν, Σαμωνᾶν, Ἄβιβον.

Ὁ Λιβαδάρας διέκρινεν ἁγιολογικοὺς ὕμνους ἰδιομέλους (κατὰ προοίμιον καὶ οἶκον) ἢ προσομοίους. Τοῦτο, μολονότι δὲν εἶναι ἀπόλυτον κριτήριον, ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Ρωμανὸς ἔγραψε καὶ ἁγιολογικοὺς ὕμνους.

---

1. BZ, Ἔνθ᾽ ἀνωτ., σ. 43.
2. Τὸ πρόβλημα τῆς γνησιότητος τῶν ἁγιολογικῶν ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ, Ἀθῆναι 1959, 8°, σσ. 170 (παράρτημα τοῦ Δ᾽ τόμου τῶν Ὕμνων).

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

ΟΙ ΜΕΓΑΛΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ ΚΑΝΟΝΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

ΑΝΔΡΕΑΣ Ο ΚΡΗΤΗΣ[1]

Ἀρχιεπίσκοπος Κρήτης ὁ Ἱεροσολυμίτης. Ἅγιος (4 Ἰουλίου). Ἐκ τῶν μεγαλυτέρων ποιητῶν τοῦ Βυζαντίου, διάσημος ἐπὶ τῷ «Μεγάλῳ Κανόνι», μελῳδὸς συνθέσας πλείστους ὅσους εἱρμούς, κανόνας, ὡς καὶ ἰδιόμελα τροπάρια, ἐπὶ πλέον δὲ χαριέστατος ρήτωρ καὶ ἐγκωμιαστὴς τῆς Θεοτόκου καὶ τῶν Ἁγίων, καταγόμενος ἐκ Παλαιστίνης, ζήσας μεταξὺ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Γορτύνης Κρήτης, τῆς ὁποίας νήσου ὑπῆρξεν ἐπὶ τριακονταετίαν ἀρχιεπίσκοπος καὶ πρόεδρος δωδεκαμελοῦς ἱεραρχίας, διακριθεὶς διὰ τὰ φιλάνθρωπα αὐτοῦ αἰσθήματα καὶ ἔργα, καὶ τὴν δρᾶσιν ὡς ὀρφανοτρόφος ἐν βασιλευούσῃ καὶ ἀνακαινιστὴς ἱερῶν ναῶν ἐν Κρήτῃ. *«Σοφίας τῆς οὐρανίου γεγονὼς ἔμπλεως, πᾶσαν τὴν οἰκουμένην κατελάμπρυνε μελῳδήμασι, τὸν κόσμον ἐφώτισεν, ἡδυτάτοις φθόγγοις ἡδύνει ἑκάστοτε πάντων τὰς καρδίας ἀνυμνῶν τὴν Τριάδα, Ἁγίων τὰ τάγματα καὶ Παρθένον τὴν ἄχραντον»* (Θεοφάνης, Κανὼν εἰς τὸν Ἅγιον Ἀνδρέαν).

---

1. ΘΗΕ Β', 1963, στ. 674 - 693.

Γενικὴ Βιβλιογραφία. Πλεῖστα τῶν ἔργων του ἐν τοῖς ἐντύποις Μηναίοις, Τριῳδίοις καὶ Πεντηκοσταρίοις (καὶ πολλὰ ἀνέκδοτα). Ἡ κυριωτέρα συναγωγὴ τοῦ ρητορικοῦ του ἔργου (ἀλλὰ καὶ τινων ὑμνογραφικῶν) ἐν PG 97, 805 - 1444. Βασικὴ συναγωγὴ τῶν ἐνδείξεων τοῦ ὑμνογραφικοῦ του ἔργου ὑπὸ Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Ἀνδρέας ὁ Κρήτης ὁ Ἱεροσολυμίτης, ΝΣ ΚΘ', 1934, σσ. 673 - 688 καὶ Λ', 1935, σσ. 3 - 10, 147 - 153, 209 - 217, 269 - 283, 321 - 342 καὶ 462. Τοὺς ἐν κώδιξι τῆς Κρυπτοφέρρης ὁ G. Schirò, Caratteristiche sui canoni di Andrea Cretese, studio su alcune composizioni inedite del Melode, Κρ. Χρ. ΙΕ' - ΙϚ'ιι, 1961 - 1962, σσ. 113 - 139. Παλαιότερον ὁ Ἀθ. Παπαδόπουλος - Κεραμεὺς καὶ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ὁ Β. Λαούρδας ἐδημοσίευσαν κείμενα τοῦ Ἀνδρέου κ.ἄ. μελέτας. Πρβλ. Β. Λαούρδαν, ἐν Κρ. Χρ. Ε', 1951, σσ. 41 - 49. Σπουδαίαν μελέτην ἐδημοσίευσεν ὁ Παν. Κ. Χρήστου, Ὁ Μέγας Κανὼν Ἀνδρέου τοῦ Κρήτης, Θεσσαλονίκη 1952 (περ. Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς), ἐξετάζουσαν τὸ ἔργον καὶ θεολογικῶς. Διορθώσεις εἰς τροπάρια τοῦ Ἀνδρέου προέτεινεν ὁ Ἐμμ. Ἀ. Πεζόπουλος, Τὰ λειτουργι-

I. ΒΙΟΣ

Α' — ΠΗΓΑΙ

1. Ἡ κυριωτέρα πηγὴ πρὸς σύνταξιν βιογραφίας συγγραφέως εἶναι τὸ ἴδιόν του ἔργον προκειμένου ὅμως περὶ βυζαντινοῦ Ἁγίου, σπανίως οὗτος ἀναφέρεται εἰς ἰδίας του πράξεις, ὥστε αἱ μὲν εἰδήσεις νὰ εἶναι ὀλίγαι, μόνον δὲ τὸ ψυχογραφικὸν πλαίσιον τῆς ζωῆς τοῦ βιογραφουμένου ἱεροῦ προσώπου νὰ δύναται νὰ χαραχθῇ.

Αἱ συναξαριακαὶ πηγαὶ[1] δὲν ἔφθασαν μέχρις ἡμῶν ἀλώβητοι, ἐκ τῆς γνωστῆς τάσεως τῶν Βυζαντινῶν νὰ μετασχηματίζουν, ἁπλουστεύουν καὶ περικόπτουν τὰ κείμενα. Ἐπὶ πλέον οἱ μοναχοὶ οἱ συγγράφοντες τὰ συναξάρια ἀπέβλεπον ἰδίᾳ εἰς τὸν θεοσεβῆ βίον τοῦ ἑορταζομένου Ἁγίου καὶ παρέβλεπον ἄλλα αὐτοῦ ἔργα.

Τὰ ἐγκώμια εἰδικῶς, ἢ βίοι συγγραφέντες ὑπὸ λογίων, δὲν ἐγράφησαν πάντοτε ἐγγὺς τοῦ χρόνου τῆς ἐκδημίας τῶν Ἁγίων, οἱ δὲ γράψαντες, κατὰ παράδοσιν ἔχοντες, καὶ ἐν προκειμένῳ μακρὰν τοῦ χώρου δράσεως τοῦ Ἁγίου διαβιοῦντες, δὲν ἠδύναντο πάντοτε νὰ δώσουν ἀπηκριβωμένας εἰδήσεις. Ὡς ἐκ τούτου καὶ οἱ μετά τινας αἰῶνας ἀκολουθοῦντες τοὺς πρώτους τούτους βιογράφους καὶ καλλωπίζοντες τοὺς ὑπάρξαντας βίους, νοθεύουν τὰς εἰδήσεις διὰ φανταστικῶν εὑρημάτων καὶ ἐπαυξήσεων.

2. Κυρία πηγὴ περὶ τοῦ Ἀνδρέου εἶναι ὁ Βίος τοῦ ἐν Ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀνδρέου τοῦ Ἱεροσολυμίτου, ἀρχιεπισκόπου γενομένου Κρήτης, συγγραφεὶς

κὰ βιβλία, ἐν Νέα Φόρμιγξ Β', ἀρ. 15 (Μάϊος 1922), σ. 1αβ. Ἐκ τῶν ἄλλων μελετῶν σημειοῦμεν : M. J u g i e, Saint André de Crète et l'Immaculé Conception, ÉO XIII, 1910, σσ. 129 - 133 (περὶ τῆς ἀμώμου συλλήψεως τῆς Θεοτόκου κατὰ Ἀνδρέαν). E. M e r c e n i e r, A propos d'André de Crète. Tome commémoratif du millénnaire de la Bibliothèque Patriarcale d'Alexandrie, Ἀλεξάνδρεια 1953, σσ. 170 - 178. T h. N i s s e n, Diatribe und Consolatio in einer christlichen Predigt des achten Jahrhunderts, Philologus 92, 1937, σσ. 177 - 198 (ἀνάλυσις τοῦ Εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον καὶ τοὺς κοιμηθέντας· εὑρίσκει ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν τῶν Κυνικῶν). Τ ο ῦ α ὐ τ ο ῦ, Zum Text der Rede des Andreas von Kreta über die Vergänglichkeit, αὐτόθι, σσ. 382 - 385. Θ ε ο δ ώ ρ ο υ Ξ ύ δ η, Ἀνδρέας ὁ Κρήτης, ὁ πρῶτος κανονογράφος, ἐν Νέα Ἑστία, Ἀθῆναι 1949, σ. 13. Ν. Β. Τ ω μ α δ ά κ η, Μικρὸν ἁγιορειτικὸν Θεοτοκάριον, ΕΕΒΣ ΛΒ', 1963, σσ. 1 - 25. Τὴν ἔκδοσιν τοῦ ἔργου τοῦ Ἀνδρέου ηὐχήθη τὸ Α' Διεθνὲς Κρητολογικὸν Συνέδριον (Σεπτ. 1961). Συναγωγὴν τῶν ἐν τοῖς Καταλόγοις κωδίκων ἐνδείξεων καταρτισθεῖσαν δι' ἐμὲ ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ μου Θ ε ο χ ά ρ ο υ ς Δ ε τ τ ο ρ ά κ η ἐχρησιμοποίησα εὐρέως.

1. BHG³, Nos 113 - 114c.

παρὰ Νικήτα τοῦ περιφήμου πατρικίου καὶ κυέστορος. Ἄρχεται: *«Κύριε εὐλόγησον. Οὐ θεμιτόν ἐστιν, οὔτε μὴν ὅσιον...»*[1].

Κατὰ τὸν βίον τοῦτον, οἱ μὲν γονεῖς τοῦ Ἁγίου ἐλέγοντο Γεώργιος καὶ Γρηγορία, ἡ δὲ πόλις ἔνθα ἐγεννήθη ἦτο ἡ Δαμασκός. Μέχρι τοῦ ἑβδόμου ὁ παῖς ἐσίγα, ἐκ θαύματος δ' ὡμίλησε κατὰ τὸ ὄγδοον ἔτος τῆς ἡλικίας του. Μετὰ τὰς στοιχειώδεις σπουδὰς ἔρχεται εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ προσκολλᾶται εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀναστάσεως, κείρεται δὲ μοναχὸς ἐπὶ πατριάρχου Θεοδοσίου καὶ καθίσταται πατριαρχικὸς νοτάριος (ὑπογραφεύς). Ἀσαφῆ εἶναι τὰ ἐν τῷ βίῳ σχετικὰ μὲ τὴν ϛ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον (680/681). Ἐξ ὅσων δυνάμεθα νὰ ἑρμηνεύσωμεν, τῆς Συνόδου ταύτης ἐχούσης ἀνάγκην ὅπως τὰ ἀποτελέσματα γίνουν παραδεκτὰ διὰ τῆς διατυπώσεως ἰδίας ὁμολογίας τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, ἥτις εἶχεν ἀντιπροσωπευθῆ μόνον διὰ πρεσβυτέρου, προφανῶς διὰ τὸ κρίσιμον τῶν καιρῶν, ἐζητήθη ἡ ὁμολογία αὕτη, συνετάχθη καὶ ἀπεστάλη ἱκανὸν χρόνον μετὰ τὴν λῆξιν τῆς ἐν λόγῳ Συνόδου. Διὰ τὴν διαβιβαστικὴν ταύτην ἀποστολὴν ἐχρησιμοποιήθη ὁ πατριαρχικὸς νοτάριος Ἀνδρέας μετ' ἄλλων δύο γερόντων: *«τὸν προκείμενον ἡμῖν ἄνδρα, τὸν ἄξιον τοῦ Θεοῦ δοῦλον, εἰ καὶ ἐν ἡλικίᾳ νέᾳ ὑπῆρχεν, μεγάλως διὰ τὴν σεμνότητα τῶν τρόπων ἐπιλεξάμενοι καὶ τούτῳ ἐγχειρίσαντες τὰ τῶν εἰρημένων εὐσεβῶν δογμάτων ἀντίγραφα, ἤγουν τῆς ὀρθῆς αὐτῶν πίστεως τὴν ὁμολογίαν, μετὰ δύο εὐλαβῶν γερόντων τοῦτον πρὸς τὸν αὐτὸν ἀνέπεμψαν εὐσεβέστατον βασιλέα»*. Ἀλλ' ὅτε ἔφθασεν ἡ ἀποστολὴ εἰς Κωνσταντινούπολιν (685), εὗρε τὸν Κωνσταντῖνον ἀποθανόντα, εἰς τὸν θρόνον δὲ τὸν υἱὸν καὶ διάδοχον αὐτοῦ Ἰουστινιανὸν Β'. Μολονότι ἡ ἀποστολὴ ἐπέστρεψεν εἰς Ἱεροσόλυμα, ὁ Ἀνδρέας παρέμεινεν ἐν Κωνσταντινουπόλει, χειροτονεῖται διάκονος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας (ὅπερ σημαίνει ὅτι δὲν εἶχε βαθμὸν ἱερωσύνης ὅτε ἀφίχθη ἐξ Ἱεροσολύμων). Συνεχίζει δ' ὁ Νικήτας: *«καὶ μετ' ὀλίγον ὁ πολὺς ἐν διδασκαλίαις πατὴρ* (=ρήτωρ) *γίνεται πατὴρ ὀρφανῶν, τὴν τοῦ εὐαγοῦς Ὀρφανοτροφείου ἐμπιστευθεὶς φροντίδα... καὶ τῶν Εὐγενίου διοίκησιν»*, δύο δηλονότι φιλανθρωπικῶν ἱδρυμάτων. Ἐὰν τοῦτο ἐγένετο περὶ τὸ 690, ἡ θητεία καὶ ἡ δρᾶσις τοῦ Ἀνδρέου ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέπει νὰ παρετάθη ἐπὶ εἰκοσαετίαν, μέχρις οὗ ψηφίζεται ἀρχιεπίσκοπος τῆς Κρητῶν φιλοχρίστου νήσου καὶ γίνεται δεκτὸς ἐκεῖ μετὰ μεγάλης χαρᾶς. Προσεφώνησε τὸ ποίμνιόν του ὁμιλήσας περὶ ἀρχιερωσύνης. Ὁ βιογράφος ἐντελῶς σιωπᾷ τὸ συγγραφικὸν ἔργον τοῦ ποιητοῦ Ἀνδρέου, δίδει δὲ πληροφορίας

1. Ἐξεδόθη ὑπὸ Ἀθ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως ΑΙΣ [=Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας], ἐν Πετρουπόλει 1898, σσ. 169 - 179. Πρβλ. καὶ αὐτόθι, σσ. 422 - 424: «Σημειώσεις εἰς τὸν βίον τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου τοῦ Ἱεροσ.». Ἡ ἔκδοσις ἐγένετο ἐκ τῶν κωδίκων 79 Βατοπεδίου, 148 Διονυσίου. Ὁ Κεραμεὺς ἐγνώριζε κώδικας 594 Ἰβήρων, 52 Καρακάλλου, 48 Πρωτάτου (παρ' αὐτοὺς ὑπάρχουν ἔτι οἱ κώδ. Μ. Λαύρας Δ 79, Ε 190, Ξηροποτάμου 236. Ἀνάγκη ἐπανεκδόσεως τοῦ κειμένου). Ὑπῆρχε καὶ παλαιὰ ἀνέκδοτος σλαβικὴ μετάφρασις.

περὶ τοῦ ρητορικοῦ, ὅτι συνέγραψεν ἐγκωμίους λόγους πρὸς τὴν Θεοτόκον, εἰς τὴν ἀποτομὴν τῆς κεφαλῆς τοῦ Προδρόμου καὶ εἰς ἄλλους Ἁγίους. Εἶτα πληροφορεῖ ἡμᾶς περὶ τῆς δράσεως τοῦ Ἁγίου ἐν Κρήτῃ. Ὠκοδόμησε ναὸν Βλαχέρνας ὀνομάσας αὐτόν, ἵδρυσε ξενῶνα, ἐξοδεύων ἐξ ἰδίων, ἀνεκτίσατο ἐκκλησιαστικοὺς ναοὺς καὶ ἐκόσμησεν αὐτούς. Ἐνίσχυσε ψυχικῶς τοὺς Κρῆτας, ἀποκρούσαντας ταῖς εὐχαῖς αὐτοῦ τοὺς ἐπιτεθέντας Ἄραβας, εἰς τὸ ὀχυρὸν τοῦ Δριμέως. Ἀντεμετώπισεν ἀνομβρίαν καὶ λοιμόν. Ἀπεδήμησεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐγένετο ἀντικείμενον θαυμασμοῦ ὑπὸ τῶν ἀκροατῶν του. Προεῖδε τὸν θάνατόν του καὶ ἐπανερχόμενος ἐκ τῆς βασιλίδος ἐκοιμήθη ἐν Ἐρισσῷ (Ἐρεσσῷ) τῆς Μυτιλήνης, ὅπου καὶ ἐναπετέθη τὸ σκήνωμα αὐτοῦ ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἁγίας μάρτυρος Ἀναστασίας.

Δύο εἶναι τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ βίου : Ὅτι οὐδὲν λέγει περὶ τοῦ Ἀνδρέου ὡς ὑμνογράφου, οὐδὲ τὸν Μέγαν Κανόνα ἀναφέρων. Καὶ ὅτι σιωπᾷ πᾶσαν τυχὸν παρέκκλισιν αὐτοῦ πρὸς τὸν μονοθελητισμόν. Ἐπὶ πλέον χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ τμῆμα τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐπίθεσιν τῶν Ἀράβων κατὰ τῆς Κρήτης.

3. Ἀντιθέτως, περὶ τῆς παιδείας καὶ τῆς ὑμνογραφικῆς καὶ μουσικῆς προσωπικότητος τοῦ Ἁγίου, διαλαμβάνει ὁ κατὰ τὸ 1422 καταστρωθεὶς ἐν κώδ. 635 τοῦ Βατοπεδίου, ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ Μακαρίου τοῦ Μακρῆ, Βίος τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου, ἀρχιεπισκόπου Κρήτης τοῦ Ἱεροσολυμίτου. Ἄρχεται : *«Οὐδὲν ἂν οἶμαι γένοιτο δῶρον φίλτερόν τε καὶ οἰκειότερον...»* [1]. Ὁ συγγραφεὺς ἀπέθανε τριετίαν μετὰ τὴν κατάστρωσιν τοῦ κειμένου τοῦ ἐν λόγῳ βίου (1425), φαίνεται δ' ἔχων ὑπ' ὄψιν τοὺς ἁγιορειτικοὺς κώδικας τῶν λειτουργικῶν βιβλίων, τοὺς περιέχοντας τὰ ἔργα τοῦ Ἁγίου καὶ ποιητοῦ, πιθανῶς δὲ καὶ συναξαριακήν τινα πηγὴν εὐρυτέραν, τὴν ὁποίαν πάντως ἀναπτύσσει ἐλευθέρως. Οὕτως ὁμιλεῖ περὶ τῆς παιδεύσεως τοῦ Ἀνδρέου : *«γραμματικήν τε (γὰρ) ἐκμανθάνει καὶ προσλαμβάνει ῥητορικὴν καὶ τῶν φιλοσοφίας δογμάτων ἐπιβατεύει μετὰ συνέσεως, καὶ ἁπλῶς εἰπεῖν τοῖς ἀρίστοις τῶν Ἑλλήνων συγγεγονὼς καὶ τῶν μαθημάτων μνησθεὶς ὅσον κάλλιστον, τήν τε γλῶσσαν καθαίρεται καὶ τὴν ψυχὴν πρὸς ἀνάληψιν ἀληθείας καὶ ἀρετῆς ἐπιτηδειοτάτην καθίστησι καὶ τὸν νοῦν πρὸς ὑψηλοτέρας θεωρίας ποιεῖται ἐπήβολον. Ἐντεῦθεν ταῖς ἱεραῖς βίβλοις καὶ θεοπνεύστοις μετ' ἐπιστήμης ἐγκύψας καὶ φωτισθεὶς ἐξ αὐτῶν τὴν διάνοιαν, ἐραστὴς τῆς ὄντως σοφίας μάλα θερμὸς γίνεται...»*. Κατὰ τὸν βιογράφον, ὁ τῶν Ἱεροσολύμων πατριάρχης *«ἀποκείρει τε κατὰ μοναχοὺς καὶ τῷ πρώτῳ τῆς ἱερωσύνης ἐγκαταλέγει βαθμῷ»*. Τοῦτο ἀντιφάσκει πρὸς τὸ περαιτέρω, καθ' ὃ ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Ἀνδρέας *«οὐδὲ διέλαθεν, ἀλλὰ τῷ*

---

1. Ἐξεδόθη ὑπὸ Β α σ. Λ α ο ύ ρ δ α, Κρ. Χρ. Ζ', 1953, σσ. 63 - 74 (τὸ κείμενον σσ. 66 - 74).

βασιλεῖ καὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ δῆλος γενόμενος, βίᾳ τοῦ καθ' ἡσυχίαν ἐκσπασθεὶς βίου χειροτονεῖται τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας διάκονος». Τὰ καθήκοντα τοῦ ὀρφανοτρόφου δὲν ἦσαν ἀσφαλῶς βίος καθ' ἡσυχίαν, ἐὰν δὲ εἶχε λάβει ἐν Ἱεροσολύμοις τὸν πρῶτον τῆς ἱερωσύνης βαθμόν, ποίαν χειροτονίαν διακόνου θὰ ἐλάμβανεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ;

Οὐδὲν λέγει οὐδ' ὁ Μακάριος περὶ Ἀνδρέου ὡς νοταρίου ἐν Ἱεροσολύμοις, οὐδὲ περὶ τυχὸν παρεκκλίσεως αὐτοῦ πρὸς τὸν μονοθελητισμόν. Ἀπεναντίας πολλὰ περὶ αὐτοῦ ὡς ρήτορος καὶ ὑμνογράφου : *«μετὰ πολλῆς σοφίας τε καὶ συνέσεως καὶ θεωρίας ἐμπνεύσεως λογογραφῶν καὶ βιβλία συντίθησιν, ἄντικρυ μουσῶν καὶ χαρίτων ἀγάλματα, δι' ὧν ἀμφότερα καὶ ῥήτωρ ἀγαθὸς καὶ ἱεροφάντης θεόληπτος ἀναδείκνυται. Καὶ ὑμνεῖ μὲν τὴν τοῦ Θεοῦ Λόγου πάναγνον Μητέρα λαμπρῶς, ἐν διαφόροις αὐτῆς πανηγύρεσιν, ὑμνεῖ δὲ καὶ τὸν προσκυνητὸν καὶ ζωοποιὸν τοῦ Σωτῆρος Σταυρόν... Φαιδρύνει τε καὶ γεραίρει καὶ ἄλλας οὐκ ὀλίγας δεσποτικὰς ἑορτάς, καὶ τῶν Ἁγίων οὐκ ὀλίγους προσφθέγγεται, καὶ τοὺς αὐτῶν ἄθλους οἰκειοῦται τοῖς κρότοις, καὶ τῶν ἄλλων μάλιστα τὸν ἐν γεννητοῖς γυναικῶν ὑπερέχοντα* (Ἰω. Πρόδρομον). *Συντίθησι δὲ πρὸς τὴν μουσικὴν ἄγαν ἐναρμονίως κανόνας συχνοὺς καὶ τροπάρια, ἅμα μὲν φαιδρύνων τὰς ἑορτὰς καὶ πρὸς πραγματικὴν εὐφροσύνην καὶ θυμηδίαν τὸν λαὸν προκαλούμενος, ἅμα δὲ καὶ κατανύξεως ἐντιθεὶς μύωπα ταῖς ψυχαῖς καὶ πρὸς δακρύων ἕλκων πηγάς, πρὸς ὃ καὶ τὸν Μέγαν καὶ πολυύμνητον Κανόνα συνέταξεν, οὐ μόνον κατανύξεως καὶ μεμεριμνημένης μετανοίας ὄντα παράκλησιν, ἀλλὰ καὶ προτροπὴν πολυμαθείας καὶ διδασκαλίαν τινὰ ἐμμελῆ, μεθ' οἵας ἄρα προσήκει τῆς διαθέσεως ἐπιέναι πάντας τὰς ἱερὰς ἱστορίας καὶ θεωριῶν ὑψηλοτέρων λήμματα ποιεῖσθαι καὶ ἀφορμάς»*. Ἐκ τῶν τελευταίων τούτων φαίνεται, ὅτι ὁ Μ. Μακρῆς ἐγνώριζε καὶ ἑρμηνείας τοῦ Μ. Κανόνος. Ἐπιτάσσει δὲ καί τινα θαύματα τοῦ Ἁγίου, κατακλείων διὰ τοῦ θανάτου του ἐν Λέσβῳ, εἰς Ἱερισσὸν μεταβάλλων τὴν Ἐρεσσόν!

4. Ἀνέκδοτον παραμένει τὸ Ἰωσὴφ Καλοθέτου, Ἐγκώμιον εἰς Ἀνδρέαν Κρήτης, ἐν κώδ. Μ. Παντοκράτορος ἀποκείμενον καὶ ἀρχόμενον : *«Οὐ δίκαιόν ἐστι, ὥς γε μοι δοκεῖ»*, συγγραφὲν τὸν ιδ' αἰῶνα[1]. Κατ' Εὐστρατιάδην, λείψανα ἀνεκδότου ἀκολουθίας αὐτοῦ κεῖνται εἰς τοὺς Παρισινοὺς Ἑλλ. κώδ. 13, 1575, 1576, 368 καὶ τοὺς τῆς Μ. Λαύρας Ἀθωϊτικοὺς Ι 135, Γ 74, Δ 45[2]. Ἕτερον ἐγκώμιον τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης ἄρχεται : *«Μέγα ἄνθρωπος καὶ τίμιον ἀνὴρ ἀνδρείᾳ καὶ σωφροσύνῃ κεκοσμημένος»* (BHG[3], 114b).

---

1. Κατ' Ἀθ. Παπαδόπουλον-Κεραμέα, ΑΙΣ Ε', σ. 423· πρβλ. καὶ BHG[3], 114c.
2. Πρβλ. Ἁγιολόγιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, σσ. 39 - 40.

5. Θεοφάνης ὁ Ὁμολογητὴς († 817) ἀναφέρει, ὅτι ὁ Ἀνδρέας συνήργησεν εἰς τὴν Σύνοδον τοῦ 712 τὴν καταδικάσασαν τὴν Ϛ' Οἰκουμενικὴν καὶ καύσασαν τὰ πρακτικὰ αὐτῆς, παραδεχθεὶς προσκαίρως τὸν μονοθελητισμόν. Τὸ σχετικὸν χωρίον ἔχει ὡς ἑξῆς: *«καὶ ἐν τῷ αὐτῷ πρώτῳ ἔτει τῆς βασιλείας Φιλιππικοῦ γενέσθαι ἐμμανῆ σύνοδον κατὰ τῆς ἁγίας οἰκουμενικῆς ἕκτης συνόδου καὶ ἐξωσθέντος Κύρου τῷ ϛ' ἔτει τῆς πατριαρχίας αὐτοῦ, γενέσθαι Ἰωάννην πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως. Ἀνδρέαν δὲ μητροπολίτην τῆς Κρήτης καὶ Γερμανὸν Μητροπολίτην Κυζίκου, ὑπογράψαντας προδήλως καὶ ἀναθεματίσαντας μετὰ πάντων τῶν κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους τὴν προρρηθεῖσαν κατὰ τῶν μονοθελητῶν ἁγίαν οἰκουμενικὴν ϛ' σύνοδον· μετὰ δὲ ἔτη γ' τελευτήσαντος Ἰωάννου, μετατεθῆναι Γερμανὸν ἀπὸ Κυζίκου καὶ πατριαρχῆσαι Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῷ ιγ' ἔτει τῆς βασιλείας Λέοντος ἐξορισθῆναι. . .»*[1]. Καὶ περαιτέρω: *«Φιλιππικὸς δὲ οὐκ ᾐσχύνθη ἐκμανῶς κινηθῆναι κατὰ τῆς ἁγίας καὶ οἰκουμενικῆς ἕκτης συνόδου, ἀνατρέπειν σπεύδων τὰ ὑπ' αὐτῆς βεβαιωθέντα θεῖα δόγματα. Εὗρε δὲ ὁμόφρονας αὐτοῦ Ἰωάννην, ὃν ἐπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως πεποίηκε καθελὼν Κῦρον, τὸν ταύτης πρόεδρον. . . Γερμανόν τε... ἐπίσκοπον τηνικαῦτα ὑπάρχοντα Κυζίκου, καὶ Ἀνδρέαν καὶ αὐτὸν ἐπίσκοπον Κρήτης ὄντα... καὶ ἑτέρους τούτων ὁμοιοτρόπους, οἵτινες καὶ ἐγγράφως ἀνεθεμάτισαν τὴν ἁγίαν ἕκτην σύνοδον»*[2].

Ἡ ὡς ἄνω εἴδησις, ἀναφερομένη εἰς πραξικόπημα Βαρδάνη τοῦ Φιλιππικοῦ, εἴτε παρασιωπᾶται ὑπὸ τῶν βιογράφων τοῦ Ἀνδρέου, μὴ δυναμένων νὰ ἐξηγήσουν τὸ πρᾶγμα, εἴτε γίνεται παραδεκτή, προστιθεμένου ὅτι ὁ Ἅγιος μετὰ ταῦτα μετέγνω. Ἐπειδὴ ἡ ὑπόθεσις εἶναι συνδεδεμένη μετὰ προσωπικότητος οἵα ὁ Γερμανὸς Α' (τότε Κυζίκου), δὲν δύναται νὰ ἀθετηθῇ ἡ εἴδησις, ἁπλῶς δὲ νὰ ἐξηγηθῇ ὡς σκόπιμος ὑποχώρησις εἰς πολιτικὴν ἐπιταγὴν τοῦ βασιλέως. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ γίνεται λόγος περὶ «συνόδου», ἀφοῦ οἱ ὑπογράψαντες τὸν ἀναθεματισμὸν εἶναι ὁ πατριάρχης, δύο ἀρχιερεῖς καὶ τινες τιτλοῦχοι τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς.

Ὁπωσδήποτε ἐκ τοῦ κειμένου τοῦ Θεοφάνους φαίνεται, ὅτι πιθανῶς ὁ Κῦρος εἶχε χειροτονήσει τὸν Ἀνδρέαν, ὡς Κρήτης, καὶ οὐχὶ ὁ ἐπιβάτης τοῦ θρόνου Ἰωάννης. Καὶ αἱ στεναὶ σχέσεις τῶν Κυζίκου Γερμανοῦ καὶ Κρήτης Ἀνδρέου φαίνονται ἀπορρέουσαι ἐκ τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις θητείας αὐτῶν. Ἦσαν δ' ἀμφότεροι καὶ ῥήτορες καὶ ποιηταί. Ὅτι δὲ πρόκειται περὶ πολιτικῆς ἐπιβολῆς φανερὸν γίνεται ἐκ τοῦ ὅτι καταβιβασθέντος ἐκ τοῦ θρόνου τοῦ Ἀρμενίου Βαρδάνη Φιλιππικοῦ δὲν συγκατέβη καὶ ὁ πατριάρχης Ἰωάννης. Οὐ μόνον ἀλλὰ καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ αἱρετικοῦ αὐτοκράτορος καέντα πρακτικὰ τῆς Ϛ' Οἰκουμ. Συνόδου προσεπάθησε νὰ ἀνασυντάξῃ ἐκ τῶν σῳζομένων στοιχείων.

---

1. de Boor, I, 362,18-27.
2. Αὐτόθι 382,10-21.

Ταῦτα καὶ ἀπέστειλε πρὸς τοὺς ἀρνηθέντας τὴν καταδίκην τοῦ μονοθελητισμοῦ ἐπισκόπους πρὸς παραδοχήν, διὰ τοῦ ἀρχιδιακόνου καὶ χαρτοφύλακος Ἀγάθωνος. Τὴν ἀπάντησιν τοῦ Ἀνδρέου, γραφεῖσαν διὰ στίχων ἰαμβικῶν, γνωρίζομεν πρὸ πολλοῦ, παραδεχομένου διπλῆν φύσιν καὶ διπλῆν θέλησιν τοῦ Ἰησοῦ. Καὶ τὸ ὅτι ὁ Γερμανὸς Κυζίκου οὐ μόνον δὲν ἐδιώχθη μετὰ ταῦτα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἀνῆλθε καὶ ὅλως ὀρθόδοξος ἐφάνη καὶ ὑπερεμάχησε τῶν ἁγίων εἰκόνων, δεικνύει ὅτι ἡ ἐπιβουλὴ τοῦ Βαρδάνη δὲν ἀνταπεκρίνετο πρὸς τὰς πραγματικὰς δοξασίας τῶν τριῶν ἱεραρχῶν (Ἰωάννου, Γερμανοῦ καὶ Ἀνδρέου).

6. Ἄλλο πρόβλημα σχετικὸν μὲ τὸν Ἀνδρέαν εἶναι ἡ στάσις αὐτοῦ ἔναντι τῆς εἰκονομαχίας. Εἰς τοῦτο νομίζομεν διαφωτίζουν πως τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους († 845) γραφέντα, αἰῶνα περίπου μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀρχιεπισκόπου, εἰς τὸν πρὸς τιμήν του συντεθέντα κανόνα (4 Ἰουλίου). Δὲν ἦτο δυνατὸν ὁ Θεοφάνης, φανατικὸς ὑποστηρικτὴς τῶν εἰκόνων, νὰ εἶχεν ἐν προκειμένῳ πεπλανημένας πληροφορίας. Λέγει : *«Ὡς θεῖος ἱεράρχης ποιμαντικῶς προπολεμῶν, τοῦ ποιμνίου τοὺς θῆρας ἀπήλασας καὶ τῶν σεπτῶν εἰκόνων ἐτράνωσας τὴν προσκύνησιν καὶ ὥσπερ νέας κιβωτοῦ τῆς Ἐκκλησίας, πάτερ, φαιδρῶς προεσκίρτησας χοροὺς συστησάμενος ἐν πνευματικοῖς μελῳδήμασι»*. Καὶ πάλιν : *«Ῥητορεύων ἤλεγξας τοὺς ἀθέους στόματι λαμπρῷ, τῶν σεπτῶν εἰκόνων γὰρ ἐτράνωσας παναληθῶς, ἱερομύστα, προσκύνησιν»* (ᾠδὴ ϛ′).

Β′ — ΕΚΘΕΣΙΣ ΒΙΟΥ

1. Ἀσφαλὴς δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ πληροφορία τῆς ἐν Δαμασκῷ γεννήσεως τοῦ Ἁγίου, τὰ ὀνόματα τῶν γονέων αὐτοῦ καὶ ἡ μετὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν προσέλευσις εἰς τὴν Μονὴν Ἁγίου Σάββα εἰς Ἱεροσόλυμα, ὅπου κυρίως πρέπει νὰ ἔλαβεν ὅσην θύραθεν γραμματικὴν καὶ φιλόσοφον παιδείαν καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν — μουσικήν, θεολογικήν, λειτουργικὴν πρᾶξιν — ὁ Ἀνδρέας. Ἐκεῖ ἐκάρη μοναχός, ἀνέλαβε δὲ καὶ τὸ ἔργον τοῦ πατριαρχικοῦ νοταρίου ἐπὶ πατριάρχου Θεοδώρου. Ἡ διαμόρφωσις αὐτοῦ ψυχικῶς μὲν ὀφείλεται εἰς τοὺς γονεῖς καὶ πρώτους του διδασκάλους (περὶ τὰ 660 - 675), ἀσκητικῶς δὲ καὶ γενικώτερον ἐκκλησιαστικῶς εἰς τὴν ἐν Ἱεροσολύμοις Ἐκκλησίαν (675-685). Ἡ ἀποστολή του εἰς Κωνσταντινούπολιν ὑπῆρξε κρίσιμον σημεῖον. Δὲν δυνάμεθα νὰ διαλευκάνωμεν πλέον ἂν διὰ τὴν περαιτέρω μόρφωσιν αὐτοῦ εἰς τὴν μουσικήν, διὰ τὰς ἀραβικὰς ἐπηρείας ἢ δι᾽ ἄλλους λόγους (ἐπιρροὴν συγγενοῦς του ἐκκλησιαστικοῦ) παρέμεινεν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ποτὲ πλέον δὲν ἐπέστρεψεν εἰς Παλαιστίνην. Ὅπως νέος καὶ ὁ Ῥωμανὸς ἦλθεν ἐκ Βηρυττοῦ, οὕτω καὶ ὁ Γερμανὸς Α′ ἐσταδιοδρόμησεν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὑποψιαζόμεθα ὅτι ἐγκατεβίωσεν εἰς τὸ περίφημον μοναστήριον τῆς Θεοτόκου τῶν

Βλαχερνῶν καὶ ἐκεῖ ἀνεπτύχθη ἡ πρὸς τὴν Θεοτόκον ἀφοσίωσις αὐτοῦ. Τούτου ἕνεκεν ἤγειρεν ἐν Κρήτῃ ναὸν ὁμώνυμον. Ἡ ἀνάθεσις εἰς αὐτὸν τῆς διευθύνσεως φιλανθρωπικῶν ἱδρυμάτων καὶ ἡ χειροτονία εἰς διάκονον δεικνύουν, ὅτι ἡ κυρία του ἀσχολία δὲν ὑπῆρξεν ἡ μουσικὴ καὶ ὅτι εἶχεν ἀξιόλογα διοικητικὰ προσόντα. Ταῦτα ἐκράτησαν αὐτὸν δέσμιον εἰς τὴν βασιλεύουσαν ὑπὲρ τὴν εἰκοσαετίαν, ἕως οὗ ἐξελέγη Κρήτης.

2. Εἰς τὴν βασιλεύουσαν διεκρίθη ἤδη ὁ Ἀνδρέας ὡς ρήτωρ. Ὁ ἴδιος οὐδαμοῦ περιαυτολογεῖ, οὐδὲ καυχᾶται διὰ παιδείαν τινά. Ἀπεναντίας ὑποτιμᾷ τὴν θύραθεν αὐτοῦ παιδείαν λέγων : *«Καί μοι συγγινωσκέτω τῶν τῇδε παρόντων... ἀπείρῳ τε ὄντι τῶν ἔξωθεν γυμνασμάτων»* ! (PG 97, 845). Ἐπικαλεῖται δὲ τὴν θείαν ἀντίληψιν διὰ νὰ εἴπῃ τοὺς ἱεροὺς λόγους : *«Παρήτω μοι τὸ Πνεῦμα καὶ διδότω λόγον ὁπόσον καὶ βούλομαι... Παρήτω δὲ μὴ τὴν ἀξίαν τῆς ἐμῆς ἐκμετροῦν ἀναβάσεως... ὅτι μὴ λόγου δύναμιν ἔχοντες, πόθῳ δὲ πρὸς τὸν Ἅγιον* [Τίτον] *τῶν ὑπὲρ δύναμιν ἐφαπτόμεθα»* (PG 97, 1141 - 1142).

3. Δεινὴ περιπέτεια πρέπει νὰ ὑπῆρξε διὰ τὸν Ἀνδρέαν ἡ ἐπιβολὴ εἰς αὐτὸν τῶν ἀπόψεων τοῦ αἱρετικοῦ αὐτοκράτορος Βαρδάνη Φιλιππικοῦ. Ἡσύχως μετὰ τὴν ἐκθρόνισιν τοῦ βασιλέως τούτου ἀπεκήρυξε καὶ τὴν ἐπιβολὴν καὶ τὸ σφάλμα εἰς ἰαμβικοὺς στίχους : «Ἀνδρέου τοῦ ἁγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου Κρήτης ἴαμβοι γραφέντες πρὸς τὸν ὁσιώτατον Ἀγάθωνα ἀρχιδιάκονον καὶ χαρτοφύλακα τῆς ἐνταῦθα (ἐν Κωνσταντινουπόλει) ἁγιωτάτης τοῦ Θεοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, ὅτε λαβὼν τὴν παροῦσαν βίβλον (πρακτικὰ τῆς ϛ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου) μετάβαλε καὶ πάλιν ἀπέστειλεν», ὅπου (στ. 110 - 118) :

Συμφύρσεως γάρ, οὐχ ἑνώσεως τρόπος
ἡ σύνθεσις πέφυκεν ἡ κατ' οὐσίαν...
Ἐντεῦθεν ὥσπερ ἐνθέῳ παρρησίᾳ
Χριστοῦ νοεῖσθαι τὰς ἐνεργείας δύο
καὶ τὴν ἐν αὐτῷ προσφυῶς νοουμένην
διπλῆν θέλησιν δογματίζεις, συνδέων,
ἀλλ' οὐ διιστῶν ἢ μερίζων ἰδίως
τούτων ἑκάστην πλὴν θεωρίᾳ μόνῃ... [1].

4. Ἀλλ' ἡ κυρία δρᾶσις τοῦ Ἀνδρέου συνδέεται πρὸς τὴν λαχοῦσαν αὐτῷ μητρόπολιν Κρήτης, ὅπου καὶ τὰ μέσα καὶ τὰ δικαιώματα καὶ χρόνον πρὸ αὐ-

---

1. Πρβλ. A. Heisenberg, Ein jambisches Gedicht des Andreas von Kreta, BZ 10, 1901, σσ. 505 - 514.

τοῦ εἶχε νὰ ὀργανώσῃ, νὰ διδάξῃ καὶ νὰ συγγράψῃ. Ὁ χρόνος τῆς χειροτονίας του εἰς Κρήτης δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὁρισθῇ. Συνήθως τίθεται τὸ 712 ἢ 711, χωρὶς ν' ἀποκλείεται καὶ ἡ πρὸ τοῦ ἔτους αὐτοῦ ἐκλογή του εἰς τὸν θρόνον τοῦ ἀποστόλου Τίτου. Ἐγκωμιάζων τὸν προστάτην Ἅγιον, οὗ μέγας ναὸς ὑπῆρχεν ἀκόμη τότε ἐν Γορτύνῃ, τῇ πρωτευούσῃ τῆς νήσου, ὅπου ἥδρευον αἱ πολιτικαὶ καὶ ἐκκλησιαστικαὶ τῆς Κρήτης ἀρχαὶ (παρὰ τοὺς Ἁγίους Δέκα τῆς σήμερον ἐπισκοπῆς Ἀρκαδίας), *«Τίτος, λέγει, ὁ τῆς δυοκαιδεκάδος τῶν τῇδε καθέδρας ἀρχίθρονος»* καὶ πάλιν *«δωδεκάθρονος Κρήτη, ἀποστολικῶς τετιμημένη συμβολικῶς ἀριθμῷ»* (PG 97, 1157b, 1144 - 1145) ὑπονοῶν, ὅτι ὑπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Κρήτης καὶ μητροπολίτην καὶ πρόεδρον ὑπήγοντο δώδεκα, ἰσαρίθμων κρητικῶν πόλεων, ἐπισκοπαί. Χαρακτηριστικὸν εἶναι, ὅτι σπανίως λέγεται μητροπολίτης, κανονικῶς ἀρχιεπίσκοπος Κρήτης (καὶ οὐχὶ Γορτύνης, ὡς οἱ παλαιότεροι). Τὸ πρᾶγμα δηλοῖ, ὅτι ἤδη ἡ νῆσος καὶ οὐχὶ ἡ πρωτεύουσα δίδει τὸν τίτλον. Ζήτημα ἐγεννήθη, ἂν βούλλα δημοσιευθεῖσα τὸ πρῶτον ὑπὸ Στεφ. Ξανθουδίδου [1], « Ἀνδρέαν Κρήτης πρόεδρον, Χριστὲ σώζοις... » ἀναφέρεται εἰς τὸν ρήτορα καὶ ποιητὴν ἢ εἰς μεταγενέστερον τοῦ ι' ἢ ιβ' αἰῶνος ἀρχιεπίσκοπον. Ἀλλ' οὐδεὶς ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀνδρέας μαρτυρεῖται μετὰ ταῦτα ὡς προστὰς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης καὶ μᾶλλον τὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα πρέπει νὰ συμμορφωθοῦν πρὸς τὰ ἱστορικά [2]. Σχετικῶς παρατηροῦμεν, ὅτι τὸν ὃν ἔφερε τίτλον τοῦ προέδρου Κρήτης ἀνέφερεν ὁ Ἀνδρέας εἰς τὸν προστάτην τῆς νήσου Τίτον τὸν ἀπόστολον : *«σὺ τῆς ἐνεγκαμένης ὁ πρῶτος ἀρχιποίμην καὶ πρόεδρος»* (PG 97, 1156).

Εἰς Κρήτην πρέπει νὰ ἐγράφη καὶ ἐξεφωνήθη ἢ ἐψάλη τὸ πρῶτον μέγα μέρος τοῦ ἔργου τοῦ Ἀνδρέου. Οὐ μόνον ὁ ἐνθρονιστήριος αὐτοῦ λόγος, περὶ οὗ ὁ βιογράφος του Νικήτας, καὶ τὸ ἐγκώμιον εἰς τὸν ἀπόστολον Τίτον (μεταξὺ 720 καὶ 726) [3], ἀλλὰ καὶ ὁ δεύτερος λόγος εἰς τὸ Γενέσιον τῆς ὑπ. δεσπ. ἡμῶν Θεοτόκου, ὅπου ὁ ἴδιος λέγει : *«ἐν τῷ προλαβόντι λόγῳ τῇ γενέσει τῆς Θεοτόκου τὰ εἰκότα συνεωρτάσαμεν, ἐγώ τε τῆς ἑορτῆς ὁ ἔξαρχος* (προεξάρχων κατὰ τὴν ἀκολουθίαν ἀρχιερεὺς) *καὶ ὑμεῖς...»* (PG 97, 821). Καὶ φυσικὰ καὶ ὁ πρῶτος τῶν λόγων.

5. Ὁ συνδυασμὸς τοῦ λογίου καὶ καλλιτέχνου ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ πρακτικοῦ ἐξ ἄλλου ἀνθρώπου, σπάνιος καὶ ἀσυνήθης, ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Ἀνδρέαν νὰ ἐκτείνῃ τὴν δραστηριότητα αὐτοῦ. Τοὺς ἠμελημένους ἐπιμελῶς ἀνεκτίσα-

---

1. ΕΕΒΣ Β', 1925, σσ. 44 - 47.
2. Πρβλ. V. Laurent, Byzantion 5, 1930, σ. 634. Τοῦ αὐτοῦ, ÉO 32, 1933, σ. 411 καὶ Ἑλληνικὰ 4, 1931, σ. 205, ἀρ. 22. Τοῦ αὐτοῦ, Le corpus des sceaux de l'empire byzantin, t. V : L'église I, Paris 1963, σσ. 464 - 465, ἀρ. 619. Ὁμοίως Τωμαδάκην, ΕΕΒΣ ΚΔ', 1954, σσ. 71, 76.
3. Πρβλ. Vailhé, ÉO 5, 1902, σ. 378 κἑξ.,

το ναούς, κατὰ τὸν βιογράφον του, πιθανῶς εἰς ἀναπλήρωσιν τῶν παρακμαζουσῶν ἤδη πολυαρίθμων βασιλικῶν τῆς νήσου, ἰδίᾳ δ' ᾠκοδόμησεν εὐπρεπῶς ναὸν τῆς Θεοτόκου, Βλαχέρνας αὐτὸν ὀνομάσας. 'Ενίσχυσε τὸν μοναχικὸν βίον *«ἱερεῖς λειτουργοὺς ἐκ τοῦ μοναχικοῦ σχήματος ἐν αὐτῷ πρὸς ὑμνῳδίαν καὶ δοξολογίαν Θεοῦ θεοπρεπῶς ἐγκαταστήσας»*, ἐπωφελήθη τῆς ἐν τῇ βασιλευούσῃ πείρας του διὰ νὰ ἱδρύσῃ οἴκους πτωχῶν καὶ ἀσθενῶν *«τοῖς σωματικῶς ἅμα καὶ ἐξ ἐνδείας νοσοῦσιν οἶκον παραμυθίας καὶ ἰατρείας ἐκ νέας ὁ παλαιὸς οὗτος καὶ ἐν κατορθώμασι γεγηρακὼς συνεστήσατο, τὸν καλούμενον ξενῶνα»*, διαθέτων πρὸς συντήρησίν του τὰ ἴδιά του ἔσοδα. Παρεστάθη δ' εἰς τὸν λαὸν ἐν ὥραις ἀνομβρίας καὶ σιτοδείας καὶ πᾶν ἄλλο χριστιανικὸν μέσον μετεχειρίσθη διὰ νὰ ὀργανώσῃ χριστιανικὴν ζωὴν καὶ ἀνακουφίσῃ τὸ ποίμνιον.

6. Δεινὴ δοκιμασία, ἣν φαίνεται ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του ὑπέστη ἡ Κρήτη, ἡ ὁποία ἔμελλε μετὰ ἕνα αἰῶνα νὰ ἐρημωθῇ ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν καὶ ἐπὶ πολὺ νὰ δεινοπαθήσῃ εἶναι ἐπιδρομὴ τῶν 'Αράβων κατ' αὐτῆς, προφανῶς εἰς τὰ νότια παράλια, εἰς τὴν ἐπίνειον περιοχὴν τῆς Γορτύνης. Αἱ ἀπὸ θαλάσσης δῃώσεις δι' ὅλου τοῦ μέσου αἰῶνος δὲν ἦσαν τι τὸ σπάνιον καὶ αἱ πειρατικαὶ ἐπιδρομαὶ ἠνάγκαζον καὶ πόλεις καὶ μονὰς νὰ ὀχυρῶνται. 'Ιδοὺ ἡ εἴδησις ὡς ἔχει παραδοθῇ ὑπὸ τοῦ Νικήτα : *«Οἱ γὰρ ἀλιτήριοι 'Αγαρηνοὶ ἐν θαλάσσῃ τὸ ὅρμημα αὐτῶν θέμενοι, διὰ πλήθους σκαφῶν ἐν τῇ φιλοχρίστῳ Κρητῶν νήσῳ ἐκμανῶς ἐπέστησαν, ὅπως αὐτοὺς ὡς κατακρίτους ἡ τοῦ Θεοῦ κρίσις διὰ τὰς ἀδίκους αὐτῶν κατὰ χριστιανῶν ἐπιβάσεις καὶ ἐν Κρήτῃ καταδικάσῃ· τῷ γὰρ ὀχυρώματι τῷ προσαγορευομένῳ τοῦ Δριμέως, ἐν ᾧ πρὸς τὸ σύνηθες ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος μετὰ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ποιμαινομένου χριστιανικωτάτου λαοῦ διὰ τὰς ἐχθρικὰς ἐπιθέσεις εἰσήρχετο, οἱ βάρβαροι πρὸς πολιορκίαν παρακαθίσαντες καὶ πολλὰς μηχανὰς πρὸς παράταξιν πολέμων ἐν αὐτῷ ἐπιδειξάμενοι, τὸ ἄπρακτον ἑαυτοῖς περιεποιήσαντο ζημίαν τὴν ἰδίαν κατάλυσιν ἀντὶ κέρδους τῆς αἰχμαλωσίας οἰκειωσάμενοι, ἐκ βελῶν τῶν εὐχῶν τοῦ πρὸς Θεὸν ὡς τόξον τὸ ὄμμα τείνοντος ἱερέως πολεμηθέντες»* [1]. Τοῦτο ἀσφαλῶς σημαίνει ὅτι ὁ 'Ανδρέας ἐνίσχυσε τοὺς πολεμιστάς, ὡς ἄλλος πατριάρχης Σέργιος, καὶ οὐχὶ ὅτι ἐπολέμησεν ὡς ὁ 'Εφραὶμ ὁ Σύρος ἐν Μεσοποταμίᾳ ἢ ὁ πατριάρχης Σωφρόνιος ἐν 'Ιεροσολύμοις τὸ πρίν, πρᾶγμα ὅπερ παρηρμήνευσε νεώτερος βιογράφος του.

'Ως ποιμενάρχης Κρήτης ὁ 'Ανδρέας θὰ ἐπεσκέπτετο συχνὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν. 'Εὰν ὁ λόγος εἰς τὸ Σάββατον τῆς 'Ακαθίστου εἶναι γνήσιος τοῦ 'Ανδρέου, ἔχει τοιαύτην ἐνάργειαν, ὥστε φαίνεται ἡμῖν, ὅτι ὁ ἱεράρχης ἔζησεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἢ ταχύτατα ἐλθὼν εἰς τὴν βασιλεύουσαν μετὰ ταῦτα ἐπληροφορήθη παρ' αὐτοπτῶν τὰ γεγονότα. Καὶ τοῦτο μένει νὰ ἐξετασθῇ.

---

1. 'Αθ. Παπ.-Κεραμεύς, ΑΙΣ Ε', 1898, σ. 177,8-16.

7. Τὸ τέλος τοῦ Ἀνδρέου συνεσχετίσθη πρὸς τὴν εἰκονομαχίαν. Ὑπενθυμίζομεν ἐδῶ ὅτι Λέων ὁ Γ′ (717 - 741) ἀπὸ τοῦ 726 κινήσας τὸ θέμα τῆς προσκυνήσεως τῶν ἁγίων εἰκόνων, διεχειρίσθη τοῦτο κυρίως θεωρητικῶς μέχρι τοῦ 730, ὅτε καὶ προέβη εἰς τὴν καθαίρεσιν Γερμανοῦ τοῦ Α′ καὶ ἀπομάκρυνσίν του ἐκ τοῦ θρόνου. Ἡ ἀντίδρασις Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐξεδηλώθη μεταξὺ 728 καὶ 730, αἱ δὲ διώξεις ἐνετάθησαν κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν τῆς βασιλείας τοῦ Λέοντος Γ′. Καὶ οἱ μὲν ἐν Ἱερουσαλὴμ καὶ Δαμασκῷ Ὀρθόδοξοι δὲν ὑπήγοντο εἰς τὸν βασιλικὸν ἔλεγχον, ὡς ὑπὸ τοὺς Ἄραβας βιοῦντες, οἱ ἱεράρχαι ὅμως τῆς βυζαντινῆς ἐπικρατείας ἐδοκιμάσθησαν. Ἐξηνέχθη ἡ ὑπόθεσις ὅτι ὁ θάνατος τοῦ Ἀνδρέου ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν προσήλωσιν εἰς τὴν ὀρθόδοξον ἀντίληψιν περὶ προσκυνήσεως τῶν ἁγίων εἰκόνων. Εἶναι γνωστόν, ὅτι εἰς τὸν Ἀνδρέαν ἀπεδόθη ἀπόσπασμα περὶ τῶν εἰκόνων, ἐν ᾧ περὶ τῶν ἀχειροποιήτων καὶ τῶν κατὰ παράδοσιν ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου Λουκᾶ ἱστορηθεισῶν τῆς Θεομήτορος εἰκόνων καὶ ἡ βεβαίωσις ὅτι ἤδη ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων ἀπενέμετο πρὸς τὰς ἁγίας εἰκόνας ἡ τιμή. Ἡ γλωσσικὴ διατύπωσις τοῦ κειμένου τούτου (PG 97, 1301 - 1304) δὲν πείθει ὅτι ἀνήκει τοῦτο εἰς τὸν ἡμέτερον Ἀνδρέαν. Ὁ καθηγητὴς Ἰω. Β. Παπαδόπουλος [1] προσήγαγεν αὐθεντικωτέραν μαρτυρίαν, χωρίον ἐκ τοῦ λόγου τοῦ Ἀνδρέου, Εἰς τὴν περιτομὴν καὶ εἰς τὸν Ἅγιον Βασίλειον, ἔχον οὕτως: *«Εἷς Κύριος... ὁ κἀντεῦθεν ληπτὸς καὶ ἀπερίληπτος, γραπτὸς καὶ ἀπερίγραπτος· τύποις καὶ εἰκονίσμασιν ἡμῖν προγραφόμενος καὶ ἐν αὐτοῖς ὡς διὰ μέσου σαρκὸς καὶ πνεύματος προσκυνούμενος... καὶ γὰρ τῇ ἐντεῦθεν προσκυνήσει τῷ ἀρχετύπῳ ἡ δόξα προσάγεται, ὡς παρὰ σοί, θειότατε πάτερ Βασίλειε, δεδιδάγμεθα γράφοντι: ἡ γὰρ τιμὴ τῆς εἰκόνος ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβαίνει. Οὕτω δὲ ὀρθοδοξοῦντες ἐθνῶν φόβον ἀποδράσοιμεν καὶ νῆσοι εἰσδέξονται αἱ τῆς ἐκκλησίας, διὰ λοιμῶν ἀνδρῶν ἀκοσμίαν ἀφαιρέσεις εἰκόνων παθοῦσαι»* (PG 97, 931). Τοῦτο ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ὑμνολογίαν τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἁγίου *«τοὺς θῆρας ἀπήλασε καὶ τῶν σεπτῶν εἰκόνων ἐτράνωσε τὴν προσκύνησιν»* εἶναι δυνατὸν νὰ δώσῃ ἄλλο νόημα εἰς τὸ χωρίον τοῦ ὑπὸ τοῦ Νικήτα συγγραφέντος βίου τοῦ Ἀνδρέου: *«χρείας δὲ οὕτω καλεσάσης, ὥστε ἀνελθεῖν αὐτὸν ἐν τῇ θεοφυλάκτῳ πόλει... προλέγει τοῖς φίλοις αὐτοῦ καὶ ἐναρέτοις ἀνδράσιν, ὡς ἐν τῇ μητροπόλει αὐτοῦ ἔτι ζῶν οὐ μὴ παραγένηται... καὶ τὴν νῆσον τὴν οὕτω καλουμένην Μυτιλήνην καταλαβὼν προσώρμισεν... ἐν τόπῳ καλουμένῳ Ἐρισσῷ... καὶ ἐκεῖσε κεκοίμηται»* [2]. Ὁ Ἰω. Παπαδόπουλος ὑπέθεσεν ὅτι τὸ ταξίδιον ὠφείλετο εἰς καταδίωξιν τοῦ Ἀνδρέου ὑπὸ Λέοντος τοῦ Γ′. Ἂν τοῦτο εὐσταθῇ, πρέπει περαιτέρω νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ γέρων ἱεράρχης μετεκλήθη εἰς Κωνσταντινούπολιν

---

1. Ἰω. Β. Παπαδοπούλου, Ἡ Κρήτη ὑπὸ τοὺς Σαρακηνούς, Ἀθῆναι 1948, σ. 48. Πρβλ. καὶ Β. Λαούρδαν, Κρ. Χρ. Ε′, 1951, σσ. 45 - 46.
2. Ἀθ. Παπ. - Κεραμεύς, Ἔνθ' ἀνωτ., 178.

διὰ ν' ἀποκηρύξῃ τὰς ἁγίας εἰκόνας, μὴ ὑποταχθεὶς δὲ εἰς τὴν ἀξίωσιν ταύτην ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ Λέοντος Γ' εἰς Μυτιλήνην ἐξόριστος. Διατί ὅμως ἐσιώπησεν ὁ μεταγενέστερος καὶ ἄνευ φόβου πλέον τῶν εἰκονομάχων γράφων Νικήτας τὴν δίωξιν ; Πιθανὸν εἶναι ὅτι εὗρε τὰ τοῦ βίου τοῦ 'Αγίου γραφέντα ὑπὸ παλαιοτέρας πηγῆς οὕτω σκοτεινὰ (διὰ τὸν φόβον τῶν τότε κρατούντων) καὶ δὲν τὰ μετέβαλε. Πιθανώτερον ὅμως εἶναι, ὅτι ὁ μὴ κατὰ τοῦ Βαρδάνη Φιλιππικοῦ ἀντιστὰς εἰς τὸ ζήτημα τοῦ μονοθελητισμοῦ νεώτερος τότε 'Ανδρέας, ᾠκονόμησε καὶ μετὰ τὸ 730, καὶ μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ φίλου του πατριάρχου Γερμανοῦ Α' οὕτως, ὥστε νὰ μείνῃ ἀνενόχλητος ἐν Κρήτῃ, καὶ ὅτι οἱ κόποι τοῦ τελευταίου ταξιδίου κατέβαλον τὸν γέροντα ἱεράρχην καὶ ποιητήν. Τοῦτο πρέπει νὰ συνέβη, κατὰ τοὺς νεωτέρους μελετητάς, περὶ τὸ 740.

8. 'Η καθιέρωσις τοῦ 'Ανδρέου ὡς 'Αγίου ἔγινεν ἀρκετὰ ἐνωρίς, ἂν κρίνωμεν ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὸν κανόνα αὐτοῦ συνέγραψεν ὁ Θεοφάνης. Εἰς τὰ πατμιακά, ἁγιορειτικὰ καὶ σιναϊτικὰ (κ.ἄ.) κοντακάρια εὕρηται ἡμιτελὴς ἀνώνυμος ὕμνος εἰς αὐτὸν ἐκ τοῦ κοντακίου καὶ 2 - 4 οἴκων. Τὰ κοντακάρια ταῦτα τῶν ια' - ιβ' αἰώνων ἀπηχοῦν παλαιὰν παράδοσιν. 'Ιδοὺ τὸ κοντάκιον : Ἦχος β' *Πρὸς τὰ ἄνω ζητῶν «Σαλπίσας τρανῶς τὰ θεῖα μελῳδήματα | ἐδείχθης φωστὴρ τοῦ κόσμου τηλαυγέστατος | τῷ φωτὶ λαμπρυνόμενος | τῆς Τριάδος, 'Ανδρέα ὅσιε· | ὅθεν πάντες βοῶμέν σοι· | Πρεσβεύειν μὴ παύσῃ ὑπὲρ πάντων ὑμῶν».*

'Αλλ' ἀκριβῶς ἐκ τῶν κοντακαρίων φαίνεται ὅτι ἡ μνήμη του, ἣν ἡ 'Εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως ἑώρταζε τὴν 4ην 'Ιουλίου, ἀλλαχοῦ ἑωρτάζετο τὴν πέμπτην (μοσχοβιτικὸν) ἢ καὶ τὴν δεκάτην (ταυρίνειον κοντακάριον).

Εἰς τὰ στιχηρὰ προσόμοια τοῦ ἑσπερινοῦ ὁ Ἅγιος καλεῖται κατὰ σειρὰν ἀσκητής, λειτουργός, κιθάρα, κινύρα, νέος Δαβίδ, ἐπαινέτης τῶν μαρτύρων ἀψευδής, ζωγράφος τῆς τοῦ βίου ματαιότητος, ὑφηγητὴς (διδάσκαλος) ἀκριβέστατος, δογματιστὴς ἀληθέστατος, τερπνὸν βλάστημα 'Ιεροσολύμων, στηριγμὸς τῶν ὀρθῶν τῆς εὐσεβείας δογμάτων, ἱεράρχης ἱερώτατος, ἐξορμώμενος ἐξ 'Ανατολῆς καὶ φωτίζων τὰ 'Εσπέρια (ἡ Κρήτη τότε ὑπήγετο εἰς τὴν Δύσιν). Ἤδη προλαβόντως ἀνεφέραμεν τὰ τῆς ὑμνολογίας τοῦ 'Αγίου, τὰ σχέσιν ἔχοντα πρὸς τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων καὶ τὴν πρὸς τὴν Θεοτόκον ἀποδοθεῖσαν τιμήν. 'Η τετάρτη ᾠδὴ τοῦ ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους ποιηθέντος κανόνος εἶναι ἐνδεικτικὴ τῆς ἀντιλήψεως τῆς 'Εκκλησίας περὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ 'Αγίου :

1. *«Ὁ λόγος σου τῷ βίῳ κοσμούμενος θεολογίας ἀκριβοῦς κανὼν ἐδείχθη, τῆς πανυμνήτου Τριάδος τὴν δόξαν σαφηνίζων τρανότατα».*

2. *«Τὴν πρᾶξιν θεωρίας ἐπίβασιν ἐπιδειξάμενος, σοφέ, καὶ θεωρίᾳ χρησάμενος τῆς πολιτείας σφραγῖδι, 'Ανδρέα θεηγόρε, διέπρεψας».*

3. *«Μεγίστην ἐγκωμίων ὑπόθεσιν τὴν Θεοτόκον εὑρηκώς, σπουδὴν ἐδεί-*

κνυς κατάλληλον, τὴν ὑπερτέραν ἐπαίνων ἐπαίνοις πολυτρόποις γεραίρων, σοφέ».

Εἰς τὸ μετὰ τὴν ς' ᾠδὴν συναξάριον, ἕπονται οἱ στίχοι :

Θανὼν ἐφεῦρε τῶν πόνων στέφος μέγα
Κρήτης ὁ ποιμήν, οὗ πόνος Κανὼν μέγας.
Τῇ δὲ τετάρτῃ ἀρχιθύτην μόρος 'Ανδρέαν εἶλεν.

Καὶ τὴν ἀκολουθίαν καταστρέφει τροπάριον τῆς ἐνάτης : «*'Ρημάτων ὁ φθόγγος σου διὰ πάσης ἔδραμε τῆς γῆς...*» (Πρβλ. Μηναῖον 'Ιουλίου).

ΙΙ. ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΑΝΔΡΕΟΥ

1. Πόσα εἶναι τὰ πεζὰ ἔργα τοῦ 'Ανδρέου δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς, διότι ἐλλείπουν λεπτομερεῖς περιγραφαὶ κωδίκων καὶ οἱ ἔχοντες συγκεντρωμένα πλείονα τῶν ἔργων αὐτοῦ εἶναι νεώτεροι. Οὕτως ὁ ἀθωνικὸς κῶδιξ 90 Παντοκράτορος (Λάμπρος 1124, ιδ' αἰ.) περιέχει «Λόγους πανηγυρικοὺς καὶ ἐγκώμια εἰς ἑορτὰς καὶ 'Αγίους ἀπὸ τῆς Κυριακῆς τοῦ Τελώνου μέχρι τῆς 'Αναλήψεως», ἀλλ' εἶναι ἀβέβαιον ἂν ὅλοι οἱ λόγοι εἶναι τοῦ 'Ανδρέου. 'Ομοίως εἰς τὸν μεταγενέστερον ἀκόμη κώδικα 591 τῶν 'Ιβήρων (Λάμπρος 4711, ις' αἰ.) οἱ 51 περιεχόμενοι λόγοι δὲν εἶναι πάντες τοῦ 'Ανδρέου. Τὸν ἑπόμενον ιζ' αἰῶνα ἐγράφη ἐν Νέᾳ Μονῇ Χίου ὁ Laudianus Graecus 81, ἀποκείμενος σήμερον εἰς τὴν Βοδληϊανὴν Βιβλιοθήκην (Coxe). Εἰς τὸν κώδικα αὐτὸν ἐστηρίχθησαν ἰδίᾳ οἱ Fabricius - Harles διὰ νὰ καταγράψουν τὸ πεζογραφικὸν ἔργον τοῦ 'Ανδρέου [1]. Εἰς τὴν ἐν λόγῳ καταγραφὴν βλέπει τις πεντήκοντα ἐν ὅλῳ ἔργα, ὧν μόνον τὰ 21 ἦσαν τότε ἐκδεδομένα. Οἱ χρησιμοποιήσαντες τὸν ὡς ἄνω κώδικα νομίζομεν ὅτι εἶναι ἐλάχιστοι, ὧν ὁ Β. Λαούρδας [2] διεπίστωσεν, ὅτι δύο τοὐλάχιστον λόγοι φερόμενοι ὡς τοῦ 'Ανδρέου, α') Εἰς τὴν 'Υπεραγίαν Θεοτόκον, ὅτε προσηνέχθη ἐν τῷ ναῷ ὑπὸ τῶν αὐτῆς γονέων τριετίζουσα, καὶ β') Εἰς τὴν ἀπόδοσιν καὶ ἀφιέρωσιν τῆς Θεοτόκου, εἶναι, ἐκτὸς τῶν προοιμίων καὶ μικρῶν τινῶν παραλλαγῶν, γνωστὰ ἔργα Γεωργίου τοῦ Νικομηδείας, τοῦ συγχρονίζοντος τῷ πατριάρχῃ Φωτίῳ (πρβλ. PG 100, 1420 - 1440 καὶ 1401 - 1420), ἂν μὴ ὁ Γεώργιος οὗτος εἶναι διασκευαστὴς — καθ' ἡμᾶς — τοῦ 'Ανδρέου, θέμα ὅπερ πρέπει νὰ ἐρευνηθῇ [3]. Καὶ ὁ εἶτα πατριάρχης 'Ιεροσολύ-

---

1. Bibliotheca Graeca XI, 1808, σσ. 84 - 85. Index homiliarum XXI editarum et ineditarum XIX, ὅθεν ἀνετυπώθη ὁ πίναξ οὗτος ἐν PG 97, 801 - 803.

2. Κρ. Χρ. Γ', 1949, σ. 96, σημ. 45.

3. Πρβλ. Λαούρδαν, 'Η ἑορτὴ τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου καὶ ὁ 'Ανδρέας Κρήτης, 'Ορθοδοξία ΚΕ', 1950, σσ. 122 - 123.

μων Τιμόθεος Θέμελης, ἐκδίδων κείμενον τοῦ Ἀνδρέου ἐκ τοῦ κώδικος Bodleianus Graecus 197 [1], ἐξέφρασεν ἐνδοιασμοὺς περὶ τῆς γνησιότητος αὐτοῦ. Καὶ ὁ κῶδιξ οὗτος δέον νὰ ἐξετασθῇ.

Πολυάριθμοι εἶναι οἱ ἁγιορειτικοὶ καὶ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος κώδικες, δι᾽ ὧν φέρεται τὸ πεζογραφικὸν ἔργον τοῦ Ἀνδρέου καὶ ὧν κατηρτίσαμεν ἴδιον ἀρχεῖον. Ἐκ τούτου, τῶν δημοσιευμένων καταλόγων, τῶν δημοσιευμένων κειμένων κ.ἄ. στοιχείων ἀπηρτίσαμεν τοὺς ἑπομένους πίνακας κατὰ Μηναῖα, Τριῴδιον, Πεντηκοστάριον, ἐπιτάξαντες νόθους κ.ἄ. διαφόρους, δηλώσαντες τὰς δημοσιεύσεις αὐτῶν, καὶ ὅπου τοῦτο ἐθεωρήσαμεν δυνατὸν καὶ πρόσφορον, ἐνδείξεις στοιχειώδεις τῶν κωδίκων, παραπέμποντες εἰς PG καὶ καταγράφοντες τὰ initia τῶν κειμένων, ὧν ἐπετάξαμεν καὶ ἴδιον πίνακα.

2. Διαίρεσις καθ᾽ ὕλην. Τὸ πεζογραφικὸν ἔργον τοῦ Ἀνδρέου εἶναι δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθῇ συλλήβδην ἐγκωμιαστικόν, καὶ τοῦτο διότι τὸ ἑρμηνευτικὸν ἢ δογματικόν του τμῆμα εἶναι ἐλάχιστον. Ὄντως δὲν λαμβάνει εἰ μὴ σπανίως ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσῃ ἐπὶ θέματος δογματικοῦ ἢ ἔχοντος κοινωνικὸν χαρακτῆρα. Ἀπεναντίας τὸ τρίτον περίπου τοῦ γνησίου του ἔργου ἀναφέρεται εἰς τὴν Θεοτόκον, τῆς ὁποίας ἐνεκωμίασε τὴν Σύλληψιν, Γέννησιν, Ὑπαπαντήν, τὰ Εἰσόδια, τὸν Εὐαγγελισμὸν καὶ τὴν Κοίμησιν, ὡς καὶ τὰ θαύματα (Ἀκάθιστος). Ὀλιγώτεραι εἶναι αἱ ὁμιλίαι ἐξ ἀφορμῆς δεσποτικῶν ἑορτῶν, οἷαι τῆς Γεννήσεως, τῆς Περιτομῆς, τῆς Μεταμορφώσεως. Ἐκ τῶν ἐγκωμιαζομένων Ἁγίων τινὲς εἶναι ἀπόστολοι ὡς ὁ Ἰωάννης, ὁ Λουκᾶς, ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀδελφόθεος, ὁ Τίτος, ἢ συγγενῆ τοῦ Κυρίου πρόσωπα ὡς Ἰωακεὶμ καὶ Ἄννα, ὁ Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος. Ἐκ τῶν μαρτύρων ἐγκωμιάζονται οἱ Δέκα ἐν Κρήτῃ καὶ ὁ Γεώργιος, ἐκ δὲ τῶν Ὁσίων οἱ Ἅγιοι Ἀνάργυροι Κοσμᾶς καὶ Δαμιανός, οἱ Ἅγιοι Νικόλαος καὶ Πατάπιος. Εἰς τούτους πάντας προσθετέοι ἴσως ὁ πατὴρ τοῦ Προδρόμου Ζαχαρίας καὶ ὁ μεγαλομάρτυς Παντελεήμων. Ἐὰν εἰς τὴν ὡς ἄνω συναγωγὴν προστεθοῦν οἱ λόγοι τοῦ Ἀνδρέου εἰς τὸν Τίμιον Σταυρόν, κλείει ὁ κύκλος τῶν Μηναίων. Πολὺ πτωχότερος εἶναι ὁ τῶν κινητῶν ἑορτῶν, τουτέστι Τριῳδίου καὶ Πεντηκοσταρίου. Ἀλλ᾽ ἐκ τῶν σῳζομένων λόγων φαίνεται ἡμῖν πιθανώτερον, ὅτι ὁ Ἀνδρέας συνέγραψε λόγους εἰς τὸν κύκλον τῶν Κυριακῶν ἀπὸ Τελώνου καὶ Φαρισαίου μέχρι καὶ τῆς Πεντηκοστῆς καὶ εἰς ἄλλας παρεμβαλλομένας ἑορτὰς (Ψυχοσάββατα, Ἀκάθιστον, Μ. Ἑβδομάδα, Ἀνάληψιν κλπ.). Ἀλλ᾽ ἐν προκειμένῳ ἡ παράδοσις προεφύλαξε μᾶλλον τὸ ὑμνογραφικόν του ἔργον ἢ τὸ ρητορικόν, τοῦτο δ᾽ ἑρμηνεύεται εὐκόλως: Οὐδεὶς τῶν μετὰ ταῦτα σπουδαίων ρητόρων μέχρι καὶ τῶν τῆς τουρκοκρατίας, παρέλειψε νὰ συγγράψῃ ὁμιλίας εἰς τὸν κύκλον τοῦ ἐνιαυτοῦ κατὰ κινητὰς καὶ ἀκινήτους ἑορτάς.

---

1. ΝΣ Ϛ΄, 1907, σσ. 826 - 833.

3. Ὑφὴ τοῦ ῥητορικοῦ λόγου. Οἱ μελετηταὶ γνωρίζουν σήμερον τὴν ἄμεσον σχέσιν τῆς πατερικῆς ὁμιλητικῆς πρὸς τὴν ρυθμικὴν ὑμνογραφίαν. Ἤδη ὁ Ρωμανὸς ἦτο ἐξηρτημένος ἀπὸ τὰ μεγάλα πρότυπα τοῦ δ' αἰῶνος καὶ δὴ τὸν Χρυσόστομον καὶ τὸν Βασίλειον Σελευκείας. Ἡ διαφορὰ εἶναι ὅτι οἱ ὕμνοι τοῦ ς' αἰῶνος διετήρουν τὴν ἀφηγηματικότητα, τὸν διάλογον, τὴν ἱστορίαν, τὴν ἐπιχειρηματολογίαν τῆς πατερικῆς ρητορικῆς. Ἐνῶ κατὰ τὸν η' αἰῶνα οἱ κανόνες ἀπέβαλον τὰ στοιχεῖα ταῦτα χάριν τοῦ ἐνθουσιαστικοῦ. Ὡς ἐκ τούτου εἰς συγγραφεῖς ὡς ὁ Ἀνδρέας ἡ ποίησις ἐπηρεάζει περισσότερον τὴν ρητορικὴν ἀπὸ ὅσον ἡ ρητορικὴ τὴν ποίησιν.

Ἀπὸ ἄλλης πλευρᾶς, οἱ Πατέρες τῶν δ' καὶ ε' αἰώνων εἶχον ἀκόμη νὰ παλαίσουν διὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ δόγματος. Ὁ Ἀνδρέας οὐδὲν προσφέρει ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς. Ὡς πρὸς τὸν κοινωνικὸν ρόλον τοῦ Βασιλείου τοῦ Μεγάλου ἢ τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου, ὁ Ἀνδρέας δὲν ἔχει τὴν μαχητικότητα καὶ τὸ κοινωνικὸν περιεχόμενον αὐτῶν. Δὲν πρόκειται νὰ δώσῃ μορφὴν εἰς τὸν κόσμον τὸν ὁποῖον ὁδηγεῖ. Διδάσκει καὶ ἠθικολογεῖ, ἀλλὰ δὲν ἀντιτίθεται πρὸς ἄρχοντας καὶ κοινωνικὰς καταστάσεις. Αὐτὴ ἡ στάσις του εἰς τὰ ζητήματα τοῦ μονοθελητισμοῦ καὶ τῆς εἰκονομαχίας δὲν τὸν κατατάσσει εἰς τοὺς προμάχους. Εἰς τὸ πρῶτον ὀρθοτομεῖ τόσον, ὥστε νὰ διαψεύδῃ τὴν παράδοσιν, ὅτι ὑπέκυψεν εἰς τὰς ἀξιώσεις τοῦ Βαρδάνη. Εἰς τὸ δεύτερον ἀντιτίθεται τόσον εἰς τὸν Ἴσαυρον, ὅσον νὰ μὴ διωχθῇ ἢ ἀπολέσῃ τὸν θρόνον. Δὲν εἶναι ἡ φύσις του μαχητική, εἶναι ἐνθουσιώδης.

Ὁ λόγος του εἶναι ταχύς, καταρρακτώδης. Προοιμιάζεται πάντοτε, ἐπιφέρει τὴν διήγησιν, παρατάσσει τὰ ἐπιχειρήματα, συνάγει τὰ συμπεράσματα κατὰ τοὺς κανόνας τῆς ρητορικῆς. Βαθεῖα γνῶσις τῆς ἀττικῆς γλώσσης, ἱκανῶς συντηρητικῆς ὑπὸ τὸ ἐκκλησιαστικὸν αὐτῆς ἔνδυμα. Πλουσία χρῆσις ρητορικῶν σχημάτων, ἐπαναλήψεων, ἀναδιπλώσεων, ὑποφορῶν, εἰκόνων. Χειμαρρώδης ὑμνολογία. Ἐπιχειρήματα στηριζόμενα εἰς βαθεῖαν καὶ εὐρυτάτην γνῶσιν τῆς Π. ἰδίᾳ Διαθήκης καὶ τῆς προσωπογραφίας αὐτῆς. Φυσικότης εἰς τὴν ροὴν τῆς ὁμιλίας, ἀποκλείουσα ὑπόνοιαν μόχθου πρὸς κατασκευήν της ἢ ἀναζήτησιν τῆς ἐκφράσεως. Σκοπὸς πάντοτε ἡ ἠθικὴ τελείωσις τοῦ ἀγωνιζομένου ἀνθρώπου, βίος ἁπλοῦς, ἔντιμος, ἠθικὸς κατὰ τὰς ἐπιταγὰς καὶ τὰ παραδείγματα τῆς Γραφῆς καὶ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν Ἁγίων αὐτῆς. Ἐπιδίωξις ψυχικῆς συντριβῆς, μετανοίας, καθάρσεως καὶ ὑψώσεως. Μολονότι γίνεται λόγος περὶ θεώσεως, μακρὰν εἶναι ὁ Ἀνδρέας τῆς μυστικῆς θεωρίας. Ὑπάρχει πολλαχοῦ τοῦ λόγου του θεωρία καὶ πρᾶξις, ὅπως καὶ εἰς τοὺς κανόνας του, ἀλλ' εἴμεθα μακρὰν τῆς ἱερᾶς ἡσυχίας τοῦ ια' ἢ τοῦ ιδ' αἰῶνος.

Αἱ συγγραφαὶ τοῦ Ἀνδρέου διαφοροποιοῦνται κατὰ τὴν σύνθεσιν, ἀναλόγως τοῦ περιεχομένου αὐτῶν. Οὕτω π.χ. ὁ ἴδιος εἰς τὸ ἐγκώμιον εἰς Ἀπόστολον Τίτον, λέγει: *«Μὴ κατὰ βίου διήγησιν ἢ καθ' ἱστορίας νόμον ὁ παρὼν μου συντέτακται λόγος, πλὴν εἰ μὴ κατ' ἐγκωμίου δύναμιν παροδικῶς ἐσχεδίασται.*

Φιλεῖ γὰρ ὡς τὰ πολλὰ τῶν ἐγκωμιαζόντων ὁ λόγος τοὺς πολυσχιδεῖς τῶν μακρῶν ἐκφεύγειν ἀφηγημάτων διαύλους» (PG 97, 1145). Ἰδοὺ πῶς ἀντιλαμβάνεται ὁ ἴδιος τὴν σχέσιν τοῦ πεζοῦ του λόγου πρὸς τὴν ποίησιν : *«καὶ τῇ Ἄννῃ μικρὸν ὥσπερ ἐπιθαλάμιον ἀνακρουσώμεθα μέλος»* (PG 97, 841). Ποῖος θὰ διέκρινεν ἰδιομέλου τινὸς τὰς ἀκολούθους γραμμὰς τοῦ Ἀνδρέου ; *«αὐτὸς γὰρ ἦν ὁ μυστικώτατος τῆς ἀληθινῆς ἀμπέλου βότρυς, ἐν τῷ ληνῷ τῆς καθαρᾶς ἐκθλιβεὶς Ἐκκλησίας, ὅτι τῷ ἰκρίῳ τοῦ Σταυροῦ πεπαρῴνητο, ἵνα τὸν ῥύπον ἡμῶν ἐκκαθάρῃ. Περιβολὴν γὰρ ἀληθῶς θεοΰφαντον τὴν καθ' ἡμᾶς ἐξ ἡμῶν ἐστολίσατο σάρκα, ἣν ἐξ ἀχράντων καὶ παρθενικῶν αἱμάτων βαφεῖσαν ἐν πνεύματι βασιλικῶς ἐκογχύλησε, καὶ οἱονεὶ πορφύραν βασίλειον ὑποδύς, περιέθετο τὸ ἡμέτερον φύραμα, καὶ τοῦτο χιτώνων δίκην αἱματωθὲν ἐβάφη, ἐπιστάξαντος αὐτῷ τοῦ ῥείθρου τούτου τοῦ αἵματος τῆς ζωοδότου πλευρᾶς αὐτοῦ»* (PG 97, 837). Ἐπίθετον σπάνιον, ἀνάλογον πρὸς οὐσιαστικὸν καὶ πρὸς ῥῆμα, οὐχὶ τετριμμένα. Δι' ἀπείρων γραφικῶν ἐπιθέτων καὶ ἐκφράσεων ἐκόσμησεν ἰδίᾳ τὴν Θεοτόκον (πρβλ. PG 97, 867 - 869, 872 - 873, 893, 896), πρὸς τὴν ὁποίαν ὁ ἀρχαγγελικὸς χαιρετισμὸς ἠκούσθη συχνότερον ἢ εἰς τὸν Ἀκάθιστον ὕμνον (πρβλ. PG 97, 864 - 865, 877, 880 κ.ἀ.).

III. ΟΜΙΛΙΑΙ, ΛΟΓΟΙ, ΕΓΚΩΜΙΑ[1]

Α'— ΜΗΝΑΙΩΝ

1) Ἐγκώμιον εἰς τὸ Γενέθλιον τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου, PG 97, 805 - 820.

«Ἀρχὴ μὲν ἡμῖν ἑορτῶν ἡ παροῦσα πανήγυρις...».

2) Εἰς τὸ Γενέσιον τῆς Ὑπερ. Δεσπ. ἡμῶν Θεοτόκου. Μετὰ ἀποδείξεως ὅτι ἐκ σπέρματος κατάγεται τοῦ Δαβίδ, PG 97, 820 - 844.

«Ἄλλοι μὲν ἄλλας ἑορτῶν ὑποθέσεις...».

3) Εἰς τὴν γενέθλιον ἡμέραν τῆς παναμώμου Δ. ἡμῶν Θ. καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας καὶ ἀπόδειξις ἐκ παλαιᾶς ἱστορίας καὶ ἐκ διαφόρων μαρτυριῶν, ὅτι ἐκ σπέρματος κατάγεται Δαβίδ, PG 97, 844 - 861.

«Πάλιν ἑορτὴ καὶ πάλιν πανήγυρις καὶ πάλιν ἐγὼ δεξιὸς ἑστιάτωρ...».

4) Εἰς τὴν ἁγίαν γέννησιν τῆς Ὑ. Δ. ἡμῶν Θ. καὶ ἀειπ. Μαρίας, PG 97, 861 - 881.

«Εἰ μετρεῖται γῆ σπιθαμῇ καὶ σπαρτίῳ περιγράφεται θάλασσα...».

*5) Εἰς τὸ Γενέθλιον τῆς Θεοτόκου, Fabricius - Harles MS 18 (οὕτως ἄρχεται καὶ τροπάριον κανόνος ἐν PG 97, 1316 εἰς σύλλ. Ἁγίας Ἄννης).

---

1. Δι' ἑνὸς ἀστερίσκου ἐσημειώθησαν αἱ ἀνέκδοτοι, διὰ δύο αἱ πιθανῶς νόθοι.

«Χορευέτω πᾶσα κτίσις...».

6) Εἰς τὴν παγκόσμιον ὕψωσιν τοῦ Τιμίου καὶ ζωοποιοῦ Σταυροῦ, PG 97, 1017 - 1036.

«Σταυροῦ πανήγυριν ἄγομεν καὶ τὸ τῆς Ἐκκλησίας ἅπαν καταστράπτεται πλήρωμα...».

7) Εἰς τὴν ὕψωσιν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, PG 97, 1036 - 1045.

«Κινήσωμεν, ἀγαπητοί, σήμερον ὡς κινύραν τὰ χείλη...».

*8) Εἰς τὸν Σταυρόν, Fabricius - Harles MS 10.

«Ὄντως στενή ἐστι καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδός...».

*9) Εἰς Λουκᾶν Εὐαγγελιστήν, Fabricius - Harles MS 15.

«Ὄντως εὐφημία θεολογίας καὶ οἰκονομίας...».

10) Περὶ τοῦ βίου καὶ μαρτυρίου τοῦ ἁγίου ἀποστόλου καὶ ἀδελφοθέου Ἰακώβου, Ἀθ. Παπαδοπ. - Κεραμεύς, ΑΙΣ Α', 1891, σ. 1 - 14.

«Ὀκνεῖν μὲν ἔδει προβαίνειν...».

11) Εἰς Ἁγίους Ἀναργύρους Κοσμᾶν καὶ Δαμιανόν, Fabricius - Harles MS 16.

«Ναὸς ὄντως τῆς Τριάδος ἡ δυὰς σήμερον...».

*12) Εἰς τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου, Α', codd.

«Λαμπρὰς ἡμῖν τὰς ὑπερλάμπρους ἀρχὰς τῶν ὑποθέσεων...».

*13) Εἰς τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου, Β', Fabricius - Harles MS 8.

«Εἰ οἱ ἀγλαόφωτοι τοῦ αἰσθητοῦ...».

*14) Εἰς τὰ Εἰσόδια, Γ', Fabricius - Harles MS 5.

«Λαμπρὸν ἔαρ ἡμῖν προτείνεται...».

*15) Εἰς τὰ Εἰσόδια, Δ', Fabricius - Harles MS 17.

«Σήμερον τὸ ἱερὸν τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ ἱερὸν εἰσέρχεται... ».

16) Ἐγκώμιον εἰς τὸν Ὅσιον πατέρα ἡμῶν Νικόλαον τὸν τῆς ἐν Λυκίᾳ Μύρων, PG 97, 1192 - 1205 (= G. Anrich, Hagios Nikolaos, I, Λειψία 1913, σ. 419 - 428).

«Ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ καὶ πιστὲ θεράπον...».

17) Εἰς τὸν μακάριον Πατάπιον καὶ μερικὴ τῶν θαυμάτων αὐτοῦ διήγησις, PG 97, 1205 - 1253.

«Ὡς λαμπρὰν καὶ πνευματικὴν ὁρῶ τὴν πανήγυριν...».

*18) Εἰς τοὺς ὁσίους καὶ δικαίους Ἰωακεὶμ καὶ Ἄνναν, Λάμπρος, Ἰβήρων κῶδιξ 660.

*19) Εἰς τὴν σύλληψιν τῆς Θεοτόκου, Fabricius - Harles, MS 7.

«Τράπεζα βασιλική...».

20) Ἐγκώμιον εἰς τοὺς Ἁγίους καὶ καλλινίκους δέκα μάρτυρας, Λαούρδας, Κρ. Χρ. Γ', 1949, σ. 101 - 117.

«Ἐποθεῖτε τάχα τὴν ἡμετέραν ἐπάνοδον, ὦ φίλοι καὶ ἀδελφοὶ καὶ τέκνα...».

*21) Εἰς Χριστοῦ Γέννησιν, Fabricius - Harles, MS 19.

«Χριστοῦ τόκος ἀποτέλεσμα...».

22) Εἰς τὴν περιτομὴν τοῦ Κου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ εἰς τὸν ἅγιον Βασίλειον, PG 97, 913 - 932.

«Πάντα τὰ ὑπὲρ ἡμῶν θεανδρικῶς παρὰ τοῦ Σ. ἡμῶν Χριστοῦ πεπραγμένα δοξάζειν ἀγαθὸν καὶ ἐπάρεστον...».

*23) Λόγος εἰς τὰ ἅγια Φῶτα, Σακκελίων, Ἐθν. Βιβλιοθ. Ἀθηνῶν 422, ζ'.

**24) Εἰς τὴν Θεοτόκον... τριετίζουσαν, Β', Fabricius - Harles, MS 6.

«Κλῖμαξ ἡ ψυχή...». (Πρβλ. καὶ ἀριθ. 50).

25) Εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς Ὑ.Δ. ἡμῶν Θεοτόκου, PG 97, 881 - 913.

«Ἐπέστη σήμερον ἡ πάντων χαρὰ λύουσα τὴν πρώην ἀράν...».

26) Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον μεγαλομάρτυρα Γεώργιον, PG 97, 1169 - 1191.

«Ἀεὶ μὲν λαμπρὰ καὶ πανεύφημα τὰ τῶν ἁγίων μαρτύρων μνημόσυνα...».

27) Εἰς τὸν ἅγιον μεγ. Γεώργιον, Acta Sanct. 3, XX, BHG[3] 682.

«Ἥλιος μὲν ἑκάστης ἀνίσχων ἡμέρας...».

*28) Εἰς Ἰωάννην τὸν Θεολόγον, Α', Frabricius - Harles, MS 14.

«Ἰωάννης ὁ εὐαγγελιστὴς ἡμᾶς τήμερον συνήγαγεν...».

*29) Εἰς Ἰωάννην τὸν Θεολόγον, Β', Fabricius - Harles, MS 13.

«Ὥσπερ οἱ τῶν ἀγώνων ἧττας...».

30) Εἰς ἀποτομὴν Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, PG 97, 1109 - 1141.

«Πηδᾷ καὶ γῆρας ὡς τὰ πολλά, προθυμίας τόνοις νευρούμενον...».

31) Εἰς τὴν μεταμόρφωσιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, PG 97, 932 - 957.

«Ὅσον τῇ κενώσει τοῦ λόγου τῆς ἀλογίας περιαιρεθέντες τὸ κάλυμμα...».

32) Εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Ὑπεραγίας Δ. ἡμῶν Θεοτόκου [Α'], PG 97, 1045 - 1072.

«Ὅσοι τὸ σεπτὸν τοῦτο τῆς Θεοτόκου κατειλήφατε τέμενος...».

33) Εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Ὑπ. Δ. ἡμῶν Θ. [Β'], PG 97, 1072 - 1089.

«Μυστήριον ἡ παροῦσα πανήγυρις, ὑπόθεσιν ἔχουσα τῆς Θεοτόκου τὴν Κοίμησιν...».

34) Εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Ὑπ. Δ. ἡμῶν Θ. [Γ'], PG 97, 1089 - 1109.

«Καλεῖ ἡμᾶς πάλιν τὸ συνεχὲς τοῦ λόγου πρὸς τὴν πανήγυριν...».

*35) Εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Ὑπ. Δ. ἡμῶν Θ. [Δ'], codd.

«Οἱ τὴν ἐν πνεύματι θεωρίαν τῷ ἀΰλῳ καὶ καθαρωτάτῳ φωτὶ τῆς ἀπλανοῦς ἐλλαμπόμενοι...».

36) Εἰς τὸν ἅγιον καὶ μακάριον καὶ πανεύφημον τοῦ Χριστοῦ ἀπόστολον Τίτον, PG 97, 1141 - 1169.

«Ἀποστολικῶν ἐγκωμίων ἐφάπτεσθαι μέλλοντι, παρήτω μοι τὸ Πνεῦμα...».

Β' — ΤΡΙΩΔΙΟΝ - ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΑΡΙΟΝ

37) Εἰς Τελώνην καὶ Φαρισαῖον, Fabricius - Harles, Bibl. Graeca, XI, 1808, 86 - 97 μετὰ λατ. μεταφρ. (PG 97, 1256 - 1268).

«Ἡ διὰ τοῦ Τελώνου καὶ Φαρισαίου ὕλη οἷόν τε προγύμνασμα...».

*38) Εἰς τὴν Κυριακὴν τῆς Ἀπόκρεω, Fabricius - Harles, MS 3.

«Κρίσις ἡμῶν τῇ προθέσει τήμερον προσβάλλει...».

39) Εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον καὶ τοὺς κοιμηθέντας. Τῷ Σαββάτῳ τῆς Τυροφάγου, PG 97, 1268 - 1301.

«Οὐδὲν ὡς ἀληθῶς τῶν ἐν ἀνθρώποις ἔχει τὸ στάσιμον ἢ βέβαιον...».

*40) Τῇ Κυριακῇ τῆς Τυροφάγου, Fabricius - Harles, MS 4.

«Νηστείας ἡμῖν ἡ πρόθεσις...».

*41) Λόγος εἰς τὴν ἁγίαν καὶ μεγάλην Τεσσαρακοστήν, Λάμπρος, Διονυσίου 118.

42) Περὶ τῆς τῶν ἁγίων εἰκόνων προσκυνήσεως, Boissonade, Anecdota IV, 471 (PG 97, 1301 - 1304) ἀπόσπασμα.

«Οὐδὲν ἀναπόδεικτον ἢ ἔκφυλον ἔχει ὁ χριστιανισμός...».

43) Εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Δ. ἡμῶν Θ., ἀναγινωσκόμενος τῷ Σαββάτῳ τῆς Ἀκαθίστου, Τιμ. Θέμελης, Νέα Σιὼν ϛ', 1907, σ. 682.

«Σήμερον εὐφροσύνη πνευματική...».

44) Εἰς τὸν τετραήμερον Λάζαρον, PG 97, 960 - 985.

«Λάζαρος τὸν παρόντα συνεκρότησε σύλλογον...».

*45) Εἰς τὴν ἀνάστασιν τοῦ Λαζάρου, E. Marin, DTC.

46) Τῇ Κυριακῇ τῶν Βαΐων, PG 97, 985 - 1017.

«Χθὲς ἡμᾶς μετὰ τοῦ Δεσπότου Λάζαρος ἑστιάσατο...»..

*47) Εἰς τὸ Πάθος τοῦ Κυρίου, Fabricius - Harles, MS 12.

«Ἔθος ἐπὶ τῆς τῶν στρατευμάτων καθηγεμόσιν...».

*48) Εἰς τὸν Παραλυτικόν, Fabricius - Harles, MS 9.

«Θάλασσα ὄντως τρικυμιῶν...».

*49) Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ὅτι ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται, Σακκελίων, Ἐθν. Βιβλιοθ. Ἀθηνῶν, 447 [146].

Γ' — ΔΙΑΦΟΡΑ ΚΑΙ ΑΜΦΙΒΟΛΑ

**50) Εἰς τὴν Θεοτόκον ὅτε προσηνέχθη εἰς τὸν ναὸν τριετίζουσα, Laudianus Gr. 81, Λαούρδας (πράγματι Γεωργίου Νικομηδείας).

«Φαιδρὸν τὸ τῆς παρούσης ἑορτῆς».

**51) Τοῦ Ἀσώτου, Fabricius - Harles, ὅτι ὁμοία πρὸς ὁμιλίαν ριβ' Ἰω. Χρυσοστόμου.

«Όντως ἔργον ὑπάρχει Θεοῦ τὸ ἔλεος...».

*52) Εἰς τὸν δαιμονιζόμενον, Farbicius - Harles, MS 17.

«Όντως ἀρχιτέκτων τῶν δεινῶν ἁπάντων....»

*53) Λόγος περὶ τῆς Γραφῆς, codd.

«Εἷς ἐστιν ὁ Θεὸς ὑπό τε Π. καὶ Κ. Διαθήκης κηρυττόμενος...».

*54) Περὶ καθάρσεως ψυχῆς καὶ ἑρμηνεία τοῦ *«εἰρηνεύετε ἐν ἑαυτοῖς»*, Εὐστρατιάδης, Μ. Λαύρας 1528, 14 - Λ 38.

*55) Ὅτι πάντων αἱ ψυχαὶ διὰ τοῦ Ἅδου διέρχονται, Εὐστρατιάδης, Μ. Λαύρας 163, 37 - Β 43.

*56) Περὶ τοῦ πειρασμοῦ Ἐπιφανίου Ἀνδρέας νουθετῶν, Λάμπρος, Ἰβήρων 701, 15.

*57) Εἰς τὸν Ζαχαρίαν τὸν πατέρα τοῦ Προδρόμου, E. Marin, DTC.

**58) (Ἀνωνύμως). Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον μεγαλομάρτυρα καὶ θαυματουργὸν Παντελεήμονα, Hagiographica Graeca inedita, edidit Basilius Latysev, Πετρούπολις 1914, σσ. 53 - 65.

«Θαυμαστὸς ὁ Θεὸς ἐν τοῖς Ἁγίοις αὐτοῦ, φησὶν ὁ μέγας ἱεροψάλτης Δαβίδ».

IV. ΥΜΝΟΓΡΑΦΙΑ

ΟΙ ΚΑΝΟΝΕΣ

1. Ἀνδρέας ὁ Κρήτης ὑπῆρξε μελῳδός, γράψας τὸ κείμενον καὶ τὴν μουσικὴν πολυαρίθμων εἱρμῶν (κανόνων), ἰδιομέλων καὶ στιχηρῶν, ὧν ἄλλα παραδίδονται διὰ τοῦ Εἱρμολογίου, ἄλλα διὰ τοῦ Θεοτοκαρίου, πλῆθος δὲ διὰ τῶν ἐντύπων ἢ χειρογράφων λειτουργικῶν βιβλίων. Ἔγραψε προσέτι κανόνας προσομοίους (τροπάρια) ἐπὶ εἱρμῶν ἄλλων μελῳδῶν, ὡς τοῦ Γερμανοῦ Α', Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Κοσμᾶ Μαϊουμᾶ. Οὐδένα ὕμνον ἔγραψεν ὁ Ἀνδρέας. Καὶ τῶν μὲν στιχηρῶν ἡ ἐπώνυμος σύνθεσις ἀνάγεται εἰς τὸν Ρωμανὸν (α' ἥμισυ ς' αἰῶνος), τῶν ἰδιομέλων ἔνδοξος ποιητὴς ὑπῆρξεν ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Σωφρόνιος († 638), τῶν δὲ κανόνων λέγεται εὑρετὴς ὁ Ἀνδρέας. Μακρὰ θὰ ἦτο ἡ διαπραγμάτευσις ἐπὶ τῶν ἀντιλογιῶν τοῦ θέματος τούτου, ἂν ἠθέλομεν ἱστορήσει αὐτό. Ἀλλ' ἀρκούμεθα ἀναφέροντες ὅτι, κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους, ὁ Εὐστρατιάδης ἀπέδιδε μετ' ἐπιμονῆς τὸ εἶδος εἰς Ἰωάννην Δαμασκηνόν.

Σήμερον γνωρίζομεν ὅτι οἱ κανόνες, ἐν σπέρματι τοὐλάχιστον, ἦσαν παλαιότεροι καὶ τῶν τριῶν μεγάλων ἱεροσολυμιτῶν ποιητῶν καὶ πρέπει νὰ ἤρχισαν διαμορφούμενοι ἀπὸ τοῦ ς' αἰῶνος, ἀποτελοῦντες ἱεροσολυμιτικὴν τάσιν εἰς τὴν ὅλην ρυθμικὴν ἐκκλ. ποίησιν. Ἐξ ἄλλου εὐκόλως παρατηρεῖ τις, ὅτι αἱ ἀκροστιχίδες ἢ παντελῶς ἐλλείπουν εἰς τὸν Ἀνδρέαν (αἱ τοῦ Θεοτοκαρίου ἀναφέρονται εἰς ὕμνους μᾶλλον ἀμφιβόλου πατρότητος), εἴτε δὲν εἶναι ἀσφαλεῖς (τοῦ Κρήτης π.χ. δύναται νὰ δηλοῖ καὶ ἄλλον ἀρχιερέα τῆς νήσου). Ὁμοίως ἡ δευτέρα ᾠδή, σπανιωτάτη εἰς τοὺς κανόνας καὶ ἐγείρασα ζήτημα ἑρμηνείας τῆς ἀπουσίας της, δι' ἣν δὲν εὑρέθη ἀκόμη πειστικὴ λύσις, εἶναι ἂν ὄχι κατὰ κανόνα ὑπαρκτὴ εἰς τὸν Ἀνδρέαν, πάντως συχνή, καὶ τοῦτο ἀποτελεῖ ἰδιοτυπίαν. Τρίτη καινοτομία φαίνεται ἡ ὕπαρξις εἴτε πολυαρίθμων τροπαρίων εἰς τὰς ᾠδὰς (ἐκεῖ ὅπου συναντῶμεν 2 ἢ 3 καὶ τὸ Θεοτοκίον εἰς τοὺς ἄλλους), εἴτε ἡ ὕπαρξις ἀκανονίστου ἀριθμοῦ τροπαρίων εἰς ἑκάστην ᾠδήν. Ταῦτα πάντα δεικνύουν, ὅτι ὁ Ἀνδρέας ἐπροπορεύθη εἰς τὸν σχηματισμὸν τοῦ κανόνος καὶ ὅτι οἱ μεταγενέστεροι ἐτυποποίησαν αὐτόν. Ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν, αὕτη εἶναι συντηρητική, μακρὰν τῆς κοινῆς τοῦ Ρωμανοῦ, ἀλλ' οὐδέποτε ἐπική. Οὐδέποτε ἐπίσης ἔγινε χρῆσις τῆς ἰαμβικῆς προσῳδίας, τὴν ὁποίαν πιθανῶς εἰσήγαγεν ὁ Δαμασκηνός.

Οἱ κανόνες τοῦ Ἀνδρέου, ἀπὸ ἀπόψεως θέματος, ἀναφέρονται εἰς τὸν Χριστόν, τὴν Θεοτόκον, τὸν Πρόδρομον, τοὺς Ἁγίους, ἑορτὰς τοῦ Τριῳδίου καὶ Πεντηκοσταρίου, εἰς παρακλήσεις κ.ἄ. ἀκολουθίας, τινὲς δὲ τούτων ἀποτελοῦν

τμήματα ἀκολουθιῶν (ὑποτυπωδῶν ὡς πρὸς τὰς τελικῶς διαμορφωθείσας), εἰς τὴν ἄρθρωσιν τῶν ὁποίων μεγάλως συνετέλεσαν αὐτὸς καὶ ὁ Γερμανὸς Α΄. Πολλάκις ὑπάρχουν διπλοῖ οἱ εἱρμοί. Ἄγνωστον ἂν ἔχῃ διασαλευθῇ ἡ τάξις αὐτῶν, πρᾶγμα ὅπερ ἡ ἀνυπαρξία ἀκροστιχίδος ἀποκλείει νὰ ἐλεγχθῇ. Ἄγνωστον ἂν τὰ καθίσματα, τὰ θεοτοκία καὶ ὅλα τὰ τροπάρια εἶναι ἐξ ἴσου γνήσια, θέμα ἐρεύνης τῶν πρὸ τοῦ 1000 χειρογράφων. Τὴν μουσικὴν τῶν μελῶν γνωρίζομεν εἴτε διὰ τῶν εἱρμολογίων καὶ στιχηραρίων, εἴτε κατὰ παράδοσιν διὰ τῶν λειτουργικῶν βιβλίων (ἰδιόμελα), χωρὶς νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι αὕτη δὲν ἐκαλλωπίσθη μεταγενεστέρως (ια΄ - ιγ΄ αἰῶνας ἰδίᾳ).

2. Ἡ δημιουργία πολυαρίθμων κανόνων ὑπὸ τοῦ Ἀνδρέου, τοῦ Γερμανοῦ, τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ καὶ τοῦ Κοσμᾶ (ὡς καὶ Ἰωάννου μοναχοῦ, Ἀρκλᾶ, Θηκαρᾶ κ.ἄ.) ἐθανάτωσε τὴν ποίησιν τῶν ὕμνων (κοντακίων). Ἀπὸ τοῦ η΄ αἰῶνος τὸ εἶδος τοῦτο ὀλιγοστεύει καὶ ἡ πρώτη μεταρρύθμισις τῶν λειτουργικῶν βιβλίων περιορίζει τοὺς ὕμνους εἰς μόνον τὸ προοίμιον (κοντάκιον) καὶ 2 - 3 οἴκους (οἵτινες τελικῶς περιορίζονται εἰς ἕνα) τοποθετουμένους μετὰ τοῦ συναξαρίου τῆς ἑορτῆς μετὰ τὴν ϛ΄ ᾠδὴν τοῦ κανόνος. Ὁ κανὼν οὕτως ἀποβαίνει κυρίαρχος μέχρι τῶν ἡμερῶν μας.

Διὰ τῆς ἐπελθούσης μεταβολῆς, εἰς τὴν ὁποίαν τὰ μέγιστα συνήργησεν ὁ Ἀνδρέας μετὰ τοῦ Γερμανοῦ Α΄, α΄) κατελύθη τὸ ρητορικὸν ὕφος τῶν ὕμνων (κοντακίων) καὶ δὴ ὁ ἐν αὐτοῖς διάλογος καὶ ἡ διήγησις, β΄) ἐξῄρθη τὸ ἐνθουσιαστικὸν στοιχεῖον, δι᾽ ὀλιγοστίχων εἱρμῶν καὶ τροπαρίων, γ΄) κατελύθη ποιά τις μουσικὴ μονοτονία τῶν ὕμνων, διὰ τῆς δημιουργίας 3, 4, 8 καὶ 9 μελῶν, ἰσαρίθμων πρὸς τοὺς εἱρμοὺς ἑκάστου κανόνος, δ΄) ἐπανῆλθεν ἡ γλῶσσα εἰς τὸ ἀρχαϊκόν της ἔνδυμα, ἀποκλεισθείσης τῆς Κοινῆς καὶ ε΄) κατελύθη ἡ ἀνθρωποποιία ἣν ὁ Ρωμανὸς ἐφήρμοσεν εἰς τὴν ποίησιν αὐτοῦ, διὰ τῆς προσγειώσεως τῶν θείων προσώπων, ἅτινα οἱ Ἱεροσολυμῖται ποιηταὶ ἀνεβίβασαν πάλιν εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἐπέκεινα, ἀβυσσώσαντες τὴν ἀπόστασιν μεταξὺ Θεοῦ - Ἁγίων ἀφ᾽ ἑνὸς καὶ ἀνθρώπου ἐξ ἄλλου. Τοῦτο αἰσθητικῶς ἀποτελεῖ, καθ᾽ ἡμᾶς, ὀπισθοδρόμησιν τῆς ποιήσεως, ἐγένετο δὲ ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Συνεσίου Κυρήνης κ.ἄ. προσωπικῶν ποιητῶν.

Ἀπὸ ἀπόψεως εἰλικρινείας δὲν δυνάμεθα ν᾽ ἀρνηθῶμεν, ὅτι ὁ Ἀνδρέας ἔχει ψυχικὸν περιεχόμενον πλούσιον, ἐμπαθῆ βίον, ψυχὴν κυμαινομένην, ταλανιζομένην, καὶ βαθύτατον αἴσθημα. Ἐδοκίμασεν ὁ ἴδιος τὰ πάθη τοῦ κόσμου, ὑπέφερεν, ἔκλαυσε, συνετρίβη, μετενόησε, προσέπεσεν εἰς τὸν Δεσπότην Χριστόν, ἐζήτησε τὴν μεσιτείαν τῆς Θεοτόκου καὶ τῶν Ἁγίων. Ὁ ἐσωτερικός του βίος τῷ ἐπέτρεψε νὰ ἐννοήσῃ τὰς πληγὰς τῶν ἀνθρώπων καὶ νὰ προσπορίσῃ αὐτοῖς πλούσια τὰ φάρμακα, τὴν παρηγορίαν, διὰ δὲ τῆς μεγάλης τῆς Ἐκκλησίας τραπέζης, διὰ τῆς μετανοίας, ἐξομολογήσεως καὶ θείας κοινωνίας τὴν σωτηρίαν.

Ἡ εἰλικρίνεια δὲν ἀρκεῖ νὰ καταξιώσῃ τὸν ποιητικὸν λόγον, ἂν μὴ οὗτος βαπτισθῇ εἰς ἰσόποσον αἴσθημα καλοῦ. Τούτου τυγχάνει πολλάκις ὁ Ἀνδρέας. Φέρομεν παράδειγμα ἐκ τοῦ Εἱρμολογίου (πλ. β΄) : «*Ἄμμον θαλασσῶν | καὶ σταγόνας ὑετῶν | τίς ἐξαριθμήσει; | πλοῦτον καὶ σοφίαν | τίς ἐξιχνιάσει; εἰ μὴ ὁ ποιήσας αὐτὰ Θεὸς ἡμῶν | ὁ ἐκ νυκτὸς ἀγνωσίας | τῆς ἡμέρας τὸν ὄρθρον ἡμῖν δωρούμενος;*».

Πολλάκις ὅμως τὰ θεματικὰ ἀντικείμενα τῶν ᾠδῶν (τὰ ὁποῖα εἶναι μόλις 8) ἀναγκάζουν τὸν ποιητὴν νὰ παίζῃ μὲ τὰς λέξεις, μετασχηματίζων γνωστοτάτους τόπους (διάβασις Ἐρυθρᾶς π.χ. διὰ α΄ ᾠδήν). Πιθανῶς ἡ μουσικὴ νὰ ἔσῳζε τὰ τοιαῦτα κατασκευάσματα, ἀλλ᾿ εἰς τὴν ποίησιν ἔμενεν ἐλάχιστος χῶρος.

Ἀλλ᾿ ἡ ποίησις τοῦ Ἀνδρέου δὲν ἐγράφη διὰ τέρψιν, εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ διδακτική, δηλονότι διὰ τῆς προβολῆς παραδειγμάτων καλεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς σωφρονισμὸν καὶ μετάνοιαν, παρέχει κανόνα καὶ μέτρα διαγωγῆς εἰς τοὺς πιστούς. Ἐὰν τοῦτο ἔπραττεν ὁ ποιητὴς ἐν μέτρῳ, θὰ ἦτο ἀνεκτότερον εἰς τὴν νεωτέραν ἀντίληψιν. Ἐξ ἄλλου τὸ γεγονός, ὅτι τὰ παραδείγματα προέρχονται τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς Π. Διαθήκης, ἣν ἐκεῖνος ἐτίμα καὶ ἐγίνωσκεν ὡς ὀλίγοι, ἀλλ᾿ οἱ ἀκροαταὶ οὔτε τότε, πολλῷ μᾶλλον σήμερον, εἶχον εἰς τοιαύτην εὐρύτητα ὑπ᾿ ὄψιν, ψυχραίνει τὸν ποιητικὸν λόγον. Ὑπάρχουν βέβαια παραδείγματα καὶ τῆς Κ. Διαθήκης, πλησιέστερα πρὸς τὸν σύγχρονον ἄνθρωπον, ἀλλ᾿ ὀλίγα εἶναι ἐκ τῶν Ἁγίων καὶ τῶν μαρτύρων.

Τέλος παρατηροῦμεν τὴν ἐπιγραμματικότητα τὴν ὁποίαν ἡ βραχυλόγος ποίησις τοῦ Ἀνδρέου προσλαμβάνει. Οὕτως ἡ ποίησις ἐνδυομένη μὲ σπάνιον καὶ οὐχὶ συμβατικὸν γλωσσικὸν ἔνδυμα, προσλαμβάνει ἐξαίρετον θέλγητρον καὶ μεγαλοπρέπειαν.

3. Ὁ Μέγας Κανὼν εἶναι τὸ κατ᾿ ἐξοχὴν ἔργον τοῦ Ἀνδρέου, γνωστότατον μὲν εἰς τοὺς πιστούς, πρωτότυπον εἰς τὸ εἶδος του καὶ διὰ τὴν ἔκτασίν του, σημεῖον δὲ ἐρεύνης καὶ ἀμφιβολιῶν τῶν φιλολογούντων, οἱ ὁποῖοι δὲν δύνανται νὰ διακρίνουν ἀκόμη ἀσφαλῶς τὰ γνήσια ἀπὸ τὰ παρέμβλητα τμήματα (τινὰ ὡς τὰ εἰς τὸν ἴδιον τὸν Ἅγιον καὶ τὴν Ὁσίαν Μαρίαν τὴν Αἰγυπτίαν εἶναι φανερόν, ὅτι δὲν εἶναι τοῦ καλάμου τοῦ Ἀνδρέου, ἀλλὰ μεταγενέστερα). Μέχρις οὗ ἡ ἔκδοσις ἐκ τῶν χειρογράφων τακτοποιήσῃ τὸ θέμα τοῦτο, κρίνομεν ἐκ τοῦ κειμένου ὡς ἔχει νῦν ἐν τῷ Τριῳδίῳ.

Ὁ κανὼν ἔχει 250 τροπάρια καὶ 11 εἱρμούς. Τὰ τροπάρια κατὰ ᾠδὰς εἶναι : α΄ 25, β΄ 41, γ΄ 28, ε΄ 23, ς΄ 33, ζ΄ 22, η΄ 22 καὶ θ΄ 27. Ἡ ἀντιβολὴ ἑνὸς μόνον χειρογράφου [1] ἀλλάσσει καὶ τὴν σύνθεσιν καὶ τὴν μορφὴν καὶ τὴν σειράν, προσθέτει δὲ καὶ νέα κείμενα.

---

1. Ἀθ. Παπ.-Κεραμεύς, ΕΦ Ϛ΄, 1910, σσ. 501-507.

Κατὰ τὸ Συναξάριον τοῦ Ἁγίου καὶ τοῦ Κανόνος (PG 97, 1361, 1364) ὁ ποιητὴς *«πᾶσαν τὴν Π. καὶ Ν. ἱστορίαν Διαθήκης ἐρανισάμενος καὶ ἀθροίσας, τὸ παρὸν ἡρμόσατο μέλος... προτρέπεται γοῦν διὰ τούτου πᾶσαν ψυχήν, ὅσα μὲν ἀγαθὰ τῆς ἱστορίας ζηλοῦν καὶ μιμεῖσθαι πρὸς δύναμιν, ὅσα δὲ τῶν φαύλων ἀποφεύγειν καὶ ἀεὶ πρὸς Θεὸν ἀνατρέχειν διὰ μετανοίας, δακρύων καὶ ἐξομολογήσεως καὶ τῆς ἄλλης εὐαρεστήσεως»*.

Ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς εἶπεν ἤδη εἰς λόγον του : *«Παιδία, ἐσχάτη ὥρα ἐστίν· ἑτοιμαστέον οὖν ἡμῖν τὰ πρὸς ἔξοδον καὶ τὰ πρὸς ταφὴν ἐπιτήδεια. Αὐξήσωμεν ἡμῖν αὐτοῖς τὴν ἐπιτύμβιον μέριμναν. Μηδεὶς οὕτω χαῦνος ἔστω καὶ ταῖς ἡδοναῖς ἔκλυτος, ὡς τὴν εἰς τὸν Χριστὸν ἀνάλυσιν δευτέραν θέσθαι τῆς μετὰ πολλοῦ διαμονῆς καὶ συμπήξεως»* (PG 97, 1160 - 1161). Τίθεται ἑπομένως πρόβλημα θανάτου καὶ ἀντιμετωπίσεως αὐτοῦ. Ἀλλ' εἴμεθα ἕτοιμοι ; Τίνα θὰ παρουσιάσωμεν πρὸ τοῦ Κριτοῦ ;

«Πόθεν ἄρξωμαι θρηνεῖν | τὰς τοῦ ἀθλίου μου βίου πράξεις; | ποίαν ἀπαρχὴν ἐπιθήσω, Χριστέ, | τῇ νῦν θρηνῳδίᾳ;... (ᾠδὴ α'). *«Οἴμοι, τάλαινα ψυχή! | τί ὡμοιώθης τῇ πρώτῃ Εὔᾳ; | εἶδες γὰρ κακῶς καὶ ἐτρώθης πικρῶς | καὶ ἥψω τοῦ ξύλου | καὶ ἐγεύσω προπετῶς | τῆς παραλόγου βρώσεως!»* (αὐτόθι). *«Ἡμαρτήσαμεν· ὑπεπέσαμεν τῇ τῶν παθῶν ἀχθηδόνι καὶ τῇ ἐνύλῳ φθορᾷ. Προεκρίναμεν φιλόυλον καὶ φιλοκτήμονα βίον τῆς ἀκτησίας. Ἠπατήθημεν τὸν νοῦν!»* (ᾠδὴ β'). *«Ἐγγίζει, ψυχή, τὸ τέλος, | ἐγγίζει καὶ οὐ φροντίζεις, | οὐχ ἑτοιμάζῃ· | ὁ καιρὸς συντέμνει, διανάστηθι· | ἐγγὺς ἐπὶ θύραις ὁ Κριτής ἐστιν· | ὡς ὄναρ, ὡς ἄνθος ὁ χρόνος | τοῦ βίου τρέχει· | τί μάτην ταραττόμεθα;»* (ᾠδὴ δ').

Ποία ἡ ἀρχὴ τῆς ἁμαρτίας ; Ὁ λογισμός, δηλονότι νοητική, πέρα τοῦ προσκαίρου σαρκικοῦ ἐρεθισμοῦ, ἡ χειρίστη πασῶν ! Ὅμως ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἔχει τὴν δύναμιν ν' ἀντιστῇ, τὸ Ἐγὼ μετασχηματίζεται εἰς φωνήν, εἰς τὴν ὁποίαν μετέχει ἡ ψυχὴ τοῦ ἁμαρτωλοῦ, διαμαρτύρεται διαλέγεται, παρορμᾷ πρὸς μετάνοιαν καὶ σωτηρίαν. Εἰς τὸν Μ. Κανόνα οἱ ὅροι ψυχή, νοῦς, συνείδησις, πρᾶξις, λόγος, θεωρία ἔχουν ἰδιάζουσαν σημασίαν, ἡ ὁποία δὲν δύναται ν' ἀναπτυχθῇ ἐδῶ. Δὲν εὑρίσκομεν πάντως δραματικὸν χαρακτῆρα εἰς τὸ κατανυκτικὸν τοῦτο καὶ ἀνθρώπινον ἀριστούργημα τοῦ Ἀνδρέου. Σημειοῦμεν ἁπλῶς ὅτι ὁ ποιητὴς ἐπωφελήθη ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν τῶν Πατέρων καὶ τὴν ποίησιν τῶν προκατόχων του καὶ δὴ Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ.

Ὁ Μ. κανὼν ἤγειρεν ἀνάγκην ἐξηγήσεων καὶ ἑρμηνειῶν αὐτοῦ, συνεγράφησαν δὲ σχετικὰ κείμενα (πρβλ. Coislinianus Gr. 219, 371ᵛ, Βατοπεδινὸς 192, 193, Διονυσιατικὸς 205) ὡς καὶ «Ἐπιστολὴ κυροῦ Ἀκακίου μοναχοῦ Σαββαΐτου πρὸς τὸν αἰτήσαντα κλπ.» (Ἰβηριτικὸς 652), ἅτινα δέον νὰ συγκεντρωθοῦν καὶ ἐκδοθοῦν, μετὰ τοῦ ἀναθεωρηθησομένου κειμένου.

V. ΥΜΝΟΓΡΑΦΙΚΑ

Α'—ΕΙΡΜΟΙ (κατ' Εὐστρατιάδην)

Ἦχος Α' ὀκτώ, ἐξ ὧν πέντε ἀναστάσιμοι καὶ ἀνὰ εἷς εἰς τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Λαζάρου, εἰς τὸν Ἅγιον Νικόλαον καὶ τὴν Ἁγίαν Θέκλαν (ἀρ. 15 - 19, 42 - 44).

Ἦχος Β' πέντε, ἐξ ὧν δύο ἀναστάσιμοι, εἷς ἀνεπίγραφος, εἷς εἰς Μάρτυρας καὶ εἷς εἰς Μυροφόρους (ἀρ. 57, 60, 67, 86, 93).

Ἦχος Γ' δεκατέσσαρες, ὧν ἓξ ἀναστάσιμοι, τρεῖς ἀνεπίγραφοι, δύο εἰς τὴν Ὑπαπαντήν, καὶ ἀνὰ εἷς εἰς τοὺς Ἁγίους Εὐστράτιον καὶ Πλάτωνα (ἀρ. 102, 104, 106 - 109, 114, 118 - 122, 127, 131).

Ἦχος Δ' ἕνδεκα, ἐξ ὧν ὀκτὼ ἀνεπίγραφοι, δύο εἰς τὴν Ἁγίαν Θέκλαν καὶ εἷς εἰς τὰ Ἅγια Θεοφάνεια (ἀρ. 147 - 152, 161, 169 - 171, 180).

Ἦχος πλ. Α' ἑπτά, ἐξ ὧν δύο ἀναστάσιμοι, δύο ἀνεπίγραφοι, εἷς εἰς τὴν Κυριακὴν τοῦ Τυφλοῦ, εἷς εἰς τὴν εὕρεσιν τῆς κεφαλῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου καὶ εἷς εἰς τὴν Ἁγίαν Βαρβάραν (ἀρ. 188, 191 - 195, 207).

Ἦχος πλ. Β' ἑπτά, ἐξ ὧν πέντε ἀναστάσιμοι, εἷς ὁ Μέγας Κανών, εἷς ἀνεπίγραφος (ἀρ. 238 - 241, 244 - 246).

Ἦχος βαρὺς πέντε, ἐξ ὧν εἷς ἀναστάσιμος, τρεῖς ἀνεπίγραφοι, εἷς εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου (ἀρ. 290 - 294).

Ἦχος πλ. Δ' δέκα, ἐξ ὧν τρεῖς ἀναστάσιμοι, τρεῖς ἀνεπίγραφοι, εἷς εἰς τὴν Μεσοπεντηκοστήν, δύο εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ, εἷς εἰς τὸ Γενέσιον τοῦ Προδρόμου (ἀρ. 326, 327, 329 - 333, 338 - 340).

Κατὰ τ' ἀνωτέρω 21 εἶναι ἀνεπίγραφοι [1], 24 ἀναστάσιμοι, 3 εἰς Χριστόν, 3 εἰς τὴν Θεοτόκον, 10 εἰς τοὺς Ἁγίους, 2 εἰς ἑορτὰς τοῦ Τριῳδίου καὶ 3 εἰς τοῦ Πεντηκοσταρίου. Οἱ εἱρμοὶ οὗτοι ἄλλοι εἶναι ἐννεαῴδιοι, ἄλλοι ὀκταῴδιοι, ἄλλοι τετραῴδιοι καὶ ἄλλοι τριῴδιοι. Τῶν πλειόνων δὲν ἐσῴθησαν τὰ τροπάρια.

Β'—ΚΑΝΟΝΕΣ (πλὴν τῶν ἐχόντων εἱρμοὺς πρωτοτύπους)

I. Μηναίων. Σεπτ. 8 Γενέθλιον Θεοτόκου: α') *«Χορευέτω πᾶσα κτίσις»* (πλ. δ'), β') *«Ἴδετε, ἴδετε».*
Σεπτεμβρίου 14 Τιμίου Σταυροῦ: *«Προκαθάραντες σῶμα»* (α').

---

1. Οἱ ἀνεπίγραφοι δὲν ἀναφέρουν ἐπὶ ποίᾳ ἑορτῇ συνετάχθησαν, ὅμως δὲν εἶναι ἀνώνυμοι, συνήθως φερόμενοι ὡς «ποίημα Ἀνδρέου Κρήτης...».

Σεπτεμβρίου	24	Ἁγίας Θέκλης: *«Οἱ τὴν μαθήτριαν Παύλου»* (δ')..
Νοεμβρίου	13	Ἰωάννου Χρυσοστόμου: *«Ἔδειξας ὁ Θεός»* (δ').
»	30	Ἀνδρέου πρωτοκλήτου: *«Τῷ καλάμῳ τοῦ εὐαγγελίου»* (α').
Δεκεμβρίου	6	Ἁγίου Νικολάου: *«Νικόλαον ἅπασα»* (α').
»	8	Ἁγίου Παταπίου: *«Τὸ γένος τὴν ὕπαρξιν»* (α').
»	9	σύλλ. Ἁγίας Ἄννης: *«Τὴν σύλληψιν σήμερον»* (α').
»		προεόρτιος Χριστουγέννων: *«Σήμερον ἡ Παρθένος»* (β').
»		προεόρτιος Χριστουγέννων: *«Τῷ ἀναστάντι ἐκ τοῦ τάφου»* (γ'). Πρβλ. Crypt. Gr. Δ. α. IV, ιγ' αἰών.
»	20	Ἰγνατίου θεοφόρου: *«Φαιδρῶς ἑορτάζοντες»* (α').
»	23	Δέκα μάρτυρες: *«Ἄσωμεν τῷ Κυρίῳ...»*.
»	25	Χριστουγέννων: *«Ἀγαλλιάσθω ἡ κτίσις»* (δ').
»		Χριστουγέννων, μεθεόρτιος: *«Ἄσωμαί σοι, κύριε, ὁ Θεός μου...»*.
»	30	Εἰς τὴν ὀγδόην: *«Σκιρτάτωσαν...»*.
Ἰανουαρίου	6	Θεοφανείων: *«Σήμερον ὁ Θεός»* (δ').
»	16	προσκύνησις ἁλύσεως Ἁγ. Πέτρου: *«Σὺ δεσμεῖν»* (δ').
»	26	Γρηγορίου Θεολόγου: *«Θεολόγοις ᾄσμασιν»* (δ').
»	27	Ἀνακομιδὴ λειψάνου Ἰωάννου Χρυσοστόμου: *«Ἔδειξας ὁ Θεός»* (δ').
Φεβρουαρίου	2	Ὑπαπαντῆς: *«Ἀγκάλαις δεξάμενος...»*.
»		Ὑπαπαντῆς: *«Ἀγάλλου καὶ σύ, πρεσβῦτα»* (γ').
Μαρτίου	10	Κοδράτου μάρτυρος: *«Ἡ φωτοφόρος σου μνήμη»* (δ').
»	25	Εὐαγγελισμοῦ: *«Σήμερον Γαβριήλ...»*. (δ')[1].
Ἀπριλίου	23	Ἁγίου Γεωργίου: *«Ἀγαλλιάσθω ἡ κτίσις»* (δ')[2].
Ἰουνίου	24	Γενέθλιον Προδρόμου: *«Σήμερον μυστικῶς»* (δ').
»	24	Γενέθλιον Προδρόμου: *«Ἡ σιωπὴ τοῦ πρεσβύτου»* (Πρβλ. Vatic. Gr. 1547, 21 καὶ 1558, 7).
Αὐγούστου	1	Ἁγίων Μακκαβαίων: *«Μωσέως τὰ δόγματα»* (α').
»	6	Μεταμορφώσεως α') *«Δεῦτε συνέλθωμεν»* (δ'). β') *«Τὸ Μωσέως πρόσωπον»* (δ').
»	29	ἀποτομὴ κεφαλῆς Ἰω. Προδρόμου: *«Τὸ τῆς ἐρήμου»* (πλ. δ').
»	29	ὁμοίως (Πρβλ. Βατοπεδίου κώδ. 1046, 5, ιη' αἰών).

---

1. Ἐξεδόθη ὑπὸ Enrica Follieri, Un canone inedito di S. Andrea di Creta per l'Annunciazione (Vat. gr. 2008 et Crypt. Δ. α. VII), Collectanea Vaticana in honorem Anselmi M. Card. Albareda a Bibliotheca Apostolica edita (studi e Testi 219), in Civitate Vaticana 1962, σσ. 337 - 357 [σσ. κειμένου 345 - 357].

2. G. Parlini, Andrea di Creta, Canone per S. Giorgio, Archivio Italiano per la Storia della Pietà III, 1962, σσ. 231 - 261. Πρβλ. S. G. Mercati, Byzantion XXXII 1, 1962, σσ. 311 - 312.

II. Τριῳδίου. Ἀπόκρεω (Εἰς τὴν δευτέραν παρουσίαν): *«Τὴν ἡμέραν τὴν φρικτὴν»* (πλ. β').

Τετάρτῃ τῆς Τυρινῆς: *«Νηστεύων ὁ Κύριος»* (δ').

Πέμπτῃ Ε' ἑβδ. (Μέγας Κανών): *«Πόθεν ἄρξομαι θρηνεῖν»* (πλ. β').

Παρασκευῇ Λαζάρου: *«Ὠδὴν ἐπινίκιον»* (α'). Πρβλ. Μ. Λαύρας 854, 4 - Η 199.

Σαββάτῳ Λαζάρου: *«Νεκρὸν τετραήμερον»* (α').

Κυριακῇ Βαΐων ἑσπέρας τριῴδιον: *«Ἰωσὴφ τὴν σωφροσύνην»* (πλ. δ'). Πρβλ. Vatic. Gr. 1631.

Μ. Δευτέρᾳ εἰς τὸ ἀπόδειπνον τριῴδιον: *«Συνέλθωμεν τῷ Χριστῷ»* (πλ. δ)

Μ. Τρίτῃ εἰς τὸ ἀπόδειπνον τριῴδιον: *«Συντελείας ὁ καιρὸς»* (β').

Μ. Τετάρτῃ εἰς τὸ ἀπόδειπνον τριῴδιον: *«Ἀνώγεων ἐστρωμένον»* (πλ. β').

Μ. Πέμπτῃ τετραῴδιον: *«Ἐτάζει ὁ ἀνεύθυνος»* (γ').

Μ. Πέμπτῃ τετραῴδιον: *«Πῶς ἠρνήσω, Πέτρε»* (πλ. β').

III. Πεντηκοσταρίου. Κυριακῇ Μυροφόρων: *«Ἐσταυρώθης σαρκὶ»* (δ'). Κυριακῇ Μεσοπεντηκοστῆς: *«Ἔθνη κροτήσατε»* (πλ. δ').

IV. Θεοτοκαρίου. 1) Ὁδηγητρίας ἀκροστ.: *«Τυφλῶν ὁδηγήτρια, φῶς μοι παράσχοις»*, ἀρχ.: *«Τὴν γλῶττάν μου»* (πλ. δ'). 2) *«Θρήνων ἀπαρχὰς»* (α'). 3) *«Ὠδὴν παρακλήσεως»* (α'). 4) ἀκροστιχίς: *«Θρηνῶδες ᾆσμα δεύτερον τῇ Παρθένῳ. Τοῦ Κρήτης»*, ἀρχ.: *«Θρήνου καιρὸς»* (β'). 5) ἀκροστιχίς: *«Θρηνεῖν τὸ κέρδος τοῦ βίου καθ' ἡμέραν»*, ἀρχ. *«Θλίψεσι προσπαλαίειν»* (γ'). 6) *«Ψάλλειν ἀδιαλείπτως»* (πλ. α'). 7) ἀκροστ.: *«Ἴωμεν αὖθις τοῦ καλοῦ θρήνου χάριν»*, ἀρχ.: *«Ἰωὴλ ὁ θαυμαστὸς»* (πλ. β'). *«Πρῶτον παθῶν νοσήσας»* (πλ. γ'). 9) Ἀκροστ.: *«Τὸν ἕβδομον θρῆνον δὲ πῶς παραδράμω»*, ἀρχ.: *«Τρέμω τὴν καταδίκην»* (πλ. γ'). 10) Ἀκροστ.: *«Θρῆνος βροτοῖς πέφυκεν ἐκ Θεοῦ χάρις»*, ἀρχ.: *«Θρηνώδη τὸν βίον»* (πλ. δ').

V. Ἄλλων Ἀκολουθιῶν. Εἰς ψυχορραγοῦντα: *«Δεῦτε συνάχθητε»* (πλ. β'). Κατανυκτικός: *«Οἴμοι, τάλαινα ψυχή μου»* (πλ. δ'). Εἰς ψυχὴν κρινομένην: *«Δεῦτε ἀνάχθητε πάντες οἱ εὐσεβεῖς»* (πλ. β').

VI. Ἐκ παπύρου. Pap. Graec. Vindob. 31956 [1]. Ἀκέφαλος, ἄρχεται: *«Ἁγνῶν ἐξ αἱμάτων, ἀειπάρθενε»*.

Γ' — ΙΔΙΟΜΕΛΑ

«Ἁγνὸς ὑπάρχει ὁ γάμος» (Εἰς κουρὰν μοναχῆς) πλ. α'. *«Ἀφθόρου τόκου Μαρίας»* (Σεπτ. 20) πλ. β'. *«Βλέπε τὴν Ἐλισάβετ»* (Ἰουνίου 24) πλ. δ'.

---

1. Πρβλ. Peter Sanz, Ein Fragment eines neuen Kanon des Andreas von Kreta ἐν Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft IV, 1955, 1 - 11 + 1 πίν.

«Δεῦρο δέ μοι σήμερον» ('Ιουνίου 29) β'. *«Δεῦτε ἀνυμνήσωμεν»* (Δεκεμβρ. 25) δ'. *«Δεῦτε, ἅπαντες πιστοὶ»* ('Ιανουαρ. 2) γ'. *«Δεῦτε, ἅπαντες Χριστοῦ»* (Δεκεμβρ. 17) β' *«Δεῦτε, συμφώνως οἱ πιστοί»*, ('Οκτωβρ. 3) β'. *«Εἰ καὶ τὸν ἔξωθεν ἀπεδύσω»* (Εἰς κουρὰν μοναχῆς) πλ. α'. *«'Επέφανε σήμερον ὁ μέγας»* ('Ιουνίου 24) δ'. *«'Ερευνᾶτε τὰς γραφὰς»* (Φεβρ. 2) πλ. α'. *«Εὐφραίνεται οὐρανὸς»* ('Ιουνίου 18) δ'. *«Εὐφραίνεσθε, δίκαιοι»* (Δεκεμβρ. 25) δ'. *«Εὐφράνθητι, 'Ιερουσαλὴμ»* (Δεκεμβρ. 25) δ'. *«'Ηρώδης ὁ παράνομος»* (Δεκεμβρ. 29) πλ. δ'. *«Θεοτόκε Παρθένε»* (Δεκεμβρ. 25) δ'. *«'Ιωάννη πανεύφημε»* ('Ιουνίου 24) δ'. *«Μάρθα καὶ Μαρία τῷ Σωτῆρι»* (Σαββ. Λαζάρου) α'. *«'Ο ἔχων θρόνον οὐρανὸν»* (Κ. Βαΐων) πλ. β'. *«Οἱ τοῦ νόμου φύλακες»* (Αὐγ. 1) πλ. α'. *«'Ο κτίστης οὐρανοῦ καὶ γῆς»* (Φεβρ. 2) α'. *«'Ο πάνσοφός μοι Παῦλος»* (Εἰς κουρὰν μοναχῆς) πλ. α'. *«'Ο πατὴρ εὐδόκησεν»* (Δεκεμβρ. 25) δ'. *«'Ο περιβάλλων τὸν οὐρανὸν»* ('Ιανουαρ. 6) α'. *«'Ο πρωτόκλητος μαθητὴς»* (Νοεμβρ. 30) α'. *«"Ορος τὸ ποτὲ ζοφῶδες»* (Αὐγ. 6) δ' *«'Ο τοῖς Χερουβεὶμ ἐποχούμενος»* (Φεβρ. 2) πλ. δ'. *«Πάλιν 'Ιησοῦς ὁ ἐμὸς»* ('Ιανουαρ. 2) α'. *«Πρέπει τῷ 'Ιωάννῃ»* ('Ιουν. 24) πλ. δ'. *«Προτυπῶν τὸν σταυρόν σου»* (Σεπτ. 14) α'. *«Προφήτης καὶ Πρόδρομος»* ('Ιουν. 24) δ'. *«Σήμερον ἡ ἱερὰ μήτηρ»* (Φεβρ. 2) δ'. *«Σήμερον Συμεὼν»* (Φεβρ. 2) α'. *«Σήμερον τὸ κατὰ Χριστοῦ»* (Μ. Πέμπτης) πλ. δ'. *«Σήμερον χαρᾶς εὐαγγέλια»* (Μαρτίου 25) δ'. *«Σήμερον ὡς ἀληθῶς»*(Σεπτ. 14) α'. *«Τὰ κατὰ πόλιν δεσμὰ»* ('Ιουν. 29) α'. *«Τὴν κοινὴν ἀνάστασιν»* (Κ. Βαΐων) δ'. *«Τὸν κήρυκα τῆς πίστεως»* (Νοεμβρ. 30) πλ. δ'. *«Τὸν λόγχαις κληρωσάμενον»* ('Οκτωβρ. 26) δ'. *«Τὸν νῶτόν μου ἔδωκα»* (Μ. Πέμπτης) πλ. β'. *«Τὸ τριστέλεχον ἄθροισμα»* ('Οκτωβρ. 12) α'. *«Τοῦ 'Ιησοῦ γεννηθέντος»* (Δεκεμβρ. 29) πλ. δ'. *«Τὸ φυτευθὲν ἐν κρανίου τόπῳ»* (Σεπτ. 14) α'. *«Φαιδρά μου ἡ παρελθοῦσα»* ('Ιανουαρ. 2) γ'. *«Χορείας ἐγείρατε»* (Σεπτ. 24) δ'. *«"Ω τοῦ παραδόξου θαύματος»* ('Ιουν. 24) δ'.

Δ'—ΣΤΙΧΗΡΑ

1) Εἰς κουρὰν Μοναχῆς (κατ' ἀλφάβητον) ἦχος πλ. α' *«'Ανάλαβε, Παρθένε, τὴν πανοπλίαν»*. *«'Ενδέδυσαι χιτῶνα τῆς μετανοίας»*. *«'Ιδοὺ Χριστῷ νυμφεύει τῷ ἀθανάτῳ»*. *«Νεκρώθητι τῷ βίῳ, ἵνα συζήσῃς»*. *«'Ραστώνην τοῦ βίου καταλιποῦσα»*. *«Φυλάττειν, ὦ Παρθένε, οὐ διδαχθεῖσα»*.

2) 'Αναστάσιμα ἀνατολικά. *«Εὐφράνθητε οὐρανοὶ»* (καὶ τὰ ἑπόμενα τρία. Πρβλ. Βατοπεδ. κώδ. 1491, 3, Στιχηράριον ιγ' αἰ., φ. 285β).

3) Εἰκοσιτέσσαρα Στιχηρὰ κατ' ἀλφάβητον τοῦ Μ. Κανόνος ἔχοντα ἐφύμνιον : *«Κύριε, πρὶν | εἰς τέλος ἀπόλωμαι, σῶσόν με»*[1].

1. Πρβλ. 'Α. Παπαδόπουλον-Κεραμέα, ΕΦ Ε', 1910, 507-513.

Χαρακτηρισμός. Ἐξετάσαντες τὸν Ἀνδρέαν ὡς ἄνθρωπον τῆς πράξεως καὶ τῆς θεωρίας, ὡς ἐκκλησιαστικὸν λειτουργόν, ρήτορα καὶ ποιητήν, ὡς ψυχὴν ἀγωνιζομένην, ἀγόμεθα νῦν εἰς γενικὴν περὶ αὐτοῦ κατακλεῖδα : Ἐξ ἀσημάντου οἰκογενείας, ἀλλ' εὐσεβοῦς, γέννημα τῶν ἱερῶν τόπων καὶ ἀνάθρεμμα τῆς θεοβαδίστου πόλεως, σοφὸς τὰ γραμματικά, πλούσιος εἰς γλωσσικὰ βιώματα, πατερικὴν γνῶσιν, ἐμβριθὴς εἰς τὰς Γραφάς, θεοσεβὴς καὶ μετριόφρων, μοιράσας πάντοτε τὴν ζωὴν μεταξὺ θεωρίας καὶ πράξεως, ἀσκητὴς ζῶν ἐν τῷ κόσμῳ, γραφειοκράτης τὸ πρίν, διοικητικὸς τῆς ὠργανωμένης φιλανθρωπίας τῆς Μ. Ἐκκλησίας κατόπιν, ἀρχιποίμην ἀποστολικοῦ θρόνου ἐπὶ μακρόν. Σύγχρονος καὶ συνεργάτης σπουδαίων ἐκκλησιαστικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν μορφῶν. Διδάσκαλος διὰ τῆς ρητορικῆς καὶ τῆς ποιήσεως, ἁγιάζων διὰ τοῦ πλουσίου καὶ εὐχύμου λόγου καὶ τῆς καλλικελάδου ποιητικῆς μολπῆς. Παραστάτης οὐ μόνον τοῦ ἀνωνύμου ἀκροατοῦ του, ἀλλὰ καὶ τοῦ συγκεκριμένου ἀνθρώπου ἐν πολέμοις, λοιμοῖς, σιτοδείαις καὶ θλίψεσιν. Μέγας ἐν τῇ ἁγιότητι τοῦ παλαίσματος, μὴ καταλιπὼν τὸ σκάμμα τοῦ κατὰ τῆς ἁμαρτίας ἀγῶνος. Χειραγωγῶν τὰς ψυχὰς πρὸς κατάνυξιν, μετάνοιαν. Ἀποβλέπων πρὸς σωτηρίαν καὶ θέωσιν. Ἐξυψῶν τοὺς ἀνθρώπους μέχρι τῶν οὐρανίων. Τιμήσας τὴν Θεοτόκον μετὰ Θεὸν καὶ ἄσπιλον ἀποφηνάμενος τὴν γέννησιν αὐτῆς, καθιστῶν μεσίτριαν παρὰ τῷ Υἱῷ τοῖς ἀνθρώποις, ἡγίασεν ἑαυτὸν καὶ τοὺς λόγους του διὰ καθαρμοῦ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ ἀνεπαύθη εἰς τὴν χαρὰν τοῦ Κυρίου. Δι' ἡμᾶς δὲ τοὺς κοσμικοὺς ἠγωνίσθη διὰ τοῦ λόγου, ὡς εἷς τῶν μεγάλων ἐκπροσώπων τῆς ἀνθρωπίνης ποιήσεως, κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἀντίληψιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

ΙΩΑΝΝΗΣ Ο ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ

Θεολόγος διαπρεπὴς διακριθεὶς εἰς τὸ πεδίον τῆς δογματικῆς καὶ ἀντιρρητικῆς κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τῆς εἰκονομαχίας, μοναχὸς σαββαΐτης τοῦ χοροῦ τῶν ἐνδόξων ὑμνογράφων, ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς κατέλιπε μέγα ἔργον, ἀλλὰ καὶ πλῆθος δυσεπιλύτων ἀποριῶν ὥστε νὰ εἶναι μέγα φιλολογικὸν πρόβλημα.

1. Βίος. Αἱ ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας βιογραφικαὶ εἰδήσεις εἶναι ὀλίγισται συνδεδεμέναι μάλιστα μετὰ πολλῶν θρύλων κατὰ τοιοῦτον τρόπον ὥστε νὰ ἔχῃ ἐπέλθει σύγχυσις καὶ νὰ εἶναι πάντοτε θέμα πρὸς μελέτην ἡ ἐξακρίβωσις τοῦ ἀληθοῦς. Ὁ γνωστὸς «*Βίος τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Δαμα-*

σκηνοῦ συγγραφεὶς παρὰ 'Ιωάννου πατριάρχου 'Ιεροσολύμων» [1], ἔργον ἀμφιβόλου ἀξιοπιστίας, κατὰ τὴν κρατοῦσαν ἄποψιν εἶναι μετάφρασις ἀραβικοῦ προτύπου [2], συνετέθη δὲ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου 'Ιεροσολύμων 'Ιωάννου Ζ' (964 - 966) ἢ μᾶλλον 'Ιωάννου Η' (1098 - 1106 /7) [3]. 'Ομοίως μεταγενεστέρας ἐποχῆς εἶναι καὶ ἕτερος βίος ἔργον τοῦ πατριάρχου 'Ιεροσολύμων 'Ιωάννου Θ' τοῦ Μερκουροπώλου († 1157;) [4]. Αἱ μαρτυρίαι τῶν Βυζαντινῶν χρονογράφων (Θεοφάνους, Νικηφόρου πατριάρχου) κλπ. εἶναι ἐλάχισται, μνημονεύουσαι αὐτοῦ μόνον ἐν σχέσει πρὸς τὰ γεγονότα τῆς εἰκονομαχίας, οὐδὲν δὲ περὶ τῶν θεολογικῶν αὐτοῦ ἔργων πληροφοροῦν καὶ τῆς ἀξίας του, οὐδ' αὐτοῦ τοῦ Φωτίου ἐξαιρουμένου [5], πλὴν μόνου τοῦ Θεοφάνους περιοριζομένου εἰς τὸ ὅτι τὸν ἀρχιερέα Πέτρον τὸν «κατὰ Μαϊουμᾶν» *«ἐγκωμίοις λόγων τετίμηκεν ὁ ὅσιος πατὴρ ἡμῶν 'Ιωάννης, ὁ καλῶς ἐπικληθεὶς Χρυσορρόας διὰ τὴν ἐπανθοῦσαν αὐτῷ τοῦ Πνεύματος ἔν τε λόγῳ καὶ βίῳ χρυσαυγῆ χάριν»* [6].

Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐγεννήθη περὶ τὰ μέσα τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ ζ' αἰ. ἐν Δαμασκῷ ἐκ πατρὸς Σεργίου ὀνομαζομένου καὶ κατέχοντος ὑψηλὴν θέσιν πλησίον τοῦ καλίφου 'Αβδοὺλ Μελὶκ Α'. Τὸ οἰκογενειακόν του ἐπώνυμον ἦτο Μανσούρ, σημαῖνον νικητὴς ἢ κατὰ τὸν Θεοφάνη λελυτρωμένος [7]. Ἤδη ἀπὸ τῆς παιδικῆς ἡλικίας οἱ σῳζόμενοι «βίοι» συνδυάζουν τὰς τύχας τῶν δύο κορυφαίων ὑμνογράφων τοῦ 'Ιωάννου καὶ τοῦ Κοσμᾶ Μαϊουμᾶ, λέγοντες ὅτι ὁ δεύτερος ὑπῆρξε θετὸς υἱὸς τοῦ Σεργίου. Πρῶτος διδάσκαλος ἀμφοτέρων διετέλεσε μοναχός τις ἐξ 'Ιταλίας Κοσμᾶς ὀνόματι, εἰ καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ Δαμασκηνὸς δὲν τὸν ἀναφέρει ἐν τῇ εἰς λατινικὴν μετάφρασιν σωθείσῃ ὁμολογίᾳ πίστεως, ἔνθα λέγει ὅτι διδάσκαλοί του ὑπῆρξαν οἱ ποιμένες τῆς 'Εκκλησίας τῶν 'Ιεροσολύμων [8].

Τὸν πατέρα του ἀποθανόντα διεδέχθη εἰς τὴν παρὰ τῷ καλίφῃ ὑπηρεσίαν, ἣν ὅμως καταλιπὼν ἀνεχώρησεν ἐκ Δαμασκοῦ ἄγνωστον ἀκριβῶς πότε, διὰ νὰ ἔλθῃ μετὰ τοῦ Κοσμᾶ εἰς 'Ιεροσόλυμα καὶ τελικῶς ἐγκαταβιώσῃ μετ' αὐτοῦ

---

1. PG 94, στ. 429 - 489.
2. Πρβλ. J. M. Hoeck, Stand und Aufgaben der Dammaskenos - Forschung, OCP XVII, 1951, σσ. 7 ἑξ.
3. Βασ. 'Αναγνωστοπούλου, 'Ιωάννης ὁ Δαμασκηνός, 'Ορθοδοξία ΛΑ', 1956, σ. 502. 'Ο Εὐστρατιάδης, ΝΣ ΚϚ', 1931 σσ. 389 - 390, βασισθεὶς εἰς τὰς μαρτυρίας πολλῶν κωδίκων, ἰδίᾳ Λαυριωτικῶν, θεωρεῖ αὐτὸν ἔργον ἢ τοῦ 'Ιωάννου Γ' ἢ τοῦ 'Ιωάννου Δ' πατριαρχῶν 'Αντιοχείας, πρωτότυπον δέ, ἐξ οὗ προῆλθε τὸ ἀραβικὸν κείμενον.
4. *«Βίος καὶ πολιτεία τῶν ὁσίων... 'Ιωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ Κοσμᾶ...»*, ἐξεδόθη ὑπὸ 'Αθ. Παπαδοπούλου Κεραμέως 'Ανάλεκτα 'Ιεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας Δ', σσ. 303 - 350.
5. Πρβλ. Β. 'Αναγνωστόπουλον, 'Ενθ' ἀνωτ., σσ. 337 - 338.,
6. De Boor I, σ. 417,14-16. Σύντομον συναξάριον βλ. ἐν Syn. Const. στ. 278 - 279.
7. Αὐτόθι, σ. 417,19.
8. PG 95, στ. 418.

ἐν τῇ λαύρᾳ τοῦ θεοφόρου Σάββα, ἔνθα ἐχειροτονήθη πρεσβύτερος. Εἰς τὸν βαθμὸν αὐτὸν τῆς ἱερωσύνης παρέμεινε μέχρι τέλους τοῦ βίου του, ἐνῷ ὁ Κοσμᾶς τελικῶς ἀνεδείχθη ἐπίσκοπος τῆς πόλεως Μαϊουμᾶ. Τὸ 726, ἔτος ἐνάρξεως τῆς Εἰκονομαχίας, δὲν εὑρίσκετο πλέον ἐν Δαμασκῷ, ὡς θέλουν οἱ «βίοι», ἀλλ' ἦτο ἤδη μοναχὸς καὶ πρεσβύτερος[1], ἐκ τῆς μονῆς του δὲ ἀντεμετώπισε διὰ τῶν ἀντιρρητικῶν του τὸν Λέοντα Γ' Ἴσαυρον καὶ ἐκεῖ συνέθηκε τὸ θεολογικὸν καὶ ὑμνογραφικόν του ἔργον. Ἡ μετὰ θέρμης μάλιστα ὑπεράσπισις τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων ἐγένετο αἰτία νὰ ὑποβληθῇ εἰς ἐτήσιον ἀναθεματισμὸν κατ' ἐντολὴν τοῦ Κωνσταντίνου Ε', ὅστις καὶ χλευαστικῶς μετήλλαξε τὸ ἐπίθετον τοῦ Ἰωάννου ἀπὸ Μανσοὺρ εἰς *Μανζηρός*, ὅπερ παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις ἐσήμαινε νόθος[2].

Ἡ ἡμερομηνία τοῦ θανάτου του 4 Δεκεμβρίου 749[3] δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ἀσφαλής. Γεγονὸς πάντως εἶναι ὅτι τὸ 753 εἶχε πλέον ἀποθάνει, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς χαρακτηριστικῆς φράσεως τῆς κατὰ τὸ ἔτος αὐτὸ συνελθούσης ἐν Ἱερείᾳ εἰκονομαχικῆς συνόδου *«ἡ Τριὰς τοὺς τρεῖς καθεῖλε»* (τ.ἔ. Γερμανὸν Α' Κωνσταντινουπόλεως, Ἰωάννην Δαμασκηνὸν καὶ Γεώργιον Κύπρου), ἥτις μετετράπη ὑπὸ τῶν πατέρων τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς εἰς τὸ *«ἡ Τριὰς τοὺς τρεῖς ἐδόξασεν»*[4]. Ἡ ἁγιοποίησίς του δὲν ἐβράδυνε μετὰ τὸν θάνατόν του· κατετάχθη εἰς τοὺς ὁσίους καὶ ἡ μνήμη του τιμᾶται τῇ δ' Δεκεμβρίου.

2. Ἔργον Ὑμνογραφικόν[5]. Εἰς οὐδένα τῶν Βυζαντινῶν ὑμνογράφων προσγράφεται τόσον μέγα πλῆθος ποικίλων ὕμνων, ὅσον εἰς τὸν Ἰωάννην Δαμασκηνόν. Τὸ Β' τροπάριον τῆς θ' ᾠδῆς τοῦ εἰς τὴν μνήμην του κανόνος εἶναι χαρακτηριστικὸν ἐν προκειμένῳ: *«Ἁγίων τὰ τάγματα, ὑμνολογήσας ὅσιε, τὴν ἁγνὴν Θεοτόκον, Χριστοῦ τὸν Πρόδρομον, αὖθις Ἀποστόλους, προφήτας σὺν ἀσκηταῖς, σοφοὺς διδασκάλους, δικαίους καὶ μάρτυρας, ἐν ταῖς τούτων νῦν αὐλίζῃ σκηναῖς»*. Ἡ εὐρύτης ὅμως τῆς παραγωγῆς καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς ἀπορρέοντα πολλαπλᾶ ζητήματα δυσχεραίνουν ἀφαντάστως τὸ ἔργον τῆς ἐπιστημονικῆς ἐξακριβώσεως, οὕτως ὥστε ἡ σχετικὴ ἔρευνα νὰ προχωρῇ βραδύτατα[6].

Ἡ βάσις τοῦ προβλήματος εἶναι κατὰ πόσον τὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα *«Ἰωάννου μοναχοῦ»* φερόμενα ἔργα εἶναι αὐτοῦ τοῦ Δαμασκηνοῦ ἢ καὶ ἄλλων ὁμωνύμων, διότι, ἐξ ὅσων μέχρι τοῦδε γνωρίζομεν, ἔχει διαπιστωθῇ σύγχυσις εἴτε ὑπὸ τῶν

---

1. Εὐστρατιάδης, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 398.
2. Θεοφάνης, de Boor I, 417,16-21.
3. Εἰς ἣν κατέληξεν ὁ S. Vailhé, Date de la mort de saint Jean Damascène ÉO 9, 1906, σσ. 28 - 30
4. Πρβλ. M. Jugie, DTC VIII[1], στ. 695.
5. Διὰ τὰς παλαιοτέρας μελέτας Βλ. Krumb. - Σωτ. Β', σσ. 558 - 562 καὶ Γ.Ζ., Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ὡς ὑμνογράφος καὶ ἡ κατ' αὐτὸν ἐκκλησιαστικὴ ὑμνῳδία, Σαββατιαία Ἐπιθεώρησις Α', 1877 - 1878, σσ. 486 - 492, 537 - 542, 611 - 615, 626 - 630.
6. Πρβλ. J. M. Hoeck, Ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 53 - 54.

γραφέων τῶν κωδίκων εἴτε ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν προελθοῦσα πρὸς τὰ ἔργα ἄλλων ὑμνογράφων οἷοι ὁ Ἰωάννης Μαυρόπους, μητροπολίτης Εὐχαΐτων[1], ὁ Ἰωάννης Θηκαρᾶς, ὁ Ἰωάννης Ἀρκλᾶς. Ἡ διάκρισις δὲν εἶναι εὐχερὴς καὶ θὰ ἀπαιτηθῆ ἀρκετὸς χρόνος, διὰ νὰ μελετηθῆ πᾶσα ἡ χειρόγραφος παράδοσις καὶ συναχθοῦν τὰ ἀνάλογα συμπεράσματα. Τοῦ ἔργου τούτου κατὰ τὸ παρελθὸν εἶχεν ἐπιληφθῆ ὁ Σωφρ. Εὐστρατιάδης μελετήσας ἁγιορειτικοὺς καὶ παρισινοὺς ἰδίᾳ κώδικας, χωρὶς ὅμως νὰ ἐξαντλήσῃ τὸ θέμα[2].

Ὡς νῦν ἔχει τὸ πρᾶγμα, τὰ θεωρούμενα ὅτι ἀνήκουν εἰς τὸν Δαμασκηνὸν διακρίνονται εἰς κανόνας ἢ εἱρμοὺς μόνους καὶ εἰς ἰδιόμελα στιχηρά, δοξαστικὰ ἢ καὶ νεκρώσιμα τροπάρια. Οἱ κανόνες, ποιητικὰ συνθέματα προελθόντα ἐκ τῆς στιχολογήσεως τῶν ἐννέα ᾠδῶν τοῦ Ὄρθρου, πρὸς ἑκάστην τῶν ὁποίων ἀρχικῶς συνήπτοντο τροπάρια, ἀποσπασθέντα μετὰ ταῦτα, εὗρον τὴν μεγίστην ἀνάπτυξίν των κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Δαμασκηνοῦ ὑπὸ τῶν σαββαϊτῶν ὑμνογράφων. Ἑπόμενον λοιπὸν εἶναι οὗτος νὰ ἔχῃ συνθέσει πολλοὺς καὶ μάλιστα πρωτοτύπους, οὐχὶ προσομοίους.

Πρωτότυποι εἶναι οἱ ἐν τοῖς λειτουργικοῖς βιβλίοις ἔτι καὶ νῦν ἐν χρήσει τρεῖς ἰαμβικοὶ κανόνες εἰς τὰ Χριστούγεννα, τὰ Θεοφάνεια καὶ τὴν Πεντηκοστήν[3]. Τὸ λεκτικόν των εἶναι ἀρχαιοπρεπές, ἡ δὲ ἀκροστιχίς των τετράστιχον εἰς δακτυλικὸν ἑξάμετρον. Ὁ εἰς τὴν Πεντηκοστὴν ἀποδίδεται εἰς τὸν Ἰωάννην Ἀρκλᾶν, ἡ σχέσις του δὲ πρὸς τὸν Δαμασκηνὸν ἀμφισβητεῖται ἤδη ὑπὸ τοῦ Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης[4]. Τὴν σύνθεσιν καὶ τῶν τριῶν ἀνάγει εἰς τὸν Ἀρκλᾶν ὁ πτρχ. Ἰωάννης Μερκουρόπωλος[5], ἐνῷ ἀντιθέτως οἱ Ἀλλάτιος καὶ Βαρθολομαῖος Κουτλουμουσιανὸς προσπαθοῦν νὰ ταυτίσουν αὐτὸν πρὸς τὸν Δαμασκηνόν[6]. Τὴν πατρότητά των ἠμφεσβήτησε καὶ ὁ Εὐστρατιάδης[7]. Γεγονὸς πάντως εἶναι ὅτι ἡ ξενίζουσα σύνθεσίς των ἐκί-

---

1. Περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ A. Mai ἀποδόσεως εἰς τὸν Δαμασκηνὸν ἓξ κανόνων τοῦ Μαυρόποδος ἐν Spicilegium Romanum II, 1839, σσ. 17 ἑξ. [=PG 96, στ. 1372 - 1408] ὅρα J. Hussey, The authorship of the six hymni attributed to st. John of Damascus, Journal of theological Studies 47, 1946, σσ. 200 - 203. Πρβλ. καὶ Ἀρχ. Μεθοδίου Φούγια, Ἰωάννης Μαυρόπους, μητροπολίτης Εὐχαΐτων, Ἀλεξάνδρεια 1955, σσ. 67 - 69.

2. Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς καὶ τὰ ποιητικὰ αὐτοῦ ἔργα, ΝΣ ΚϚ' - ΚΗ' εἰς πολλὰς συνεχείας σημειουμένας περαιτέρω [βασικὴ μελέτη].

3. Ἐξεδόθησαν καὶ ὑπὸ A. Nauck Canones iambici cum commentario et indice verborum, Bulletin de l'Académie Imper. des sciences, t. 6. Petersbourg 1894, σσ. 199 - 224.

4. Πρβλ. Ἀθ. Κομίνη, Γρηγόριος Πάρδος μητροπολίτης Κορίνθου καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ, Ρώμη - Ἀθῆναι 1960, σσ. 114 - 115.

5. Βίος, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 349.

6. Τρεμπέλας, σ. 161.

7. ΝΣ ΚϚ', 1931, σ. 499.

νησε τὸ ἐνδιαφέρον πρὸς μελέτην καὶ σύνταξιν μάλιστα ἑρμηνειῶν καὶ εἰδικῶν λεξιλογίων [1].

Πιθανότητας πλείονας γνησιότητος ἔχουν οἱ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰωάννου μοναχοῦ φερόμενοι εἱρμοὶ [2] κανόνων μετὰ ὀκτώ, ἀλλ' οὐχὶ σπανίως καὶ ἐννέα ᾠδῶν, ὧν τινες ἔχουσαι δύο εἱρμούς. Οἱ πλεῖστοι εἶναι ἀναστάσιμοι, εἷς εἰς τὴν Κυριακὴν τοῦ Πάσχα (ἦχος α' : *Ἀναστάσεως ἡμέρα*...), εἷς σταυρώσιμος (ἦχος πλ. Β' : *Τὸ ἐρυθραῖον πέλαγος ῥάβδῳ τεμών*...) καὶ πολὺ ὀλίγοι εἰς ἀκινήτους ἑορτάς. Πρὸς αὐτοὺς ἐποιήθησαν προσόμοιοι κανόνες ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ ἄλλων ὑμνογράφων. Οἱ εἱρμοὶ π.χ. *Ἀνοίξω τὸ στόμα μου* (ἦχος δ') εἶναι ποίημα τοῦ Ἰωάννου εἰς τὴν κοίμησιν τῆς Θεοτόκου, προσόμοιοι δὲ πρὸς αὐτοὺς κανόνες εἶναι οἱ εἰς τὴν Ἀκάθιστον Ἰωσὴφ τοῦ Ὑμνογράφου [3] καὶ ὁ εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν τοῦ Θεοφάνους.

Αὐτοτελεῖς κανόνας ἐποίησε πολλοὺς ὁ Δαμασκηνός. Κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Εὐστρατιάδου κατάταξιν [4] οἱ εἰς διαφόρους ἑορτὰς ἁγίων τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ ἀνέρχονται εἰς 75, οἱ τῆς Παρακλητικῆς ἀναστάσιμοι εἰς 15, ἀνὰ δύο εἰς ἕκαστον ἦχον, πλὴν τοῦ πλ. β' οὐδένα ἔχοντος καὶ τοῦ πλ. δ' ἔχοντος τρεῖς. Ἐν τῷ Τριῳδίῳ μόνον ἐν τετραῴδιον ὑπάρχει τῷ Σαββάτῳ τοῦ Λαζάρου (ἦχος πλ. δ', ᾠδὴ ϛ' : *Θεὸς ὢν ἀληθινός*...).

Οἱ τοῦ Πεντηκοσταρίου εἶναι τρεῖς : Τῇ Κυριακῇ τοῦ Πάσχα (ἦχος α' : *Καθαρθῶμεν τὰς αἰσθήσεις*...), τῇ Κυριακῇ τοῦ Θωμᾶ (ἦχος α' : *Σήμερον ἔαρ ψυχῶν*......) καὶ τῇ Πέμπτῃ τῆς Ἀναλήψεως (ἦχος πλ. α' : *Ἄσωμεν, πάντες λαοί*...). Εἰς τὴν Θεοτόκον εἰδικῶς ἀναφέρονται 21 κανόνες καὶ εἰς τοὺς ὀκτὼ ἤχους [5].

Ποιητικὰς ἀρετὰς μεγαλυτέρας τῶν κανόνων, ὡς ἐκ τῆς φύσεώς των, ἔχουν τὰ ἰδιόμελα (στιχηρὰ αἴνων, ἀποστίχων, λιτῆς, δοξαστικά, νεκρώσιμα) τῶν ὁποίων θεωρεῖται ποιητής. Πολλὰ τούτων εἶναι ἤδη ἐν χρήσει εἰς τὰ λειτουργικὰ βιβλία, ἄλλα παραμένουν ἀνέκδοτα [6]. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἁπλότης των εἰς

---

1. Ed. Luigi De Stefani, Il lessico ai canoni giambici di Giovanni Damasceno secondo un ms. romano, BZ 21, 1912, σσ. 431 - 435.

2. Ἐξεδόθησαν κατ' ἦχον ὑπὸ Εὐστρατιάδου, Εἱρμολόγιον, Paris 1932. Ὁ Αὐτὸς ἐσημείωσε τὰς ἀπαρχάς των, 531 τὸν ἀριθμόν, καὶ ἐν ΝΣ ΚϚ', 1931, σσ. 502 - 512, 530 - 538, 610 - 617, 666 - 669.

3. Πρβλ. πρόσθεν σσ. 168 - 170.

4. ΝΣ, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 669 - 681, 732 - 736, ΚΖ', 1932, σσ. 28 - 33.

5. Διὰ τοὺς τοῦ α' ἤχου πρβλ. καὶ Εὐστρατιάδου, Θεοτοκάριον, Paris, 1931, εἰς τοὺς ἀριθ. 10, 14, 15, 16, 17, 18.

6. Ὧν τινὰ ἐξέδωκεν ὁ Εὐστρατιάδης καταγράφων τὰ ἰδιόμελα τοῦ Ἰωάννου ἐν ΝΣ ΚΖ', 1932, σσ. 33 - 44, 111 - 123, 165 - 177, 216 - 224, 329 - 353, 415 - 422, 450 - 472, 514 -534, 570 - 585, 644 - 664, 698 - 719, ΚΗ', 1933, σσ. 11 - 25. Ἄλλα ἐκ τοῦ Λαυριωτικοῦ κώδ. Γ' 67 (307) ἐξέδωκεν ὁ Σπυρίδων Λαυριώτης, Θεολογία Θ', 1931, σσ. 340 - 349.

τὸν ρυθμὸν καὶ τὴν φράσιν. Ἐκ τῶν Μηναίων : Εἰς τὰ Θεοφάνεια (ἦχος β'): *Σήμερον ὁ Χριστὸς ὑπὸ Πατρὸς υἱὸς προσμαρτυρεῖται· σήμερον τὸ πνεῦμα κατέρχεται περιστερᾶς ἐν εἴδει, τῶν ἀγγέλων αἱ στρατιαὶ θαυμάζουσι τὸν δεσπότην καθορῶσαι γυμνούμενον. Ἰορδάνης ἐν ὕδατι δέχεται, Ἰωάννης βαπτίζει δὲ σύντρομος· ἡμεῖς δὲ ἀκαταπαύστως βοῶμεν· δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία*[1].

Εἰς τὴν μνήμην Πέτρου καὶ Παύλου (ἦχος α'): *Πέτρον, τῆς Ἐκκλησίας τὴν βάσιν, ἱερῶν ἀνθέων στεφάνῳ οἱ πιστοὶ καταστέψωμεν· σήμερον γὰρ τοῦ Εὐαγγελίου τὸν δρόμον πληρώσας, τὸ σωτήριον πίνων ποτήριον τῷ διὰ σταυροῦ πάθει δοξάζεται καὶ τοὺς ὡραίους πόδας τῆς ἀπὸ γῆς πορείας πρὸς οὐρανὸν ἀντιστρέψας ἀνατρέχει πρὸς τὸν διδάσκαλον, αὐτῷ πρεσβεύων ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν*[2].

Τὰ τοῦ Τριῳδίου ἄρχονται ἀπὸ τοῦ Σαββάτου τοῦ Λαζάρου ἐκτεινόμενα καθ' ὅλην τὴν Μ. Ἑβδομάδα. Ἐκ τῶν τῆς Μ. Τρίτης (ἦχος πλ. β'): *Ὁ Νυμφίος ὁ κάλλει ὡραῖος, παρὰ πάντας ἀνθρώπους, ὁ συγκαλέσας ἡμᾶς, πρὸς ἑστίασιν πνευματικὴν τοῦ νυμφῶνός σου, τὴν δυσείμονά μου μορφήν, τῶν πταισμάτων ἀπαμφίασον, τῇ μεθέξει τῶν παθημάτων σου, καὶ στολὴν δόξης κοσμήσας, τῆς σῆς ὡραιότητος, δαιτυμόνα φαιδρὸν ἀνάδειξον, τῆς βασιλείας σου ὡς εὔσπλαγχνος.*

Εἰς τὸ Πεντηκοστάριον ἀνήκουν πολὺ περισσότερα, δεῖγμα καὶ τοῦτο ὅτι ὁ Δαμασκηνὸς προετίμα τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν Ἀνάστασιν θέματα, ὡς ἄλλως τε δεικνύει καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἀναστασίμων εἱρμῶν του. Ἐν τῇ Τετάρτῃ τῆς Μεσοπεντηκοστῆς ἀπαρτίζεται ἀποκλειστικῶς ἐκ δύο γραφικῶν χωρίων (Ἰω. ζ', 38 καὶ η', 12), ἦχος πλ. β': *Ἀδελφοὶ ἀγαπητοί, τάδε λέγει ὁ Θεός· ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, καθὼς εἶπεν ἡ Γραφή, ποταμοὶ ῥεύσουσιν ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ ὕδατος ζῶντος· ὁ ἀκολουθῶν ἐμοὶ οὐ μὴ περιπατήσει ἐν τῇ σκοτίᾳ, ἀλλ' ἕξει τὸ φῶς τῆς ἀθανάτου ζωῆς*[3].

Ἀλλὰ καὶ ἡ Θεοτόκος ἦτο ἐκ τῶν προσφιλεστέρων εἰς τὴν μοῦσαν του θεμάτων. Τὰ εἰς αὐτὸν προσγραφόμενα *Θεοτοκία* εἶναι ἀρκετὰ μεγάλου ἀριθμοῦ, ἀποδεικνύοντα τὴν εὐλάβειαν ἣν ὁ ποιητὴς ἔτρεφε πρὸς τὴν Θεομήτορα.

Καὶ νεκρωσίμων στιχηρῶν πλῆθος ἀποδίδεται εἰς τὸν Δαμασκηνόν, ἐκ τῶν ὁποίων τινὰ ψάλλονται εἰς τὴν νεκρώσιμον εἰς ἱερεῖς ἀκολουθίαν, ἐκεῖθεν δὲ ὀκτὼ (ἓν εἰς ἕκαστον ἦχον) μετήχθησαν εἰς τὴν εἰς κοσμικούς[4].

Ζήτημα ὁλόκληρον εἶναι ποία ὑπῆρξεν ἡ συμβολὴ τοῦ Δαμασκηνοῦ εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς Ὀκτωήχου. Βεβαίως ὅ τι περιλαμβάνεται ἐκεῖ δὲν εἶναι ἀπο-

---

1. Εὐστρατιάδης ΝΣ ΚΖ', σσ. 166 - 167.
2. Αὐτόθι, σσ. 221 - 222.
3. Αὐτόθι, σ. 585.
4. Πρβλ. ἐν τέλει τοῦ παρόντος τόμου τὸ *Ἐπίμετρον*.

κλειστικῶς ἰδικόν του ἔργον [1], ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν τὴν παρουσίαν του εἰς τοὺς κανόνας καὶ τὰ στιχηρά. Ὁ Εὐστρατιάδης [2] δὲν διστάζει νὰ ἀποδώσῃ εἰς αὐτὸν καὶ τὰ λεγόμενα *Ἀνατολικὰ στιχηρά*, πιστεύων ὅτι ὠνομάσθησαν οὕτως ὡς προερχόμενα ἐξ Ἀνατολῆς, τῆς Ἱερουσαλήμ.

Εἰς τὸν Δαμασκηνὸν ἀποδίδεται καὶ εὐχὴ «εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον, διὰ στίχων κατὰ Ἀλφάβητον» ὑπὸ τοῦ Νικοδήμου Ἁγιορείτου [3] : *Ἀνεσπέρου Φωτὸς ἡ γεννήτρια, | ἐξαγγέλλοντι πρόσσχες μοι δέομαι· | βεβορβόρωμαι γὰρ καὶ ῥερύπωμαι*... Ἡ εὐχὴ αὕτη εἶναι προσομοία πρὸς τὴν «εὐχὴν κατὰ στίχον» τὴν προσγραφομένην εἰς τὸν Ρωμανὸν [4] πρὸς τὸν Χριστὸν καὶ τὴν Θεοτόκον ἐκ στίχων ἑνδεκασυλλάβων : *Δεῦτε πάντες, πιστοί, προσκυνήσωμεν*, μετὰ δὲ τὸ πέρας τῆς ἀλφαβητικῆς ἀκροστιχίδος ἀκροστιχίζεται ἡ λ. *Ἰωάννου*.

Ἡ εἰς στίχους ἀνακρεοντείους πρὸ τῆς Μεταλήψεως εὐχὴ κειμένη ἐν τῷ Ὡρολογίῳ καὶ ἀποδιδομένη εἰς αὐτὸν (: *Ἀπὸ ῥυπαρῶν χειλέων | ἀπὸ βδελυρᾶς καρδίας*... εἶναι πλέον γνωστὸν ὅτι εἶναι ποίημα Συμεὼν τοῦ Νέου Θεολόγου.

Καὶ τὴν ποίησίν του ὡς καὶ τὰ λοιπὰ θεολογικά του ἔργα διακρίνουν δύο βασικὰ στοιχεῖα, τὸ ὅτι ἐπιδιώκει πάντοτε εὐκαιρίαν νὰ διατυπώσῃ δογματικὰς ἀπόψεις, πρᾶγμα ἔκδηλον εἰς τὰ ἐν τῇ Παρακλητικῇ ἔργα του, καὶ τὸ ὅτι χρησιμοποιεῖ εὐρέως τοὺς Πατέρας, ὧν ἐκμεταλλεύεται τὰ χωρία καὶ παράδειγμα ἔστω ὁ εἰς τὴν Κυριακὴν τοῦ Πάσχα κανὼν ἀποτελῶν ἐράνισμα ἐκ τῶν λόγων Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου [5].

Εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ δογματικοῦ ἔργου τοῦ Δαμασκηνοῦ (ὅπερ δὲν εἶναι πρωτότυπον, ἀλλὰ συγκεντρωτικὸν τῶν ὑγιῶν ἀπόψεων καὶ διδασκαλιῶν τῆς Ἐκκλησίας) καὶ τῆς πατρότητος τοῦ ἀποδιδομένου εἰς αὐτὸν πεζογραφήματος *«Βαρλαὰμ καὶ Ἰωάσαφ»*, δὲν εἰσερχόμεθα ἐδῶ.

1. Πρβλ. Τρεμπέλαν, σ. 163.
2. ΝΣ ΚΗ', 1933, σσ. 15 - 16
3. Ἐπιτομὴ ἐκ τῶν προφητανακτοδαβιτικῶν Ψαλμῶν..., σσ. 129 - 130.
4. Βλ. πρόσθεν σσ. 101 - 102.
5. Πρβλ. Τρεμπέλαν, σ. 175.

Μικρὸν βιογραφικὸν - βιβλιογραφικὸν σημείωμα περὶ τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ ἰταλικὴν μετάφρασιν τοῦ ἰαμβικοῦ κανόνος Εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Κυρίου ἀπὸ τὸν Raf. Cantarella, Poeti Bizantini II, 1948, σσ. 142 - 146

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

Η ΜΟΡΦΗ ΚΑΙ ΤΟ ΘΕΜΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

ΤΟ ΘΕΜΑ ΚΑΙ Η ΓΛΩΣΣΑ

1. Τὸ θέμα καὶ ὁ μεταπλασμός του. Ἐφ' ὅσον τὸ ποιητικὸν ὑλικὸν ἐχρησιμοποιεῖτο κατὰ τὰς ἀκολουθίας, ἀναγκαίως θὰ ἔπρεπε νὰ προσαρμόζεται πρὸς τὸν ἑορταστικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα. Ἑορταζομένων ἑπομένως τῶν ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης προφητῶν καὶ ἁγίων, ἀναγκαίως τὸ θέμα ἔπρεπε ν' ἀνατρέχῃ εἰς τὴν Π.Δ. (θυσία τοῦ Ἀβραάμ, ἑορτὴ προφήτου Ἐλισσαίου), ὅταν δ' ἀφεώρα εἰς τὸν Χριστόν, τὴν Θεοτόκον, τοὺς ἀποστόλους, τὴν γέννησιν, τὴν διδασκαλίαν, τὰ θαύματα, τὴν σταύρωσιν, τὴν ἀνάστασιν καὶ τὴν ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου, τὸν Πρόδρομον, τὸν βίον καὶ τὰ ἔργα τῆς Θεοτόκου καὶ τὴν δρᾶσιν τῶν ἀποστόλων, εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην. Οὕτως αὐτούσια τμήματα τῆς Π. καὶ Κ. Διαθήκης ἀπετέλεσαν τὸν πυρῆνα τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ποιήσεως καὶ δὴ τὸ θεματικόν της ἀντικείμενον. Ἀλλ' οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ψυχικὴν εὐφορίαν τῶν πρώτων Χριστιανῶν νὰ δοξολογήσουν τὸν Θεὸν Πατέρα ἢ τὸν Λόγον Λυτρωτὴν δι' ἰδίων τροπαρίων καὶ ὕμνων διαφόρων μὲν καθ' ὑπόθεσιν τῶν γραφικῶν κειμένων, τηρουμένων ὅμως εἰς αὐτοὺς τῆς ἱστορίας τῶν Γραφῶν καὶ τοῦ δόγματος.

Ἡ ἀναγωγὴ εἰς τὰ κείμενα τῆς Γραφῆς εἶναι διττή : Ἄμεσος (μὲ παράθεσιν χωρίων ὁλοκλήρων) ἢ περιληπτική. Οὕτω π.χ. εἰς ἰδιόμελον τοῦ ἑσπερινοῦ τῆς Πεντηκοστῆς : *Παράδοξα σήμερον εἶδον τὰ ἔθνη πάντα | ἐν πόλει Δαυΐδ, | ὅτε τὸ Πνεῦμα κατῆλθε τὸ ἅγιον | ἐν πυρίναις γλώσσαις, | καθὼς ὁ θεηγόρος Λουκᾶς ἀπεφθέγξατο. | Φησὶ γάρ· Συνηγμένων τῶν μαθητῶν τοῦ Χριστοῦ | ἐγένετο ἦχος καθάπερ φερομένης βιαίας πνοῆς, | καὶ ἐπλήρωσε τὸν οἶκον οὗ ἦσαν καθήμενοι· | καὶ πάντες ἤρξαντο φθέγγεσθαι, | ξένοις ῥήμασι, ξένοις δόγμασι, | ξένοις διδάγμασι, τῆς ἁγίας Τριάδος.* Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ ποιητὴς εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ κείμενον τῶν *Πράξεων* τῶν ἀποστόλων, συγγραφεισῶν ὡς γνωστὸν ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ, β' 1 - 4 : *«Καὶ ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς ἦσαν πάντες ὁμοῦ ἐπὶ τὸ αὐτό· καὶ ἐγένετο ἄφνω ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἦχος ὥσπερ φερομένης πνοῆς βιαίας καὶ ἐπλήρωσεν ὅλον τὸν*

οἶκον οὗ ἦσαν καθήμενοι, καὶ ὤφθησαν αὐτοῖς διαμεριζόμεναι γλῶσσαι ὡσεὶ πυρός, καὶ ἐκάθισαν ἐφ' ἕνα ἕκαστον αὐτῶν καὶ ἐπλήσθησαν πάντες Πνεύματος ἁγίου, καὶ ἤρξαντο λαλεῖν ἑτέραις γλώσσαις, καθὼς τὸ Πνεῦμα ἐδίδου ἀποφθέγγεσθαι αὐτοῖς».

Τοῦτ' αὐτὸ συμβαίνει καὶ μὲ τὸ ἀπολυτίκιον τῆς Μ. Παρασκευῆς: *«Ὁ εὐσχήμων Ἰωσὴφ | ἀπὸ τοῦ ξύλου καθελὼν | τὸ ἄχραντόν σου σῶμα, | σινδόνι καθαρᾷ εἱλήσας καὶ ἀρώμασιν, | ἐν μνήματι καινῷ | κηδεύσας ἀπέθετο»*, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἡ παραδοθεῖσα ἐκτενῶς ὑπὸ τῶν Εὐαγγελιστῶν ἀποκαθήλωσις καὶ ταφὴ δίδεται διὰ τοῦ τροπαρίου ὅσον τὸ δυνατὸν συντομώτερον.

Τὸ θέμα εἰς τὰς δύο ἀνωτέρω περιπτώσεις, αὐτούσιον ἢ περιληπτικόν, οὔτε ἐπεκτείνεται συμβολικῶς διὰ νὰ χρησιμεύσῃ εἰς ἀπόδοσιν τοῦ βάθους τῆς ψυχικῆς καταστάσεως τοῦ ποιητοῦ, οὔτε καὶ συμπλέκεται μετὰ γεγονότος τῆς ἡμέρας (ἑορτῆς ἁγίου, συμβάντος ἱεροῦ). Ἀλλὰ τοῦτο συμβαίνει συχνότατα, ὥστε τὸ γραφικὸν θέμα νὰ εἶναι ἁπλῆ ἀφορμή, εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν, ἢ ἁπλῶς τὸ ἓν σκέλος τῆς ὑποθέσεως. Οὕτω π.χ. ἐκ τῆς *Γενέσεως* εἶναι γνωστόν, ὅτι ὁ Ἰακώβ, ὅταν ἦλθεν εἰς ὥραν γάμου, μετέβη κοντὰ εἰς τὸν θεῖον του, ἀδελφὸν τῆς μητρός του Λάβαν, διὰ νὰ λάβῃ ὡς σύζυγον μίαν τῶν θυγατέρων του. *«Τῷ δὲ Λάβαν ἦσαν δύο θυγατέρες, ὄνομα τῇ μείζονι Λεία καὶ ὄνομα τῇ νεωτέρᾳ Ραχήλ. οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ Λείας ἀσθενεῖς. Ραχὴλ δὲ ἦν καλὴ τῷ εἴδει καὶ ὡραία τῇ ὄψει σφόδρα· ἠγάπησε δὲ Ἰακὼβ τὴν Ραχὴλ καὶ εἶπε· δουλεύσω σοι ἑπτὰ ἔτη περὶ τῆς Ραχήλ, τῆς θυγατρός σου τῆς νεωτέρας»* (κθ', 16 - 18). Μετὰ ἑπταετῆ ὅμως δούλευσιν ὁ Ἰακὼβ ἐξαπατᾶται καὶ ἀνακαλύπτει ὅτι, ἀντὶ τῆς Ραχὴλ τῆς ὑπεσχημένης, ἐδόθη αὐτῷ ἡ Λεία ἡ πάσχουσα ἐξ ὀφθαλμίας. Ἐζήτησε λοιπὸν νὰ λάβῃ ὡς δευτέραν σύζυγον τὴν ἀγαπηθεῖσαν *«ἠγάπησε δὲ Ραχὴλ μᾶλλον ἢ Λείαν· καὶ ἐδούλευσε αὐτῷ* (τῷ Λάβαν) *ἑπτὰ ἔτη ἕτερα»* (κθ', 30). Ἔτσι συνεζεύχθη καὶ μὲ τὴν Ραχήλ, ἀλλὰ τέκνα ἀπέκτησε ἀπὸ τὴν Λείαν. Ἰδοὺ πῶς ἐχειρίσθη τὸ θέμα Ἀνδρέας ὁ Κρήτης: *«Τὸν καύσωνα τῆς ἡμέρας | ὑπέμεινε δι' ἔνδειαν | ὁ πατριάρχης |* [Ἰακὼβ] *καὶ τὸν παγετὸν τῆς νυκτὸς ἤνεγκε, | καθ' ἡμέραν κλέμματα ποιούμενος, | ποιμαίνων, πυκτεύων, δουλεύων, | ἵνα τὰς δύο | γυναῖκας εἰσαγάγηται. | Γυναῖκάς μοι δύο νόει | τὴν πρᾶξιν καὶ τὴν γνῶσιν | ἐν θεωρίᾳ. | τὴν μὲν Λείαν πρᾶξιν, ὡς πολύτεκνον, | τὴν Ραχὴλ δὲ γνῶσιν ὡς πολύπονον· | καὶ γὰρ ἄνευ πόνων οὐ πρᾶξις, | οὐ θεωρία, | ψυχή, κατορθωθήσεται»*. Εἰς τὴν Γραφὴν ὑπάρχει τὸ γεγονός· εἶναι καὶ αὐτὸ διδακτικόν, ἐξαίρεται δι' αὐτοῦ ἡ ἐργατικότης καὶ ἡ ἐπιμονὴ τοῦ πατριάρχου Ἰακώβ. Ἀλλ' ὁ Ἀνδρέας τὸ μὲν γεγονὸς ὑπομιμνήσκει — καθὸ γραφικὸν ἔπρεπεν εὐκόλως ν' ἀνέρχεται εἰς τὴν μνήμην — πέρα δὲ τῆς ὑπομνήσεως μεταχειρίζεται τοῦτο ὡς διδακτικὸν *σύμβολον*. Ἡ πρώτη σύζυγος εἶναι ἡ *πρᾶξις*, ἡ δὲ δευτέρα ἡ *γνῶσις* ἐν θεωρίᾳ. Ἡ ἁπλότης τοῦ συμβολισμοῦ δὲν ἔχει τίποτε τὸ πομπῶδες ἢ τὸ μυστικὸν καὶ εἶναι καθαρῶς ἐπιγραμματική.

Ἂν ἐξετάσωμεν τώρα τὸν εἱρμὸν τῆς Κασίας *«Κύματι θαλάσσης | τὸν κρύψαντα πάλαι | διώκτην τύραννον | ὑπὸ γῆς ἔκρυψαν | τῶν σεσωσμένων οἱ παῖδες· | ἀλλ' ἡμεῖς ὡς αἱ νεάνιδες | τῷ κυρίῳ ᾄσωμεν | ἐνδόξως γὰρ δεδόξασται»*, θὰ ἴδωμεν ὅτι τὸ γνωστότατον αὐτὸ μουσικῶς μέλος ἔχει θέμα εἰλημμένον ἀπὸ τὴν Ἔξοδον (ιδ' 26 - 30), ὅπου ὁ Θεὸς καταποντίζει τοὺς Αἰγυπτίους, καταδιώκοντας τοὺς Ἑβραίους: *«Εἶπε δὲ κύριος πρὸς Μωυσῆν· ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου ἐπὶ τὴν θάλασσαν καὶ ἀποκαταστήτω τὸ ὕδωρ, καὶ ἐπικαλυψάτω τοὺς Αἰγυπτίους, ἐπί τε τὰ ἅρματα καὶ τοὺς ἀναβάτας· ἐξέτεινε δὲ Μωυσῆς τὴν χεῖρα ἐπὶ τὴν θάλασσαν καὶ ἀποκατέστη τὸ ὕδωρ πρὸς ἡμέραν ἐπὶ χώρας. οἱ δὲ Αἰγύπτιοι ἔφυγον ὑπὸ τὸ ὕδωρ. καὶ ἐξετίναξε κύριος τοὺς Αἰγυπτίους μέσον τῆς θαλάσσης. καὶ ἐπαναστραφὲν τὸ ὕδωρ ἐκάλυψε τὰ ἅρματα καὶ τοὺς ἀναβάτας καὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν Φαραὼ τοὺς εἰσπεπορευμένους ὀπίσω αὐτῶν εἰς τὴν θάλασσαν. καὶ οὐ κατελείφθη ἐξ αὐτῶν οὐδὲ εἷς. οἱ δὲ υἱοὶ Ἰσραὴλ ἐπορεύθησαν διὰ ξηρᾶς ἐν μέσῳ τῆς θαλάσσης... καὶ ἐρρύσατο κύριος τὸν Ἰσραὴλ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐκ χειρὸς τῶν Αἰγυπτίων»*. Τὸ ἐπεισόδιον εἶναι γνωστότατον καὶ παρέχει συνήθως τὸ θέμα εἰς πάντας τοὺς εἱρμοὺς τῆς πρώτης ᾠδῆς ἑκάστου κανόνος. Αὐτὸ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ποιητὴς ὤφειλε τετριμμένον θέμα νὰ καταστήσῃ νέον καὶ εὐχάριστον, τὸν ὠθεῖ εἰς μεταβολήν, οὐχὶ τῆς ἀληθείας ἀλλὰ τῆς ἐκφράσεως καὶ εἰς σύνδεσιν πρὸς τὸ γεγονὸς τῆς ἡμέρας (Μ. Σάββατον), τὴν σταύρωσιν τοῦ Κυρίου. Εἰς τὸν εἱρμὸν οἱ ἀπόγονοι τῶν σεσωσμένων Ἑβραίων ἔκρυψαν τὸν Ἰησοῦν εἰς τὸ μνῆμα, τὸν ἐθανάτωσαν, ἐνῷ αὐτὸς ὑπῆρξεν ὁ διὰ τοῦ κύματος τῆς θαλάσσης κρύψας, θανατώσας τοὺς Αἰγυπτίους. Οἱ πιστοὶ ὅμως, πληροῦντες τοὺς ναοὺς κατὰ τὸν ὄρθρον τοῦ Μ. Σαββάτου καὶ ἀκροώμενοι, δὲν ἐμφανίζουν τοὺς ἀγνώμονας, ἀλλὰ τὰς νεάνιδας, αἱ ὁποῖαι, προεξαρχούσης τῆς Μαριάμ, ᾔνεσαν καὶ ἐδοξολόγησαν τὸν Θεὸν ἐπὶ τῇ διασώσει. Οὕτω τὸ παλαιὸν θέμα, ὡς παλαιὸς οἶνος εἰς νέους ἀσκούς, ἁρμονίζεται πρὸς τὴν νέαν κατάστασιν, τὴν ταφὴν τοῦ Ἰησοῦ καὶ τὴν συγκίνησιν ποὺ γεννᾶται ἐξ αὐτῆς μεταξὺ τῶν πιστῶν.

2. Τὸ θέμα ὡς πρὸς τὸ δόγμα[1]. Φυσικὸν εἶναι ὅτι ποίησις γραφομένη διὰ νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν λατρείαν δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀντιταχθῇ εἰς τὰ δόγματα καὶ νὰ καινοτομήσῃ. Ἑπομένως δέχεται ὡς αὐταπόδεικτον ἀλήθειαν τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δημιουργίαν τοῦ κόσμου, τὸ τριαδικὸν τῆς θεότητος, τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ Χριστοῦ, τὴν διδασκαλίαν, σταύρωσιν, ἀνάστασιν καὶ ἀνάληψιν αὐτοῦ, τὴν μέλλουσαν Κρίσιν, τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τὴν ἑνότητα τῆς Ἐκκλησίας καὶ πᾶν ὅ τι ἄλλο θεμέλιον τῆς δο-

1. Πρβλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἡμῶν ποίησις καὶ ἡ σχέσις αὐτῆς πρὸς τὸ δόγμα, «Ἀθηνᾶ» ΝΓ', 1949, σσ. 94 - 118.

γματικῆς ἡμῶν πίστεως. Καὶ ὄχι μόνον δέχεται ἀλλὰ καὶ διακηρύττει καὶ ὑμνεῖ τὰ δόγματα καὶ διδάσκει, καὶ πέρα τούτου καταδικάζει τοὺς αἱρετικοὺς ὡς ἀσεβήσαντας πρὸς τὸν Θεόν.

Βάσις δογματικὴ τῆς Ἐκκλησίας εἶναι τὸ *τρισυπόστατον τῆς Θεότητος* (Πατήρ, Υἱὸς λόγος, Πνεῦμα ἅγιον) τὸ ὁποῖον ἐγκλείει τὸ κοσμογονικόν, τὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως, καὶ τὸ πνευματικὸν στοιχεῖον τῆς πίστεως. Καὶ περὶ μὲν τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πατρὸς δὲν ἐγεννήθη ζήτημα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, συζητήσεις ὅμως μεγάλας ἔφεραν τὰ δύο ἕτερα πρόσωπα τῆς ἁγίας Τριάδος. Περὶ αὐτῆς ἐγράφησαν τὰ ἀκόλουθα, μαζὶ μὲ πολλὰ ἄλλα : Ἰδιόμελον τοῦ ἑσπερινοῦ τῆς Πεντηκοστῆς. *«Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἦν μὲν ἀεὶ καὶ ἔστι καὶ ἔσται | οὔτε ἀρξάμενον, οὔτε παυσόμενον, | ἀλλὰ ἀεὶ Πατρὶ καὶ Υἱῷ συντεταγμένον καὶ συναριθμούμενον, | ζωὴ καὶ ζωοποιοῦν, φῶς καὶ φωτὸς χορηγόν, | αὐτάγαθον καὶ πηγὴ ἀγαθότητος· | δι' οὗ Πατὴρ γνωρίζεται καὶ Υἱὸς δοξάζεται | καὶ παρὰ πάντων γινώσκεται. | Μία δύναμις, μία σύνταξις, μία προσκύνησις, | τῆς ἁγίας Τριάδος»*. Ἀνδρέου Κρήτης : *«Σέ, τριάς, δοξάζομεν τὸν ἕνα Θεόν· | ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος εἶ ὁ Πατήρ, | ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα, | ἁπλῆ οὐσία, μονὰς ἀεὶ προσκυνουμένη»*[1] καὶ *«Τριάς εἰμι ἁπλῆ, ἀδιαίρετος, διαιρετὴ προσωπικῶς | καὶ μονὰς ὑπάρχω τῇ φύσει ἡνωμένη, | ὁ Πατήρ, φησι, καὶ Υἱὸς καὶ θεῖον Πνεῦμα»*[2]. Καὶ τοῦ Μητροφάνους *«Τριφαὴς ὑπάρχουσα θεαρχία ὑποστατικῶς, | ἑνιαία πέφυκας, ὡς σύμμορφος | καὶ κατ' οὐσίαν καὶ βούλησιν»*[3].

Τὸ παράδειγμα τοῦτο ἀρκεῖ νὰ μᾶς δείξῃ ὅτι ὁ ὑμνογράφος δὲν δύναται νὰ κοσμολογήσῃ, οὐδὲ νὰ ἐξέλθῃ τῶν ὁρίων τὰ ὁποῖα τὸ δόγμα προδιέγραψεν. Ἡ δέσμευσις αὐτὴ εἶναι σημαντικωτάτη, ἀλλ' οὕτως ἡ γενικὴ πίστις ἀπῄτει καὶ τὸ θεμέλιον τοῦ πολιτισμοῦ· ἡ βάσις τοῦ κράτους, θὰ ἐσαλεύετο ἂν ὁ ὑμνογράφος ἠρνεῖτο τὸ δόγμα. Διὰ τοῦτο, μολονότι φέρονται ὡς οἱ πρῶτοι εἰσαγαγόντες εἰς τὴν λατρείαν τὴν ποίησιν οἱ αἱρετικοί, δὲν διεσώθησαν οἱ ὑπ' αὐτῶν γραφέντες ὕμνοι, ἀλλὰ παρεδόθησαν εἰς τὸ πῦρ.

Ἡ βαθμιαία διαμόρφωσις τοῦ δόγματος καὶ αἱ σχετικαὶ χριστολογικαὶ συζητήσεις ἀπηχοῦντο εἰς τὴν ὑμνογραφίαν, λαμβάνουσαι ἐκ πρώτης ὄψεως μορφὴν ἐκτροπῶν ἐκ τῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας. Οὕτω π.χ. συνεσχετίσθη πρὸς τὴν χρονολογίαν τοῦ Ἀκαθίστου τὸ χωρίον αὐτοῦ *«Ἴδον παῖδες Χαλδαίων ἐν χερσὶ τῆς Παρθένου | τὸν πλάσαντα χειρὶ τους ἀνθρώπους»*[4]. Ἐλέχθη δηλονότι ὅτι κατὰ τὸν ϛ' ἢ ζ' αἰ., ὅτε διεκρίνετο σαφῶς ὁ Χριστὸς - Υἱὸς ἀπὸ τὸν Πατέρα, θὰ ἦτο ἀσέβεια νὰ ἀναφερθῇ ὁ πλάσας χειρὶ τοὺς ἀνθρώ-

---

1. Christ-Paran., σ. 152.
2. Αὐτόθι, σ. 153.
3. Αὐτόθι, σ. 256.
4. Αὐτόθι, σ. 142.

πους Πατὴρ (Γένεσις Β' 7)[1] κρατούμενος διὰ τῶν χειρῶν τῆς Θεοτόκου, ἐνῷ αὕτη μόνον τὸν Υἱὸν ἠδύνατο νὰ κρατήσῃ. Ταῦτα ὅμως ὑπὸ τὴν μονοφυσιτικὴν ἐπίδρασιν θὰ ἠδύναντο νὰ γίνουν ἀνεκτὰ ἐπὶ Φωτίου πατριάρχου τὸν θ' αἰ.

Ἀλλ' ἰδοὺ ὅτι ἤδη ὁ Ρωμανός[2], ἀρχομένου τοῦ ς' αἰ., ἔγραψε: *«Δουλεύει σοι πάντα | ὡς πλάστῃ τῶν πάντων»* περὶ τοῦ σταυρωθέντος Χριστοῦ[3], καὶ *«Υἱὲ τῆς Παρθένου, Θεὲ τῆς Παρθένου | καὶ τοῦ κόσμου ποιητά»*[4]. Καὶ ἀρχαῖος ὑμνογράφος ἄγνωστος, εἰς Ἐσταυρωμένον: *«Ἥλοις προσηλώθης, ἀνεξίκακε Κύριε, | ὁ ταῖς σαῖς παλάμαις πλαστουργήσας τὸν ἄνθρωπον»*[5]. Καὶ κατὰ τὸν η' αἰ. πρώϊμον συναντᾶται ἡ αὐτὴ χριστολογικὴ ἀντίληψις εἰς τὴν ὑμνογραφίαν. Ὁ κατ' ἐξοχὴν θεολόγος ὑμνογράφος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς εἰς τροπάριον τῆς α' ᾠδῆς κανόνος ἀναστασίμου λέγει: *«Ὁ χερσὶν ἀχράντοις ἐκ χοὸς | θεουργικῶς κατ' ἀρχὰς διαπλάσας με, | χεῖρας διεπέτασας ἐν τῷ σταυρῷ...»*[6]. Καὶ Κοσμᾶς ὁ Μαϊουμᾶ εἰς τὴν θ' ᾠδὴν τοῦ κανόνος τῆς Μ. Δευτέρας: *«Ἐμεγάλυνας, Χριστέ, τὴν τεκοῦσάν σε Θεοτόκον, | ἀφ' ἧς ὁ Πλάστης ἡμῶν ὁμοιοπαθὲς περιέθου σῶμα, | τὸ τῶν ἡμετέρων λυτήριον ἀγνοημάτων...»*[7].

3. Θέματα ἐκτὸς τῶν Γραφῶν[8]. Πέρα τῆς Π. καὶ Κ. Διαθήκης, οἱ πιστοὶ ποιηταὶ ἐπηρεάσθησαν καὶ ἀπὸ ἄλλας πηγάς, τὰς ὁποίας δυνάμεθα νὰ διαιρέσωμεν ὡς ἑξῆς.

α') *Ἀπὸ τὴν ἀπόκρυφον παράδοσιν*, τὴν ὁποίαν ἡ Ἐκκλησία δὲν ἐκύρωσεν εἰς τὸν Κανόνα τῶν Εὐαγγελίων, τῶν Πράξεων, τῶν Ἐπιστολῶν καὶ τῆς Ἀποκαλύψεως. Οὕτω παρετηρήθη ἤδη ὅτι ὁ γνωστὸς εἰς ὅλους ἡμᾶς καὶ ἀγαπητότατος Ἀκάθιστος Ὕμνος διαιρεῖται εἰς δύο μέρη, τὸ ἱστορικόν, περιλαμβάνον τοὺς δώδεκα πρώτους οἴκους (Α - Μ) καὶ εἰς τὸ μυστικὸν ἢ δογματικόν, περιλαμβάνον τοὺς ὑπολοίπους δώδεκα (Ν - Ω). Οἱ πρῶτοι δώδεκα οἶκοι, περιλαμβάνοντες τὴν εὐαγγελικὴν ἱστορίαν ἀπὸ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς

1. *«Καὶ ἔπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς, καὶ ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν»*. Ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθη, κατὰ ταῦτα, διὰ τῶν ἰδίων τοῦ Θεοῦ χειρῶν, ἐνῶ τὰ ἄλλα κτίσματα διὰ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ *(εἶπεν ὁ Θεός... καὶ ἐγένετο)*.

2. Καὶ ἐν Ὕμνῳ ΛΓ' Εἰς τὰ Βάϊα, ιε', στ. 178-182, ἀναγινώσκομεν ὅτι ὁ Χριστὸς ἐκβαλὼν τοὺς πωλοῦντας καὶ ἀγοράζοντας ἐκ τοῦ Ναοῦ εἶπεν *«μηδὲν μεινάτω ἐνταῦθα, μεταβαίνομεν γὰρ ἐντεῦθεν | ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ὁμοῦ καὶ τὸ Πνεῦμα...»* (Ὕμνοι Γ', 1957, σ. 204). Ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα δὲν εἶχε κατέλθει ἀκόμη (πρὸ τῆς Πεντηκοστῆς).

3. ΚΑ' Ὕμνος, στ. 120 (Ὕμνοι Β', 1954, σ. 164).

4. Αὐτόθι, στ. 228 (Ὕμνοι Β', σ. 171).

5. Παντελάκη, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 16.

6. Christ-Paran., σ. 232.

7. Αὐτόθι, σ. 187.

8. Πρβλ. ἀνωτέρω, σσ. 116 - 118 τὰ περὶ Ρωμανοῦ γραφέντα ὡς πρὸς τὸ θέμα.

Θεοτόκου μέχρι τῆς φυγῆς εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ Ὑπαπαντῆς, ἀκολουθοῦν κατὰ πόδας τὸ ἀπόκρυφον πρωτευαγγέλιον τοῦ Ἰακώβου, τὸ ὁποῖον τελειώνει μὲ τὴν φυγὴν εἰς Αἴγυπτον.

Ὁμοίως τρία ἰδιόμελα ψαλλόμενα κατὰ τὸν ἑσπερινὸν τοῦ Μ. Σαββάτου καὶ πολλὰ ἄλλα ψαλλόμενα κατὰ τὴν Κυριακὴν τοῦ Πάσχα κ.ἄ. Κυριακὰς τοῦ ἔτους, ἀφοροῦν εἰς τὸ γνωστότατον ἐκ τῆς ὑμνογραφίας θέμα τῆς καθόδου εἰς Ἅδου τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐλευθερώσεως τῶν πρωτοπλάστων. Τὸ θέμα καὶ τὸ φιλολογικὸν καὶ τὸ τῆς τέχνης ὁρμᾶται ἀπὸ τὸ *ἀπόκρυφον Εὐαγγέλιον τοῦ Νικοδήμου*[1].

Παρετηρήθη ὅτι τὸ ψαλλόμενον κατὰ τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου: «*Ἄγγελοι τὴν εἴσοδον τῆς Παρθένου | ὁρῶντες, ἐξεπλήσσοντο | πῶς ἡ Παρθένος εἰσῆλθεν | εἰς τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων*» ὀφείλεται εἰς τὸ λεγόμενον «Εὐαγγέλιον τῆς γεννήσεως τῆς Παρθένου Μαρίας». Διότι ἐκ τῆς Γραφῆς δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ληφθῇ ἡ εἴσοδος τῆς Θεοτόκου εἰς τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων, τὰ ὁποῖα γνωρίζομεν ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Παύλου πρὸς Ἑβραίους (θ', 1 - 8): «*Εἶχε μὲν οὖν καὶ ἡ πρώτη δικαιώματα λατρείας τό τε ἅγιον κοσμικόν. σκηνὴ γὰρ κατεσκευάσθη ἡ πρώτη, ἐν ᾗ ἥ τε λυχνία καὶ ἡ τράπεζα καὶ ἡ πρόθεσις τῶν ἄρτων, ἥτις λέγεται Ἅγια· μετὰ δὲ τὸ δεύτερον καταπέτασμα σκηνὴ ἡ λεγομένη Ἅγια ἁγίων, χρυσοῦν ἔχουσα θυμιατήριον καὶ τὴν κιβωτὸν τῆς διαθήκης περικεκαλυμμένην πάντοθεν χρυσίῳ, ἐν ᾗ στάμνος χρυσῆ ἔχουσα τὸ μάννα καὶ ἡ ῥάβδος Ἀαρὼν ἡ βλαστήσασα καὶ αἱ πλάκες τῆς διαθήκης... τούτων δὲ οὕτως κατεσκευασμένων εἰς μὲν τὴν πρώτην σκηνὴν διὰ παντὸς εἰσίασιν οἱ ἱερεῖς τὰς λατρείας ἐπιτελοῦντες, εἰς δὲ τὴν δευτέραν ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ μόνος ὁ ἀρχιερεύς, οὐ χωρὶς αἵματος ὃ προσφέρει ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ τῶν τοῦ λαοῦ ἀγνοημάτων...*».

Ἡ ἀπόκρυφος παράδοσις ἐπέδρασεν ὄχι μόνον εἰς τὴν ποίησιν ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν εἰκονογραφίαν. Τοῦτο εἰδικῶς ἐγένετο προκειμένου καὶ περὶ τοῦ Ἀκαθίστου, τοῦ ὁποίου τοὺς οἴκους ἀναγινώσκει τις καὶ εἰς εἶδος ζωγραφιῶν ἐπὶ τῶν τοίχων, εἰς τραπέζας μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους[2]. Εἰδικῶς δ' ἡ ἐπίδρασις τοῦ ἀποκρύφου Εὐαγγελίου τοῦ Νικοδήμου εἰς τὸν κανόνα τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Ἰω. Δαμασκηνοῦ ἐπεξετάθη καὶ εἰς τὴν εἰκονογραφίαν, ὅπου ὁ μὲν ἱστορικὸς τύπος ἀποβλέπει εἰς τὴν παράστασιν τοῦ γεγονότος τῆς Ἀναστάσεως, ἐνῷ « ὁ σκοπὸς τοῦ ὑμνολογικοῦ τύπου εἶναι νὰ παραστήσῃ μόνον τὴν *ἰδέαν* τῆς ἀναστάσεως καὶ τῆς ἐκ ταύτης *ἀπολυτρώσεως* τοῦ ἀνθρώπου»[3].

---

1. Ἀνθ. Ἀ. Παπαδοπούλου, Τὸ θρησκευτικὸν θέατρον τῶν Βυζαντινῶν, Ἀθῆναι (1926), σσ. 61 - 67 καὶ 51 - 58.

2. Ἀνδρέας Ξυγγόπουλος, Θεοτόκος ἡ Φωτοδόχος λαμπάς, ΕΕΒΣ Ι', 1933, σσ. 321 - 339 (περὶ τῆς εἰκονογραφήσεως τοῦ κα' οἴκου τοῦ Ἀκαθίστου).

3. Ἀνδρ. Ξυγγόπουλος, Ὁ ὑμνολογικὸς εἰκονογραφικὸς τύπος τῆς εἰς τὸν Ἅδην καθόδου τοῦ Ἰησοῦ, ΕΕΒΣ ΙΖ', 1941, σσ. 113 - 129.

β′) *Ἀπὸ τὰ μαρτυρολόγια, τοὺς βίους τῶν ἁγίων τὰ συναξάρια καὶ τὰ ἐγκώμια*[1]. Τοῦτο ἤδη παρετηρήσαμεν ἀνωτέρω προκειμένου περὶ τῶν ὕμνων εἰς ἁγίους τοῦ Ρωμανοῦ. Οὕτω νοητέον καὶ τὸ στιχηρὸν εἰς τοὺς ἁγίους Ἀναργύρους Κοσμᾶν καὶ Δαμιανόν: *«Ὅλην ἀποθέμενοι ἐν οὐρανοῖς τὴν ἐλπίδα, | θησαυρὸν ἀσύλητον ἐπὶ γῆς οἱ ἅγιοι ἐθησαύρισαν· | δωρεὰν ἔλαβον, δωρεὰν διδοῦσι τοῖς νοσοῦσι τὰ ἰάματα· | χρυσὸν ἢ ἄργυρον εὐαγγελικῶς οὐκ ἐκτήσαντο· | ἀνθρώποις τε καὶ κτήνεσι τὰς εὐεργεσίας μετέδωκαν, | ἵνα διὰ πάντων, ὑπήκοοι γενόμενοι Χριστῷ, | ἐν παρρησίᾳ πρεσβεύωσιν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν»*[2].

γ′) *Ἀπὸ τὰ συγγράμματα* καὶ τὴν ἱστορικῶς γνωστὴν δρᾶσιν τῶν ἁγίων, ὅπως προκειμένου περὶ Ἰω. Χρυσοστόμου, Μ. Βασιλείου, Φωτίου πατριάρχου, Νικηφόρου Φωκᾶ καὶ τῶν νεωτέρων Γρηγορίου Παλαμᾶ ἢ Μάρκου Εὐγενικοῦ. Οὕτω, προκειμένου περὶ τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου, τὰ τοῦ βίου καὶ τῶν συγγραφῶν του ἐγνώριζεν ὁ Θεόδωρος Στουδίτης γράψας εἰς ὕμνον του τοὺς ἑπομένους οἴκους: *«Ἄλλον σε ἥλιον ἔσχηκεν ἡ Ἐκκλησία, | τὸν ἐκ τοῦ παστοῦ ὡς νυμφίον | ἐκπορευθέντα τῶν θείων ἀρετῶν, | ὅλον ὡραιότατον ἐν τῷ Πνεύματι· | ὡς γίγας σὺ γὰρ δραμών, | ἔαρ τῆς εὐσεβείας ἐτέλεσας | καὶ γαληνὴν ἐν οὐρανοῖς | ἡμέραν ὀρθοδοξίας ἡμῖν | ... Σὲ ἀφιέρωσε Κύριος παιδίον ὄντα· | ἱερουργὸς γὰρ ἐδείχθης νεάζων ἔτι, | χρισθεὶς ὑπὸ Θεοῦ, | ὥσπερ προδεδήλωκεν ὁ ἐκθρέψας σε | Ἀλέξανδρος ὁ κλεινός...»*[3]. Ἐνῷ Θεοφάνης ὁ Γραπτὸς (θ′ αἰ.) εἰς τροπάριον τῆς ἕκτης ᾠδῆς κανόνος διὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ αὐτοῦ Μ. Ἀθανασίου λέγει: *«θαυμάσειέ τις τοῖς σοῖς εἰκότως, Πάτερ, συγγράμμασι | σοφῶς ἐμφιλοχωρῶν | μελλούσας φυήσεσθαι αἱρέσεις θεώμενος, | προανατραπείσας ὑπὸ σοῦ προφητικώτατα»*[4].

δ′) *Ἀπὸ γεγονότα* σύγχρονα πρὸς τὸν ὑμνογράφον, οἷα σεισμοὶ καὶ πλήμμυραι, στάσεις ἀπὸ τὰς ὁποίας ἐσώθη ἡ Πόλις (Ρωμανός), ἐπιδημίαι, πολιορκίαι, πόλεμοι κλπ. Πολλοὶ εἶναι οἱ γράψαντες ἐξ ἀφορμῆς ἀποφυγῆς σεισμῶν καὶ λοιμῶν. Συμεὼν ὁ Στυλίτης ὁ νεώτερος ἔγραψε στιχηρὸν ἰδιόμελον τοῦ σεισμοῦ κατὰ τὸν ἕκτον αἰ., κατὰ δὲ τὸν ὄγδοον Ἰωσὴφ ὁ ὑμνογράφος *«Κανόνα εἰς τὴν ἀνάμνησιν τοῦ σεισμοῦ ἔτει 740 γεγονότος»*, τοῦ ὁποίου ὁ εἱρμὸς τῆς δ′ ᾠδῆς λέγει: *«Σαλεύεις, Κύριε, τὴν γῆν, βουλόμε-*

1. Πρβλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἀνέκδοτος ὕμνος Ρωμανοῦ τοῦ μελῳδοῦ εἰς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον, ΕΕΒΣ ΚΓ′, 1956, σσ. 26 - 33, ὅπου ἀποδεικνύω ὅτι ὁ Ρωμανὸς ἐγνώριζε τὰς εἰς τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον συγγραφὰς Μαρτυρίου Ἀντιοχέως, Παλλαδίου Ἑλενοπόλεως († 430) καὶ Θεοδωρήτου τοῦ Κύρρου († 460).
2. Christ-Paran., σ. 76.
3. Pitra, AS I, σ. 349, Τρεμπέλας, σ. 221.
4. Τρεμπέλας, σ. 199.

νος ἑδρασμῷ ἀληθείας | πάντας ἡμᾶς, δέσποτα, στηρίζεσθαι, | σαλευομένους προσβολαῖς τοῦ δολίου πολεμήτορος» [1].

Ὁ φερόμενος ὡς κανὼν Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου εἰς τὴν Κυριακὴν τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ ψαλλόμενος πρὸ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ Συνοδικοῦ, ἐγράφη ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῆς παύσεως τῆς τρομερᾶς κατὰ τοῦ μοναχισμοῦ διώξεως ὑπὸ τῶν εἰκονομάχων καὶ ἀποτελεῖ μαρτύριον τοῦ φανατισμοῦ καὶ τῆς ψυχολογίας ὅλης τῶν εἰκονοφίλων : *«Αἱ μάστιγες τῶν πατέρων* (= μοναστῶν), *τὰ αἵματα τῶν μωλώπων ἔλειψαν ὄντως· | ἐξορίαι συνεχεῖς ἐπαύσαντο καὶ εἰρήνη πᾶσι πολιτεύεται· | οὐκέτι ἰσχύει τὸ δρᾶμα τῆς γοητείας· | Θεὸς γὰρ μεθ' ἡμῶν ἐστιν»... «Ἐμίαναν τὸν ναόν σου, ἀθέσμοις χειροτονίαις διὰ χρημάτων, | καὶ κανονικῶς οὗτοι ἐκβέβληνται καὶ τῆς θείας δόξης ἐκπεπτώκασιν, | ὁ Σίμων ὁ μάγος σὺν τούτῳ καὶ Ἰωάννης, καὶ ὁ δεινὸς Ἀντώνιος»* [2].

4. **Ἡ πρωτοτυπία** τοῦ θέματος εἶναι εἰς τοὺς βυζαντινοὺς ἄγνωστος καθὼς ἦτο καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους. Ὅπως π.χ. εἰς τὴν τραγῳδίαν δὲν ἔπιπτε τὸ βάρος εἰς τὴν εὕρεσιν τοῦ θέματος, τὸ ὁποῖον συνήθως ἦτο γνωστότατον, ἀπὸ τὰ ὁμηρικὰ ἔπη κατερχόμενον, καὶ ἁπλῶς τοπικῶς παρήλλασσεν, οὕτω καὶ εἰς τοὺς κανόνας καὶ τοὺς ὕμνους δὲν πρέπει ν' ἀναμείνῃ τις ὅτι θὰ εὕρῃ θέματα πρωτότυπα. Διότι ὁ κύκλος τῶν ἑορτῶν εἶχε καθορισθῆ, ἡ Γραφὴ καθ' ὡρισμένας ἐκδοχὰς ἔδιδε τὰ ἱερὰ συμβάντα, οἱ βίοι τῶν ἁγίων ἀνεγινώσκοντο καὶ ἦσαν γνωστοί, καὶ αὐτὰ τὰ ἀπόκρυφα κείμενα δὲν ἦσαν μυστικά. Ἑπομένως ὁ ποιητὴς εἶχεν ὑλικὸν γνωστὸν διὰ νὰ κτίσῃ καὶ ὁ τρόπος — συγγραφικὸς καὶ μουσικὸς — κατὰ τὸν ὁποῖον θὰ ἐνηρμόνιζε τὸ ὑλικὸν τοῦτο, αὐτὸς ἐνδιέφερεν. Ἐπίσης καὶ τὸ ἠθικολογικὸν στοιχεῖον, διότι διὰ τῆς ποιήσεως καὶ ἐξιστόρει, καὶ ἐδίδασκε, παρώτρυνεν, ἔστιν ὅτε καὶ ἐξεφόβιζε τοὺς πιστούς, ἢ καὶ ἐξωμολογεῖτο τὴν ἰδίαν του ψυχικὴν κατάστασιν, κατοπτρίζουσαν τῶν ἄλλων πιστῶν τὸν ταλανισμὸν καὶ τὴν ἀποστροφὴν ἀπὸ τὴν ἁμαρτίαν. Ἡ λύτρωσις ἦτο ὁ λόγος δι' ὃν ἔγραφον, ἡ δὲ τέχνη ἦτο μέσον.

Δεδομένου ὅμως ὅτι ἄλλοι τῶν συγγραφέων ἦσαν καὶ συνθέται τοῦ μέλους, ἄλλοι δ' ἀποκλειστικῶς ἔγραφον ἐπὶ ξένων εἱρμῶν, καὶ ἐπειδὴ οἱ μελῳδοὶ οἱ ἴδιοι ἔγραφον ἄλλοτε πρωτοτύπως καὶ ἄλλοτε ἐπανελάμβανον τοὺς ἰδίους των εἱρμούς, ἡ πρωτοτυπία μετέπεσε περισσότερον εἰς ζήτημα μέλους, τοῦ λόγου ἐρχομένου εἰς δευτέραν μοῖραν. Ἀλλ' ἡμᾶς ἐνδιαφέρει βεβαίως ὁ λόγος καὶ πλεκόμενος ἐντὸς τῶν ρυθμικῶν τύπων τοὺς ὁποίους προέγραψεν ἄλλος συνθέτης.

Χαρακτηριστικὴ ἔλλειψις πρωτοτυπίας : Κοσμᾶς ὁ Μαϊουμᾶ παρέλαβεν

1. Christ-Paran., σ. 243.
2. Τριῴδιον ἐκδ. β' (Βελουδῶν), Ἐνετίῃσιν 1856, σ. 131.

αὐτούσιον τὴν ἀρχὴν τοῦ λόγου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου εἰς Χριστοῦ Γέννησιν. *«Χριστὸς γεννᾶται δοξάσατε, Χριστὸς ἐξ οὐρανῶν ἀπαντήσατε, Χριστὸς ἐπὶ γῆς ὑψώθητε,»* ἐκ δὲ τῶν Ψαλμῶν 95,1 τὸ *«ᾄσατε τῷ Κυρίῳ πᾶσα ἡ γῆ»* [1].

5. Ἐπικλήσεις [2]. Οἱ βυζαντινοὶ ἐκκλησιαστικοὶ ποιηταὶ ἐπεκαλοῦντο τὴν *θεοπνευστίαν* [3] διὰ νὰ ᾄσουν, ἐξενίκων δὲ τὸν ἱλασμὸν τοῦ θείου διὰ προτροπῶν πρὸς βοήθειαν καὶ σωτηρίαν. Τὸ θέμα σχετίζεται πρὸς τὰς ἐπικλήσεις εἰς τὴν ποίησιν τῶν *ὁμηρικῶν* καὶ τῶν *ὀρφικῶν ὕμνων* [4].

Ὅτι οἱ ὑμνογράφοι τοῦ Βυζαντίου ἦσαν θεόπνευστοι διὰ τοὺς πιστοὺς φαίνεται πολλαχόθεν. Περὶ Συμεὼν τοῦ Θαυμαστορείτου (521 - 596) λέγεται : *«καινὴν ᾠδὴν ἐπὶ λέξεως ᾄδειν ἐδίδασκεν ἐμμελῶς»* καὶ περαιτέρω *«Καὶ διὰ τοῦ ἐν αὐτῷ ἁγίου πνεύματος ἐποιήσατο εὐθέως τ ρ ο π ά ρ ι ο ν καὶ ἐλάλησεν αὐτό»* [5].

Διὰ τῶν ἐπικλήσεων οἱ ποιηταὶ ζητοῦν τὴν β ο ή θ ε ι α ν τοῦ Θεοῦ: *«Παράσχου μοι λαλεῖν ἃ θέλεις ὁ Θεός μου | ... | δεῖξον με καλλίκαρπον»* (Ρ ω μ α ν ὸ ς ΛΓ', στ. 194, 196). *«Ὑμνεῖν σε καὶ δοξολογεῖν σε | ἐν πολιτείᾳ καθαρᾷ δώρησαι πάντοτε. | Συμπράττειν τοῖς λόγοις μου | τὰ ἔργα εὐδόκησον, Παντοδύναμε, | ἵνα ψάλλω καὶ λαμβάνω | παρὰ σοῦ τὰ αἰτήματα. | Ἁγνὴν ε ὐ χ ὴ ν προσφέρειν σοι, | παράσχου μοι, μόνε Χριστέ...»* (Ρ ω μ α ν ὸ ς Α', στ. 135 - 142). *«Ὡς φῶς χρηματίζοντα | ταῖς πρὸς τὸ φῶς τὸ ἀκρότατον | ἀΰλοις μεθέξεσι | θεῖον καὶ ἄϋλον, ἱκετεύω σε | ἀρχάγγελε Κυρίου, | φώτισον πρεσβείας σου, | ὅπως ὑμνήσω σε»*. (Ἰωσὴφ Ὑ μ ν ο γ ρ ά φ ο ς, Κανὼν εἰς ἀρχ. Γαβριὴλ 26 Μαρτίου, Μηναῖον, ᾠδὴ α', τροπ. α'). *Δός μοι χάριν, κηρύττοντι | τοὺς ὕμνους σου, ὅτι δύνασαι.* (Ρ ω μ α ν ό ς, ΜϚ' στ. 340 - 341). Ὁ α ὐ τ ό ς : *«Τράνωσόν μου τὴν γλῶτταν, σωτήρ μου, |*

---

1. Ν ι κ ο δ ή μ ο υ Ἁ γ ι ο ρ ε ί τ ο υ, Ἑορτοδρόμιον, σσ. 66 - 68. Ὁ Ἀ θ. Π. Κ ε ρ α μ ε ύ ς, Ρωμανὸς καὶ Ἰωάννης Δαμασκηνός, BZ 14, 1905, σσ. 234 - 236, ἰσχυρίσθη ὅτι ὁ Ἰω. Δαμασκηνὸς ἐμιμήθη τὸ μέτρον.

Δεῦτε πάντες πιστοὶ προσκυνήσωμεν | τὸν Σωτῆρα Χριστὸν καὶ φιλάνθρωπον τῆς εὐχῆς κατὰ στίχον τοῦ Ρωμανοῦ πρὸς τὸν Χριστὸν καὶ τὴν Θεοτόκον (πρβλ. πρόσθεν, σσ. 101 - 102) εἰς τὸ ἔργον του «Εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον» διὰ στίχων κατ' ἀλφάβητον, ἀρχόμενον : *Ἀνεσπέρου φωτὸς ἡ γεννήτρια | ἐξαγγέλλοντι πρόσχες μοι, δέομαι...*

2. Πρβλ. πρόσθεν, σσ. 107 - 108, καὶ Ν ι κ ο λ ά ο υ Β. Τ ω μ α δ ά κ η, Βυζαντινῶν ἐπικλήσεις εἰς Μούσας καὶ Ἁγίους, ΕΕΑ 1957 - 1958, σσ. 162 - 166.

3. Πρβλ. Ν. Β. Τ ω μ α δ ά κ η, Τόμου χάρτου εἰς ἁγίους συγγραφεῖς ἐγχείρισις, «Νέον Ἀθήναιον» Α', 1955, σσ. 191 - 194. Τ ο ῦ α ὐ τ ο ῦ, Ἐφραὶμ ὁ Σύρος..., SBN IX, 1957, σ. 401.

4. Βλ. Τ ω μ α δ ά κ η ν, ὅπου ἡ παραπομπὴ 2.

5. Ἀ. Π. Κ ε ρ α μ ε ύ ς, VVr I, 1894, σ. 144, 146.

πλάτυνόν μου τὸ στόμα | καὶ πληρώσας αὐτὸ κατάνυξον τὴν καρδίαν μου». (ΛΖ', στ. 7-9).

Στέργειν μὲν ἡμᾶς, ὡς ἀκίνδυνον φόβῳ,
ῥᾷον σιωπήν· τῷ πόθῳ δέ, Παρθένε,
ὕμνους ὑφαίνειν συντόνως τεθηγμένους
ἐργῶδές ἐστιν· ἀλλὰ καί, Μήτηρ, σ θ έ ν ο ς
ὅση πέφυκεν ἡ προαίρεσις δ ί δ ο υ.

('Ι ω. Δ α μ α σ κ η ν ό ς, Εἰς τὴν Χριστοῦ Γέννησιν, 25 Δεκ., ᾠδὴ θ', C h r i s t - P a r a n., σ. 208).

'Απευθύνονται δηλονότι αἱ ἐπικλήσεις πρὸς τὸν Θεόν, τὴν Θεοτόκον, τὸν ὑμνούμενον ἅγιον, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν συνθέτοντα ποιητήν : *«Ὕμνησον ταῦτα, ὦ γηγενῆ! | Αἴνεσον τὸν παθόντα καὶ θανόντα διὰ σέ, | ὃν καὶ ζῶντα μετ' ὀλίγον θεωρήσας | τῆς ψυχῆς ἔνδον εἴσδεξαι* (Ρ ω μ α ν ὸ ς ΚΒ', 298-302). Καὶ πρὸς τοὺς πιστούς : *«Ὑμνήσωμεν, ἀδελφοί...»* (Ρ ω μ α ν ό ς, Εἰς Πεντηκοστήν, P i t r a AS I, σ. 164).

6. Χαιρετισμοί[1]. Ἡ χριστιανικὴ ρητορικὴ γέμει χαιρετισμῶν, λαβοῦσα αὐτοὺς ἀπὸ τῆς κλασσικῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου. Ἑπόμενον ὅτι οἱ χαιρετισμοὶ οὗτοι ἐπέρασαν εἰς τὸν Ρωμανὸν (ΙΔ', α' οἶκος) καὶ δὴ εἰς τὸν 'Ακάθιστον Ὕμνον. Βεβαίως δὲν παρορᾶται ἡ ἐκ τοῦ Λ ο υ κ ᾶ (ἑλληνίζοντος) ἐπίδρασις : «Χαῖρε κεχαριτωμένη, ὁ Κύριος μετὰ σοῦ!» (α' 28).

7. Εὐχολογικαὶ ἐπιδράσεις ρητορικοῦ χαρακτῆρος ἄμεσοι παρατηροῦνται εἰς ὅλην τὴν ὑμνογραφίαν. Μέγα μέρος τῶν ἀκολουθιῶν καταλαμβάνουν αἱ (μυστικαὶ ἢ μὴ) εὐχαί, ἔχουσαι καθαρῶς ρητορικὴν διατύπωσιν, ἐπηρεασμένην ἀμέσως ἀπὸ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ρητορικοῦ λόγου.

Ἦτο δὲ πολὺ φυσικὸν τὸ μὴ ἔμμετρον τμῆμα (ρυθμικὸν καὶ αὐτὸ ἀλλ' οὐχὶ τονικὸν) τῆς θείας λειτουργίας νὰ ἐπηρέαζε τὸ ρυθμοτονικῶς ἔμμετρον καὶ τὴν ποιητικὴν σύνθεσιν τῶν ἄλλων ἀκολουθιῶν. Τοῦτ' αὐτὸ λεκτέον καὶ περὶ τοῦ Ε ὐ χ ο λ ο γ ί ο υ[2], ὅπου συνεκεντρώθησαν αἱ διάφοροι τῆς 'Εκ-

1. Πρβλ. 'Ι.-Θ. Π α π α δ η μ η τ ρ ί ο υ, Ρωμανοῦ Ὕμνοι Α', 1952, ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τῆς ἐκδόσεως τοῦ ΙΔ' ὕμνου (σσ. 305-306). Θ. Ξ ύ δ η, 'Ομηρικὲς ἀπηχήσεις στὴν ὑμνογραφία, 'Αθῆναι 1950 (ὁ συγγρ. ὑπερβάλλει). Βλέπε καὶ ὅσα ἔγραψα ἀνωτέρω περὶ 'Ακαθίστου.

2. Πρβλ. Θ. Ξ ύ δ η, Θέματα Εὐχολογίου, 'Αθῆναι 1956 (=περ. 'Εφημέριος), ὅπου πληροφορίαι περὶ τῶν χει/φων εὐχολογίων. Ὁ Ξύδης παρετήρησεν ἤδη διὰ τὰς εὐχάς, ὅτι «τὸ ὕφος τους εἶναι ὕ φ ο ς π ο ι ή σ ε ω ς» (σ. 13). Εἰς τὴν διαπίστωσιν ἐπιδράσεως τῶν ἀκολουθιῶν ἐπὶ τὸν Ρωμανὸν προέβη ὁ μαθητής μου Γ. 'Α μ ι ρ α λ ῆ ς.

κλησίας εὐχαί, ρητορικῆς ἐπαναλαμβάνω κατασκευῆς. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ ἄμεσος ἐπίδρασις τοῦ ρητορικοῦ ἑλληνικοῦ λόγου ἐπὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ποίησιν τῶν Βυζαντινῶν ὑπῆρξε μεγάλη [1]. Διότι εἰς τὴν χριστιανικὴν ρητορικὴν ὑπάρχουν πάμπολλοι λόγοι ρυθμικοί, δυνάμενοι νὰ μετασχηματισθοῦν εἰς τονικὰ ἐκτενῆ ποιήματα. Βεβαίως ἡ ἐκκλ. ποίησις μεταχειρίζεται *συστήματα*, τὰ ὁποῖα δὲν δύνανται νὰ σχηματισθοῦν εἰς τὴν ρητορικὴν ἢ τοὐλάχιστον νὰ διαχωρισθοῦν μετὰ τῆς αὐτῆς ἀκριβείας.

8. Γλῶσσα [2]. Τὸ θέμα τῆς γλώσσης τῶν ὑμνογράφων δὲν εἶναι ἑνιαῖον. Διότι ἡ ἑλληνικὴ ὑμνογραφία ἐκτείνεται εἰς δύο περίπου χιλιετηρίδας καὶ ὑπέστη τὰς ἐπιδράσεις ὅλων τῶν κυμάνσεων, πολιτικῶν καὶ πνευματικῶν τοῦ Ἀνατολικοῦ χώρου (καὶ μερικῶς τοῦ Δυτικοῦ, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν Ἰταλίαν). Αἱ γενικαὶ ἀρχαὶ τὰς ὁποίας δύναταί τις νὰ θέσῃ εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ θέματος εἶναι :

α΄) Κατὰ κανόνα ἡ γλῶσσα τῆς ὑμνογραφίας ἐκφεύγει τῆς κατὰ παράδοσιν κλασσικῆς γλώσσης, τῆς συντηρουμένης ὑπὸ τοῦ *ἀττικισμοῦ*, καὶ εἴτε εἶναι ἡ κοινὴ εἴτε ἐπηρεάζεται ἀπὸ αὐτήν.

β΄) Ἡ κοινὴ τῆς ὑμνογραφίας προέρχεται ἐκ τῆς Π.Δ. (τῶν Ο΄) τῆς Κ.Δ., τῶν ἁγιογραφικῶν κειμένων (συναξαρίων) καὶ τῆς καθ' ἡμέραν ὁμιλίας.

γ΄) Ἡ κοινὴ νοθεύεται πάντοτε διὰ λογιωτέρων στοιχείων, καθὼς πάντοτε σχεδὸν καὶ ἡ λογιωτέρα διὰ τύπων τῆς κοινῆς.

δ΄) Οἱ ὕμνοι γράφονται εἰς ἁπλουστέραν γλῶσσαν, οἱ κανόνες εἰς λογιωτέραν. Εἰς λογιωτέραν διατυποῦνται τὰ ἰδιόμελα καὶ ἄλλα τροπάρια ἰδίᾳ ἀπὸ τοῦ η΄ αἰ. κἑξ.

ε΄) Ὁ ἀττικισμὸς ἐπηρεάζει τὴν ποίησιν προϊόντος τοῦ χρόνου καὶ φθάνει εἰς τὴν ἀνάμειξιν ἐπικῶν στοιχείων ἢ τὴν χρησιμοποίησιν προσῳδιακοῦ μέτρου.

ϛ΄) Ἡ ἐπήρεια τῆς ρητορικῆς, τοῦ ἔπους, τῆς ἁγιολογίας (συναξαρίου), ἀνεξαρτήτως χρόνου, εἶναι σχετικὴ μὲ τὰ εἴδη. Τὸ πρότυπον (καὶ ἀπὸ ἀπόψεως θέματος) καὶ τὸ εἶδος τὸ ὁποῖον γράφει ὁ ποιητὴς ἐπηρεάζει αὐτὸν γλωσσικῶς, ὥστε εἰς ἄλλην γλῶσσαν νὰ γράφῃ τοὺς ἰάμβους καὶ εἰς ἄλλην τὰ τονικὰ μέλη.

---

1. Τὸ θέμα, καὶ μετὰ τὰ πολλαχοῦ ὑπ' ἐμοῦ εἰρημένα, χρήζει εἰδικῆς ἐξετάσεως καὶ συγκρίσεων. Πρβλ. καὶ ὅσα ἐσημείωσα ἐν ΕΕΒΣ ΚΖ΄, 1957, σ. 421.

2. Πρβλ. τοὺς γλωσσικοὺς πίνακας τῶν ὕμνων ὑπὸ Α. Δ. Κομίνη (Α΄, 1952, σσ. 325-327), Ε. Β. Πετρούνια (Β΄, 1954, σσ. 383-387), Ἰ. Δρόσου (Γ΄, 1957, σσ. 391-397), Σ. Ι. Κουρούση (Δ΄, 1959-1961, σσ. 545-554) καὶ Μ. Α. Ναουμίδην, ἐν τῇ διαπραγματεύσει τοῦ ΛΔ΄ Ὕμνου (πίναξ, σσ. 284-285). Πρβλ. ἀκόμη τὰ γραφέντα περὶ τῆς γλώσσης τοῦ Ρωμανοῦ, Κλεὶς, σσ. 48-49.

ζ') Διὰ τῆς ποιήσεως ἔφθασαν μέχρις ἡμῶν πλεῖστοι τύποι τῆς κοινῆς, καθὼς καὶ ἀ θ η σ α ύ ρ ι σ τ ο ι λέξεις τῆς ἀρχαίας. Ὁμοίως ν έ α ι λ έ ξ ε ι ς σχηματισθεῖσαι κατ' ἀναλογίαν ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν.

η') Τ ὸ ἐ π ί θ ε τ ο ν μένει τὸ χαρακτηριστικώτερον γλωσσικὸν στοιχεῖον τῆς ποιήσεως, εἶναι δὲ τοῦτο ἀρχαῖον, μέσον, νέον [1].

θ') Εἰς τὴν ποίησιν εἰσήχθησαν οὐ μόνον σ χ ή μ α τ α τοῦ ἀρχαίου λόγου (ἀττική, πινδαρικὴ σύνταξις π.χ.) ἀλλὰ εἰδικώτερον τὰ σχήματα τῆς ἀρχαίας ρητορικῆς, περὶ τὴν ὁποίαν ἦσαν ἐντριβεῖς οἱ Βυζαντινοί [2].

ι') Ἡ ἐπίδρασις θρησκευτικῶν συγγραφέων (μὴ ὑμνογράφων) εἶναι ἔκδηλος.

ια') Τὸ ἱερὸν ἐ π ί γ ρ α μ μ α ἐπηρεάσθη ἀπὸ τὸ κοσμικὸν καὶ δὴ τὸ ἑλληνιστικόν.

ιβ') Λ ε ξ ι λ ό γ ι ο ν γενικὸν ἢ κατὰ συγγραφεῖς τῆς Βυζαντινῆς ὑμνογραφίας δύναται νὰ σχηματισθῇ μόνον μετὰ κριτικὴν ἔκδοσιν τῶν κειμένων, δημοσίευσιν τῶν ἀνεκδότων καὶ κάθαρσιν τῶν λειτουργικῶν βιβλίων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

ΡΥΘΜΟΤΟΝΙΚΗ ΚΑΙ ΜΕΛΟΣ

1. Τὰ λόγια μέτρα. Δύο εἶναι τὰ πρότυπα τῶν χρησιμοποιησάντων τὰ λόγια μέτρα: Ο ἱ ἀ ρ χ α ῖ ο ι ἐπικοί, τραγικοί, λυρικοὶ καὶ ἐπιγραμματοποιοί, τοὺς ὁποίους πάντοτε ἀνεγίνωσκον (πρὸς γλωσσικὴν ἄσκησιν) εἰς τὸ Βυζάντιον. Καὶ οἱ Χ ρ ι σ τ ι α ν ο ὶ ποιηταί, ἰδίᾳ ὁ Γρηγόριος Ναζιανζηνός, τοὺς ὁποίους κατενόουν οἱ λογιώτεροι ἐκ τῶν ὑμνογράφων. Ὡς πρὸς τοὺς *ἰάμβους* καὶ δὴ τὸ τρίμετρον, καθὼς καὶ τοὺς *ἡρωελεγειακοὺς* στίχους, οὗτοι ἦσαν εἰς τακτικὴν χρῆσιν καὶ θύραθεν καθ' ὅλον τὸν βίον τοῦ Βυζαντίου. Ἐπιγραμματοποιοὶ καὶ ὁ Γ. Πισίδης ἀπὸ Ἰουστινιανοῦ μέχρις Ἡρακλείου εἶχον μάλιστα εἰσαγάγει μερικὴν σύμπτωσιν τοῦ τόνου πρὸς τὴν προσῳδίαν. Τοῦτο ἠκολούθησαν καὶ οἱ μεταγενέστεροι (ὄχι ὡς κανόνα ὅμως):

Τούτου δὲ γεῦσιν τοῦ φυτοῦ φυγεῖν μόνον

– ⊥ | ◡ ⊥ | ◡ ⊥ | ◡ ⊥ | ◡ ⊥ | ◡ ⊥́

(Ἰ γ ν ά τ ι ο ς Νικαίας, Εἰς Ἀδάμ, 59)

---

1. Πρβλ. Κ λ ε ί ς, σσ. 46-48.

2. Πρβλ. περὶ Ρωμανοῦ ὅσα πρόσθεν, σσ. 106-108, ἔγραψα. Ὁμοίως Θ ε ο δ. Ξ ύ δ η, Ὁ πλεονασμὸς στὴ βυζαντινὴ ὑμνογραφία, Mélanges Merlier II, 1956, σσ. 213-220 (καὶ ἀνάτυπον 1955). Τ ο ῦ α ὐ τ ο ῦ, Ἡ παρομοίωση στὴ βυζαντινὴ ὑμνογραφία, Ἀθῆναι 1957.

ὅπου οἱ κύριοι τόνοι τοῦ β', δ' καὶ ε' ποδὸς συμπίπτουν τονικῶς καὶ προσῳδιακῶς ! Ἰδοὺ παραδείγματα ἐξ ἰαμβικῶν κανόνων :

Ὑγρὸν θαλάσσης κῦμα χερσώσας πάλαι...
— ⊥ | ∪ ⊥ | — ⊥ | ∪ ⊥ | — ⊥ | ∪ ⊥
Σαφῶς ἀφλέκτῳ ζωγραφουμένη βάτῳ...
— ⊥ | — ⊥ | — ⊥ | ∪ ⊥ | ∪ ⊥ | ∪ ⊥
Ἐλθόντα παῦσαι τὴν ἁμαρτίαν μάγοις...
— ⊥ | ∪ ⊥ | ∪ ⊥ | ∪ ⊥ | ∪ ⊥ | ∪ ⊥
(Ἰ ω. Μ ο ν α χ ο ῦ, Εἰς τὴν Γέννησιν κανών, ᾠδὴ α')

ὅπου οἱ κύριοι τόνοι τοῦ β' καὶ γ' ποδὸς πάλιν συμπίπτουν μετρικῶς (προσῳδιακῶς » καὶ τονικῶς, ἢ

Ἰδοὺ τὸν αὐτὸν καὶ βροτὸν καὶ Κύριον (αὐτόθι),
∪ ⊥ | ∪ ⊥ | ∪ ⊥ | ∪ ⊥ | — ⊥ | ∪ ∪́

ὅπου τοῦτο συμβαίνει εἰς τοὺς δύο προτελευταίους πόδας (δ' καὶ ε'), ἐνῷ συνήθως τοῦτο ἀπαντᾶται εἰς τὸ μέσον τοῦ στίχου, ὄντος παροξυτόνου :

Κόσμον συνάπτων ταῖς ἀΰλοις οὐσίαις (ᾠδὴ ε')
— ⊥ | ∪ ⊥ | — ⊥ | ∪ ⊥ | — ⊥ | ∪ ⊥
θᾶττον μολεῖν σε τῆς ἐμῆς ῥᾳθυμίας (ᾠδὴ ς')
— ⊥ | ∪ ⊥ | ∪ ⊥ | ∪ ⊥ | — ⊥ | ∪ ⊥
Ἄνωθεν εἰς κευθμῶνας ἤλθομεν ζόφου (ᾠδὴ ζ')
∪ ⊥ | ∪ ⊥ | — ⊥ | ∪ ⊥ | ∪ ⊥ | ∪ ⊥

Ἰδοὺ καὶ ἐξ ἰάμβων τοῦ ἱεροῦ Φωτίου (εἱρμῶν κανόνος) :

Ἐν ἰσχύϊ κραταιότητός σου, Λόγε (ᾠδὴ α')
∪ ⊥ | ∪ ⊥ | ∪ ⊥ | ∪ ⊥ | ∪ ⊥ | ∪ ∪́
Ῥώμην λαβόντες παῖδες ἔνθεον πάλαι (ᾠδὴ η')
— ⊥ | ∪ ⊥ | ∪ ⊥ | ∪ ⊥ | ∪ ⊥ | ∪ ⊥

2. **Ἡ μουσικὴ**[1] εἶναι πρόβλημα ἐκφεῦγον τῆς ἐξετάσεως τῆς παρούσης εἰσαγωγῆς. Σημειωτέον μόνον ὅτι μετὰ τὴν μεταρρύθμισιν τὴν λεγομέ-

---

1. Πρβλ. τὴν βιβλιογραφίαν, Κλεἰς, σσ. 146 - 147, ὅπου πρόσθες, ὅτι τὸ βιβλίον τοῦ T a r d o, L'antica melurgia bizantina ἔκρινεν ὁ W e l l e s z ἐν The Journal of Hellenic Studies 1940, σ. 115, ἀπήντησε δ' ὁ L. T a r d o εἰς τὴν κρίσιν ἐν BGF II, 1948, σσ. 222 - 228. Πρόσθες : L. T a r d o, L'ottoèco nei manoscritti melurgici - Esempi di trascrizione della semiografia paleobizantina a quella neo-bizantina, BGF II, 1948, σσ. 26 - 44. Ἱερομ. B a r t o l o m e o D i S a l v o, La trascrizione della notazione paleografica paleobizantina, BGF V, 1951, σσ. 92 - 110, 219 - 235. Τ ο ῦ α ὐ τ ο ῦ, La tradizione musicale bizantina..., αὐτόθι VI, 1952, σσ. 3 - 26. Πρβλ. καὶ

νην τοῦ Χρυσάνθου (1814) ἢ τῶν τριῶν διδασκάλων, ἡ λεγομένη βυζαντινὴ μουσική [1] δὲν παύει ν' ἀντιπροσωπεύῃ τὴν πρὸ τοῦ ἔτους ἐκείνου παράδοσιν τῆς τουρκοκρατίας.

Κατὰ τὰ ἄλλα οἱ παλαιοὶ μουσικοὶ κώδικες, χωριζόμενοι εἰς τρεῖς κατηγορίας ἀναγινώσκονται κατὰ τὰς σχολὰς τῶν μελετητῶν. Ἡ κυριωτέρα εἶναι τῆς Κρυπτοφέρρης, ἐπηρεαζομένη ἀπὸ τοῦ ἰταλικοῦ belcanto. Ἕπεται καὶ ὑπὸ τῶν καθηγητῶν Wellesz (Ἀγγλία) καὶ C. Höeg (Δανία) προσπάθεια πρὸς ἔκδοσιν, μεταγραφὴν καὶ ἑρμηνείαν τῶν μουσικῶν βιβλίων τοῦ Βυζαντίου. Ἐσχάτως ἔγινε προσπάθεια ἐξάρσεως τῆς σημασίας τοῦ σλαβικοῦ στοιχείου εἰς τὴν ὑπόθεσιν, ὑπεστηρίχθη δηλαδή, ὅτι διὰ τῶν ρωσικῶν παλαιοσλαβικῶν λειτουργικῶν βιβλίων διεσώθη ἡ παλαιὰ βυζαντινὴ μουσική [2]. Τοῦτο ἀντιτίθεται πρὸς τὴν διάσωσιν εὐαρίθμων μὲν ἀλλὰ πάντως ἱκανῶν τεμαχίων κωδίκων, παλαιοτέρων τῶν παλαιοσλαβικῶν, περιεχόντων τονισμένους ὕμνους καὶ κανόνας. Ἄλλο θέμα εἶναι ἡ σχέσις τῆς παλαιᾶς βυζαντινῆς μουσικῆς πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικήν [3], ἡ γνῶσις δ' αὐτοῦ προϋποθέτει τὴν δημοσίευσιν μεσαιωνικῶν δοκιμίων ἀποκειμένων ἔτι ἐν χειρογράφοις [4]. Παρ' ἡμῖν ἡ ὀρθὴ ἀντιμετώπισις θεωρητικῶς τοῦ θέματος εἶναι σχεδὸν ἀνύπαρκτος [5].

τὴν πρόσθεν σ. 155 σημ. βιβλιογραφίαν περὶ Ἀκαθίστου Ὕμνου. Ὁμοίως Σίμωνος Ἰ. Καρᾶ, Ἡ ὀρθὴ ἑρμηνεία καὶ μεταγραφὴ τῶν βυζαντινῶν μουσικῶν χειρογράφων, ΠΒΣΘ Β', 1955, σσ. 140 - 149 + 9 πίν. R. Schlötterer, Aufgaben und Problem bei der Erforschung der byzantinischen Musiktheorie, Actes du X congr. intern. d'Études Byzantines, Istanbul 1957, σσ. 287 - 289.

Ἐκ τῆς σειρᾶς Monumenta Musicae Byzantinae σημειωτέα καὶ τὰ ἑξῆς ἔργα : Sticherarium, edd. Carsten Höeg, H. J. W. Tillyard, Egon Wellesz, Copenhagen 1935 (=cod. Vind. Theol. gr. 181).—Contacarium Ashburnhamense, ed. Carsten Höeg, Copenhagen 1956 (=cod. Laur. Ashb. 64).—Fragmenta Chilandarica Palaeoslavica, praefatus est Roman Jakobson.—Contacarium Palaeoslavicum Mosquense, edendum curavit Arne Bugge, Copenhague 1960.— Ἐκ τῶν Subsidia τῆς αὐτῆς σειρᾶς : H. J. W. Tillyard, Handbook of the middle Byzantine musical notation, Copenhagen 1935.—Carsten Höeg, La notation ekphonétique, Copenhague 1935.— Miloš M. Velimirović, Byzantine elements in early slavic chant : The Hirmologion, Copenhagen 1960.

1. Σήμερον οὕτω λέγουν ἐν Ἀθήναις τὴν ἐν Ἀνατολῇ ἰσχύουσαν παραδοσιακὴν μουσικήν, ἐννοοῦντες ἄλλοι ἄλλως καὶ μὴ συμφωνοῦντες. Οἱ ἱεροψάλται μας μάλιστα νομίζουν ὅλοι ὅτι ὁ καθεὶς εἶναι ὁ κανὼν τῆς παραδόσεως καὶ οὐδεὶς παραδέχεται ἄλλον. Ἀνάγκη ἡ ἐκκλησιαστική μας μουσικὴ νὰ γίνῃ ἀντικείμενον ἕδρας ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

2. Βλέπε τὰς εἰς τὴν Κλεῖδα, σσ. 145 - 147, σημειωθείσας μελέτας.

3. Πρβλ. C. Höeg, Les rapports de la musique chrétienne et de la musique de l'antiquité classique, Mélanges Ejnar Dyggve.

4. Ἀθ. Παπ. Κεραμέως, Βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἐγχειρίδια, BZ 8, 1899, σσ. 11 - 121 (προσθετέα εἰς Krumb. - Σωτ., Β', σ. 381 ἑξ.).

5. Ἐξακολουθοῦν παρ' ἡμῖν νὰ κάμνουν χρῆσιν τοῦ βιβλίου τοῦ Γ. Παπαδο-

3. Ὅτι ἐψάλλοντο τὰ ὑμνογραφικὰ κείμενα καὶ ὅτι διὰ νὰ ψάλλωνται ἐγράφησαν οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφισβήτησις. Κατὰ ποῖον τρόπον ἐψάλλοντο δὲν γνωρίζομεν, ἀφοῦ ἡ παλαιὰ π α ρ α σ η μ α ν τ ι κ ὴ[1] δὲν ἀναγινώσκεται πλέον, προφανῶς δὲ ἡ νέα, κατὰ τὸ α' ἥμισυ τοῦ ιθ' αἰ. γραφεῖσα, εἶναι πλουσιωτέρα καὶ συνθετωτέρα, καὶ παρουσιάζει ἀναμεμειγμένην τὴν παράδοσιν, τὴν ἀνατολικὴν ἐπήρειαν καὶ τὴν προσωπικὴν τῶν πρωτοψαλτῶν τῶν πατριαρχείων ἑρμηνείαν. Ὅτι δ' ἐξετελοῦντο τὰ μέλη ὑπὸ χορῶν εἰς τοὺς ναοὺς καὶ τὰς μονάς, τῶν ὁποίων προΐστατο ὁ *δομέστικος*, ὑπάρχουν πολλαὶ μαρτυρίαι. Ἀλλ' εἰς ἡμᾶς δὲν ἀνήκει ἡ ἐξέτασις τοῦ τοιούτου θέματος, ἀρκεῖ μόνον ὁ ἀναγνώστης νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν του ὅτι ἡ σημερινὴ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ (καὶ δὲν πρόκειται περὶ τῆς τετραφωνικῆς εὐρωπαϊζούσης) δὲν ἀποδίδει ὅ τι συνετέθη ἀπὸ τοῦ πέμπτου μέχρι τοῦ ἐνάτου αἰῶνος.

4. **Ἡ ὀκτώηχος,** καθ' ἣν ψάλλομεν εἰς ὀκτὼ ἤχους, ἀποδίδεται εἰς Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνὸν (η' αἰ.), ἑπομένως πρὸς αὐτὴν προσηρμόσθησαν τὰ προηγουμένως γραφέντα. Οἱ ὀκτὼ ἦχοι εἶναι.:

Α' : *Τοῦ λίθου σφραγισθέντος ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων...*
Β' : *Ὅτε κατῆλθες πρὸς τὸν θάνατον, ἡ ζωὴ ἡ ἀθάνατος...*
Γ' : *Εὐφραινέσθω τὰ οὐράνια, ἀγαλλιάσθω τὰ ἐπίγεια...*
Δ' : *Τὸ φαιδρὸν τῆς ἀναστάσεως κήρυγμα..*
Πλ. α' : *Τὸν συνάναρχον Λόγον Πατρὶ καὶ Πνεύματι...*
Πλ. β'. : *Ἀγγελικαὶ δυνάμεις ἐπὶ τὸ μνῆμά σου...*
Πλ. γ' (βαρύς) : *Κατέλυσας τῷ σταυρῷ σου τὸν θάνατον...*
Πλ. δ' : *Ἐξ ὕψους κατῆλθες ὁ εὔσπλαγχνος...*

Πρὸς τοὺς ὀκτὼ τούτους ἤχους ψάλλονται οὐ μόνον τὰ ἀπολυτίκια ἀλλὰ καὶ οἱ κανόνες, τὰ κοντάκια, τὰ ἰδιόμελα, τὰ προσόμοια αὐτῶν. Ἀπὸ ἀπόψεως δὲ λειτουργικῆς ἑκάστη ἑβδομάς, ἀλληλοδιαδόχως, ἀνήκει εἰς ἕνα ἦχον μολονότι κατὰ τὰς ἀκολουθίας ψάλλονται διαφόρων ἤχων τροπάρια.

5. Πρὸς τὴν μουσικὴν εἶναι συνδεδεμένα ὁ **ῥυθμὸς** καὶ τὸ **μέτρον**[2] τῆς

π ο ύ λ ο υ, Συμβολαί... 1890, δημοσιογραφικοῦ καὶ ὅλως ἀναξιοπίστου. Πρβλ. ὅσα ἐσημείωσα εἰς τὴν ΕΕΒΣ ΚϚ', 1956, σ. 421.

1. Πρβλ. Ἰ. Δ. Τ ζ έ τ ζ η, Ἡ ἐπινόησις τῆς παρασημαντικῆς τῶν κατὰ τὸν μεσαίωνα λειτουργικῶν καὶ ὑμνολογικῶν χειρογράφων τῶν Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν, Ἀθήνησιν 1886, 8ο, σσ. 81 (+3). Κ. Α. Ψ ά χ ο υ, Ἡ παρασημαντικὴ τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς, Ἐν Ἀθήναις 1917. Ἐ μ μ. Γ. Β α μ β ο υ δ ά κ η, Συμβολὴ εἰς τὴν σπουδὴν τῆς παρασημαντικῆς τῶν Βυζαντινῶν μουσικῶν, τόμος Α', μέρος γενικόν, Σάμος 1938, 16ο, σσ. 126+πίν. ιη'. Κρίσις ὑπὸ Κ. Δ. Π α π α δ η μ η τ ρ ί ο υ, ΕΕΒΣ ΙΔ', 1938, σσ. 541 - 546.

2. Ἐλησμονήθη ἡ παλαιὰ ἀλλ' ἀξιόλογος ἐργασία τοῦ Π α ν α γ ι ώ τ ο υ Δ. Κ ο υ-

ὑμνογραφίας ὅλης [1]. Δηλαδὴ τὸ μέτρον, τὸ ὁποῖον κατὰ γενικὸν κανόνα δὲν εἶναι πλέον τὸ προσῳδιακόν [2], βαίνει ρυθμικῶς καὶ τονικῶς κατὰ τρόπον ἐξυπηρετοῦντα τὸ μέλος. Καὶ ρυθμικῶς μὲν βαίνει κατὰ συστήματα λέξεων, κατὰ τρόπον ἀνάλογον περίπου πρὸς τὸν σημερινὸν ἐλεύθερον στίχον, τονικῶς δὲ βαίνει διὰ τῆς τοποθετήσεως τοῦ κυρίου τόνου, συμπίπτοντος μὲ τὸν τόνον τῆς λέξεως, ἐπὶ ὡρισμένης ἢ ἐναλλασσομένης συλλαβῆς. Κατὰ ταῦτα οὔτε ἡ ἰσοσυλλαβία εἶναι κανὼν ἀπαρέγκλιτος εἰς τὴν ποίησιν τῶν ὕμνων, τῶν κανόνων καὶ τῶν ποικίλων ἄλλων τροπαρίων, οὔτε ἡ ὁμοτονία, ἡ σύμπτωσις δηλονότι τοῦ τόνου εἰς τὰς αὐτὰς συλλαβὰς τῶν ἀντιστοίχων στίχων (α', γ', ε' π.χ. ἑκάστου τρίτου στίχου τῶν οἴκων). Βασικὴ προϋπόθεσις εἶναι ὅτι εἰς τοὺς ὕμνους καὶ τοὺς κανόνας τὰ ποιήματα δὲν ἐγράφησαν ποτὲ εἰς τὸ ἴδιον μέτρον, ἐνῶ εἰς τὴν νεωτέραν ποίησιν π.χ. τὰ σονέττα γράφονται ὁλόκληρα εἰς τὸ αὐτὸ τονικὸν μέτρον (συνηθέστατα ἑνδεκασύλλαβον, σπανιώτερον δεκατρισύλλαβον, δεκαπεντασύλλαβον κλπ.). Οὕτως οἱ οἶκοι τῶν ὕμνων καὶ τὰ τροπάρια τῶν καθ' ἑκάστην ᾠδῶν ἐνθυμίζουν περισσότερον στροφὰς καὶ ἀντιστροφὰς τραγῳδιῶν, χωρὶς φυσικὰ νὰ δύνανται νὰ κληθοῦν οὕτω.

Διὰ νὰ γίνῃ τὸ πρᾶγμα καταληπτὸν φέρομεν ἀνὰ ἓν παράδειγμα ἐξ ὕμνου καὶ ἐκ κανόνος. Εἰς τὸν ὕμνον Εἰς Χριστοῦ Γέννησιν τοῦ Ρωμανοῦ, ὁ στίχος 12 τῶν οἴκων ποικίλλει ὡς πρὸς τὸν τονισμόν : γ' *ὅτι καὶ αὐτό*· δ' *ὅτι τοιοῦ-*

πιτώρη, Περὶ τοῦ ρυθμοῦ ἐν τῇ ὑμνογραφίᾳ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, ἐν Ἀθήναις 1878, 8ο, σσ. 22 [=Bulletin de Correspondance Hellénique de l'École Française d'Athènes, σσ. 372 - 391].

1. Βεβαίως ἐγράφησαν καὶ εἰς μέτρα τονικὰ συστηματικὰ ᾄσματα ἐκκλησιαστικὰ ἀλλὰ ταῦτα δὲν εἰσήχθησαν εἰς τὰς ἀκολουθίας, ἀκριβῶς διότι τὸ μέλος των θὰ ἦτο ἀποπνικτικῶς μονότονον. Πρβλ. Εὐστρατιάδου, Ἑπτασύλλαβα ᾄσματα, Θεολογία 16, 1936, σσ. 60 - 63, καὶ Τρεμπέλαν, σσ. 179 - 180. Περὶ δῆθεν *τριλεξίων ᾀσμάτων* ὁ Φ. Κουκουλές, ΕΕΒΣ ΙΖ', 1941, σσ. 310 - 311 καὶ ΙΘ', 1949, σ. 103. Καί, ἐκτὸς τῶν ἰαμβικῶν κανόνων, Συμεὼν ὁ μεταφραστὴς ἔγραψεν ἰαμβικὰ τροπάρια εἰς τὴν ἀκολουθίαν τῆς μεταλήψεως. Ἐπίσης ἀνάμειξιν τονικῶν μέτρων (ὀκτασυλλάβων καὶ ἑπτασυλλάβων) καὶ μικρὰ τονικὰ εἰς ἑπτασυλλάβους μέλη περιλαμβάνουν τὰ λειτουργικὰ βιβλία, ὡς ἐξαποστειλάρια, κ.ἄ. Πρβλ. Τρεμπέλαν, σσ. 130 - 132, 181 - 182. Ἡ συγγραφὴ τῶν τεμαχίων τούτων συμβαδίζει πρὸς τὴν ἀρχαϊκὴν τάσιν τῆς εἰσαγωγῆς τῶν ἰαμβικῶν τριμέτρων εἰς τοὺς κανόνας, ὑπὸ Ἰωάννου μοναχοῦ, Δαμιανοῦ μοναχοῦ, Μεθοδίου πατριάρχου (θ' αἰ), Φωτίου πατριάρχου κ.ἄ., ἡ ὁποία ἀπέτυχε καὶ δι' αὐτὸ δὲν ἐπέδωκεν. Ὁ ἀείμν. καθηγητής μου Ἐμμ. Πεζόπουλος, Ποικίλα προσῳδικὰ μέτρα ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ ποιήσει, ΕΕΒΣ ΙΖ', 1941, σσ. 287 - 297 ἀνεζήτει εἰς τοὺς ὑμνογράφους τὰ πλέον ἀπίθανα προσῳδιακὰ τῶν ἀρχαίων μέτρα. Ἀλλὰ εἰς τὰ αὐτὰ συμπεράσματα θὰ ἠδύνατο νὰ καταλήξῃ τις στιχοποιῶν καὶ σύγχρονον ἀθηναϊκὴν ἐφημερίδα.

2. Προσῳδιακὸν μέτρον εἶναι τὸ διακρίνον τὴν ποσότητα τοῦ φύσει ἢ θέσει μακροῦ ἀπὸ τοῦ βραχέος, κατὰ τοὺς κανόνας τῆς ἀρχαίας προσῳδιακῆς μουσικῆς. Εἰς τοιοῦτο ἐγράφησαν π.χ. αἱ ἀρχαῖαι τραγῳδίαι.

τον· ζ' ἐν σκηνῇ καὶ νῦν· η' δύναμις δέ τις κλπ. Οὕτω σχηματίζονται οἱ ἑξῆς τύποι :

⊥ — | ⊥ — | ⊥
⊥ — | — ⊥ | —
⊥ — | ⊥ — | ⊥

δηλαδὴ ὁτὲ μὲν ὁ κύριος τόνος πίπτει ἐπὶ τῆς πρώτης, τρίτης καὶ πέμπτης, ὁτὲ δὲ ἐπὶ τῆς πρώτης καὶ τετάρτης ἢ τῆς πρώτης, τρίτης καὶ πέμπτης.

Ἰδοὺ παράδειγμα ἀνισοσυλλαβίας. Πρὸς τό :

Ὁ ὑψωθεὶς ἐν τῷ σταυρῷ ἑκουσίως
τῇ ἐπωνύμῳ σου καινῇ πολιτείᾳ
τοὺς οἰκτιρμούς σου δώρησαι, Χριστὲ ὁ Θεός,
εὔφρανον ἐν τῇ δυνάμει σου
τοὺς πιστοὺς βασιλεῖς ἡμῶν...

ἐποίησεν ὁ Ρωμανὸς προσόμοιον [1] τὸ προοίμιον τοῦ ὕμνου του εἰς Μ. Τρίτην :

Τὸν νυμφίον, ἀδελφοί, ἀγαπήσωμεν,
τὰς λαμπάδας ἑαυτῶν εὐτρεπίσωμεν,
ἐν ἀρεταῖς ἐκλάμποντες καὶ πίστει ὀρθῇ,
ἵνα ὡς αἱ φρόνιμοι
τοῦ Κυρίου Παρθένοι...

Ταῦτα ὅμως οὔτε ὁμοτονοῦν οὔτε ἰσοσυλλαβοῦν εἰς τοὺς στίχους 1, 2, 4 καὶ 5 [2].

Εἰς τὸν κανόνα τῆς Ἀναστάσεως Ἰω. Δαμασκηνοῦ, ὁ εἱρμὸς τῆς α' ᾠδῆς δὲν ὁμοτονεῖ ἀλλ' οὐδὲ ἰσοσυλλαβεῖ πρὸς τὸ α' τροπάριον :

Ἀναστάσεως ἡμέρα	*Καθαρθῶμεν τὰς αἰσθήσεις*
λαμπρυνθῶμεν, λαοί,	*καὶ ὀψόμεθα*
Πάσχα, Κυρίου Πάσχα.	*τῷ ἀπροσίτῳ φωτὶ*

---

1. Ὁ Ἀθ. Παπ. Κεραμεὺς παρετήρησεν ἤδη ὅτι *προσόμοιον* οὐχ *ὅμοιον* καλεῖται «τῶν μὴ ἰσαρίθμων συλλαβῶν ἀφιεμένων οὕτως ἀπολελυμένως τῇ τοῦ ᾄδοντος ἐμπειρίᾳ τε καὶ ἱκανότητι», VVr XV, 1908, σ. 361.

2. Samuel Baud-Bovy, Sur un prélude de Romanos, Byzantion 13, 1938, σσ. 217 - 226. Εἰς τὰς παρατηρήσεις τοῦ συγγραφέως, ἀποπειραθέντος νὰ διευθετήσῃ τὸ κείμενον (!), ἀπήντησεν ὁ Σωφρ. Εὐστρατιάδης, ΕΕΒΣ ΙΕ', 1939, σ. 185, σημ. Πρβλ. ἐπίσης ὅσα ἔγραψα ὁ ἴδιος ἐν Ἀθηνᾷ ΝΘ', 1955, 117 - 156 ἐξ ἀφορμῆς ἀνεπιστασιῶν τοῦ P. Joannou. Ὁ Ἀθ. Π. Κεραμεύς, VVr XV, 1908, σσ. 360 - 361, μὴ δυνάμενος νὰ ἐξηγήσῃ τὸ πρᾶγμα γράφει ὅτι οἱ Κοσμᾶς καὶ Ἀνδρέας «λόγοις ἡμῖν ἀγνώστοις ἔτι ἀρχῆθέν πως ἀνισοσσύλλαβον εἱρμὸν τροπαρίῳ συνετίθεντο τῷ εἱρομένῳ· ὅμως δ' ἀπὸ τοῦ Δαμασκόθεν Ἰωάννου τελείως καὶ οὗτος ὑποτέτακται (!) ὁμοτονίᾳ τε καὶ ἰσοσυλλαβίᾳ... οὗ δέ τινος ᾠδῆς μέλη τῆς ἀκριβείας στέρονται, λογικῆς ἐκεῖ ἡ αἰτία συνιζήσεως ἢ τοῦ κειμένου φθορᾶς»!

Ἐκ γὰρ θανάτου πρὸς ζωὴν	*τῆς ἀναστάσεως Χριστὸν*
καὶ ἐκ γῆς πρὸς οὐρανὸν Χριστὸς ὁ Θεὸς	*ἐξαστράπτοντα, καὶ Χαίρετε φάσκοντα*
ἡμᾶς διεβίβασεν,	*τρανῶς ἀκουσώμεθα*
ἐπινίκιον ᾄδοντας.	*ἐπινίκιον ᾄδοντες*[1].

ὅπου προφανῶς δὲν ἰσοσυλλαβοῦν οἱ στίχοι 2 καὶ δὲν ὁμοτονοῦν οἱ 3 καὶ 5

Ἰδοὺ ἄλλαι ἀντιστοιχίαι :

Θεοφανείων Ἦχος δ'	Εἰς ἕκαστον σεισμὸν καὶ ἐμπρησμὸν
Ἐπεφάνης σήμερον τῇ οἰκουμένῃ	*Τοὺς ἐν θλίψει, Κύριε, κατεχομένους*
καὶ τὸ φῶς σου, Κύριε,	*μὴ παρίδῃς κράζοντας*
ἐσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς	*ἐν μετανοίᾳ σοι, Σωτήρ.*
ἐν ἐπιγνώσει ὑμνοῦντάς σε·	*Τῇ εὐσπλαγχνίᾳ σου δώρησαι*
Ἦλθες ἐφάνης τὸ φῶς τὸ ἀπρόσιτον.	*πᾶσιν ἀνθρώποις ζωὴν τὴν αἰώνιον.*

Χριστουγέννων Ἦχος γ'	Εἰς Ἅγιον Ἰγνάτιον
Ἡ Παρθένος σήμερον	*Τῶν λαμπρῶν ἀγώνων σου*
τὸν ὑπερούσιον τίκτει	*ἡ φωτοφόρος ἡμέρα*
καὶ ἡ γῆ τὸ σπήλαιον	*προκηρύττει ἅπασι*
τῷ ἀπροσίτῳ προσάγει·	*τὸν ἐν σπηλαίῳ τεχθέντα·*
ἄγγελοι μετὰ ποιμένων δοξολογοῦσι·	*τοῦτον γὰρ διψῶν ἐκ πόθου κατατρυφῆσαι*
μάγοι δὲ μετὰ ἀστέρος ὁδοιποροῦσι·	*ἔσπευσας ὑπὸ θηρίων ἀναλωθῆναι,*
δι' ἡμᾶς γὰρ ἐγεννήθη	*διὰ τοῦτο καὶ θεοφόρος*
παιδίον νέον ὁ πρὸ αἰώνων θεός.	*προσηγορεύθης, Ἰγνάτιε πάνσοφε!*

Ὠδὴ ϛ' Εἱρμὸς Ἦχος α'	Τροπάριον α'
Ἐκύκλωσεν ἡμᾶς ἐσχάτη ἄβυσσος	*Τῷ πταίσματι τοῦ πρωτοπλάστου, Κύριε,*
οὐκ ἔστιν ὁ ῥυόμενος·	*δεινῶς ἐτραυματίσθημεν*
ἐλογίσθημεν ὡς πρόβατα σφαγῆς.	*τῷ δὲ μώλωπι ἰάθημεν τῷ σῷ,*
Σῶσον τὸν λαόν σου ὁ Θεὸς ἡμῶν·	*ᾧ ὑπὲρ ἡμῶν ἐτραυματίσθης, Χριστέ·*
σὺ γὰρ ἰσχὺς τῶν ἀσθενούντων	*σὺ γὰρ ἰσχύς τῶν ἀσθενούντων*
καὶ ἐπανόρθωσις.	*καὶ ἐπανόρθωσις.*

Τροπάριον β'	Θεοτοκίον
Ἀνήγαγες ἡμᾶς ἐξ Ἅδου, Κύριε,	*Εὐφραίνονται ἐν σοί, Παρθένε Ἄχραντε,*
τὸ κῆτος χειρωσάμενος,	*τοῦ γένους οἱ προπάτορες,*
τὸ παμφάγον, Παντοδύναμε,	*τὴν Ἐδὲμ ἀπολαβόντες διὰ σοῦ,*
τῷ σῷ κράτει καθελὼν αὐτοῦ τὴν δύναμιν	*ἣν ἐκ παραβάσεως ἀπώλεσαν*
σὺ γὰρ ζωὴ καὶ φῶς ὑπάρχεις	*σὺ γὰρ Ἁγνὴ καὶ πρὸ τοῦ τόκου*
καὶ ἡ ἀνάστασις.	*καὶ μετὰ γέννησιν.*

---

1. Τρεμπέλας, σ. 176.

2. Ὁ Κουπιτώρης, Ἔνθ' ἀνωτ., παρετήρησεν ἤδη ὅτι δὲν τηρεῖται ἡ ἔγκλισις, καὶ ὅτι ὁ τονικὸς ρυθμὸς παραβαίνεται προκειμένου περὶ συνδέσμων ὡς *ἀλλά, μηδέ, οὐδέ·* προθέσεων ὡς *παρά, ὑπέρ, ἀπό, περί, διά·* ἀντωνυμιῶν ὡς *ἐγώ, ἐμοῦ, ἡμεῖς, ἡμῶν, αὐτός.*

Πλ. β', Στιχηρὰ Ἀνατολικὰ [1]

1

Ἐν τῷ Σταυρῷ σου, Χριστέ, καυχώμεθα
καὶ τὴν ἀνάστασίν σου ὑμνοῦμεν καὶ δοξάζομεν.
Σὺ γὰρ εἶ Θεὸς ἡμῶν,
ἐκτός σου ἄλλον οὐκ οἴδαμεν.

2

Διὰ παντὸς εὐλογοῦντες τὸν Κύριον
ὑμνοῦμεν τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ.
Σταυρὸν γὰρ ὑπομείνας δι' ἡμᾶς,
θανάτῳ θάνατον ὤλεσεν.

3

Δόξα τῇ δυνάμει σου, Κύριε, ὅτι κατήργησας
τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου,
ἀνεκαίνισας ἡμᾶς διὰ τοῦ Σταυροῦ σου,
δωρούμενος ἡμῖν ζωὴν καὶ ἀφθαρσίαν.

4

Ἡ ταφή σου, Κύριε, τὰ δεσμὰ τοῦ Ἅδου
συντρίψασα διέρρηξεν
ἡ ἐκ νεκρῶν Ἀνάστασις τὸν κόσμον ἐφώτισε,
Κύριε δόξα σοι.

Κάθισμα, ἦχος α'

Τὸν τάφον σου, Σωτήρ, στρατιῶται τηροῦντες
νεκροὶ τῇ ἀστραπῇ τοῦ ὀφθέντος ἀγγέλου
ἐγένοντο, κηρύττοντος γυναιξὶ τὴν ἀνάστασιν.
Σὲ δοξάζομεν τὸν τῆς φθορᾶς καθαιρέτην,
σοὶ προσπίπτομεν τῷ ἀναστάντι ἐκ τάφου
καὶ μόνῳ Θεῷ ἡμῶν.

Πατέρα καὶ Υἱὸν προσκηνύσωμεν πάντες
καὶ Πνεῦμα τὸ εὐθὲς καὶ ἰσότιμον δόξῃ,
Τριάδα τὴν ἄκτιστον καὶ ὑπέρθεον δύναμιν,
ἣν δοξάζουσι τῶν ἀσωμάτων αἱ τάξεις·
ταύτην σήμερον καὶ γηγενεῖς μετὰ φόβου
πιστῶς εὐφημήσωμεν.

Τὴν ἀνωμαλίαν ταύτην ἠθέλησαν νὰ «εὐθειάσουν» παλαιότερον μὲν ὁ Pitra, νεώτερον δὲ ἄλλοι τινές, καταστρέψαντες τὰ κείμενα δι' ἐπιβολῆς χειρὸς ἐπ' αὐτῶν πρὸς συμμόρφωσιν τῶν μέτρων καὶ τῶν τόνων, παρὰ τὴν παράδοσιν τῶν χφ.

Ὁ Σωφρ. Εὐστρατιάδης, προσφυῶς ἐπιληφθεὶς τοῦ θέματος, κατέληξεν εἰς τὸ ὅτι δὲν ὑπάρχει ἡ θρυλικὴ αὐτὴ ὁμοτονία καὶ ἰσοσυλλαβία, διετύπωσε δὲ τὰς ἀπόψεις του ὡς ἑξῆς :

α') Ἡ τονικὴ μουσικὴ ἔχει πάσας τὰς συλλαβὰς βραχείας, ποιεῖ δὲ μακρὰν συλλαβὴν κυρίως μὲ τὴν ἔντονον ἀλλὰ καὶ τὴν ἄτονον, ἤτοι καὶ τὸν τροχαῖον δάκτυλον καὶ τὸν δάκτυλον τροχαῖον [2].

β') Ἡ συλλαβὴ γίνεται μακρὰ ὅταν δοθῶσιν εἰς αὐτὴν δύο πρῶτοι χρόνοι, ἀδιάφορον ἂν εἶναι ἔντονος ἢ ἄτονος.

γ') Ὅτι εἰδικῶς εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ρωμανοῦ ἡ λέξις ἀπετέλει τὸν πόδα, τρόπος τὸν ὁποῖον οἱ παλαιοὶ ὠνόμαζον *ὑπόρρυθμον*.

Γενικῶς δέ, συνεπέρανεν ὀρθῶς ὁ Εὐστρατιάδης, ὅτι τὰ μέτρα εὑρίσκονται ἐκ τοῦ μέλους καὶ οὐχὶ μόνον ἐκ τῶν συλλαβῶν [3].

Θεωρητικῶς ἔλυσε τὸ ζήτημα ὁ H. Gaisser [4], ὁ ὁποῖος ἡρμήνευσεν ὅτι

1. Ἀνισοσύλλαβα.
2. Δηλονότι καὶ τὸν τρισύλλαβον δισύλλαβον καὶ τανάπαλιν.
3. ΕΕΒΣ ΙΕ', 1939, σ. 187.
4. Don Hugnes Gaisser, Les Hermoi des Pâques dans l'office grec, «Oriens Christianus» III, 1903, σσ. 416 - 510. Περίληψις παρὰ Τρεμπέλα, σσ. νθ' - ξθ'.

τὸ μουσικὸν στοιχεῖον τὸ ὁποῖον σημαίνει ἐν προκειμένῳ εἶναι ἡ *διάρκεια* τὴν ὁποίαν ἡ μουσικὴ δύναται νὰ δώσῃ εἰς συλλαβήν τινα μέχρι τοῦ νὰ παραχωρῇ ἐνίοτε εἰς αὐτὴν τὸν χρόνον ὁλοκλήρου ρυθμικοῦ ποδός. Ἡ μουσικὴ δηλαδὴ ἐπιβραχύνει ἢ καὶ ἐπιμηκύνει τὰς συλλαβὰς κατὰ τὸν ἴδιόν της τρόπον, τοῦτο δ' ἀποτελεῖ τὴν *τονὴν* ἢ τὴν συγκοπὴν τῶν ἀρχαίων μουσικῶν. Τὴν ἰσοσυλλαβίαν δὲ θεωρεῖ ὄχι τόσον ἀπαραίτητον ἴσον τὴν *ἰσοχρονίαν*, ἡ ὁποία θεραπεύει πλήρως τὴν ἀνισοσυλλαβίαν. Οὕτω δύνανται νὰ συμπέσουν μουσικῶς οἱ στίχοι

λαμπρυ|νθῶνεν λα|οὶ
καὶ ὁ |ψόμε |θα

μολονότι ἄνισοι. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἑρμηνεύει καὶ τὴν ἀνισοτονίαν.

Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι οἱ μεταγενέστεροι ὑμνογράφοι ἐκινοῦντο μεθ' ὅσης ἐλευθερίας ἐπέτρεπεν εἰς αὐτοὺς ἡ μουσική των αἴσθησις καὶ κατάρτισις. Καταρτίζοντες δηλονότι τοὺς προσομοίους ὕμνους, κανόνας κ.ἄ. εἴδη ἢ προσηλώνοντο πρὸς τὸ σύστημα τοῦ τόνου καὶ τῶν συλλαβῶν, ἢ — ἐφ' ὅσον μουσικῶς ἀντελαμβάνοντο τὴν τοιαύτην δυνατότητα — ἐδιαφοροποίουν τοὺς στίχους καὶ τοὺς τόνους των. Κατὰ ταῦτα οἱ μελετηταὶ καὶ οἱ ἐκδόται τῶν λειτουργικῶν βιβλίων καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν κειμένων δὲν πρέπει νὰ ἐπείγωνται θεωροῦντες ἐσφαλμένα τὰ προσόμοια, οὔτε νὰ ἐπιβάλλουν ἐκ τούτου μόνον τοῦ λόγου χεῖρα εἰς τὰ κείμενα. Ἀπαράδεκτος εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀ. Π α π. Κ ε ρ α μ έ ω ς διάκρισις *εἱρμῶν* τῶν *ὕμνων* καὶ τῶν *κανόνων*, καὶ ἡ θεωρία καθ' ἣν ὁ Κοσμᾶς Μαϊουμᾶ καὶ ὁ Κρήτης Ἀνδρέας «λόγοις ἡμῖν ἀγνώστοις ἔτι ἀρχῆθέν πως ἀνισοσύλλαβον εἱρμὸν τροπαρίῳ συνετίθεντο τῷ εἱρομένῳ· ὅμως δ' ἀπὸ τοῦ Δαμασκόθεν Ἰωάννου τελείως καὶ οὗτος [1] ὑποτέτακται ὁμοτονίᾳ τε καὶ ἰσοσυλλαβίᾳ... οὗ δέ τινος ᾠδῆς μέλη τῆς ἀκριβείας στέρονται, λογικῆς ἐκεῖ ἡ αἰτία συνιζήσεως ἢ τοῦ κειμένου φθορᾶς!» [2].

Σημαντικώτατον διὰ τὸν ἐκδότην ὑμνογραφικοῦ κειμένου εἶναι τὸ πρόβλημα τοῦ διαχωρισμοῦ τῶν στίχων, ὅπου τοῦτο καταλογάδην παρεδόθη. Αἱ θεωρίαι τῶν Christ - Παρανίκα, Παντελάκη, Πεζοπούλου κ.ἄ. περὶ ὑπάρξεως ἐντὸς τῶν κειμένων τούτων μέτρων προσῳδιακῶν δύνανται ν' ἀπομακρύνουν τὸν ἐκδότην ἀπὸ τὴν ὀρθὴν ὁδὸν τῆς διατάξεως τοῦ κειμένου. Καὶ ὀπτικῶς μὲν μικρὰν ἀξίαν θὰ εἶχεν ἡ σφαλερὰ διάταξις, ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ ἐπιχειροῦντες τοιαύτην συστηματοποίησιν τῶν κειμένων διορθώνουν τοὺς στίχους ἐναντίον τῆς χφ. παραδόσεως, ἀκολουθοῦντες πρὸς τοῦτο τὴν μεθοδολογίαν τῆς κλασσικῆς Φιλολογίας, ἡ ὁποία ἐν τούτοις οὔτε τόσον πρόσφατα

---

1. Ὁ εἱρμός.
2. VVr 15, 1908, σσ. 360 - 361.

ὅσον τὰ βυζαντινὰ κείμενα οὔτε τόσον εὔχρηστα καὶ φροντιζόμενα ἐπιμελεῖται, τὸ ζήτημα τοῦ χωρισμοῦ τῶν στίχων εἶναι θεμελιῶδες.

Ἡ ἀσφαλεστέρα μέθοδος ἐκδόσεως στιχηρῶν τῶν κειμένων εἶναι ἡ τῆς μελέτης τῶν ἐρυθρῶν παλαιότερον, κοινῶν στιγμῶν κατόπιν, αἱ ὁποῖαι ἐτέθησαν ἀπὸ τοὺς ἀντιγραφεῖς τῶν λειτουργικῶν βιβλίων (καὶ κοντακαρίων) πρὸς διευκόλυνσιν τοῦ ψάλτου ἢ ἐκφωνητοῦ καὶ διὰ τῶν ὁποίων διαχωρίζονται οἱ στίχοι [1]. Αἱ τελεῖαι αὗται εἶναι ἄσχετοι πρὸς τὴν γραμματικὴν στίξιν, δηλοῦν δὲ συνηθέστερον τὰ ἡμιστίχια, ἔστιν ὅτε καὶ μονόλεκτα (πόδας). Καὶ πολλάκις μὲν γίνονται μερικώταται παραλείψεις αὐτῶν εἰς τὰ χφ., ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ εἰς τοὺς ὕμνους καὶ εἰς τοὺς κανόνας ἔχομεν τὴν εὐκαιρίαν τῆς παραβολῆς περισσοτέρων τοῦ ἑνὸς οἴκων ἢ τροπαρίων (πρὸς τοὺς ἄλλους οἴκους καὶ πρὸς τοὺς εἱρμούς), εὔκολος εἶναι τῶν ἐλλιπῶν ἡ ἀναπλήρωσις.

Ὅπου δὲ λείπουν αἱ στιγμαί, ἀναζητητέοι οἱ εἱρμοὶ οἱ σημειούμενοι πάντοτε εἰς τὰ βιβλία διὰ τοῦ *πρὸς τὸ* (= πρὸς τὸν ἦχον τοῦ τάδε τεμαχίου). Χρήσιμος δ' εἶναι καὶ ἡ μέθοδος τῆς κοινῆς ἀντιπαραβολῆς, διότι στίχος οὐδέποτε χωρίζει εἰς τοὺς βυζαντινοὺς ποιητὰς λέξιν, ἀλλ' ἀντιθέτως αἱ λέξεις τῶν στίχων βαδίζουν ρυθμικῶς κατά τινα ἀντιζυγίαν, ἡ ὁποία καθρεπτίζεται εἰς τὸν λόγον σχηματικῶς: *«Μυστήριον ξένον, | ὁρῶ καὶ παράδοξον! | Οὐρανὸν τὸ σπήλαιον | θρόνον χερουβικὸν | τὴν Παρθένον...»* (Κανὼν Κοσμᾶ εἰς Χριστούγεννα εἱρμὸς θ' ᾠδῆς).

Γενικῶς εἰπεῖν διὰ νὰ σχηματισθῇ ὁ πούς εἰς τὴν ρυθμοτονικὴν μετρικὴν ἀπαιτεῖται *κυρία λέξις*, ἔχουσα δηλαδὴ κύριον τόνον (ρῆμα, ὄνομα, ἐπίθετον κλπ.) ἐνῷ αἱ ἄτονοι ἢ συνεκφερόμεναι λέξεις, τὰ ἄρθρα, οἱ σύνδεσμοι τὰ μόρια, αἱ προθέσεις δὲν σχηματίζουν πόδα ἀλλὰ προηγοῦνται ἢ ἕπονται τῆς κυρίας λέξεως [2]. Τὰ ἡμιστίχια ἀποτελοῦνται ἀπὸ πόδα ἢ διποδίαν ἢ τριποδίαν, ἀπὸ δύο δὲ ἡμιστίχια ὁ στίχος (δυνάμενος νὰ εἶναι καὶ μία διποδία μόνον). Αἱ λεγόμεναι *παύσεις* (ἀντιστοιχίαι στίξεως τῶν κώλων) δὲν ἔχουν πάντοτε τὴν αὐτὴν σημασίαν.

6. Τὸ ἀνακλώμενον καὶ ἡ ἀκροστιχὶς [3] εἶναι ἀνάγκη νὰ μελετηθοῦν ἀκόμη περαιτέρω. Τὸ ἀνακλώμενον (ἐφύμνιον) προῆλθεν, ὡς ἤδη εἴπομεν, ἀπὸ στίχους ψαλμῶν, ἐξειλίχθη δὲ εἰς στιχηρόν, εἰς κοντάκιον (προοίμιον καὶ ἐξ αὐτοῦ εἰς οἴκους), εἰς κανόνας. Ἀνάγκη εἶναι νὰ γίνῃ **corpus** τῶν ἐφυμνίων πάσης τῆς ὑμνογραφίας. Διότι τὰ καθ' ἕκαστα τροπάρια τὰ ὁποῖα διεσπαράχθησαν ἀπὸ τὸ ὀργανικόν των σύνολον θ' ἀναγνωρισθοῦν εὐκολώ-

1. Αἱ στιγμαὶ αὗται διετηρήθησαν εἰς τὰ τὸ πρῶτον τυπωθέντα κατὰ τὸν ιϛ' αἰ. βιβλία, τὰ ὁποῖα καὶ κατὰ τοῦτο εἶναι πολύτιμα.

2. Πρβλ. πρόσθεν σ. 234 σημ. 2, περὶ τῆς μετρικῆς ἀξίας ὡρισμένων λέξεων.

3. Πρβλ. ὅσα ἐλέχθησαν ἤδη ἀνωτέρω σσ. 61 - 62, 96, 102 σημ. 4, 103.

τερον ἂν συνδεθοῦν ὄχι μόνον πρὸς τὰ αὐτόμελα καὶ ἰδιόμελα αὐτῶν ἀλλ' ἰδίᾳ πρὸς τὰ τὸ αὐτὸ ἐφύμνιον ἔχοντα, ὅπου πιθανὸν καὶ ν' ἀκροστιχίζουν.

Πρέπει ἀκόμη νὰ ἐξετασθῇ διατί τὸ ἀνακλώμενον εἰς τοὺς κανόνας ὑπὸ τὴν παραδεδομένην εἰς ἡμᾶς μορφὴν ἀπαντᾷ οὐχὶ εἰς τὸ τέλος ὅλων τῶν εἱρμῶν καὶ τροπαρίων ἑκάστης ᾠδῆς ἀλλ' εἴς τινα μόνον ἀπὸ αὐτά. Π.χ. εἰς τὸν κανόνα τοῦ Πάσχα τοῦ Δαμασκηνοῦ, α' ᾠδή: Ὁ εἱρμός: *ἐπινίκιον ᾄδοντας.* α' τροπάριον: *ἐπινίκιον ᾄδοντες.* β' τροπάριον: *εὐφροσύνη αἰώνιος.* Ἐνῶ ᾠδὴ η' εἰς τὸν εἱρμὸν καὶ τὰ τρία ἐπακολουθοῦντα τροπάρια: *εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.* Εἶναι σχετικὸν τὸ πρᾶγμα πρὸς τὴν ἀνάμειξιν τῶν ὑπ' ἄλλων γραφέντων προσομοίων μὲ τὰ τροπάρια τῶν ἰδίων τῶν ὑμνογράφων;

Ὡς πρὸς τὴν ἀκροστιχίδα [1], εἰσελθοῦσαν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐκ τῆς κοσμικῆς ποιήσεως, γνωστὴν ὅμως καὶ εἰς τοὺς Ἑβραίους (πρβλ. Ἄ μ ω μ ο ν), Σύρους, καὶ τοὺς θρησκευτικοὺς Βυζαντινοὺς ποιητάς, αὕτη εἶναι διὰ μὲν τοὺς ὕμνους α') ἀλφαβητικὴ *Α - Ω* (Ἀκάθιστος) ἢ ἀλφαβητικὴ μετὰ προσθήκης τοῦ συγγραφέως *Α - Ω Ἀλφάβητος Ῥωμανοῦ* (Εἰς Ἰωσὴφ τὸν πάγκαλον), β') ἢ σχετίζει φράσιν τινὰ ὅπου ἀπαραιτήτως μὲν τοῦ συγγραφέως τὸ ὄνομα, καὶ χαρακτηρισμὸς τοῦ ὕμνου, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐπίθετον δηλωτικὸν τῆς ταπεινώσεως τοῦ συγγραφέως καὶ ἀναφορὰ εἰς τὸ θέμα τοῦ ὕμνου (Ρωμανοῦ, Ρωμανοῦ εἰς τὰ Φῶτα, τοῦ ταπεινοῦ [2] Ρωμανοῦ εἰς...), ἢ εἶναι ἔμμετρος, ὡς: *Τοῦ ταπεινοῦ Γ α β ρ ι ὴ λ ὁ ὕμνος οὗτος, ἀμήν, ἀμὴν* (ἰαμβικὸς τρίμετρος ἐπεκτεινόμενος διὰ τοῦ διπλασιαζομένου ἀμὴν P 292. *Ὕμνος τοῦ ταπεινοῦ Ἰ ω α ν ν ι κ ί ο υ* P 36. *Νοῦν παμφαῆ πῶς αἰνέσεις, ὦ Στουδῖτα;* P 51 [3]. Διὰ δὲ τοὺς κανόνας ἡ ἀκροστιχὶς πάντοτε σχεδὸν ἔμμετρος, συνήθως μὲν εἰς ἰαμβικὰ τρίμετρα μονόστιχος, εἰς ἐλεγειακὸν μονόστιχον ἀλλὰ καὶ εἰς περισσοτέρους τοῦ ἑνὸς στίχους [4].

Ἐκ τῆς ἀκροστιχίδος δύναται νὰ ὁδηγηθῇ κάποτε ὁ μελετητὴς εἰς τὸ νὰ εὕρῃ ὄχι μόνον τοῦ κανόνος ἀλλὰ καὶ ὅλης τῆς ἀκολουθίας ἑορτῆς τινὸς τὸν συντάκτην. Διὰ τὴν ἐξαίρετον κριτικὴν ἀξίαν τῆς κλειδὸς αὐτῆς τῶν ὕμνων καὶ τῶν κανόνων πρέπει νομίζω νὰ γίνῃ προσπάθεια καταρτισμοῦ corpus καὶ τῶν ἀκροστιχίδων, χωριζομένων τῶν ἐμμέτρων ἀπὸ τὰς πεζάς, οὕτως ὥστε νὰ δύναταί τις νὰ μελετήσῃ εὐχερῶς καὶ τὸν τρόπον τῆς χρήσεως αὐτῶν ἀπὸ τὸν ἴδιον συγγραφέα καὶ ἀπὸ περισσοτέρους τοῦ ἑνὸς ποιητάς.

---

1. Περὶ τῆς ἀκροστιχίδος ἐπροσημειώσαμεν ἤδη δύο μελέτας τῶν W. W e y h καὶ K r u m b a c h e r. Πρβλ. σσ. 61, σημ. 2 καὶ 95, σημ. 4.
2. Περὶ τοῦ ἂν ὁ Ρωμανὸς ἔγραψε ταπΙνοῦ ἢ ταπΕΙνοῦ εἰς τὰς ἀκροστιχίδας του πρβλ. N. A. Λ ι β α δ ά ρ α ν, Ὕμνοι Β', 1954, σσ. 147 - 151.
3. Πρβλ. καὶ τὰς τοῦ Ρωμανοῦ, πρόσθεν σ. 103, σημ. 4.
4. Πρβλ. πρόσθεν, σ. 61.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΝ

1. Ὁ φυσικὸς κόσμος εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ποίησιν δὲν κατέχει θέσιν ἀνάλογον πρὸς τὴν ἀρχαίαν φυσιοκρατικὴν λογοτεχνίαν ἢ τὴν νεωτέραν, τὴν ὑφισταμένην πάντοτε μεγάλην ἐπίδρασιν τοῦ πραγματισμοῦ. Εἰς τὸν ἰδεολογικὸν κόσμον τῶν Χριστιανῶν, διαμορφωθέντα ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μοναστικῆς ἰδεολογίας, δὲν ὑπάρχει πολὺς χῶρος διὰ τὴν παροῦσαν ζωὴν καὶ τὸν ἄνθρωπον. Ὁ κόσμος, τὰ φυτά, τὰ ζῷα, ὁ ἄνθρωπος ὁ ἴδιος, ὑπάρχουν μόνον ἐφ' ὅσον σχετίζονται πρὸς τὸ πνεῦμα, ἐφ' ὅσον συμβολίζουν τὸ ἄϋλον, ἐφ' ὅσον τείνουν πρὸς τελείωσιν. Ἑπομένως καὶ ἡ τάσις πρὸς συντήρησιν τοῦ κόσμου τούτου, ἀποτελοῦντος τόπον δοκιμῆς καὶ βασάνου ἡμῶν, καὶ δὴ διὰ τοῦ ἔρωτος, καταδικάζεται.

Ὁ ἀποκλεισμὸς τοῦ ἔρωτος καὶ τῆς φύσεως δὲν εἶναι τι τὸ δογματικῶς ἐπιβαλλόμενον ὑπὸ τῶν Γραφῶν. Ὑπενθυμίζω ἐδῶ δύο χωρία, ἀνάλογα τῶν ὁποίων δὲν εὑρίσκω εἰς τὴν ἐκκλησιαστικήν μας ποίησιν: Ἐκ τοῦ κατὰ Ματθαῖον (ς', 28 - 30) *«Καὶ περὶ ἐνδύματος τί μεριμνᾶτε; καταμάθετε τὰ κρίνα τοῦ ἀγροῦ πῶς αὐξάνουσιν· οὐ κοπιῶσιν οὐδὲ νήθουσιν· λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι οὐδὲ Σολωμὼν ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιεβάλλετο ὡς ἓν τούτων· εἰ δὲ τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ σήμερον ὄντα καὶ αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον ὁ Θεὸς οὕτως ἀμφιέννυσιν, οὐ πολλῷ μᾶλλον ὑμᾶς ὀλιγόπιστοι;»*. Ἐδῶ τὰ λουλούδια εἶναι ἀνώτερα ἀπὸ κάθε τεχνικὴν ἔνδυσιν πλουσιωτάτου καὶ περιφήμου βασιλέως καὶ μόλις ὑπενθυμίζει ὁ Χριστὸς ὅτι ὁ χόρτος βάλλεται εἰς κλίβανον. Ἀπὸ τὸ Ἆσμα Ἀσμάτων (β' 10 - 13). *«Ἀνάστα, ἐλθὲ ἡ πλησίον μου, καλή μου, περιστερά μου. ὅτι ἰδοὺ ὁ χειμὼν παρῆλθεν, ὁ ὑετὸς ἀπῆλθεν, ἐπορεύθη ἑαυτῷ. τὰ ἄνθη ὤφθη ἐν τῇ γῇ, καιρὸς τῆς τομῆς ἔφθακεν, φωνὴ τῆς τρυγόνος ἠκούσθη ἐν τῇ γῇ ἡμῶν· ἡ συκῆ ἐξήνεγκεν ὀλύνθους αὐτῆς, αἱ ἄμπελοι κυπρίζουσιν, ἔδωκαν ὀσμήν. Ἀνάστα, ἐλθὲ ἡ πλησίον μου, καλή μου, περιστερά μου»*. Εἰς τὸ ἐρωτικὸν αὐτὸ βιβλίον τῆς Π.Δ. οἱ μεταγενέστεροι εἶδον ἁπλοῦν συμβολισμὸν καὶ ἐσκέπασαν καὶ τὴν ἀναδιδομένην ὀσμὴν καὶ τὴν ὁρμὴν ἡ ὁποία πάλλεται ἐκεῖ. Ὁ μοναχισμὸς «ὀσμὴ θανάτου εἰς θάνατον» ἀπέκλεισε πᾶσαν *«ὀσμὴν ζωῆς εἰς ζωήν»*. Οὐδεμία δογματικὴ διάταξις ἀπέκλεισέ ποτε τὴν χαρὰν τῆς ζωῆς καὶ ὁ Χριστὸς εἰς τοὺς καλογήρους ἀπηύθυνε πάντοτε τὸ «ὁ δυνάμενος χωρεῖν χωρείτω» (Ματθ. ιθ' 12). Οὐδ' ἦτο δυνατὸν νὰ ζῇ καὶ νὰ μάχεται τὸ Βυζάντιον ἐὰν ἐκτὸς τῶν νηστευουσῶν σκιῶν δὲν ἀπετελεῖτο καὶ ἀπὸ γενναίους

ἄνδρας, αἰσθανομένους τὴν φύσιν, ἀπολαύοντας τῶν ἀγαθῶν δώρων τοῦ Θεοῦ καὶ δημιουργοῦντας τὴν ἱερωτέραν συνέχειαν τῆς ζωῆς, τέκνα!

Ὁ μὴ μοναχὸς Ρωμανὸς διατηρεῖ ἴχνη τοῦ φυσικοῦ κόσμου εἰς τὴν ἰδεαλιστικήν του ποίησιν. Ὑπάρχει π.χ. ἡ θάλασσα ζῶσα εἰς τὸν ΚΔ' ὕμνον Εἰς τὸν Νιπτῆρα. *«Νίπτει τὴν πλίνθον ἡ θάλασσα | ἀποπλύνει τὴν πηλὸν ἡ ἄβυσσος | καὶ οὐκ ἀναιρεῖ τούτου τὴν σύστασιν...»* (στ. 128 - 129). Εἰς τὴν Κασίαν ὅμως ὁ Θεὸς εἶναι *«ὁ νεφέλαις διεξάγων τῆς θαλάσσης τὸ ὕδωρ»* εἶναι ἀδύνατον νὰ ἴδῃ ἡ ποιήτρια τὴν φύσιν ἀσυνάρτητον πρὸς τὸν δημιουργόν. Εἰς τὴν ἰδίαν συγγραφέα καὶ τὸ αὐτὸ ποίημα *«ἡ ἐν πολλαῖς ἁμαρτίαις περιπεσοῦσα γυνή»* δὲν εἶναι ἐρῶν ὑποκείμενον, εἶναι συντετριμμένη καὶ μετανοοῦσα πιστή, ἡ πόρνη τοῦ Εὐαγγελίου ἡ προσπίπτουσα εἰς τοὺς πόδας τοῦ Λυτρωτοῦ. Ὑπάρχει βέβαια ἐκεῖ κῆπος ὅπου τὸ δειλινὸν ἠκούσθησαν τὰ βήματα τοῦ Θεοῦ. Ἀλλ' ὁ κῆπος οὗτος εἶναι ὁ γραφικὸς παράδεισος τῆς Γενέσεως, δὲν ἐνθυμίζει τίποτε ἀπὸ τὸν Βόσπορον καὶ τὴν ἄνοιξίν του!

Οὔτε γάργαρα ποτάμια, οὔτε νερὰ καθάρια, οὔτε ριζιμιὰ χαράκια ὑπάρχουν εἰς τὴν βυζαντινὴν ποίησιν, ὅσα ἄφθονα μᾶς δροσίζουν εἰς τὴν δημώδη. Ὅπως εἰς τὸ βάθος μιᾶς ἁγιογραφίας τὸ ὄρος (τὸ Θαβώρ, τὸ Σινᾶ, ὁ Ἄθως, ἀδιάφορον) εἶναι ἀπολύτως συμβατικόν, οὕτω καὶ εἰς τὴν βυζαντινὴν θρησκευτικὴν ποίησιν ὁ φυσικὸς κόσμος ὑπάρχει μόνον ἰδεατῶς καὶ μόνον διὰ νὰ συμβολισθῇ δι' αὐτοῦ ἢ ν' ἀντιταχθῇ πρὸς τὸν πραγματικῶς ὑπάρχοντα κόσμον, τὸν πνευματικόν. Οὕτως ἡ Θεοτόκος εἶναι *ἡ ἄμπελος, βότρυν ἡ βλαστήσασα, ἡ ἄρουρα, ἡ δάμαλις τὸν μόσχον ἡ τεκοῦσα, ῥόδον τὸ ἀμάραντον ἡ τέξασα.* Ἀλλ' αὐτὴ ἡ γῆ, αὐτὴ ἡ ἄμπελος, αὐτὰ τὰ ζῷα, τὰ φυτά, τὰ ἄνθη καθ' ἑαυτὰ δὲν ὑπάρχουν εἰς τὸν ἰδεατὸν κόσμον τῆς βυζαντινῆς ποιήσεως. Κάποτε μόλις προβάλλει ὁ ὑπαρκτὸς κόσμος, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς συνδεδεμένος μὲ τὸν οὐράνιον, τὸν ἄυλον δηλονότι. Οὕτως ὁ Ἰω. Δαμασκηνὸς εἰς τὸν κανόνα τοῦ Πάσχα (ᾠδὴ α', τροπάριον) *«Οὐρανοὶ μὲν ἐπαξίως εὐφραινέσθωσαν, | γῆ δὲ ἀγαλλιάσθω, | ἑορταζέτω δὲ κόσμος | ὁρατός τε ἅπας καὶ ἀόρατος. | Χριστὸς γὰρ ἐγήγερται | εὐφροσύνη αἰώνιος».*

Βεβαίως ἡ ποίησις αὐτὴ εἶναι καὶ ὑψηλὴ καὶ θελκτική. Ἰδοὺ παράδειγμα ἀπὸ τὸν κανόνα Ἰωάννου μοναχοῦ Εἰς τὴν Κυριακὴν τοῦ Ἀντίπασχα (Θωμᾶ, ᾠδὴ α', τροπάριον): *«Σήμερον ἔαρ ψυχῶν, | ὅτι Χριστὸς ἐκ τάφου, ὥσπερ ἥλιος, ἐκλάμψας, τριήμερον | τὸν ζοφερὸν χειμῶνα ἀπήλασε τῆς ἁμαρτίας ἡμῶν. | Αὐτὸν ἀνυμνήσωμεν, ὅτι δεδόξασται»* [1]. Καὶ πάλιν ὁ χειμὼν καὶ τὸ ἔαρ εἶναι συμβολικά, χειμὼν τῆς ἁμαρτίας, ἔαρ ψυχῶν! Τίς ὁ λόγος; *«Κατ' ἀρχάς, σύ Κύριε, τὴν γῆν ἐθεμελίωσας καὶ ἔργα τῶν χει-*

---

1. Πρβλ. Θεοφάνους τοῦ Γραπτοῦ, Δοξαστικὸν εἰς τοὺς αἴνους τῆς 23 Ἀπριλίου (Ἁγίου Γεωργίου) *«Ἀνέτειλε τὸ ἔαρ, δεῦτε εὐωχηθῶμεν, | ἐξέλαμψεν ἡ ἀνάστασις Χριστοῦ, | δεῦτε εὐφρανθῶμεν...»*, Τρεμπέλας, σ. 202.

ρῶν σου εἰσὶν οἱ οὐρανοί· αὐτοὶ ἀπολοῦνται, σὺ δὲ διαμένεις· καὶ πάντες ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσονται, καὶ ὡσεὶ περιβόλαιον ἑλίξεις αὐτοὺς καὶ ἀλλαγήσονται· σὺ δὲ αὐτὸς εἶ καὶ τὰ ἔτη σου οὐκ ἐκλείψουσιν» (Ψαλμὸς ρα', 26-27). Τὸ ὄντως ὂν εἶναι ὁ Θεός, ἡ αὐτοαλήθεια καὶ ἡ ζωή, ὁ δὲ παρὼν κόσμος εἶναι προσωρινόν τι καὶ ἀνάληθες σχῆμα. Ἡ τοιαύτη ἀντίληψις στερεῖ τὴν αὐτοαξίαν τῆς φύσεως καὶ τοῦ φυσικοῦ περιέχοντος, διὰ τὰ ὁποῖα ὁ δημιουργὸς «εἶδεν ὅτι καλόν», κατὰ τὴν Γένεσιν. Ἑπομένως ὁ φυσικὸς κόσμος ὑπάρχει μόνον συμβολικῶς, διότι εἰς τὴν πραγματικότητα ὑπάρχει μόνον τὸ μυστήριον καὶ ὁ μυστικὸς κόσμος : Οὕτω π.χ. *«Μυστικὸς εἶ, Θεοτόκε, παράδεισος | ἀγεωργήτως βλαστήσασα Χριστὸν | ὑφ' οὗ τὸ τοῦ σταυροῦ | ζωηφόρον ἐν γῇ | πεφυτούργηται δένδρον· | δι' οὗ νῦν ὑψουμένου | προσκυνοῦντες αὐτὸν | σὲ μεγαλύνομεν»* (Κοσμᾶς, Εἰς τὴν ὕψωσιν, ᾠδὴ θ'). Ἐδῶ ἡ Παναγία εἶναι μυστικὸς κῆπος ποὺ ἄνευ καλλιεργείας ἐβλάστησε τὸν Χριστόν· κατὰ τοῦτο ἑπομένως ὑπάρχει ὁ παράδεισος ἐφ' ὅσον ὑπάρχει ἡ Παρθένος. Ὁμοίως *«Μυστήριον ξένον | ὁρῶ καὶ παράδοξον! | οὐρανὸν τὸ σπήλαιον, | θρόνον χερουβικὸν τὴν Παρθένον, | τὴν φάτνην χωρίον ἐν ᾧ ἀνεκλίθη ὁ ἀχώρητος | Χριστὸς ὁ Θεός, ὃν ἀνυμνοῦντες μεγαλύνομεν»* (Κοσμᾶς ὁ Μαϊουμᾶ, Εἰς τὴν Χριστοῦ Γέννησιν, ᾠδὴ θ'). Καὶ ἐδῶ τὸ σπήλαιον εἶναι ὁ οὐρανός, ἡ τοποθεσία, τὰ πάντα σχετικὰ πρὸς τὸ παράδοξον μυστήριον τῆς Γεννήσεως.

Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνος, ψάλλων τὴν ἀνάστασιν θὰ ὑμνήσῃ τὸ φῶς : *«Νῦν πάντα πεπλήρωται φωτός, | οὐρανός τε καὶ γῆ καὶ τὰ καταχθόνια· | ἑορταζέτω δὲ πᾶσα κτίσις | τὴν ἔγερσιν Χριστοῦ, | ἐν ᾧ στερεούμεθα»* (ᾠδὴ γ', τροπ.). Τὸ ὑμνούμενον φῶς εἶναι φῶς ἐφ' ὅσον δι' αὐτοῦ ἔχουν πληρωθῇ ἡ γῆ καὶ ὁ οὐρανός, ἀλλ' ὅταν κατέλθῃ εἰς τὰ καταχθόνια παύει νὰ εἶναι φυσικὸν φῶς (δὲν ὑπῆρξεν εἰς τὴν οὐσίαν ποτέ), εἶναι ἡ θεία χάρις ἡ ἐνεργουμένη διὰ τῆς Ἀναστάσεως [1].

Καὶ διὰ νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν Θεοτόκον καὶ εἰς τοὺς ποιητικοὺς χαρακτηρισμούς της ὑπὸ Ἰωσὴφ τοῦ ὑμνογράφου, ἡ Παρθένος εἶναι [2] *«ἡ περιστερὰ ἡ τὸν ἐλεήμονα ἀποκυήσασα»*, *«στάχυν ἡ βλαστήσασα τὸν θεῖον»*, *«ἡ ἄφλεκτος βάτος, νεφέλη ὁλόφωτος | ἡ τοὺς πιστοὺς ἀπαύστως ἐπισκιάζουσα»*, *«Ῥόδον τὸ ἀμάραντον ἡ μόνη βλαστήσασα· τὸ μῆλον τὸ εὔοσμον...»*, *«πῖον ὄρος καὶ τετυρωμένον ἐν πνεύματι»* [3]. Οὐδαμοῦ

1. Πρβλ. Τοῦ αὐτοῦ Δαμασκηνοῦ, Εἰς Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου (ᾠδὴ ζ') : *«Σαλπισάτωσαν, τῇ σάλπιγγι τοῦ πνεύματος, ὄρη οὐράνια | ἀγαλλιάσθωσαν βουνοὶ καὶ σκιρτάτωσαν θεῖοι ἀπόστολοι...»* ὅπου τὸ ὑπερβατικὸν στοιχεῖον καλύπτει τὸ φυσικόν.

2. Crist-Paran., σσ. 251, 248, 249, 247, 248, κατὰ τὴν σειρὰν τῶν παραδειγμάτων.

3. Κατὰ Δαυΐδ, Ψαλμὸς ξζ', 16 *«ὄρος Θεοῦ, ὄρος πῖον, ὄρος τετυρωμένον, ὄρος πῖον»*, τὸ ὁποῖον χωρίον ἐμιμήθη ὁ Ρωμανὸς *«ἐτυρώθην, ὡς Δαυΐδ προανεφώνει, | τὸ τετυρωμένον ὄρος νόησον, σεμνή, | ἐγὼ νῦν ὑπάρχω»* (ΚΑ' εἰς τὸ πάθος τοῦ Κυρίου,

ὅμως ὑπάρχει αὐθύπαρκτον τὸ μῆλον, ἡ περιστερά, ἡ ὁλόφωτος νεφέλη, ὁ στάχυς κλπ. [1].

2. Ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ θάνατος. Ἀφοῦ δὲν εὑρίσκεται ὁ ἐρῶν, ὁ χαιρόμενος τὰς φυσικὰς καλλονάς, τὴν νεότητα, ἂς ἴδωμεν πῶς ἀντεμετώπισεν ὁ βυζαντινὸς ἐκκλησιαστικὸς ποιητὴς ζητήματα μεγάλα διὰ τὸν ψυχικόν του κόσμον. Ποῖον ὑπῆρξε τὸ πάθος του, ποία ἡ ἀξιοπρέπειά του, ποῖος ὁ ἔλεγχός του.

Περὶ τῆς στάσεώς του ἀπέναντι τῆς ζωῆς ὡμιλήσαμεν ἤδη, εἰπόντες ὅτι ὁ κόσμος οὗτος διὰ τὸν Χριστιανὸν εἶναι πρόσκαιρος. Ὁ ἀγὼν τὸν ὁποῖον διεξάγει εἶναι ἀγὼν *τελειώσεως*, ὁ δ' ἐχθρὸς τὸν ὁποῖον ἀντιμετωπίζει εἶναι ἡ *ἁμαρτία*, ἡ ὁποία ταπεινώνει τὸν ἄνθρωπον, τὸν ἐξευτελίζει, τὸν καταρρίπτει εἰς τὴν ἰδίαν του συνείδησιν. Ἀλλ' ὡς ἀντίδοτον ἡ *μετάνοια*, ἐκδηλουμένη διὰ τῆς ἐξομολογήσεως, τὸν ἐπαναφέρει εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς κοινωνίας, ἀποδίδει εἰς αὐτὸν γαλήνην καὶ δύναμιν. Ὁ πρῶτος λοιπὸν θάνατος εἶναι ὁ τῆς ἁμαρτίας, αὐτὸς δὲ θ' ἀποβῇ εἰς ὁριστικὴν ἀπώλειαν ἂν ὁ Χριστιανὸς μείνῃ ἀμετανόητος. Ὡς ἐκ τούτου ὁ πρόσκαιρος θάνατος τῆς σαρκὸς δὲν ἔχει μείζονα σημασίαν μιᾶς *ἀλλαγῆς* ἐκ τῶν προσκαίρων εἰς τὰ ἄφθαρτα, μεταβολῆς τὴν ὁποίαν θ' ἀκολουθήσῃ ἡ *Κρίσις*, ἡ δικαίωσις διὰ τοὺς ἀγαθοὺς καὶ ὁ κολασμὸς διὰ τοὺς πονηρούς, τοὺς τὰ φαῦλα πράξαντας. Ἡ χριστιανικὴ αὕτη κοσμοθεωρία, γνωστὴ καὶ ἐνεργὸς καὶ σήμερον δι' ἡμᾶς, θρησκευομένους ἐν συνεχείᾳ ὅπως καὶ οἱ πατέρες ἡμῶν, τοποθετεῖ τὴν ἁμαρτίαν ὡς δημιουργὸν τῆς ἀνάγκης τῆς λυτρώσεως. Ἡ λύτρωσις ἐπέρχεται κατόπιν δεινοῦ ἀγῶνος ψυχικοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον μετὰ τὴν σύγκρουσιν τοῦ φθαρτοῦ καὶ τοῦ αἰωνίου καὶ τὴν πρόσκαιρον ἐπικράτησιν τοῦ πάθους, ἡ ψυχὴ μεταμελεῖται, αἰσθάνεται συντριβήν, ἐξομολογεῖται τὸ πταῖσμα, μεθ' ὃ αἰσθάνεται πάλιν ἐλεύθερα τὰ πτερά της ἀπὸ τὸν ἐπικαθήσαντα πάγον τοῦ κακοῦ. Ἡ λύτρωσις δὲν ἔρχεται, ὅπως εἰς τοὺς νεωτέρους κοσμικούς, διὰ τοῦ θανάτου καὶ τοῦ νομιζομένου ἀφανισμοῦ τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς, ἢ ἔστω τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τῶν δεινῶν τοῦ κόσμου τούτου. Ἀπεναντίας ἡ λύτρωσις ἔρχεται διὰ τῆς καταφυγῆς εἰς τὴν πίστιν καὶ τῆς μεταβολῆς τῆς πίστεως εἰς καλὰ ἔργα. Ἡ πίστις ἐπιβάλλει ὡς ἀξιοποιητικόν της μέσον τὴν ἀγάπην. Ὁ ἄνθρωπος δὲν ζῇ δι' ἑαυτόν, ζῇ διὰ τοὺς

οἶκος ς', στ. 77 - 79, Ὕμνοι Β', 1954, σ. 161) καὶ ὁ Δαμασκηνὸς *«Δεῦτε ἐν Σιών, τῷ θείῳ καὶ πίονι ὄρει, τοῦ ζῶντος Θεοῦ ἀγαλλιασώμεθα...»* (Christ-Paran., σ. 232).

1. Τὰ εἰς τὴν Θεοτόκον ἀποδοθέντα ἐπίθετα τῆς μὲν λαϊκῆς λατρείας ἀπὸ διαφόρων ἀφορμῶν (τοποθεσιῶν, κυριότητος ναῶν, ἑορτῶν κλπ.) συνέλεξαν οἱ Ἰορδάνου Τιμόθεος Θέμελης καὶ Ν. Β. Τωμαδάκης, ΜΕΕ 19, 1932, σσ. 496 - 497 τὰ δὲ τῆς ὑμνογραφίας ὁ Εὐστρατιάδης, Ἡ Θεοτόκος ἐν τῇ Ὑμνογραφίᾳ, 1930 (= Ἁγιορειτικὴ βιβλιοθήκη, ἀρ. 6).

ἄλλους καὶ διὰ τὴν ψυχήν του, διὰ τὴν κοινωνίαν τῶν χριστιανικῶν ψυχῶν. Ἡ λύτρωσις δὲν ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς μονώσεως καὶ τῆς φυγῆς ἀπὸ τὸν κόσμον ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἀρετῆς. Καὶ ναὶ μὲν ὁ μοναχισμὸς περιώρισε τὴν ἀρετὴν εἰς τήρησιν τοῦ μοναστικοῦ κανόνος «νηστεία, ἀγρυπνία, προσευχή», ἀποβλέπων εἰς τὴν *μυστικὴν ἐπικοινωνίαν* μετὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ πέρα αὐτῶν συνετήρει καὶ τὴν μοναδικὴν εἰς τὸν μεσαίωνα ὀργάνωσιν φιλανθρωπίας (ξενῶνες, νοσοκομεῖα, γηροκομεῖα). Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ ἀγάπη, ἡ δικαιοσύνη, ἡ εὐσέβεια ὡς ἀρεταὶ δὲν ἔχουν ὑμνηθῆ ἀποκλειστικῶς μετὰ τοὺς μελῳδούς, καὶ ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ἰδίους δὲν ἐξήρθησαν συστηματικῶς. Μέγα περιθώριον ὑπῆρχε κατὰ τοὺς ἀνθρωπιστικοὺς χρόνους τῶν Παλαιολόγων διὰ νὰ στραφῇ πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνσιν ἡ παρακμάσασα ὑμνογραφία. Ἀλλ' ὁ περιορισμὸς εἰς τὸν τύπον τῆς παραδόσεως δὲν ἐπέτρεψε τοῦτο. Οἱ ἅγιοι οἱ ὑμνούμενοι δὲν εἶναι κἂν πλέον μάρτυρες, εἶναι μονασταί, φανατικοὶ εἰκονόφιλοι, ἀντιπαπισταί. Οἱ ἐν Ἀμορίῳ τεσσαράκοντα μάρτυρες θὰ εὕρουν συντρόφους πολλοὺς μόνον κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν, τοὺς *νεομάρτυρας*. Οὕτως ἡ ἐξύμνησις τῶν μοναστικῶν ἀρετῶν, ἀρνητικῶν ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, θὰ μαράνῃ τὴν ἐξηρτημένην ἐκ τοῦ παρελθόντος ὑμνογραφίαν.

Διὰ νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ψυχῆς, τὸν ἐνισχυόμενον ὑπὸ τῆς πίστεως, πλησιάζομεν πάλιν τὴν περιοχὴν τοῦ δόγματος. Διότι ὁ Χριστιανὸς διὰ τοῦ δόγματος λυτροῦται, δηλονότι τὸ δόγμα εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον διδάσκει τὴν διὰ τῶν δύο μυστηρίων, ἐξομολογήσεως καὶ θείας μεταλήψεως, σωτηρίαν. Ὁ Χριστιανὸς ἔχει πάθη τὰ ὁποῖα πολεμεῖ ἐκ νεότητός του, προσδοκᾷ δὲ τὴν ἐξ αὐτῶν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τὸν Σωτῆρα, τὴν Θεοτόκον καὶ τοὺς ἁγίους, μεσιτεύοντας εἰς τὸν Θεόν. Εἰς τὸν λυτρωτικὸν ἀγῶνα ὁ πιστὸς διατηρεῖ πᾶσαν του τὴν ἀξιοπρέπειαν, ἀποφεύγων τὸν αὐτοσπαραγμὸν τὸν ἐκδηλούμενον κατὰ τρόπον ἐξευτελίζοντα τὴν ἀνθρωπίνην ὑπόστασιν. Ἡ σεμνότης καὶ ἡ συντριβὴ συνυπάρχουν, ἡ συντομία, ἡ σαφήνεια καὶ ἡ εὐπρέπεια συμβαδίζουν. Ἐφ' ὅσον ὑπάρχει τελικὸς σκοπός, ὁ τῆς λυτρώσεως, ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀπαθλιοῦται, οὔτε καταφεύγει εἰς τὸν *κραυγισμόν*, καθὼς ὁ σημερινὸς ἄπιστος ποιητὴς ὁ ρέπων πρὸς τὴν αὐτοκτονίαν, ὁ μεγαληγορῶν καὶ μὴ διαβλέπων τὸ τέρμα τῶν δεινῶν του. Ἰδοὺ τὰ παραδείγματα :

Ρωμανός (Ὕμνος Α', οἶκος β') «*Ῥερύπωται ἡ ψυχή μου | ἐνδεδυμένη τὸν χιτῶνα τῶν πταισμάτων μου. | Αὐτὸς δὲ παράσχου μοι | ἀπὸ τῶν ὀμμάτων μου ῥεῦσαι ὕδατα, | ἵνα ταύτην καθαρίσω | διὰ τῆς κατανύξεως· | λαμπρὰν στολήν με ἔνδυσον | ἀξίαν τοῦ γάμου σου, | ὁ θέλων πάντας τοὺς ἀνθρώπους σωθῆναι*» (στ. 18 - 26) [1].

---

1. Ὕμνοι Α', 1952, σ. 10.

Ἰωάννης (κανὼν Χριστουγέννων, ᾠδὴ ε')

Ἐκ νυκτὸς ἔργων ἐσκοτισμένοις πλάνης
ἱλασμὸν ἡμῖν, Χριστέ, τοῖς ἐγρηγόρως
νῦν σοι τελοῦσιν ὕμνον ὡς εὐεργέτῃ,
ἔλθοις πορίζων εὐχερῆ τε τὴν τρίβον,
καθ' ἣν ἀνατρέχοντες εὕροιμεν κλέος[1].

Κοσμᾶς (κανὼν Μ. Πέμπτης, ᾠδὴ ϛ') *«Ἄβυσσος ἐσχάτη | ἁμαρτημάτων ἐκύκλωσέ με, | καὶ τὸν κλύδωνα μηκέτι φέρων | ὡς ὁ Ἰωνᾶς τῷ δεσπότῃ βοῶ σοι· | ἐκ φθορᾶς με ἀνάγαγε»*[2].

Ἀνδρέας Κρήτης (Μέγας παρακλ. Κανών, ᾠδὴ α') *«Οἴμοι, τάλαινα ψυχή! | Τί ὡμοιώθης τῇ πρώτῃ Εὔᾳ; | εἶδες γὰρ κακῶς καὶ ἐτρώθης πικρῶς | καὶ ἥψω τοῦ ξύλου | καὶ ἐγεύσω προπετῶς τῆς παραλόγου βρώσεως. | Ἀντὶ Εὔας αἰσθητῆς | ἡ νοητή μοι κατέστη Εὔα, | ὁ ἐν τῇ σαρκὶ ἐμπαθὴς λογισμός, | δεικνὺς τὰ ἡδέα καὶ γευόμενος ἀεὶ τῆς πικρᾶς καταπόσεως»*[3].

Ὁ αὐτὸς *«Ἐγγίζει, ψυχή, τὸ τέλος, | ἐγγίζει καὶ οὐ φροντίζεις, | οὐχ ἑτοιμάζῃ· ὁ καιρὸς συντέμνει, διανάστηθι· | ἐγγὺς ἐπὶ θύραις ὁ κριτής ἐστιν· | ὡς ὄναρ, ὡς ἄνθος ὁ χρόνος τοῦ βίου τρέχει· | τί μάτην ταραττόμεθα;»*[4].

Οὕτως ἐφθάσαμεν εἰς τὸ θέμα τοῦ *θανάτου*, ἠγγίσαμεν τὴν ματαιότητα τῶν ἀνθρωπίνων. Ὁ χρόνος τοῦ βίου τρέχει ὡς ἄνθος, ὡς ὄνειρον· διατί νὰ ταρασσώμεθα ματαίως ;

Ἡ ἀντιμετώπισις τοῦ θανάτου ἀπὸ τὸν πιστὸν δὲν γίνεται μόνον κατὰ τὴν κηδείαν. Ἡ *μελέτη θανάτου* εἶναι γενικὸν καθῆκον, ἡ περισσότερον ἐπιβαλλομένη φιλοσοφικὴ ἄσκησις κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ βίου· ἀναπολοῦμεν τὴν ματαιότητα τοῦ κόσμου καὶ τὴν διὰ τοῦ ἀναποφεύκτου φυσικοῦ ἡμῶν τέλους ἐγκατάλειψιν παντὸς μὴ πνευματικοῦ ἀγαθοῦ.

Ἐξ ἄλλου ὅμως ἡ ἀνθρωπίνη φύσις δὲν δύναται νὰ μείνῃ ἀνάλγητος εἰς τὸ θέμα τῆς χοϊκῆς φθορᾶς. Ἂν τοῦτο δὲν τονίζεται εἰς τὴν καθ' ἡμέ-

---

1. Christ-Paran., σ. 206.
2. Αὐτόθι, σ. 192.
3. Αὐτόθι, σ. 148.
4. Αὐτόθι, σ. 150. Τοῦτο ἐνθυμίζει τοῦ Ρωμανοῦ τὸν Β' ὕμνον ψαλλόμενον εἰς μέγαν κανόνα, καὶ διασωθέντα καὶ διὰ τοῦ Τριῳδίου : *Ψυχή μου, ψυχή μου, | ἀνάστα τί καθεύδεις; | τὸ τέλος ἐγγίζει | καὶ μέλλεις θορυβεῖσθαι. | Ἀνάνηψον οὖν, | ἵνα φείσηταί σου Χριστὸς ὁ Θεός, | ὁ πανταχοῦ τὰ πάντα πληρῶν* (Ὕμνοι Α', 1952, σ. 27). Καὶ τοὺς δύο ποιητὰς μετὰ ταῦτα ἐμιμήθη Ἰω. ὁ Μαυρόπους.

ραν ἔξοδον ἡμῶν τῶν θνητῶν, ὅμως ὁ μητρικὸς σπαραγμὸς ἀκούεται κατ' ἔτος, ὅτε ἡ ἀρνὰς θρηνεῖ τὸν ἄρνα, ἡ Παναγία τὸν Ἰησοῦν σταυρούμενον :

Ὦ γλυκύ μου ἔαρ, | γλυκύτατόν μου τέκνον, | ποῦ ἔδυ σου τὸ κάλλος ; Ὦ φῶς τῶν ὀφθαλμῶν μου | ...

Πόσος μητρικὸς πόνος διαχύνεται εἰς τὴν σχετικὴν ὑμνογραφίαν καὶ μὲ πόσον πάθος ψάλλομεν τὰ ἐγκώμια κατὰ τὴν νύκτα ἐκείνην τῆς ἀνοίξεως τὴν προηγουμένην τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου, τὴν νύκτα τῆς Μ. Παρασκευῆς πρὸς τὸ Μ. Σάββατον ! Ὁ πάσχων εἶναι Θεός, ἀλλ' ὁ πόνος διὰ τὴν νεότητα ἡ ὁποία ἐξανθεῖ εἶναι ἀνθρώπινος.

Πόσον ἀνθρώπινος εἶναι ὁ πόνος τοῦ πατριάρχου καὶ Εἰς τὴν θυσίαν τοῦ Ἀβραὰμ τοῦ Ρωμανοῦ, ὅπου ὁ γέρων θρηνεῖ :

Πῶς χερσὶ δὲ | ταῖς ἰδίαις ὀλέσω | οὓ τοῖς δακτύλοις | ἤλπιζον κλεισθῆναί μου τὰ βλέφαρα; (Γ' ὕμνος,στ. 83 - 86).

Οἴμοι, σπλάγχνον Ἰσαάκ, | τὴν ψελλίζουσαν γλῶσσαν | ἄφωνον δείξει | χεὶρ τοῦ γεννήσαντος, | ἡ σφάζουσα. | τὰ δὲ βλέφαρά σου | οὐ καμμύσει ἡ Σάρρα· | τὰ ῥοδίζοντα χείλη νῦν | ἀδόνητα δείξει· | ὅτι πρόσταγμα τελῶ | τοῦ δώσαντος. (Αὐτόθι, στ. 103 - 114) [1].

Ὁμοίως εἰς ὅλων τὰς ἀκοὰς εἶναι ἔναυλος ἡ ὡραιοτέρα ἀπὸ τὰς ἀκολουθίας τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἡ νεκρώσιμος, διατασσομένη ἄλλως διὰ τοὺς κοσμικούς, διαφόρως δὲ διὰ τοὺς ἱερεῖς, τὰ νήπια, τοὺς μοναχούς. Ὁ Ἀναστάσιος εἰς τὸν ὕμνον εἰς κοίμησιν, ἀπευθυνόμενος ὡς ἐκ προσώπου τοῦ νεκροῦ, πρὸς τοὺς συμμοναστάς, χάριν τῶν ὁποίων εἶχε συνθέσει τὸν θρῆνον, λέγει *«ἀλλ' ὅτε ταῦτα μελῳδήσετε, | μνημονεύσατέ μου τοῦ ποτὲ γνωρίμου· | πολλάκις γὰρ ὁμοῦ συνεισήλθομεν | καὶ ἐν οἴκῳ Θεοῦ ἐψάλλομεν ᾠδὴν | τὸ ἀλληλούϊα»* [2]. Καὶ περαιτέρω : *«Ἆρα ποῦ αἱ ψυχαὶ νῦν ὑπάρχουσιν; | ἆρα πῶς ἐν τῷ Ἅδῃ διάγουσιν; | ἐπεθύμουν μαθεῖν τὸ μυστήριον, ἀλλ' οὐδεὶς ἱκανὸς διηγήσασθαι. | Ἆρα κἀκεῖνοι μνημονεύουσι | τῶν ἰδίων αὐτῶν, ὡς ἡμεῖς ἐκείνων; | ἢ ἐκεῖνοι λοιπὸν ἐπελάθοντο | τῶν θρηνούντων αὐτοὺς καὶ ποιούντων ᾠδήν, | τὸ ἀλληλούϊα;»* [3]. Ἡ μνήμη βασανίζει τὸν χριστιανὸν ποιητήν, ἡ λήθη μᾶλλον ἡ ὁποία θὰ σκεπάσῃ τὴν μνήμην.

---

1. Ὕμνοι Α', 1952, σ. 49.
2. Pitra, AS I, σ. 243, οἶκος β'.
3. Pitra, AS I, σ. 244, οἶκος ς', Τρεμπέλας, σ. 117.

᾿Αλλὰ καὶ ὁ Ρωμανὸς ἐφιλοσόφησε, κατὰ τρόπον ἐνθυμίζοντα μακρόθεν τὸν Σοφοκλέα εἰς τὸ α' στάσιμον τῆς ᾿Αντιγόνης (στ. 332 κἑξ.):

(β') *Οὐδὲ ἕνα βροτῶν εἶδον ἄλυπον, | ὁ γὰρ κόσμος ἑκάστοτε τρέπεται. | Τὸ γὰρ ἄρτι καλῶς μετ' ὀλίγον κακῶς | καὶ ὁ χθὲς ἱλαρὸς σήμερον αὐχμηρός. | Πτωχὸς αἰφνίδιον ὁ πλούσιος, | ἀθυμεῖ νῦν ὁ πρώην ἐν εὐθυμίᾳ· | ἀλλ' ὑμεῖς τούτων πάντων ἐλεύθεροι· | ἐδουλώθητε γὰρ ψυχικῶς τῷ ψαλμῷ | ᾿Αλληλούϊα* [1].

(ε') *᾿Αλμυρὰ τῆς θαλάσσης τὰ ὕδατα, | γλυκηρὰ τῇ κοιλίᾳ τὰ βρώματα. | ῥιψοκίνδυνοι ἔμαθον ἄνθρωποι, | ἡ γαστὴρ γὰρ αὐτοὺς κατηνάγκασε. | ψυχὰς σανίσιν ἐμπιστεύουσι, | τροφῆς χάριν καὶ ζάλης καταφρονοῦσι. | ᾿Αλλ' ὑμῶν ἡ γαλήνη ἀχείμαστος | ὡς γὰρ ἄγκυρα ὑμῖν ἐστιν ὁ ψαλμὸς | ᾿Αλληλούϊα* [2].

῎Οντως αὐτὴ ἡ γαλήνη, ἡ εἰρήνη τῆς ψυχῆς, εἶναι ἐπιθυμητὴ εὐτυχία, καρπὸς πνευματικός, πέρα πάσης προσκαίρου κοσμικῆς μακαριότητος. Αὐτὴ ἡ γαλήνη ἡ ἀχείμαστος τῶν μοναχῶν τῶν φυγόντων τοῦ κόσμου τὰς ζάλας, ἔδωκεν εἰς τὴν χριστιανικὴν ποίησιν τὴν δύναμιν τῆς μεγάλης ἀξιοπρεπείας. Τὸ μεγαλοπρεπὲς εἶναι στοιχεῖον τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν ποιήσεως, ξένον πρὸς πᾶν κοσμικὸν πομπῶδες καὶ πεπυργωμένον. ᾿Απορρέει ἀπὸ θαυμασμὸν πρὸς τὸν κτίτορα, τὸν δημιουργὸν καὶ χειριστὴν τῶν τυχῶν τοῦ κόσμου, τὴν καταφυγὴν καὶ τὸν λιμένα ἡμῶν. ᾿Απορρέει περισσότερον ἀπὸ τὴν σταθερὰν πίστιν πρὸς ζωὴν καλυτέραν τοῦ ἐπωδύνου τούτου καὶ ταλανιζομένου κόσμου. ῍Αν κατόπιν τούτων ὁ ἀναγνώστης ἀνέμενε νὰ μάθῃ πῶς διὰ τῆς ποιήσεως ἐφιλοσόφησαν οἱ ὑμνογράφοι, θὰ τὸν παρεπέμπομεν εἰς τὴν λύτρωσιν διὰ τῆς πίστεως, καὶ τὴν μελέτην θανάτου· ἂν δ' ἡ ἱκανοποίησις τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου ἦτο μικρὰ ἐκ τῆς ἀπαντήσεως, ἡ ἀνησυχία του ἀθεράπευτος, δὲν εἶναι ὑπαιτία διὰ τοῦτο ἡ βυζαντινὴ ποίησις. ῾Υπαίτιοι εἶναι οἱ τεταραγμένοι καιροὶ τοὺς ὁποίους διερχόμεθα καὶ ὁ ταλανισμὸς εἰς τὸν ὁποῖον ἔρριψεν ἡμᾶς τὸ κοσμικὸν πνεῦμα τῆς κατ' ἀνθρώπους ἐπιστήμης [3].

---

1. ῞Υμνος ΛΕ', ῞Υμνοι Γ', 1957, σ. 330, στ. 22 - 30.
2. Αὐτόθι, σσ. 332 - 333, στ. 49 - 57.
3. ῾Η τοποθέτησις (τὴν ὁποίαν ἐπεχείρησα τὸ πρῶτον διὰ τῆς μελέτης μου «῾Η ἐκκλησιαστικὴ ἡμῶν ποίησις καὶ ἡ συμφωνία αὐτῆς πρὸς τὸ δόγμα καὶ τὰ κείμενα τῶν Γραφῶν». «᾿Αθηνᾶ» ΝΓ', 1949, σσ. 94 - 118, μελέτης ἐκ τῆς ὁποίας πολλὰ μετέφερα ἐδῶ), θέλω νὰ πιστεύω ὅτι πέρα τῆς φιλολογικῆς δημιουργίας ἰσχύει καὶ διὰ τὴν *ζωγραφικήν*, ὅπου ἡ συμφωνία τοῦ δόγματος καὶ τῆς ἱστορίας τῶν Γραφῶν (μὲ τὰς παραβάσεις της ἡ τελευταία) εἶναι τῆς αὐτῆς ἐκτάσεως καὶ ἰσχύος. ᾿Επὶ πλέον ἡ κοσμοθεωρία τῶν καλλιτεχνῶν, ἡ αὐτή, ὁ ψυχικός των παλμὸς ὁ ἴδιος, ἡ ἀνάπαυσις ἡ αὐτή.

3. **Ἡ καταξίωσις** τῆς ποιήσεως προέρχεται ἀκριβῶς ἀπὸ αὐτὴν τὴν γνησίαν ἔκφρασιν τῆς ἐσωτερικῆς ἀνθρωπίνης πάλης, οὐχὶ ὑπὸ τὸ πρίσμα ἡρωϊσμοῦ μοιρολατρικοῦ ἢ μηδενιστικῆς ἀντιλήψεως τῆς ζωῆς, ὅπως συμβαίνει μὲ τὴν κοσμικὴν φιλολογίαν, ἀλλ' ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς χριστιανικῆς κοσμοθεωρίας ὅπως τὴν ἔζησαν εὐσεβεῖς ἄνδρες ἱερωμένοι καὶ μονασταί, οἱ ὁποῖοι ἀπηρνήθησαν τὰ ἐγκόσμια καὶ προσεπάθησαν διὰ ψυχικῆς ἀνατάσεως, μελέτης τῶν θείων καὶ μελέτης τοῦ θανάτου, διὰ τῆς προσευχῆς καὶ τῆς καταπονήσεως τοῦ κοσμικοῦ στοιχείου τὸ ὁποῖον ἀντεπροσώπευε τὸ χοϊκὸν σῶμα, νὰ ἐπικοινωνήσουν πρὸς τὴν ἀΐδιον θείαν οὐσίαν.

Εἰς τὴν ποίησιν αὐτὴν ὑπάρχει βεβαίως τὸ πρόσκαιρον, τὸ στοιχεῖον τῆς ἀνθρωπίνης ἀδυναμίας. Βαθυτάτη κόπωσις ἀπὸ τὸν ψυχικὸν ἀγῶνα μετέβαλε σὺν τῷ χρόνῳ τὰς φωνὰς τῆς προσευχῆς εἰς ψιθύρους μηχανικῶς ἐπαναλαμβανομένους. Φανατισμὸς σχετικὸς μὲ τὰ καθιερούμενα δόγματα καὶ μὲ τὴν εἰκονομαχίαν, μετέβαλλε πολλὰς ποιήσεις εἰς ὑβρεολόγια καὶ ἐμμέτρους ἀναθεματισμοὺς κατὰ τῶν ἀντιθέτων, τῶν ὁποίων μᾶς ἐστέρησε τοὺς ὕμνους. Τίς οἶδε ἐὰν οἱ πλανηθέντες αὐτοὶ περὶ τὸ δόγμα Χριστιανοὶ δὲν εἶχον μετὰ πάθους καὶ εἰλικρινείας ὑψώσει τὴν φωνήν των πρὸς τὸν ἐρευνώμενον Θεόν; Τέλος προσήλωσις πρὸς τὰ συναξάρια κατέστησε κάποτε πεζολογικὴν τὴν ποίησιν τῶν ὑμνογράφων [1]. Ξενίζει τέλος ἡμᾶς ἡ ἀτελεύτητος μεταγωγὴ ποιητικῶν στοιχείων αὐτουσίων καὶ μεταπεποιημένων ἐκ τῆς ἑβραϊκῆς ποιήσεως εἰς τὴν χριστιανικήν, ἡ ὁποία οὕτως ἀποκτᾷ μίαν ταπεινωτικὴν ἐξάρτησιν. Ὁ τρόπος τῆς ἐκφράσεως τῶν Ἑβραίων δὲν ἦτο πάντοτε ὁ καταλληλότερος οὐδὲ διὰ τοὺς ἀνατολικοὺς Ἕλληνας [2]. Τὸ ὅτι οἱ κυριώτεροι ὑμνογράφοι

---

1. Ὁ Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος, ἔχων ὑπ' ὄψιν του τὰ εἰς τὸ συναξάριον τῆς ἑορτῆς τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς γραφόμενα *«...καὶ Ἰουστινιανός, ὁ Ῥωμαίων μέγιστος αὐτοκράτωρ, τῇ δυσουρίᾳ πιεζόμενος, ἐντεῦθεν* (δηλ. ἀπὸ τὴν πηγὴν τοῦ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ναοῦ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς) *ἔσχε τὴν ἰατρείαν, ἀντιφιλοτιμούμενος τῇ τοῦ Λόγου Μητρί, τὸν μέγιστον ἀνεγείρει νεών»* καὶ ὅτι ἡ πηγὴ μετέπειτα *«τῷ βασιλεῖ Λέοντι τῷ Σοφῷ λιθίασιν ἐξιᾶται»* (βλ. Πεντηκοστάριον, Παρασκευὴ τῆς Διακαινησίμου, πρωῒ ἐν τῷ ὄρθρῳ), ἐστιχούργησε κανόνα ὅπου ἐγράφησαν καὶ ταῦτα τὰ ἀκαλαίσθητα :

Ὅσην χάριν, Δέσποινα Πηγή, | Αὐτοκράτορι δίδως
οὔρων τὴν πρόοδον, | ἐπεχομένην δεινῶς,
τοῦ λίθου ὑπόστασιν φρικτήν, | τῷ ὕδατι λύσασα.

Οὕτως εἰσήγαγε τὰ οὖρα καὶ τὴν λιθίασιν εἰς τὴν ποίησιν!

2. Πρβλ. τὴν παραβολὴν τῆς Παρθένου πρὸς πῖον ὄρος καὶ τετυρωμένον, αὐτόχρημα ἀηδῆ (τὰ χωρία ἀνωτ., σ. 241 καὶ αὐτ., σημ. 3). Καὶ ἡ κατὰ κόρον ἐπανάληψις εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ποίησιν τοῦ ὅτι ἡ Παρθένος «ἀγεωργήτως» ἐβλάστησε τὸν Χριστὸν καὶ ὅτι πύλην οὖσαν μόνος ὁ Λόγος διώδευσε, μολονότι διατυποῦσα δόγμα εἰς τὸ ὁποῖον πάντες πιστεύομεν, προσκρούει πρὸς τὴν αἰσθητικὴν ἡμῶν ἀντίληψιν, ὅπως ἡ συχνὴ ἀναφορὰ τῆς

προῆλθον ἀπὸ τὴν Συρίαν καὶ τὴν Παλαιστίνην, δεικνύει ὅτι ἡ ἐπίδρασις τοῦ ἑβραϊκοῦ καὶ τοῦ συριακοῦ πνεύματος ἐπάλαιε πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἔνδυσιν τῆς ποιήσεως. Ἀλλ' ἡ γλῶσσα αὐτή, ἡ τόσον συχνὰ ἀνατρέχουσα εἰς παλαιοτέρους ἐκφραστικοὺς τρόπους, ἐπέδρασε κατὰ τρόπον ἀποτελεσματικὸν ὥστε νὰ ἐξελληνίσῃ τὸ περιεχόμενον. Οὐδὲν μαρτύριον προσφυέστερον ἀπὸ τὴν χρῆσιν τοῦ ἐπιθέτου εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ποίησιν, τόσον τὴν ὑμνογραφικὴν ὅσον καὶ τὴν τῶν ἐπιγραμμάτων (συναξαρίων κλπ.). Πλοῦτος ὁμηρικός, τῶν λυρικῶν ποιητῶν, τῆς κοινῆς ὅλης ἑλληνικῆς γλώσσης [1], προεκτείνεται διὰ τοῦ σχηματισμοῦ ἑκατοντάδων νέων ἐπιθέτων παραγώγων καὶ συνθέτων - παρασυνθέτων [2]. Ἤδη παρετηρήσαμεν περὶ τῶν εἰς τὴν Θεοτόκον ἀποδοθέντων [3]. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν Χριστὸν ἀπεδόθησαν ἑκατοντάδες τινὲς ἐνδεικτικῶν τῆς μεγαληγορίας καὶ τοῦ ὕψους τῆς βυζαντινῆς ποιήσεως ἐπιθέτων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα παραθέτομεν τὰ εἰς τὸ Α μόνον ἀπαντώμενα ἐκ τῆς συναγωγῆς Σωφρ. Εὐστρατιάδου [4]. Ἀγαθός, ἀγαθουργός, ἀγενεαλόγητος, ἅγιος, ἄγραπτος, ἀδιόρθωτος, ἀθάνατος, ἀθεώρητος, αἰνετός, αἰνούμενος, αἰωνοτόκος, ἀκατάληπτος, ἀκατανόητος, ἀκατονόμαστος, ἄκτιστος, ἄληστος, ἀλλότριος, ἀμέτρητος, ἀμήτωρ, ἀμνησίκακος, ἀμόλυντος, ἄμωμος, ἀνάκτωρ, ἀναλλοίωτος, ἀναμάρτητος, ἄναρχος, ἀναφής, ἀνείδεος, ἀνέκφραστος, ἀνεξίκακος, ἀνεξιχνίαστος, ἀνερμήνευτος, ἀνεύθυνος, ἀόρατος, ἀπαθής, ἀπειροδύναμος, ἀπερίγραπτος, ἀπερίληπτος, ἀπεριόριστος, ἁπλοῦς, ἄποσος, ἀπροσδεής, ἀπρόσιτος, ἀπροσμάχητος, ἄσαρκος, ἀσύγκριτος, ἀσύνθετος, ἀσχημάτιστος, ἀσώματος, ἄτρεπτος, ἄϋλος, αὐτόζωος, αὐτόκαλος, αὐτουργός, ἀφθονοπάροχος, ἄφραστος, ἄχρονος, ἀχώριστος, ἀχώρητος, ἄψαυστος, ἀψηλάφητος!

Ἀνάλογος εἶναι ὁ πλοῦτος τῶν ἐπιθέτων εἰς τὴν ὑμνολογίαν τῶν ἁγίων [5].

Ἐπὶ πλέον τὸ γεγονὸς ὅτι τοὺς ἑλληνικοὺς αὐτοὺς ὕμνους ἐπὶ χίλια καὶ χίλια πεντακόσια ἔτη ψάλλουν ἑλληνικὰ στόματα, δι' αὐτῶν εἰσῆλθον οἱ πατέρες μας εἰς τὴν ζωήν, δι' αὐτῶν ἐγαλουχήθησαν, ηὐξήθησαν, ἦλθον εἰς

μήτρας, τῶν αἱμάτων, τῆς ἀσπόρου συλλήψεως, πραγμάτων διὰ τὰ ὁποῖα οὐδεὶς ὁμιλεῖ σήμερον ἔτσι ἀνοικτά, οὐδὲ περὶ κοινοῦ προσώπου.

1. Πρβλ. τὰς παρατηρήσεις τοῦ Β. Λαούρδα εἰς τὰ ἐπιγράμματα τοῦ Μιχ. Ἀποστόλη, ΕΕΒΣ Κ', 1950, σσ. 204 - 207.

2. Πρβλ. τὴν συναγωγὴν τὴν ὁποίαν ἐπεχείρησεν ὁ ἀρχιμ. Ἄνθιμος Α. Παπαδόπουλος, Ἐκκλησιαστικαὶ λέξεις ἀθησαύριστοι, «Ἀθηνᾶ» ΝΔ', 1950, σσ. 202-225.

3. Ἀνωτ. σ. 242, σημ. 1.

4. Θεολογία 9, 1931, σσ. 80 - 87, 171 - 180, 260 - 267, 350 - 353.

5. Πρβλ. Ν. Β. Τωμαδάκην, πρόσθεν σ. 242 (περὶ τῶν ἐπιθέτων τοῦ Ρωμανοῦ ὡς πρὸς Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον), ΕΕΒΣ ΚϚ', 1956, σ. 30 καὶ (περὶ τῆς Θεωνυμίας Θεοδ. τοῦ Λασκάρεως), Βυζαντ. Γραμματολογία, σ. 111. Ὁμοίως Χρυσοστόμου Θέμελη [νῦν, ἐπισκόπου Θαυμακοῦ], Ἡ κοσμητικὴ φρασεολογία εἰς τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον ἐν τῇ ἐν χρήσει Ὑμνογραφίᾳ, Θεολογία ΚΗ', 1957, σσ. 173 - 189. Τοῦ αὐτοῦ, Ὁ ἅγιος Γεώργιος ἐν τῇ Ὑμνογραφίᾳ, ἐν Ἀθήναις 1962.

γάμον, ἀντεμετώπισαν θλίψεις, διωγμούς, κινδύνους, πολεμίους, καταστροφὰς φυσικὰς καὶ πολεμικάς, ἀναπηρίας, δυστυχήματα, δι' αὐτῶν ἀπῆλθον τῆς προσκαίρου ζωῆς καὶ ἐμνημονεύθησαν θανόντες, τὸ γεγονὸς αὐτὸ ὅτι διὰ τῶν ὕμνων τούτων ὡδηγήθημεν καὶ ὁδηγούμεθα πρὸς τὴν λύτρωσιν, καθιστᾷ τὰ ἄλλως ἱερὰ ταῦτα κείμενα, τά τε ὑψηλὰ καὶ ὑψιπετῆ, ὡς καὶ τὰ χαμαίζηλα καὶ ἐριστικά, τόσον ἰδικά μας ὅσον τὸ αἷμα μας, ἡ παίδευσίς μας, καὶ οἱ ἄγονοι βράχοι ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐπὶ τρεῖς χιλιετηρίδας μαχόμεθα ὑπὲρ τοῦ πολιτισμοῦ μὲ τὴν δᾷδα τοῦ ἀπολλωνείου πνεύματος καὶ τὸν Σταυρὸν τοῦ Κυρίου.

ΥΜΝΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

ΣΥΝΕΣΙΟΣ, ΡΩΜΑΝΟΣ, ΣΩΦΡΟΝΙΟΣ, ΙΩ. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ, ΚΟΣΜΑΣ ΜΑΪΟΥΜΑ, ΚΑΣΙΑ, ΑΝΩΝΥΜΟΙ

I

ΣΥΝΕΣΙΟΥ ΤΟΥ ΚΥΡΗΝΑΙΟΥ
ΥΜΝΟΣ Γ' (ἀποσπάσματα)[1]

Πατέρων πάντων
πάτερ, αὐτοπάτωρ,
προπάτωρ, ἀπάτωρ,
υἱὲ σεαυτοῦ,
ἓν ἑνὸς πρότερον,
ὄντων σπέρμα
πάντων κέντρον...
αἰωνοτόκε, | αἰωνόβιε,
ἐπέκεινα θεῶν,
ἐπέκεινα νόων...
παγὰ παγῶν,
ἀρχῶν ἀρχά,
ῥιζῶν ῥίζα...
Μονὰς εἶ μονάδων,
ἀριθμῶν ἀριθμός,
μονὰς ἠδ' ἀριθμός,
νοῦς καὶ νοερὸς
καὶ τὸ νοητὸν
καὶ πρὸ νοητοῦ·
ἓν καὶ πάντα,
ἓν διὰ πάντων,
ἕν τε πρὸ πάντων,
σπέρμα τὸ πάντων,
ῥίζα καὶ ὅρπαξ,
φύσις ἐν νοεροῖς,
θῆλυ καὶ ἄρρεν...

Σὺ τὸ τίκτον ἔφυς,
σὺ τὸ τικτόμενον,
σὺ τὸ φωτίζον,
σὺ τὸ λαμπόμενον,
σὺ τὸ φαινόμενον,
σὺ τὸ κρυπτόμενον,
φῶς κρυπτόμενον
ἰδίαις αὐγαῖς·
ἓν καὶ πάντα
ἓν καθ' ἑαυτὸ
καὶ δι' ἁπάντων·
σὺ γὰρ ἐξεχύθης,
ἀρρητοτόκε,
ἵνα παῖδα τέκῃς
κλεινὰν σοφίαν
δημιοεργόν·
προχυθεὶς δὲ μένεις
ἀτόμοισι τομαῖς
μαιευόμενος.
Ὑμνῶ σε, μονάς,
ὑμνῶ σε, Τριάς·
μονὰς εἶ Τριὰς ὤν,
Τριὰς εἶ μονὰς ὤν·
νοερὰ δὲ τομὰ
ἄσχιστον ἔτι
τὸ μερισθὲν ἔχει.

---

1. Κατὰ τὴν ἔκδοσιν Christ-Paranikas, Anthologia Carm. Christ., 1871, σσ. 8-9.

II

ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ

Εἰς τὴν Ἀπαντὴν τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ [1].

Ἀπὸ Βηθλεὲμ παρέλθω | μετὰ παρθένου τεκούσης,
βρέφος ἀγκάλαις φερούσης | κλυτὸν ἐς δόμον θεοῖο.
Βιβλίον κόμιζε, Λουκᾶ, | κιθάρην φέρε, προφῆτα,
ἵνα τῷ τεχθέντι Χριστῷ | διφυὲς μέλος προσάψω.
Γενέτῃ γάρ ἐστιν ἶσος | θεὸς ἐκ θεοῦ παλάμης,

---

1. Κατὰ τὴν ἔκδοσιν Sophronii Anacreontica; edidit... Marcellus Gigante, Roma 1957, σσ 46-51.

(Πηγὴ τῶν περὶ Ὑπαπαντῆς ποιημάτων)

ΛΟΥΚΑΣ Β', [22] Καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ καθαρισμοῦ αὐτῶν κατὰ
τὸν νόμον Μωϋσέως, ἀνήγαγον αὐτὸν εἰς Ἱεροσόλυμα παραστῆσαι τῷ Κυρίῳ, [23] καθὼς
γέγραπται ἐν νόμῳ Κυρίου ὅτι Πᾶν ἄρσεν διανοῖγον μήτραν ἅγιον τῷ Κυρίῳ κληθήσε-
ται, [24] καὶ τοῦ δοῦναι θυσίαν κατὰ τὸ εἰρημένον ἐν τῷ νόμῳ Κυρίου, ζεῦγος τρυγόνων
ἢ δύο νεοσσοὺς περιστερῶν. [25] Καὶ ἰδοὺ ἄνθρωπος ἦν ἐν Ἱερουσαλὴμ ᾧ ὄνομα Συμεών,
καὶ ὁ ἄνθρωπος οὗτος δίκαιος καὶ εὐλαβής, προσδεχόμενος παράκλησιν τοῦ Ἰσραήλ, καὶ
Πνεῦμα ἦν Ἅγιον ἐπ' αὐτόν. [26] καὶ ἦν αὐτῷ κεχρηματισμένον ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ
Ἁγίου μὴ ἰδεῖν θάνατον πρὶν ἢ ἂν ἴδῃ τὸν Χριστὸν Κυρίου. [27] καὶ ἦλθεν ἐν τῷ Πνεύ-
ματι εἰς τὸ ἱερόν. [27] καὶ ἐν τῷ εἰσαγαγεῖν τοὺς γονεῖς τὸ παιδίον Ἰησοῦν τοῦ ποιῆσαι
αὐτοὺς κατὰ τὸ εἰθισμένον τοῦ νόμου περὶ αὐτοῦ, [28] καὶ αὐτὸς ἐδέξατο αὐτὸ εἰς τὰς
ἀγκάλας καὶ εὐλόγησεν τὸν Θεὸν καὶ εἶπεν [29] Νῦν ἀπολύεις τὸν Δοῦλόν σου, Δέσποτα,
κατὰ τὸ ῥῆμά σου ἐν εἰρήνῃ. [30] ὅτι εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου τὸ σωτήριόν σου, [31] ὃ ἡτοί-
μασας κατὰ πρόσωπον πάντων τῶν λαῶν, [32] φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν καὶ δόξαν τοῦ
λαοῦ σου Ἰσραήλ. [33] καὶ ἦν ὁ πατὴρ αὐτοῦ καὶ ἡ μήτηρ θαυμάζοντες ἐπὶ τοῖς λαλουμέ-
νοις περὶ αὐτοῦ· [34] καὶ εὐλόγησεν αὐτοὺς Συμεὼν καὶ εἶπεν πρὸς Μαριὰμ τὴν μητέρα
αὐτοῦ Ἰδοὺ οὗτος κεῖται εἰς πτῶσιν καὶ ἀνάστασιν πολλῶν ἐν τῷ Ἰσραὴλ καὶ εἰς ση-
μεῖον ἀντιλεγόμενον — [35] καὶ σοῦ δὲ αὐτῆς τὴν ψυχὴν διελεύσεται ῥομφαία —, ὅπως ἂν
ἀποκαλυφθῶσιν ἐκ πολλῶν καρδιῶν διαλογισμοί.
[36] Καὶ ἦν Ἄννα προφῆτις, θυγάτηρ Φανουήλ, ἐκ Φυλῆς Ἀσήρ· αὕτη προβεβηκυῖα
ἐν ἡμέραις πολλαῖς, ζήσασα μετὰ ἀνδρὸς ἔτη ἑπτὰ ἀπὸ τῆς παρθενίας αὐτῆς, [37] καὶ αὐτὴ
χήρα ἕως ἐτῶν ὀγδοήκοντα τεσσάρων, ἣ οὐκ ἀφίστατο τοῦ ἱεροῦ νηστείαις καὶ δεήσεσιν
λατρεύουσα νύκτα καὶ ἡμέραν. [38] καὶ αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἐπιστᾶσα ἀνθωμολογεῖτο τῷ Θεῷ
καὶ ἐλάλει περὶ αὐτοῦ πᾶσιν τοῖς προσδεχομένοις λύτρωσιν Ἱερουσαλήμ.
[39] Καὶ ὡς ἐτέλεσαν πάντα τὰ κατὰ τὸν νόμον Κυρίου, ἐπέστρεψαν εἰς τὴν Γαλιλαίαν
εἰς πόλιν ἑαυτῶν Ναζαρέθ.

ἴσος αὖ πάλιν τεκούσῃ, | βροτὸς ἐκ βροτοῦ γὰρ ὤφθη.
Διὸ σύνθετον καλέσσω | τὸν ἀσυγχύτως φανέντα,
δύο γὰρ φύσεις τελείας | μετὰ σύνθεσιν δοκεύω. 16

'Ες θεὸν ὡς γενέτην Χριστὸς ἱκάνει·
δεσποτικοῦ προθέειν σπεύσομεν ἴχνους.

Ὅτι Χριστὸς ἐς τοκῆα | θεὸν ὡς βρέφος προῆλθεν, 20
προθέειν ποθεῖτε πάντες.
Ἔθιμος δ' ἐπεὶ τελέσθη | ἁγίας χρόνος λοχείης,
καθ' ἃ Μωσέως κελεύει | νόμος εὐσεβοῦς προφήτου,
ζάθεον παῖν τοκῆες | Ἱερουσαλὴμ ἐσῆγον,
βροτὸν ὡς θεῷ προσοίσειν | τὸν ἀεὶ θεῷ συνόντα.
Ζάθεος νόμος γὰρ ἔσκεν | ὅτι πᾶν διανοῖγον ἄρσεν 31
τοκετοῦ πύλας πανάγνους, | ἅγιον θεῷ καλείσθω.
θυσίην δ' ὁμοῦ κομίζειν | δύο τρυγόνας κελεύει,
ἀπορουμένοις δὲ τέκνα | τὰ πελειάδων γενέθλης.

Χριστὸς ἐλευθερίην πᾶσιν ὀπάζων
μωσαϊκῶν νομίμων ἄχθος ἀείρει. 39

Ὃς ἐλευθέραν ποιεῖται | μερόπην νόμου γενέθλην,
θεράπων νόμου φαάνθη.
Ἱερεὺς δέ τις κατῴκει | Ἱερουσαλὴμ ἐν ἄστει, 44
Συμεὼν μέγας προφήτης | φορέων θεοῖο πνεῦμα.
Κράτος ἀξίως ἐτίμα | ἁγίαις φρεσὶν θεοῖο,
παράκλησιν οὗτος ἔθνους | μένειν Ἰσραὴλ ἰδέσθαι. 50
Λόγον ἐνθέως βοῶντα | ἅγιον παρέσχε πνεῦμα,
ἵνα μὴ μόρῳ προσέλθῃ | πρὶν ἴδῃ γόνον θεοῖο.
Μεγάρων ἄφνω προῆλθεν, | ἱερὸν δ' ἐσῆλθε θεῖον· 56
ἅγιον γὰρ ἦγε πνεῦμα, | ἵνα Χριστὸν αὐτὸν εὕρῃ.

Ὁ νόμος Μωϋσέως ἄρτι τελέσθη,
ὅτι Χριστὸς προφανεὶς ὤπασε τέρμα. 60

Νόμον οἱ γονεῖς τελοῦντες | ἱερεῖ βρέφος παρέσχον·
ὁ δὲ δέξατο προθύμως | παλάμαις θεὸν δικαίαις.
Ξένα θαύματα σκοπήσας, | ἅπερ οὐ πάρος τις εἶδεν, 66
τετακὼς ἐς ὕψος ὄμμα | λέγε πρὸς βρέφους τοκῆα·
Ὁ θεός, τεόν με δοῦλον | κατὰ τὸν σὸν ἄρτι μῦθον 70
ἀπόλυσον ἐν γαλήνῃ, | ὅτι σου τὸ λύτρον εἶδον.
Προφανῶς γὰρ αὐτὸ πᾶσιν | ὁράαν βροτοῖς παρέσχες,
φάος ἔθνεσιν φαείνειν | κλέος Ἰσραὴλ λεῷ σου. 76

Συμεών, ἐκ προγόνων ὄλβιος ὤφθης,
ὅτι Χριστὸν παλάμαις δέξαο μοῦνος.

Ῥόος ἐκλόγων θεόπτου | γενέταις ἔτικτε θάμβος·
βάθος ἠγνόουν γὰρ οὗτοι | κρύφιον σοφῆς προνοίας.
Συμεὼν τότε προφήτης, | μετὰ τοὺς λόγους ἐκείνους,
ὀρέγων βρέφος κομίζειν | Μαριὰμ λέγεν τεκούσῃ·
Τὸ βρέφος, πάναγνε, τοῦτο | ἐς ἔγερσίν ἐστι πολλῶν,
μόρον αὖτε ὧν σὺν ἐθνῶν | ἐς ἐναντίον τε σῆμα.
Ὑπὸ σὸν δὲ πνεῦμα, κούρη, | δόρυ κάρχαρον διέλθοι,
κραδιῶν ὅπως ἀπείρων | φανεροὺς λόγους ποήσῃ.

Ἣν νόμος εὐσεβίην πᾶσι φαείνει·
πρῶτος ἔγνως Συμεὼν Χριστὸν ἐόντα.

Φάτις εὐθέως ἱκέσθαι | ἱερὰν προφῆτιν Ἄννην·
θυγάτηρ πέλεν Φανουὴλ | ἀπ' Ἀσὴρ ἐοῦσα φύτλης.
Χρόνον οὐ βραχὺν γὰρ αὕτη | σαόφρων τέλεσσε χήρα·
ἱερῷ δ' ἀεὶ παροῦσα | θεὸν ἠϋμένιζεν ὕμνοις.
Ψόφον δ' οὐδόλως ποοῦσα | πολιοῖς ποσὶν παρέστη,
φανερὸν δὲ τεῦξε Χριστὸν | Ἱερουσαλὴμ πολίταις.
Ψόγον ἐξελθοῦσα λήθης | κραδίῃ φύλασσε πάντα,
Μαρίη, βρέφος δ' ἑλοῦσα | ἐπὶ Ναζαρὲθ πορεύου.

Μαρίη καὶ Συμεὼν καὐτὸς Ἰωσὴφ
μετὰ Ἄννης, ἱκέτας σώζετε πάντας.

Μαρίη κλυτή, σὺν Ἄννῃ, | Συμεών, ἄναξ Ἰωσήφ,
ἱκέταις γένοισθε τεῖχος.

III

ΡΩΜΑΝΟΥ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΓΕΝΝΗΣΙΝ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ

(κατὰ τὴν ἔκδοσιν Λυδίας Ἀθανασοπούλου - Γκαζῆ)

CODEX PATMIACUS 212 (P), ff 123v - 126r

Μηνὶ Δεκεμβρίῳ ΚϚ'

Ἕτερον κοντάκιον εἰς τὴν ἁγίαν Γέννησιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, φέρον ἀκροστιχίδα τήνδε: Τοῦ ταπεινοῦ Ῥωμανοῦ. Ἦχος πλ. β'. Ἰδιόμελον.

Ὁ πρὸ ἑωσφόρου ἐκ πατρὸς ἀμήτωρ γεννηθεὶς
ἐπὶ τῆς γῆς ἀπάτωρ ἐσαρκώθη σήμερον ἐκ σοῦ·
ὅθεν ἀστὴρ εὐαγγελίζεται μάγοις,
ἄγγελοι δὲ μετὰ ποιμένων ὑμνοῦσι
τὸν ἄφραστον τόκον σου,
ἡ κεχαριτωμένη.

α' ***Τὸν*** *ἀγεώργητον βότρυν βλαστήσασα ἡ ἄμπελος*
ὡς ἐπὶ κλάδων ἀγκάλαις ἐβάσταζε καὶ ἔλεγεν·
«Σὺ καρπός μου, σὺ ζωή μου, ἀφ' οὗ ἔγνων
ὅτι καὶ ὃ ἤμην εἰμί· σύ μου Θεός·
τὴν σφραγῖδα τῆς παρθενίας μου ὁρῶσα ἀπαράλλακτον
κηρύττω σε ἄτρεπτον Λόγον σάρκα γενόμενον·
οὐκ οἶδα σποράν· οἶδά σε λύτην τῆς φθορᾶς·
ἁγνὴ γάρ εἰμι, σοῦ προελθόντος ἐξ ἐμοῦ·
124r *ὡς γὰρ εὗρες ἔλιπες μήτραν ἐμὴν φυ|λάξας σώαν αὐτήν.*
Διὰ τοῦτο συγχορεύει πᾶσα κτίσις βοῶσά μοι
ἡ κεχ⟨αριτωμένη⟩.

β' ***Οὐκ*** *ἀθετῶ σου τὴν χάριν, ἧς ἔχω πεῖραν, δέσποτα·*
οὐκ ἀμαυρῶ τὴν ἀξίαν, ἧς ἔτυχον τεκοῦσά σε·

---

1 Ps. 109,3. *3* Mat. 2,1-2. *4* Luc. 2,8-14. *12* Ino. 1,14. *18* Luc. 1,30.

τοῦ γὰρ κόσμου βασιλεύω· ἐπειδὴ κράτος
τὸ σὸν ἐβάστασα γαστρί, πάντων κρατῶ.
Μετεποίησας τὴν πτωχείαν μου τῇ συγκαταβάσει σου·
σαυτὸν ἐταπείνωσας καὶ τὸ γένος μου ὕψωσας.
Εὐφράνθητέ μοι νῦν ἅμα γῆ καὶ οὐρανός·
τὸν γὰρ ποιητὴν ὑμῶν βαστάζω ἐν χερσί.
Γηγενεῖς, ἀπόθεσθε τὰ λυπηρὰ θεώμενοι τὴν χαράν,
ἣν ἐβλάστησα ἐκ κόλπων ἀμιάντων καὶ ἤκουσα
ἡ κεχαριτωμέ⟨νη⟩».

γ' *Ὑμνολογούσης δὲ τότε Μαρίας ὃν ἐγέννησε,*
κολακευούσης δὲ βρέφος, ὃ μόνη ἀπεκύησεν,
ἤκουσεν ἡ ἐν ὀδύναις τεκοῦσα τέκνα
καὶ γηθομένη τῷ Ἀδὰμ Εὔα βοᾷ.
«Τίς ἐν τοῖς ὠσί μου νῦν ἤχησεν ἐκείνη, ἣν ἤλπιζον,
παρθένον τὴν τίκτουσαν τῆς κατάρας τὴν λύτρωσιν,
ἧς μόνη φωνὴ ἔλυσέ μου τὰ δυσχερῆ
καὶ ταύτης γονὴ ἔτρωσε τὸν τρώσαντά με,
ταύτην, ἣν προέγραψεν υἱὸς Ἀμώς, ἡ ῥάβδος τοῦ Ἰεσσαὶ
ἡ βλαστήσασά μοι κλάδον, οὗ φαγοῦσα οὐ θνήξομαι,
ἡ κεχαριτωμέ⟨νη⟩.

---

31 Gen. 3,16. *37* Is. 11,1. I Cor. 2,12-13.

Στ. 30. μόνη = χωρὶς τὴν συμμετοχὴν ἀνδρός.

Στ. 31. Ὑπὲρ τῆς γραφῆς *ὀδύναις* καὶ οὐχὶ *ὠδίναις*, ὡς ἔγραψεν ὁ Εὐστρατιάδης, συνηγορεῖ ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ κείμενον τῆς Π.Δ. διότι τὴν λέξιν αὐτὴν μεταχειρίζεται ὁ Θεὸς ὅταν καταρᾶται τὴν Εὔαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐσωτερικαὶ μαρτυρίαι ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ ὕμνῳ. Διότι κατωτέρω ἡ Εὔα παρακαλεῖ τὴν Παρθένον νὰ ἀποσοβήσῃ τὸ αἶσχος *«τῆς ἐν λύπαις τικτούσης»* ἐνῷ ἀμέσως κατόπιν προσθέτει τὰς λέξεις *«πάσχω τὴν ψυχήν»*. Ὁ τύπος ὠδίναις δὲν εὐσταθεῖ, διότι τὸ ὄνομα εἶναι τριτόκλιτον.

Στ. 33. Ἡ γραφὴ τοῦ P *ἐκείνη* ἐθεωρήθη προτιμητέα ὡς lectio difficilior· ὁπότε τὸ *τίς* θὰ ἐκληφθῇ ὡς γένους θηλυκοῦ καὶ μὲ τὴν σημασίαν τοῦ *οἵα*, αἱ δὲ αἰτιατικαὶ αἱ ὁποῖαι ἀκολουθοῦν ὡς τεθεῖσαι καθ' ἕλξιν πρὸς τὸ *ἣν ἤλπιζον*.

Στ. 37. υἱὸς Ἀμώς = ὁ προφήτης Ἠσαΐας. Τὴν ἀλληγορίαν τῆς ῥάβδου τοῦ Ἰεσσαὶ ὁ Εὐσέβιος Ἀλεξανδρείας ἐν PG 86, 368 ἑρμηνεύει ὡς ἑξῆς: *«Ῥίζαν δὲ εἶπε τὸν Δαβίδ, 'ῥάβδον ἀναβαίνουσαν' ἐκ τῆς ῥίζης τὴν Παρθένον Μαρίαν, 'ἄνθος ἀναβαῖνον ἐκ τῆς ῥάβδου Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν βασιλέα τῶν Ἐθνῶν»*.

Στ. 38. «φαγοῦσα»: ὑπαινιγμὸς εἰς τὸν τρόπον τῆς πτώσεως· διότι καὶ τότε ἔφαγε τὸν καρπόν. *Θνήξομαι* ἀντὶ θανοῦμαι.

δ' *Τῆς χελιδόνος ἀκούσας κατ' ὄρθρον κελαδούσης μοι*
τὸν ἰσοθάνατον ὕμνον, 'Αδάμ, ἀφεὶς ἀνάστηθι·
ἄκουσόν μου τῆς συζύγου. 'Εγὼ ἡ πάλαι
πτῶμα προξενήσασα βροτοῖς νῦν ἀνιστῶ.
Κατανόησον τὰ θαυμάσια· ἴδε τὴν ἀπείρανδον
διὰ τοῦ γεννήματος ἰωμένην σε τοῦ τραύματος·
ἐμὲ γάρ ποτε εἷλεν ὁ ὄφις καὶ σκιρτᾷ,
ἀλλ' ἄρτι ὁρῶν τοὺς ἐξ ἡμῶν φεύγει συρτῶς.
Κατ' ἐμοῦ μὲν ὕψωσε τὴν κεφαλήν, νυνὶ δὲ ταπεινωθεὶς
κολακεύει, οὐ χλευάζει, δειλιῶν ὃν ἐγέννησεν
ἡ κεχαριτωμέ⟨νη⟩».

ε' *'Αδὰμ ἀκούσας τοὺς λόγους, οὓς ὕφανεν ἡ σύζυγος,*
ἐκ τῶν βλεφάρων τὸ βάρος εὐθέως ἀποθέμενος
ἀνανεύει ὡς ἐξ ὕπνου καὶ οὖς ἀνοίξας,
ὃ ἔφραξε παρακοῇ, ἔφη οὕτως.
«Λιγυροῦ ἀκούω κελαδήματος, τερπνοῦ δὲ μινυρίσματος,
ἀλλὰ τοῦ μελίσματος νῦν ὁ φθόγγος οὐ τέρπει με·
γυνὴ γάρ ἐστιν, ἧς καὶ φοβοῦμαι τὴν φωνήν·
124v *ἐν πείρᾳ εἰμί· ὅθεν τὸ θῆλυ | δειλιῶ.*
ὁ μὲν ἦχος θέλγει με ὡς λιγυρός, τὸ ὄργανον δὲ δονεῖ,
ὡς πάλαι μὴ πλανήσῃ ἐπιφέρουσα ὄνειδος
⟨τῇ κεχαριτωμένῃ⟩».

ϛ' *«Πληροφορήθητι, ἄνερ, τοῖς λόγοις τῆς συζύγου σου·*
οὐ γὰρ εὑρήσεις με ἄρτι πικρά σοι συμβουλεύουσαν·
τὰ ἀρχαῖα γὰρ παρῆλθε καὶ νέα πάντα
δείκνυσιν ὁ τῆς Μαρίας γόνος Χριστός.
Τούτου τῆς νοτίδος πιάνθητι καὶ εὐθέως νῦν ἐξάνθησον·
ὡς στάχυς ὀρθώθητι· τὸ γὰρ ἔαρ σε ἔφθασεν,
'Ιησοῦς Χριστός, πνεύσας ὡς αὔρα γλυκερά.
Τὸν καύσωνα, ᾧ ἧς, ἀποφυγὼν τὸν αὐστηρὸν
δεῦρο ἀκολούθει μοι πρὸς Μαριὰμ καὶ τῶν ἀχράντων αὐτῆς ποδῶν

---

46 Gen. 3. *60* Gen. 3,1-14. *63* Gen. 3,6. *64* II Co. 5,17.

Στ. 46. σκιρτᾷ: ἐνεστὼς διὰ νὰ τονισθῇ ἡ διάρκεια τῆς χαρᾶς τοῦ ὄφεως.
Στ. 47. τοὺς ἐξ ἡμῶν: ἐννοεῖ τὴν Μαρίαν καὶ τὸν 'Ιησοῦν.

ἅψαι σὺν ἐμοὶ νῦν καὶ εὐθέως σπλαγχνισθήσεται
ἡ κεχαριτωμένη».

ζ' *«Ἔγνων, ὦ γύναι, τὸ ἔαρ καὶ τῆς τρυφῆς αἰσθάνομαι,*
ἧς ἐξεπέσομεν πάλαι· καὶ γὰρ ὁρῶ παράδεισον
νέον ἄλλον, τὴν Παρθένον φέρουσαν κόλποις
αὐτὸ τὸ ξύλον τῆς ζωῆς, ὅπερ ποτὲ
χερουβὶμ ἐτήρει τὸ ἅγιον πρὸς τὸ μὴ ψαῦσαί με.
Τοῦτο τοίνυν ἄψαυστον ἐγὼ βλέπων φυόμενον
ᾐσθόμην πνοῆς, σύζυγε, τῆς ζωοποιοῦ
τῆς κόνιν ἐμὲ ὄντα καὶ ἄψυχον πηλὸν
ποιησάσης ἔμψυχον. Ταύτης νυνὶ τῇ εὐοσμίᾳ ῥωσθεὶς
πορευθῶ πρὸς τὴν ἀνθοῦσαν τὸν καρπὸν τῆς ζωῆς ἡμῶν,
τὴν κεχαριτωμένην».

η' *«Ἰδού εἰμι πρὸ ποδῶν σου, Παρθένε, μῆτερ, ἄμωμε,*
καὶ δι' ἐμοῦ πᾶν τὸ γένος τοῖς ἴχνεσί σου πρόσκειται.
Μὴ παρίδῃς τὴν τεκοῦσαν, ἐπειδὴ τόκος σὸς
ἀνεγέννησε νῦν τοὺς ἐν φθορᾷ
καὶ τῷ Ἅδῃ προκατασχεθέντας δι' Ἀδὰμ τὸν πρωτόπλαστον·
οἰκτείρησον, θύγατερ, τὸν πατέρα σου στένοντα·
τὰ δάκρυά μου βλέπουσα σπλαγχνίσθητί μοι
καὶ τοῖς ὀδυρμοῖς κλῖνον τὸ οὖς σου εὐμενῶς·
τὰ δὲ ῥάκη βλέπεις μου, ἅπερ φορῶ, ἃ ὄφις μοι ὕφανεν·
ἄμειψόν μου τὴν πενίαν, ἐνώπιον οὗ ἔτεκες,
ἡ κεχαριτωμένη».

θ' *«Νῦν, ἡ ἐλπὶς τῆς ψυχῆς μου, κἀμοῦ τῆς Εὔας ἄκουσον*
καὶ τῆς ἐν λύπαις τικτούσης τὸ αἶσχος ἀποσόβησον,

---

74 Gen. 3,24. *76* Gen. 2,9. *77* Gen. 3,24. *79-81* Gen. 2,7. *96* Gen. 3,16.

Στ. 73. τῆς τρυφῆς: Εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην ἀπαντᾷ συχνάκις ἡ ἔκφρασις «Παράδεισος τῆς τρυφῆς». Ὁ Θεόφιλος Ἀντιοχείας θεωρεῖ τὴν λ. τρυφὴ ὡς συνώνυμον τῆς λ. Ἐδέμ. «Ἐδὲμ δὲ ἑβραϊστὶ τὸ εἰρημένον ἑρμηνεύεται τρυφή» (Πρὸς Αὐτόλυκον Β' 24, Sources Chrétiennes, τ. 18, 1948, σ. 37).

Στ. 82. τὴν ἀνθοῦσαν: βλ. ἐν στ. 37 σημ. τὴν ἀλληγορίαν τῆς ῥάβδου τοῦ Ἰεσσαί.

Στ. 89. τὸν πατέρα σου: τονίζει τὴν ἐξ ἀνθρώπων καταγωγὴν τῆς Θεοτόκου. Βλ. καὶ ἀνωτέρω, στ. 47.

Στ. 95. Προετίμησα τὴν γραφὴν *νῦν* διότι δι' αὐτῆς δηλοῦται σαφέστερον ἡ ἐναλλαγὴ τῶν ὁμιλούντων προσώπων.

125r *ὡς εἰδυῖα | ὅτι πλεῖον ἐγὼ πάντων*
τοῖς ὀδυρμοῖς τοῦ 'Αδὰμ πάσχω τὴν ψυχήν·
τῆς τρυφῆς γὰρ οὗτος μιμνησκόμενος ἐμοὶ ἐπανίσταται
λοιδορῶν ὡς «εἴθε μὴ τῆς πλευρᾶς μου ἐβλάστησας·
καλὸν ἦν μὴ λαβεῖν σε εἰς βοήθειάν μου·
οὐκ ἔπιπτον γὰρ νῦν εἰς τοῦτον τὸν βυθόν».
Καὶ λοιπὸν μὴ φέρουσα τοὺς ἐλεγμοὺς μηδὲ τὸν ὀνειδισμὸν
κατακάμπτω τὸν αὐχένα, ἕως οὗ ἀνορθώσῃς με,
ἡ κεχαριτωμένη».

***Οἱ** ὀφθαλμοὶ δὲ Μαρίας τὴν Εὔαν θεωρήσαντες*
καὶ τὸν 'Αδὰμ κατιδόντες δακρύειν κατηπείγοντο·
ὅμως στέγει καὶ σπουδάζει νικᾶν τὴν φύσιν
ἡ παρὰ φύσιν τὸν Χριστὸν σχοῦσα υἱόν·
ἀλλὰ σπλάγχνοις ἐταράττετο γονεῦσι συμπάσχουσα·
τῷ γὰρ ἐλεήμονι μήτηρ ἔπρεπεν εὔσπλαγχνος·
διὸ πρὸς αὐτούς· «Παύσασθε τῶν θρήνων ὑμῶν
καὶ πρέσβυς ὑμῶν γίνομαι πρὸς τὸν ἐξ ἐμοῦ·
ὑμεῖς δὲ ἀπώσασθε τὴν συμφορὰν τεκούσης μου τὴν χαράν·
διὰ τοῦτο τὰ τῆς λύπης ἐκπορθῆσαι ἥκω νῦν,
ἡ κεχα⟨ριτωμένη⟩.

ια' ***Υἱὸν** οἰκτίρμονα ἔχω καὶ λίαν ἐλεήμονα,*
ἐξ ὧν τῇ πείρᾳ ἐπέγνων. Προσέχω ὅπως φείδεται.
Πῦρ ὑπάρχων ᾤκησέ μου τὴν γαστέρα
καὶ οὐ κατέφλεξέ με τὴν ταπεινήν.
'Ως πατὴρ οἰκτείρει υἱοὺς αὐτοῦ, οἰκτείρει ὁ γόνος μου
τοὺς φοβουμένους αὐτόν, ὡς Δαβὶδ προεφήτευσεν·
τὸ δακρύειν δὲ παύσαντες ἐκδέξασθέ με
μεσῖτιν ὑμῶν γενέσθαι πρὸς τὸν ἐξ ἐμοῦ·
χαρᾶς γὰρ παραίτιος ὁ γεννηθείς, ὁ πρὸ αἰώνων Θεός.

---

100 Gen. 2,21-22. *101* Gen. 2,18. *122* Ps. 102,13.

Στ. 107. 'Εδάκρυσεν ἡ Παρθένος διότι εἶδε τὴν φθορὰν εἰς τὴν ὁποίαν εἶχον περιπέσει οἱ πρωτόπλαστοι.

Στ. 119 - 120. 'Ενταῦθα ὑπόκειται ἡ ἀλληγορία τῆς βάτου τῆς καιομένης καὶ μὴ φλεγομένης.

Στ. 122. Χαρακτηριστικὴ ἡ αὔξησις τοῦ ρήμ. προφητεύω.

῾Ησυχάσατε ἀλύπως· πρὸς αὐτὸν γὰρ εἰσέρχομαι
ἡ κεχαριτωμέ⟨νη⟩».

ιβ' *῾Ρήμασι τούτοις Μαρία, φιλάνθρωπος τυγχάνουσα,*
παρακαλέσασα Εὔαν καὶ ταύτης τὸν ὁμόζυγα
εἰσελθοῦσα πρὸς τὴν φάτνην αὐχένα κάμπτει
καὶ δυσωποῦσα τὸν υἱὸν οὕτω φησί.
«᾿Επειδή με, ὦ τέκνον, ὕψωσας τῇ συγκαταβάσει σου,
τὸ πενιχρὸν γένος μου δι' ἐμοῦ νῦν σου δέεται·
᾿Αδὰμ γὰρ πρός με ἦλυθε στενάζων πικρῶς,
Εὔα δὲ τούτῳ ὀδυνωμένη συνθρηνεῖ,
ὁ δὲ τούτων αἴτιος ὄφις ἐστίν, τιμῆς γυμνώσας αὐτούς.
Διὰ τοῦτο σκεπασθῆναι ἐξαιτοῦσι βοῶντές μοι
ἡ κεχα⟨ριτωμένη⟩».

125ᵛ ιγ' *῾Ως δὲ τοιαύτας δεήσεις προσήγαγεν ἡ ἄμωμος*
Θεῷ κειμένῳ ἐν φάτνῃ, λαβὼν εὐθὺς ὑπέγραφεν,
ἑρμηνεύων τὰ ἐσχάτως φησίν· «῏Ω Μῆτερ,
καὶ διὰ σὲ καὶ διὰ σοῦ σῴζω αὐτούς.
Εἰ μὴ σῶσαι τούτους ἐλήλυθα, οὐκ ἂν ἐν σοὶ ᾤκησα,
οὐκ ἂν ἐκ σοῦ ἀνέλαμψα, οὐκ ἂν μήτηρ μου ἤκουσας.
Τὴν φάτνην ἐγὼ διὰ τὸ γένος σου οἰκῶ,

---

136 Gen. 3,1-6. *137* Gen. 3,7.

Στ. 129. *τὸν ὁμόζυγα:* ἐκ τῆς δοκίμου ὀνομαστικῆς ὁμόζυξ. Βλ. καὶ Κόντου, Φιλολογικὰ ποικίλα, «᾿Αθηνᾶ» Α', 1889, σ. 178.

Στ. 134. ῾Ο τύπος *ἤλυθε* ἀντὶ τοῦ *ἦλθε* συχνάκις ἀπαντᾷ παρὰ Ρωμανῷ. Πρὸς τὸν διάλογον μεταξὺ Μαρίας καὶ ᾿Ιησοῦ, ὅστις ἄρχεται ἀπὸ τοῦ οἴκου τούτου καὶ διήκει μέχρι τέλους τοῦ ὕμνου, καταπληκτικὰς ἀναλογίας, φραστικὰς καὶ νοήματος, παρουσιάζει ὁ παρόμοιος διάλογος, ὅστις ἀποτελεῖ τὸν ῞Υμνον τοῦ Ρωμανοῦ εἰς τὸ Πάθος. ῞Υμνοι Β', ΚΑ', σσ. 156 - 172.

Στ. 141. Τοῦ *φησίν*, καθὼς καὶ τοῦ *ἔφη* ἐνίοτε, ἰδιόρρυθμος ἡ χρῆσις παρὰ Ρωμανῷ. ῾Ο ποιητὴς χρησιμοποιεῖ πολλάκις τοὺς τύπους αὐτοὺς ἄνευ συντακτικοῦ δεσμοῦ πρὸς τὰς ἄλλας λέξεις τῆς προτάσεως, οἱονεὶ πλεοναστικῶς καὶ ὡς ἁπλᾶς τυποποιημένας ἐκφράσεις, δηλούσας μετάβασιν πρὸς τοὺς λόγους προσώπου τινὸς τιθεμένους συνήθως ἐντὸς εἰσαγωγικῶν. Βλ. καὶ κοντάκιον τῆς ἁγίας καὶ πανσέπτου Γεννήσεως, P. Maas, ῎Ενθ' ἀν., σ. 7, οἶκος ις', στ. 1: *«Ναί, φησὶ τοῖς πιστοῖς Μάγοις Μαρία ἔφησε»* καὶ στ. 7: *«Οἱ δὲ πρὸς ταύτην φησὶ»* καὶ ῞Υμνον εἰς τὰς Δέκα Παρθένους, ῞Υμνοι Β', σ. 362, στ. 181: *«῾Υπολαβοῦσαι αἱ σοφαί φησι τοῖς ἀνοήτοις»* καὶ στ. 270 - 273: *«Οὕτως ἐρούσαις ταῖς μωραῖς... πρὸς αὐτὰς Χριστὸς ἔφη»*, ὡς καὶ κατωτέρω, στ. 201.

μαζῶν δὲ τῶν σῶν βουλόμενος γαλουχῶ.
Ἐν ἀγκάλαις φέρεις με χάριν αὐτῶν· ὃν οὐχ ὁρᾷ χερουβίμ,
ἰδοὺ βλέπεις καὶ βαστάζεις, ὡς υἱὸν κολακεύεις με,
ἡ κεχαριτωμένη.

ιδ′ ***Μ**ητέρα σε ἐκτησάμην ὁ πλαστουργὸς τῆς κτίσεως*
καὶ ὥσπερ βρέφος αὐξάνω ὁ ἐκ τελείου τέλειος·
τοῖς σπαργάνοις ἐνειλοῦμαι διὰ τοὺς πάλαι
χιτῶνας δερματίνους φορέσαντας,
τὸ δὲ σπήλαιόν μοι ἐράσμιον διὰ τοὺς μισήσαντας
τρυφὴν καὶ παράδεισον καὶ φθορὰν ἀγαπήσαντας
καὶ παραβάντας τὴν ζωηφόρον ἐντολήν·
Κατέβην εἰς γῆν, ἵνα σχῶσιν ἄφθαρτον ζωήν·
ἂν δὲ καὶ σταυροῦσθαί με μάθῃς, σεμνή, νεκροῦσθαι δὲ δι' αὐτούς,
μετὰ πάντων τῶν στοιχείων δονηθήσει καὶ θρηνήσεις
ἡ κεχαριτωμένη».

ιε′ *Ἀ**λλὰ τοιαῦτα εἰπόντος τοῦ πᾶσαν γλῶσσαν πλάσαντος*
καὶ τῆς μητρὸς τῇ δεήσει ταχέως ὑπογράψαντος,
ἔτι εἶπεν ἡ Μαρία· «Ἐὰν λαλήσω,
μὴ ὀργισθῇς μοι τῇ πηλῷ, ὦ πλαστουργέ·
ὡς γὰρ τέκνῳ παρρησιάσομαι· θαρρῶ ὡς γεννήσασα·
σὺ γάρ μοι τῷ τόκῳ σου πᾶσαν καύχησιν δέδωκας.
Ὃ μέλλεις τελεῖν, τί ἐστι, θέλω νῦν μαθεῖν·
μὴ κρύψῃς ἐμοὶ τὴν ἀπ' αἰῶνός σου βουλήν·
ὅλον σὲ ἐγέννησα· φράσον τὸν νοῦν, ὃν ἔχεις περὶ ἡμᾶς,

---

153 Gen. 3,21. *156* Gen. 2,16-17. *159* Mat. 28,51-54. Mar. 15,33. Luc. 23,44-45. *166* Luc. 1,48.

Στ. 146. Τὸ ῥῆμα *γαλουχῶ* κεῖται ἐνταῦθα μὲ τὴν σημασίαν τοῦ γαλουχοῦμαι.

Στ. 152. Βλ. ἐν τῷ τρίτῳ τόμῳ Ὕμνον εἰς τὰ Βαΐα, στ. 84 : *«Ἐν τοῖς σπαργάνοις εἰληθεὶς»*.

Στ. 156. *ζωηφόρον* ἀποκαλεῖ τὴν ἐντολὴν διότι ἐφ' ὅσον θὰ ἐτηρεῖτο τὸ παράγγελμα τοῦ Θεοῦ οἱ πρωτόπλαστοι θὰ εἶχον ὡς γέρας τὴν ζωήν, ἄλλως τοὺς ἀνέμενεν ὁ θάνατος.

Στ. 164. Χαρακτηριστικὴ ἡ χρῆσις τοῦ οὐσιαστικοῦ ἀντὶ ἐπιθέτου. Ἀποφεύγει τὸ τετριμμένον.

Στς 169. ὅλον σε ἐγέννησα : Εἶσαι Θεὸς καὶ ἄνθρωπος. Τὴν θείαν σου ὑπόστασιν τὴν ὀφείλεις βεβαίως εἰς τὸν Ἄναρχον πατέρα σου, ἀλλὰ τὴν κατ' ἄνθρωπον ὕπαρξιν τὴν ὀφείλεις ἐξ ὁλοκλήρου εἰς ἐμέ. Εἶναι φυσικόν, λοιπόν, ὡς τέκνον μου νὰ μοῦ τὰ εἴπῃς. Διὰ τοῦ *ἡμᾶς* ἐξ ἄλλου ἡ Θεοτόκος συναριθμεῖ τὸν ἑαυτόν της μεταξὺ τῶν θνητῶν καὶ εἶναι ὡσὰν νὰ συμμερίζεται τὴν τύχην των. Βλ. καὶ ἀνωτέρω, στ. 47 καὶ 89.

ἵνα μάθω καὶ ἐκ τούτου, οἵας ἔτυχον χάριτος
ἡ κεχαριτωμένη».

ις' *«Νικῶμαι διὰ τὸν πόθον, ὃν ἔχω πρὸς τὸν ἄνθρωπον,*
ὁ ποιητὴς ἀπεκρίθη. Ἐγώ, δούλη καὶ μῆτέρ μου,
οὐ λυπῶ σε, γνωριῶ δὲ ἃ θέλω πράττειν
καὶ θεραπεύσω σου ψυχήν, ὦ Μαριάμ.
Τὸν ἐν ταῖς χερσί σου φερόμενον τὰς χεῖρας ἡλούμενον
126ʳ *μετὰ μικρὸν ὄψει με, ὅτι στέγω τὸ γένος σου·*
ὃν σὺ γαλουχεῖς, ἄλλοι ποτίσουσι χολήν·
ὃν καταφιλεῖς, μέλλει πληροῦσθαι ἐμπτυσμῶν·
ὃν ζωὴν ἐκάλεσας, ἔχεις ἰδεῖν κρεμάμενον ἐν σταυρῷ
καὶ δακρύσεις ὡς θανόντα, ἀλλ' ἀσπάσῃ με ἀναστάντα
ἡ κεχ⟨αριτωμένη⟩.

ιζ' *Ὅλων δὲ τούτων ἐν πείρᾳ βουλήσει μου γενήσομαι*
καὶ πάντων τούτων αἰτία διάθεσις γενήσεται,
ἣν ἔκπαλαι ἕως ἄρτι πρὸς τοὺς ἀνθρώπους
ἐπεδειξάμην ὡς Θεὸς σῶσαι ζητῶν».
Μαριὰμ δὲ τούτων ὡς ἤκουσεν ἐκ βάθους ἐστέναξε
βοήσασα· «Ὦ βότρυς μου, μὴ ἐκθλίψωσί σε ἄνομοι!
Ἐβλάστησά σε· μὴ ὄψομαι τοῦ ἐμοῦ τέκνου σφαγήν!»
Ὁ δὲ πρὸς αὐτὴν ἔφησεν οὕτως εἰπών·
«Παῦσαι, μῆτερ, κλαίουσα ὃ ἀγνοεῖς· ἐὰν γὰρ μὴ τελεσθῇ,
ἀπολοῦνται οὗτοι πάντες, δι' οὓς ἱκετεύεις με
ἡ κεχαριτωμένη.

ιη' *Ὕπνον δὲ νόμισον εἶναι τὸν θάνατόν μου, μῆτέρ μου·*
τρεῖς γὰρ ἡμέρας τελέσας ἐν μνήματι θελήματι

---

178 Mat. 27,34. *179* Mat. 26,67 - 27,30. Mar. 14,65 - 15,19.

Στ. 174 κ.ἑ. Πρόρρησιν περὶ τοῦ πάθους καὶ τῆς ἀναστάσεως ἀκούει ἡ Παρθένος ἀπὸ τὰ χείλη τοῦ Συμεὼν εἰς τὸν ὕμνον τοῦ Ρωμανοῦ εἰς τὴν Ὑπαπαντὴν (Ὕμνοι Β', σσ. 325-327, στ. 232-267). Εἰς τὰ Εὐαγγέλια ἐξ ἄλλου ὁ Ἰησοῦς προλέγει τὸ πάθος καὶ τὴν ἀνάστασίν του εἰς τοὺς μαθητάς του (Μᾶρκ. 10,33-34, Λουκ. 18,32).

Στ. 180. ζωὴν ἐκάλεσας. Βλ. ἀνωτέρω, στ. 9.

Στ. 189. Ἡ Παρθένος δὲν διαφέρει ἐδῶ ἀπὸ οἱανδήποτε ἄλλην ἀνθρωπίνην μητέρα. Καὶ ἡ Σάρρα εἰς τὸν ὕμνον τοῦ Ρωμανοῦ εἰς τὴν Θυσίαν τοῦ Ἀβραὰμ θὰ εἴπῃ πρὸς τὸ ὁδηγούμενον πρὸς τὸν θάνατον τέκνον της *«Μὴ κατίδω σου σφαγὴν καὶ ἀπόλωμαι».* (Ὕμνοι Α', σ. 53, στ. 197).

μετὰ ταῦτά σοι ὁρῶμαι ἀναβιώσας
ἐπὶ ἀνακαινίσει τῆς γῆς καὶ τῶν ἐκ γῆς.
Ταῦτα, μῆτερ, πᾶσιν ἀνάγγειλον· ἐν τούτοις πλουτίσθητι,
ἐκ τούτων βασίλευσον, διὰ τούτων εὐφράνθητι».
'Εξῆλθεν εὐθὺς ἡ Μαριὰμ πρὸς τὸν 'Αδὰμ
εὐαγγελισμὸν φέρουσα τῇ Εὔᾳ φησί·
«Τέως ἡσυχάσατε ὅσον μικρόν· ἠκούσατε γὰρ αὐτοῦ
ἅπερ εἶπεν ὑπομεῖναι δι' ὑμᾶς τοὺς βοῶντάς μοι
ἡ κεχαριτωμένη».

Στ. 201. Καὶ πάλιν ἡ ἰδιόρρυθμος χρῆσις τοῦ φησί. Βλ. ἀνωτέρω, στ. 141, σημ.
Στ. 202. τέως = ἕως τότε. Βλ. Κ. 'Αμάντου, Γλωσσικαὶ παρατηρήσεις εἰς μεσαιωνικοὺς συγγραφεῖς, ΕΕΒΣ Β', 1925, σσ. 277 - 278.

IV

ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ

Α' — Κανὼν εἰς τὴν Χριστοῦ Γέννησιν

Ἦχος α'

Ἡ ἀκροστιχίς.

Εὐεπίης μελέεσσιν ἐφύμνια ταῦτα λιγαίνει
υἷα Θεοῦ μερόπων εἵνεκα τικτόμενον
ἐν χθονὶ καὶ λύοντα πολύστονα πήματα κόσμου·
ἀλλ' ἄνα, ῥητῆρας ῥύεο τῶνδε πόνων.

Ὠδὴ α'. Ὁ Εἱρμός.

Ἔσωσε λαὸν θαυματουργῶν Δεσπότης,
Ὑγρὸν θαλάσσης κῦμα χερσώσας πάλαι·
Ἑκὼν δὲ τεχθεὶς ἐκ Κόρης, τρίβον βατὴν
Πόλου τίθησιν ἡμῖν· ὃν κατ' οὐσίαν
Ἶσόν τε Πατρί, καὶ βροτοῖς δοξάζομεν.

Τροπάρια.

Ἤνεγκε γαστὴρ ἡγιασμένη Λόγον,
Σαφῶς ἀφλέκτῳ ζωγραφουμένη βάτῳ
Μιγέντα μορφῇ τῇ βροτησίᾳ Θεόν,
Εὔας τάλαιναν νηδὺν ἀρᾶς τῆς πάλαι,
Λύοντα πικρᾶς· ὃν βροτοὶ δοξάζομεν.

Ἔδειξεν ἀστὴρ τὸν πρὸ ἡλίου Λόγον,
Ἐλθόντα παῦσαι τὴν ἁμαρτίαν Μάγοις,
Σαφῶς πενιχρὸν εἰς σπέος τὸν συμπαθῆ,
Σὲ σπαργάνοις ἑλικτόν· ὃν γεγηθότες,
Ἶδον τὸν αὐτόν, καὶ βροτὸν καὶ Κύριον.

Ὠδὴ γ'. Ὁ Εἱρμός.

Νεῦσον πρὸς ὕμνους οἰκετῶν, Εὐεργέτα,
Ἐχθροῦ ταπεινῶν τὴν ἐπηρμένην ὀφρύν.
Φέρων τε, Παντεπόπτα τῆς ἁμαρτίας,

Ὕπερθεν ἀκλόνητον ἐστηριγμένους,
Μάκαρ, μελῳδοὺς τῇ βάσει τῆς πίστεως.

Τροπάρια.

Νύμφης πανάγνου τὸν πανόλβιον τόκον,
Ἰδεῖν ὑπὲρ νοῦν ἠξιωμένος χορός,
Ἄγραυλος, ἐκλονεῖτο τῷ ξένῳ τρόπῳ·
Τάξιν μελῳδοῦσάν τε τῶν Ἀσωμάτων,
Ἄνακτα Χριστόν, ἀσπόρως σαρκούμενον.

Ὕψους ἀνάσσων, οὐρανῶν εὐσπλαγχνίᾳ,
Τελεῖ καθ' ἡμᾶς ἐξ ἀνυμφεύτου Κόρης.
Ἄϋλος ὢν τὸ πρόσθεν· ἀλλ' ἐπ' ἐσχάτων,
Λόγος παχυνθεὶς σαρκί, τὸν πεπτωκότα,
Ἵνα πρὸς αὐτόν, ἑλκύσῃ πρωτόκτιστον.

Ὠδὴ δ'. Ὁ εἱρμός.

Γένους βροτείου, τὴν ἀνάπλασιν πάλαι,
Ἄδων Προφήτης Ἀββακούμ, προμηνύει,
Ἰδεῖν ἀφράστως, ἀξιωθεὶς τὸν τύπον.
Νέον βρέφος γὰρ ἐξ ὄρους τῆς Παρθένου,
Ἐξῆλθε λαῶν, εἰς ἀνάπλασιν Λόγος.

Τροπάρια.

Ἶσος προῆλθες τοῖς βροτοῖς ἑκουσίως,
Ὕψιστε, σάρκα προσλαβὼν ἐκ Παρθένου,
Ἰὸν καθᾶραι τῆς δρακοντείας κάρας,
Ἄγων ἅπαντας πρὸς σέλας ζωηφόρον,
Θεὸς πεφυκώς, ἐκ πυλῶν ἀνηλίων.

Ἔθνη τὰ πρόσθεν τῇ φθορᾷ βεβυσμένα,
Ὄλεθρον ἄρδην, δυσμενοῦς πεφευγότα,
Ὑψοῦτε χεῖρας, σὺν κρότοις ἐφυμνίοις.
Μόνον σέβοντα Χριστόν, ὡς εὐεργέτην,
Ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς συμπαθῶς ἀφιγμένον.

Ῥίζης φυεῖσα τοῦ Ἰεσσαὶ Παρθένε,
Ὅρους παρῆλθες, τῶν βροτῶν τῆς οὐσίας,
Πατρὸς τεκοῦσα τὸν πρὸ αἰώνων Λόγον·
Ὡς ηὐδόκησεν αὐτός, ἐσφραγισμένην,
Νηδὺν διελθεῖν τῇ κενώσει τῇ ξένῃ.

'Ωδὴ ε'. 'Ο εἱρμός.

'Εκ νυκτὸς ἔργων, ἐσκοτισμένοις πλάνης,
'Ιλασμὸν ἡμῖν Χριστέ, τοῖς ἐγρηγόρως,
Νῦν σοι τελοῦσιν ὕμνον, ὡς εὐεργέτῃ.
"Ελθοις πορίζων, εὐχερῆ τε τὴν τρίβον,
Καθ' ἣν ἀνατρέχοντες, εὕροιμεν κλέος.

Τροπάρια.

'Απηνὲς ἔχθος τὸ πρὸς αὐτὸν Δεσπότης,
Τεμὼν διαμπὰξ σαρκὸς ἐν παρουσίᾳ,
"Ινα κρατοῦντος ὤλεσε ψυχοφθόρον,
Κόσμον συνάπτων ταῖς ἀΰλοις οὐσίαις,
Τιθεὶς προσηνῆ τὸν Τεκόντα τῇ κτίσει.

'Ο λαὸς εἶδεν, ὁ πρὶν ἠμαυρωμένος,
Μεθ' ἡμέραν φῶς τῆς ἄνω φρυκτωρίας·
"Εθνη Θεῷ δὲ κλῆρον Υἱὸς προσφέρει
Νέμων ἐκεῖσε, τὴν ἀπόρρητον χάριν,
Οὗ πλεῖον ἐξήνθησεν ἡ ἁμαρτία.

'Ωδὴ ς'. 'Ο εἱρμός.

Ναίων 'Ιωνᾶς ἐν μυχοῖς θαλαττίοις,
'Ελθεῖν ἐδεῖτο, καὶ ζάλην ἀπαρκέσαι·
Νυγεὶς ἐγὼ δὲ τῷ τυραννοῦντος βέλει,
Χριστὲ προσαυδῶ, τὸν κακῶν ἀναιρέτην,
Θᾶττον μολεῖν σε τῆς ἐμῆς ῥαθυμίας.

Τροπάρια.

"Ος ἦν ἐν ἀρχῇ, πρὸς Θεὸν Θεὸς Λόγος,
Νυνὶ κρατύνει, μὴ σθένουσαν τὴν πάλαι,
'Ιδὼν φυλάξαι, τὴν καθ' ἡμᾶς οὐσίαν,
Καθεὶς ἑαυτὸν δευτέρᾳ κοινωνίᾳ,
Αὖθις προφαίνων τῶν παθῶν ἐλευθέραν.

"Ικται δι' ἡμᾶς 'Αβραὰμ ἐξ ὀσφύος,
Λυγρῶς πεσόντας ἐν σκότει τῶν πταισμάτων
Υἱοὺς ἐγεῖραι τῶν κάτω νενευκότων,
'Ο φῶς κατοικῶν, καὶ φάτνην παρ' ἀξίαν,
Νῦν εὐδόκησας, εἰς βροτῶν σωτηρίαν.

'Ωδὴ ζ'. 'Ο εἱρμός.

Τῷ παντάνακτος ἐξεφαύλισαν πόθῳ,
Ἄπλητα θυμαίνοντος ἠγκιστρωμένοι,
Παῖδες τυράννου δύσθεον γλωσσαλγίαν,
Οἷς εἴκαθε πῦρ ἄσπετον τῷ Δεσπότῃ,
Λέγουσιν· Εἰς αἰῶνας εὐλογητὸς εἶ.

Τροπάρια.

Ὑπηρέτας μέν, ἐμφανῶς καταφλέγει,
Σῴζει δὲ παφλάζουσα ῥοιζηδὸν νέους,
Ταῖς ἑπταμέτροις καύσεσι πυργουμένη,
Οὓς ἔστεφε φλόξ, ἄφθονον τοῦ Κυρίου
Νέμοντος, εὐσεβείας εἵνεκα, δρόσον.

Ἀρωγὲ Χριστέ, τὸν βροτοῖς ἐναντίον,
Πρόβλημα τὴν σάρκωσιν ἀρρήτως ἔχων,
Ἤσχυνας, ὄλβον τῆς θεώσεως φέρων,
Μορφούμενος νῦν· ἧστινος δι' ἐλπίδα,
Ἄνωθεν εἰς κευθμῶνας ἤλθομεν ζόφου.

Τὴν ἀγριωπόν, ἀκρατῶς γαυρουμένην,
Ἄσεμνα βακχεύουσαν ἐξοιστρουμένου
Κόσμου, καθεῖλες πανσθενῶς ἁμαρτίαν·
Οὓς εἵλκυσε πρίν, σήμερον τῶν ἀρκύων
Σῴζεις δέ, σαρκωθεὶς ἑκών, Εὐεργέτα.

'Ωδὴ η'. 'Ο εἱρμός.

Μήτραν ἀφλέκτως εἰκονίζουσι Κόρης,
Οἱ τῆς παλαιᾶς πυρπολούμενοι νέοι.
Ὑπερφυῶς κύουσαν, ἐσφραγισμένην,
Ἄμφω δὲ δρῶσα θαυματουργίᾳ μιᾷ,
Λαοὺς πρὸς ὕμνον ἐξανίστησι χάρις.

Τροπάρια.

Λύμην φυγοῦσα, τοῦ θεοῦσθαι τῇ πλάνῃ,
Ἄληκτον ὑμνεῖ τὸν κενούμενον Λόγον,
Νεανικῶς ἅπασα σὺν τρόμῳ κτίσις,
Ἄδοξον εὖχος δειματουμένη φέρειν,
Ῥευστὴ γεγῶσα, κἂν σοφῶς ἐκαρτέρει.

Ἥκεις πλανῆτιν πρὸς νομὴν ἐπιστρέφων,
Τὴν ἀνθοποιὸν ἐξ ἐρημαίων λόφων,
Ἡ τῶν ἐθνῶν ἔγερσις, ἀνθρώπων φύσιν·
Ῥώμην βιαίαν τοῦ βροτοκτόνου σβέσαι,
Ἀνὴρ φανείς τε, καὶ Θεὸς προμηθείᾳ.

Ὠδὴ θ΄. Ὁ εἱρμός.

Στέργειν μὲν ἡμᾶς, ὡς ἀκίνδυνον φόβῳ,
Ῥᾷον σιωπήν, τῷ πόθῳ δὲ Παρθένε,
Ὕμνους ὑφαίνειν, συντόνως τεθηγμένους,
Ἐργῶδές ἐστιν· ἀλλὰ καὶ Μήτηρ σθένος,
Ὅση πέφυκεν ἡ προαίρεσις, δίδου.

Τροπάρια.

Τύπους ἀφεγγεῖς καὶ σκιᾶς παρῳχημένας,
Ὦ Μῆτερ ἁγνή, τοῦ Λόγου δεδορκότες,
Νέου φανέντος, ἐκ πύλης κεκλεισμένης,
Δοξούμενοί τε, τῆς ἀληθείας φάος,
Ἐπαξίως σὴν εὐλογοῦμεν γαστέρα.

Πόθου τετευχώς, καὶ Θεοῦ παρουσίας,
Ὁ χριστοτερπὴς λαὸς ἠξιωμένος,
Νῦν ποτνιᾶται τῆς παλιγγενεσίας,
Ὡς ζωοποιοῦ· τὴν χάριν δὲ Παρθένε,
Νέμοις ἄχραντε, προσκυνῆσαι τὸ κλέος.

Β΄ — Νεκρώσιμα Ἰδιόμελα

Ἦχος α΄

Ποία τοῦ βίου τρυφὴ διαμένει λύπης ἀμέτοχος; Ποία δόξα ἕστηκεν ἐπὶ γῆς ἀμετάθετος; Πάντα σκιᾶς ἀσθενέστερα, πάντα ὀνείρων ἀπατηλότερα· μία ῥοπὴ καὶ ταῦτα πάντα θάνατος διαδέχεται. Ἀλλ' ἐν τῷ φωτί, Χριστέ, τοῦ προσώπου σου, καὶ τῷ γλυκασμῷ τῆς σῆς ὡραιότητος, ὃν ἐξελέξω ἀνάπαυσον ὡς φιλάνθρωπος.

Ἦχος β΄

Ὡς ἄνθος μαραίνεται, καὶ ὡς ὄναρ παρέρχεται, καὶ διαλύεται πᾶς ἄνθρωπος· πάλιν δὲ ἠχούσης τῆς σάλπιγγος, νεκροὶ ὡς ἐν συσσεισμῷ, πάντες

ἀναστήσονται πρὸς τὴν σὴν ὑπάντησιν, Χριστὲ ὁ Θεός· τότε, Δέσποτα, ὃν μετέστησας ἐξ ἡμῶν, ἐν ταῖς τῶν ἁγίων σου κατάταξον σκηναῖς, τὸ πνεῦμα τοῦ σοῦ δούλου, Χριστέ.

Ὁ αὐτὸς

Οἴμοι, οἷον ἀγῶνα ἔχει ἡ ψυχή, χωριζομένη ἐκ τοῦ σώματος! Οἴμοι πόσα δακρύει τότε, καὶ οὐχ ὑπάρχει ὁ ἐλεῶν αὐτήν! πρὸς τοὺς ἀγγέλους τὰ ὄμματα ῥέπουσα, ἄπρακτα καθικετεύει· πρὸς τοὺς ἀνθρώπους τὰς χεῖρας ἐκτείνουσα, οὐκ ἔχει τὸν βοηθοῦντα. Διό, ἀγαπητοί μου ἀδελφοί, ἐννοήσαντες ἡμῶν τὸ βραχὺ τῆς ζωῆς, τῷ μεταστάντι τὴν ἀνάπαυσιν, παρὰ Χριστοῦ αἰτησώμεθα, καὶ ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν τὸ μέγα ἔλεος.

Ἦχος γ'

Πάντα ματαιότης τὰ ἀνθρώπινα, ὅσα οὐχ ὑπάρχει μετὰ θάνατον· οὐ παραμένει ὁ πλοῦτος, οὐ συνοδεύει ἡ δόξα· ἐπελθὼν γὰρ ὁ θάνατος, ταῦτα πάντα ἐξηφάνισται. Διὸ Χριστῷ τῷ ἀθανάτῳ βασιλεῖ βοήσωμεν. Τὸν μεταστάντα ἐξ ἡμῶν ἀνάπαυσον, ἔνθα πάντων ἐστὶν εὐφραινομένων ἡ κατοικία.

Ἦχος δ'

Ὄντως φοβερώτατον, τὸ τοῦ θανάτου μυστήριον, πῶς ψυχὴ ἐκ τοῦ σώματος βιαίως χωρίζεται ἐκ τῆς ἁρμονίας, καὶ τῆς συμφυΐας ὁ φυσικώτατος δεσμός, θείῳ βουλήματι ἀποτέμνεται. Διὸ σὲ ἱκετεύομεν· τὸν μεταστάντα ἀνάπαυσον ἐν σκηναῖς τῶν δικαίων σου, ζωοδότα φιλάνθρωπε.

Ὁ αὐτὸς

Ποῦ ἐστιν ἡ τοῦ κόσμου προσπάθεια; Ποῦ ἐστιν ἡ τῶν προσκαίρων φαντασία; Ποῦ ἐστιν ὁ χρυσὸς καὶ ὁ ἄργυρος; Ποῦ ἐστι τῶν οἰκετῶν ἡ πλήμμυρα καὶ ὁ θόρυβος; Πάντα κόνις, πάντα τέφρα, πάντα σκιά! Ἀλλὰ δεῦτε βοήσωμεν τῷ ἀθανάτῳ βασιλεῖ· Κύριε, τῶν αἰωνίων σου ἀγαθῶν ἀξίωσον τὸν μεταστάντα ἐξ ἡμῶν, ἀναπαύων αὐτὸν ἐν τῇ ἀγήρῳ μακαριότητι.

Ἦχος πλ. α'

Ἐμνήσθην τοῦ Προφήτου βοῶντος. Ἐγώ εἰμι γῆ καὶ σποδός· καὶ πάλιν κατενόησα ἐν τοῖς μνήμασι καὶ εἶδον τὰ ὀστᾶ τὰ γεγυμνωμένα καὶ εἶπον· ἆρα τίς ἐστι, βασιλεὺς ἢ στρατιώτης, ἢ πλούσιος ἢ πένης ἢ δίκαιος ἢ ἁμαρτωλός; Ἀλλὰ ἀνάπαυσον, Κύριε, μετὰ δικαίων τὸν δοῦλόν σου, ὡς φιλάνθρωπος.

Ἦχος πλ. β'

Ἀρχή μοι καὶ ὑπόστασις, τὸ πλαστουργόν σου γέγονε πρόσταγμα· βουληθεὶς γὰρ ἐξ ἀοράτου τε καὶ ὁρατῆς με ζῷον συμπῆξαι φύσεως, γῆθέν μου τὸ σῶμα

διέπλασας, δέδωκας δέ μοι ψυχήν, τῇ θείᾳ σου καὶ ζωοποιῷ ἐμπνεύσει. Διό, Χριστέ, τὸν δοῦλόν σου, ἐν χώρᾳ ζώντων, ἐν σκηναῖς δικαίων ἀνάπαυσον.

Ἦχος βαρὺς

Ἀνάπαυσον, Σωτὴρ ἡμῶν ζωοδότα, ὃν μετέστησας ἀδελφὸν ἡμῶν ἐκ τῶν προσκαίρων, κράζοντα· δόξα σοι.

Ὁ αὐτὸς

Κατ' εἰκόνα σὴν καὶ ὁμοίωσιν, πλαστουργήσας κατ' ἀρχὰς τὸν ἄνθρωπον, ἐν Παραδείσῳ τέθεικας, κατάρχειν σου τῶν κτισμάτων· φθόνῳ δὲ διαβόλου ἀπατηθείς, τῆς βρώσεως μετέσχε, τῶν ἐντολῶν σου παραβάτης γεγονώς· διὸ πάλιν εἰς γῆν ἐξ ἧς ἐλήφθη, κατεδίκασας ἐπιστρέφειν, Κύριε, καὶ αἰτεῖσθαι τὴν ἀνάπαυσιν.

Ἦχος πλ. δ'

Θρηνῶ καὶ ὀδύρομαι, ὅταν ἐννοήσω τὸν θάνατον, καὶ ἴδω ἐν τοῖς τάφοις κειμένην τὴν κατ' εἰκόνα Θεοῦ, πλασθεῖσαν ἡμῖν ὡραιότητα, ἄμορφον, ἄδοξον, μὴ ἔχουσαν εἶδος. Ὢ τοῦ θαύματος! Τί τὸ περὶ ἡμᾶς τοῦτο γέγονε μυστήριον; Πῶς παρεδόθημεν τῇ φθορᾷ, πῶς συνεζεύχθημεν τῷ θανάτῳ; Ὄντως Θεοῦ προστάξει, ὡς γέγραπται, τοῦ παρέχοντος τοῖς μεταστᾶσι τὴν ἀνάπαυσιν.

Ὁ αὐτὸς

Ὁ θάνατός σου, Κύριε, ἀθανασίας γέγονε πρόξενος· εἰ μὴ γὰρ ἐν μνήματι κατετέθης, οὐκ ἂν ὁ Παράδεισος ἠνέῳκτο· διὸ τὸν μεταστάντα ἀνάπαυσον ὡς φιλάνθρωπος.

V

ΚΟΣΜΑ ΤΟΥ ΜΑΪΟΥΜΑ Κανὼν εἰς τὴν Ὑπαπαντήν [1].

Ἡ ἀκροστιχὶς *«Χριστὸν γεγηθὼς πρέσβυς ἀγκαλίζεται»*.

Ἦχος γ'

Ὠδὴ α'. Ὁ εἱρμός.

***Χ**έρσον ἀβυσσοτόκον πέδον | ἥλιος ἐπεπόλευσέ ποτε·*
ὡσεὶ τεῖχος γὰρ ἐπάγη | ἑκατέρωθεν ὕδωρ
λαῷ πεζοποντοποροῦντι | καὶ θεαρέστως μέλποντι·
ᾄσωμεν τῷ Κυρίῳ· | ἐνδόξως γὰρ δεδόξασται.

Τροπάρια.

***Ῥ**ανάτωσαν ὕδωρ νεφέλαι· | ἥλιος ἐν νεφέλῃ γὰρ κούφῃ*
ἐποχούμενος ἐπέστη | ἀκηράτοις ὠλέναις
Χριστὸς ἐν τῷ ναῷ ὡς βρέφος· | διὸ πιστοὶ βοήσωμεν·
ᾄσωμεν τῷ Κυρίῳ· | ἐνδόξως γὰρ δεδόξασται.

(β) ***Ἰ**σχύσατε χεῖρες Συμεὼν | τῷ γήρᾳ ἀνειμέναι, καὶ κνῆμαι*
παρειμέναι δὲ πρεσβύτου | εὐθυβόλως κινεῖσθε
Χριστοῦ πρὸς ὑπαντήν· χορείαν | σὺν ἀσωμάτοις στήσαντες
ᾄσωμεν τῷ Κυρίῳ | ἐνδόξως γὰρ δεδόξασται.

(γ) ***Σ**υνέσει ταθέντες οὐρανοὶ | εὐφράνθητε, ἀγάλλου δὲ ἡ γῆ·*
ὑπερθέων γὰρ ἐκ κόλπων | ὁ τεχνίτης φοιτήσας
Χριστὸς ὑπὸ μητρὸς Παρθένου | Θεῷ Πατρὶ προσάγεται
νήπιος ὁ πρὸ πάντων· | ἐνδόξως γὰρ δεδόξασται.

Ὠδὴ γ'. Ὁ εἱρμός.

***Τ**ὸ στερέωμα | τῶν ἐπὶ σοὶ πεποιθότων*
στερέωσον, Κύριε, | τὴν Ἐκκλησίαν,
ἣν ἐκτίσω τῷ τιμίῳ σου αἵματι.

---

18 - 20: ἰσχύσατε χεῖρες ἀνειμέναι καὶ γόνατα παραλελυμένα, Ἡσαΐας, λε', 3.

---

1. Christ-Paranikas, Ἐνθ' ἀνωτ., σσ. 173-176.

Τροπάρια.

Ὁ πρωτότοκος | ἐκ τοῦ Πατρὸς πρὸ αἰώνων
πρωτότοκος νήπιος | κόρης ἀφθόρου
τῷ Ἀδὰμ χεῖρα προτείνων ἐπέφανεν. 42

(β) *Νηπιόφρονα | τὸν γεγονότα ἀπάτῃ*
πρωτόπλαστον ἔμπαλιν | ἐπανορθώσων
Θεὸς Λόγος νηπιάσας ἐπέφανε. 47

(γ) *Γῆς ἀπόγονον | παλινδρομήσασαν ταύτῃ*
θεότητος σύμμορφον | φύσιν ὁ Πλάστης
ὡς ἀτρέπτως νηπιάσας ἀνέδειξε. 52

Ὠδὴ δ'. Ὁ εἱρμός.

Ἐκάλυψεν οὐρανοὺς | ἡ ἀρετή σου, Χριστέ·
τῆς κιβωτοῦ γὰρ προελθὼν | τοῦ ἁγιάσματός σου, 55
τῆς ἀφθόρου Μητρός, | ἐν τῷ ναῷ τῆς δόξης σου ὤφθης,
ὡς βρέφος ἀγκαλοφορούμενος·
καὶ ἐπλήσθη τὰ πάντα τῆς σῆς αἰνέσεως.

Τροπάρια.

Γηθόμενος Συμεὼν | τῶν ἀπορρήτων μύστα, 61
ἡ Θεοτόκος ἐβόα, | ὃν ὑφ' Ἁγίου πάλαι |
κεχρημάτισαι | Πνεύματος νηπιάσαντα Λόγον
Χριστὸν ἐναγκαλίζου, κράζων αὐτῷ·
ἐπληρώθη τὰ πάντα τῆς σῆς αἰνέσεως. 66

(β) *Ὃν ἤλπισας, Συμεών, ἡλικιώτην βρεφῶν,*
χαίρων ὑπόλαβε Χριστόν, | τοῦ Ἰσραὴλ τοῦ θείου
τὴν παράκλησιν, | τὸν νόμου ποιητὴν καὶ δεσπότην
πληροῦντα νόμου τάξιν, κράζων αὐτῷ·
ἐπληρώθη τὰ πάντα τῆς σῆς αἰνέσεως. 73

(γ) *Θεώμενος Συμεὼν λόγον τὸν ἄναρχον*
μετὰ σαρκός, ἐν θρόνῳ | χερουβικῷ Παρθένῳ
ἐποχούμενον, | τὸν αἴτιον τοῦ εἶναι τὰ πάντα
ὡς βρέφος, ἐκπλαγεὶς ἐβόα αὐτῷ·
ἐπληρώθη τὰ πάντα τῆς σῆς αἰνέσεως. 80

Ὠδὴ ε΄. Ὁ εἱρμός.

__Ὡς__ εἶδεν Ἠσαΐας | συμβολικῶς ἐν θρόνῳ ἐπηρμένῳ Θεὸν
ὑπ' ἀγγέλων δόξης | δορυφορούμενον,
ὢ τάλας! ἐβόα, ἐγώ· 85
πρὸ γὰρ εἶδον σωματούμενον Θεόν,
φωτὸς ἀνεσπέρου | καὶ εἰρήνης δεσπόζοντα.

Τροπάρια.

__Συνεὶς__ ὁ θεῖος πρέσβυς | τὴν προφανεῖσαν πάλαι τῷ προφήτῃ δόξαν,
σαρκὶ Λόγον βλέπων | Μητρὶ κρατούμενον,
ὢ χαίροις, ἐβόα, σεμνή· 93
ὡς γὰρ θρόνος περιέχεις τὸν Θεόν,
φωτὸς ἀνεσπέρου | καὶ εἰρήνης δεσπόζοντα.

(β) *__Προκύψας__ ὁ πρεσβύτης | καὶ τῶν ἰχνῶν ἐνθέως ἐφαψάμενος*
τῆς ἀπειρογάμου | καὶ Θεομήτορος, 100
πῦρ, ἔφη, βαστάζεις, ἁγνή·
βρέφος φρίττω ἀγκαλίσασθαι Θεόν,
φωτὸς ἀνεσπέρου | καὶ εἰρήνης δεσπόζοντα.

(γ) *__Ῥύπτεται__ Ἠσαΐας | τοῦ Σεραφὶμ τὸν ἄνθρακα δεξάμενος,* 106
ὁ πρέσβυς ἐβόα | τῇ Θεομήτορι·
σὺ ὥσπερ λαβίδι χερσὶ
λαμπρύνεις με ἐπιδοῦσα ὃν φέρεις,
φωτὸς ἀνεσπέρου | καὶ εἰρήνης δεσπόζοντα.

Ὠδὴ ς΄. Ὁ εἱρμός.

__Ἐβόησέ__ σοι | ἰδὼν ὁ πρέσβυς
τοῖς ὀφθαλμοῖς τὸ σωτήριον, | ὃ λαοῖς ἐπέστη
ἐκ Θεοῦ, Χριστέ, σὺ θεός μου. 117

Τροπάρια.

__Σιὼν__ σὺ λίθος | ἐναπετέθης
τοῖς ἀπιστοῦσι προσκόμματος | καὶ σκανδάλου πέτρα,
ἀρραγὴς πιστῶν σωτηρία.

(β) *__Βεβαίως__ φέρων | τὸν χαρακτῆρα*

---

118. κἂν ἐπ' αὐτῷ πεποιθὼς ᾖς, ἔσται σοι εἰς ἁγίασμα καὶ οὐχ ὡς λίθου προσκόμματι συναντήσεσθε, οὐδὲ ὡς πέτρας πτώματι. Ἠσ. η΄, 14.

τοῦ πρὸ αἰώνων σε φύσαντος | τὴν βροτῶν δι' οἶκτον 126
νῦν ἀσθένειαν περιέθου.

(γ) ***Υ**ἱὸν Ὑψίστου, | υἱὸν Παρθένου,*
Θεὸν παιδίον γενόμενον | προσκυνήσαντά σε
νῦν ἀπόλυσον ἐν εἰρήνῃ. 132

'Ωδὴ ζ'. Ὁ εἱρμός.

***Σ**ὲ τὸν ἐν πυρὶ δροσίσαντα | παῖδας θεολογήσαντας*
καὶ Παρθένῳ ἀκηράτῳ ἐνοικήσαντα,
Θεὸν Λόγον ὑμνοῦμεν, | εὐσεβῶς μελῳδοῦντες·
εὐλογητὸς ὁ Θεὸς | ὁ τῶν πατέρων ἡμῶν. 140

Τροπάρια.

***Ἀ**δὰμ ἐμφανίσων ἄπειμι | εἰς Ἅδου διατρίβοντι*
καὶ τῇ Εὔᾳ προσκομίσων εὐαγγέλια,
Συμεὼν ἀνεβόα, | σὺν προφήταις χορεύων·
εὐλογητὸς ὁ Θεὸς | τῶν πατέρων ἡμῶν. 146

(β) ***Γ**ένος χοϊκὸν ῥυσόμενος | Θεὸς ἕως τοῦ Ἅδου ἥξει·*
αἰχμαλώτοις δὲ παρέξει πᾶσαν ἄφεσιν
καὶ ἀνάβλεψιν πηροῖς, | ὡς ἀλάλοις βοῆσαι·
εὐλογητὸς ὁ Θεὸς | ὁ τῶν πατέρων ἡμῶν. 153

(γ) ***Κ**αὶ σοῦ τὴν καρδίαν, ἄφθορε, | ῥομφαία διελεύσεται,*
Συμεὼν τῇ Θεοτόκῳ προηγόρευσεν, 156
ἐν σταυρῷ καθορώσης | σὸν Υἱόν, ᾧ βοῶμεν·
εὐλογητὸς ὁ Θεὸς | ὁ τῶν πατέρων ἡμῶν.

'Ωδὴ η'. Ὁ εἱρμός.

***Ἀ**στέκτῳ πυρὶ ἑνωθέντες | οἱ θεοσεβείας προεστῶτες νεανίαι,*
τῇ φλογὶ δὲ μὴ λωβηθέντες | θεῖον ὕμνον ἔμελπον·
εὐλογεῖτε πάντα τὰ ἔργα τὸν Κύριον 165
καὶ ὑπερυψοῦτε | εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.

Τροπάρια.

***Λ**αὸς Ἰσραήλ, τὴν σὴν δόξαν | τὸν Ἐμμανουὴλ ὁρῶν παιδίον ἐκ Παρθένου*
πρὸ προσώπου τῆς θείας | κιβωτοῦ νῦν χόρευε·
εὐλογεῖτε πάντα τὰ ἔργα τὸν Κύριον 172
καὶ ὑπερυψοῦτε | εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.

(β) *Ἰδού, Συμεὼν ἀνεβόα, | τὸ ἀντιλεγόμενον σημεῖον οὗτος ἔσται,*
Θεὸς ὢν καὶ παιδίον· | τούτῳ πίστει ψάλλωμεν·
εὐλογεῖτε πάντα τὰ ἔργα τὸν Κύριον
καὶ ὑπερυψοῦτε | εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας. 181

(γ) *Ζωὴ πεφυκὼς οὗτος ἔσται | πτῶσις ἀπειθοῦσι νηπιάσας θεῖος Λόγος*
ὡς ἀνάστασις πᾶσι | τοῖς ἐν πίστει μέλλουσιν·
εὐλογεῖτε πάντα τὰ ἔργα τὸν Κύριον 186
καὶ ὑπερυψοῦτε | εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.

Ὠδὴ θ΄. Ὁ εἱρμός.

Ἐν νόμου σκιᾷ καὶ γράμματι τύπον | κατίδωμεν οἱ πιστοί·
πᾶν ἄρσεν τὸ τὴν μήτραν | διανοῖγον ἅγιον Θεῷ· 192
διὸ πρωτότοκον Λόγον | Πατρὸς ἀνάρχου Υἱὸν
πρωτοτοκούμενον Μητρὶ | ἀπειράνδρῳ, μεγαλύνωμεν.

Τροπάρια.

Τοῖς πρὶν νεογνῶν τρυγόνων ζεῦγος | δυάς τε ἦν νεοσσῶν·
ἀνθ' ὧν ὁ θεῖος πρέσβυς | καὶ σώφρων Ἄννα προφῆτις 200
τῷ ἐκ Παρθένου τεχθέντι | καὶ οἵῳ γόνῳ πατρὸς
ἐν τῷ ναῷ προσιόντι | λειτουργοῦντες ἐμεγάλυνον.

(β) *Ἀπέδωκάς μοι, ἐβόα Συμεών, | τοῦ σωτηρίου σου,* 206
Χριστέ, ἀγαλλίασιν· | ἀπόλαβέ σου τὸν λάτριν,
τὸν τῇ σκιᾷ κεκμηκότα, | νέον τῆς χάριτος 210
ἱεροκήρυκα μύστην | ἐν αἰνέσει μεγαλύνοντα.

(γ) *Ἱεροπρεπῶς ἀνθωμολογεῖτο | ὑποφητεύουσα*
ἡ σώφρων καὶ ὁσία | καὶ πρεσβυρὰ τῷ δεσπότῃ 216
ἐν τῷ ναῷ διαρρήδην· | τὴν Θεοτόκον δὲ
ἀνακηρύττουσα πᾶσι | τοῖς παροῦσιν ἐμεγάλυνεν. 220

VI

ΥΜΝΟΛΟΓΙΚΑ ΔΙΑΦΟΡΑ

Ὕμνος ἐπιλύχνιος.

Φῶς ἱλαρὸν ἁγίας δόξης
ἀθανάτου Πατρὸς οὐρανίου,
ἁγίου, μάκαρος,
Ἰησοῦ Χριστέ,
ἐλθόντες ἐπὶ τὴν ἡλίου δύσιν,
ἰδόντες φῶς ἑσπερινὸν
ὑμνοῦμεν Πατέρα, Υἱὸν
καὶ Ἅγιον Πνεῦμα, Θεόν.
Ἄξιος εἶ ἐν πᾶσι καιροῖς ὑμνεῖσθαι
φωναῖς αἰσίαις,
Υἱὲ Θεοῦ, ζωὴν ὁ διδούς.
Διὸ ὁ κόσμος σε δοξάζει.

Κάθισμα Εὐαγγελισμοῦ.

Τὴν ὡραιότητα τῆς παρθενίας σου
καὶ τὸ ὑπέρλαμπρον τὸ τῆς ἁγνείας σου
ὁ Γαβριὴλ καταπλαγεὶς
ἐβόα σοι, Θεοτόκε.
Ποῖόν σοι ἐγκώμιον προσαγάγω ἐπάξιον;
τί δὲ ὀνομάσω σε; ἀπορῶ καὶ ἐξίσταμαι.
Διὸ ὡς προσετάγην βοῶ σοι·
Χαῖρε ἡ κεχαριτωμένη.

Ἀπολυτίκιον τοῦ β' ἤχου

Ὅτε κατῆλθες πρὸς τὸν θάνατον,
ἡ ζωὴ ἡ ἀθάνατος,
τότε τὸν Ἅδην ἐνέκρωσας
τῇ ἀστραπῇ τῆς θεότητος.
Ὅτε δὲ καὶ τοὺς τεθνεῶτας
ἐκ τῶν καταχθονίων ἀνέστησας
πᾶσαι αἱ δυνάμεις
τῶν ἐπουρανίων ἐκραύγαζον·
Ζωοδότα Χριστέ,
ὁ Θεὸς ἡμῶν δόξα σοι.

Ἀπολυτίκιον Τριῶν Ἱεραρχῶν
ἦχος α'.

Τοὺς τρεῖς μεγίστους φωστῆρας τῆς τρισηλίου θεότητος,
τοὺς τὴν οἰκουμένην ἀκτῖσι δογμάτων θείων πυρσεύσαντας,
τοὺς μελιρρύτους ποταμοὺς τῆς σοφίας,
τοὺς τὴν κτίσιν πᾶσαν θεογνωσίας νάμασι καταρδεύσαντας,
Βασίλειον τὸν μέγαν καὶ τὸν θεολόγον Γρηγόριον,

σὺν τῷ κλεινῷ Ἰωάννῃ, τῷ τὴν γλῶτ ταν χρυσορρήμονι,
πάντες οἱ τῶν λόγων αὐτῶν ἐρασταὶ
συνελθόντες ὕμνοις τιμήσωμεν·
αὐτοὶ γὰρ τῇ Τριάδι ὑπὲρ ἡμῶν ἀεὶ πρεσβεύουσιν.

Θεοτοκίον

Χαῖρε, πύλη Κυρίου ἡ ἀδιόδευτος·
Χαῖρε, τεῖχος καὶ σκέπη τῶν προστρεχόντων εἰς σέ·
Χαῖρε, ἀχείμαστε λιμὴν καὶ ἀπειρόγαμε·
ἡ τεκοῦσα ἐν σαρκὶ τὸν ποιητήν σου καὶ Θεόν,
πρεσβεύουσα μὴ ἐλλίπῃς
ὑπὲρ τῶν ἀνυμνούντων καὶ προσκυνούντων τὸν τόκον σου.

Κοντάκιον Ρωμανοῦ εἰς τὴν Γέννησιν.

Ἡ Παρθένος σήμερον
τὸν ὑπερούσιον τίκτει
καὶ ἡ γῆ τὸ σπήλαιον
τῷ ἀπροσίτῳ προσάγει·
ἄγγελοι μετὰ ποιμένων
δοξολογοῦσι·
μάγοι δὲ μετὰ ἀστέρος
ὁδοιποροῦσι·
δι' ἡμᾶς γὰρ ἐγεννήθη
παιδίον νέον,
ὁ πρὸ αἰώνων Θεός.

ΚΑΣΙΑΣ ΜΟΝΑΧΗΣ

Ἰδιόμελον εἰς τὴν Μεγάλην Τετάρτην
ἦχος πλ. δ' [1].

Κύριε, ἡ ἐν πολλαῖς ἁμαρτίαις περιπεσοῦσα γυνή,
τὴν σὴν αἰσθομένη θεότητα,
μυροφόρου ἀναλαβοῦσα τάξιν,
ὀδυρομένη μύρον σοι πρὸ τοῦ ἐνταφιασμοῦ κομίζει·
οἴμοι, λέγουσα, ὅτι νύξ μοι ὑπάρχει,
οἶστρος ἀκολασίας, ζοφώδης τε καὶ ἀσέληνος
ἔρως τῆς ἁμαρτίας·
δέξαι μου τὰς πηγὰς τῶν δακρύων,
ὁ νεφέλαις διεξάγων τῆς θαλάσσης τὸ ὕδωρ·
κάμφθητί μοι πρὸς τοὺς στεναγμοὺς τῆς καρδίας,
ὁ κλίνας τοὺς οὐρανοὺς τῇ ἀφράστῳ σου κενώσει·

1. Πρβλ. καὶ Chrst-Paranikas, σ. 104.

καταφιλήσω τοὺς ἀχράντους σου πόδας,
ἀποσμήξω τούτους δὲ πάλιν
τοῖς τῆς κεφαλῆς μου βοστρύχοις·
ὧν ἐν τῷ παραδείσῳ Εὔα τὸ δειλινὸν
κρότον τοῖς ὠσὶν ἠχηθεῖσα
τῷ φόβῳ ἐκρύβη·
ἁμαρτιῶν μου τὰ πλήθη καὶ κριμάτων σου ἀβύσσους
τίς ἐξιχνιάσει, ψυχοσῶστα Σωτήρ μου;
Μή με τὴν σὴν δούλην παρίδῃς
ὁ ἀμέτρητον ἔχων τὸ ἔλεος.

ΛΕΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ

Ἰδιόμελον Πεντηκοστῆς, ἦχος πλ. δ'[1].

Δεῦτε, λαοί, τὴν τρισυπόστατον θεότητα προσκυνήσωμεν,
Υἱὸν ἐν τῷ Πατρὶ σὺν Ἁγίῳ Πνεύματι·
Πατὴρ γὰρ ἀχρόνως ἐγέννησεν
Υἱὸν συναΐδιον καὶ σύνθρονον,
καὶ Πνεῦμα Ἅγιον ἦν ἐν τῷ Πατρί,
σὺν Υἱῷ δοξαζόμενον·
μία δύναμις, | μία οὐσία, μία θεότης,
ἣν προσκυνοῦντες πάντες λέγομεν·
ἅγιος ὁ Θεὸς | ὁ τὰ πάντα δημιουργήσας δι' Υἱοῦ,
συνεργείᾳ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος·
ἅγιος ἰσχυρός, δι' οὗ τὸν Πατέρα ἐγνώκαμεν
καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐπεδήμησεν ἐν κόσμῳ·
ἅγιος ἀθάνατος, τὸ παράκλητον Πνεῦμα,
τὸ ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον
καὶ ἐν Υἱῷ ἀναπαυόμενον·
Τριὰς ἁγία, δόξα σοι.

1. Κατὰ τὸ Πεντηκοστάριον. Πρβλ. Christ-Paranikas, σ. 109.

ΑΝΩΝΥΜΩΝ

Στιχηρὸν αὐτόμελον εἰς τὴν Μεγάλην Παρασκευὴν
ἦχος β'.

Ὅτε ἐκ τοῦ ξύλου σε νεκρὸν
ὁ Ἀριμαθαίας καθεῖλε
τὴν τῶν ἁπάντων ζωήν,
σμύρνῃ καὶ σινδόνι σε,
Χριστέ, ἐκήδευσε·
καὶ τῷ πόθῳ ἠπείγετο,
καρδίᾳ καὶ χείλει,
σῶμα τὸ ἀκήρατον
σοῦ περιπτύξασθαι·
ὅμως, συστελλόμενος φόβῳ,
χαίρων ἀνεβόα σοι· Δόξα
τῇ συγκαταβάσει σου, φιλάθρωπε

Μεγαλυνάρια Χριστουγέννων.
ἦχος α'.

Μεγάλυνον, ψυχή μου, τὴν τιμιωτέραν
καὶ ἐνδοξοτέραν τῶν ἄνω στρατευμάτων.
Μεγάλυνον, ψυχή μου, τὸν ἐκ τῆς Παρθένου
Θεὸν σαρκὶ τεχθέντα.
Μεγάλυνον, ψυχή μου, τὸν ἐν τῷ σπηλαίῳ
τεχθέντα βασιλέα.
Μεγάλυνον, ψυχή μου, τὸν ὑπὸ τῶν μάγων
Θεὸν προσκυνηθέντα...
Σήμερον ἡ Παρθένος τίκτει τὸν Δεσπότην
ἔνδον ἐν τῷ σπηλαίῳ.
Σήμερον ὁ Δεσπότης ῥάκει σπαργανοῦται,
ὁ ἀναφὴς ὡς βρέφος.
Μεγάλυνον, ψυχή μου, τῆς Τρισυποστάτου
καὶ ἀδιαιρέτου θεότητος τὸ κράτος.
Μεγάλυνον, ψυχή μου, τὴν λυτρωσαμένην
ἡμᾶς ἐκ τῆς κατάρας.

Ἐγκώμια, εἰς στάσεις τρεῖς, τοῦ ὄρθρου τοῦ Μεγάλου Σαββάτου.
Στάσις α', ἦχος πλ. α'.

1. *Ἡ ζωὴ ἐν τάφῳ κατετέθης, Χριστέ,*
καὶ ἀγγέλων στρατιαὶ ἐξεπλήττοντο,
συγκατάβασιν δοξάζουσαι τὴν σήν.

2. *Μέτρα γῆς ὁ στήσας, ἐν σμικρῷ κατοικεῖς,*
Ἰησοῦ παμβασιλεῦ, τάφῳ σήμερον
ἐκ μνημάτων τοὺς θανόντας ἀνιστῶν.

3. *᾿Απορεῖ καὶ φύσις νοερὰ καὶ πληθὺς*
ἡ ἀσώματος, Χριστέ, τὸ μυστήριον
τῆς ἀφράστου καὶ ἀρρήτου σου ταφῆς.

4. *῞Ωσπερ λέων, Σῶτερ, ἀφυπνώσας σαρκί,*
ὥς τις σκύμνος ὁ νεκρὸς ἐξανίστασαι,
ἀποθέμενος τὸ γῆρας τῆς σαρκός.

5. *Οἴμοι, φῶς τοῦ κόσμου! οἴμοι φῶς τὸ ἐμόν,*
᾿Ιησοῦ μου ποθεινότατε, ἔκραζεν
ἡ Παρθένος θρηνῳδοῦσα γοερῶς.

6. *Τίς μοι δώσει ὕδωρ καὶ δακρύων πηγάς;*
ἡ θεόνυμφος Παρθένος ἐκραύγαζεν,
ἵνα κλαύσω τὸν γλυκύν μου ᾿Ιησοῦν;

Στάσις β', ἦχος πλ. α'.

1. *῎Αξιόν ἐστι μεγαλύνειν σε τὸν ζωοδότην,*
τὸν ἐν τῷ σταυρῷ τὰς χεῖρας ἐκτείναντα
καὶ συντρίψαντα τὸ κράτος τοῦ ἐχθροῦ.

2. *῞Υπνωσας, Χριστέ, τὸν φυσίζωον ὕπνον ἐν τάφῳ*
καὶ βαρέος ὕπνου ἐξήγειρας,
τοῦ τῆς ἁμαρτίας, τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος.

3. *Γῆς ὁ κατ' ἀρχὰς μόνῳ νεύματι πήξας τὸν γῦρον,*
ἄπνους ὡς βροτὸς καθυπέδυ γῆν·
φρῖξον τῷ θεάματι, οὐρανέ.

4. *Τέτρωμαι δεινῶς καὶ σπαράττομαι τὰ σπλάγχνα, Λόγε,*
βλέπουσα τὴν ἄδικόν σου σφαγήν,
ἔλεγεν ἡ Πάναγνος ἐν κλαυθμῷ.

5. *῎Εδυς τῇ σαρκὶ ὁ ἀνέσπερος εἰς γῆν φωσφόρος,*
καὶ μὴ φέρων βλέπειν ὁ ἥλιος
ἐσκοτίσθη μεσημβρίας ἐν ἀκμῇ.

Στάσις γ', ἦχος γ'.

1. *Αἱ γενεαὶ αἱ πᾶσαι | ὕμνον τῇ ταφῇ σου*
προσφέρουσι, Χριστέ μου.

2. *Δεῦρο πᾶσα κτίσις, | ὕμνους ἐξοδίους*
προσοίσωμεν τῷ Κτίστῃ.

3. *'Ανέκραζεν ἡ Κόρη, | θερμῶς δακρυρροοῦσα*
τὰ σπλάγχνα κεντουμένη.

4. *Ὦ φῶς τῶν ὀφθαλμῶν μου, | γλυκύτατόν μου τέκνον,*
πῶς τάφῳ νῦν καλύπτῃ;

5. *Ἔρραναν τὸν τάφον | αἱ μυροφόροι μύρα*
λίαν πρωῒ ἐλθοῦσαι.

Τροπάριον ἀναστάσιμον.

Χριστὸς ἀνέστη ἐκ νεκρῶν
θανάτῳ θάνατον πατήσας
καὶ τοῖς ἐν τοῖς μνήμασι
ζωὴν χαρισάμενος.

Τροπάριον ἦχος πλ. α'.

'Ησαΐα χόρευε· ἡ Παρθένος ἔσχεν ἐν γαστρί, καὶ ἔτεκεν υἱὸν τὸν 'Εμμανουήλ, Θεόν τε καὶ ἄνθρωπον. 'Ανατολὴ ὄνομα αὐτῷ· ὃν μεγαλύνοντες, τὴν Παρθένον μακαρίζομεν.

ΠΙΝΑΚΕΣ[1]

Α' ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

1. Συνετάχθησαν ὑπὸ Σταύρου 'Ι. Κουρούση. Διὰ κεφαλαίων ἐσημειώθησαν οἱ συγγραφεῖς, περὶ ὧν ἐν τῷ βιβλίῳ ἐκτενεστέρα διαπραγμάτευσις, δι' ἀστερίσκων δ' αἱ σελίδες ὅπου ἡ βασικὴ διαπραγμάτευσις περὶ τῶν συγγραφέων.

Β′ ΟΡΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ ΤΙΝΕΣ

Σελὶς 42, σημ. 1: Enrica Follieri, Le poesie di Cristoforo Mitilineo come fonte storica, ἐν «Recueil de travaux de l'Institut d'Études Byzantines» Nº VIII, 2 (Mélanges G. Ostrogorsky II), Beograd 1964, σσ. 133 - 148.

Σελὶς 46, εἰς τὰ περὶ ᾠδῶν: Ὠδαὶ παρ' Ἑβραίοις καὶ Χριστιανοῖς, πρβλ. Εὐσέβιον, Εὐαγγ. Προπαρ. ΙΒ', αβ' (ΒΕΠ ΚϚ', σσ. 81 - 83).

Σελὶς 47, εἰς τὸ τέλος τῆς ὑποσημειώσεως: 1) Μ. Ἰ. Γεδεών, Ἀσινᾶς μελῳδός, βοήθημα εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἱερᾶς ἡμῶν μουσικῆς, περ. «Νέα Φόρμιγξ» Α', τεῦχος 1 (Μάρτ. 1921), σσ. 2 γ', 3 αγ', 4 α', ἀρ. 3 (Μάϊος 1921), σσ. 3 γ' - 4 α', καὶ ἀρ. 4 (Ἰούν. 1921), σσ. 2 αγ'. 2) Σπυρίδων Καμπανάος, Λαυριώτης ἰατρός, Δημοσίευσις ἀνεκδότων χειρογράφων: Κοσμᾶς μελῳδὸς ὁ ἁγιοπολίτης, «Νέα Φόρμιγξ» Α', ἀρ. φ. 10 (Δεκ. 1921, ὅπου δημοσιεύεται Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου Κοσμᾶ τοῦ Ἁγιοπολίτου καὶ ποιητοῦ ἐκ κώδ. Λαύρ. Γ' 44) καὶ Β' (1922) ἀρ. 14, 15, 16, 17, 18. 3) Ἐ. Α. Πεζόπουλος, Παρατηρήσεις εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ποίησιν Α' - Β', «Νέα Φόρμιγξ» Β', ἀρ. 23 - 24 (Ἰαν. - Φεβρ. 1923), σσ. 2 α' - 5 γ' (ὅπου καὶ ἐπίκρισις τῶν Παντελάκη, Κοντ. καὶ Καν.).

Σελὶς 81, εἰς τὸ τέλος τῆς σημ. 1: José Grosdidier de Matons, L'homotonie et l'isosyllabie chez Romanos, «Akten des XI. IBK» München (1958), 1960, σσ. 200 - 205.

ΔΙΟΡΘΩΘΗΣΑΝ
ΤΑ ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Σελ.	15	στίχ.	23	ἐκ τῶν ἄνω	ἀντὶ	dem	γρ.	den
»	29	»	14	» » »	»	γραφίδες	»	σφραγῖδες
»	74	»	7	ἐκ τῶν κάτω	»	292 - 309	»	202 - 209
»	76	»	20	ἐκ τῶν ἄνω	»	*ἀναπαῦσαι*	»	*ἀναπαύσαι*
»	77	»	2	» » »	»	*ὕμον*	»	*ὕμνον*
»	79	»	17	ἐκ τῶν κάτω	»	1965	»	1964
»	105	»	13	» » »	»	ἔχοντα	»	ἔχοντας
»	113	»	15	ἐκ τῶν ἄνω	»	6	»	5
»	123	»	14	ἐκ τῶν κάτω	»	Ὠμοίως	»	Ὁμοίως
»	135	»	5	» » »	»	*φιλοξνείας*	»	*φιλοξενείας*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ Β' ΤΟΜΟΥ

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΝ: Η ΜΟΡΦΗ ΚΑΙ ΤΟ ΘΕΜΑ

ΥΜΝΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ